

Digitized by the Internet Archive
in 2025

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIENCIAS
HISTÓRICO-ECLESIASTICAS

Vol. XXVIII

1955

COLLECTANEA
E. SERRA BUIXÓ

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)

Durán y Bas, 9. — BARCELONA

MCMLVI

44555

v. 28
1955

(NON LICENTIA BIBLIOTHECA)
IN PRINCIPALIS DE EXTERIORI. FACIENS

EFEMÉRIDES BIOGRÁFICAS

El Rdo. Lic. D. Eudaldo Serra Buixó, presbítero, nació el día 15 de enero de 1882 en San Ginés de Vilasar (Barcelona). Terminada la carrera de Derecho en la Universidad de Barcelona, ingresó en el Seminario Conciliar de la misma ciudad, y recibió la ordenación sacerdotal en junio de 1906.

En el año 1912 fundó la obra pía «Foment de Pietat Catalana», hoy «Foment de Pietat», con el único fin de dignificar y difundir la piedad popular en lengua vernácula con publicaciones editoriales de toda clase, particularmente libros y revistas, redactados con sólido fundamento teológico, correcta forma literaria y noble presentación material y tipográfica, contribuyendo así eficazmente a elevar el nivel del libro piadoso español que por aquellos tiempos, salvo honrosas excepciones, era muy pobremente presentado.

La obra del «Foment de Pietat», por especial providencia de Dios, despertó el alma piadosa de Cataluña, que entonces se encontraba en pleno renacimiento cultural. Su labor se concretó muy pronto, bajo la guía inmediata de Mn. Eudaldo, en la preparación del «Missal Romà per ús dels fidels» y del «Devocionari parroquial». El Missal, con el texto completo en latín y catalán apareció en 1921 y era el primero que se publicaba en España. Traducido en 1939 al castellano, el Foment ha facilitado a los fieles de España 150.000 ejemplares de su misal. El «Devocionari parroquial», que se publicó en 1923 en seis volúmenes, estaba destinado a ser la gran ayuda de los párrocos al presentarles formularios completos al servicio de la sólida piedad de sus feligreses.

Simultáneamente, desde 1912 habían ido apareciendo a la sombra del Foment, una gran cantidad de libros y folletos piadosos, hojas de propaganda religiosa y varias revistas de ascética general, todo ello dirigido y en gran parte redactado por el propio Rdo. Serra. Las revistas, mensuales, eran: «La Veu de l'Àngel de la Guarda» (1912-1936), para la juventud; «Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesús» (1917-1936), para los adultos; «El Bon Pastor» (1927-1936), para el clero; «Catalunya Social» (1921-1933), y «Catalunya Missionera». Con la Biblioteca particular de Mn. Eudaldo, integrada por varios millares de volúmenes, en su mayor parte de espiritualidad, se formó la «Biblioteca Balmes» para uso de los redactores de la casa y demás sacerdotes, que se inauguró y bendijo en 1923. El gran incremento de sus fondos bibliográficos y su desarrollo científico posterior dieron ocasión a que en 1939 la Biblioteca Balmes se desglosara del Foment y viniera a ser el fundamento de la «Fundación Balmesiana» enteramente consagrada al cultivo de las ciencias eclesiásticas.

Todavía en la esfera de las publicaciones, «Foment de Pietat» fundó la «Obra del Sant Evangeli» que, además de varios comentarios al Evangelio, Homilias y Vidas de Jesucristo, ha publicado la «Sagrada Biblia» en edición bilingüe, latín y catalán; han aparecido ya

cuatro de los ocho volúmenes de que constará, dos conteniendo el Nuevo Testamento (íntegro) y dos del Antiguo. Hizo además once ediciones en lengua vernácula del Santo Evangelio (los cuatro evangelios, sinopsis y concordia), que han conseguido una amplísima difusión en el pueblo (145.000 ejemplares).

A fin de ensanchar más la esfera de acción apostólica del Foment, Mosén Eudaldo, secundado por dos celosos Padres de la Compañía de Jesús, creó en el seno de esta misma institución, y como obras filiales, la «Obra del Culto» para la confección de ornamentos sagrados con destino a las parroquias pobres de la archidiócesis, el «Apostolat de Missions i Exercicis de Catalunya» para proporcionar a los párrocos, celosos predicadores, abundante material de propaganda, libros y objetos piadosos a ínfimo precio, y el «Apostolat del Bon Llibre» para difundir las buenas lecturas.

Al lado de esta entrega total al apostolado de la piedad ejercido a través de su obra predilecta «Foment de Pietat» y sus filiales, ahora mismo mencionadas, Mosén Eudaldo cuenta con una vastísima producción de escritos de ascética y de formación religiosa en general. He ahí las obras más importantes y que alcanzaron mayor difusión.

La primera Comunión de los niños.

1910, 47 págs. Traducido al italiano (1911).

El primer llibre del noi cristià.

1911, 436 págs., 13 ediciones catalanas y 13 castellanas (en total 350.000 ejemplares).

Libro de los párvulos para la Primera Comunión.

1913, 128 págs.

Lo únic necessari.

1916, 106 págs., 2 edic. catalanas y 2 castellanas.

Pràctica dels nou primers divendres de mes.

1916, 154 págs., 4 edic. catalanas y 2 castellanas.

Novenari d'ànimes.

1916, 180 págs.

L'ideal de la filla de Maria.

1917, 32 págs.

L'ideal del congregant de Maria.

1917, 32 págs.

Llibre de l'examen.

1918, 124 págs., 3 edic. catalanas y 5 castellanas.

Pràctica de l'examen diari de consciència.

1918, 16 págs. Traducido al castellano.

Publicació de música religiosa: varias obras.

Desde 1918 a 1928.

Glòries del Sant Nom de Jesús.

1918, 184 págs. Traducido al castellano.

L'Acte d'amor a Déu, Porta del cel.

1918, 64 págs., 4 edic. catalanas. Traducido al castellano.

L'Àngel bo.

1919, 200 págs., 5 ediciones.

El llibre de la Comunió diària.

1920, 300 págs. Traducido al castellano.

- Acció de gràcies per a la Sagrada Comunió.*
1920, 32 págs., 3 ediciones.
- Homilies evangèliques* (en colaboración con el Dr. P. Ginebra).
1920, 614 págs., 2 edic. catalanas y 2 castellanas.
- Guia del cristià.*
1923, 700 págs., 8 edic. catalanas y 11 castellanas (en total 550.000 ejemplares).
- El Tresor del Sant Rosari.*
1925, 64 págs., 5 edic. catalanas y 5 castellanas.
- Les grans lliçons del Cor de Jesús.*
1925, 96 págs.
- El Pa de Vida.*
1926, 224 págs.
- Floretes de santedat.*
1928, 88 págs.
- L'agonia de Jesús* (Hora Santa).
1928, 44 págs. Traducida al castellano.
- L'amor de Jesús en l'Encarnació.*
1929, 40 págs. Traducida al castellano.
- El Caminet de la Infància espiritual.*
1935, 80 págs., 2 ediciones castellanas.
- Del Regne de Déu: lectures piadoses, amenes i pràctiques.*
1936, 246 págs.
- El Sant Rosari, camí de santedat i penyora de salvació.*
1938, 118 págs.
- La lectura espiritual.*
1941, 64 págs. Traducida al castellano.
- Lecturas y ejemplos sobre el Nombre de Jesús.*
1942, 64 págs.
- Las indulgencias.*
1942, 64 págs.
- Album espiritual* (3 volúmenes).
1944, 64 págs.
- El prestigio de los sacerdotes ante los fieles.*
1944, 52 págs.
- Llibrets d'Instrucció piadosa* (100 fasc. de 16 págs.).
Desde 1946. Traducidos al castellano.
- Guia breu de l'examen diari de consciència.*
1948, 100 págs. Traducida al castellano.
- La dirección espiritual de la niñez.*
1953, 40 págs.
- El Sant Rosari i la perfecció espiritual.*
1953, 64 págs. Traducido al castellano.
- De las vocaciones a los diferentes estados de vida, según el espíritu de San Francisco de Sales.*
1953, 40 págs.
- El estado de perfección y la perfección personal.*
1954, 32 págs.

INDEX GENERALIS

Textus

JUAN AINAUD de LASARTE, director de los Museos municipales de Arte (Barcelona), <i>Supervivencias del Pasionario hispánico</i>	11
CEBRIÀ BARAUT, monjo de Montserrat, <i>Textos homilètics i devots del «Llibre vermell» de Montserrat</i>	25
MIQUEL BATLLORI, S. I., director de l'«Archivum historicum Societatis Iesu» (Roma), <i>Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova</i>	45
JOSÉ CASAS HOMS, catedrático del Instituto Menéndez y Pelayo (Barcelona), <i>Las Gracias de la Misa</i>	71
ANGEL FÀBREGA, prev., catedrático del Seminari Conciliar (Barcelona), <i>Els primitius textos catalans de l'Art de ben morir</i>	79
JOSÉ M. ^a DE GARCANTA, O. P., director del Colegio de San Vicente Ferrer (Valencia), <i>Fray Cosme Agustín Domínguez, O. P., y su «Ejercicio de la oración mental»</i>	105
ANTONI GRIERA, MONS., de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (Barcelona), <i>El «Mirayl del pecador» atribuït a sant Agustí</i>	115
ANTONI LLORENS, canonge arxiver (Solsona), <i>Els Goigs de la Mare de Déu en l'antiga litúrgia catalana</i>	127
JOSÉ VIVES, pbro., director de los «Analecta sacra tarraconensia» (Barcelona), <i>Exposición medieval del «Pater noster» en traducción catalana de fray Antonio Canals</i>	133

Devotiones

ANDRÉS DE PALMA, O. F. M. Cap., bibliotecario del convento de Pompeya (Barcelona), <i>Los capuchinos en Cataluña y el fomento de algunas devociones populares</i>	159
LUIS BATLLE PRATS, secretario del Instituto de Estudios gerundenses (Gerona), <i>Piadosas manifestaciones de devoción gerundense en el siglo XV</i>	175
FRANCISCO BALDELLÓ, pbro., del Instituto Español de Musicología, <i>Los «Goigs de la Mare de Déu»</i>	183
ANDREU CAIMARI, canonge de Palma de Mallorca, <i>L'antiga pietat popular entorn de Nadal</i>	199
JOSÉ CALVERAS, S. I., consiliario de «Foment de Pietat», <i>Devoción de san Ignacio a las cruces en Manresa</i>	223
VICENTE CASTELL, pbro. (Valencia), <i>Los Jueves del Patriarca</i>	229
JOSÉ M. ^a COLL, O. P. (Gerona), <i>Apóstoles de la devoción rosariana antes de Lepanto en Cataluña</i>	245
FÉLIX DURÁN CAÑAMERAS, director de la Biblioteca universitaria de Barcelona, <i>Tradiciones sobre la devoción a los ángeles</i>	255
EDUARDO JUNYENT, MONS., canónigo, director del Museo episcopal de Vich, <i>Introducción del toque del «Angelus» en la diócesis de Vich por un decreto episcopal de 1322</i>	265
ISIDORO MACABICH, canónigo arcipreste de Ibiza, <i>Nuestra piedad catalana</i>	269
FERNANDO MARTÍ, pbro., archivero diocesano (Ciudadela de Menorca), <i>Nota histórica acerca de las devociones más populares en Menorca</i>	273
ANTONI M. ^a PARRAMON, prev., prosecretari de l'Institut de Estudios ilerdeneses (Lleida), <i>Algunes curioses pràctiques de pietat a les terres de Lleida</i>	279

LORENZO PÉREZ, pbto., archivero diocesano (Palma de Mallorca), <i>La Asunción de Nuestra Señora, titular de la catedral de Mallorca</i>	287
PERE PUJOL TUBAU, canonge arxiver (La Seu d'Urgell), <i>El ritu de l'administració del Viàtic en el ritual urgellà de l'any 1617</i>	303
JOAN SERRA VILARÓ, canonge (Tarragona), <i>Viàtic solemne</i>	313
VICENT SORRIBES, rector de Rocafort (València), <i>La devoció valenciana a sant Roc</i>	321

Varia

ANSELM M. ^a ALBAREDA, prefecte de la Biblioteca apostòlica Vaticana (Roma), <i>Noves dades sobre la família de l'abat Oliva</i>	341
PERE BOHIGAS, de l'Institut d'Estudis catalans (Barcelona), <i>Petita contribució a l'inventari d'obres catalanes de pietat popular anteriors al segle XIX</i>	355
AGUSTÍN DURÁN Y SANPERE, director del Instituto municipal de Historia (Barcelona), <i>Los antiguos consellers de Barcelona y sus nombres de pila</i>	369
JOSEP M. ^a MADURELL MARIMON, de l'Arxiu de Protocols de Barcelona, <i>Llicències reials per l'edició de llibres piadosos catalans (1563-1704)</i>	379
FELIPE MATEU Y LLOPIS, director de la Biblioteca central de la Diputació, de Barcelona, <i>Tipología religiosa diplomática, sigilográfica y monetar en la Corona de Aragón</i>	385
JOAN PUNTÍ, prev., vicedirector de «Foment de Pietat» (Barcelona), <i>Llibres de pietat</i>	395
JOSÉ RIUS SERRA, Mons., pbto., archivero de la Sagrada Congregación de Ritos (Roma), <i>La misa del Sagrado Corazón de Jesús</i>	401
JORDI RUBIÓ, de l'Institut d'Estudis catalans (Barcelona), <i>Carta de privilegis de Juli II als confreres de la Mercè (1505)</i>	425
JOSEP TARRÉ, prev. (Barcelona), <i>El «Roser de tot l'any» i les «Eucarístiques» de mossèn Jacint Verdaguer</i>	443
FREDERIC UDINA, vicedirector de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona), <i>Els guiatges per als pelegrins a Montserrat als segles XIII-XV</i>	467
JOHANNES VINCKE, Mons., profesor de la Universidad de Friburgo de Brisgovia, <i>La institución real aragonesa y la piedad del pueblo en la Baja Edad Media</i>	473
JOSÉ MARÍA VIÑAS, C. M. F., director del Archivo Claretiano, de Roma, <i>San Antonio María Claret y la piedad d Cataluña</i>	479

INDEX ALPHABETICUS AUCTORUM

Ainaud de Lasarte, J. 11	Llorens, A. 127
Albareda, A. 341	Macabich, I. 269
Andrés de Palma 159	Madurell Marimon, J. M. ^a 379
Baldelló, F. 183	Martí, F. 273
Baraut, C. 25	Mateu y Llopis, F. 385
Batlle Prats, L. 175	Parramon, A. M. ^a 279
Batlloori, M. 45	Pérez, L. 287
Bohigas, P. 355	Pujol i Tubau, P. 303
Caimari, A. 199	Puntí, J. 395
Calveras, J. 223	Rubió Balaguer, J. 425
Casas Homs, J. 71	Rius Serra, J. 401
Castell, V. 229	Serra Vilaró, J. 313
Coll, J. M. ^a 245	Sorribes, V. 321
Durán Cañameras, F. 255	Tarré, J. 443
Durán y Sanpere, A. 369	Udina, F. 467
Fàbrega Grau, A. 79	Vincke, J. 473
Garganta, J. M. ^a de 105	Viñas, J. M. ^a 479
Griera, A. 115	Vives, J. 133
Junyent, E. 265	

TEXTUS

SUPERVIVENCIAS DEL PASIONARIO HISPÁNICO EN CATALUÑA

El estudio fundamental del Dr. Fábrega dedicado al Pasionario Hispánico¹ (=PH) aporta un sin fin de materiales de gran interés y resuelve una serie de problemas, pero al mismo tiempo ayuda a plantear otros que también estimo dignos de atención.

Uno de ellos — único al que voy a referirme ahora — es el del conocimiento y persistencia del Pasionario Hispánico en Cataluña.

A pesar de que no faltan algunas acotaciones más o menos esporádicas, no es posible todavía, a mi parecer, el establecimiento de una síntesis de conjunto sobre la evolución litúrgica en Cataluña durante los primeros siglos de la Reconquista. Este retraso en nuestro conocimiento puede ser debido en parte al hecho de que permaneciera inédita la obra monumental de mosén Gudiol dedicada al referido tema, que obtuvo el Premio Martorell en 1917². Pero ésta no es la única explicación, sino acaso tanto como ella la escasez de materiales accesibles que puedan permitir un estudio de conjunto. La publicación del Oracional de Verona o Tarragona y del Sacramentario olibano de Vich son ya dos hitos fundamentales pero todavía insuficientes.

Por otra parte, y limitándome al tema de los Pasionarios, el fallo todavía resulta mayor, ya que no ha llegado a mi conocimiento la existencia de códices completos de tal carácter de los siglos X a XI en ninguna biblioteca de Cataluña.

Sin embargo, el propio mosén Gudiol había señalado el único camino de investigación que permite albergar la esperanza de conseguir alguna noticia inédita. Se trata de la búsqueda minuciosa de los fragmentos de manuscritos antiguos reutilizados como tapas de libretas, manuales o protocolos que se guardan todavía en al-

¹ A. FÁBREGA GRAU, *Pasionario Hispánico (siglos VII-XI)*. Tomos I-II (Barcelona 1953-1955).

² J. GUDIOL CUNILL, *Arqueologia litúrgica de la província eclesiàstica tarra-gonina*.

gunos de nuestros más antiguos archivos, y en especial en los de la diócesis de Vich.

En el presente artículo doy a conocer los primeros resultados de tal labor, que me han permitido identificar los restos de cuatro manuscritos, tres de ellos fechables en el siglo **XI** y otro cercano al año 1200. Con ser de extensión muy limitada, sin embargo creo que permiten ya hacer algunas afirmaciones en relación con el carácter y variedades de los Pasionarios o textos similares en las diócesis de Urgel, Vich y Gerona.

Pero antes de entrar en su descripción y análisis quisiera aludir brevemente a las referencias documentales sobre la existencia o el uso del Pasionario en las antiguas iglesias catalanas. Tales datos no fueron recogidos por el Dr. Fábrega, quien se limitó a recopilar los conocidos para otras zonas peninsulares, y aunque se hallan en su mayor parte en la obra póstuma de mosén Gudiol sobre la miniatura románica³, los reproduzco aquí para mayor facilidad de consulta.

Diócesis de Urgel.

«Pasionario II» (a. 940, S. Miquel de Pons).

«Pasionario I» (a. 960, S. Pere d'Escales).

«II Pasionarios» (a. 1147, biblioteca de la catedral de la Seo de Urgel).

Diócesis de Vich.

«Pasionario II» (a. 957, Catedral de Vich).

«Pasionarium» (a. 972, S. Benet de Bages).

«Passionaria IIII» (a. 1046, Ripoll).

«Habemus II volumina Passionum sanctorum qui vocantur Passionarii, unum stivale et aliud iemale» (a. 1217, S. Joan de les Abadesses).

Además, en el inventario de 1368 de los códices de la Catedral de Vich⁴ constan dos *passioners* o pasionarios:

67. — «Altro libra de pergamins entich apelat passioner nou menor...»

89. — «Trobaren en lo legender un libre veyl de pergamins apelat passioner veyl.»

³ J. GUDIOL CUNILL, *Els primitius*. Tercera part: *Els llibres il·luminats* (Barcelona 1955), pp. 16-18, 72-80.

⁴ Publicado por J. GUDIOL CUNILL, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII, del Museu Episcopal de Vich...* (Barcelona 1934) p. 16.

Diócesis de Gerona⁵.

«Passionarios II» (a. 1078, legados a la Catedral de Gerona).

El número par en que suelen mencionarse los Pasionarios y la anotación del año 1217 hacen pensar que la forma corriente consistía en distribuir los tomos por trimestres o semestres, de acuerdo con las estaciones del año.

FRAGMENTOS DE CÓDICES CON TEXTOS DE PASIONES

(B) Folio en pergamino (núm. 7) existente en la biblioteca del Centro Excursionista de Berga. Siglos XI-XII. Procedente de una localidad cercana a Berga (antigua diócesis de Urgel, en la actualidad perteneciente a la de Solsona). Conozco su texto solamente a través de una transcripción amablemente facilitada por don Manuel Riu.

Passio Sancti Christophori et comitum. Según la referida copia, contiene un texto fragmentario de esta pasión que corresponde a BHL, 1.764, como el de PH (II, pág. 303, l. 8, hasta 37) con variantes escasísimas e insustanciales.

(G) Fragmento (229 × 324 mm.) de un folio en pergamino de un manuscrito muy lujoso, escrito a dos columnas. Siglo XI. Museo Diocesano de Gerona. Se halló empleado como tapa de un libro de la iglesia de Sant Gregori, en el municipio del mismo nombre, al oeste de Gerona y no lejos del antiguo monasterio de Amer.

Principia con el fragmento final de un texto que parece ser un sermón. Inc.: «quicquid in mente pue...» Expl.: «...ilarescit. Hoc discipline iuvenalis censure quoercat (*sic*). Ut dum sponte temporalia fugitis eterna gaudia sine labore capiatis.»

Passio S. Vincentii. Sólo el inicio (en la segunda columna del reverso) de la misma Pasión contenida en PH⁶. Contiene in-

⁵ L. BATLLE, *La Biblioteca de la catedral de Gerona desde su origen hasta la imprenta* (Gerona 1947), p. 13.

⁶ PH contiene antes del texto propiamente dicho un prólogo (*Probabile ... testimonia probitati*) registrado en BHL, 8.628, pero que no hallamos en el fragmento de Gerona ni en BHL, 8.630-8.631.

dicación de la división en lecciones. La *I* inicial del texto está ricamente ornamentada.

Inc.: (rúbrica) *Passio Sancti Vicencii Levite et martiris qui passus est XI kalendas februarii*. (texto) «*Lectio I.^a Igitur cum apud Cesar Augustam civitatem ut multorum sinceritas et signata veritatis verba testantur Daciano cuidam presidi gentili et sacrilego ex domini iussione (?) et principibus suis seviendi in christianos exoptat et ob latranti profane crudelitatis, fa[melico]*» (truncado).

(M) Fragmentos de siete folios de un código en pergamino de gran tamaño (47 × 35 cm. aproximadamente), bastante lujoso, con algunas capitales iluminadas. Hallados reutilizados como tapas de los manuales notariales núms. 3, 4, 5, 6 y 8 (años 1289-1300) del Archivo Notarial de Moyá, actualmente en el museo de la misma localidad. Letra catalana típica del siglo *xi*; escrito a dos columnas. Junto con ellos, fragmentos de otros manuscritos de la misma época correspondientes a Act. Apost. 3-5, S. Gregorio (*Dialogorum*, lib. 2), Paulo Diácono (*Vita S. Gregorii*), un homiliario, etc.

I-II. Dos folios unidos, dimensiones máximas de cada uno, 47 × 34 cm. Procedentes de las tapas del manual 3 (año 1289), Escritura de 42 líneas por columna.

Passio S. Columbae (en Ia-Ic). Contiene el texto casi completo (BHL, 1.894), paralelo pero no idéntico al de PH (=BHL, 1.893). Empieza truncado: «...presentari... Ipsa vero respondit... Aurelianus ymperator dixit...» Termina: «Tunc unus ex militibus... tracto gladio, in oracione posita, am[p]utavit capud eius. Hacta hec omnia Senonas [ci]vitate II kalendas ianuaris. In nomine Domini nostri [Ie]su Christi. Cui est cum eterno Patre et Spiritu Sancto [h]onor et gloria in secula seculorum. Amen».

Passio S. Potiti (fragmentos en Ic-Id y en IIa-IId). Su texto (BHL, 6.908) no tiene equivalencia en PH. Con variantes muy escasas corresponde al publicado en Act. SS. Ian. II, 36-38 de la 3.ª edición (desde el *incipit* encabezado por la rúbrica *Passio sancti Potiti martiris qui passus est sub Antonino ymperatore die III nonas ianuarii*, hasta *Tunc sanctus Potitus insuflavit in faciem puelle et data alapa exivit diabolus*) ⁷.

⁷ El hecho de que la Pasión de S. Potitus venga a continuación de la de S. Columba (días 13 de enero y 31 de diciembre, respectivamente) prueba, a

III. Folio de 43×34 cm. Procedente de la tapa del manual 5 (años 1294-1296). Escritura de 45 líneas por columna.

Passio S. Theogenis (escrito siempre Theagenes) (en IIIa-IIIId). No contenida en PH; similar al texto BHL, 8.106. Inc. (truncado): «...plenus Spiritu Sancto stans in medio legacionis dixit: Ego christianus sum et iam milito maiori regi qui est rex regum...» Expl.: «Erant autem ipsi fideles et pertinentes ad Deum et miserunt corpus eius in locculum et pertulerunt nocte et seppellierunt cum pace».

Passio 37 martyrum Aegyptiorum. No contenida tampoco en PH; corresponde con escasas variantes a BHL, 6.584. Rúbrica: «Incipit passio XXX^a VII virorum martirum qui passi sunt». Inc.: «Testimonium Pauli...» Expl. (truncado muy al principio): «...pulcherrimi exerciti non unum nec id ipsum conloquium fuit, sed hac si ex».

IV. Folio de 45×38 cm. Procedente de las tapas del manual 6 (año 1297). Escritura de 43 líneas por columna.

Vita S. Euphrasiae (en IVa-IVc). Texto similar, pero no idéntico, al de BHL, 2.718. Inc. (truncado): «...particebs ese tui. Obtabam enim ut tecum in illa gloria conversarem in Christo et in ipsis bonis tecum habitans fruar». Expl.: «...et gaudium leticie per magnum regem Dominum nostrum et salvatorem Iesum Christum. Cui est honor et gloria, virtus et potestas in secula seculorum. Amen».

A continuación, y en letra más pequeña pero debida a la misma mano, se incluyó un texto de martirologio histórico (basado en parte en el *Parvum Romanum* y en Adón), y en forma que hallaremos también en otros fragmentos y que constituye una de las peculiaridades del presente manuscrito:

«II idus februari. In Hyspaniis, civitate Barchinona, natale Sanctae Eulaliae virginis et martiris. Passio eiusdem require retro»⁸.

mi modo de ver, que en este manuscrito empezaba el orden del calendario en Adviento, y no a partir del día de Año Nuevo. Parecen confirmarlo asimismo las acotaciones alusivas a las Pasiones de santa Eulalia y Santiago (cf. notas 8 y 14). El *Liber de consuetudinibus Monasterii S. Cucuphatis* (ACA, Cod. S. Cugat 46), de los años 1219-1221, empieza el orden anual con las festividades de San Saturnino y San Andrés, o sea en el período invernal, tal como debe expresarse la descripción del año 1217 de los Pasionarios de Sant Joan de les Abadesses.

⁸ Si bien esta nota, idéntica ya en *Florus* (pero no en el *Parvum Romanum*), está de acuerdo con el uso corriente y el de PH, la acotación *require retro* demuestra que el texto extenso de la Pasión se incluyó en el manuscrito de Moyá en un lugar anterior, que no puede ser otro que el día 10 de diciembre, fecha señalada por Beda y por el texto BHL, 2.696, que a pesar de su probada conta-

«Idus februarii. In Affrica. Sancti Damiani militis, et Alexandria Modesti et Ammoni infantum. Zotici, Quiriaci et in ... aphi? ... Eracli, Vincenti.»

«Nathale Sancti Agabi propheta in Novo Testamento apud Anthiochia. De quo Agabio ... Luchas in Apostolicis Hactibus.»

Passio SS. Polyeucti, Candidiani et Philoromi (en IVc-IVd). Cf. BHL, 6.888. La rúbrica: «Passio Sanctorum martirum Pauli, Eucti, Candiani et Filioroni qui passi sunt idus februarii», así como el encabezamiento del texto, desdoblán el nombre de San Polyeucto, hecho del que existen otros ejemplos. El texto se inicia con una *S* capital ornada: «Si quis unanimatē Poli, Eucti, Candiani et Philoroni ...» Expl. (t(runcado): «... ut multo melius tibi medipsi subvenies et eiusdem possessores magis».

V. Folio de 45 × 35 cm. Procedente de las tapas del manual 8 (años 1299-1300). Escritura de 43 líneas por columna.

Passio SS. Perpetuae et Felicitatis (Va-Vd). Cf. BHL, 6.634. Sólo comprende la parte final. Inc. (truncada): «... Perpetua dixit: Numquid aliud nomen potest habere quam quid est? ...» Expl.: «... Perpetua a leonibus sunt devorati. Saturninus vero ab ursis eructus gladio esse percussus. Revocatus vero et Felicitas, a leopardis gloriosum agnē impleverunt. Horum ergo famosissimorum et beatissimorum martirum, sanctissimi fratres, qui passi sunt sub Valeriano et Gallieno ymperatores, apud Affrica in civitate Tuburbitanorum, sub Municio proconsule, die nonarum marcium, fideliter memoriis communicantes et hactenus eorum in ecclesia edificationem legentes, preccantes Dei misericordia ut oracionibus eorum et omnium sanctorum nostri misereatur. Aequē participes eorum efficere dignetur in laudem et gloriam nominis tui quod sit (?) benedictum in secula seculorum. Amen»⁹.

minación con la Pasión de santa Eulalia de Mérida (cf. PH, I, pp. 117-119) termina con la frase: *celebratur ergo natalis eius in Barcellona civitate, sub die quarto idus Decembris*. Evidentemente, hubo una tradición local en tal sentido, de la que por lo menos también serían reflejo dos Pasionarios conservados en la Biblioteca Nacional de París, que presentan otros varios puntos de contacto con los fragmentos de Moyá. Uno de ellos (ms. lat. 17.002, descrito en Cat. Cod. Hag. lat. B. N. París, III, p. 375) es del siglo XI y procede de San Pedro de Moissac. La Pasión de santa Eulalia de Barcelona se coloca en el día IV id. de diciembre, y la de su homónima de Mérida el día de los idus del mismo mes. El otro Pasionario (ms. lat. 3809-A, cf. loc. cit., I, p. 343) da la misma fecha para la santa de Barcelona, y el II idus de diciembre para la de Mérida. No puede olvidarse que esta última ordenación coincide con las alusiones de Floro a dos santas Eulalias en las mismas fechas (cf. H. QUENTIN, *Les Martyrologes historiques du Moyen Age*, París 1908, p. 449).

⁹ Esta fórmula, distinta de las habituales en PH, se asemeja a las normales en los Prefacios y Comunicantes y acaso proceda de la inclusión de la lectura de la Pasión en un lugar de la Misa no muy distinto de aquel en que hoy se

Se incluyen a continuación unas notas de martirologio con parecidas características que las del folio IV:

«VIII idus marcii. Apud Cartaginem, natale Sancti Poncii, diachoni Sancti Cipriani episcopi, qui usque ad diem passionis eius congregati fuerunt in unum.»

«VII idus marcii. Apud Missemam (sic) civitatem Sancti Gregorii episcopi, fratris beati Basilii cesariensis.»¹⁰

«VI idus marcii. Natale Sanctorum martirum Alexandri et Gay de Eumenia.»

«V.º idus marcii. Apud Sebasten Armenie minoris, quadraginta militum tempore Licinii regis, sub preside Agricola.»

Passio SS. XL Martyrum Sebastenorum (Vd). Sólo se conserva, por desgracia, el inicio del texto, que corresponde a un sermón en apariencia distinto pero con evidentes coincidencias verbales con el de san Basilio contenido en PH¹¹. Después de la rúbrica, está encabezado por una B con decoración vegetal y zoomórfica.

Inc.: (rúbrica) *Passio Sanctorum XLª armeniorum qui passi sunt die quinto idus marcii*. (texto): «Beatissimorum martirum dilectoribus nulla potest esse societas, tanto enim delectabiliter sanctorum confessiones amant quanto eorum mors in conspectu Domini preciosior invenitur. Debemus ergo Dei karissimos mente sincera diligere, et reverentiam condignam eorum meritis exhiberi. Certum est enim quam his qui devocione religiosa fortissimus in Christo viro honorifica potterit ipse quoque simili voto si tempus adfuerit eorum ymmitator existere, et per bonam confessionem bravium superni numeris occupare. Igitur XLª viri unam animam in corporibus discretis habentes, hunius enim

hace memoria de los Apóstoles y Mártires. En todo caso se trata de una Pasión de origen africano que puede no afectar para nada a lo referente a textos hispánicos y a su lectura dentro de la Misa (cf. PH, vol. I, pp. 282-286).

¹⁰ Sorprende aquí la omisión de san Paciano, obispo de Barcelona, conmemorado este día en el *Parvum Romanum*, en Adón y en los calendarios posteriores, inclusive los de Barcelona. La mención de san Gregorio se acerca más, en este caso, al inicio de la de Adón (*Apud Nysenam civitatem, sancti Gregorii episcopi, fratris beati Basilii Caesariensis...*) que al texto de la del *Parvum Romanum* (*Nisena — o Misena — civitate, Gregorii episcopi, fratris Basilii*).

¹¹ Los escritos y liturgia de san Basilio debieron ser bastante conocidos en la Septimania y la Marca Hispánica. Benito de Aniano, el reformador monástico, conocía la regla de san Benito, seguramente en su versión latina (un manuscrito precarolingio de ésta pasó a la Biblioteca de Leningrado). El texto de una *Oratio S. Basilii* entre las preliminares a la lectura del Evangelio se halla en una hoja de misal del siglo XI que tuve ocasión de estudiar en 1948 en el Archivo parroquial de Sant Boi de Lluçanès (diócesis de Vich). Inc.: *Repleatur hos meum laudem ut hymnum dicat glorie tue*.

fidei conspiracione flagrantem, non dissimilem pro veritatem...» Expl. «in celo» (truncado).

VI. Recorte (dimensiones máximas, 30×9 cm.) cosido como refuerzo a la tapa del manual 6 (año 1297), que contenía el fragmento IV. Contiene solamente y en ambas caras 31 líneas cortadas de una sola columna de la parte alta del folio original.

Passio SS. Petri et Pauli (VI recto). Fragmento de las Actas del pseudo Marcelo (BHL, 6.657), de cuya amplísima difusión litúrgica son ejemplos, entre otros muchos, el Leccionario de Luxeuil y el propio Pasionario hispánico. El fragmento de Moyá corresponde al texto de PH (II, p. 292), líneas 29-42). Inc.: ... [des]cendit, recta cruce ... Expl.: *pedes mei viam celestem [ambulant]*. Las variantes con el texto de PH son las siguientes: 30 *vocare*] *revocare*. 31 *ergo quia non sum*] *ego vero non sum*. 31 *crucem meam*. At illi] *crucem* ... [cr]ucifigite me. At illi. 33 *fixerunt*] *confixerunt*. 34 *autem innumerabilis*] *autem ibi innumera[bilis]*. 35 *ut vellent ipsum cesarem incendere*] *ut vellant et iam ipsum Neronem [incen]dere*. 36 y ss. *eos dicens: Ante*] *eos [dicens]: Nolite queso hoc agere ... auscultate. Ante. 37 abscedebam et*] *[absc]endebam hinc et. 37 Christus*] *Christus ad porta hurbis hui ... 39 Romam*] *in Romam. 42 celestem viam*] *viam celestem*.

Passio S. Cyrilli episcopi. (VI verso) Paralela a BHL, 2.069 y 2.070 pero más extensa que esta última. Por desgracia el texto está muy mutilado. Inc.: «Erat uti mortuum ... Sanctum Cirillum ... ab igne. Horum...» Expl.: «...omnes unanimiter una fide ... ad Sanctum Cirillum ... sola visione eius iustificare ... conspiracione et Sancti Spiritu ... offerebat verbo et».

VII. Folio de $47,5 \times 35,5$ cm. Procedente de las tapas del manual 4 años 1289-1294). Las columnas *a*, *c* y *d* contienen 40 líneas, y la *b* 41 debido a irregularidades producidas por un agujero de origen en el pegamino.

Passio S. Christinae (VIIa). El texto (del que sólo se conserva el final) corresponde a BHL, 1.756 (12). El Pasionario de Silos del s. x contiene otra versión (BHL, 1.752), y los calendarios hispánicos le asignan otra fecha que la del texto de Moyá. Inc.: «...ea vero Christina oravit...» Expl.: «Venit autem quidam ex genere sancte Christine, et ipse timens Deum, et fecit ei memoriam in templum Appollonis, ubi

¹² Es muy posible que la Pasión de santa Cristina se cuente entre los modelos que empleó el autor de la de santa Victoria, en particular el episodio de la lengua que la mártir arroja contra la faz del presidente (cf. PH, vol. I, pág. 63).

collocavit eius reliquias. Passa est autem sancta Christina sub Urbano patre et Zion et Iuliano annorum quattuor decim, VIII kalendas augustas. Christo laudamus. Deo gratias. Amen».

Siguen unas notas de martirologio:

«Eodem die Rome in portu Sancti Iacincti sub consulari Leccio Luxorio primo civitatis Terracie tradente»¹³.

«VIII kalendas augustas. Natale Sancti Yacobi apostoli fili Zebedei. Passio eiusdem require retro Jacobus frater beati Iohannis»¹⁴.

«Eodem die. Natale Sancti Cucuphati martiris.»

Passio S. Cucufatis (VIIa-VIIId). Corresponde al texto del Pasionario Hispánico (BHL, 1.999). Sus variantes lo acercan más a la versión de Silos que a la de Cardeña, aunque manteniendo, como es natural, cierta independencia. Lo doy en apéndice por estar casi completo (aunque por desgracia el final se halla truncado) y ser al parecer el ejemplar más antiguo que conservamos de las actas del Santo en un manuscrito de origen catalán. Inc.: (rúbrica «Passio Sancti Cucufati martiris Christi qui passus est Barchinona civitate sub Galerio proconsule». (texto) «Magnum et admirabile, valdeque perspicuum...» Expl.: «... Gratias vobis ago, omnipotens Deus quia adpropinquavit ad me gratiam».

(CM) Folio en pergamino procedente de la tapa del volumen titulado *Capbreu de Massanet* (año 1606), en el Museo de Moyá. Mide 45,5 × 33 cm. y en el recto lleva todavía el número **XXXVIII** de la foliación del manuscrito original del que procede. Letra de hacia 1200, muy correcta. Algunas capitales grandes en rojo, con ligeros adornos caligráficos. Escrito a dos columnas de 50 líneas. Cada Pasión debía dividirse en tres lecciones, ya que se trata, al parecer, de un legendario de tipo romano. Su independencia respecto del Pasionario Hispánico debió ser completa; la inclusión de una referencia a este fragmento en el presente artículo

¹³ Esta nota suma errores a la mención, ya de por sí equivocada, de Adón (cf. QUENTIN, loc. cit., pp. 544-547). El autor del manuscrito de Moyá, indudablemente catalán, escribió *Terracie* (Terrassa = Tarrasa) en vez de *Terracinae* (Terracina). La fecha de Adón es dos días más tarde.

¹⁴ El uso romano, que sigue vigente, sitúa a 25 de julio la conmemoración de Santiago el Mayor, cuyo apelativo usual en Adón y en los restantes Martirologios es el de *filius Zebedei*. Contrariamente, en su Pasión en PH (vol. II, p. 11) y en el ms. lat. 5.306 de París, se le llama precisamente *Iacobus, frater beati Iohannis*, para distinguirlo de Santiago el Menor. Según el calendario hispánico, esta Pasión debería colocarse en el día 30 de diciembre, lo que justifica la aco-tación *require retro* del ms. de Moyá.

puede justificarse como ejemplo inédito hasta la fecha dentro del tipo de manuscritos usados en Cataluña con escasa o nula dependencia de los antiguos Pasionarios hispánicos.

Passio S. Pudentianae (col. a). Fin de la tercera y última lección. Inc.: «... religione erudit, virginesque Christo reliquit»... Expl.: «... Potenciana venerabilis quarto decimo kalendas iunii posita in cimiterio Priscille, via Salaria. Praxedis virgo eque sanctissima duodecimo kalendis augusti, et ipsa cum sorore iuxta patrem Sanctum Pudentem. Eodem die, beatissimi Pudentis patris supra nominatarum virginum. Qui ab apostolis Christi vestitus innocentem tunicam usque ad coronam vite immaculate custodivit et servavit».

Passio SS. Donatiani et Rogatiani (cols. a-b). Las tres lecciones completas. Rúbrica: *Sanctorum Rogationi et Donationi*. Texto: [Prima] «Igitur dum Dioclecianus et Maximianus atque eorum precepta in christianum gregem ... Donatianus inimicus deorum inibi maneret. Secunda. Tunc preses dolore comotus ... imperatorum gratiam polliceris post deorum. Tercia. Tunc iudex ministris imperans ... ille fit iste causa mercedis».

Passio S. Urbani. Rúbrica en col. b; texto de las tres lecciones en cols. c y d. Sólo deben faltar unas líneas de la tercera lección. Rúbrica: *Natale Sancti Urbani episcopi*. Texto: [Prima] «Urbanus episcopus natione romanus ex nobilissima prosapia ortus ... venerabilis natione ...» Secunda. «Igitur ... Alexandri ... et ibi capite plectentur si non sacrificaverunt. IIIª. Post hec Turgius Almachius iussit sibi tribunal parari ... corpora eorum et sepelierunt in cimiterio Pretextati. Corpus ...»

Sin pretender un análisis a fondo del material presentado, creo posible sentar algunas conclusiones.

En primer lugar, resulta claro (y por otra parte era ya natural suponerlo) el conocimiento en Cataluña durante el siglo xi de las Pasiones contenidas en el Pasionario Hispánico tal como se recopilan en los códices de Silos y Cardena. Sin embargo, los datos conocidos no permiten reconocer todavía la verdadera naturaleza de los Pasionarios aludidos en inventarios y documentos de varia índole.

Los fragmentos del código M demuestran la complejidad de fuentes y de contenido (yuxtaposición de Pasionario y Martirologio) que debían presentar algunos de tales manuscritos.

Todo ello confirma una vez más el hecho ya conocido de que

en Cataluña, junto a la temprana introducción de la liturgia romana por influencia franca y benedictina, persistieron abundantes elementos de la tradición hispánica. Y cabe admitir asimismo, aunque en grado mal definido, la posible presencia de otros factores de origen muy vario¹⁵. Tal conjunción de elementos llegaría a producir una considerable mezcla y complejidad, y no creo totalmente infundado suponer que a la larga tal estado de cosas vendría a exigir una revisión de acuerdo con las normas romanas, aunque por motivos radicalmente distintos de los acontecidos en las zonas peninsulares acogidas al ámbito tradicional (pero no inmutable) del rito hispánico.

JUAN AINAUD DE LASARTE

Apéndice

*Passio Sancti Cucufati martiris Christi qui passus
est Barchinona civitate sub Galerio proconsule*

Magnum et admirabile, valdeque perspicuum, ingensque miraculum cunctis apparuit super sanctos Dei famulos Cucufatem et Felicem martires. Quibus tanta erat claritas animi ut agone certa^bminis illico pervenirent. Et quia ab Scillitana civitate oriundi erant, atque in eadem se parili sensu litteris imbuebant, contigit eis Barchinonensem contigere civitatem.

Inde sanctus Felix, divina miseracione protectus, in Ierundensem civitatem se contulit. Ibique multa magnalia gerens, digne martirium consummavit.

Sanctus quoque Cucufas, Barchinonensis civitatis Deo propicius effectus est martir.

Tantamque in eodem martirium Dominus suam gratiam infundit ut antequam in agonem martirii certaret per oracionem suam demones effugaret et multa mirabilia per eum Dominus populo hostenderet.

Dum sedulae in eodem civitatem permaneret, impiissimus Galerius proconsul, directis militibus suis, sibi eum iussit afferri.

¹⁵ Véase lo apuntado en nota 8 en relación con el Pasionario de Moissac. Cabría analizar todavía otras afinidades, como la de los mss. lat. 3.809-A y 5.306 de la Biblioteca Nacional de París, sobre los que ya llamó la atención Dom Quentin, y aportaciones orientales (cf. nota 11) o africanas.

Cui et dixit: Cuius te muniri existimas patrocinio, quia principum iussa non abaudis, neque deos magnos adoras?

Sanctus Cucufas respondens ait: Cur me cogis illos adorare qui sine arbitrio dei facti sunt tibi similes?

Statimque Galerius proconsul ira accensus grave eum iubet subire sententiam. Et tradens eum tortoribus dixit: Torquendo exalate eius spiritum.

Et dum sanctus Cucufas a duodecim militibus torqueretur et graviter eum cederent, iussa sunt viscera eius effundi in terram. Et omnes milites qui eum torquebant videntes eum obcecati sunt. Et subito ita Domini misericordia illum reddidit sanum ut quasi nullam perpessus fuisset penam.

Cumque hec pateretur sanctus Dei martir dixit: Domine Jesu Christe qui cuncta prospicis et omnia tuo precepto fundasti, hostende virtutem tuam in incredulos istos, ut qui nomen tuum persecuntur confundantur, et videntes mirabilia tua aut credant et convertantur aut pereant et destruantur.

Impiissimum namque Galerium divino interime gladio, qui sic insanuit in servum tuum.

Quo ita factum est. Et consumptus est Galerius proconsul cum omnibus idolis suis.

Cumque hec vidisset sanctus Capuphas, extensis manibus ad celum fundens oracionem dixit: gratias tibi ago omnipotens Deus et salvator mundi qui preces credencium in te non despicias sed in eternum permanes.

Tunc omnis populus laudem dedit omnipotenti Domino quia ipse est dominus in secula seculorum.

Sanctus autem Cucufas ait ad populum: Ecce videtis ¹c quanta mirabilia fecit Dominus. Et ideo relinquitte manufacta hominum, que sunt sine voce et absque auditu vel gressu, et credite in Deo vivo et eterno qui omnia plasmavit ex nichilo.

Tunc Maximianus impiissimus qui preerat dat iussionem omnibus ut eum comprehenderent et vinculatum suo conspectu presentarent.

Hec viri prescellentissimi Hactransius et Niloximus comprehedentes sanctum Dei Cucufatem cum gravi pondere catenarum perdurare ad eius presenciam.

Cui Maximianus ait: Unde es tu? De hys locis an de alia regione?

Sanctus Cucufas accinctus Dei potencia constanter ait: Cur inquiris generatione vel patria mea quam tibi Dominus manifestare noluit?

Cui ait Maximianus: Quem Deum te habere adtestaris?

Sanctus Cucufas respondit: Ego credo Deo vivo et vero, qui fecit celum et terram, mare et omnia que in eis sunt.

Maximianus dixit: Si vere est Deus quem dicis veniat et eripiat te de manibus meis, et de tormentis [que tibi preparata sunt].

[Repondens sanctus] Cucufas et dixit: Et q[ue michi parata sunt, nefan]de?

Maximianus proconsul dixit: Conspicio in te, infelix, gravem esse pertinaciam. Et quia per artem maleficii tui deos nostros conculcasti ne effugies.

Sanctus itaque Cuccufas subridens ait: Vere miser arbitrabam te aliquam particulam habere sapienciam. Sed ut intuitus sum summa in te est demencia. Qui derelinquisti Deum viventem et adoras teccas demoniorum, cui tu similis es cum principe tuo diabolo.

Maximianus accensus furore iussit eum in graticula assari et in-super acetum et sinapem perfundi. Cumque completum fuisset quod iusserat, Dei misericordia prestante nichil ista nocuerunt sancto vivo. Magistri vero penarum ab eodem igne consumpti sunt.

Cumque Maximiano nunciatum fuisset, furore repletus iussit eum ferro vinctum suo conspectu presentari. Cui et dixit: Multa malorum tuorum prestigia vel maleficia prevalent. Per deos magnos, quoniam faciam te per iniqua tormenta interimi.

Sanctus vero Cucufas ^{id} constanti animo respondit: O virosa diaboli: lingua, quid mihi minaris? Mine tue apud me nulla sunt.

Tunc Maximianus iussit ignem copiosum extra civitatem fieri, ut sanctum Dei martirem concremarent. Et cum eum in ignem misissent cepit sanctus Cucuphas oculos ad celum levare et dicere: Domine Iesu Christe qui die tertia a mortuis resurrexisti qui omnia arbitrio tuo instituisti, libera me ab isti igni ardore et da confusionem huic impiissimo Maximiano.

Oracione autem completa, Domini misericordia protegente, ignis extinctus est et inlesus apparuit. Hec psallebat dicens: Transivimus per ignem et aquam et induxisti nos in refrigerium.

Videns vero hanc mirabilia Maximianus confusus dixit custodibus: Ferro victum ducite eum in custodia, dum excogitamus nova genera tormentorum.

Retruditur sanctus Dei martir cum gravi ferri pondere catena[rum, et quum in]grederetur carcerem beatus ille [psallebat, dicens: Diri]-gatur oracio mea, Domine, sicut incenssum [in conspectu tuo, ele]vacio manuum mearum sacrifi[cium vespertinum. Et] clauso hostio carceris, tantus splendor glorie in eodem loco apparuit, ut custodes carceris videntes hoc, statim credidere in Dominum Iesum Christum.

Sanctus vero Cucufas cepit gratias agere Deo dicens: Saciasti Christe animas esuriencium te et siciencium sanguinis tui recreacionem.

Cumque hec sanctus martir oraret, Maximianus directis militibus suis sanctum Dei martirem sibi iussit offerri. Et dum ei oblatus fuisset Maximianus interrogavit eum dicens: Adhuc perseveras in insania quam cepisti et non reverteris i sanem mentem?

Sanctus vero Cucufas respondit: Insania te possidet, quia patris tui iussa perficis et quid sit vere Deus non agnoscis.

Unde hanc multitudinem quam tibi congregasti, tecum perire facis.

Tunc Maximianus, furore repletus, militibus dixit: Cedite eum et cardos ferreos et taures, ut exterminentur karo eius.

Sed cum sanctus Cucufas cederetur, levans oculos ad celum, cum gravi fletu ait: Gratias vobis ago omnipotens Deus quia adpropinquavit ad me gratiam.

Museo de Moyá, fragmento M-VII.

TEXTOS HOMILÈTICS I DEVOTS DEL LLIBRE VERMELL DE MONTSERRAT

Dels antics manuscrits montserratins que ens han pervingut, el *Llibre vermell*¹ és el més conegut y el que compta també amb una bibliografia més copiosa. Tot i que hagi estat principalment sota l'aspecte musical i literari que hom n'ha escatit i valorat el contingut², el seu interès des del punt de vista històric i religiós no resulta pas menys remarcable. Miscel·lània de tipus devocional, per l'estil de les que sorgiren també entorn d'altres célebres santuaris medievals, la tria dels diversos elements que la componen ha estat presidida evidentment per un criteri d'utilitat pràctica d'acord amb les necessitats i circumstàncies locals. Malgrat la gran varietat dels materials en ell aplegats i la sumptuosa presentació exterior, el *Llibre vermell* no s'ha concebut pas com un recull erudit ni aspirava tampoc a ésser un manuscrit purament de luxe. Destinat als predicadors que tenien encomanada la cura y adoctrinament dels pelegrins que venien a visitar Madona Bruna, la seva finalitat primordial devia consistir a facilitar-los un manual d'exercicis piadosos i de temes homilètics per a l'exercici de llur ministeri. No és estrany, doncs, que el nostre còdex ens ofereixi una col·lecció tan rica — malgrat les greus mutilacions sofertes — de textos didàctics i devots, els quals posseeixen un interès cabdal per a la història dels romiatges i de la pietat popular montserratina durant l'Edat Mitjana. Només un tast en podem donar aquí en espera que algun dia sigui possible publicar-los íntegrament i fer-ne un estudi de conjunt.

¹ Descriu minuciosament pel P. A. M.ª ALBAREDA, *Manuscrits de la biblioteca de Montserrat*, a «*Analecta Montserratensia*» 1 (1918) 3-9. Cf. vol. 3 (1919) 164-173. Per les fonts emprades en la seva redacció vegeu encara el meu treball, *Els manuscrits de l'antiga biblioteca del Monestir de Montserrat*, ib., 8 (1954-55) 342-348.

² G. SUÑOL, *Els cants dels romeus (segle XIVe)*, a «*Analecta Montserratensia*» 1 (1914) 100-192; Ll. MILLET, «*Rev. musical catalana*» 16 (1919) 18 ss.; O.

* * *

Quan a les darreries del segle XIV es redactava a l'Scriptorium del Monestir la primera part del *Llibre vermell* — a la qual pertanyen tots els textos que citem o reproduïm a continuació —, Montserrat feia temps que havia esdevingut un important centre d'atracció religiosa freqüentat, si hem de donar fe a la documentació coetània, per ingents multituds de fidels. Per bé que no hi mancaven els romeus provinents d'altres països, eren, amb tot, els territoris compresos dins els límits de l'antiga Corona d'Aragó els que fornien el major contingent de visitants del Santuari. Així consta que ja des d'aquests temps diverses comarques i viles catalanes practicaven el lloable costum de peregrinar cada any col·lectivament a Montserrat, i el nombre dels qui hi venien individualment o a colles devia ésser així mateix força crescut.

L'extraordinària afluentia de devots de Madona Bruna creava al Monestir el deure moral d'assistir-los i subvenir, en la mesura de les seves possibilitats, a llurs menesters materials i sobretot espirituals. Que els monjos i preveres montserratins no descuroaven pas aquesta noble incumbència, que la seva condició de custodis del Santuari els assignava, en són una prova els models de sermons predicables a Montserrat, que sota l'epígraf *brevis exhortatio ad sermocinandum* ens ha transmès el *Llibre vermell* (ff. 117 r-80 r). El sermonari comprèn dues parts, redactades

URSPRUNG, *Spanische-katalanische Liedkunst des 14 Jahrhunderts*, a «Ztschr. für Musikwissenschaft» 4 (1921-22) 136 ss.; F. LUDWIG, *Die Quellen des Motteten ältesten Stils* a «Archiv für Musikwissenschaft» 5 (1923) 274, n.º 191; H. ANGLÈS, *El còdex de las Huelgas I* (Barcelona 1931), pp. 23, 46, 54, 72, 94; *La música a Catalunya fins al segle XIII* (Barcelona 1931), pp. 67, 265, 343, 408; JOSÉ SUBIRÀ, *Historia de la Música I* (Barcelona 1947), p. 349; H. SPANKE, *Tanzmusik in der Kirche des Mittelalters*, a «Neuphilologischer Mitteilungen» 31 (1930) 143 ss.; C. SELMER, *A Catalan Death Dance of the Fourteenth Century*, a «Classical Bulletin» 20 (1943) 22-23; J. MASSÓ I TORRENTS, *Bibliografia dels antics poetes catalans*, a «Anuari de l'Institut d'Estudis catalans» 5 (1914) 234-5; *La cançó provençal en la Literatura catalana*, a «Miscel·lània Prat de la Riba» (Barcelona 1932), pp. 44, 258, 262; A. PAGÈS, *La «dansa» provençale et les «goigs» en Catalogne*, a «Miscel·lània A. Rubió i Lluch» I (Barcelona 1936) 209-13; A. SERRA I BALDÓ, *Els «goigs de la Verge Maria» en l'antiga poesia catalana*, ib., III, p. 371; V. SERRA I BOLDÚ, *El llibre d'or del Rosari a Catalunya* (Barcelona 1925), p. 169; F. BALDELLÓ, *Cançoners populars religiosos de Catalunya* (Barcelona 1932), pp. 17-19; F. AMADES, *Els goigs* (Barcelona 1939), pp. 11-12; A. MUNDÓ, *Sobre l'origen romà de l'Antífona «O virgo splendens» del Llibre vermell* a «Analecta Montserratensia» 8 (1954-55) 488-92.

una en llatí i l'altra en llengua vulgar. Encara que en l'original apareguin estretament unides, ens n'ocuparem per separat, tenint en compte les seves característiques distintes.

El fragment català³ resulta un veritable model de sermó popular. El tema central, precedit d'un petit exordi i seguit d'un breu epíleg, el constitueix l'anunci dels miracles de Nostra Dona de Montserrat, «segons que ja és acostumat en lo dit loch».

El predicador comença per exhortar els romeus que l'escolten a obrir els seus cors a la joia, a l'agraïment i a la confiança. Ha d'ésser per a tots un motiu d'alegria i de consol el que la Verge els hagi concedit poder visitar la seva santa Casa, dignant-se acceptar els presents, temporals i espirituals, que li ofrenen en reconeixement dels favors que d'Ella han rebut o com a penyora dels que esperen obtenir en l'esdevenidor. Car és cosa ben pública i manifesta com nostre Senyor Jesucrist, per honor i reverència a la seva preciosa Mare, ha dotat i enriquit la seva església de Montserrat de plenitud de gràcies i benediccions, les quals de continu assoleixen els que la visiten o s'hi encomanen. En recerca d'elles acudeixen incessantment al Santuari pelegrins vinguts de totes bandes, malgrat estigui aquest posat en lloc tan solitari i encimbellat i siguin les vies d'accés tan aspres i perilloses. És més, alguns d'ells, no contents amb les incomoditats ordinàries de la ruta, s'imposen encara voluntàriament altres mortificacions d'escreix, com és ara pujar la muntanya a peu descalç, a genollons o portant a coll feixucs ex-vots.

| Honrats senyors e dones: gran consolatió e gran alegria | [f. 78 r
devem toyt haver, con la humil verge Mare del Fill de Déu plena de tota gràtia et benedictió madona Sancta Maria, advocada dels peccadors, regina dels àngels e de tota la cort celestial, vos ha dat loch et avinentea de venir en aquesta devota sua cambre de Muntsserrat, e de visitar devotament aquella per fer-lli offertes et oblations spirituals e temporals. Spirituals, ço és orations e devotes pregàries e plors e làcrimes. Temporales, ço són les presentaylles, joyes e serveys que li

³ Publicat a «Analecta Montserratensia» 1 (1918) 213-217. El sistema de transcripció emprat dificulta, però, no poc la lectura i l'intel·ligència del text, que ha estat darrerament reproduït també, aquesta vegada amb la grafia modernitzada, en el *Llibre de la Mare de Déu de Montserrat* (Barcelona 1950), pp. 209-14. En la present edició ens atenem fidelment a l'original, regularitzant només l'ús de les majúscules, el de u i v, i el de i i j, els signes de puntuació, l'apòstrof i el guionet en les formes d'elisions o d'aglutinació pròpies del català medieval. Per dificultat d'impremta, no usem el punt volat.

avets aportates. E açò per rahó dels miracles e gràcies que'n havets optengudes o'n desigats optenir e aconseguir.

Sabets, honrats senyors e dones, com és manifest e públich per tot lo món entre los cristians, en qual manera nostre senyor Déus Jesu Crist per reverència e amor de la sua preciosa Mare humil Verge Maria, ha insignida, dotada et nobleïda aquesta cambre devota de Montserrat de plenitud de gràties et benedicions et de miracles innumerables, meraveylloses e manifests et sobre tot cors natural. Los quales tot die optenen e aconseguxen tots aquells et aquelles qui devotament e ab ferma fe hic recorren e s'ich agiten.

Los vostres uylls poden veure e contemplar com aquesta devota cambre de Madona Sancta Maria és situada e posada en loch fort | desert e fort alt e ha les intrades fort aspres e perylloses | [f. 78 v d'on cové que los palagrins qui ych vénen ne passen affanys, perylls e trebaylls e gran afflictió, e en special molts e moltes qui vénen descalçes e alguns de jonoyllons ab llurs presentaylles al coll, axí com són ciris e brandons e draps e mortaylles. Veurets-n'ich venir axí matex alguns ab los dogals al coll qui eren sentenciats a penjar e a sser enforcats e reclaman la Verge María de Muntsserrat qui són estats miraculosament desliurats. Axí matex hic vénen sovinny molts de diverses partides, los quals són estats catius en poder de sarraïns e reclaman-se devotament a aquesta beneyta cambra de Madona Sancta Maria són estats miraculosament deliurats de la dita captivitat, e vénen açí ab llurs presons de ferres, de mayoteres e de cadenes offerin-lles açí a Madona Sancta Maria e reten-lli gràcies e pagan-lli les profertes que li havien fetes.

No són pas únicament les incessants anades i vingudes dels fidels ni llurs corpreneedores menes de penitències que testifiquen les meravelles inefables de Madona Bruna, les nombroses presentalles que cobreixen els murs del temple i penguen arraïmades de les voltes dels claustres adjacents proclamen així mateix amb no menor eloqüència la fertilitat inexhaurible de les seves gràcies. Els pelegrins són invitats a contemplar detingudament aquesta imposant collecció d'ex-vots, i a recórrer també els altars de l'església i les diverses estances de la sagristia per admirar-hi les riques ofrenes que la gratitud dels afavorits ha acumulat en el seu Santuari.

Concluin en breus paraules la gràcia et benedictió d'aquesta devota cambre de la humil e piadosa verge Madona Sancta Maria, certifich-vos que lengües de hòmens ne fembres no són bastants a recomptar ne dir los miracles e gràties qui ací's demostren contínuament. Emperò si volets mirar l'altar e la sacristia e les parts d'aquesta devota cambre

de Madona Sancta Maria, veurets en aquells testimoni e memòria de totes aquestes coses, car açí ha molts reliquiaris d'aur e d'argent, molts càlïcs e molts palis et molts richs draps e vestiments e altres richs ornamentals, moltes lantes d'argent e altres coses riques e devotes, les quals són estats dades e offertes açí a Madona Sancta Maria per diverses persones devotes qui açí's s'eren votats e agitats.

Podets enquare més avant guardar e mirar açí moltes croçes e bastons de hòmens contrets et despodarats qui són estats garits e sanats. Molts sudaris e caxes de morts de aquells qui són estats resuscitats. Molts ymàgens de cera de aquells qui de nafres e de malaties greus e forts e de presons són estats deliurats. Molts cadenes e collars, maneres e gryllons e altres presons de ferra de diverses persones qui de captivitat e greus presons e càrcers miraculosament són estats deliurats. Moltes cuas de cabeylls de dones, les quals havien haudes grans malalties o qui havien conciència de molts affeytaments que's havien fets en lur cara e cap per tal que plaguessen als hòmens del món e nostre Senyor Déus punia-les per qualque estranya malaltia o altre flagell perquè's convertessen e's panedissen del peccat en què estaven.

Després d'aquesta exhibició plàstica i suggestiva de les proves, l'orador fa desfilir davant els ulls del seu auditori la llarga sèrie de gràcies i miracles que la Verge montserratina obra a favor de tots els que l'invoquen o a Ella recorren en llurs destrets. No hi ha cap dolor físic, ni cap malastrugança còsmica, ni cap mal moral, per als que aquesta divina i totpoderosa Metgessa no posseeixi un remei adequat i eficaç. Tot infortuni i humana sofrença troben en Ella auxili i confort.

Donchs, honrats senyors e dones, en gran devotió devem tots haver aquesta preciosa cambre de Madona Sancta Maria. Car sapiats que nos trobam que aquells qui són perduts e dampnats e's reclamen [a] aquesta devota cambre la gloriosa regina Mare de Déu Madona Sancta Maria, advocada dels | peccadors, los recapta gràtia ab lo seu | [f. 79 r car fill, e'ls aporta a salvatió de ànima e de cors, e'ls deliura de poder e captivitat del diable e de les penes d'infern. Aquells qui són morts, aquesta preciosa regina, qui és vera medicina e vera salut, los torna de mort a vida. Aquells [qui] són sentenciats a penjar o a sser escapçats, aquesta preciosa Mare de pietat e de misericòrdia los restare de ten cruel mort e'ls porta a estament e fi de bon cristian. A aquells qui són presos e encarcerats en poder de sarraïns o de mals cristians, aquesta Verge gloriosa que's vera lum de justícia et de agoltat los solta les cadenes e presons, e'ls trau d'aquells càrcers e presons, e'ls aporta a port de salvatió e entre llurs amichs. A aquells qui són en

perylls de mar o de nagar, aquesta Verge beneyta advocada nostre que és stella de mar e gayta et via e guiamet de tots cellls qui per mar ne per terra van, los aporta a port de salut, e'ls dóna ajuda e confort. A aquells qui són en grans bataylles, aquesta qui és regina de victòria et batayllera contra lo diable per nosaltres peccadors los deliure d'aquells perylls et les dóna victòria. A aquells qui són en grans affers e grans bandos, en grans pleyts e qüestions, aquesta preciosa Madona Sancta Maria Verge los és valadora e advocata e'ls deliura d'aquestes trebaylls. A aquells qui són endiablatls o aumbrats, aquesta beneyta e beneuyrada Mare de Jesu Crist los trau los diables dels cossos, e'ls sana e'ls garex. A aquells qui són contrets ne affollats o endolorits o despoderats, aquesta ten preciosa metgessa ab la sua beneyta virtut los endreça e los garex. A aquells qui han perdut lo parllar o lo hoyr o la vista, aquesta regina imperial los ret lo parlar e el oyr e la vista, per la sua gran virtut. A aquells qui són passats en longa malaltia o febres o per granollers o per puagra o gota o per qualsevuylla altre mal o accident, o són nafrats o qualsque mal incurables e són desamparats per metges, aquesta preciosa metgessa per la sua gran virtut los sana, e'ls cura sens ungüents e sens negunes altres medicines, sinó ten solament ab la sua preciosa virtut que ha posada en aquesta sua preciosa et devota cambra. A aquells qui són en desgrat de lurs senyors o altres persones, o marit qui és en hoy de se muyller, o la muyller ab lo marit, aquesta Verge mare de pau e de consolatió los torna en pau e en bona amistat e gràtia. A aquells qui són ferits de lamp si's reclamen [a] aquesta devota cambra encontinent deliura's. A aquells qui [a] aquesta devota cambra recomanen lurs infants e lurs riqueses e bens temporals e los esplets que hauran sembrats, o lurs bestiarls, aquesta piadosa e feel gardadora et advocada nostre los ten en se garda e'ls ho conserva. A aquells qui de llur muylleres | no poden haver infants reclamans-se [a] aquesta | [f. 79 v devota cambra, ella Verge Mare de Déu los recapte gràcia que'ls dóna fills e filles ab gran consolatió. A aquells qui són tristes e desconsolats per qualsevuylla rahó, aquesta mare de consolatió los consola e'ls dóna l'alegria.

L'homilia es clou amb la narració d'uns quants exemples de miracles marians esdevinguts a Montserrat o en altres indrets —segurament manllevats als tres reculls que encapçalen el mateix *Llibre vermell*⁴— i unes exhortacions finals a honorar Ma-

⁴ *Liber miraculorum S. Mariae de Montserrat* (f. 1-8 v) de la numeració moderna. Manquen les seixanta primeres narracions corresponents als deu folis inicials del manuscrit, que han desaparegut. L'últim miracle de la sèrie està datat l'any 1336. *Liber miraculorum que ipsa V. Maria operatur per universum mundum* (f. 9 r-16 r). Segueixen a continuació (f. 16 v-21 r) altres vint-i-un miracles de Nostra Dona de Montserrat dels anys 1396-1397.

dona Santa Maria amb la visita anyal al seu Santuari; a comportar-se dignament durant el romiatge; a penedir-se dels pecats comesos i a confessar-se'n; a menar, retornats a les seves llars, una vida cristiana exemplar maldant per imitar les virtuts dels sants, llurs models i intercessors, i sobretot d'Aquella que en la seva prodigiosa muntanya se'ls havia mostrat com a *estel refulgent i mare de clemència*⁵.

O donchs, honrats senyors e dones, quals són aquells e aquelles qui fer-ho pusquen qui no degen visitar almenys una vegada en l'any aquesta devota cambre de Madona sancta e demanar-lli ab ferma fe aquelles gràties que volrrà e fer-lli gràties d'aquelles que rehabudes haurà? Qui és aquel ne aquella qui y[ch] dege plànyer trebayll de se persona ne messió? Et qui és aquell ne aquella qui no ych dege venir ab gran devoció e confessat e penident de sos peccats e honestament perseverar e conversar, vinent e estant e tornant, per tal que miylls pusquen optenir ço que demanen et pugen guoanyar los grans perdons et indulgènties que açí són? E quals seran aquells si volen optenir les gràties que demanen e guoanyar los perdons, qui vinent, açí estan ne tornan en lurs cases degen cercar ne usar de pleers corporals, ne dar sobrefluïtat a se gula, ne delectar-se son cors, sinó escassament, aytant com necessitat los ne estrenya? E qui's deu pensar que Madona Sancta Maria et tots los sancts e les sanctes de paradís, qui tots són pregadors e intercessors per nosaltres peccadors, los tots han viscut en aquesta present vida en grans abstinèntias e pobretats, que vuyllan de nosaltres que les resemblem en ço que puscam en totes virtuts, ne si optenir volem ço da què'ls pregam.

Are, honrats senyors et dones, recomptar-vos he dos o tres miracles et fer-vos he fi.

El text llatí, a diferència del català, no és ni seguit ni homogeni; té més aviat les aparences d'un repertori de matèries o temes diversos, que en general es limita a insinuar, tot deixant el seu ulterior desenrotllament a la iniciativa del predicador que devia servir-se'n.

S'ocupa en primer lloc de les disposicions interiors i del capteniment extern dels pelegrins, als quals s'ha d'amonestar a complir llur romiatge devotament y amb cor contrit; a abstenir-se durant el camí de cançons frívoles, de dances deshonestes, de

⁵ Són els títols amb què la saludaven els pelegrins en un dels seus cants (f. 22 v-23 r): «Stella splendens in monte, ut solis radium | Miraculis serrato, exaudi populum... Mentem nostram mundantes, oremus devote | Virginem gloriosam, matrem clementie».

converses malicioses, de baralles i de qualsevol excés en el menjar o en el beure; a suportar pacientment encara, amb esperit de penitència, tots els perills, fatigues i treballs que l'itinerari els pogués ocasionar. Calia exhortar-los també a no recercar amb excessiva aviditat en el Santuari les comoditats materials. En particular no s'havien de contristar si hi trobaven a manca aquella abundor de queviures de què tal volta freturaven. La solitud del lloc i les dificultats del transport obligaven a limitar les provisions a les coses necessàries i més indispensables. Així ho havia reconegut el rei Jaume II, el qual, consultat pel prior Gallard de Balaguer (1322-1328) sobre el projecte d'instalar prop del Monestir tendes on els fidels poguessin abastar-se de tot, ho desaconsellà, al·legant que seria contraproduent, ultra que en els dies de gran concurs ben segur que ni les viles veïnes no bastarien a proveir-los. Tampoc els romeus no devien neguitejar-se per a obtenir cambres, llevat del cas de malaltia o per a les refeccions⁶. Finalment, hom recomanà als romeus de comportar-se sempre amb gran respecte i dignitat a l'església de Santa Maria, on passaven llargues hores durant el dia i vetllaven de nit. En especial han de guardar-se de menjar dins el seu recinte segons acostumaven els gentils, els quals creien que llurs divinitats participaven en els seus àpats sagrats; els cristians, però, en els seus temples no han de prendre-hi més que nodriments espirituals.

Entre els aliments espirituals al·ludits corresponia a la paraula de Déu un lloc principalíssim. El nostre text assenyala a continuació alguns dels temes centrals entorn dels quals devia girar l'instrucció religiosa dels pelegrins durant llur permanència en el Santuari. Entre ells es destaquen els següents: la conformitat del propi voler a la voluntat sobirana i provident de Déu; la vida de Jesucrist i la seva passió sacratíssima; les virtuts i els vicis; la meditació de les misèries humanes; els articles de la fe, els sagraments de l'Església i els manaments de la llei de Déu; les promeses del baptisme; la consideració de la mort, de les penes de

⁶ En aquests temps no existien encara a Montserrat edificis especials per instal·lar els pelegrins. El nombre de persones allotjables, en les poques cambres disponibles, era reduïdíssim. Consta que a finals del segle xv certs ingressos del monestir es destinaven a la compra de flassades, catifes i matalassos per servei «dels romeus que vetllaran en l'església de Madona Santa Maria o en les capelles d'aquella». A. ALBAREDA, *Història de Montserrat* (Montserrat 1931), pp. 174-5.

l'infern i els gaudis del paradís. Si aquest programa en part tenia com a finalitat immediata de preparar els oients a una digna recepció del sagrament de la penitència desvetllant en llurs ànimes el remordiment i la compunció de les culpes⁷, no negligia pas, com es veu, l'aspecte pròpiament didàctic que mirava d'augmentar en ells la intelligència de les veritats revelades i de la vida cristiana en general. En ambdós casos, l'exposició, segons es desprèn del mateix context, devia conformar-se enterament a la mentalitat i a les tendències predominants de la religiositat medieval, les quals es manifesten també en els diferents opuscles ascètics i doctrinals inserits en el *Llibre vermell* com, per exemple, les *Meditationes piissimae de conditione humanae conditionis*, pseudo-bernardianes; el *De interiori domo seu De Conscientia aedificanda*, obra anònima del segle XIX; el *Viridarium de viciis et virtutibus*, de Roland de Comitibus, o el *Tractatus de decem praeceptis legis, de quatuordecim fidei articulos et de septem ecclesiae sacramentis*, atribuït a Ramon Llull. Les coincidències, clarament albirables, entre el contingut dels susdits opuscles i les matèries consignades en el sermonari autoritzen àdhuc a suposar que les ensenyances adreçades als romeus s'inspiren preferentment en aquells tractats o, si més no, en altres fonts de forma i contingut semblants.

D'ordinari, la prèdica acabava amb unes pregàries collectives, a les quals participaven tots el assistents. Les intencions, elencades a continuació, comprenien l'Església universal i el propi país; les supremes autoritats eclesiàstiques i civils; els diversos estaments de la societat; els pelegrins, especialment de Montserrat, Jerusalem, Roma i Compostella; els pecadors, atribulats, captius o encarcerats; els devots, oficials i benefactors del Santuari. Si en últim lloc calia recomanar als fidels les necessitats materials del

⁷ Diverses de les composicions que integren el cançoner montserratí (f. 21 v-27 v) són, com s'ha fet notar, cants de penitència, especialment el darrer, *Ad mortem festinamus peccare desistamus*, al qual acompanya un expressiu dibuix d'un sepulcre obert contenint un esquelet humà amb la llegenda següent: «O mors quam amara est memoria tua! Vile cadaver eris: Cur non peccare vereris? Vile cadaver eris: Cur intumescere queris? Vile cadaver eris: Ut quid pecuniam queris? Vile cadaver eris: Quid vestes pomposas geris? Vile cadaver eris: Ut quid honores queris? Vile cadaver eris: Cur non penitens confiteris? Vile cadaver eris: Contra proximum non leteris». El Breu tractat de confessió en català que segueix immediatament després (f. 27 v-29 v) conté una exposició de les condicions requerides per a confessar-se bé i una llista de possibles mancaments, destinada a facilitar als fidels l'examen de llurs consciències.

mateix Santuari, s'adverteix que això s'ha de fer evitant qual-sevol procedir que pogués ésser motiu de desedificació, i deixant a la lliure iniciativa de cada u de coadjuvar a subvenir les greus despeses que per a ell representaven certes formes d'hospitalitat, com és ara l'antiquíssima consuetud de proveir de pa, vi, formatge i sal gratuïtament els romeus que ho sollicitaven, i els més pobres de tot el que haguessin de menester, durant els tres dies que era permès de restar al Monestir⁸.

f. 77 r

BREVIS EXHORTATIO AD SERMOCINANDUM

Exhortandi sunt peregrini quomodo et qualiter, cum magna devotione ac cordis contritione, debent peregrinari et reddere et complere iuxta possibilitatem suam, nam ad impossibile non obligantur. Item debent conversari honeste in via veniendo, stando et redeundo, vitando cantilenas vanas atque trepudia inhonesta. Item debent vitare proximi detractationes atque bricas, necnon comessionationes, ingurgitationes atque crapulas et ebrietates. Nam non debent sanctos dei laudare cibis, qui vitam habere meruerunt ieiuniis. Et ut ait Ieronimus: venter saginatus et mero estuans de facili despumat in libidinem. Item debent confiteri diligenter peccata sua. Item debent habere patientiam in omnibus periculis, fatigationibus atque aliis laboribus ipsis accidentibus et contingentibus in via.

Item debent stare devote in ecclesia, nec debent curare de habendo cameras nisi propter infirmitatem vel comestionem. Inhonestum quippe existit infra ecclesiam pastum assumere preter spiritualem. | [f. 77 v Quoniam hunc ritum observabant antiquitus gentiles sive infideles in templis suorum ydolorum, credentes quod ipsorum dii epulabantur cum eis. Item debent pacienter sustinere si non repererint in monasterio habundantiam victualium et aliarum rerum prout optant. Nam honera ipsius monasterii sunt maxima, et omnia victualia portantur et procurantur cum magnis periculis et expensis. Et propterea antiquitus, dum esset personaliter in monasterio excellentissimus dominus Iacobus recolende memorie, rex Aragonum; et prior, qui tunc presidebat ibidem, videlicet, frater Gayllardus de Balaguer, consultaret dictum dominum regem si reputaret honestum quatinus iuxta monasterium essent hospicia, ubi venderentur victualia peregrinis, hoc quidem, predictus rex, disuasit et consuluit nullo modo fiendum, reputans fore inhonestum, set quod idem prior conservaret statum monasterii prout erat assuetum dicens: Quod provisio romipetarum non debet nimis astringi nec affluenter dari, set servare modum discretum et sobrium. Nam, pro maiori parte, omnes peregrini debebant secum victualia portare, nisi paupertate vel alia rationabili causa valeant excusari.

⁸ A. ALBAREDA, *Història de Montserrat*, pp. 177-9.

Nam aliter monasterium non posset omnibus peregrinis habundare nec etiam complere, cum interdum loca circumvicina vix ipsis romipetis valeant habundanter eisdem victualibus ministrare. Et doctrinam et consilium dominus rex dedit priori supradicto.

Item sunt exhortandi peregrini, ne moleste ferant si optinere nequeant gratias et miracula, que sibi petunt impetrari per beatissimam virginem dei matrem, quamvis iusta ipsis videantur. Nam scit melius deus, a quo cuncta bona procedunt, tanquam creator ac distributor omnium bonorum, quid expediens aut necessarium existat pro salute animarum nostrarum. Nec debemus affectare quatinus fiat voluntas nostra sed ipsius dei in omnibus, ut digne et fideliter valeamus proferre orationem dominicam et dicere fiat voluntas tua.

Item debet instruere ac inducere ipsos peregrinos ad omnimodam humilitatem et patientiam, reduciendo ipsis ad memoriam, qualiter filius dei benedictus, Ihesus Christus, dominus noster, exemplum prebuit nobis infinite humilitatis in sua sacratissima ac virginali incarnatione. In sua nativitate, volens nasci in stabulo inter duo animalia bruta et cum tanta nuditate et paupertate. Item in sua conversatione, quandiu in terris visus est, et cum hominibus utriusque sexus et status, maxime pauperibus et abiectis, necnon cum peccatoribus et publicanis conversatus est. Item nonne misterium sue gloriosissime, infinite piissime, infinite memorande, infinite lacrimande passionis benedictæ est sufficiens ad conterendum, prosternendum et expurgandum quodcumque specimen et velamen fatuissime atque nequissime superbie nostre? Utique nisi membra diaboli mente deliberata velimus esse perpetua. | [f. 78 r.

Item reducat eisdem peregrinis ad memoriam miseras humanas, et qualiter, a capite usque ad pedis plantam, non prodeunt nec emanant nisi sordes imunde, horrendæ atque fetide. Nec aliquod animal tam fetens et sordidum invenitur quantum homo. Unde ait beatus Bernardus: Quid aliud est homo quam sperma fetidum, saccus stercoreum ac cibus vermium. Post hominem vermis, post vermem fetor et horror. Sic in non hominem vertitur omnis homo. Cur ergo superbis, o homo? Forma, favor populi, fervor iuvenilis, opesque subripuere tibi noscere quid sit homo.

Item sunt instruendi peregrini ad persolvendum fideliter decimas et primitias. Item sunt instruendi in decem preceptis decalogi et articulis fidei, et qualiter in baptismo fidem catholicam pecierunt, ac diabolo et omnibus eius pompis abrenunciaverunt; unde si hanc promissionem violaverint, nisi per penitentiam reparentur, eternaliter dampnabuntur ut in inferno crucientur.

Item debent sepius cogitare mortem cuicumque insidiantem die ac nocte. Tamen nescimus quando, quomodo, ubi moriemur, nec quo tendet post mortem anima nostra.

Postea | veniat ad preces pro statu ecclesie et prelatis | [f. 79 v eiusdem. Pro regibus et principibus christianorum, et specialiter pro

domino nostro rege, et regina, et filiis, et omnibus de domo regia. Item pro comitibus, et baronibus, et militibus. Item pro universitatibus. Item pro agricultoribus. Item pro mercatoribus. Item pro navigantibus. Item pro peregrinis huius devote et sancti sepulchri, et Rome, et sancti Iacobi, et aliorum sanctuariorum. Pro existentibus in peccato mortali. Pro fructibus terre. Pro recomendantibus et invocantibus istam devotam. Pro universitatibus, qui habent hic rotulos. Pro captivis et carceratis. Pro procuratoribus, procuratores et nuntios huius devote recipientibus.

Postea honeste, et non cupido gestu nec verbo, recomendet baccinos et helemosinas ad oblationes consuetas et caritates celebrationum missarum, provocando peregrinos ac inducendo potius ad devocionem, quam ad bursarum evacuationem, quamvis status devote et | [f. 80 r monasterii Montisserrati absque uberrimis elemosinis fidelium nequeat sustentari; nam quecumque recipit prioratus in redditibus universis et determinatis in anno, de raro suffitiunt ad panis et vini expansionem dumtaxat.

La instrucció religiosa dels pelegrins s'estenia també a certes pràctiques de pietat de les quals han romàs en el *Llibre vermell* no pocs vestigis. Entre elles cal incloure les que tenen per objecte de celebrar els set goigs de la Verge Maria o venerar la passió i les cinc llagues de nostre Senyor Jesucrist.

Ja d'antic, els romeus montserratsins pujaven a visitar les cinc primeres ermites de la muntanya en honor de les cinc llagues del Salvador, y al segle xvi era tan gran aquesta devoció que hom construï expressament la de Sant Benet per tal que les persones febles de salut poguessin satisfer aquest desig amb menys incomoditat⁹. A ella es fa ja referència en un exercici piadós, inclòs en el *Llibre vermell* (ff. 53 v-54 v), particularment indicat per als moments de gran angoixa o tribulació d'esperit: *quando tibi magna tribulatio supervenerit*, diu la rúbrica inicial. Aquest, que s'ha d'acomplir prostrat a terra davant el Crucifix, consta del salm *Ad te levavi*, *Gloria Patri*, verset i oració, i cal repetir-lo cinc vegades, esguardant successivament cada una de les cinc divines llagues, de les mans, dels peus i del costat. Després segueixen dues oracions llatines i una altra en llengua vulgar, ço que demostra el caràcter popular del mateix exercici.

⁹ A. ALBAREDA, *Història de Montserrat*, p. 179.

Senyor ver Déus totpoderós, tot bo e misericordiós, plàciat per mèrit de la sancta passió del teu car Fill que'm vuyllas illuminar de la gràtia del Sant Sperit e'm faces digne que tots mos vots, propòsits e desitxs, operations e demandes sien justes et fundades segons lo teu voler, a lahor tua e salvatió de la mia ànima e fem menysprear, esquivar e avorir totes coses per tu Senyor prohibides, e tots actes e pensaments obvians als teus sants manaments e a la fe cathòlica, Amen.

L'autor del *Llibre vermell* alludeix en mants indrets a la Passió de Crist com un dels temes cabdals que a tot cristià escau de recordar i contemplar amb freqüència. En el text homilètic que hem transcrit més amunt, la memòria de la Passió *infinite piissime, infinite memorande, infinite lacrimande*, esdevé un antídoto eficacíssim contra la humana supèrbia, arrel nefària de tots els vicis ¹⁰. En els folis 70 v-71 r trobem encara unes *Hores de la Creu* precedides d'aquesta recomanació: «Tot feel christià deu soviny recordar e devotament contemplar en la passió del salvador nostre Ihesu Christ. Et si devotament les hores devall scrites quescun dia dirà grans indulgències conseguyrà». És un exercici breu i d'una gran simplicitat, compost d'una antifona, himne, verset i oració, i distribuït en set parts, que corresponen a les set hores de l'ofici canònic: matines (laudes), prima, tèrcia, sexta, nona, vespres i completes. L'únic element variable és l'himne, el qual commemora els diferents passos de la Passió de Jesús des de la captura a l'hort de Getsemaní fins al davallament de la Creu i el sant Sepeli, cosa que li dóna l'aparença d'una mena de petit Via Crucis ¹¹. Extraordinàriament divulgada, a través sobretot dels Llibres d'Hores, durant els segles xv i xvi, aquesta composició és atribuïda d'ordinari per la tradició manuscrita i impresa al papa Joan XXII († 1334). M. G. Dreves assenyala també la seva presència en un còdex de Sant Feliu de Girona (segles xiv-xv) ¹²,

¹⁰ La seva meditació es diu en una de les estrofes de la *dansa de la mort* abans esmentada (f. 27r) constitueix la millor salvaguarda per a no pecar: «Heu, fratres karissimi, si digne contemplanus | Passionem domini amare et si flemus, | Ut pupillam oculi servabit, ne peccemus».

¹¹ És sabut que una de les variants de com aquest devot exercici era practicat comprenia només set estacions que s'iniciaven també amb l'arrest a l'hort de Getsemaní. Cf. K. A. KNELLER, *Geschichte des Kreuzwegandacht von den Anfänge bis zur völligen Ausbildung* (Freiburg in Br., 1906); A. TEETAERT, *Aperçu historique sur la dévotion au chemin de la croix*, a «Collectanea franciscana» 19 (1949) 1-98.

¹² *Analecta hymnica medii aevi*, xxx, p. 34; C. BLUME, *Ein Jahrtausend latei-*

que seria, amb el *Llibre vermell*, un dels primers testimonis de la seva incorporació en els devocionaris catalans.

INCIPIUNT HORE CRUCIS

Als matines: Domine, labia mea aperies: Et os meum annunciavit laudem tuam. Deus, in adiutorium meum intende. Domine ad adjuvandum me festina. Gloria Patri, et Filio et Spiritu Sancto. Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum, Amen. *Antiphona:* Adoramus te domine Ihesu Christe et benedicimus tibi quia per sanctam crucem tuam redemisti mundum.

Hymnum: Patris sapientia, veritas divina,
Deus homo capitur hora matutina;
A notis discipulis cito derelictus,
A iudeis traditus, venditus et afflictus.

Verset: Domine exaudi orationem meam. R. Et clamor meus ad te veniat.

Sequitur oratio. Oremus: Domine Ihesu Christe, fili dei vivi, pone passionem, crucem et mortem tuam inter iudicium tuum et animam meam nunc, et in hora mortis, et largiri digneris vivis misericordiam et gratiam, et defunctis veniam et requiem sempiternam, et ecclesie tue pacem et veram concordiam, et nobis peccatoribus salutem mentis et corporis et gratiam tuam, et vitam aeternam. Qui cum patre, et spiritu sancto, vivis et regnas deus per omnia secula seculorum, Amen. *Dicas preces:* Divinum auxilium maneat semper nobiscum, Amen. Sit nomen domini benedictum, eiusque gloriose matris, in eternum, Amen. Gloria, Christi passio sit nobis salus et protectio, Amen. Benedicamus domino. Deo gratias.

Ad primam dicas: Deus in adiutorium, ut supra dictum est. Similiter antiphonam, Adoramus te domine Ihesu Christe, et cetera ut supra.

Hymnum: Hora prima ductus est Ihesus ad Pilatum;
Falsis testimoniis multum accusatum
In collo percuciant, manibus ligatum,
Vultum dei conspuunt, lumen celi gratum.

Verset: Domine exaudi, ut supra. *Oratio:* Domine Ihesu Christe ut supra. *Preces:* Divinum auxilium ut supra.

Ad terciam dicatur: Deus in adiutorium meum, ut supra in matutinis sequitur, cum antiphona et ceteris, preter hymnum qui sequitur. Et sic dicatur in qualibet aliarum horarum.

Hymnum: Crucifige clamant hora terciarum,
Illusus induitur veste purpurarum,
Caput eius pungitur corona spinarum,
Crucem portat humeris ad locum penarum.

nischer Hymnendichtung. Hymnen unbekannter Verfasser, zweite Teil (Leipzig 1909), pp. 69-70.

Verset, et cetera cum oratione et precibus, ut supra dictum est in matutinis.

Ad sextam dicatur: Deus in adiutorium ut supra sequitur.

Hymnum: Hora sexta dominus Ihesus est cruci conclavatus
Et est cum latronibus pendens deputatus,
Pre tormentis siciens felle saturatus;
Agnus crimen deluit sic vilificatus.

Versus, et cetera cum oratione et precibus, ut supra dictum est in matutinis, dicatur.

Ad nonam dicatur: Deus in adiutorium meum ut sequitur supra.

Hymnum: Hora nona dominus Ihesus expiravit,
Heli clamans animam patri comendavit,
Latus eius lancea miles perforavit,
Tunc terra tremuit et sol obscuravit.

Cetera ut supra, sicuti est prelibatum, cum versu et oratione et precibus.

Ad vespervas dicatur: Deus in adiutorium meum, ut sequitur in matutinis supra.

Hymnum: De cruce deponitur hora vespertina,
Fortitudo latuit mente divina,
Talem mortem subiit vite medicina;
Heu, corona glorie, iacuit supina.

Cetera ut dictum est supra.

In completorio dicatur: Deus in adiutorium, ut iam prefatum est, cum hiis que dicta sunt in matutinis.

Sequitur hymnum: Hora completorii datur sepulture
Corpus Christi nobile, spes vite future,
Conditur aromate, complentur scripture,
Iugi sit memorie mors hec michi cure.

Cetera, ut est prefatum matutinis, cum versu, oratione et precibus.

In fine horarum sequitur conclusio:

Has horas canonicas cum devocione
Christe, tibi recolo pia ratione,
ut, qui pro me passus es amoris ardore,
sis michi solatium mortis in agone. Amen.

El mateix que les *Hores de la Creu*, les de Nostra Dona, copiades immediatament abans (f. 70 v), deuen haver estat compostes per a ésser recitades pels fidels com indica la rúbrica en català que les encapçala. La seva distribució s'acomoda també a les set divisions de l'ofici litúrgic diurn. El contingut resulta,

però, encara d'una major simplicitat, ja que comprèn tan sols l'*Ave Maria*, l'himne i una curta deprecació final. En l'himne, l'única part que varia, són celebrades les set joies terrenals de la Verge: l'Anunciació, el Naixement de Jesús, l'Adoració dels tres reis d'Orient, la Resurrecció, l'Ascensió, la Pentecosta i l'Assumpció. Hom podria preguntar-se si l'ordenament septenari de l'ofici canònic, amb les seves adaptacions per als laics, no deu haver influït en l'origen i fixació dels set goigs de la Mare de Déu, i de retop també en els set dolors, nombre oficialment acceptat després per l'Església en la seva litúrgia amb preferència a les usances que n'assenyalaven cinc, nou, deu, dotze o quinze. En la seva forma originària, el nostre himne, que forma part de la *Corona B. Mariae Virginis*, atribuïda a Sant Bonaventura¹³, no coneixia més que cinc gaudis. Les estrofes 3 i 6, que fan referència a la visita dels Reis Mags i al davallament de l'Esperit Sant damunt el col·legi apostòlic, deuen haver-se-li afegit en una època posterior¹⁴.

Se vols lohar e breu oratio fer a nostra dona sancta Maria offrir-lli quescun die aquestes hores segents.

A matines dignes: Ave, Maria, gratia plena, dominus tecum, benedicta in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Ihesus. Sancta Maria ora pro nobis peccatoribus, Amen.

Gaude virgo, mater Christi,
que per aurem concepisti,
Gabriele nuntio.

Maria mater gratie, mater misericordie, tu nos ab hoste protege et in hora mortis suscipe, per hunc preclarum gaudium.

Dignes a prima: Ave Maria gratia, et cetera.

Gaude, quia deo plena
Peperisti sine pena,
Cum pudoris lilio.

Maria mater gratie, et cetera.

¹³ S. BONAVENTURAE, *Opera omnia*, ed. Quarachi, VIII, pp. 677-8; E. JALLONGHI, *I ritmi latini di S. Bonaventura* (Roma 1915), pp. 170-6; 234-6.

¹⁴ A. SERRA I BALDÓ, a. c., p. 369, publicà un text semblant, extret d'un manuscrit de la Biblioteca d'Art de la Junta municipal de Museus de Barcelona del segle XVI, i féu notar que aquesta versió de l'himne no es troba en Dreves i Blume, si bé les seves estrofes, llevat de la sisena, s'identifiquen amb altres dels núms. 73, 74 i 75 del volum XLII de l'*Analecta Hymnica*. Vegeu encara les composicions similars editades per MONE, *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, II, p. 162, n.º 454 i J. KEHREIN, *Lateinische Sequenzen des Mittelalters* (Mainz 1873), p. 188, n.º 240.

A tercia digues: Ave Maria.

Gaude, regum donis tribus,
Stella precedente quibus,
Luxit apparitio.

Maria mater gratie, ut supra.

A sexta digues: Ave Maria.

Gaude, quia tui nati,
Quem dolebas mortem pati,
Fulget resurrectio.

Maria mater gratie, et cetera.

A nona digues: Ave Maria, gratia plena ut supra.

Gaude, Christo ascendente,
Qui ad celos, te vidente,
Fertur motu proprio

Maria mater gratie, et cetera.

A vespras: Ave Maria.

Gaude, flamma descendente
In discipulorum mente,
De celesti solio.

Maria mater.

A completa: Ave Maria, et cetera.

Gaude, que post Christum scandis,
Et est honor tibi grandis
In celi palatio.
Ubi fructus ventris tui
Per te detur nobis frui
Cum perhempni gaudio.

Maria mater gratie, et cetera.

El *Llibre vermell* conté encara altres dues composicions sobre el mateix tema: una llatina i l'altra catalana en forma de balada. La primera (f. 51 v), que no figura en la collecció himnica de C. Blume i G. M. Dreves, com tampoc en el *Repertorium himnologicum*, de U. Chevalier, és pel fons idèntica a l'anterior. En ella s'esmenten els susdits set goigs de Nostra Dona en el mateix ordre, seguits d'una darrera estrofa en què s'expressa l'esperança de poder fruir un dia, per intercessió de la Verge, dels gaudis eternals del paradís.

In hac que sequitur oratione continentur septem dulcissima gaudia benignissime domine nostre Sancte Marie matris dei et virginis.

1. Gaude flagrans cella diva,
Trinitatis contentiva,
Verbi dei conceptiva,
Mistice spiramine.	5. Gaude, nam rex angelorum,
Spoliator infernorum,
Cum sanctis regnum celorum
Conscendit divinitus.
2. Gaude virgo de qua natus
Homo deus increatus,
Salvo flore celebratus
Miro prodit germine.	6. Gaude dum de celo flavit
Sacrum flamen quod manavit,
Sit a Christo quod firmavit
Cor in fide penitus.
3. Gaude mundi lux Maria,
Nam per stellam proles pia
Trium regum dona tria
Sumit et obsequia.	7. Gaude, nam resuscitata
Regnas in celo beata,
Post Christum cuncta creata
Transcendens in gloria.
4. Gaude toto nisu mentis,
Nam per multis argumentis
Vita Christi resurgentis
Splendet cum victoria.	8. Per hec gaudia septena,
Virgo clemens et serena,
Duc nos tecum ad amena
Sempiterna gaudia. Amen.

La *Balada dels set goytxs de Nostra Dona* (ff. 23 v-24 r), redactada amb tota versemblança el segle XIII, és a bastament coneguda com una de les primeres manifestacions a Catalunya de la literatura gogística en llengua vulgar¹⁵. Si la reproduïm de nou a continuació és només per remarcar les afinitats de fons i de forma que presenta amb les dues composicions llatines precedents. La balada catalana, en efecte, no sols tracta dels mateixos esdeveniments de la vida de la Mare de Déu i els reporta en el mateix ordre, sinó que també consta d'un nombre idèntic d'estrofes: vuit, corresponents als set goigs, més una fórmula deprecatòria final.

BALLADA DELS GOYTXS DE NOSTRE DONA EN VULGAR CATHALLAN,
A BALL REDON

Los set gotxs recomptarem | et, devotament xantant,
Humilment saludarem | la dolça Verge Maria.

Ceteri respondeant.

¹⁵ Publicada per primera vegada a la «Veu del Montserrat» el 1885, ha estat després diverses vegades reeditada. Vegi's, V. SERRA I BOLDÚ, *Culte popular a la Mare de Déu* (Lleida 1903); «Analecta Montserratensia» 1 (1918) 142-3 i 201-2; A. PAGÈS, a. c., pp. 210-12. Facsímils a «Analecta Montserratensia» 1, lám. v-vi; J. AMADES, *Els goigs*, figs. 2 i 3.

Ave Maria, gracia plena | Dominus tecum, Virgo serena.

Iterum dicatur.

Et sic de ceteris aliis.

Verge fos anans del part | pura e sens falliment;

En lo part e pres lo part | sens negun corrupiment.

Lo fill de Déus, Verge pia | de vós nasqué verament.

Iterum. Lo Fill...

Ave...

Verge, tres reys d'Orient | cavalcan ab gran corage,

Ab l'estella precedent | vengren al vostr[e] ebitage,

Offerint-vós de gradatge | aur et mirre et encenç.

Iterum. Offerint...

Ave...

Verge, stant dolorosa | per la mort del fill molt car,

Romangués tota joyosa | can lo vis resuscitar:

A vós, Mare piadosa | primer se volch demostrar.

Iterum. A vós...

Ave...

Verge, lo quint alegrage | qu'en agués del fill molt car,

Estant al munt d'olivatge | al cell lo'n vehes puyar,

On aurem tots alegratge | si per nós vós plau pregar.

Iterum. On aurem..

Ave...

Verge, quan foren complits | los dies de Pentacosta,

Ab vós eren aunits | los apòstols et de costa.

Sobre tots sens nuylla costa | devallà'l Spirit Sant.

Iterum. Sobre tots...

Ave...

Verge'l derrer alegratge | qu'en agués en aquest món.

Vostre fill amb gran coratge | vós muntà al cel pregon,

On sots tots temps coronada | regina perpetual.

Iterum. On sots...

Ave...

Tots donques nos esforcem | en aquesta present vida,

Que peccats foragitem | de nostr[a] ànima mesquina:

E vós, dolça Verge pia | vuyllats nos ho empetrar.

Iterum. Et vós...

Ave...

La coincidència susdita, clarament apreciable, obliga a abandonar al nostre parer la hipòtesi, suggerida per alguns autors, d'una llacuna entre la primera i la segona estrofa, motivada per la

desaparició d'una cobla intermèdia que feia referència a l'Anunciació¹⁶. Hom no sembla tampoc haver-se adonat, d'altra banda, en avançar una semblant conjectura, que el pretès goig que mancava estava ja contingut en les paraules de la salutació angèlica de l'*Ave Maria*, paraules que formen els dos darrers versos de l'estrofa inicial, i de la qual són part integrant, malgrat que es repeteixin després, com una mena de tornada, a la fi de les cobles restants, L'execució musical — es tracta d'una peça destinada a ésser cantada i dansada *a ball redon* —, tal com la concep l'autor del *Llibre vermell*, confirma a més la conclusió susdita. Mentre de les altres estrofes, interpretades en primer lloc pel solista, el cor repeteix únicament els dos últims versos, de la primera, en canvi, calia repetir els quatre versos inicials, seguits de l'*Ave Maria*, doblada en la mateixa forma. La lletra de les cobles, cantades, assoleix així en conjunt un nombre igual de vuit versos, ultra els quatre del respost comú a totes elles de l'*Ave Maria*. Existeix doncs un perfecte parallelisme entre el text i la melodia, que un error o omissió del copista no hauria pogut menys d'alterar. L'absència de qualsevol element discordant constitueix una ferma garantia que el petit poema marià — el més antic model de goig musicat — ens ha estat transmès íntegrament en la seva forma original.

DOM CEBRIÀ BARAUT

Monestir de Montserrat.

¹⁶ A. SERRA I BALDÓ, a. c., p. 371; A. PAGÈS, a. c., pp. 12-13: «Dans l'état où elle nous est parvenue, il lui manque donc le premier couplet, sur l'Annonciation». A més de situar la balada montserratina en el seu ambient literari i valorar-ne l'originalitat, el Sr. Pagès, dona en el seu remarcable estudi una excellent transcripció del text, acompanyada d'unes indicacions sobre la forma en què devia ésser cantada, amb les quals, exceptuada la primera estrofa, estem plenament d'acord.

DOS NOUS ESCRITS ESPIRITUALS D'ARNAU DE VILANOVA

EL MS. JOAQUIMÍTIC A.O.III.556.A DE L'ARXIU CARMELITÀ DE ROMA

Els dos tractats arnaldians que ara presentem als estudiosos no són del tot desconeguts. L'un d'ells — el primer — havia estat assenyalat ja per Nicolás Antonio¹, i la notícia havia passat de la *Bibliotheca hispana vetus* a alguns erudits del vuit-cents i del nou-cents, fins arribar a la bibliografia arnaldiana del doctor Joaquim Carreras i Artau². Aquest l'identificà, amb molta probabilitat, amb una *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis* que apareixia en l'inventari de la biblioteca de mestre Arnau³. El segon escrit, en canvi, una *Expositio Arnaldi de Villanova super 24^m capitulum Matthaei*, no ha estat remarcat, que sapiguem, per cap arnaldista, degut al fet que el còdex carmelità de Roma no ha estat encara estudiat ni descrit acuradament per cap bibliògraf, malgrat el seu interès per als estudis no solament arnaldians, sinó joaquimítics en general.

Començarem, doncs, aquestes notes, per l'examen del mateix manuscrit i del seu contingut, per a escatir després l'autenticitat arnaldiana dels dos nous tractats i llur interès per al major coneixement de la personalitat d'Arnau de Vilanova. Llur publicació íntegra resta reservada a l'edició crítica de tot l'opus espiritual arnaldia, projectada el 1948 per l'Institut d'Estudis Catalans

¹ *Bibliotheca hispana vetus*, I (Roma 1696), 79 a. Per error vaig dir en el meu treball *Les versions italianes medievals d'obres religioses de mestre Arnau de Vilanova*, en l'Archivio italiano per la Storia della Pietà 1 (Roma 1951) 395-462 (veg. p. 402), que N. Antonio donava a la peça 6 del ms. carmelità l'incipit *Constitui vos*.

² *Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, als «AST» 12 (1936) 217-231 (citat ací: CARRERAS).

³ Número 116 de l'inventari publicat per Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Vilanova*, en la «Revista Archivos, Bibliotecas, Museos», 2.ª época, 9 (1903) 189-203.

i patrocinada des del 1950 per la *Union Académique Internationale*, amb seu a Brusselles ⁴.

EL MANUSCRIT CARMELITÀ DE ROMA A.O.III.556.A

Donant un cop d'ull a la descripció sumària que en fem en l'apèndix I, es veu tot d'una que el còdex carmelità comprèn tres parts ben definides: set peces arnaldianes (núms. 1-7); deu de joaquimítiques, entre escrits autèntics, dubtosos i apòcrifs de Joaquim de Fiore i altres opuscles d'ambient joaquimític (números 8-17), i tres de seriosament teològiques, totes elles de Guillem d'Alvèrnia, nomenat més tost Gulielmus Parisiensis.

Pel caràcter paleogràfic, el còdex és de mà italiana de la primera meitat del segle xv, potser no gaire posterior a la data del 1408, esmentada al foli 127 a, coincidint així amb la nova florida joaquimítica que s'escampà arreu d'Europa amb ocasió del Cisma d'Occident.

La seva presència en l'Arxiu de l'orde carmelità de l'antiga observància, un temps en el convent de Santa Maria in Transpontina i ara en el proper Col·legi internacional de Sant Albert, pot explicar-se per l'interès que l'orde sentí per l'*Oraculum angelicum* (atribuït a un suposat Ciril, «heremita Montis Carmeli» ⁵), sobretot després que en 1370 el carmelita català fra Felip Ribot l'enquibí en un recull de textos, el *Speculum*, en el qual figurava també una lletra apòcrifa de Ciril a Joaquim de Fiore ⁶.

En general, el còdex carmelità no és gaire fidel. Les errades de transcripció i de llatí son freqüents, i per bé que tot sovint

⁴ Sobre l'avenç d'aqueix projecte consulteu la meua nota *Els textos espirituals d'Arnau de Vilanova en llengua grega*, en els «Quaderni ibero-americanis», n.º 15 (Torí, juny 1953) 358-361; i l'altra, més precisa, de RAMON ARAMON I SERRA, *Projecte de publicació de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, en el «Butlletí Societat catalana d'Estudis històrics» 1 (Barcelona 1952) 97-100.

⁵ Veg. més avall, apèndix II, nota 45. Abans del 1370 els carmelites o eren hostils al joaquimisme, com és el cas de Guiu Terrena, o a penes se n'interessaren; veg. B. M. XIBERTA, *De scriptoribus scholasticis saeculi XIV ex ordine carmelitarum*, en la *Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique*, 6 (Lovaina 1931), 79, 396.

⁶ Vegeu la primera ed. d'aquest recull, *Speculum ordinis fratrum carmelitarum noviter impressum* (Venècia 1507). Sobre Felip Ribot veg. [B. XIBERTA], *De magistro Philippo Ribot*, en «Analecta Ordinis carmelitarum» 6 (Roma 1927) 468-472; id.; *Elias et religio christiana in Monte Carmelo*, ibid., 7 (s. a.) 180-212; i B. ZIMMERMANN, *Acta capitulorum generalium ordinis fratrum B. V. Mariae de Monte Carmelo*, I, en *Monumenta historica carmelitana*, I (Lirinae 1906), 67, 76-78.

fan de bon corregir, d'altres vegades, en canvi, donen un text corrupte, impossible de reconstruir⁷. Per això és més de doldre que sigui un manuscrit tan imperfecte l'únic que ens hagi conservat les dues peces arnaldianes que ara ens interessin particularment.

Dels set escrits d'Arnau que formen la primera part de tot el còdex, els cinc primers són ben coneguts, perquè foren inclosos pel mateix Arnau en el recull d'obres seves que conjuminà a Montpeller el 5 de juny de 1305 per a presentar al novell papa Climent V (ms. Vat. lat. 3824), és a dir: el *De adventu Antichristi*, el *De cymbalis Ecclesiae*, l'*Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, l'*Eulogium* i la *Philosophia catholica* (peces 1-5). Dels dos darrers (peces 6-7) ens ocuparem en particular més endavant.

De les deu peces joaquimítiques⁸, totes ja conegudes a través d'altres manuscrits, n'hi ha quatre d'autèntiques (*De praescientia Dei et praedestinatione*, *In evangelium Iohannis*, *Contra iudaeos* i *De ultimis tribulationibus*, peces 8-10 i 16), una de dubtosa (*Expositio prophetiae anomyni*, peça 11), dues d'apòcrifes (*In Ezechielem prophetam* i *De septem statibus Ecclesiae*, peces 14 i 17) i dues d'ambient joaquimític tan sols (el famós *Sibyllae Erithrae vaticinium*, peça 15, i el *De clericorum lapsu*, d'autor incert, peça 13). Una oració pseudo-agustiniana a Jesús, rei de la glòria (peça 12) hi ha estat inserida per atzar, com tot sovint s'esdevé en els manuscrits espirituals de l'Edat Mitjana.

La part més seriosa de tot el còdex és la darrera, formada per tres obres de Guillem de París⁹, més test morals que especulatives, i no allunyades de les preocupacions dels espirituals joa-

⁷ Veg. més avall, apèndix II, text corresponent al foli 60 b.

⁸ Em referiré especialment a F. Russo, *Bibliografia gioachimita*, en la *Biblioteca di Bibliografia italiana*, XXVIII (Florència 1954) (cit. Russo), que no va poder ésser encabit en el meu treball *Orientaciones bibliográficas para el estudio de Arnau de Vilanova*, en «Pensamiento» 10 (Madrid 1954) 311-323, les proves del qual no em foren mai trameses a Roma; a la p. 319 afegiu encara els dos importants treballs de Dom CEBRIÀ BARAUT, *Un tratado inédito de Joaquín de Fiore. De vita sancti Benedicti et de officio divino secundum eius doctrinam*, en «AST» 24 (1951) 33-122, i *Las antiguas biografías de Joaquín de Fiore y sus fuentes*, ibid., 26 (1953) 195-232; el treball crític de HERBERT GRUNDMANN, *Neue Forschungen über Joachim von Fiore*, «Münstere Forschungen» 1 (Marburg 1950); i la segona edició del dubtós *Liber figurarum* a cura de L. Tondelli (Torí 1953).

⁹ Veg. P. GLORIEUX, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIII siècle*, I, en *Études de philosophie médiévale*, XVII (París 1933), n.º 141 (citat GLORIEUX).

químítics: *De fide et legibus*, *De collatione et singularitate beneficiorum* i *Summa de virtutibus et vitiis* (peces 18-20).

Passem ja a l'estudi dels dos nous escrits de mestre Arnau.

AUTENTICITAT I DATA DELS NOUS ESCRITS ARNALDIANS

Les dues raons que ens fan acceptar la paternitat arnaldiana de les peces 6 i 7 són: 1.ª, que a ell les atribueix el manuscrit únic que ens les ha conservades, el qual les dona a la fi d'un boldró d'opuscles autènticament arnaldians; 2.ª, que totes dues presenten la doctrina autèntica d'Arnau amb la forma interna més típicament seva: una estructura lògica, ferma i precisa, feta de divisions didàctiques fèrries i exactes, i, juntament amb això, un estil desimbolt, agosarat i pintoresc, que sap retornar sense dificultat a reprendre el fil dialèctic tal vegada abandonat per la força de la passió. Per tal de permetre al lector de comprovar per si mateix la vàlua d'aquest argument, donem tota l'estructura interna de la *Responsio* als impugnadors de la seva doctrina (apèndix II), i els primers paràgrafs de l'*Expositio* del capítol vint-i-quatrè de sant Mateu sobre els temps finals (apèndix III).

No deixen de presentar-se algunes dificultats a semblant atribució, però més tost aparents, ens sembla, que no pas reals. Les unes es refereixen als dos escrits alhora; les altres, només a la *Responsio* apologètica.

De les dificultats generals, la primera és que Arnau no esmenta aquestes dues obres en cap altre dels seus escrits autèntics: ni les posa entre els seus opuscles teològics ofrenats a Climent V, tot just elegit (24 d'agost del 1305); ni les cita mai en les freqüents referències internes a les seves pròpies obres, que és un tret ben típic dels seus escrits. Però llur manca en el manuscrit Vat. lat. 3824 no té cap vàlua si ambdós opuscles poden ésser posteriors al 1305, com després provarem; i la manca de referències internes s'explica a bastament pel fet que després del 1305 Arnau no conjuminà cap altre recull dels seus escrits espirituals; això, juntament amb la condemnació de les seves doctrines per la Inquisició de Tarragona l'any 1316, basta per a donar raó de la dispersió i de la pèrdua d'una bona part de la producció arnaldiana que va del 1305 al 1311. Un argument negatiu, doncs, pel que es refereix

a aquest darrer període de la seva vida, té valor molt escassa, gairebé nul·la.

També pot oposar-se a la paternitat arnaldiana dels dos escrits que ara ens interessen, llur tema apocalíptic, més característic de la primera època de la vida d'Arnau que no pas de la segona, quan la seva dèria era principalment la reforma de l'Església i la defensa dels espirituals i dels beguins. Tot amb tot, per amor als esquemes racionals no oblidéssim pas que en alguns escrits d'aquests darrers anys la preocupació apocalíptica hi és tan viva com la mateixa reforma espiritual — recordem tan sols la *Confessió de Barcelona* i el *Raonament d'Avinyó* —, i que si fos autèntica la llarga *Expositio super Apocalypsi* atribuïda a Arnau de Vilanova en el manuscrit Vat. lat. 5740, caldria situar-la també en aqueix darrer període de la seva vida, més concretament en l'any 1306¹⁰. Finalment, no cal insistir en la circumstància d'haver-nos-els conservat un manuscrit únic, com si això pogués afeblir l'atribució a mestre Arnau; car la mateixa cosa s'esdevé amb la major part dels seus escrits posteriors al recull del 1305¹¹.

Una nova dificultat podria presentar-se encara, més en particular, contra l'autenticitat de la *Responsio* als impugnadors de la veritat: la forma impersonal del títol — *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi* — i l'ús de la tercera persona, tot d'una

¹⁰ El dubte sobre l'autenticitat de l'*Expositio super Apocalypsi* (CARRERAS, n.º 1) ve, més que no pas de la seva absència en el ms. Vat. lat. 3824 (car podria ésser posterior al 1305), o de la manca de referències a ell, del fet que els darrers anys de la seva vida quan Arnau defensa les seves idees apocalíptiques (peça 6 del ms. carmelità) fa només referència al seu tractat *De adventu Antichristi*, sense alludir cap altre comentari seu important sobre el mateix tema. Ultra això, dels tres mss. que ens l'han conservada, el més antic, l'Ottob. lat. 536 de la Vaticana, de lletra gòtica textual dels primers decennis del segle XIV (possiblement de Sicília), és del tot anònim; segueix el Vat. lat. 5740, reportat sovint pels arnaldians, que és l'únic que l'atribueix a mestre Arnau, però pertany al segle XIV molt avençat; el tercer, Vat. lat. 1305, de lletra cursiva francesa del segle XV, és també anònim i duu aquest colofó: «Explicit expositio Appocalipsis quam scribi fecit dominus Iesus Christus anno ipsius millesimo .cccv. in monasterio sancti Victoris Massilie. Ista postilla fuit copiatu seu translata a quodam libro domini prioris dertusensis, qui liber erat scriptus de lictera multum antiqua in civitate Valencie regni Aragonie anno domini millesimo .ccccxv.». És versemblant que a Sicília, o almenys a València, centres d'espirituals i de fraticels admiradors d'Arnau, hom ignorés que ell n'era l'autor? Un estudi a fons no tant de les doctrines com de l'estil de l'*Expositio* podria fàcilment comprovar si és o no una obra autèntica d'Arnau de Vilanova.

¹¹ Veg. CARRERAS, núms. 30-41.

fan la impressió de tractar-se, més tost que d'un escrit seu, d'una defensa de la doctrina arnaldiana, feta per algun dels seus deixebles espirituals, en els moments, per exemple, en què Enric d'Harclay impugnava a Oxford les cavillacions apocalíptiques d'Arnau¹². Però aquesta objecció resta esvanida bon punt la lectura arriba a la segona part (foli 60 b), on Arnau reconta vivaçment i en primera persona les circumstàncies en què escriví el *De adventu Antichristi*; sense comptar, de més a més, que un tal ús de la tercera persona en resumir la seva doctrina no és tampoc infreqüent en altres escrits autèntics d'Arnau de Vilanova.

Restà, doncs, només veure si és possible d'identificar aquests dos escrits amb altres dels quals teníem ja una certa notícia. Ja he dit al començament del present estudi que jo acceptava plenament, després de l'examen del primer text, la seva identificació amb la *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*, com havia agudament conjecturat Joaquim Carreras i Artau. En canvi, de l'*Expositio Arnaldi de Villanova super 24^m capitulum Matthaei* no teníem cap referència, car no em penso que pugui ésser encabida en aquells cinc volums de comentaris als evangelis, escrits per a ús de la muller i dels fills de Jaume II d'Aragó¹³, els quals tenien una finalitat més aviat espiritual que teològica, i probablement estarien redactats en llengua catalana.

Pel que fa a la data precisa en què els dos nous escrits foren compostos, provat ja que, malgrat llur tema, poden ésser posteriors a l'agost del 1305, el fet de no constar en el manuscrit Vat. lat. 3824 permet sense més, tractant-se de textos llatins, de datar-los entre 1305 i 1311. I això és l'únic que podem dir de l'*Expositio* sobre sant Mateu. Per a la *Responsio*, hi ha dos indicis que, tot d'una, poden semblar contradictoris: el tractar-se d'una defensa del *De adventu Antichristi* ens porta a conjecturar que no pugui ésser posterior de molt al 1300; en canvi, la defensa de les doctrines de Pere Joan Olieu (foli 65 a) ens duu als anys de les disputes dels espirituals amb la comunitat franciscana a Avinyó, entre el 1309 i el 1311, cosa que sembla corroborada per l'ex-

¹² FRANZ PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay über die zweite Ankunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV. Jahrhunderts*, en l'*Archivio* cit., I, 25-82.

¹³ Veg. *Les versions italianes* cit., 403.

pressió «in .XIII°. centenario, quod nunc currit» (foli 46 d), que difícilment s'avindria amb els primers anys del segle.

Una tal conclusió obre una qüestió nova: aquestes respostes, que certament no tenen res a veure amb les *Ἀντιλογίαι* del manuscrit grec¹⁴, ¿no podrien ésser el text llatí, perdut, del *Raonament d'Avinyó*? Així s'explicaria per què la recensió llatina original no consta en l'inventari dels llibres deixats per mestre Arnau després de la mort: no hi figuraria com a *Lectio Avenionis*, parallela a la *Lectio Almeriae* (recensió catalana del *Raonament*, reconstruït a Almeria), sinó com a *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*.

Hi ha, però, algunes dificultats que s'oposen, sembla, a fer aqueixa doble identificació, per bé que sempre hem de tenir ben en compte que podem fiar-nos molt poc del que assegura el propi Arnau en el *Raonament* reconstruït a Almeria. Segons ell, el papa i els cardenals li «demanaren què avia feyt estan en Sicília e anan al rey d'Aragon»¹⁵; en canvi, la *Responsio* del manuscrit carmelità vol ésser una apologia del *De adventu Antichristi*. El *Raonament* tendia a congraciar el papa i la seva cort en favor seu i dels espirituals; per contra, en les respostes, Arnau parla palesament contra els pseudo-cardenals i els pseudo-prelats (foli 62 b). Finalment, sabem que a Avinyó Arnau recontà certs dubtes de fe del rei Jaume II en veure l'estat de l'Església, mentre ací el rei d'Aragó no hi és esmentat.

NOVES DADES HISTÒRIQUES

Remarcaré, per fi, algunes dades d'interès històric que ens ofereix el manuscrit carmelità.

En primer lloc, la data de composició del *De tempore adventus Antichristi*, escrit enmig d'una pintoresca crisi pseudo-mística, molt semblant a la que originà el *De cymbalis Ecclesiae* (foli 60 b-c). Fins ara hom creia que la primera part del *De adventu* era del 1297 i que el primer tractat apocalíptic de mestre Arnau era el del manuscrit Vat. lat. 5740. Ara ell mateix ens diu que després d'haver

¹⁴ Els folis 107 v-112 v del ms. 113 de Leningrad corresponen al final de la peça anterior, per bé que erròniament l'escriba hi avantposés una senzilla caplletra. Compareu amb els folis 41 b-43 b del ms. Vat. lat. 3824: «Videtur mihi quod sit presumptio et stulticia...»

¹⁵ *Obres catalanes*, I, 167 (ed. BATLLORI-CARRERAS).

escrit el *De adventu Antichristi*, el tingué secret, fins que set anys més tard el mostrà a certs cartoixans, dels quals no precisa el lloc; i encara passaren gairebé quatre anys d'aquella primera manifestació abans de divulgar-lo a París quan hi anà com a ambaixador del comte-rei. Com que aquesta ambaixada tingué lloc el 1299, la data de composició d'aquell tractat remunta a l'any 1288, quan Arnau era encara en terres valencianes, pel que sembla ¹⁶. Això obliga a plantejar de cap i de nou els orígens del joaquimisme arnaldia.

En segon lloc, entre els retrets que els adversaris de la veritat li feien — que fos mullerat i somniador i fantàstic i metge (foli 61 c-63 c) — hi ha també que fos «de filiis despecte nationis, scilicet chatalanus» (foli 61 b): primer reconeixement autèntic del seu origen, fet pel propi Arnau de Vilanova, el qual, en comptes de defensar-se'n, accepta el retret, i no se n'excusa remarcant el poder que els seus reis anaven de dia en dia guanyant en tot el món europeu, sinó que s'accontenta d'allegar textos de l'Escriptura que mostren que Déu no fa distinció entre les diferents nacions.

Finalment, per primera vegada, que sapiguem, Arnau esmenta Ramon Llull (foli 65 b), presentant-lo com a un enviat de Déu i defensant-lo de l'acusació que fos illiterat i desconeixedor de la gramàtica, com si això bastés per a rebutjar-ne el missatge diví que duia: conjunció històrica de dos grans catalans que llur vida atrafegada no acaba mai d'acostar, que llur doctrina en part ajunta — reforma espiritual de l'Església — i en part allunya — espera de l'Anticrist ¹⁷ —, i que la llegenda pòstuma cuidarà d'acoblar indefectiblement.

Abans de donar la descripció del còdex carmelità i llargs extrets dels nous escrits arnaldians, he d'agrair cordialment al Reverend P. Bartomeu M. Xiberta, O. C., la facilitat constantment atorgada per a la consultació i estudi del valuós manuscrit.

MIQUEL BATLLORI, S. I.

Roma, gener del 1956.

¹⁶ J. A. PANIAGUA, *Vida de Arnaldo de Vilanova*, extret d'«Archivos ibero-americanos de Historia de la Medicina» 3 (1951) 20.

¹⁷ M'hi he referit recentment en la ponència del IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, *El lullisme del primer Renaixement* (Palma de Mallorca 1955), 14.

APÈNDIXS

I

EL MS.A.O.III.556.A DE L'ARXIU CARMELITÀ DE ROMA

Códex de paper, 419 × 279 mm., relligat en cuir; lletra textual italiana de la primera meitat del segle xv; 340 folis (foliació moderna a llapis) a dues columnes. Els mots entre * * són les rúbriques. Prescindim de les postilles i notes marginals, de mà posterior.

1 (ff. 1 a-12 d) * INCIPIT TRAC[T]US ARNALDI DE UILLA NOUA DE ADUENTU ANTICRISTI *. [Pars prima.] Inc. (1 a) [C]onstitui super uos [auditores del.] speculatores; des. (8 d) *adhuc predictus aduentus*.

[Pars altera.] Inc. (8 d) *Doctores vero parisienses* [corr. ex: *parisienses*] *qui suprascripta*; des. (12 d) *et assertio augustini .xx. de ciuitate dei*.

Conegut també com a *Tractatus de tempore aduentus Antichristi*. GLORIEUX, I, p. 426, bk); CARRERAS, n.º 6; edicions fragmentàries *ibid*.

2 (ff. 13 a-20 d) * TRAC[T]US EIUSDEM DE MISTERIO CIMBALORUM *. Inc. [Q]ui interrogant interrogent; des. *ad ceteros deriuari. Laudate dominum in cimbali bene sonantibus. Laudate eum in cimbali Jubilationis. omnis spiritus laudet dominum Yesum Christum. Amen. Deo gratias. finis. finis*.

Conegut també com a *Tractatus de cymbali Ecclesiae*. GLORIEUX, I, p. 428, bt); CARRERAS, n.º 9; eds. fragm. *ibid*.

3 (ff. 20 d-32 b) [ARNALDI DE VILLANOVA] * INCIPIT APOLOGIA DE VERSUCIJS ET PERUERSITATIBUS PSEUDO THEOLOGORUM ET RELIGIOSORUM AD MAGISTRUM IACOBUM ALBI CANONICUM DIGNENSON * (!). Inc. [A]d ea que per vestras litteras intimastis; des. *ipsos pro sua misericordia restituat sanitati*.

GLORIEUX, I, p. 429, ca); CARRERAS, n.º 11; eds. fragm. *ibid*.

4 (ff. 32 b-34 d) * PREFATIO EIUSDEM AD SEQUENS OPUS *. Inc. (32 b) [A]d introductionem legendorum. Audiatur tota [seq. pars del.] *presens ac venerabilis multitudo*; des. (32 c) *breue et clarum* [seq. *eloquium del.*] *eulogium*.

(32 c) * INCIPIT ELOGIUM (!) DE NOTITIA UERORUM ET PSEUDO APOSTOLORUM *. Inc. [Q]uoniam apostolus ad tessalonicenses; des. (34 d) *faciatis exinde copiam. Lalue (!) nostri laboris mercede*.

GLORIEUX, I, p. 430, cc); CARRERAS, n.º 12; edició provisòria, a base només del ms. Vat. lat. 3824, per J. CARRERAS I ARTAU, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, en «Anales del Instituto Estudios gerundenses» 5 (1950) 5-58.

5 (ff. 34 d-46 c) [ARNALDI DE VILLANOVA] * INCIPIT PHILOSOPHIA [seq. *uerorum* del.] CHATOLICHA [ET] DIUINA TRADENS ARTEM ADNICHALANDI UERSUTIAS MAXIMI ANTICHRISTI ET OMNIUM MENBRORUM IPSIUS AD SACRUM COLLEGIIUM ROMANORUM *. Inc. [H]omines pestilentes dissipant ciuitatem; des. *irritabuntur sed insuper ratione*.

GLORIEUX, I, p. 428, bv); CARRERAS, n.º 10; eds. fragm. *ibid*.

6 (ff. 46 c-70 a) TRAC[TA]TUS QUIDEM (!) IN QUO RESPONDETUR OBIECTIONIBUS QUE FIEBANT CONTRA TRACTATUM ARNALDI DE ADUENTU ANTICHRISTI *. Inc. [T]ertiodecimo centenario annorum Christi; des. *cum omnia implebuntur. Cui sit Laus et honor et gloria in secula seculorum* [seq. a del.] Amen.

Manca a GLORIEUX. CARRERAS, n.º 64, on li ve donat el títol de l'inventari de la llibreria d'Arnau, gó és: *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*. Aquesta peça d'Arnau és l'objecte principal del present estudi: veg. supra, introducció; i infra, apèndix II.

7 (ff. 70 a-90 b) * EXPOSITIO ARNALDI DE UILLA NOUA SUPER [seq. q del.] 24^m CAPITULUM MATHEI *. Inc. [E]cce relinquetur uobis domus uestra deserta. Postquam expressit dominus ... Text truncat al foli 85 d, que acaba sense sentit: ... de quibus deo dante suo loco et. Els folis 86-88 són blancs. El foli 89 a comença truncat: *utroque istorum. 6^m Intellectus supernaturalis ... xiii^m. omne sacrum eloquium quod ad literam non fuit impletum tempore sinagoge complementum sue veritatis attinget in temporibus ecclesie. Deo gratias, amen. Amen.* Al foli 89 bc, nou proposicions de caire arnaldià sobre els temps finals; als folis 89 c-90 a, vint-i-quatre contra «homines pestilentes»; al foli 90 ab, altres deu sobre els temps finals, que acaben: ... *sub determinato numero hebdomadarum (!) animalium*. El foli 90 v en blanc.

Manca a GLORIEUX i a CARRERAS. És la segona peça de què ens ocupem en el present article: veg. supra, introducció; i infra, apèndix III.

8 (ff. 91 a-105 d) [IOACHIMI DE FLORE DIALOGUS DE PRAESCIENTIA DEI ET PRAEDESTINATIONE. Sermo primus.] Inc. (91 a) [V]olo si possum frater karissime benedictae vetus[tis]sime illi questioni [seq. respondere del.] que frequens est et pene assidua in ore multorum [seq. respondere del.] de prescientia dei et predestinatione; des. (100 b) *hoc est omnis homo. * Explicit sermo primus incipit secundus* *.

[Sermo secundus.] Inc. (100 b) *Cum legeretur*; des. (101 a) *secundum multitudinem misericordie sue. Amen. * Explicit sermo 2us incipit tertius* *.

[Sermo tertius.] Inc. (101 a) *Quia fundamentum omnium virtutum*; des. (105 d) *et erit deus trinitas in nobis et nos in eo. Qui uiuit et regnat per omnia secula seculorum amen*.

Russo, p. 19 (entre les obres autèntiques de J. de Fiore); ed. parcial a J. Chr. Huck, *Joachim von Floris und die joachidietische Literatur* (Freiburg im Br. 1939), 287.

9 (ff. 105 d-107 b) [IOACHIMI DE FLORE IN EVANGELIUM IOHANNIS.]

Inc. [I]oanes non tam historiam; des. *Hec in presenti loco de iohannis euangelio dicta sufficiant.*

Russo, p. 29, entre les bres dubtoses de J. de Fiore esmenta un *In euangelium Iohannis*, reportat per antics bibliografs. Aquest fragment, però, del ms. carmelità, sense títol, és un extret del tractat primer de l'obra autèntica *Super quatuor euangelia* o *Tractatus tres super euangelia* (Russo, pp. 17-18), p. 58^a-66^a de l'ed. d'E. Buonaiuti, en *Fonti per la storia d'Italia* (Roma, Istituto storico italiano, 1930).

10 (ff. 107 b-123 c) [IOACHIMI DE FLORE CONTRA IUDAEOS.] Inc. [C]ontra vetustissimam duritiam iudeorum. Idcircho nunnulli agendum existimant; des. *perierat et inuentus est. Explicit liber exortatoriū iudeorum anno domini .m.ccc^o.iiii^o. in dicione .iii^a. die 2ª marcii que fuit prima dies .xle.*

Russo, p. 29, entre les obres dubtoses de J. de Fiore esmenta un *In euangelio* ésser la de la còpia que serví de base al còdex carmelità; el dia 2 de març de 1304 coincidí amb el dilluns després de la primera dominica de quaresma.

11 (ff. 123 c-127 a) [IOACHIMI DE FLORE (?) EXPOSITIO PROPHETIAE ANONYMI REPERTAE ANNO 1184 ROMAE TEMPORE LUCII, PAPAE.] Inc. [B]eatus augustinus quasdam prophetias peregrinas; des. *et tunc veniet consumatio. Explicit apud campum florum in domo spectabilis et generosi viri domini .m. petrileonis de Spoletio omnium artium liberalium peritissimi. Anno dominice incarnationis 14[0]8. die [seq. .iii^a. del.] 4^a Julii.*

Russo, p. 29 (entre les obres dubtoses de J. de Fiore).

12 (ff. 127 a-131 a) [INCERTI AUCTORIS PRECATIO AD IESUM.] Inc. [D]omine yesu christe rex glorie. Qui es uia qua uenitur ad patrem; des. *mereamur peruenire saluator mundi. Qui cum patre et spiritu sancto uiuis et regnas per omnia secula seculorum amen. Explicit Soliloquium.*

Manca a M. VATTASSO, *Initia patrum*, I, 302; i a A. WILMART, *Auteurs spirituels et textes dévots du moyen âge latin* (Paris 1932), 589.

13 (ff. 131 b-166 d) [INCERTI AUCTORIS TRACTATUS DE CLERICORUM LAPSU. Liber primus.] Inc. (131 b) [V]isio Ysaye filij amos quam uidit super iudam et ierusalem et cetera. Postquam prophetas .xii^{cim}.; des. (163 d) *habundantius persentirent. Cui sit laus et honor in secula seculorum. Amen.*

[Liber secundus.] Inc. (163 d) [P]ost primum librum in quo de clericorum lapsu tractauimus; des. (166 d) *ad momentum recesserit citius (truncat).*

El foli 167 r és blanc; al foli 167 c, apunt filosòfic: inc. *Attende igitur quod sicut virtus rationalis ... (truncat).*

14 (ff. 168 a-173 b) [PSEUDO IOACHIMI DE FLORE COMMENTARIUS IN EZECHIELEM PROPHETAM.] Inc. (truncat) *redit. Vnde non permanebit;*

des. *pro diuersitate spiritualium figurarum. Explicit liber Ezechielis prophete. Deo gratias. Amen.*

Russo, pp. 40-41 (entre les obres apòcrifes de J. de Fiore). El nostre text no coincideix amb el del ms. Vat. lat. 3822, ff. 100-109.

15 (ff. 173 c-175 d) [ANONYMI SIBYLLAE ERITHREAE VATICINUM.] Inc. *Exquiritis a me o illustrissima turba; des. deprimat in profundum. Desinit Erithree libellus.*

És la famosa pseudo-profecia, conservada en nombrosos mss. i sovint reeditada; veg. especialment l'ed. d'O. HOLDER-EGGER, *Italienische Prophetien des 13. Jahrhunderts*, I, en «Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde» 15 (Hannover 1889) (Hannover 1889) 141-178 (veg. pp. 155-173).

16 (ff. 176 a-178 b) [IOACHIMI DE FLORE TRACTATUS DE ULTIMIS TRIBULATIONIBUS.] * *De ultimis tribulationibus aliquid dicturi sumus* *. Inc. [D]e ultimis tribulationibus disputantes in opusculis nostris; des. nisi solus pater. *Explicit. * Deo gratias. finis. amen.* * Foli 178 v en blanc.

Russo, pp. 24-25 (entre les obres autèntiques de J. de Fiore).

17 (ff. 179 a-186 c) [PSEUDO IOACHIMI DE FLORE TRACTATUS DE SEPTEM STATIBUS ECCLESIAE CAPUT PRIMUM.] Inc. [P]ro pleniori notitia habenda omnium rerum que sparsim in hoc libro continentur. Notandum quod septem status fuerunt in eclesia formandi et propagandi; des. sequenti capitulo continetur (truncat) [seq. sicut del.]. Veg. més avall, foli 278 a. El foli 186 d conté un fragment corresponent a la peça següent. Foli 187 en blanc.

Russo, p. 50 (entre les obres apòcrifes de J. de Fiore). És una summa d'extrets, procedents en gran part del llibre *Vè de l'Arbor vitae Christi crucifixae* d'Ubertino da Casale.

18 (ff. 188 a-266 d) [GULIELMI DE ALVERNIA SIVE PARISIENSIS TRACTATUS DE FIDE EL LEGIBUS.] Inc. *In ordine diuinalium sapientialium; des. ita ut dictum est.* Foli 267 en blanc.

GLORIEUX, I, p. 317, q).

19 (ff. 268 a-276 b) [GULIELMI DE ALVERNIA TRACTATUS DE COLLATIONE ET SINGULARITATE BENEFICIORUM.] * *Contra pluralitatem beneficiorum Guliermi Parisiensis* *. Inc. [U]mbra Vehemeth sicut scriptum est; des. maiora maioribus relinquentes et cetera. * *Explicit tractatus de pluralitate beneficiorum Guliermi parisiensis* *. Folis 276 v-277 v en blanc. Foli 278 a-c, fragment ratllat de la mateixa obra: inc. (truncat) [sicut egritudo ut uere (?) del.] *Nam ratio; des. ut dispositio; compareu amb el foli 186 c, supra.*

GLORIEUX, I, p. 218, r).

20 (ff. 278- d-340 d) [GULIELMI DE ALVERNIA SUMMA DE VIRTUTIBUS ET VITIIS.] * *De virtutibus et vitiis Guilhelmi parisiensis* *. Inc. [P]ostquam iam claruit ex ordine ipso rerum; des. cum triumphis nobilibus de medio eorum et cetera.

GLORIEUX, I, p. 316, j).

II

| TRAC[TA]TUS QUIDAM^a IN QUO RESPONDETUR OBJECTIONIBUS | [46 c
QUE FIEBANT CONTRA TRACTATUM ARNALDI DE ADVENTU ANTICRISTI¹. | [46 d

[T]ertiodecimo centenariorum annorum Christi, circa finem, apparuit in populo christiano quidam denuntiatus tempus persecutionis maximi Anticristi futurum esse in .xliii^o. centenariorum, quod nunc currit, asserens quod illud tempus emerget circa <m> partem illam centenarii ad quam terminarentur .m.cc. nonaginta anni a tempore quo populus iudeorum expulsus est per romanos totaliter a terra promissionis; et manifestavit ecclesie romane secreto² fuisse revellatum eidem quod iste numerus annorum, currens a predicto initio usque ad tempus Antichristi, fuit expressus per Daniele³ sub talibus verbis: «a tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium et possita fuerit abhominatio in desolationem, dies^b .m.ccxc»; ita quod in illa revelatione, cuius modum expressit romane ecclesie, didicit quod Spiritus Sanctus per illa verba Danielis intendebat principaliter prenuntiare tempus quo fervere debebat persecutio supradicta, ponendo^c diem pro anno.

Hanc autem denuntiationem scripsit cum exortatione chatolica fidelium ad temporalia contempnenda, et celestia vel eterna toto studio perquirenda; et ut armis virtutum se premunirent contra tribulationes futuras. Insuper et scripto divulgavit eam solempniter apud fideles.

Quam annuntiationem atemptaveru[n]t plurimi condemnare diversis modis: nam quidam ratione denunciati vel dicti, quidam vero ratione denuntiantis, quidam^d autem per modum denunciandi.

[I]

Ex parte vero denunciati sattagebant plures inde condemnare: nam quidam dixerunt quod detestabilis erat denuntiatio tamquam falsa et erronea, quidam vero tamquam inutilis vel non necessaria et impossibilis; alii vero dixerunt quod erat repudianda^e tamquam dubia et temeraria.

[A] Primi igitur dixerunt quod erat falsa, quia contra veritatem, et erronea, quia contra Christum, quod sic declarabant:

- ^a quidem. ^b dies supra m. ^c seq. die del. ^d corr. ex quidem.
^e erant repudianda.

¹ Títol repetit al peu del foli 46 c per mà posterior, de la qual són també algunes notes i subtítols marginals, que ometo del tot.

² Es refereix probablement al seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, sobre la data del qual i les etapes de la seva publicació veg. infra, f. 60 b-c, i la introducció del present treball.

³ Dan. 12, 11.

[1.º] Cristus dixit apostolis et aliis discipulis: «Non est vestrum | nosse tempora vel momenta que Pater possuit in sua potes- | [47 a tate]» ⁴ [...].

[2.º] Item Cristus dixit eisdem, ut legitur .xxiiii^o Matthei, quod de die et hora consumationis seculi nemo s[c]it, neque angeli in celo ⁵ [...].

[3.º] Item apostolus dicit, ad Thessalonicenses prima, quod dies Domini sicut fur in nocte veniet ⁶, scilicet ex improvisso rapiens ad iudicium, sicut dicit Glo[ssa] ⁷.

[4.º] Item, ad Thessalonicensis .ii. a^f., dicit ⁸: Rogamus vos, fratres, ut non moveamini a sensu vestro, «neque terreamini, neque per Spiritum», hoc est, per revelationem divinam, ut ait Glo[ssa] ⁹; «neque per sermonem», hoc est, per auctoritatem sacre scripture; «neque per epistolam, tam[quam] per nos missam, quasi instet dies Domini» [...].

[5.º] Item Glosa ¹⁰ super illo verbo ¹¹, Domine, si in hoc tempore, et cetera, dicit: «Illius regni ¹² tam secretum est tempus, ut tantum scientie Patris pateat».

Et quia denuntiatio erat specialiter de tempore Antichristi, quod ostendebant rationibus et auctoritate.

[1.º] Rationum vero prima est quod tempus Antichristi propinquisimum est fini mundi et consumationi seculi, unde dicebant quod si sciretur sub aliquo certo numero annorum tempus Anticristi, iam sciretur tempus consumationis seculi sub aliqua distantia propinquissima vel brevissima, quod | repugnaret, ut dicebant, verbo Cristi | [47 b dicentis: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta» ¹² et cetera.

Secunda vero ratio est quia Scriptura determinat tempus quo regrabit personaliter Anticristus, dicens quod erit tempus ce[n]tum annorum cum dimidio ¹³; et determinat tempus quod post mortem eius concedetur electis ad penitentiam et quietem, quod in Daniele ¹⁴ dicitur esse tempus .xlv. dierum, ut ait Glossa ¹⁴ super epistolam ad Thessalonicenses .ii. am g.; si ergo ^h sciretur, ut dicebant, tempus Antichristi, [esset] contra superius dicta.

^f .iio.

^f regium.

^g .iio.

^h seq. di del.

⁴ Act. 1, 7.

⁵ Cf. Mt. 23, 36.

⁶ Cf. 1 Thes. 5, 2.

⁷ La *Glossa ordinaria*, atribuïda a Walafrid Estrab (segle ix), però amplament refosa el segle xiii a l'escola d'Anselm de Laon. Veg. els estudis de B. Smalley en «Recherches de Théologie ancienne et médiévale» 7 (1935) 235-262; 8 (1936) 24-60; 9 (1937) 365-400. Text a PL 113 i 114. — Veg. PL 114, 619.

⁸ 2 Thes. 2, 1.

⁹ PL 114, 621.

¹⁰ PL 114, 427.

¹¹ Cf. Act. 1, 6.

¹² Act. 1, 7.

¹³ Cf. Dan. 7, 25.

¹⁴ Cita falsa.

[2.º] Auctoritas vero est Augustinus, non tantum in divina[m] scriptura[m], sed diversis; quarum prima scribitur .xviii. *De civitate Dei* sub talibus verbis¹⁵; «Illam sane novissimam persequotionem [...] tempora vel momenta» [...].

| Ad que omnia respondendo prefatus denuntians dixit: | [48 a «Er[r]atis, nescientes Scripturas»¹⁶, neque intelligentes ea de quibus loquimini seu allegatis. Ad cuius erroris evidentiam oportet nos reducere ad memoriam illa que sunt tam fidelibus quam philosophis per se nota [...]. [*Segueix la refutació de les raons adduïdes.*]

| [B] [Q]ui vero condempnaverant eam [denuntiationem] | [52 b tamquam inutilem vel non necessariam et impossibilem, suam sententiam chonati sunt multipliciter confirmare.

[1.º] Primo per rationem quam dicunt omnium doctorum esse concorditer, scilicet, quod si finalia tempora prescirentur, multi, maxime carnales, prefigerent sibi terminum usque ad quem desideria carnis impleverent et peccare cessarent [...].

| Secundo confirmant hoc auctoritatibus, et primo per illam | [52 c Augustini que primo superius fuit recitata [...]; tertia [*sic*] est Glose¹⁷ super illo verbo Actuum, «Non est vestrum nosse»¹⁸ et cetera [...]; quarta est Glose <Que> alterius¹⁹ super eodem passu [...].

[2.º] Quod autem denuntiatio sit impossibilis ostendebant primo per potentiam propriam Dei, dicentes quod etsi Deus possit finalia tempora revellare de potentia absoluta, non tamen potest de potentia ordinata [...].

Secundo vero chonabantur ostendere impossibilitatem denuntiationis per contra[r]ietatem eius ad scripturamⁱ sacram in multis locis: primo in Ecclesiaste²⁰, ubi dicitur quod multa hominis afflictio quia ignorat preterita et futura [...]; secundo in Habachuch²¹, ubi dicitur, «Domine, opus tuum in medio annorum notum facies» [...]; | [52 d tertio in epistola ad Corinthios: ibi dicit apostolus quod ad eos fines seculorum devenerunt²² [...]; quarto in Apocalipsi²³, ubi dicit[ur] .xxº. capitulo quod Dominus ligavit diabolum .m. annis [...].

[A]d predicta vero denuntians respondebat dicendo: «Er[r]atis [...]»²⁴. [*Segueixen les refutacions d'encuny arnaldià, amb l'enumera-*

ⁱ seq. eius del.

¹⁵ Llibre 18, cap. 53: CSEL 40/2, 356-359.

¹⁶ Mt. 22, 29.

¹⁷ PL 114, 427.

¹⁸ Act. 1, 7.

¹⁹ Probablement es refereix a la nomenada «Glossa interlinearis», publicada en els mateixos volums 113 i 114 de la PL. — Veg. nota 17.

²⁰ Cf. Eccl. 3, 11; 9, 12.

²¹ Hab. 3, 2.

²² 1 Cor., 10, 11.

²³ Cf. Apoc. 20, 2.

²⁴ Cf. Mt. 22, 29.

ració (f. 56 d) de les sis edats de l'Església segons Joaquim de Fiore, que no és citat.]

| [C] [C]ondempnantes vero denuntiationem ut dubiam et | [57 a
temerarium, suum conceptum manifestabant circha utrumque dicentes
quod erat dubia vel [in]certa dupliciter: primo quia multiplex, 2.º
quia mistica.

Horum autem primum declarabant per hoc, quia dies in Scriptura
multipliciter sumitur [...]. Ad quod denuntia[n]s respondebat [...].

Secundo declarabant quod esset mistica locutio sive figurativa per
hoc, quia locutio in qua dies pro anno proponitur proculdubio est alle-
gorica [...]. | Ad hoc autem denuntians respondebat [...]. | [57 b

| [I]dcirco vero dicebant eam [denuntiationem] temerariam | [57 c
fore, quia tam ratione sui quam ratione denuntiantis ad illicitum pro-
rumpebat [...]. [A]d que denuntians respondebat [...].

[II]

| [E]x parte vero denuntiantis ostendebant esse illicitum et, | [60 b
per consequens, temerarium pluribus modis.

[A] Nam aliqui dixerunt quod ad [il]licitum prorumpebat presu-
mendo quod nullus doctorum adhuc temptaverat.

Quibus denuntians respondebat quod si ex presumptione faceret,
sine dubio foret illicitum ac temerarium; sed sciebat hoc non esse
verum, quia nec ad gloriam suam faciebat, nec ad confussionem ali-
cuius, nec per consequens pravo zelo, sed faciebat zelo salutis anima-
rum et evangelice¹⁹ veritatis promovende, qui zelus essentialis decet^k
esse cuique fidelium.

Item dicebat sumis sacerdotibus: — Hoc fatio ex precepto superio-
ris, a quo preceptum^l expressum habui quod scriberem, quod cum lan-
guidus in capite et in pedibus iacerem in lecto super sinistrum latus
et solus in cella mea, repente vocem audivi dicentem michi: Surge
et scribe²⁵. Qua voce audita credidi quod decubitus super regionem
splenis forsitan illuderet michi, et ideo verti me super dorsum^m et...
dum respuimus aliquantulum ... venisset ... est ... tercio vox pre-
dicta vehementius reddidit et in eodem instant[e] vocis fuit michi vissum
quod in sinistra mamilla recepissem ictum fortissimum quasi cum
lancea; tunc vero ter[r]itus erexi me subito sedensque in loco possui
manum super mamillam, ut experirer si flueret sanguis inde; et dum
tangerem ipsam, vissum est michi quod globus igneus caput meum
ingrederetur, et sensi me liberatum totaliter a languore ipsius. Et ti-

¹⁹ auangelice. ^k docet. ^l precepto. ^m seq. et del; textus corruptus.

²⁵ Cf. 3 Reg. 19, 5.

mens ne graviter | percuterer, festinanter accessi ad tabularium, | [60 c et cepi cartam et atramentum et calamum, et tunc clare sine perturbatione^a occurrit michi quod scripsi in tractatu^o qui incepit «Constitui vos»²⁶; quam scripturam non divulgavi, nec etiam comunicavi, nisi quibus<q>dam cartuscientibus in eorum monasterio longe post, bene per .vii. annos. Deinde post, fere^p per quadrienium, missus per regem Aragonum ad regem Francie, causaliter divulgavi Parisius, ubi nocte qua propter hoc fecerunt me magistri parisienses^q incarcerari^{q'}, preceptum divulgandi recepi; quoniam nocte illa sepius in habitaculo carceris audivi vocem dicentem^r michi: «Serve nequam²⁷, quare abscondisti pecuniam Domini tui?»; nec tamen illi qui mecum erant in carcere audierunt. Predicta vero quamvis audivissent summi sacerdotes, nichilominus spreverunt consilium Dei, dicentis in Actibus²⁸ per Gamalielem: Si adeo est istud asperabitur [...].

[B] [A]lii vero dixerunt quod denuntians temerarie procedebat, ideo quia faciebat se prophetam, cum neque faceret miracula nec ostenderet signa revellationis.

Ad que respondebat falsum esse quod dicebatur, quia ipse nichil denuntiabat auctoritate sui, quod dicebat se facere illud ex precepto superioris; tum, quia per auctoritatem Scripture denuntiabat, proinde non indigebat denuntiatio miraculorum testimonio [...].

| [C] [A]lii vero dixerunt quod ideo non licebat ei, quia erat | [61 b de filiis despecte nationis, scilicet chatalanus.

Quibus respondebat quod illa blasfemia directe vulnerat Christum et irritat doctrinam sacram; nam Christus non facit differentiam in nationibus, sed congregat ministros ex omni natione que sub celo est, et facit ut in conspectu eius adorent «universe familie gentium»²⁹ [...].

| [D] [A]lii vero dixerunt quod ministerium denuntiationis | [61 c predictae non licebat denuntianti, quia coniugatus.

Quibus similiter respondebat dicens quod ista obiectio irrogabat enormem blasfemiam seu contumeliam Deo et domino Yesu Christo, qui in veteri populo plurimos coniugatos ellegit ad ministerium revelationis et prophetie atque doctrine sue veritatis, et in populo novi

^a prenudatione.

^o corr. ex tractatui.

^p ferre.

^q corr. ex parisienses; seq. incarcerarer del.

^{q'} incarcerarar.

^r corr. ex dicentemi.

²⁶ És el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*; veg. nota 2.

²⁷ Cf. Lc. 19, 22. — Aquests detalls no són recontats en la segona part del tractat referit en la nota precedent, on Arnau es defensa de les impugnacions dels doctors parisencs.

²⁸ Cf. Act. 5, 34-39.

²⁹ Ps. 21, 28.

testamenti preposuit^s non solum^{s'} ministris veritatis eius³⁰, sed etiam cunctis fidelibus, actu coniugatum, scilicet beatum Petrum³¹ [...].

[E] [A]lii vero dicebant quod ministerium predictum illicitum erat ei, quoniam sompniatori.

Ad quod respondens dicebat: — Erratis³² dupliciter, scilicet calumpniando^t et blasphemando. Calumpnia quidem est manifesta in hoc, quia neque denuntians asserit se que denuntiat sompniasse, neque probare potestis^u quod id sompniaverit. Blasfemia | vero con- | [61 d sistit in eo, quod ponitis despiciendos atque repudiandos esse ab Ecclesia Dei, qui afferunt ei veritatem divinam in sompnis acceptam [...].

| [F] [A]lii vero dixerunt quod respuenda erat denuntiatio, | [62 a quia denuntians fantasticus.

Quibus respondebat: — Erratis³² dupliciter. Primo quia loquimini sine iudicio rationis et^{u'} ostenditis vos non intelligentes quod proferitis, aut delirare^v, aut ex animo [im]puro loqui; nam ratio dictat ut nullus iudicetur fantasticus propter illa que scribit aut profert, nisi per ea que tradidit appareat eum habuisse conceptus fantasticos [...]. | Item erratis — ut dicebat — 2.º modo, quia blasphemiam divul- | [62 b gatis, que rectissime percutit caput vestrum, quoniam fantasia nichil aliud est nisi aparitio; fantasticus est proprie qui^x de rebus id sentit quod realiter non existit, sed tantum apparet^{x'} ei quod sic sit; qui vero de aliqua re sentit illud quod sic se habet in re, non est fantasticus, sed discretus. Id autem vere est secundum rem, quod Dei iudicio sic se habet; illud autem quod apud Deum non sic se habet ut iudicant homines, vere non est, sed apparet hominibus esse: propter[ea] secundum veritatem fantasticus est conceptus de talibus rebus. De hoc autem ponebat exemplum in ministris Ecclesie, dicens quod omnes pseudoprelati vel pseudocardinales aut patriarcha vel archiepiscopus vel episcopus vel abbas, et sic de aliis similiter, et pseudoreligiosi et pseudoprecones aut theologi vel doctores omnes inquantum sunt vere fantastici, quod ipsi reputant se veros prelatos aut religiosos aut doctores, et tamen non sunt [...].

| [G] [A]lii dixerunt quod temerarie denuntiationem pre- | [62 d dictam exsequeretur, quoniam medicus: nam, ut dicebant, sicut fabrorum est tractare fabrilia, ut ait Ieronimus in prologo super Genesi,^{32'} sic medicorum medicinalia, nec eorum est quod se^v intromittant de theologicis vel divinis.

^s proposuit.

^t calumpniando.

^x seq. q del.

^{s'} ministris [seq. testamenti eius del.] ministris.

^u postestis.

^{x'} apparent.

^{u'} seq. o del.

^v in se.

^v delirare.

³⁰ Cf. 2 Cor. 3, 6.

³¹ Cf. Mt. 16; Io. 21.

³² Cf. Mt. 22, 29.

^{32'} Cf. PL 23, 983.

Ad hoc respondebat denuntians quod fabro, ut faber est, et medico, ut medicus est, non convenit tractare divina; sed utrique convenit ut est chatolicus aut fidelis, sicut Ioseph fabro³³ et sponso Virginis tractare ipsum apicem divine veritatis, scilicet Christum; et sicut Paule et Eustochio, quarum^z studium in divinis idem Ieronimus³⁴ commendabat; et sic | de aliis. Omnes enim fideles sunt de corpore Cristi, | [63 a et Cristus est omnia omnium³⁵; proinde ad omnes pertinet sapere et tractare in spiritu eius veritatem divinam. Unde qui medicos in ministerio divine virtutis respuit^{a'} vel contempnit, non ambulat in spiritu Christi, nec habet in se veritatem christiane religionis.

Quod inde patet: primo quia negat eos fore de corpore Cristi; secundo quia blasfemat totam Trinitatem, que dedit Christum in medicum humano generi³⁶, ad quem ho[no]randum dedit preceptum dicens: «Honora medicum»³⁷ et cetera; tertio quia blasfemat Christum, qui medicos admittit in ministerio sue veritatis, ut Fabianum et Sebastianum³⁸ et Lucam³⁹, cui etiam in Evangelio et in Actibus dedit multa de sua veritate scribere, que ceteri non scripserunt, et cui nullus apostolorum nunquam dixit: —Intromitte te de medicina et non de theologia—; quarto quia blasfemat totam Ecclesiam, nam si propter defectus ministri^{a''} debet respui veritas quam ministrat, graviter errat tota Ecclesia in acceptando prophetias Balaham⁴⁰ de Cristo, qui fuit infidelis et ariolus et sacrilegus et impurus.

Unde dicebat in proposito quod cum denuntians tradat evangelica non per considerationes medicorum aut philosophorum vel magorum vel quascunque a sacris considerationibus alienas, verum per illas que pure chatolice sunt, constat quod non est temerarius, cum non ut medicus illa pertractet, sed ut verus chatolicus aut fidelis.

[III]

[A]ccensa^{b'} impugnatione predictae denuntiationis ex parte denuntiati et denuntiantis, iterum est sciendum quod ex parte modi denuntiandi dupliciter impugnatur.

* Eustachio quorum.

^{a'} corr. ex resspuit.

^{a''} corr. ex ministerii.

^{b'} falscensa.

³³ Cf. Mc. 6, 3; Mt. 13, 55.

³⁴ Ep. 108, ad Eustochium virginem: CSEL 55, 306-351.

³⁵ Cf. Rom. 11, 36; 8, 6; Col. 1, 16-17; Hebr. 2, 10.

³⁶ Cf. Mt. 9, 12; Lc. 5, 31.

³⁷ Eccli. 38, 1.

³⁸ Error d'Arnaud o error del copista, per: *Cosmam et Damianum*.

³⁹ Cf. Col. 4, 14.

⁴⁰ Cf. Num. 22, 5-20. La frase així comentada, «Intromitte te...» recorda la que Bonifaci VIII li havia adreçat: «Intromitte te de medicina et non de theologia, et honorabimus te», segons reconta Arnau en la *Interpretatio de visionibus* (ed. M. PELAYO, *Heterodoxos*).

[A] Primo quantum ad hoc quod finalia tempora denuntiantur per modum calculi numeralis, prout astrologi denuntiant eclipses; qui dicebatur esse inconueniens propter duo: quorum primum est quia notitia de finalibus temporibus non habet certa et infa[lli]billia principia [...]; | secundo dicebant hoc esse inconueniens tamquam | [63 b] temerarium, quia nullus sanctorum vel doctorum Ecclesie atemptaverat prenuntiare tempora illa per istum modum.

[1.º] Ad hoc autem denuntians respondebat dicendo, ad primum, quod proculdubio non solum temerarium sed insanum esset velle determinare aliquem futurum eventum ad certum tempus per determinatam calculationem partium temporis absque certis principiis calculandi. Sed cum rationes numerorum sint inmutabiles et eedem^b semper in omni quantitate, dicebat quod, sicut astrologi per certa principia quantitatis mobilis prenuntiant eventus eclipsium in planetis, recte numerando temporis portiones similiter potest quisquam facere in aliis numerabilibus [...].

| [2.º] Ad aliud autem dicebat quod obiectio in proposito | [63 c] est vana dupliciter.

Primo quia impertinens, quoniam hic proponitur scibille vel cognoscibile per humanam industriam [...]; set in illis quorum notitia nequit haberi nisi per revelationem divinam [...], non cadit temeritas^c nec admiratio, ut patuit supra [...]. Quia non debet ignorare fidelis quod Deus, quando vult suam veritatem Ecclesie^d revellare, non revellat omnibus simul, sed alicui vel aliquibus qui sint ministri revelationis ad ceteros. Iterum scire debet quod ille quem ad istud determinat, non elligit ad hoc sive deputat ex consilio prelatorum aut elatorum, quia nullus est eius consiliarius, ut dicit Scriptura⁴¹ [...]. | Cum ergo quis admiratur quod Deus alicui revellat quicquid | [63 d] omnibus utile, quod aliis non revellavit, et ideo spernit, pro certo est infidelis aut invidia vel superbia dempnatus. Nec in talibus, que solum pertinent ad secretum Dei, querenda est ratio nisi solum a Deo. Unde si quereretur a me^e cur michi Deus aperuit intellectum, quem diu clauserat, in predicta prophetia Danielis, non tamen multis aliis maxime^f in Ecclesia, vel quare [per] me voluit illud denuntiari, et non per alios, non posse[m] melius respondere quam: — Nescio —; vel: — Quia sic placuit ei —. Quodsi quis ecclesiasticus^g vellet super hoc mecum disputare, fugerem^h dicens cum Ecclesiaste⁴²: Verba sunt plurima et multam vanitatem in disputando vanitatem habentia. Set si pro animo vellet super hoc ad solatium caritatis aut spirituale conferre, dicerem quod Scriptura iamiam aperuit respondendo ad questionem

^b eadam.

^c corr. ex termeritas.

^d seq. relevare del.

^e seq. quare deus del.

^f corr. ex magime.

^g lect. dub.

^h fugerem.

⁴¹ Cf. Is., 40, 13; Rom. 11, 34.

⁴² Cf. Eccl. 5, 6.

que dicit ad Corinthios ⁴³, quod Deus infirma mundi ellegit ut confondat fortiora, et insipientes huius mundi ut sapientes eius confundat, et ¹ contempn[t]ibilia et ea que non sunt iudicio mundi, ut illa destruat que mundus esse iudicat potiora. Secundum que denuntians coniecturando chatolice dicebat quod si Deus ordinavit modo diruere turres Babilonis, id est superbie fulcimenta sive columpnas in populo christiano, videtur michi, secundum illa dicta apostoli, quod inter ceteros lapides quibus intendit percutere turres illas, ego sum ^{k'}. Quoniam ille turres principales sunt tres, scilicet claritas sanguinis ut in generosis, altitudo status ut [in] religiosis, scientie sublimitas ut in theologis. Ego autem sum despectissimus genere et infimus statu et villissimus scientia vel officio.

Item dicebat quod obiectio predicta est in proposito vana per alium modum, scilicet quia subponit falsum. Nam multi doctores, etiam sacri, tetigerunt et tradiderunt hunc modum ^{k''} determinandi finalia tempora, scilicet per calculationem determinatarum partium temporis: quorum unus est dominus Yesus Christus in duabus scripturis, primo in Apocalipsi ^{l'} Iohannis ⁴⁴, ubi .xx^o. capitulo | dicit expresse quod | [64 a completis annis .m. ab soluta ligatione Sathane, ut supra fuit expositum, solvetur iterum; secundo in revellatione ^{m'} quam fecit beato Cirillo ⁴⁵ [...]. Item beatus Methodius ⁴⁶ [...]. Item Augustinus .xx^o. *De civitate Dei* ⁴⁷ [...]. Item abbas Ioachim ⁴⁸ [...]. Item Columbinus ⁴⁹ similiter.

[B] [D]e cuncto modo dicebant determinationem esse temerariam quantum ad modum, propterea quia multis ^{n'} increpationibus et notationibus ^{n''} ferit ^{o'} multos [...].

¹ seq. in superfl.

^{k''} corr. ex mundum.

^{n'} corr. ex multos.

^{k'} seq. in superfl.; conueniens del.

^{l'} apocalipsis.

^{n''} notantionibus.

^{m'} seq. in superfl.

^{o'} lect. dub.

⁴³ Cf. 1 Cor. 1, 7 i 28.

⁴⁴ Cf. Apoc. 20, 2-3.

⁴⁵ *L'Oraculum angelicum*, falsament atribuït a un suposat sant Ciril de Constantinoble, tercer general del Carme, però realment obra d'un falsari de les darrerries del segle XIIIe. Vegeu-ne l'ed. de Piur a KONRAD BURDACH-PAUL PIUR, *Briefwechsel des Cola di Rienzo*, IV, a *Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung*, IV/4 (Berlin 1912), 221-327.

⁴⁶ Veg. ARNAU DE VILANOVA, *Obres*, I, 59-60. El text a ERNST SACKUR, *Sibillynische Texte und Forschungen. Pseudomethodius, Adso und die tiburtinische Sibylle* (Halle am S. 1898), 60-96.

⁴⁷ CSEL 40/2, 424-512.

⁴⁸ Principalment en el *Liber concordiae novi et veteris testamenti* (ed. de Venècia 1519) i en l'*Expositio in Apocalypsim* (ibid. 1527).

⁴⁹ Veg. J. BIGNAMI-ODIER, *Études sur Jean de Roquetaillade (Johannes de Rupecissa)* (Paris 1952), 149.

| [64 b

[Conclusio]

[E]x omnibus supradictis clarissime patet quod adversarii denuntiationis, qui superius ^{p'} sunt descripti, non querebant que Christi sunt, sed que sua ⁶⁰; sattuiebant illuminare Christi Ecclesiam, sed ipsius lucernas extinguere, ut submergeretur in tenebrarum abissum, operantes in spiritu drachonis, sicut reales precursores furis venturi [...]. Propter quod [draco] antiquas resumpsit versutias, quibus impugnavit veritatem divinam quondam in primitiva Ecclesia: duobus enim modis chonatur eam regulariter exterminare, primo scilicet per latentem astutiam sive callidam fraudulentiam, secundo per patentem sevitiā aut violentam oppressionem [...]. Finaliter enim nichil aliud intendit nisi quod veritas divina ^{q'} [...] proposita repudietur et nullo modo recipiatur, et iam recepta deseratur [...].

| [A] Quantum ad primum, scilicet ut repudietur in sua | [64 c novitate, procurat quod non cognoscatur [...]. Nam ad hoc ut laici vel illiterati non agnoscant eam, procurat ut ipsam repudient ^{p''} literati [...]. Ipsos vero doctores legis inducit ad repudiandum veritatem noviter et impugnandum eam duplici stimulo: quorum unus est in ipsis doctoribus, alius autem oritur a circumstantiis veritatis.

[1.º] Ex parte doctorum procurat ^{r'} quod regnet in eis presumptio [...], et quanto sapientiores se reputant in eadem, tanto plus indignatio multiplicatur in eis adversus parvulos [...].

| [2.º] Stimulus ex parte veritatis [...] est apparens vel | [64 d sophistica diffamatio veritatis [...]. Istud sophisma dracho multiplicabat inter fideles: quotienscumque [...] emergunt apud eos [...] alique scripture que circha divinam intelligentiam divine veritatis excellenter illuminant [...], procurat quod talia documenta [...] modo aliquo diffamentur.

Primo ratione sui, quemadmodum quando aliquod dubium continent procurat ^{s'} quod illud divulgetur et condempnetur, ut per hoc reddat suspectas [...] omnes scripturas et omnia documenta illius ministri. Quali modo abduxit fideles a studio scripturarum abbatis Ioacim, qui fuit in omnibus predictis ab apostolis citra clarior, doctior Ecclesie Christi: nam procuravit quod Ecclesia dampnaret unum libellum editum | ab eo contra magistrum P[etrum] Lombardum ⁵¹ | [65 a

^{p'} corr. ex superlius.
^{r'} procurat doctorum.

^{p''} repudiant.
^{s'} procurant.

^{q'} corr. ex divinali.

⁵⁰ Cf. Phil. 2, 21.

⁵¹ El *Libellus de unitate seu essentia Trinitatis* (Russo, p. 23, entre les obres autèntiques), perdut, condemnat al IV Concili del Laterà pels seus errors trinitaris.

[...]. Simili modo procuravit ut scripture fratris Io[annis] P[etri]⁵², quibus Spiritus Sanctus perhibet testimonium, ut declarabitur, diffamarentur, scilicet propter dubia que continebant; a quibus dubi[i]s occasione sumpta ministri drachonis persecuti sunt eas et chonati sunt omnino exterminare; et simili astutia usus⁵³ est in parte contra scripturas denuntiantis predicti.

Secundo procuravit⁵⁴ documenta predicta sive scripturas diffamari et sperni ratione ministri, quomodo procuravit de beato Ieronimo⁵⁵ quod diffamaretur de incontinentia et multis malis, quibus incredibilem persecutionem suscitavit⁵⁶ adversus eius translationes; et similiter facit quotienscumque de factis ministri figit in conscideratione fidelium, sicut quod est coniugatus aut medicus, vel illiteratus aut ignorans grammaticam, vel similia, ut supra fuit expressum circa denuntiationem, vel quod fuit captus multotiens super suam doctrinam; sed a quibus⁵⁷, et quo zelo, et qua iustitia vel equitate id fecerunt, numquam faciet eos consciderare, sicut consciderant qui spiritum Dei habent; quem ad modum quidam princeps chatolicus⁵⁸ qui⁵⁹, cum quidam confessor suus diceret: — Vitae colloquium talis hominis, quia iam pluries captus est —, propterea quesierat: | — Ex eadem consci- | [65 b deratione qua dissuaderis michi colloquium eius, admitto ipsum, et est michi gratum et non suspectum, quia tot et tanti erant qui eum fecerunt capi, quod si aliquid erroneum⁶⁰ seminasset, numquam evassisset manus eorum, nec permississet Deus quod totiens evassisset —. Et in hac recussatione divine veritatis propter sofisticam infamiam nuncii vel ministri patefacit Deus per universitatem superbiorum, de qua dixit

⁵² vissus. ⁵³ seq. de beato Ieronimo del. ⁵⁴ seq. diversis modis del.
⁵⁵ aliquibus. ⁵⁶ del. et add. cui perperam. ⁵⁷ seq. considerass et del.

⁵² Sic per: *Petri Iohannis*, ço és, Peire Joan Olieu (Olivi), un dels caps dels espiritualistes franciscans. En vida d'Arnau els escrits espirituals d'Olieu, sobretot els referents a la pobresa evangèlica, havien estat durament censurats, diferents vegades, per teòlegs franciscans, però no formalment condemnats, ni per l'orde dels menors, ni per la Santa Seu. Fou el Concili de Viena el qui el dia 6 de maig 1312 condemnà la tesi d'Olieu sobre la pluralitat de formes en l'home i que l'ànima racional no informa el cos, ensems amb altres dues proposicions a ell atribuïdes sobre la cronologia de la passió en l'evangeli de sant Joan i sobre el baptisme dels infants. Les tesis espiritualistes d'Olieu i dels seus seguidors foren condemnades encara per Joan XXII el 1317 i el 1323. Veg. sobretot Fr. EHRLE, P. J. Olivi. *Sein Leben und seine Schriften*, en «Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte» 3 (1887) 409-552; i E. MÜLLER O. F. M., *Das Konzil von Vienne, 1311-1312. Seine Quellen und seine Geschichte*, en *Vorreformationsgeschichtliche Forschungen*, XII (Münster in W. 1934), 236-386.

⁵³ Veg. F. CAVALERA, *Saint Jérôme. Sa vie et son œuvre*, I, a *Spicilegium sacrum lovanienae*, 1 (Louvain-Paris 1922), 323-332.

⁵⁴ Probablement Frederic III de Sicília, que servà fidelitat a Arnau fins i tot després que Jaume II començà de desviar-se'n, precisament en els moments que s'escrivia l'opuscle que ara presentem als estudiosos. Veg. J. CARRERAS ARTAU, *Relaciones de Arnau de Vilanova con los reyes de la casa de Aragón* (Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1955).

in Matheo⁵⁵ quod eorum iuditium nichil rectum, in illis verbis: «cui^a similem extimabo^b generationem hanc»? et cetera. Sicut etiam repudiaverunt Iohannem et Christum contrariis diffamationibus, sic et isti duos modernos nuntios diffamarunt. Nam de illo quem^c primo missit eis, scilicet magistro R[aymundo] Luyli⁵⁶, dixerunt quod erat illiteratus vel ydiota et ignarus grammaticalium. Deinde missit eis 2.º predictum denuntiantem, in facundia latine lingue non tantum sincera et splendida, sed pluribus et admirabili; dixerunt quod fantasticus erat et temerarius et fitonista⁵⁷ vel nigromanticus.

Tertio procurat diffamari predicta, ratione temporis aut novitatis. Ratione novitatis, ut supra patuit; sed ratione temporis quando divulgat quod sunt apocrypha^d, id est retro scripte, sicut dicitur de illis que fuerunt edite post canonem Biblie [...].

| [B] [Q]uantum ad secundum vero, scilicet ut accepta^e veritas deseratur, principaliter satagit^f abducere fideles a studio sacri textus, ut simul impellat eos ad duo mala, quorum unum est transgressio divini^g precepti, secundum est cecitas ignorantie [...].

| Alio modo procurat illam distractionem, per curiositatem | [65 d philosophice intelligentie, et per hunc modum maxime seducit theologos [...]. Unde si theologus per veritatem quam scrutatur non efficitur pius et misericors et caritativus et humilis, certum est quod discedit a schola Cristi. Per hanc autem discessionem impellit eos dracho ad duo inconvenientia. Primum est contemptus sacre monitionis, quam dicit apostolus⁵⁸: Stultas et sine disciplina questiones devita [...]. | Secundum inconveniens est adulteratio chatolici | [66 a actus, qui est disputatio chatolica [...].

| Alio modo procurat supradictam distractionem, per timorem corporalis miserie; hoc autem modo seducit potissime religiosos [...]. | Que discessio non solum manifestissima, sed monstruosa | [66 c sissima cernitur in eisdem; quam etiam sit abhominabilis et monstruosa panditur in revellatione Cirili^h et Ildegardis⁵⁹ et *Confessione ylerdensi*⁶⁰, et gratia exempli nimis aperte claret in illis qui ad curam egritudinum corporaliu iudeos vel alios infideles regulariter intro-

^a seq. si del.

^b corr. ex extimbo.

^c quo.

^d seq. in del.

^e acceptas.

^f seq. abicere del

^g corr. ex divine; seq. veritatis del.

^h Cirilis.

⁵⁵ Cf. Mt. 11, 16.

⁵⁶ Veg. el que n'hem dit a la introducció del present treball.

⁵⁷ Sic per *pythonista* = 'pythonicus', 'endeví'.

⁵⁸ Cf. 2 Tim. 2, 23.

⁵⁹ Sobre sant Ciril veg. supra, nota 45. Sobre santa Hildegardis cf. ARNAU, *Obres*, I, 61, nota 13.

⁶⁰ CARRERAS, *Les obres teològiques*, n.º 16. — És però en aquest tractat del ms. carmelità que Arnau s'estén més llargament a blasmar les relacions dels cristians amb els metges jueus.

ducunt; in quo discedunt a veritate Cristi tam corde quam opere. Corde tribus modis: primo quantum ad caritatem [...]. | [66 d Opere vero discedunt quatuor modis: primo per contemptumⁱ sacre monitionis per apostolum. qui dicit: «Nollite iugum ducere cum infidelibus»⁶¹ [...]; secundo per transgressionem chatolice constitutionis^k, .xxviii^o, paragrapho *Nullus* [...]; | tertio per exemplum prave^l | [67 a informationis [...]; quarto per divulgationem [...].

| Per dictam autem monstruositatem duabus mulieribus | [67 b comparat^m Scriptura⁶² multitudinem predictorum, scilicet mulieri meretrici et fatue [...]. Licet in clero, maxime seculari, fit absque palio, manifestum vultⁿ ex quinque, scilicet ex zelo et^o ex studio et iuditio et ministerio et exercicio [...].

| Qualiter autem^p ista dispersio spiritualis vel discessio a | [68 d veritate christiane religionis fiunt completa, sicut Scripture prenuntiaverunt, declaratur ex ipsis Scripturis, primo per ordinarias [...], secundo per extraordinarias [...]. Quibus patefactis, per utrasque divinas scripturas absque nube cognoscent universi fideles quod iam non restat aliud fieri per drachonem, nisi ut violentam suscitet oppressionem per Antichristum, quod quantum adhuc distet, eisdem scripturis erit^q manifestum. Non est tamen hic omittendum quod cum denuntiatio supradicta restringat persecutionem maximi Antichristi, et per consequens finem mundi, ad .xiiii. centenarium quod nunc currit, | [69 a non tamen ideo contradicit vel oppo[nitur po]sitioni philosophorum dicentium quod ad perfectionem universi requiritur magnus annus, qui ex triginta sex milibus annis solaribus constituitur [...]. Duratio vero seculi dependet immediate a libito Creatoris [...]. | Si | [69 d vero queratur determinate notitia partis illius centenarii nunc currentis in qua perditionis filius revellabitur, iam non est invenire difficile, cum ex revelationibus particularibus, que sunt extra canonem, indubitanter^r apareat quod anni quibus Daniel prenuntiat illud tempus, sunt^s anni lunares; quapropter si a solaribus^t qui fluxerunt ab excidio Ierusalem usque ad complementum numeri Danielis, dematur excrescentia solarium annorum ad lunares, scilicet .xi. dies pro quolibet anno, reciperet sapie[n]s calculator terminum prelibatum, et insuper | cognoscet aperte quod si .m.m.ccc. anni expressi | [70 a a Daniele lunares intelligantur esse sicut et .m.cc.xc. quos exprimit, ambo numeri complebuntur infra centenarium prelibatum. Per hanc autem confirmationem exsufflatur aperte notabilis repugnantia predictorum numerorum^u, que fuit superius introducta, sed plenius eam

ⁱ conceptum. ^k sentionis. ^l seq. inflammationis del. ^m comperat.
ⁿ signum abrev. superfl. ^o add. ^p bis, secundum del.
^q corr. ex eris. ^r indubitanter. ^s corr. ex sicut.
^t corr. ex solaribus. ^u lect. dub.

⁶¹ 2 Cor. 6, 14.

⁶² Cf. Is. 1, 21; Mt. 25, 2.

tollet Agnus celestis fulgore sui nominis cum omnia implebuntur: cui sit laus et honor et gloria in secula seculorum^x. Amen.

III

| EXPOSITIO ARNALDI DE VILLANOVA SUPER^a 24^m CAPITULUM | [70 a MATHEI.

«[E]cce relinquetur vobis domus vestra deserta»⁶³. Postquam expressit Dominus perfidiam et eversionem iudeorum a veritate divina, propter hoc subiungit penam temporalem quam^b erant passuri ob culpam illam. Cuius pene due sunt partes.

Prima et principalis est aversio vel separatio Dei a populo. Et ideo dicitur principalis, quia directe correspondit culpe: nam iustissimum est ut Deus avertatur et separetur a populo qui^c eum negligit et ignoscit.

Secunda pars est accessoria, quia sequitur ad illam tamquam effectus ad causam; et est inconvenientium multiplicatio, tam vitiorum quam temporalium adversitatum.

Pro primo dicit: «Ecce», id est, adventus punimenti^d propter culpam immediate dictam sic, scilicet: sine populari[bu]s congregationis, ut sinagoga sine habitationibus, ut Iudea et Ierusalem sine conscientia^e vel mente^f, relinquetur a Deo vel a me, [per] subtractionem beneficiorum supernaturalis gratie, sicut erit missio prophetarum, celestis instructio sacerdotum, revelatio futurorum, declaratio^g Scripturarum et cetera.

Pro secundo dicit: «Relinquetur, inquam, deserta vobis», quia sine cultu legalis observantie vel solempnitatis (quantum ad sinagogam), et sine cultu civilis tranquillitatis et incollatus pacifici terre promissionis (quantum ad habitationem), et sine cultu veritatum | et | [70 b intelligentie Scripturarum ([quantum] ad mentem) [...].

^x seq. am del.

^a seq. q del.

^b seq. eras del.

^c quid.

^d puniemnti.

^e conscientie.

^f mentis.

^g seq. futurarum del.

⁶³ Mt. 23, 38; Lc. 13, 35.

LAS GRACIAS DE LA MISA

CREENCIAS POPULARES DEL SIGLO XV

Tratando de encontrar algún documento literario que testimoniara la antigüedad o alguna característica de la devoción popular a la santa Misa, nos hemos fijado particularmente en uno que está sustancialmente repetido en dos códices del siglo xv o principios del xvi, con muy pocas variantes formales.

Quizá si la existencia de devocionarios de la época, en vulgar o mixtos de latín, no fuera tan escasa, hubiéramos podido multiplicar fácilmente los testimonios; pero las características de las dos versiones, además de su efectiva procedencia de dos códices tan diferentes y hasta divergentes, bastan para nuestro objeto. Pudo haber ocurrido que inicialmente no los separara tan larga distancia, si por pertenecer uno de ellos al monasterio de Portacoeli, dependiente del de Poblet, debía su origen a este cenobio internado en la región catalana, de la cual proviene también, sin mayor precisión, el código segundo, fragmentario. Ambos están conservados actualmente en la Biblioteca Central de la Diputación de Barcelona, donde figuran respectivamente con la numeración 53 y 1682.

El primero de ellos es primordialmente una colección de tratados piadosos y de oraciones; entre aquéllos los hay debidos a la pluma del canciller Juan Gerson y a la de Felipe de Malla; entre las últimas, varias dedicadas a la santa Cruz, a la Eucaristía y a la Virgen. Pero contienen además otros documentos y anotaciones que para el piadoso y curioso colector, con su copia, debieron representar la satisfacción de un deseo suscitado por una lectura o por una conversación. Fué ya descrito por J. Massó Torrents y J. Rubio Balaguer¹.

¹ La descripción del manuscrito número 53 por Massó Torrents y Rubió se encuentra en *Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*; «Butlletí Biblioteca Catalunya» 2 (1915) 111. Algunos trataditos eucarísticos han sido publicados por J. Vives en «El Bon Pastor» 7 (1930) 400-410 y «Analecta sacra Tarraconensia»

Como tal debió incluir la relación de aquella serie de gracias tan extraordinarias que, según sus noticias, adquiriría la persona que oye con devoción la santa Misa.

Si, como parece, el colector de este notable manuscrito era, además de hombre de religión, varón de muchas letras, no se explica que integrara en su libro partes de tan diversa calidad, si no se tiene en cuenta la importancia que entre el pueblo devoto y bien dispuesto debieron adquirir cierta clase de devociones y oraciones que se entremezclaban con otras de claro ascendente litúrgico. En su favor tiene que siempre que le es posible hace constar las indulgencias y las autoridades que abonan la inclusión.

Por lo que respecta a las gracias que se obtienen oyendo la Misa devotamente, también el manuscrito 53 tiene la confirmación, aunque personalmente no haya podido comprobarla, de tan valiosas autoridades como santo Tomás, san Agustín, san Ambrosio, san Juan Crisóstomo y san Bernardo. El manuscrito 1682 no cita a este último doctor, pero sí, en cambio, a san Jerónimo y a san Alberto, arzobispo de Sicilia. De este santo expone las ocho revelaciones tradicionales que le hizo el Señor un día en que celebrando con su devoción acostumbrada el santo sacrificio, dirigiéndose al sagrado cuerpo que en las manos sostenía, le dijo: «Señor, nunca te recibiré, si no me manifiestas lo que por tu amor puedo hacer más agradable a Ti, y para mí más provechoso».

Por otra parte, sólo en el manuscrito 53 leemos la leyenda del devoto caballero que, dirigiéndose con otros compañeros a una nave para embarcarse, al ver que preparaban un altar para la celebración de la Misa, decidido a oírla, los abandonó a pesar de las repetidas razones con que querían convencerle de la urgencia de la partida. Ésta se llevó a efecto sin esperarle. Oyó entre tanto el caballero la Misa. Durmióse después, y al despertar hallóse en el país hacia el cual quería partir con sus amigos. A la llegada de éstos, pasado algún tiempo, se maravillaron del prodigio.

En lo fundamental, es decir, en el número de gracias y en lo que consisten, convienen ambos manuscritos. La diversidad en la exposición, en la extensión, así como alguna pequeña alteración

24 (1951) 9-23; algunas oraciones, por J. M. Casas Homs, en «XXXV Congreso Eucarístico Internacional 1952»: *Sesiones de Estudio*, II (Barcelona 1953), 490-96.

del orden, atestiguan la existencia de un documento anterior, y que ya su contenido era divulgado, por lo menos, desde principios del siglo xv.

He aquí la descripción del segundo manuscrito:

El manuscrito 1682 de la misma Biblioteca es un conjunto de 20 folios de papel arrancados de un códice más voluminoso. Tamaño 100 X 150 mm. Letra del s. xv.

I. (fol. 1) Verbum caro factum est Virginis Marie (*es el título. Siguen 12 estrofas*) Juste judex Jesu Christe — Rex regum et domine — qui cum patre semper regnas — et cum Sancto Flamine... Digneris preces meas clementer suscipere (*termina*) Deus Pater, Deus Filius — Deus alme Spiritus — tu qui semper es unus — Deus diceris et dominus — sit tibi virtus perepnis — honorque perpetuus. Amen. (de Berengario de TOURS. CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum*, n.º 9910. G. M. DREVES, *Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung*, vol. I, pág. 16, con algunas variantes propias de mayor corrección).

II. (fol. 2) Rex eterne domine, requiem dona isti (*es el título. Siguen 40 estrofas*) Virgo plorans filium — ductus ad suplicium — dic o rex humilium — filii, quid facisti — ut te noscant dominum — et patrem altissimum — et sanctum paraclitum — in eternum. Amen.

III. (fol. 4) Gaude, Virgo Mater Christi — qui per aurem concepisti — Gabrielis nuncio (*diez estrofas. Termina*) Gaude, Virgo presul bone), — pro nobis preces interpone — cum rege altissimo. (CHEVALIER, n.º 27204).

IV. (fol. 5) Les gracias que aconseguex la persona qui deuotament ou missa (*son las que se publican*).

V. (fol. 8) Papa Bonifacius concessit cuilibet dicenti istas orationes viginti continuatis diebus, confessus ore et vere contritus corde, omnium peccatorum suorum remissionem: — Triumphale lignum crucis — tu seductos nos abducis — ad superna gaudia... (*siguen 30 estrofas, la última*) Finem fecit nostri luctus — inferus parte destructus — gemuit amarissime. Amen. (CHEVALIER, *Repertorium*, n.º 20594.)

VI. (fol. 9 v) Ave verum corpus natum de Maria Virgine — vere passus immolatum in cruce pro homine (*como título. Siguen 40 estrofas, de las cuales son la primera y la última*) Ave cella deitatis — precellentis dignitatis — vera digna hostia... Pregustare mereamur — cum electis te fruamur — rex eterne glorie. Amen.

VII. (fol. 11) Lux eterna beatorum — animabus defunctorum — luceat ut in eternum — requiescat in passe amen. (*son 11 estrofas. La última*) Amen, amen, dicimus — voca (?) sanctis fundimus — Christi pacionibus — requiescant in pace. Amen. Dum veneris judicare. (CHEVALIER, *Repertorium*, n.º 10770.)

VIII. (fol. 12) Subvenite sancti Dei (*con notación gregoriana*).

IX. ((fol. 14) Verbum caro factum est Virginis Marie (*como título*).

Siguen 10 estrofas de cuatro versos). Sancta Dei genitris — templum pietatis — fidei crismarium — detor (?) dignitatis... Fac nos tecum vivere — in supernis amoris — et tecum requiescere — in gaudiis superioris.

X. (fol. 15) Tota persona qui sia posada en tribulació o en ira de senyor... Senyor, ver Deus omnipotent oges la mia oració... e'm gart de nit e de dia en tot loc on jo sia, ara e per tostemps Amen.

XI. (fol. 19) Aquests són los dotze divendres, los quals papa Clement trobà...

XII. (fol. 20) Les misses de sent Amador se poden dir en tres maneres...

Las gracias que, según el sumario, obtiene el que oye Misa con devoción, alcanzan el número de dieciséis. Expuestas atendiendo al orden del manuscrito 1682, son como siguen:

1. En primer lugar el sacerdote ruega por él.
2. Le acompañan Jesucristo y los Ángeles.
3. Dios le ayuda en sus afanes y le libra de congojas y pecados.
4. Agrada a Dios y desagrada al diablo.
5. Es iluminado en verdadera ciencia y gracia de Dios, y aquel día no morirá sin confesión.
6. Serán tantos los Ángeles y Santos que asistan a su muerte como el número de misas oídas.
7. Mientras dura la Misa, alivia las penas de purgatorio que sufren sus parientes.
8. La parturienta evitará peligros y dolores.
9. Las viandas se le convertirán en sanidad corporal.
10. Dios le ayudará en las cosas necesarias para la vida.
11. Le serán perdonados los pecados veniales y los mortales olvidados.
12. Mientras la Misa dura, no envejece ni se debilita su cuerpo.
13. Le son remunerados los pasos que dió al ir y volver del templo.
14. Vale más la Misa oída que mil ofrecidas después de la muerte.
15. Mientras dura la Misa, son relevados los pecados de los presentes vivos y de los muertos.
16. Vale tanto la Misa como la Pasión de Jesucristo para la redención de los pecados.

La tradición oral también ha hecho llegar hasta nuestros días la creencia en la obtención de alguna de las indicadas gracias, como el alivio temporal que experimentan en sus penas las almas del Purgatorio, mientras se oye Misa en su sufragio. Bastante difundida, por lo menos, en la provincia de Tarragona.

JOSÉ M.ª CASAS HOMS

TEXTOS

I. Del Ms. 53

| Aquestes gràcies aconseguex la persona qui hou missa | [f. 123 v devotament.

1. | Primerament, que lo prevere qui diu la missa special- | [f. 124 ment prega per aquels qui la hoen.

2. La segona gràcia és que hoynt la missa ha companya maravellosa, car aquí és Jesu Crist en tan gran quantitat como era en lo arbre de la vera creu, e per concomitancia aquí és la divinitat, ço és, la sancta Trinitat, axí matex està en companyia dels sants àngels, qui són aquí presents. Axí matex, segons posa un doctor, en lo loch hon se celebra aquest sant sacrifici e misteri de la sancta missa són presents aquí molts sants, especialment vergens, iuxta illud: *Virgines enim sunt, hii secuntur agnum quocumque ierit.*

3. La tercera gràcia, que la persona que hou missa devotament Déu li ajuda en tots los fers i negocis.

Lig-se de un cavaller qui acostumava de hoir missa devotament cascun iorn. Esdevench-se que un jorn ell ab altres se | volia | [f. 124 v recollir en mar. E com vehes apparellar un altar, proposa de hoir missa, e los companyons li digueren que la nau volia fer vela, axí que desempachàs. E lo dit cavaller respòs e dix que primerament volia hoir missa, per que los altres companyons lo jaquiren e partiren-se ab la nau. E lo dit cavaller, hoint devotament la dita missa, adormís. E con se despertà trobàs en la terra pròpia hon volia anar ab la dita nau. E après los altres vingueren ab la nau e meravellaren-se molt, con lo veheren ia allí. E de molts altres se ligen de maravelloses coses.

Item, la persona que hou missa desplaui molt al diable. Fon interrogat una vegada lo diable, què li desplaia més. Respos que tres coses: sermó, ço és, la paraula de Déu; la missa, e penitència.

4. Item, la quarta gràcia que aconseguex la persona que hou missa devotament | és que és illuminada en los fets que han a dis- | [f. 125 cernir e determinar per sciència. Lig-se de Bonaventura, del orde freres menors, que servia molt sovint e devotament a les misses. En tant, que un dia, servint ha una missa, sant Tomàs de Aquí veu una flama de foch sopra lo cap de dit frare Bonaventura. E de aquí avant hagué sciència infusa.

5. La cinquena gràcia que la persona que hou missa devotament, aquel dia no morra a mala mort ni sens confessió.

6. La sisena que tants seran presents a la sua fi, com haurà hoides misses devotament.

7. Diu Sent Thomàs que les ànimes per les quals aquell qui hou

la missa és tengut de pregar, axí com per pare e mare e altres parents e benefactors, en aquell espay que hoirà la missa devotament seran relevades de les penes de purgatori.

8. Axí mateix si la dona prenyada hoira missa devotament, si per ventura parex aquell | dia, parirà sens gran treball o gran | [f. 125 v dolor.

9. Diu Sent Ambrós que après que la persona haurà hoit missa, açò que menjera aquel dia és més convenient a natura e condirà més en complexió que si no hagués hoit missa.

10. Sent Agostí posa en lo libre *De Civitate Dei* que la persona que hoyra missa devotament, que en aquell dia nostre Senyor Déu que és omnipotent, li administrarà les coses necessàries.

11. La segona gràcia que haurà és que tots vans parlaments li seran perdonats.

La tercera, que los juraments fets indiscretament li seran perdonats.

12. La quarta gràcia, que aquell dia no perdrà la vista.

La cinquena, que mentre hou missa no envellex e lo seu cors no pren debilitació.

La sisena gràcia, que si aquell dia moria, lo hoir de la missa li val axí com si havia combregat.

13. La setena gràcia, que los passos que farà anant e venint a hoyir missa, són contats per los sants àngels e per nostre senyor Déu remunerats.

14. Més val hoir una missa en sa vida devotament que si après la mort algun hoyra mil en loch seu.

15. Lig-se que més val a remissió dels pecats e augment e creixement de gràcia hoir missa devotament, que altres oracions que hom | faça o digua, car tota la missa és oració de nostre senyor | [f. 126 Déu infinidament piados e dolç Jesu Christ, qui és cap nostre e de tots los fells; per què diu sent Gregori que, mentres la missa se celebra los pecats dels vius e dels morts se relexen.

16. Diu sent Crisostom que tant val la celebració de la missa quant la mort de Jesu Crist qui'ns ha remut de tots nostres peccats. Finalment, la salut de humana criatura està en la celebració de la missa per què tot l'estudi del malvat Anticrist serà de remoure aquest sant sagrament de la missa.

Diu sent Bernat que si hom passava tot lo espay de la terra, e tot lo món donava tota la lur substància en aliment, no li aprofitaria tant com hoir una missa devotament. Item que no's celebra missa, per la dita celebració no's segueix ... coses: o liberació de una ànima de purgatori o conversió de hom peccador; tant és de gran eficàcia.

Deo gracias.

II. Del Ms. 1682

| Les gràcies que aconseguex la persona qui devotament ou | [f. 5 missa.

1. Primerament, que lo prevera prega per lo qui devotament ou la missa.

2. Item. Mentre sta en la missa és acompanyat de gran excellència des Jesu Christ, e de gran multitud d'àngels e tota la santa Trinitat e molts sants e santas.

3. Item. Que Déu li ajuda en totes ses necessitats desliurant-lo de congoxes e de peccats.

4. Item. És a Déu molt plasent qui ou missa, e desplaent al dimoni, qui fon interrogant que era més desplaent, e lo dimoni respós que tres coses, so és, sacrifici e la paraula de Déu e penitència, qui és vera confessió.

5. Item. Qui devotament ou missa és illuminat de vera sciència e gràcia de Déu, e aquell dia no pot morir sense confessió.

6. Item. Que tantes vegades com aurà hoydas missas, tants àngels e sants seran en la sua fi per acompanyar e aconsolar-lo.

Geronimus

7. Item. Mentra ou missa deu pregar per pares e mares, e tant com està en la missa són relevats de las penas de porgatori.

8. Item. La dona prenys qui devotament ou missa, si parex aquell dia serà relevada de perills e de molta dolor.

Ambrosius

9. Item. Lo qui devotament ou missa, les viandes que menyara aquell jorn se convertiran en sanitat e virtut del cors.

Agustinus

10. Item. Nostro Senyor endressa e mostra les coses necessàries en benefici de la persona qui devotament ou missa.

11. Item. Peccats venials e mortals oblidats són perdonats per devotament hoir missa.

12. Item. Mentra que hou missa no s'envallex ni lo seu cors no pren naguna debilitació, e aquell dia no pot morir sense confessió ni perdrà la vista.

13. Item. Los passos que met anant e vinent li són comptats e remunerats per nostro Senyor.

14. | Item. Que més val una missa que oya en sa vida de- | [f. 6 votament, que si arto en loch seu après sa mort no uhia mil per ell.

Gregorius

15. Item. Mentra la missa se diu, los peccats dels presents vius e dels morts són relevats.

Crisostom

16. Item. La missa devotament oyda val tant com la paciò de Jesu Christ en redempció de nostros peccats.

Sant Asbert, archabisbo de Cicília, era molt devot home, e un jorn mentre deia missa e tania lo cors preciós de Jesu Christ en las mans per rebre'l, dix aquestes paraules: «Senyor, may te rebré fins que m'a-ges dit so que pusch fer que sia a tu més agradable, ni a mi més profitós, que so fasse per amor tua». E lavors nostro Senyor dix-li .viii. paraules qui's saguexen:

La primera paraula li dix que donàs un diner en sacrifici per amor sua «e serà a mi més agradable [e] a tu més profitós que si après ta mort donaven per tu una muntanya d'or».

| La segona paraula li dix: «Plora per la mia amor (sic) e | [f. 6 v paciò una làgrema e per los teus peccats, e serà a mi més placent e a tu més profitós que si los teus parents ploravan per tu après ta mort e n'umplien una bassa d'aigua».

La tercera paraula fo: que suportàs «per amor mia» una paraula injoriosa del proisme, scusa que no'ls ne vulla mal, tot pacientment, «e serà a mi més agradable e a tu pus profitós que si dejunaves en pa e en aygua tot un any tres jorns la setmana.

La quarta paraula que li dix és: «Trau la tua son dels teus ulls. so és, stroncar lo dormir, e fe oració per la mia amor, e serà a mi pus agradable e a tu pus profitós que si doscents perlagrins anaven al sant Sepulcra per la tua ànima après ta mort».

La sinquena paraula que li dix és: «Prin totes coses qui s'esdevven-guen, en bé e pacientment per la mia amor, e serà a mi més agradable e a tu pus profitós que si fosses tirat e puyat fins en lo terser cell».

La sisena paraula és que li dix: «Si vols naguna cosa, demana-la a mi personalment, sens altro mityà, e asso serà a mi més agradable a tu més profitós que si la mia Mare e tots los àngels e sants e santes pregaven per tu après la tua mort».

La setena paraula que nostre Senyor dix: «Perdona de bon cor e de bona voluntat a tots tos enamichs, e prega per ells fahent special oració, e serà a mi més agradable e a tu més profitós, que si tu anaves de sent Jachma fins en Roma e al sant Sepulcra de genollons, scam-pant la tua sanch per los peregrinatges».

La vuytena paraula que nostro Senyor li dix: «Lexa las vanitats e consolació del món, e serca saviament fer la mia voluntat, e serà a mi pus agradable e a tu pus profitós que si per una columpna plena de rasors tallants puyant e devallant per martiri scampaves la tua sanch, e tallant la tua carn tot jorn feyes de la terra fins al sel, e del sel fins en la terra...»

ELS PRIMITIUS TEXTOS CATALANS DE L'ART DE BEN MORIR

Tot just acabat d'escriure el famós tractat de la *Imitació de Crist*, florí arreu d'Europa, amb una exhuberància ben considerable, un tipus especial de literatura ascètica que s'anomenà des d'un començament Art de ben morir: *Ars moriendi*, *Ars bene moriendi*.

Les causes remotes que disposaren els esperits a la penetració d'aquesta devoció s'haurien de cercar en la entranya mateixa de l'ascetisme medieval. L'ocasió pròxima, però, que la féu desenrotllar tan admirablement, va ser, sens dubte, el coneixement i la consideració del capítol vint-i-tres del primer llibre de la *Imitació* — *Admonitiones ad spiritualem vitam utiles* —, titulat «De meditatione mortis»¹. L'autor d'aquest piadós opuscle, en efecte, convidava els seus lectors a la meditació de la mort per a preparar-s'hi degudament.

La llavor ja havia estat llençada al solc: ara calia que els mestres assenyats de la vida espiritual proposessin sistemes d'instrucció i formularis de pregària per tal de realitzar la doctrina de la *Imitació*. Les temptatives no foren pas escasses².

¹ Vegeu l'edició de Mons. Pere EDUARD PUYOL, *De Imitatione Christi libri quatuor*: novis curis edidit et ad fidem codicis Aronensis recognovit... (París 1898). El capítol xxiii és a les planes 53-57.

² Com a simple contribució, no pas com a estudi exhaustiu, citem alguns autors que redactaren diferents versions de l'Art de ben morir, des del segle xv en endavant.

Llatí: Johannes Nider, en 1465 (HURTER, *Nomenclator*, II, 865); Nicolaus Salicetus o Wyndenbosch, en 1496 (ibidem II, 1087), Johannes Geiler, fin. segle xv (ib. II, 1193), Jodocus Clichtovaeus, en 1520 (ib. II, 1446), Ludovicus Berus, en 1551 (ib. II, 1495), Christophorus Madridius, en 1575 (ib. III, 132), S. Robertus Bellarminus, cap al 1620 (ib. III, 686), etc.

Italià: Dominico de Caprànica, en 1487 (ib. II, 862); Pietro di Luca, en 1539 (ib. II, 1361); Vincenzo Caraffa, cap a mitjans del segle xviii (ib. III, 1218), etc.

Portuguès: Esteve de Castro, en 1621 (ib. III, 896).

Català: Diverses edicions anònimes i dels autors següents: Jaume Montanyes. Pere Gil, Jaume Crasset, Joseph Hivern, Francesch Guiu, Josep Pau Ballot, Anton Vallcendrera i Pons, Francisco Coll, a més de les traduccions del cas-

Un del primers autors que intentà de sistematitzar aquesta devota pràctica fou el Cancellier de la Universitat de París Joan Le Charlier de Gerson (1364-1429), qui n'escrigué una paràfrasi molt breu però ben articulada per a la seva obra de caràcter ascètico-pastoral «*Opusculum tripartitum*». L'*Ars moriendi*, així la titolà, n'és la tercera part³.

L'esquema fonamental que Gerson donà al seu tractat sobre l'Art de morir passà, amb lleugeres variants de forma, a molts d'altres tractats homònims posteriors. Concretament: sembla fora de dubte que l'autor d'un *Ars moriendi*, que s'imprimí per procediment xilogràfic, probablement a Colònia cap al 1450, i del que avui se'n conserven raríssims exemplars⁴, va inspirar-s'hi directament, puix a més de seguir-ne la pauta, el cità expressament en el pròleg. Sembla així mateix probable que el conegué, si bé en una versió diferent de la que usà l'autor de la xilografia, el que va escriure un *Speculum artis bene moriendi*, que és una ampliació d'aquest opuscle xilogràfic preincunable⁵. I encara més:

tellà de Luis de la Puente, Luis de Arellano, i de l'italià de Sant Alfons M.ª de Ligori. Totes vénen citades i descrites per J. M. Aguiló i Fuster, en *Catálogo de Obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid 1923), pp. 230-235.

Castellà: Vegeu-ne alguns a PALAU DULCET, ² *Manual del librero* I, 510. Vegeu encara: HAIN, *Repertorium*, I, p. 227; i COPPINGER, *Supplement*, I, núms. 1840 ss.: part 2.ª del vol. I núms. 667 ss., etc.

³ No coneixem cap manuscrit de l'*Opusculum tripartitum*, però posat que avui es dona per descomptada la paternitat gersoniana d'aquest tractat, havia d'existir a principis del segle xv, ja que el seu autor morí el 1429. Una de les edicions més antigues de l'*Opusculum* s'imprimí a Colònia el 1470, i tenia 30 folis: «Incipit Opusculum Tripartitum de preceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi, per eximum sacre theologie professorem magistrum Iohannem Gerson alme Universitatis Parisiensis Cancellarium». Cf. J. Ch. BRUNET, *Manuel du libraire* II, 1557. L'*Ars moriendi* de Gerson es componia d'un pròleg i quatre parts: a) Prima pars continet quatuor exhortationes; b) Secunda particula sex habet interrogationes; c) Tertia particula breves ministrat orationes; d) Quarta pars quasdam observationes edocet, ut sciat qualis predictorum usus habendus sit.

⁴ Un dels exemplars està localitzat a la Biblioteca Colombina, de Sevilla (Cf. Biblioteca Colombina: *Catálogo de sus libros impresos*, I [Sevilla 1888], pp. 160-161), i un altre al Museu Britànic, de Londres (*The «Ars moriendi»*: A reproduction of the Copy in the British Museum, edited by W. HARRY RYLANDS, Londres 1881).

⁵ L'*Speculum* no ha aparegut encara mai en edició xilogràfica; la primera edició impresa que coneixem és de cap a l'any 1475, mes s'hi diu que el seu autor fou un tal Mateu de Cracòvia, bisbe de Worms; en una traducció alemanya, però, publicada en 1520, s'atribueix a Gerson, el conegut Cancellier de la Universitat de París—«Gemacht durch ein hochgelerter Doctor zu Paryss»—probablement per la relació que guardava el seu contingut amb l'*Opusculum tripartitum*, certament d'aquest autor.—L'any 1522 s'adquirí un exemplar

Gerson, a través d'aquella xilografia, influí una altra versió distinta de l'*Ars bene moriendi*, de la qual existia un manuscrit a Vic a l'any 1443, com després indicarem més detingudament.

Doncs bé: aquell proliferar d'aquests tractats de l'Art de ben morir, que des del segle xv trobem a tot Europa, tingué també a casa nostra el seu ressò. Ultra les referències que es fan en certs documents a algunes d'aquestes piadoses obretes, hem pogut encara fer-nos amb vuit textos, en sa major part complets, de l'Art de ben morir, escrits en idioma català durant el segle xv, o primeries del xvi. Degudament estudiats, n'hem format quatre grups ben caracteritzats que constitueixen altres tantes versions catalanes primitives d'aquest piadós tractat. I és interessant de constatar que sols una d'aquestes quatre versions pot presentar-se com a original; dues més són traduccions fidels de textos llatins estrangers, i l'altra és una ampliació d'una d'aquestes dues.

* * *

La primera de les versions catalanes de l'Art de ben morir és una simple traducció literal d'un text llatí, quasi segur de procedència estrangera, que a Catalunya trobem contingut al manuscrit n.º 127 del Museu episcopal de Vic, que segurament fou copiat a finals de la primera meitat del segle xv⁶.

Sense que sigui cap argument decisiu a favor d'un origen centroeuropeu d'aquest text llatí, fa, però, que hom pugui pensar en una atribució semblant el fet de constatar els íntims contactes verbals i el calc ideològic que trobem en la segona de les set «partícules» o capítols que la integren, així en l'original llatí com en la seva traducció catalana, amb el text xilogràfic i la tra-

de l'*Speculum* a Londres, que avui es troba a la Biblioteca Colombina, de Sevilla (cf. *Catálogo...*, I, pp. 159-160).

⁶ J. GUDIOL, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu episcopal de Vic*, a «Butlletí Biblioteca Catalunya» 7 (1923-27) 142.

L'inventari de la Biblioteca de la Catedral de Vic que es redactà l'any 1443, l'assenyalava amb el n.º 29, i el que es va redactar en 1466, amb el n.º 31. Cf. «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya» 6 (1923) pp. 69 i 71.

Actualment el manuscrit es troba mutilat: li manca tota la «partícula» setena que segurament ocupava uns quants folis, i que sabem que existí perquè s'anuncia en el pròleg del mateix text, al foli 2 del ms. El contingut d'aquesta partícula es pot conèixer per la traducció catalana de tot aquest text, que més avall anunciarem.

ducció catalana corresponent d'aquella versió de l'Art de ben morir impresa a Colònia cap a l'any 1450, dels quals ens ocuparem més endavant. Això no vol pas dir, però, que advoquem per una interdependència mútua: més aviat ens inclinàriem per una dependència comuna d'un altre text primitiu.

Aquesta traducció catalana de l'Art de ben morir l'hem trobada en dos manuscrits de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona: el n.º 2 (ant. 21-3-3), folis 70 v-96 v, de la segona meitat del segle xv, i el n.º 148 (ant. 20-5-33), folis 64 r-88 r, del segle xvi ben entrat⁷.

Si no haguéssim pogut assenyalar, com hem fet, que aquesta versió és una traducció fidel d'un text llatí anònim, d'origen probablement estranger, hauríem pensat seriosament si de bo de bo calia o no de fer-ne atribució a Eiximenis, com algú altre ha fet. El manuscrit n.º 2 realment no li fa cap atribució expressa de paternitat; el transcriu, però, de la mateixa mà i tot seguit del tractat del «Cerca pou», d'aquell famós frare menor. El manuscrit n.º 148, en canvi, escrit gairebé un segle després que l'anterior, a més de trametre'l també com a apèndix del «Cerca pou», l'atribueix aventuradament a Eiximenis en el pròleg que li fa, quan diu: «Comença lo tractat del Art de ben morir, fet e compost per lo ... revarent Pare en Crist Mestre Francesch Ximenis, mestre en Sacra Theologia...». Mes ara, conegut l'origen veritable d'aquest tractat, és absurda aquesta atribució⁸.

La contextura d'aquest tractat és la següent: després del pròleg i de l'anunci de la distribució de la matèria, segueixen les set partícules o capítols que el componen; tot és traducció fidelíssima del text llatí abans mencionat. Notables per la unció i l'afectuositat són les oracions a la Santíssima Trinitat, a Jesucrist, a la Verge Maria i als sants àngels contingudes en les partícules quarta, sisena i setena, i la Recomanació de l'ànima del final de la partícula sisena.

El text que ens en dóna el manuscrit n.º 148 concorda perfec-

⁷ Vegeu la descripció tècnica del manuscrit n.º 2 de la Biblioteca de la Universitat, per J. Massó i Torrents, en *Les obres de Fra Francesch Eximenis*, a «Anuari Institut Estudis Catalans», 3 (1909-10) 651-2, n.º 139, i 655, n.º 148. — Manuscrit 148: «Comensa Breu de la salut de l'ànima...», paper, 135 folis. 15 × 20'5 cms., a una sola columna, els últims sis folis en molt mal estat de conservació.

⁸ J. MASSÓ I TORRENTS, obra citada, p. 654.

tament amb el que ens tramet el n.º 2, fora d'unes molt limitades excepcions sense cap importància, per la qual cosa ens limitarem a donar compte només del text d'aquest últim, que és el manuscrit més antic (segle xv).

Heus-ne ací la descripció:

Comença lo tractat de Art de ben morir.

Com lo pensament de la mort qui és pensament de la misèria del present exili a molts per no saber morir no solament a lechs hoc a religiosos e devots sia mol difícil e perillós hoc més los aparega espaventable e molt orrible, per ço en lo present tractat, qui és de Art de ben morir, ha una breu manera de exortar aquells qui són constituïts en l'article de la mort, lo qual ab hull de pensa, ab subtil consideració de ésser notat e perpensat, car aquesta manera pot molt valer e aprofitar generalment a tots los cathòlics a conquistar la dita art e notícia de ben morir.

Contén certament aquest tractat set partícules: La primera és de laor de la mort e de la sciència de ben morir. La segona contén la tentació dels morints. La terça contén les interrogations. La quarta és e contén una instrucció ab obsecrations. La sexta (*sic*) contén concions dehidores per alguns dels assistents sobre'ls passants d'aquesta vida. La setena és e contén una revalatió ab sa pràctica e instrucció oportuna.

Comença la primera part, de laors de la mort e de sciència de ben morir.

Entre totes les coses terribles, la mort corporal és molt terrible, segons dix lo philòsoff, e si terrible és la mort del cors pús terrible és de molt, de la ànima... E basta açò breument dit de la sciència de morir.

[Segona partícula, de la tentació dels morints]

[S]aber emperò que'ls treballats en extrems, ço és los morints, han greus temptacions, e tals que en lur vida no les han haudes tals, de les quals temptacions sinch són principals: La primera és de la fe... La segona tentació és desesperació... La terça tentació és impaciència... La quarta tentació, complacència o amor supèrflua de si mateix... La quinta tentació, qui més inquieta los homens carnals e seculars, és excessiva ocupatió de les coses temporals e foranes, com lurs mulers, fills, amichs...

Terça partícula, de les interrogations dels passants.

D'ací avant segueixen-se les interrogations que deuen ésser fetes a aquells qui són en lo passament, mentre han ús de rahó e facultat de parlar, les quals interrogations per tant deuen ésser fetes, qui si és poch disposat a morir, sia informat e confirmat en mellor. Deuen les

interrogations, segons sant Ancelm bisbe, ésser fetes en la manera següent: Primerament, mon frare, alegres-te, car mors... [segueix una sèrie de preguntes en forma d'examen de consciència] ...car ab açò totes les tentacions, aguayts e artificis del diable molt grantment són sobrats.

Quarta partícula, de instructions dels passants e obsecracions.

Fora les coses sobredites, com les obres de Jesu Christ sien per ell fetes a nostra instrucció, per ço les coses que Jesu Christ, penjant-se'n en la creu morint, cové a cascú... e après, mentre porà parlar e haurà ús de rahó, diga les obsecracions següents.

Les oracions e obsecracions que deuen ésser fetes als morints.

O Sobirana deitat, infinida bondat, clementíssima e gloriosíssima Trinitat... que no sia devorada pels sangonosos cans infernals.

Oració: Molt dolç e molt amat Senyor Jesu Christ, Fill de Déu viu, per honor e per virtut de la tua molt benaventurada passió...

Item diga aquesta oració: Senyor Jesu Christ, per aquella amargor la qual tu sostenguist en la creu...

Item après açò, invoca molt instantment e ordenada de cor e de boca lo més que pusque la molt gloriosa Verge Maria, efficacíssima e proptíssima mijancera e anidadora dels peccadors, e diga axí: **Regina dels cels, mare de misericòrdia...**

Aprés açò covide los sancts àngels axí dihent: Sperits celestials, àngels molt benaventurats...

Aprés açò avistay dient tres vegades aquell vers: «Largire clarum vespere», tot complit. Si emperò lo malalt no sab les dites obsecracions... e axí orant reta l'esperit a Déu e serà sauul.

Quinta partícula, de exortacions.

Deuen notar, emperò, après segurament e studiosament attendre que molt tart hoc entre'ls religiosos e devots se dispon algú ab temps a la mort... e per ço's deu que'ls religiosos e les dones, per la honestat de lur stat, no deuen córrer sinó a foch o al passament de algú.

La sexta, de les oracions dehidores sobre los agonitzants.

Derreraement deuen saber que les oracions següents pot hom dir sobre'l malalt treballant en agonia... e axí perillen meravellosament les ànimes dels morints.

La primera oració: Senyor Jesu Christ sobremisericordiós, per aquella amor la qual per la salut dels homens...

La segona oració: En virtut de la unió de la ferventíssima amor, la qual ha forçat incarnar...

La terça oració: En les mans de la tua inextimable misericòrdia, Pare sant, Pare Just...

La quarta oració: O intemerada e tots temps Verge beneyta, Verge Maria...

La quinta oratió: Sant Miquel, archàngel de nostre Senyor Jesu Christ, socorrens davant lo molt alt jutge...

La sisena oratió: Eya, molt dolç Senyor meu, Redemptor molt piadós, Jesús, molt benigne Senyor...

La setena oratió: Molt misericordiós Senyor Jesu Christ, Fill de Déu viu, en unió d'aquella commendació...

La vuytena oratió: O piadós e misericordiós Déus, qui en multitud de les tues miseracions deleixs los peccats...

A Déus omnipotent te recoman, molt car frare, del qual tu est creatura, a fi que quant, per intervenció de la mort hauràs pagat lo deute de humanitat... uses dels goigs de la divinal contemplació in secula seculorum, amén.

Ves-te'n ara, donchs ànima cristiana, de aquest món en nom del Pare omnipotent qui t'ha creat, en nom... e lo teu loch en celestial Jerusalem, in secula seculorum, amén.

La setena pertícula, de la revelatió ab sa pràtica.

Era un Papa qui vengut al extrem interrogava un seu devot capellà e home molt ydòneu, en lo qual ell molt amava... ne sia algú que per açò massa enfalague ne lagoteig si mateix vivint pús remissament, pensant ésser salvat per tals oracions sens bones obres, com del sobredit Papa sia presumidor, que la sua vida concorda ab la mort.

Lo Pater noster: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria.

Senyor Jesu Christ, per la agonia e per la oració tua sanctíssima la qual per nós en lo Mont Olivet preguist...

Lo segon Pater noster: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria.

Senyor Jesu Christ, qui est volgut morir per nós en creu yo't prech que totes amargors de les tues dolors...

Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria.

Senyor Jesu Christ, qui per boca del teu propheta has dit en perpetual caritat t'e amat, per ço t'e tirat havent mercè de tu, yo't prech... Qui ab lo Pare e ab lo Sperit Sanct, vius e regnes, Déus, in secula seculorum, Amén.

Ffinit és lo tractat de Art de ben morir. Gràcies a Déu.

* * *

La segona versió és una adaptació de l'anterior, però no pas redactada sobre la traducció catalana continguda en els manuscrits n.º 2 i 148 de la Universitat de Barcelona, que ara acabem d'estudiar, sinó sobre el mateix i primitiu original llatí.

Aquesta versió, força més extensa que l'altra, l'hem trobada en tres manuscrits: el n.º 159 de Ripoll, avui a l'Arxiu de la Corona

d'Aragó, folis 50 r-78 v, del segle ^{xv}⁹; el n.º 80 (ant. 21-2-22) de la Universitat de Barcelona, folis 52 r-83 v, de la segona meitat del segle ^{xv}^o, potser millor, de les primeries del ^{xvi}¹⁰, que sembla el mateix que Villanueva va veure a la biblioteca del convent barceloní de Santa Catarina ¹¹, i el n.º 56 de l'Arxiu del Secretariat, de la Catedral de Girona, de les darreries del segle ^{xv}^o o principis del ^{xvi}¹².

Tots tres còdexs presenten aquest text com a anònim en el títol propi que els correspon dintre del manuscrit, però el fet de què els còdex de la Universitat i el de Girona l'encloguin ambdós en un volum intítulat amb unes línies de sentit ambigu, ha fet pensar indogudament que aquest tractat que s'hi conté, com els altres tres que els acompanyen, no fos degut també a la ploma d'Eiximenis ¹³. Mes cap d'ells no pot atribuir-se amb seguretat a l'esmentat autor ¹⁴; i molt menys aquest tractat de ben morir, que, com hem dit, sabem que és una traducció i readaptació d'un text llatí d'origen estranger.

Els tres manuscrits ens trameten substancialment el mateix text; però les variants amb què divergeixen entre si mateixos

⁹ Cf. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de escritores catalanes*, p. 715; i J. CORMINAS, *Suplemento a las Memorias*, p. 303). Vegeu la descripció d'aquest manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per Z. GARCÍA VILLADA, *Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensis*, II Band (Wien 1915), p. 77, que el fa del segle ^{xiv}: així mateix Corminas, l. c. Encara que aquesta data sia certa per als altres tres tractats que inclou aquest manuscrit miscel·lani, no la creiem exacta pel que fa referència al nostre Art de ben morir, el qual paleogràficament no hi ha cap dubte que és del segle ^{xv}.

¹⁰ La descripció del manuscrit de la Universitat de Barcelona, per J. Massó i Torrents, podeu veure-la a «Anuari Institut Estudis Catalans» 3 (1909-10) 653, n.º 142 i 655, n.º 149.

¹¹ *Viage literario*, XVIII, p. 177. Cf. J. Massó i Torrents, l. c., p. 653.

¹² Manuscrit en paper, de 21 × 29'5 cms., a dues columnes (caixa d'escriptura: 12'5 × 16 cms.), en bon estat de conservació i rel·ligat de poc. Al final, però, és mutilat: acaba al foli 76 deixant truncat el text de l'Art de ben morir a mig capítol ^{viii}. Aquest tractat tenia nou capítols en el nostre manuscrit, segons pot veure's al foli 8, on hi ha la taula general que diu: «Capítol darrer, qui tracta de la recomendació que's deu fer prop del spirar del malalt, per alguns dels acidents». Rúbriques i caplletres en vermell, aquestes últimes, però, sense cap pretensió artística.

¹³ Títol del ms. de la Universitat: «Taula de la present obra... havent IIII llibres, los dos tractant de Providència sobre consell, l'altre la Art de ben morir, l'altre la Confessió de Maestre Francesch Eximenis» (foli 1). Títol del ms. de Girona: «Taula de la present obra, en la qual són compreses quatre llibres, los dos tractant de Providència sobre consell, l'altre un bell tractat appellat la Art de ben morir, e après una bella Confeció compilada per Mestre Francesch Eximenis» (foli 1). — Cf. VILLANUEVA, i MASSÓ i TORRENTS in loc. cit.

¹⁴ MASSÓ i TORRENTS, loc. cit., pp. 652 i 654.

demostrin a bastament i amb tota evidència que no són còpies immediates.

Ultra aquestes variants, totes d'importància secundària, però que, naturalment, s'han de trobar en tres manuscrits de distintes famílies, el manuscrit de la Universitat presenta unes diferències considerables respecte al text del manuscrit ripollès en els acabaments dels capítols segon i sisè; cal notar que el capítol sisè del manuscrit de Ripoll correspon al cinquè del de la Universitat, i això perquè el transcriptor d'aquest últim manuscrit, per manca d'atenció, féu córrer la numeració dels capítols assenyalats amb el numeral quart el text que havia de ser el tercer, amb el cinquè el quart, i així successivament; això explica perquè aquest manuscrit, tot i oferir el mateix contingut que el de Ripoll, té, si haguéssim de creure la numeració que hi proposa, un capítol més. Hi ha també alguna discrepància, encara que no massa important, en les últimes oracions i en la Recomenació de l'ànima, contingudes en els dos últims folis.

El manuscrit de Girona té també unes variants característiques que el fan, encara que substancialment idèntic, d'una família diferent dels manuscrits de Ripoll i de la Universitat. Ultra que la rúbrica del començament és molt breu i diversa de la dels altres dos manuscrits, el que fa que el manuscrit gironí divergeixi considerablement dels altres és el desordre amb què va proposant els textos dels capítols, respecte de l'ordre establert pels altres dos: fora del primer, setè i vuitè capítols, els altres no són numerats explícitament per les rúbriques; el text que els altres dos manuscrits proposen com a capítol segon, aquest el dona en quart lloc, i el text col·locat en cinquè lloc comença: «Lo sisèn reffugi...». Tot i amb això, aquest manuscrit no afegeix cap fórmula nova important al text ja conegut pels manuscrits de Ripoll i de la Universitat de Barcelona. El nostre manuscrit, per ser mutilat, omet una oració i mitja del final del capítol VIIIe i tot el novè, que tractava de la Recomenació de l'ànima.

Ara bé, si comparem aquest text, tramès per tots tres manuscrits, amb el que contenen els altres dos suara estudiats en el primer grup dels *Arts*, hi veiem una gran semblança. A més de la mateixa pauta que s'hi segueix, ampliant considerablement i readaptant els conceptes, podem comprovar com l'autor d'aquesta

versió s'ha valgut gairebé de les mateixes paraules en les fórmules de les oracions, cosa que corrobora el que hem afirmat en començar, que «lo autor que féu lo dit tractat» es valgué per al seu treball, no pas del formulari català estudiat en el primer dels nostres apartats, sinó que novament tornà al text original llatí, sobretot per la traducció de les fórmules de pregària; dues de les rúbriques posteriors al capítol IX fan al·lusió clara a tot això que venim dient.

Heus ací la descripció interna d'aquest text, segons el manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó:

Comença lo tractat del Art de ben morir. Emperò deu-se avisar aquell qui'l legirà al malat que no'l liga tot ensemps, mas a estonades; e atena bé si deu començar al principi o al mig o a la fi, segons verà en la afecció o disposició e manera, spay o cuyta de la malaltia, hoc hi segons que veurà les matèries pús aptes e pús expediens al malat segons sa condició, e la màs necessitat de la ànima.

[P]er testimoni de la sancta Scriptura, hoc hi per exemples e pràctica appar que molt és útil e necessari a les persones posades en lo pas de la mort o en lo traspassament de aquesta vida que sien ben informades, ajudades e confortades, per co que sien trobades ab bon apparellament e mort ben regoneguda; car de la dita preparació dix lo Fill de Déu e Salvador nostre Jesús, que les ànimes que són trobades axí ben aparellades són ab Ell entrades en les noccs celestials. E per tal en lo present tractat, qui és de la Art de ben morir, les següents doctrines e matèries seran tractades per la gràcia divinal.

[P]rimerament de algunes singulars temptacions e batalles de aquei pas e hora, e de les cauteles e avisaments, remeys e ajudes de aquelles. [S]egonament de algunes bones doctrines per a confortar lo cor en bona sperança en nostre Senyor Déu. [T]ercament de algunes interrogacions, interposicions, refugis e allegacions. [Q]uartament de algunes bones o devotes oracions per aquella hora. [Q]uintament de algunes bones recomendacions qui lavors per algun altri allí present se diguen.

Capítol primer, de les temptacions e batalles que han los posats en la mort, e de les remeys e ajudes de aquells.

[U]na de les grans e pús forts temptacions e empaigs contra lo ben morir de la persona, és quant aquella no voll, ans avorreix... emperò venint ab les intercessions de aquesta tant digna intercessora e miancera, la gloriosa Mare de Déu, ja demunt dita, nòs merexerem e serem dignes que'ns sia feta misericòrdia e gràcia.

Capítol segon qui és de algunes bones doctrines e auctoritats que donen confort e bona sperança per a ben morir.

[P]er moltes raons e causas vos deveu confortar e fermar vostre cor en tota bona sperança e confiança que obtendreu... E digau-li axí com sent Agostí: Recorde't, Senyor, que'm fetes lo deute que tu'm deus, car bé sabs que yo só la hu de aquells qui he fet e só estat causa que tu sies Mare del Redemptor.

Devota exclamació a la Gloriosa: Digau-li encara, axí com li diu la Església «Sentiant omnes tuum juvamen», Senten tots la tua ajuda... e serem dignes que'ns sia feta misericòrdia e gràcia.

Capítol quart (sic), de la virtut e confiança dels sans sagraments.

[Q]uartament vos deveu fer assegurar de aconseguir vènia e gràcia ab Déu, los sants sagraments, car... Confiar encara e estau ab aquest cor que per lo sant sagrament de la Extrema nucció (sic) vos són perdonats mils los pecats venials e los mortals oblidats, he us són remesos grant part de les penes de purgatori, e sou més en la gràcia de Déu, e fet pús fort contra les temptacions diabolicals, e pús armat contra aquelles.

Capítol cinquè qui tracta de la misericòrdia de Déu e de la sua esperança.

[M]és singularment vos deu donar gran esperança e confiança la quinta raó e caussa que's atendre e conssiderar la excessiva misericòrdia de nostre Senyor Déu... per peccador e per pobre de mèrits e de bones obres que us vegau, ans digau co que dix sent Bernat en los Càntichs: «Meritum meum est, etc.» co és lo meu mèrit és la misericòrdia del Senyor, no só pobre ni fretuós de mèrits tant com aquell és misericordiós.

Capítol VI, de la valor e confiança de les glorioses mèrits de Jesu Christ.

[L]o sisèn refugi e causa molt sufficient per fer-vos confiar e assegurar de haver e obtenir vènia... E donchs com te porà ésser donada repulsa allà on tan maravellosa caritat és mostrada e presentada?

Capítol VII qui tracta de les interrogacions que's deuen fer aquell qui's posat prop de la mort.

Resta que us vull fer algunes interrogacions a les quals deveu bé atendre e respondre de palaura o de cor... en persona de Déu lo Pare, a Jesús Fill seu, dient-li de nosaltres «Mon Fill, tu donaras als peccadors per escut e defenció lo teu treball e les obres de la Redempció.

Capítol VIII qui tracte de les interposicions e allegacions que es deuen fer a Déu ans de la mort.

[M]as, si us venia al cor o presumieu, veyeu o sentieu que... Com

no poreu ja molt dir de boca o de cor, digau aquestes palaures, co és, Credo, penit-me, proteste, àngel, Maria, Jesús, misericòrdia, o almenys Maria, Jesús, referint-vos cascuna a acò que dessús és explicat.

Capítol IX, on se contenen algunes devotes oracions.

[N]o cesseu mentre que pugau de representar a Déu e als sancts moltes e longues oracions, car exemple ne havem del mestre Jesús, qui posat en la agonia... bé poren dir o escoltar les següents oracions que he trobades en hun tractat apellat de l'Art de ben morir, ben pròpies per aquesta hora.

Oració a la Sancta Trinitat: [S]obirana deitat, inmensa bondat... coman lo meu esperit.

Oració a Déu lo Pare: [M]olt piados Déu meu e pare... per los cans infernals no sia devorada.

Oració a Jesu Christ: [M]olt dolc e molt amat Senyor meu, Jesu Christ, Fill de Déu viu... ab la tua sanch precciosa.

Oració a la Verge Maria: [R]egina dels cels, mare de misericòrdia... e pervinga a la sua glòria.

Oració als àngels: [S]perits celestials e molt benaventurats, àngels... àngel bo custodi meu e per Déu deputat.

Aprés podeu invocar e reclamar aquells àngels, sancts e sanctes advocats vostres e que haveu special devoció, axí com mills vos plaurà. En après consella lo doctor que féu lo dit tractat [diu: trat] que digau les següents paraules de sent Agostí tres vegades e més, segons trobareu devoció:

[L]a pau de nostre Senyor Jesu Christ, e la virtut de la sua passió, e lo senyal de la sancta Creu ✠, la integritat de la molt benaventurada Verge Maria, e la benedicció de tots los sancts e sanctes, e la custòdia dels sancts àngels, hoc hi lo seufragi de tots los elets sien entre mi e entre tots los meus enemichs e contraris visibles e invisibles en aquesta hora de la mia mort, amén.

Posa encara lo dit doctor, qui ha fet lo dit tractat, les següents oracions molt bones per al dit cas de la mort, qui's deuen dir espai e devotament segons requerà la disposició e devoció del malaut e dels qui seran ab él, segons qua'ls mills los plaurà, o pot dir o fer-se dir aquelles oracions, o practicar o donar-se aquelles oracions e devoció que mills li seran estades de son plaer en la vida, e mills le vinguen a sa devoció.

[M]olt misericordiós Jesús, per aquella amor... te han plagut o pogut plaure.

Altre oració a Jesu Christ: [A]b aquella unió de aquella molt fervent amor... a la tua eternal laor e glòria, amén.

Oració a Déu lo Pare: [E]n les mans de la tua inextinguible misericòrdia... en la sua derrera hora, amén.

Oració a la Verge Maria: [O] molt pura e eternalment beneyta Verge Maria... a nostre Senyor Déu, in secula seculorum, amén.

Oració a sent Miquel e a l'àngel custodi: [S]ent Miquel arcàngel... a ell per lo Senyor diputat, amén.

Oració a Jesu Christ: [O] donchs molt dolc Senyor meu, molt piadós Redemptor Jesu Christ... ab veu de alegria e de confessió, amén.

Oració de Jesu Christ: [M]olt misericordiós Senyor... a contemplar la glòria de la tua vissió, qui vius e regnes in secula seculorum, amén.

Oració a Déu lo Pare: Suplicam e demanam a tu... sagrada reconciliació. Per Christum etc.

Ffonch revelat per un Papa que los següents III Paternosters e Ave Maries, qui li foren dits en la manera següent en la hora del seu trespasament, li obtengueren salvació; per que's molt bo que sien dits en la hora sobredita del qui ja està a la mort ab altres dos següents ací trobarà. Emperò deu-ne ésser ja avisat lo malalt.

Lo primer se deu dir a la agonia de Jesu Christ, axí: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria. [M]olt dolc Senyor meu Jesu Christ, a vós adore, loe... qui ab lo Pare e ab l'Esperit Sant vius e regnes, Déu, in secula seculorum, amén.

Lo segon se deu dir a la persona de Jesu Christ: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria. [M]olt dolc Senyor meu Jesu Crist, a vós adore, loe... qui ab lo Pare e ab l'Esperit Sant vius e regnes, Déu, in secula seculorum, amén.

Lo tercer Pater noster e Ave Maria se diu a la sentència de la mort de Jesu Christ: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster, Ave Maria. [M]olt dolc Senyor meu Jesu Christ, a vós adore, loe... qui ab lo Pare e ab l'Esperit Sant vius e regnes, Déu, in secula seculorum, amén.

Lo quart se deu dir a la Creu: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria. [M]olt dolc Senyor meu Jesu Christ, a vós adore, loe... qui ab lo Pare e ab l'Esperit Sant vius e regnes, Déu, in secula seculorum, amén.

Lo cinquè se deu dir a quant lo Fill de Déu obrí los cels venint a pendrer nostra umanitat: Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison. Pater noster. Ave Maria. [M]olt dolc Senyor meu Jesu Christ, a vós adore, loe... qui ab lo Pare e ab l'Esperit Sanct vius e regnes, Déu in secula seculorum, amén.

Capítol qui és de la recomendació que's deu dir a prop del espirar del malat a Déu per algú dels assistents:

[C]oman-te al omnipotent Déu, molt car frare, del qual est creatura, per acò que com hauràs pagat... e, post contínuament entre la companyia dels benaventurats. fruexques e habundes, en los goigs, divinal contemplació, in secula seculorum, amén.

Proceex e ves-te'n, ànima cristiana, de aquest món, en nom del Pare omnipotent qui t'a creada, en nom de Jesu Christ, Fill seu, qui per tu... e la tua habitació sia en aquella celestial Jerusalem, in secula seculorum, amén.

Deo gratias.

* * *

La tercera versió és la de l'incunable «Art de bé morir»¹⁵, imprès a Saragossa per Pau Hurus cap a l'any 1493, i que, com a exemplar únic, es guarda a la Biblioteca Central, de Barcelona.

A principis del segle XVI, Joan Vicenç de Terrades, ciutadà de Barcelona, en posseï un exemplar: així consta en l'Inventari dels llibres deixats a l'hora de la seva mort, clos entre el 21 de desembre del 1518 i el 15 de gener del 1519¹⁶.

J. Marià Aguiló i Fuster¹⁷ i J. Massó i Torrents¹⁸ suposaven erròniament que aquest incunable s'havia imprès a València l'any 1491¹⁹. Àngel Aguiló, fill del primer, que pogué consultar l'original de l'obra del seu pare molt abans que fos possible imprimir-la, va fer en 1905 una reproducció en facsimil una mica més reduït d'aquest Art de ben morir, per compte de la Societat Catalana de Bibliòfils, i així mateix va atribuir l'incunable a València i a l'any 1491. C. Haebler, l'any 1917, el feia d'origen barceloní i el donava com a imprès per J. Rosembach cap a l'any 1493²⁰. R. Miquel i Planas, en 1920, es feia ressò de les opinions d'Aguiló i de Haebler, però tenia compte bé prou de no pronunciar-se²¹. F. Vindel, al 1945, seguia atribuint-lo a Barcelona, però li fixava la data del 1495²².

¹⁵ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* II (Leipzig 1926), p. 718, n.º 2591.

¹⁶ J. MADURELL MARIMÓN y J. RUEÍO y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y Librería en Barcelona (1474-1553)* [Barcelona 1955], p. 595.

¹⁷ *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid 1923), p. 230, n.º 441.

¹⁸ *Les Obres de Fra Francesch Eximenis*, a «Anuari Institut Estudis Catalans» 3 (1909-10) 655.

¹⁹ Pel que es dedueix de l'edició del «Tractat de Confessió» que Antoni Bulbena i Tosell féu a Barcelona el 1906, reproduint aquell famós tractat que sense fonament s'atribueix a Eiximenis, es veu que a València N. Spindeler reimprimí en 1497 el text de l'incunable barceloní de l'Art de ben morir. Cf. J. M. AGUILÓ i FUSTER, op. cit., p. 230, i A. PALAU, ² *Manual del librero*, V, pp. 216-17 i I, p. 509. *Gesamtkatalog*, II, n.º 2592.

²⁰ *Bibliografía Ibérica del siglo XV*, II (Leipzig-La Haya 1917), 37, 5.

²¹ *Bibliofilia*, II (1915-20), col. 616-618 i 544 a-k.

²² *El arte tipográfico en España durante el siglo XV: Cataluña*, n.º 113.

Mes heus ací que Haebler, en 1923, això és, pocs anys després d'haver llençat l'hipòtesi de l'origen barceloní de l'incunable, retornant sobre la seva posició i després d'un meticolós estudi, assegurava que aquest llibre havia estat imprès amb caràcters de Pau Hurus²³. El *Gesamtkatalog*, en 1926²⁴, i M. Kurz, en 1931²⁵, confirmaven la posició de Haebler, atribuint-lo a Pau Hurus, de Saragossa, i com a imprès cap al 1493. Últimament, Vindel, rectificant la seva posició, l'atribueix així mateix a Saragossa, però assignant-li com a temps d'impressió els anys de 1488 a 1491²⁶, és a dir, l'època en què la impremta dels Hurus era regentada per Joan, el germà de Pau.

Pere Bohigas n'ha fet una nova edició facsímil amb la transcripció al català modern, acompanyada d'un breu però eruditíssim estudi tècnic²⁷. «Avui, diu el nostre amic, l'atribució del nostre llibre a Pau Hurus sembla indiscutible, i només podria ésser anul·lada per la descoberta d'algun document que ens revelés explícitament les circumstàncies de la publicació del llibre... Descartant-se que l'Art de ben morir sigui dels anys que el taller Hurus fou regit per Joan, ha d'ésser posterior a l'any 1491, data del retorn de Pau. Pel tipus sembla més pròpia dels primers anys d'aquesta nova etapa del taller que dels darrers. Per això la data de 1493 pot ésser admesa, però tan sols com una data probable. Inclús podria ésser quelcom anticipada.»

Tot això pel que fa a la història externa de l'edició. Mes, si volem examinar-lo internament, cal fer encara unes quantes observacions més sobre la seva estructura i el seu origen.

L'estructura del text d'aquest preciós incunable és la següent: després del títol i del pròleg vénen onze capítols; fora de l'últim, que és l'epíleg, on hi ha varies fórmules de pregària, els altres deu tracten de les cinc temptacions a què el diable sotmet el moribund i de les cinc bones inspiracions que en correspondència

²³ *Geschichte des spanischen Frühdruckes in Stammbäumen* (Leipzig 1923).

²⁴ *Gesamtkatalog*, II (Leipzig 1926), p. 718, n.º 2591.

²⁵ *Handbuch der Iberischen Bilddrucke des XV Jahrhunderts* (Leipzig 1931), p. 43, n.º 55.

²⁶ *El arte tipográfico en España durante el siglo XV: Zaragoza* (Madrid 1949), pp. 350-352.

²⁷ *Art de bé morir* (Barcelona, Edic. Torcolum 1951). L'estudi tècnic, que ocupa les planes 75-78, ha estat la pedrera d'on hem extret una gran part de les notes precedents que es refereixen a aquest magnífic incunable.

l'àngel bo li suggereix. En els cinc capítols senars, el diable tempta contra la fe, amb la desesperació, amb la impaciència, amb la vana glòria i amb l'avarícia; en els altres cinc capítols parells corresponents, l'àngel bo inspira conceptes, doctrina recta i afectes contra aquells desordres i pecats.

Anotem de pas que l'esquema d'aquestes cinc temptacions a què el diable sol sotmetre els moribunds, és idèntic al de la «partícula» segona de la primera de les nostres versions dels Arts de ben morir. Tot i amb això, com deiem més amunt, no creiem que cap d'aquests dos grups d'Arts depengui immediatament de l'altre, sinó més aviat ambdós d'un altre text més antic que desconeixem.

El text, tal com ens arriba per aquest incunable, no fa cap referència a qui pogués ésser el seu autor. L'estamper barceloní Gabriel Pou, que va fer-ne una edició l'any 1507, l'atribuí a Eiximenis, potser per a donar-li major autoritat; però aquesta atribució és evidentment falsa, tota vegada que, com ja va assenyalar J. Massó i Torrents²⁸, es tracta d'una traducció servil d'un text llatí que s'imprimí per primera vegada xilogràficament sembla que a Colònia i cap a l'any 1450²⁹. Nosaltres n'hem fet la comprovació, y resulta que l'edició catalana difereix de la llatina impresa a Alemanya només en què afegeix un parell de ratlles al final de tot el tractat per a treure'n la conseqüència de què cal preparar-se degudament en vida, per a poder «haver ací gràcia, e en la pàtria glòria».

Però aquest text català no sols es presenta idèntic amb el llatí de procedència alemanya en el contingut literari, sinó també en l'artístic. Els onze gravats de l'incunable saragossà, encara que amb una factura molt primitiva, reflexen clarament una inspiració evident en aquella edició xilogràfica, fins el punt de què molts detalls que en les il·lustracions del nostre incunable resten inintel·ligibles, s'interpreten meravellosament al simple examen de la corresponent xilografia.

²⁸ Massó i Torrents, opus cit., p. 654.

²⁹ W. Rylands va fer una reproducció facsímil d'aquesta edició xilogràfica, per compte de la Holbein Society: *The Ars moriendi*, a reproduction of the Copy in the British Museum (Londres 1881). George Bullen firmava l'estudi introductori. Com més amunt hem dit, un altre exemplar d'aquesta rara xilografia està localitzada a la Biblioteca Colombina de Sevilla: Vegeu-ne el catàleg, vol. I, pp. 160-161.

Heus ací els íncipits i èxplicits d'aquest Art de ben morir:

Art de bé morir.

A honor e reverència de nostre Senyor Jhesu Crist e de la sacratíssima Verge Senyora sancta Maria, mare sua.

Comença lo tractat apellat Art de bé morir, ab lo breu Confessionari, tornat de latí en romanç per instructió e doctrina de les persones no sabents lo latí, les quals no és rahó que sien freturoses de tant de fruyt e tan necessari com es segueix del present compendi, en aquesta forma següent.

Lo prohemi. Encara que segons lo philòsof, en lo tercer libre de les èthiques... lo qual regne en unitat de essència e trinitat de persones per tots los setgles sens fi.

Capítol primer, com lo diable tempta en lo article de la mort contra la fe. — Com la fe cathòlica sie fundament e principi... de tal manera que pugan sostenir e aprofitar en allò.

Capítol segon, de la bona inspiració del àngel en esguard de la fe. — Contra la primera temptació del diable, dóna lo bon àngel consèyl e inspiració per fer lo home fort en la fe, dient... sien de aquí spaordits e apartats fugint.

Capítol III, de la temptació del diable, ço és de la desesperació. — Despuys que lo diable veu que lo malalt està ferm en la fe... per quant nenguna cosa tant offèn a Déu com la desesperació.

Capítol IIII, de la bona inspiració del àngel contra la desesperació. — Contra la segona temptació del diable, dóna lo àngel bona inspiració. dient... per qualsevol pecats grans e innumerables que sien.

Capítol V, de la temptació del diable de impasciència. — Veent e conexent lo diable que no pot induir al home... sie conforme ab la ley de Déu que és la sua voluntat.

Capítol VI, de la bona inspiració del àngel de pasciència. — Contra la temptació del diable devers la impasciència, dóna lo bon àngel bona inspiració e consèyl de pasciència, dient axí... millor és que'l conquistador de ciutats.

Capítol VII, com tempte lo diable de vana glòria. — Quan veu lo diable que no pot induir e tirar lo home... justícia presumirà cau aquell tall.

Capítol VIII, de la bona inspiració del àngel contra la vana glòria. — Contra la dampnosa temptació del diable de vana glòria, dóna lo àngel bona inspiració dient axí... e per ço és exalçada sobre tots los cohors dels àngels.

Capítol IX, de la temptació del diable de avarícia. — La final temptació de que lo diable tempta en lo article de la mort... e desig en los béns temporals.

Capítol X, de la bona inspiració del àngel contra la avarícia. — Contra la temptació de avarícia ab que tempta lo diable al home en la sua fi, lo sanct àngel dóna bona inspiració e conseyll, dient... per quan d'èls és lo regne dels cels.

Capítol XI, en lo qual se contenen moltes bones doctrines e conseyls per aquel que stà en lo punt de la mort. — Si aquel que està en la agonia e article de la mort pot parlar e usar... les ànimes dels morints miserablement cahen en peril. Per ço quiscú procur en estudiar en la sua vida perquè puxa bé morir, e haver ací gràcia, e en la pàtria glòria. Amén.

Ací se acaba lo tractat de la Art de ben morir. Deo gràcies.

* * *

La quarta de les versions catalanes de l'Art de ben morir, més breu i bon xic diferent de les altres tres, es titula: «Confessions e justificacions molt sanctes e segures del savi peccador, qui ab temps se aparella a ben viure e morir», i es troba en dos manuscrits miscellanis del segle xv: en el 480 de la Biblioteca Central de Barcelona, provinent de la collecció Dalmases, folis 104 r-107 v, i en el d-IV-19 de l'Escorial, folis 44 r-58 r³⁰.

Ultra aquests dos manuscrits, la versió de què ara ens ocupem es troba en un fullet imprès per Carles Amorós a Barcelona a principis del segle xvi. L'Aguiló va veure'n un exemplar³¹ i Palau Dulcet es refereix a una altra còpia de la Biblioteca Colombina de Sevilla³².

A l'estil dels altres Arts de ben morir, aquestes Confessions es divideixen en una sèrie d'apartats, concretament en catorze capítols, que, fora del títol i l'epíleg, el seu autor ha bastit exclusivament en forma d'altres tantes exquisides oracions de contingut

³⁰ Vegeu la descripció tècnica del manuscrit de Barcelona a «Anuari Biblioteca Catalunya» 3 (1916) 33-34: *La Biblioteca Dalmases, inventari dels manuscrits*. I la del de l'Escorial al «Boletín R. Academia Historia» 99 (1931) 90: J. ZARCO. *Catálogo de los manuscritos de la Biblioteca del Escorial, I; Manuscritos catalanes y valencianos*, n.º 56.

³¹ *Catálogo de obras en lengua catalana*, op. cit., p. 231, n.º 444.

³² *Manual del librero hispano americano*, VI (1926) p. 156. No obstant això, nosaltres no l'hem sabut veure al Catàleg de la Colombina, on sembla que deuria figurar.

sòlidament teològic i a la vegada d'una notable unció espiritual. Així, doncs, en aquest text no cal buscar-hi els advertiments que en els altres Arts de ben morir se solen fer, així al que ha de dirigir la pràctica d'ajudar els moribunds, com les exhortacions que aquest deu dirigir a l'agonitzant: hi ha sols els afectes que un hom ha de repetir per tal de ben preparar-se a morir amb les disposicions degudes a tot bon cristià, les quals van succeint-se, després de la introducció, per l'ordre següent: (capítol 3.er) renunciament del dimoni i professió de fe; (cap. 4.^{rt}) sentiments d'humilitat; (cap. 5.e i 6.e) compunció de cor pels pecats comesos conscientment, així com dels oblidats i ignorats; (cap. 7.e) propòsit d'esmena; (cap. 8.e) avorrimment del pecat amb ganes d'apartar les ocasions; (cap. 9.e) perdó dels enemics per tal d'obtenir vènia de Déu nostre Senyor; (cap. 10.e) satisfacció i reparació del mal moral y físic comès contra el proïsme; (cap. 11.e) confessió de la manca de mèrits personals i agraïment per haber estat investit dels mèrits de Jesucrist; i, finalment (cap. 12.e i 13.e), acció de gràcies a N. S. i a la Verge Santíssima.

Les versions d'aquest text que donen ambdós manuscrits anunciats concorden substancialment, però divergeixen en una sèrie de grafies, transposicions i afegidures de paraules, que ens indueixen d'una banda a negar-los una mútua dependència immediata, i d'una altra a comprovar el que ja sabíem per l'estudi paleogràfic, això és, que la versió del manuscrit de la Biblioteca Central és la més antiga.

Ens és desconegut l'autor d'aquestes Confessions; no obstant això, tenim la impressió de trobar-nos davant d'un text original, això és, d'un text al qual no podem assignar el caràcter de simple traducció ni del llatí ni de cap altra llengua, cosa que li dona, dintre l'estudi que estem fent, una categoria excepcional.

A continuació transcriurem amb tota fidelitat i íntegrament el text de les Confessions, segons el manuscrit de Barcelona. Per l'interès filològic que puguin oferir certes variants del manuscrit de El Escorial, anotarem les més interessants d'aquest còdex després de cada apartat; farem, però, cas omís de la forma femenina de tots els adjectius personals i participis passats (peccadora, tirada...) que presenta el manuscrit escurialenc, adaptat probablement per a ús d'algun grup piados de dones, monges, etc. Tampoc recollirem cap

de les substitucions, supressions o addicions de lletres, vocals i consonants, si no fan canviar el sentit de la paraula. Pel demés, noteu que en tot cas hem regulat l'ús de *u* i *v*, de *i* i *j*, de majúscules i minúscules, la puntuació i l'accentuació, així com també hem separat els mots units en el manuscrit, per mitjà del guionet i l'apòstrof.

El capítol titulat «Del despullar e vestir», que nosaltres assenyalem amb el número 11, el transcriurem fidelment del manuscrit de l'Escorial, posat que resta enterament il·legible al de Barcelona, on, excepció feta del títol, fou ja antigament esborrat amb tinta, ratlla per ratlla.

El títol general del tractat, cada un dels títols particulars dels capítols, i l'epíleg, són de color vermell en tots dos manuscrits; les inicials dels capítols són, a ambdós còdexs, unes caplletres de color, però sense cap pretensió artística.

Heus ací, doncs, el text del manuscrit barceloní:

1] | *Confessions e justificacions molt sanctes e segures del* | [104 r
savi peccador qui ab temps se apparella a ben viure e morir.

*Pater noster. Ave Maria. Domine labia: et os meum. Deus in adiutorium. Gloria Patri*¹. *Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.*

¹ *E completa totes aquestes fórmules llatines.*

2] *Què entén a fer*¹

Io, Senyor meu, devant la vostra sagrada majestat e devant tota la vostra sagrada cort de àngels e sants gloriosos, jatsia fins ací sia stat gran e abhominable peccador, e haia mal servat la promesa que us fiu en lo sant Baptisme e los vostres sants manaments: emperò ara, tirat per gran² e sobres gran misericòrdia e benignitat vostra, vos fas de bo e vertader cor les confessions e ofertes següents, a sobirana laor e glòria vostre e gran plaer vostre e de tota la reverent cort vostre sobredita; creent fermament, Senyor, que tanta és la bondat e clemència vostre e dels beneventurats ciutadans vostres, que molt més, sens comparació, desijau e haveu plaer de la salut de la mia ànima e de la mia salvació, que yo miserable peccador e molt negligent. *Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.*

¹ *lla devota peccadora.* ² *gran E millor, gràcia B.*

3]

*De la Ffe*¹.

E primerament renunciü al dimoni e a totes les sues suggestions, consells e delectacions² e consentiments; e crech e confés fermament tots los articles de la sancta Fe Cathòlica, e tot ço e quan creu, confessa, preyc a exalça sancta mare Esgléya; e deteste e reprove totes les heretgies e errós e tot³ ço que ella reprova e condemna; e en aquesta sancta Fe, unitat e obediència de sancta mare Esgléya e dels sants manaments vull viure e morir, e de aquella e ab aquella ma alegre, he'm vull alegrar ara e en tot lo temps de la mia vida e en la mia fi; protestant ara per tot temps que si jamás | de aquesta sancta | [104 v Fe, unitat, obediència e confessió desviave o per alienació de enteniment, o per suggestió del dimoni, que no y consent, ans hi dissent ara per tota hora; supplicant a vós, Senyor, que us empareu de mi, [e], com a feel christià, me façau tots temps batallar per la vostra sancta Fe, e aquella mantenir e servir, e los vostres sants manaments. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ De la sancta Ffe cathòlica.² consells e delectacions om.³ tot om.⁴ condempna.

4]

Per qui's té.

Segonament, Senyor, yo iiluminat per vostra gran misericòrdia, regonech e confés que són stat gran peccador, e que us he offès greuement moltes e diverses vegades trancant¹ los vostres sants manaments molt indignament e iniusta, ans molt superbiosament e ingrata; e confés, Senyor, que merexeria² dies a³ ésser en mil inferns; d'on fas infinides gràcies a la vostra tanta pietat e bondat que a tal peccador com yo, li haia plagut ab tanta paciència sperar e sostenir, e encara appellar al sant estament de penitència e a aquestes glorioses confessions, les quals no dupte sien a vós, Senyor, molt plasents e agradables, molt més que yo no puch estimar ni pensar. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ tranquant.² mereixia.³ dies ha E millor, dies a B.

5]

Del penedir.

Tercament¹, Senyor, ma desplau e'm dol de cor de tantes e de totes les offenses que us he fetes tan malament e tan injusta e indigne, e contra la vostra infinida majestat, e contra la vostra infinida amor², con la infinida majestat vostra fos e sia digne tots temps de sobirana reverència, temor e obediència: e la vostra excessiva amor e bondat sien sobres dignes de tota amor, honor e complacència, majorment que vós, Senyor, me hauríeu³ manat que yo no peccàs, mas que amàs

a vós sobre totes coses, ço és que per nenguna persona ne cosa temporal, ne per gran ni per placent⁴ que fos, no | desobeys ne | [105 r descomplagués⁵ a vós, axí com és rahó. E yo, com vil peccador, he fet tot lo contrari; specialment con pens les gràcies tantes que de vós he reebudes sobre molts altres, molt pús dignes e pús disposts que yo. De què, Senyor, com a gran peccador e home⁶ molt ingrati e desconexent axí dels comesos com de les obmissions⁷ e negligències que són innumerables, e no solament dels mortals, mas encara dels venials, en quant són ofensa e desonor vostre, a vós molt desplaents⁸ e odiosos, vos en⁹ deman perdó humilment¹⁰, lo cor e lo cors prostrats en terra, la qual no só digne qu'em sostengue¹¹; car no n'he servada la justícia e gratitut ne la amor e honor que devia, e per ço m'en penit de tots ab oy e moviment de venjanca contra mi mateix e contra tots los [meus] peccats, injustícies e negligències, los quals nunque fossen stats ne sien d'ací avant per infinida pietat vostre, ni aquests ne altres. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ Tercerament.² majestat ... amor] amor e bondat.³ havíeu.⁴ plaent.⁵ desplagués.⁶ home] dona.⁷ obmissions.⁸ desplaents.⁹ en] ne.¹⁰ perdó humilment *trasp.*¹¹ sostingua.

6]

Dels oblidats e ignorats.

Quartament, Senyor, vós sabeu que yo he en voluntat e desig que tots los peccats que per ma culpa he oblidats, e tots aquells que per ma seguedad e ignorància no he coneguts ni sabuts, ma venguessen en memòria e en notícia, per tal que de aquells ma pogués specialment penedir¹, confessar e satisfer, hy en totes aquestes maneres axí de aquests com de altres donar-ne a vós lahor, [glòria e plaer per veritat e compliment de penitència, fahent² de tots venjança a vós, Senyor, axí com en] de tots vos he fet gran displeer e gran injustícia e ofensa: per què us supplich los me fassau tots conèixer reduhir a memòria perquè'n pugue³ fer la penitència e justícia sobre dites. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ penedir *om.*² fent.³ puscha.

7]

Del propòsit.

Quintament¹ sabeu vós, Senyor, al qual res no és amagat, com | yo he ver e ferm propòsit e desig, mijancant la vostra grà- | [105 v cia, de no tornar a peccar mortalment de certa sciència ne ab pença deliberada, ans he voler de esmenar ma vida e de servir d'ací avant los vostres sants manaments e no trencar² aquells per nenguna cosa per gran ne per cara que fos, com a vós, Senyor meu, sia tengut e obligat molt rahonablement e justa amar e obeyr, servir e complaure sobre totes coses, e axí'm plau a mi, Senyor, offerint-vos aquest sant

desig e propòsit, fahent-vos-en infinides gràcies, car de vós és aquest e tot altre bé nostre, de nosaltres sols tot ³ mal e totes nostres culpes; supplicant-vos que per la ⁴ vostra gran misericòrdia, sens la qual res no puch, me conserveu en aquest sant propòsit, e no permetau que jamés d'ací avant vos offena, ni'm lexeu a mon regiment, que no faria sinó tot mal. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ Cinquenament. ² trenquar. ³ tot] lo add. ⁴ la om.

8]

Del oy e de les occasions.

Sisenament yo, Senyor, creent, regonexent e confessant que'l major plaecer e la major satisfacció que yo us na ¹ pusch ² fer de mos peccats, sí és haver aquells en gran oy e avorriment e no consentir-hi jamés, e arrencar ³ aquells de rael ⁴, ço és tollent totes les ocasions propinquès de peccar, yo ara, per la bona voluntat que vós, Senyor, me inspirau, los deteste, avorresch e bandeje de la mia consciència, en quant són offensa vostra e per vós [h]aguts en gran oy e avorrició e ocasió de molts mals. E he bona voluntat, per gràcia vostre, de tolre les occasions de peccar totes aquelles que sia tengut de tolre, ajudant-me vós, Senyor omnipotent, mirant la mia gran fragilitat e impotència. E pus ⁵ me haveu donat lo voler, donau-me lo poder; sperant de vostra gran clemència que u fareu, car no dupte que | més plau a vós, Se- | [106 r nyor, lo acabar de nostres bones obres, que lo ⁶ començar. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ na *delev. Barc.* ² puch *passim.* ³ arranquar. ⁴ rael] rahil.
⁵ pus] puy. ⁶ que lo] que'l.

9]

Del perdonar.

Setenament, Senyor, yo per amor e reverència ¹ vostra, perdó de bon cor e bona voluntat a tots aquells qui m'an injuriat ni damnificat de ² paraula o per obres o en qualsevol manera o fet qualsevol desplaer o volgut fer; supplicant-vos, Senyor, tan humilment com pusch, que axí com yo vertaderament los perdó, que us plàcia perdonar a mí peccador totes les offenses que yo ³ us he fetes; car vós, Senyor, qui sou veritat eternal e ineffable ⁴, nos haveu dit e promès que qui perdonarà li serà perdonat. He us fas infinides e cordials ⁵ gràcies de aquesta tan gran e ⁶ misericordiosa promesa, e que ⁷ a mi tan indigne me haiau donat ocasió de merèxer e obtenir aquella, reebent dans, despleers e injúries de mos prohismes e faent-ma ⁸ gràcia de remetre a ⁹ aquells; supplicant-vos encara, Senyor, que us plàcia perdonar íntegrament ¹⁰ aquests e tots altres deffalliments meus, axí com yo amplament los perdó, e que metau en lo cor a tots aquells que yo he offesos ¹¹, que'm perdonen he'm remeten feelment totes les offenses

que yo'ls he fetes, axí com yo de present los deman perdó a tots. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ revenència. ² de] per. ³ yo om. ⁴ ineffable] infallible.
⁵ e cordials om. ⁶ e] tan add. ⁷ que om. ⁸ fent-me.
⁹ a om. ¹⁰ perdonar-los entregament. ¹¹ offès.

10]

Del restituhir.

Vuytenament¹, Senyor, vos offir aquesta intenció e voluntat que vull he'm plau restituhir íntegrament², segons la mia voluntat³, a mos prohismes totes les injúries e dans que injustament los he fetes, fins a fer-los cessió e renunciació de tots mos béns, si en altre manera satisfèr e contentar no'ls podia; suplicant-vos carament me il·lumineu e ajudeu en açò, per manera que yo conega e haia en memòria tots aquells a qui són tengut, e totes les offenses que'lls he fetes, e'lls fassa complidament justícia de mi mateix e de | totes les injustícies | [106 v que'ls he fetes⁴; e acò en satisfacció, reverència⁵ e obediència del vostre sant manament, en lo qual me havíeu⁶ manat que amàs mon prohisme axí com a mi mateix. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ Huytenament. ² íntegrament] e satisfèr entregament.
³ voluntat] facultat. ⁴ e'lls fassa ... he fetes om. ⁵ revenència.
⁶ haveu.

11]

Del despullar e vestir.

¹Novenament, Senyor, yo crehent e confessant fermament que per mi, peccadora, haveu liurat a mort lo vostre preciós Fill e Senyor meu Jesu Christ, e que en altra manera no'm puch salvar, sinó per los mèrits de la sua sagrada mort e passió, e que les mies justícies e bones obres són tan vils e miserables e tan inperfetes e indignes, que més són dignes de pena que de mèrit ni retribució alguna, specialment que per aquells yo'm deguéis sal[va]², aconseguir ni sperar remissió | de peccatss, ni aquell regne infable vostre; per tal, Senyor, | [E, 53 r yo regonexent per gran gràcia vostra aquesta veritat e justícia, me despull e desproprie ara, en presència vostra, de tots los dits mèrits meus, o que yo aia cuydat ésser mèrits, e de tota la confiança, ni speranza que yo he agut en aquells o per aquells en quant de mi són procehits, encara de tots qualsevol indústries e preparacions mies, en quant yo haia pensat ni cregut que per ésser procehits de mi, ni de qualsevol preparació, devoció, ni indústria mia fossen | dignes | [E, 53 v ni merexedores de neguna gràcia vostra; e axí despullada e tota nua, Senyor, davant vós no sens gran confusió e vergonya mia, mas confessant e regonexent veritat e justícia se servant ha vós aquesta honor e reverència segons deg. Lo meu vestir, Senyor, és aquest ab gran alegria e acció de gràcies, ço és que vist, abrigue e cobre totalment la

mia gran pobrea, nuditat e vergonya ab los dits mèrits sobre excellents e infinidament dignes e copiosos del vostre gloriós Fill e ab la infinida | pietat, bondat e misericòrdia vostres. E axí vestida e abrigada | [E, 54 r de aquells, e solament de aquells confiant, e aquells offerint, presentant, reclamant e interposant ara e per tots temps, especialment per lo article de la mort, entre vós, Senyor, e mi, e entre la vostra justa indignació e ira contra mi, e contra los meus abominables peccats, vos supplich tan humilment com puch, me prengau a vènia e mercè, em doneu lo vostre sanct regne de mera pietat e gràcia, migancant aquells treballs que de mi e per mi haveu | ordenat per aconseguir | [E, 54 v aquell ésser fahedors, los quals yo, indigna, migancant la gràcia vostra volenterosament accepta e lo presta, e aparellada de complir, car no dupte gens que molt major voluntat e desig haveu vós, Senyor, de donar, que yo, peccadora, de pendre'l, e major de perdonar-me e donar-me totes les disposicions que he mester per a salut de la mia ànima, que yo de pendre-les; tanta e tan infinida és la vostra clemència e bondat, e tanta la mia culpa, fredor e çeguedat. Laus tibi, Domine, | rex eterne glorie. | [E, 55 r

¹ Tot aquest capítol resta il·legible al ms. de Barcelona, perquè les 39 ratlles que el contenien foren ja antigament esborrades amb tinta. El transcrivim íntegrament i exacta de Esc.: per això hi apareixen les formes femenines.

² salvar és veu esborrat.

12]

Acció ¹ de gràcies.

Deenament e derrera, Senyor [meu], confés haver reebut tantes e tan inestimables ² gràcies en aquestes glorioses confessions e supplicacions, que yo miserable ne creatura alguna que les hagués reebudes no seria bastant a fer-vos-ne dignes laós ³ e gràcies ni ⁴ la mínima part de aquelles. Emperò, Senyor, ara de cor e de boca vos ne fas tantes com pusch, he us supplich me ajudeu a dar-vos-[ne] de tota ma vida totes gràcies a mi possibles, e que en aquestes sanctes laors e confessions me façau viure e morir, millorant, purificant e axemplant ⁵ aquelles de jorn en jorn, de les quals totes justades vos fas ara per lo pas ⁶ de la mort oferta e sacrifici a ⁷ laor e honor, plaer e glòria vostre, e per tot lo temps de la mia vida. Placie-us, Senyor meu, acceptar-les, jatsia indignament fetes, e atorgar-les a ⁸ les creatures [racionals] e imatges vostres, | convertint los peccadors a | [107 v perfecta penitència, e los infels a la sancta fe cathòlica, conservant e augmentant los justs en gràcia ⁹, e donant a tots los feels defunts repòs e glòria per amor e reverència del vostre gloriós Fill e Senyor meu ¹⁰, Jesu Christ, e de la sua preciosa mare e de tots los reverents àngels e sants de paradís, amén. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ Accions.

² extimables.

³ laors.

⁴ ni *delev. Barc.*

⁵ examplant.

⁶ per lo pas] e per al pas.

⁷ a om.

⁸ totes *add.*

⁹ vostra *add.*

¹⁰ nostre.

13]

Altres gràcies.

E a vós, molt gloriosa mare e verge Maria, singular mare e advocada nostra, per mijà e mèrits de la qual devallen a nosaltres totes les gràcies, e a vós tanbé, reverent àngell meu custodi, qui sou intercessor e offeridor de tots mos béns, fas tantes¹ gràcies com a mi són possibles de aquestes sanctes confessions e de totes les bones obres que yo fas; e us suplich que us empareu de mi en tota la mia vida e singularment en la hora de la mia fi², e que en algun special servey e plaer vostre e a singular glòria e consolació vostre, yo despengue tota la mia vida, amén. Laus tibi, Domine, rex eterne glorie.

¹ e tantes *add.* ² fi] mort.

14]

A que valen.

*Qui aquestes confessions lealment farà en la vida hi en la mort, pot fermament creure e estar ab segura confiança e esperança que és en estament de salvació*¹.

Deo gratias et Beatissime Virgini, amén².

¹ El text d'aquest paràgraf, escrit amb vermell, està també esborrat, al manuscrit de Barcelona; però, ajudant-se del de l'Escorial, hom pot arribar a llegir-ho.

² Amén. Deo gratias.

ÀNGEL FÀBREGA I GRAU, PREV.

FRAY COSME AGUSTÍN DOMÍNGUEZ, O. P.,
Y SU «EJERCICIO DE LA ORACIÓN MENTAL»

El siglo xvi valenciano es un siglo rico para la historia de la espiritualidad. Valencia, entonces en un período de esplendor y de riqueza, fué una de las ciudades de Europa que más número de santos vió por sus calles, sus iglesias y sus conventos. Ciudad siempre abierta a toda clase de corrientes literarias y artísticas, de igual modo se abrió de lleno a las nuevas corrientes espirituales, las que venían de Italia y las que venían de Castilla. Uno de los núcleos de mayor eficacia, y quizá el más amplio, fué el formado por los religiosos reformados del convento de Predicadores, a partir de la acción reformadora de fray Domingo de Montemayor (1530-1534) hasta san Luis Bertrán y su escuela espiritual¹.

Es mucho el material inédito, y escasísimo el publicado, que queda como vestigio literario de aquellos días gloriosos de efervescencia espiritual. Ha quedado un buen grupo de escritos espirituales, desde luego, de valor muy desigual, pero todos ellos interesantes como documentos de nuestra historia espiritual. Entre ellos, nos hallamos con un minúsculo tratado de oración, nunca publicado y posiblemente nunca utilizado por los investigadores. Su autor, fray Cosme Agustín Domínguez, es tan poco conocido

¹ Para el conocimiento general de aquellas corrientes espirituales entre los dominicos pueden verse: VICENTE BELTRÁN DE HEREDIA, O. P., *Las corrientes de espiritualidad entre los dominicos de Castilla durante la primera mitad del siglo XVI* (Salamanca 1941); EMILIO COLUNGA, O. P., *Intelectualistas y místicos en teología española del siglo XVI*, en «La Ciencia Tomista» 9 y 10 (1914) y 11 y 12 (1915). Para la reforma dominicana de la provincia de Aragón puede verse FRANCISCO DIAGO, O. P., *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores* (Barcelona, por Sebastián Cormellas, 1599), fols. 82-98 y 221-252; VICENTE BELTRÁN DE HEREDIA, *Historia de la reforma de la Provincia de España (1450-1550)* (Roma 1939), pp. 184-217.

como su modesto escrito. Tal vez la misma opacidad, por lo menos aparente, de autor y escrito nos ha movido a desenterrarlo y darlo a conocer.

Son muy escasas las noticias que tenemos sobre Cosme Agustín Domínguez. Una breve referencia del P. Jerónimo Pradas en sus *Memorias de los religiosos de este dicho convento desde el año 1558 hasta el año 1624*. En la lista de religiosos que quedaron en el convento de Santo Domingo de Valencia en los años de la peste, 1558 y 1559, figura Cosme Domínguez entre los clérigos como subdiácono y añade, al margen, «postea presentatus». Más adelante, al registrar su muerte, se limita a decir que el P. Domínguez, fallecido en enero de 1589, era natural de la ciudad de Valencia y del convento de Predicadores de la misma ciudad. Que fué presentado en Teología. Fué enviado por la Obediencia a enseñar Teología al convento de Cagliari².

El P. José Teixidor, en su *Necrologio de este Real Convento de Predicadores de Valencia*, es bastante más explícito. Nos dice que Domínguez era hijo de Luis Domínguez, escribano de mandamiento, y de Úrsula Doménech. Nació en Valencia, no dice cuándo. Profesó a manos del prior del convento de Predicadores, venerable Padre fray Miguel de Santo Domingo, el 5 de octubre de 1556. No dice nada acerca de la presentatura de Domínguez, pero sí da la referencia del profesorado en Cagliari. Dice que murió en esta última ciudad en enero de 1589, según Pradas, o en el de 26 de julio del mismo año, según otras referencias. Teixidor da cuenta del manuscrito del *Exercitium orationis mentalis*, conservado entonces en la Biblioteca de Predicadores. Es el manuscrito que nosotros conocemos³.

Justo Pastor Fuster, el bibliógrafo valenciano, en su *Biblioteca Valenciana*, recoge las referencias de Teixidor, pero añade el día del óbito, 8 de enero según Pradas, pero éste no indica el día. Además, llama equivocadamente Ángel de Santo Domingo al prior

² JERÓNIMO PRADAS, O. P., *Memorias de las cosas sucedidas en este convento*. Desde el fol. 248, *Memorias de los religiosos de este convento desde el año 1558 hasta el año 1624*. Manuscrito en la Biblioteca Universitaria de Valencia, signatura 159. Las referencias a Cosme Agustín Domínguez, en el fol. 249 v y en el 268.

³ JOSÉ TEIXIDOR, O. P., *Necrologio de este Real Convento de Predicadores de Valencia*, t. II, desde el año 1531 al 1599. Manuscrito de la Biblioteca Universitaria de Valencia, signatura 4. La referencia sobre Domínguez, en la página 549.

que le recibió a la profesión. Da también la referencia del opúsculo, pero con el título en castellano ⁴.

El P. Celedonio Fuentes, O. P., en su obra *Escritores dominicos del reino de Valencia*, recoge la noticia de Fuster, incluso sin rectificar el nombre del prior. No indica que en la actualidad el manuscrito se halla en la Biblioteca Universitaria de Valencia ⁵.

A estas escasas noticias podemos añadir que en las Actas del Capítulo general de Roma celebrado en 1580 se otorga la licencia para la presentatura del P. Domínguez. En las Actas del Capítulo general de Roma celebrado en 1583 se aprueba dicha presentatura ⁶.

Un examen de las Actas de los Capítulos provinciales nos permitiría, seguramente, una ampliación de los datos biográficos. Y también una investigación de los fondos de archivo de Cerdeña. Pero no hemos podido realizar estas labores.

El opúsculo de Domínguez no tiene gran valor absoluto, pero sí lo tiene histórico. Es un buen testimonio de las tendencias espirituales de aquel ambiente dominico. Nos interesa por su afición a la oración metódica. Nos interesa también por su adhesión temprana a fray Luis de Granada. No hay que dejar de recordar que Domínguez no es un fraile castellano, como tantos había entonces en Valencia; es un fraile nativo de Valencia y formado en Valencia. Otra cosa: Domínguez es un profesor y un lector de Teología, dedicado a la docencia y que debía gozar de prestigio, cuando aún joven recibió el grado de presentado en Teología en una provincia como la dominicana de Aragón, saturada de profesores que aspiraban a los grados. Domínguez es, pues, otro caso de *pietas litterata*.

Tal vez no parezcan de gran valor estas observaciones, pero no queremos omitirlas. Sólo podremos llegar a una valoración completa de personas y de escritos cuando las investigaciones permitan una síntesis global. Para ello interesan las aportaciones

⁴ JUSTO PASTOR FUSTER, *Biblioteca Valenciana* (Valencia 1827), t. I, p. 148.

⁵ CELEDONIO FUENTES, O. P., *Escritores dominicos del reino de Valencia* (Valencia 1930), pp. 108 y 109.

⁶ *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica. Acta Capitulum Generalium*, recensuit Benedictus Maria Reichert, O. P., t. X (Roma 1901). Las referencias a Domínguez, en las páginas 220 y 253.

sobre personas o escritos, aunque no sean de gran interés. Lo que conocemos de los materiales inéditos procedentes de aquel ambiente nos permite afirmar que Domínguez no es un caso aislado. A ello se pueden añadir no pocas referencias históricas. Tienen gran valor las que ha dado a conocer el P. Iparraguirre, S. I., sobre las relaciones espirituales de los dominicos de Valencia con los primeros jesuitas. Habla precisamente de las grandes figuras de aquel movimiento espiritual dominico: el venerable Juan Micó, el venerable Miguel de Santo Domingo y san Luis Bertrán⁷.

Acabamos de indicar que el opúsculo de Domínguez no tiene un valor absoluto. Carece de originalidad; es casi enteramente un plagio de fray Luis de Granada. Domínguez, en su epígrafe referente a la petición, primeramente se refiere al tratado quinto del *Memorial* granadino y poco después hace referencia al tratado sexto del mismo *Memorial* y añade: «de donde se ha sacada cuasi toda esta materia de la oración mental». En realidad sobra el «cuasi», puesto que todo lo sustantivo del tratadito de Domínguez es granadino en las ideas y las palabras. Los epígrafes referentes a las partes de la oración mental son pura y sencillamente el capítulo tercero del tratado sexto del *Memorial*⁸, extractado algunas veces y las más copiado literalmente. El último epígrafe sobre la devoción es el capítulo segundo del mismo tratado sexto del *Memorial* de Granada⁹. No interesa una tabla de comparaciones porque doblaríamos la extensión del texto y el lector puede verificar el cotejo sin el más mínimo esfuerzo. En los pocos casos que Domínguez se separa de Granada sufre horrorosamente el castellano, que deja de ser clásico para hacerse torpe.

En la última hoja del manuscrito, a continuación del tratado, Domínguez nos da en latín un cuadro sobre temas de meditación para los días de la semana. Sigue los misterios de la vida de Nues-

⁷ IGNACIO IPARRAGUIRRE, S. I., *Práctica de los Ejercicios de san Ignacio de Loyola en vida de su autor* (Bilbao-Roma 1946), pp. 120-122, 138- 238, 294 (apéndice estadístico, núms. 1235 y 1235 bis).

⁸ LUIS DE GRANADA, O. P., *Memorial de la vida cristiana*. Edición crítica de las Obras de Granada por el P. JUSTO CUERVO, O. P., t. III, pp. 383-393. El volumen segundo del *Memorial*, donde se halla este tratado sexto, fué impreso en Lisboa por Francisco Correa en 1565. No sabemos la fecha de composición del tratado de Domínguez. Éste murió en 1589 en Cagliari. El tratado lo redactó seguramente en Valencia antes de salir para Cerdeña.

⁹ *Id.*, ob. cit., pp. 378-380.

tro Señor Jesucristo y apunta su aplicación a nuestras vidas. Todo ello en la más pura línea granadina.

Publicamos el texto de Domínguez con la ortografía modernizada y regulamos, en lo posible, la puntuación y las mayúsculas. Hemos completado las escasas citas del autor. Hemos utilizado el único manuscrito conocido, que estaba antiguamente en la biblioteca del convento de Predicadores de Valencia y que actualmente se conserva en la sección de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de la misma ciudad con la signatura 488 y está registrado por Gutiérrez del Caño en su *Catálogo* en el número 872. Es un volumen que contiene diversos escritos sin conexión. El tratado de Domínguez es la pieza número 9. Está formado por tres hojas de papel, tamaño 220 × 160 mm. redactado en castellano, pero con el título en latín. Al terminar el tratado pone también en latín: «Finis exercitii». El volumen está encuadernado en pergamino y en el lomo dice: «Sancho, Geographia; Antist, De Viris Illustribus Ord. Praed.; Monumenta Antiqua ex variis archivii excerpta»¹⁰.

JOSÉ MARÍA DE GARGANTA, O. P.

EXERCITIUM ORATIONIS MENTALIS

per fratrem Cosmam Augustinum Dominguez,
instituti Divi Dominici

Según común sentencia de los doctores, oración vocal no es otra cosa, sino una elevación de nuestro entendimiento para Dios. De la cual definición se sigue que oración es un razonamiento de nuestra alma con Dios, en el cual trata nuestra alma con Dios, todo aquello que ve que conviene para la salud de sí mesma, y para el cuerpo, para su prójimo, y para la iglesia santa. Demás de esto se sigue cuán grande merced hizo Dios a los hombres en darles licencia para hablar con Él a toda hora. Por la cual merced el Profeta, *Psal.* 65²⁰, hacía

¹⁰ MARCELINO GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia* (Valencia 1913), vol. I, p. 302. Sobre este manuscrito puede verse: JOSÉ M. DE GARGANTA, O. P., *Introducción* de la edición del tratado de Baltasar Sorio *De viris illustribus Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum* (Valencia 1950), pp. 23 y 24.

gracias a Dios diciendo: *Benedictus Deus, qui non amovit orationem meam, et misericordiam suam a me.*

Oh! qué grande merced hace el rey Felipe a un caballero que le da las llaves de sus aposentos para hablar a toda hora, etc. Y mayor merced Dios dando a todos, a ricos y a pobres, justos y pecadores, que puedan hablar con Él. Mas, porque del orar, pedir y tratar con Dios que se llama hacer oración, alcanzamos de Dios lo que pidimos, por eso dice: Bendito sea el Señor porque no apartó mi oración de sí, y su misericordia de mí.

¿CUÁNTAS SEAN LAS PARTES Y QUIÉNES DE LA ORACIÓN MENTAL?

Las partes de la oración mental son cinco: preparación, meditación, hacimiento de gracias, ofrecimiento, y petición. Digamos brevemente de cada una.

Preparación es un aparejo que el hombre debe hacer para hablar con Dios. Para esta preparación debe el hombre buscar lugar y tiempo conveniente, según el estado de su vida. El tiempo conveniente es el de medianoche, o de la madrugada, y el de prima noche dispone para el de mañana. Y el lugar tanto es mejor, cuanto es más oscuro y solitario, para que así esté el corazón más recogido, no teniendo en qué derramar la vista.

Puesto el hombre en este lugar, y armando el corazón y la frente con la señal de la Cruz, levante los ojos de su alma a considerar estas tres cosas, conviene saber: ¿qué va a pedir?, ¿qué va a hacer?, y ¿con quién va a hablar? Si mira qué va a pedir, hallará que va a pedir gracia y gloria, con todo lo demás que para estas dos cosas le pueden ayudar. Vas a pedir el espíritu de devoción por medio de la consideración de las cosas de Dios que causa de ella, como se dirá bajo. Vas a hablar con aquella soberana majestad de aquel a quien vas a hablar; considerando su omnipotencia, su sabiduría, su bondad, su hermosura, con todas las otras perfecciones de Dios, para que encojas tus alas y te sumas en los abismos en presencia de tan grande majestad. Este temor te hará estar con atención, sin derramar el corazón en otros pensamientos peregrinos.

Hecha esta reverencia, dirá la confesión general, trayendo a su memoria sumariamente sus pecados, pedirá perdón de ellos, para que el Juez quede propicio. Podrá decir también el salmo *Miserere mei*. Y no sólo pida perdón de sus pecados, mas también ayuda para poder estar aquel poco de tiempo con temor y reverencia delante tan soberana majestad. Ayuda también para recoger el corazón la lición de algún libro devoto o algunas oraciones vocales.

DE LA MEDITACIÓN

Después de la preparación se sigue la meditación de algún paso o pasos de la vida de Cristo y pasión, o de algunos otros beneficios suyos. Por mejor meditar estos pasos, ha de imaginar y hacer cuenta el hombre que allí delante de él pasa, procurando de asistir allí con un corazón compasivo, amoroso, humilde y devoto. No contentándose de contemplar aquel misterio sencillamente, y con demasiada especulación, sino con sentimiento y lágrimas. Considerando en estos pasos cuatro circunstancias que hay en cada uno de estos pasos: quién padece, por quién padece, por qué causa y en qué manera. ¿Quién? Dios de infinita majestad. ¿Por qué causa? Por sola su bondad y misericordia. ¿Por quién? Por el hombre, criatura tan ingrata y desconocida, y tan pecadora. ¿De qué manera padece? Con grandísima humildad, paciencia, obediencia, caridad y mansedumbre. Débese de notar que, aunque esta meditación sea del entendimiento, porque a él toca el considerar, mas ordénase como medio para los afectos de la voluntad como fin, a quien toca aficionarse y amar aquello que considera el entendimiento. Porque la voluntad es potencia ciega y aquello ha de amar que el entendimiento le da y presenta como cosa buena.

Trabaje, pues, el hombre cuanto pueda en aplicar el sentimiento de su voluntad a estos misterios, pensando en ellos con un corazón humilde, devoto, caritativo, y temeroso de Dios, y bueno no sólo de entendimiento, mas principalmente de voluntad. Y por eso los ángeles en el nacimiento, del Señor no dieron paz a los hombres de buen entendimiento, sino a los de buena voluntad; porque a las veces está el buen entendimiento con mala voluntad, como en tantos letrados, mas nunca se halla buena voluntad sin sano entendimiento.

Este documento de aplicar el sentimiento de la voluntad a lo que contempla, no sólo ha de guardar cuando está en el recogimiento de la oración, mas a donde quiera que se hallare. De lo cual quedará muy aprovechado en breve tiempo. Pues si de esta manera, y con este afecto, hubiese pensado en alguno de estos misterios, si con todo esto hallara su corazón seco y frío, no por eso desmaye; porque a los que fielmente y con paciencia guardan las visitaciones del Señor y hacen medianamente lo que es en sí, suele Él hacer grandes mercedes, recompensando la tardanza de la venida con alguna gracia señalada. Ni tampoco se fatigue mucho procurando cuasi forzosamente por sacar la devoción como exprimida a fuerza de brazos, sino conténtese, como dijimos, con una humilde y sencilla vista de estos misterios, y con asistir y acompañar al Señor en estos piadosos pasos, que por nuestra causa dió. Ni tampoco desmaye si fuere aquí combatido de diversos pensamientos, pues esto no está siempre en manos del hombre, ni es muchas veces culpa de la persona, sino de la naturaleza corrupta, con tal que él haga lo que es de su parte, exeándolos de sí, y peleando

varonilmente contra ellos. Ni menos debía desistir de su ejercicio, si luego a las primeras azadas no saca agua; porque muchas veces se da al cabo al que fielmente persevera, lo que se niega a los principios; y aquí está la llave de este negocio.

Verdad es que una de las más principales causas, entre otras, de esta sequedad es traer el corazón muy ocupado en negocios exteriores, por donde muy tarde y con dificultad se viene a prender y tomar de los interiores. Por esto conviene mucho traer nuestro corazón ocupado en cosas de Dios, porque andando en esto caliente y devoto, fácilmente lo podremos levantar a Él cuando quisiéramos. Para lo cual aprovechan dos cosas: la primera, la lición de libros de devoción; y la segunda, andar en la presencia del Señor con breves oraciones, tomando ocasión de las cosas que vemos y oímos, como cuando ve los campos floridos podrá decir: Oh, mi Dios, si así estuviese mi alma florida de la caridad, de la paciencia y de toda virtud. Cuando oye el reloj: Oh, mi dulce Jesús, y como se me ha pasado la hora sin acordarme de Vos; haced que ésta que viene, de Vos me acuerde, a Vos me socorra.

DEL HACIMIENTO DE GRACIAS

Después de la meditación, se sigue un devoto hacimiento de gracias, así por aquel misterio o beneficio que acabamos de considerar, como por los otros beneficios divinos así generales como especiales, así manifestos como ocultos. Y aquí podremos hacer un llamamiento general de todas las criaturas del cielo y de la tierra, para que todas nos ayuden a alabar al Señor. Para esto podremos usar y rezar el cántico que comienza: *Benedicite, omnia opera Domini, Domino, etc.* (Dan. 3, 57).

DEL OFRECIMIENTO

Acabado este hacimiento de gracias, se sigue un devoto ofrecimiento de nosotros mismos y de cuanto en este mundo hiciéremos y pudiéremos; para que todo ello sirva y milite a la gloria del Señor. Porque, acabada la memoria y reconocimiento de los beneficios, luego el mismo corazón está preguntando con el Profeta (*Psal.* 125. 12): *¿Qué daré al Señor por todo lo que Él me ha dado?* A lo cual parece que el hombre en alguna manera responde ofreciéndose a sí mismo y a todas sus cosas y entregándose todo al Señor como esclavo suyo, herrado con su propio hierro, para hacer en todo su santa voluntad, negada la propia. Mas, sobre todo esto, puede y debe ofrecer todos los trabajos y méritos de Cristo, nuestro Salvador, porque la ofrenda más alta, más eficaz, y de mayor merecimiento que se puede ofrecer, la cual es toda nuestra, pues el Señor de ella es todo nuestro, nuestra carne, nuestra sangre, nuestra salud y nuestra redención. El cual nos

dejó, en su testamento, herederos de todos sus merecimientos y trabajos. Así lo podemos relatar uno por uno al Padre Eterno de nuestra parte, para descarga de nuestras culpas, medio de nuestras miserias y gloria de su santo nombre.

DE LA PETICIÓN

Tras de esto se sigue la petición de todo lo que es necesario para nuestra salvación, según lo declara el padre fray Luis de Granada en el quinto tratado del *Memorial*, en la quinta condición de la oración, en donde dice que a Dios se han de pedir los bienes de la gloria y los bienes espirituales, la gracia, caridad, paciencia, castidad, mansedumbre, fortaleza y templanza, y las otras virtudes absolutamente y sin condición; mas, los bienes temporales con condición, si conviene para honra de Dios y bien de nuestra alma, como ciencia, salud del cuerpo y otras cosas semejantes. Después rogará por todos los estados de la santa madre Iglesia, por sus padres, parientes, amigos, bienhechores, encarcelados, herejes, por todos los hombres vivos y defuntos. Porque ésta es una oración muy agradable a Dios.

Mas aquí se ha de notar, dice fray Luis de Granada en el *Memorial*, tratado 6.º, de dónde se ha sacada cuasi toda esta materia de la oración mental, y procediendo el hombre por estas cinco partes debe el que ora trabajar lo más que pudiere por tratarlas hablando humildemente con Dios, ante cuya presencia está. Porque el hablar con el Señor de tanta majestad levántanos los espíritus y pide más atención, más reverencia y más devoción, por razón de la persona con quien habla, que cuando habla con su propia ánima, o cuando piensa alguna cosa santa rumiándola dentro de sí misma, como cuando uno piensa en la muerte, o en el juicio, o en las penas del infierno, o en cosa semejante. Por lo cual, entre estas cinco partes, son muy principales las tres postreras, que son: hacimiento de gracias, y ofrecimiento, y petición. Porque no se pueden ejercitar sin hablar actualmente con Dios, o dándole gracias, o pidiéndole medios, o ofreciéndose a Él; lo cual, como dije, levanta más el espíritu, y parece que lo empina, para llegarse a aquel señor que está en lo alto. Por lo cual debe el hombre procurar que también en la preparación y meditación, donde se sufre, hable de esta manera con Dios.

DE CÓMO SE ALCANZA LA DEVOCIÓN

Devoción es una prontitud y presteza que el hombre siente en todas las cosas que se han de hacer en el servicio de Dios. Ésta se despierta en nosotros, según santo Tomás (II-II, 82, 3), con la consideración así de las perfecciones de Dios como de sus beneficios, y también con la consideración de nuestros defectos y pecados. Porque con

lo uno aprovechamos en la caridad, y con lo otro en la humildad. Y, así, lo uno es echar raíces firmes en lo bajo, y lo otro cómo crecer y subir a lo alto. Y lo uno y lo otro es necesario para la vida espiritual. Y sobre estas tres, dice el cardenal Cayetano que el santo Doctor da dos causas intrínsecas de la devoción, una la consideración de las perfecciones y beneficios de Dios. Entre las perfecciones está su bondad, su misericordia, su hermosura y otras. Entre los beneficios están el de la creación, redención, bautismo et sacramento del altar, las inspiraciones internas, el habernos aguardado tanto tiempo a penitencia.

La otra causa intrínseca de la devoción es la consideración de nuestros defectos y pecados, las culpas presentes y pasadas, la facilidad que tenemos de nuestro apetito para pecar, la desnudez de las virtudes, las llagas de nuestra alma, que son ceguedad, malicia, concupiscencia y flaqueza, y las cadenas con que estamos atados de pies y manos, que son los impedimentos que de parte nuestra tenemos para bien obrar, el estar en tinieblas, hedores y amarguras y no sentirlo; no oír la voz del pastor que nos llama de dentro. Y no merecen, dice Cayetano, nombre de religiosos, ni religiosas, ni de personas espirituales los que a lo menos una vez al día no se ejercitan en esto. Porque, así como no se puede alcanzar el efecto sin la causa, ni el fin sin el medio, ni el puerto sin la navegación que para él se ordena, así tampoco se puede alcanzar la verdadera religión sin frecuentar, ni repetir, los actos de las causas y medios de donde ella procede. Hasta aquí son palabras de Cayetano, en las cuales veremos cuánto alaba y cuánto encarecidamente encomienda el ejercicio de esta meditación. Porque primeramente dice que con la consideración de estas cosas se engendra la devoción y con ella consecuentemente todas las virtudes, cuyo estímulo es la devoción. Lo segundo, que no merecen nombre de religiosos, ni de personas espirituales, los que al menos una vez al día no se recogen para vacar a este santo ejercicio. Lo tercero, que así como no se puede alcanzar el fin sin los medios, ni tampoco la pureza de la religión sin los ejercicios de la oración y consideración, que son causas de ella.

FINIS EXERCITII

EL MIRAYL DEL PECADOR, ATRIBUÏT A SANT AGUSTÍ

La literatura catalana medieval de caràcter religiós és abundosa i selecta. No són solament les obres de Ramon Llull, de Francesc Eximenis o de Felip de Malla les que assenyalen una floració magnífica de la literatura catalana en el camp religiós. Nombrosos tractats de Sants Pares i escrits anònims de caràcter ascètic i místic, així com els llibres sagrats, foren incorporats a la nostra llengua: *Les Confessions* i la *Ciutat de Déu*, de sant Agustí; l'*Exercitatorium mentis ad Deum*; el *Soliloqui*, del mateix sant; l'*Exposició de la fe catòlica*, de sant Atanasi, foren incorporats també al català.

El fons dels manuscrits de l'abadia de Sant Cugat del Vallès conté una sèrie d'obres escrites en llengua catalana del domini de la literatura religiosa: *Carta de Sant Bernat a la sua sor*, precedida d'un prefaci de Canals, que és un magnífic elogi dels llibres; l'*Explicació de la doctrina cristiana*, que ve a ser una explanació dels deu manaments, del *Credo*, de l'orgull, dels set pecats capitals i dels pecats de la llengua. Hi trobem, a més, un *Llibre de la doctrina compendiosa*, unes *Màximes morals*, unes *Sentències morals* i una *Doctrina moral e política*. També figuren entre els manuscrits d'aquest fons uns *Dits e sentències de Sants Pares*; una *Collatio*, que ve a ser una reunió de les reflexions sobre els vicis i les virtuts; un *Diàleg entre un frare e ciutadans*, als quals exhorta a tota virtut, i també un tractat *De conformitat ab la voluntat de Déu e del despreci de la vida*. I encara figuren en el mateix fons uns *Goigs de la Verge*, una *Oració a la Verge*, una *Passió de Jesucrist Salvador nostre* i també la *Vida de la Benhaurada Santa Margarida*.

En un manuscrit, procedent de Sant Cugat, desconegut fins ara, custodiat en la biblioteca de don Joan Rogent de Collbató, hi hem trobat el text de dues obres religioses, escrites en prosa catalana elegantíssima. Per la lletra i per l'estil es pot deduir que

són de les darreries del segle XIV. L'una no l'hem identificada, per manca els primers folis; l'altra és el *Mirayl del peccador* (*Speculum peccatoris*), atribuïda a sant Agustí, escrita, molt probablement, vers el segle VI.

Giovanni Bertini ha publicat un article interessantíssim: «*Soliloquia*» e lo «*Speculum peccatoris*» de lo Pseudo Agostino en catalano¹, continguts en el manuscrit A 275 de la Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio, de Bologna. Després de senyalar els diferents tractats ascètics continguts en el còdex i d'investigar la seva possible procedència, dóna els títols dels capítols de les dues obres i els confronta amb el text llatí publicat per Migne, *Patrologia latina*, 40, 863-898.

Bertini ens dóna poques referències del *Speculum peccatoris*, atribuït a sant Agustí, el qual, molt probablement, procedeix de l'escola mística fundada per Huch de Sant Víctor.

La versió publicada per Bertini (pàgs. 250-263) conté set capítols, els quals refonen els vuit del text reproduït per Migne, *ibidem*, col. 983-992.

Com les variants del text editat per Bertini són molt considerables en relació amb el text del manuscrit de Sant Cugat, i molts passatges són diferents, de tal manera que no hi ha dubte que es tracta de dues versions distintes, creiem cosa útil reproduir aquest text del manuscrit custodiat en la biblioteca de don Joan Rogent. No donem una transcripció diplomàtica. Al final hi afegim una llista de paraules difícils d'interpretar, per a facilitar la lectura del text.

Ihesus Marie filius

Assí comensa lo libre appellat mirayl del peccador lo qual féu mossèn sant Agustí.

Frares molt cars, per tal com som en la via de aquest segle fugitiu, e los molts dies trepassets axí com a ombra, donques neessària cosa és propensar sovent ab cor anciós que la nostra fragilitat, la nostra mortal infirmitat forsa tantes vegades a s'oblidar quin és aquel consell, lo qual nostro Senyor tot poderós per la sua bonesa volent lo nostre profit nos ha donat, per lo benuyrat Moysés dient en lo libre

¹ *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, II (Barcelona 1936), 233-263 (= Anal. sacra Tarrac., vol. XII).

de Deuteronomia xxxii capítols. Plagués a Déu eyls sabessen e entenguessen e a les coses pus de veres proveysen.

Heus que benaventuradament porrem scapar al perill de la mort, si diligentment studiam seguir lo divinal conseyl lo qual és remey de la mort, medicina de salut, mirayl de peccador., com eyl nos ho demostra con diu: Plagués a Déu eyls sabessen etc. O! sentència saludable del nostre Salvador la qual nos és demostrada instrucció de saviesa, amonestació de consiència, mirayl de providència, exaltació de penitència, adquisició, sò és, guany de la divinal gràcia. O! meravelosa bonesa del nostre Creador, o inefable, o no parlable caritat del nostre Redemptor! o! predicable benignitat del nostro salvador. Nos som servents malvats, nos som servents negligents, nos som servents inútils, sò és, no profitosos, qui per nostros mèrits avem mils merescuda la mort que la | vida. E veus lo piadós Creador, e donador | [f. 2 de la vida, donador de gràcia, nos convida per la nostra salut dient: Plagués a Déu eyls sabessen etc.

Qui és aquel hom, si donchs ya no és condemnat a dampnació, qui hoynt aquestes coses e considerant aquestes que soptosament no's alegràs, e més que dir no's pot, lo seu sprit en goyg, e no's saxelsàs en lo seu cor. Cor aquel qui és Déu tot poderós, aquel qui és Déu dels segles, aquel qui és Déu dels àngels, aquel qui és Creador de totes coses creades, ha cura de nos mesquins malvats e mortals.

Donchs gran cura deu ésser a nosaltres que obescam denant totes coses als seus sagrats manaments. e devotament los amem, e ab gran studi los compliscam, maledicció ha nosaltres en per tots temps, com diu sent Pau, que pus miserables e pus pigros serem de tots los homes, si aquestes coses no fem. Vertaderament a complir los manaments de mon Senyor estan ociosos e buyts, si donchs en lo començament no havem en hoy aqueles coses que conesem que desplaen a Déu e que amem, ab cor fael que creem que plaen a la sua temedora magestat.

Perquè de nit e de dia devem pregar aquel clement e misericordiós Déus Senyor que do ajuda, lo qual nos dóna lo seu saludable conseyl dient: Plagués a Déu eylls sabessen, etc.

O!, frares molt cars, deman vos que entengats sò que legits. Cor consideració de aquesta sentència és destrucció de superbia, apagament d'envega, medicina | de malícia, squivament de luúria, | [f. 3 buydament de vanitat e de vana glòria, hedificació de disciplina, perfectió de santedat, preparació de la nostra salut eternal.

Donques diu: Plagués a Déu eylls sabessen, etc.

Ho! las, ho! las, e de tant pochs és aquesta virtut, pochs són els que sapien aquesta saludable sentència del nostre salvador; pochs són aquels als quals sia present davant los huyls la conexensa de la pròpia fragilitat, la corrupció de la carn corrutible, recordació dels pecats, meditació de la mort qui és prop, consideració del pou e del foch infernal. Veus quant és profitós aquest mirayl al peccador. Vertaderament, bon frare, si sovent te miraves en aquest mirayl, sens dubte tu

series en la terra pus fort que Sensó, e pus cautelós que Daviu, pus savi que Salamó, cor aquels menyspresaren sovint considerar en aquest mirayl, e per amor de sò, eyls, abseguats per desig de la carn, trebucaren. Donchs si tants grans homens e tan savis en tan orrible són cauts, qui an auda tanta fortaleza e tanta saviesa, ab quanta cautela, e ab quant studi devem nos vellar qui som tant flachs e tant rustechs. Vertaderament aquests tres homens tant excellents, per tal se ligen en la sancta Esgleya, que sien als faeyls aximpli de ruina, mas per tal que sien | mirayl de cautela, per tal que negun de nos altres nos | [f. 4 confiu en la sua fortelesa, negun nos presomesque de la sua saviesa, mas que siam tots temps temerosos, tots temps consirosos de la nostra colpa, tots temps anciosos de la nostra salut, e nul temps siam oblidans de la nostra corrupció e de la nostra mortalitat.

Vertaderament aquells qui negligentment hoen aquestes paraules no saben, ni entenen, ni proveexen a les coses pus dereres, e axí van en mort e en perditíó. Donques per tal que la nostra pensa veyll en l'estudi de saviesa la sentència de Nostre Senyor nos amonesta dient: Plagués a Du eyls entenguessen, etc.

O, frare molt car, considera en l'uyll de la rahó a aquesta salutable amonestació, e no la vuylles considerar en trespasant, mas vulles la considerar molt sovent e regirant la ab estudi e ab dilectió. cor, axí com l'ensens no dóna bon odor si donchs no és possat en lo foch. axí la sentència de la sancta Scriptura no ha sabor si donchs no és coneguda en lo cor. Donchs vules amar aquestes paraules e vules fermar la lur sentència en lo teu cor com diu: Plagués a Déu, eyls sabessen e entenguessen e a les coses pus derrereres proveyssen.

Vet, frare molt car, tres coses dich són proposades, sò és a saber: sciència, providència e inteligència. Donchs Nostre Senyor vol que sapies e entengues e axí mateix que proveesques. Cor | vol que | [f. 5 sapies la present vida fugitiva ésser perillosa, defalent als mesquins, sotsmesa a tota vanitat, traspasedora en breu. ensutzada per sutzetats dels pecats, per tan, tant com aquest món sia vist pus desaventurat, ay tant pus benaventuradament sia menys presat per amor de la ciutat celestial.

E axí matex vol Nostre Senyor que entengues la tua frèvol condició per pensament en aytal manera, sò és a saber, que nu est exit del ventre de la tua mare, e nu hic ixiràs, cor terra est e terra torneràs.

En esta vida mesquina nu est entrat plorant los teus dies en dolor, e en stratura as viscuts o passats, e ab dolor, e ab plor hic exiràs. Entin, donchs, quant és lo teu estament plorós, lo teu estament flach. lo teu eximent orrible. Entin donchs quant est exellat e malalt en aquesta vayl de misèria. pobre de virtuts, e petit, a alenagable sens fermetat, en breu moridor. O, frare, benaventurat seràs si entens aquestes coses, e si les escrius en lo teu cor axí com en libre, e studies a servir aquesta.

Una regla la qual yo te liure, sò és a saber, viura a Déu agradable

e a tot lo món axí com si eres soterrat de peccat mundat, tots temps a morir aparellat.

O!, quant és benuyrat l'om, la ànima del qual vella en aquest estudi; o!, com sap e entèn e sàbiament proveex a les coses pus derrereres. Donchs, molt car frara, tu fes semblant. | [f. 6

Legit as ya en aquest mirayl del peccador que deus sàviament entendre, e que deus saber: Roman donchs que proveesques a les coses pus derrereres. Donchs prega Déus ab lo propheta e digues, axí com és scrit en lo psalm xxxviii: Senyor manifesta a mi la mia fi, e qual és lo nombre dels meus dies, per tal que sàpia quina cosa defalga a mi. O! profitosa oració. O! benaventurada contemplació, e necessària demanda. Tu no demanes saber planament lo temps e lo moment, los quals Déus lo Para ha posats en la sua potestat, mas que entengues e conegues com tu sies estrany e palagrí en la axellament de aquesta pelegrinació freturosa, e sies hom malalt e de petit temps sobre terra. Donchs: Plagués a Déu eylls sabessen. Ço és a saber los peccats passats quant són amargosos, on diu Jeremies en lo segon capítol: Veges quant és cosa amargosa e malvada que ages derclinquit Nostre Senyor Déu teu. Malvada cosa és en colpa, e amargosa en pena, e que entenguesses les coses presents quant són vanes, on diu l'aclesiastich en lo primer capítol: Vanitat de vanitats e totes les coses són vanitats, e proveexen a les coses pus derrereres, sò és a saber, a la glòria, quant als bons, e la eternitat de la mort, quant als mals.

E plagués a Déu eylls proveyssen assí mateys contra la escurialitat esdevenidora axí com Iosep, segons que's diu en lo Gènesi, e en lo Ecclesiastich en lo viii^o capítol, dient, en totes les | tues obres ages | [f. 7 membransa de les tues coses pus derrereres, e en per tots temps no peccaràs.

Vertaderament, frare molt car, si tu entens en la brevetat de la tua present vida, e que et fayl en les coses que as a fer a Nostre Senyor Déus, entendries e sabries la observansa dels seus manaments ésser acabada denant eyl en santedat, per digna penitència e diciplina. E veuries la mort denant los teus uylls, e sens dupte, de mantinent sens triga, meyns presades les carnals delectacions, e foragitats los desigs, e meyns presades les riqueses; tu vellaries en la tua custòdia e guàrdia, e sàbiament preveyries a les coses pus derrereres, cor de sàvia persona se pertany, no tant solament guardar sàviament lo comensament de cascuna cosa, màs la fin e l'eximent.

De tot en tot, és benuyrat aquel qui axí cogita del soplici ans del soplici, per tal que en après pusque fogir lo peryl del suplici, donchs dius tu a mi, apeylat són de obeyr al divinal conseyl, per tal que sàpia e entengua e proveesque a les coses pus derrereres; certes aquelles de les quals lo Sant Sprit parla a tu, per lo savi Salomó, axí com demunt és dit. En totes les tues coses ages membransa de les pus derrereres, e en tot temps no peccaràs. Car la carn luxuriosa no porrà mils ésser subiugade, com per pensar tots temps quina serà com sia morta. E si

tu | as aytal pensament benuyrat te diran totes les generacions, | [f. 8
cor meditació no és altra cosa que riquesa de la pensa, he és enre-
quisada la tua pensa, com és ennobayda per sciència de saviesa contra
totes le contràries.

Ligse en lo poeta que Argus, qui era paguà, avia c uyls en lo seu cap. E entense axí que, per la sua saviesa e esguardament, eyl veyda de tota part dins la sua pensa, donchs si per tant gran studi resplendia lo poeta paguà, molt pus fortment lo clergae christià deu haver huyt de la sua providència, pus pur e pus clar; donchs que sies tu altre Argus; encara sies pus cautelós que aquell; sies pus savi que aquell. E sapies, e entengues, e proveesques a les coses pus darreres. Aquestes són les darreres coses que ab gran ancia, e ab gran studi, e ab gran diligència, e saviesa deus proveyr, so es a saber, a aquella terrible ora en la qual la tua mesquina de ànima, ab temor, deu exir de aquest cors corruptible.

Criu a mi, tu qui ligs aquests coses, cor, per aquesta espaventable consideració, més degueres aver amat, aver auda prudència que dominació de tot lo món. Donchs plagués a Déu tu sabesses aqueles que són de Déu, e entenguesses aqueles coses que són del món, e proveyses a aqueles coses qui són d'infern.

De cert tu tembries Déu, tu demanaries les coses celestials, tu menyspresaries lo món, tu avorriries infern.

En aquella darrera hora tua molt spaventable qual de tos amichs, qual de tos parents, vinent ab colteyls e ab armes te porrà donar ajuda. No sia negú lavos de tots los | cars amichs qí't consol. Tu guar- | [f. 9
daràs a la ajuda e al iuy dels homens, mas, lo teu refugi tent solament serà enves Déu. Donchs, frara molt car, cogita en tu matex per qual temor deu ésser temut Nostre Senyor Déu; per qual amor deu ésser amat, per qual honor deu ésser honrat aquell qui tant solament pot donar ajuda e refugi de salut après de la tua mort.

Donchs, frare molt car, pensa sovint en tu matex lo derrer dia del teu eximent, e, abans que la tua mesquina de ànima isque del carser de la carn, proveex on vage. La consideració de aquesta cosa concep cogitació, la cogitació enfante compuntio, contemplació, sò és piadós e humil desig en Déu piadós, per confiansse de la ajuda e clemència de la divinal bonesa. e humil per consideració de la pròpia fragilitat e misèria.

O ligidor entin assí quina cosa és en tota sciència poch pus leugerament l'om, e la sua guàrdia e forgitar tota iniustícia e acabar sentdat en temor de Déu, que consideració de la sua corruptió e de la sua mortalitat. És cogitació en après de la consideració de la sua mort espaventable. Cor, l'om és fet no hom, quant comensa ésser malalt, malavegant la malaltia crex, e lo pecador comensa aspaventar, e lo cors comensa a tremolar, lo cap comensa despoderar, e lo seny comensa de fallyr. e lo cor comensa engrogaguir, la cara comensa ennegrir, l'uyl comensa en scurir | la oreylla comensa en surdir, | [f. 10

lo nas comensa a podrir, la lengua comensa engrossir, la boqua comensa en mutir o ésser muda, lo cors comensa defalyr, la carn comensa en marfayr. E lavos la belesa de la carn és feta pudor e pudridura; a lavos l'om és tornat en senra e convertit en xoma.

Veus assí horrible esguardament e consideratió, màs és mirayl molt profitós. Cor neguna art, neguna medicina, neguna doctrina no sabrà axí superbia ni ? axí la malícia, ne axí apague la cobegança carnal, ne calcich la vanitat del món com fa recordatió d'aquesta mort espaventable. Doncs: Plagués a Déu e eyls sabessen, etc.

E quina cosa és tan vil en lo món com és lo hom con és mort, quays qui diu no naguna; cor no'l vol lexar hom estar dins en sa casa tres dies, per la gran pudor, màs així com a pudrimener és lesat en la pregonesa de la terra, per tal que sia podrit, és donat als vermens, per tal que sia devorat e meniat. Donchs age vergonya lo superbiós peccador malestruch, e age temor com és per superbia absegat, per ira inflat, per impaciència ensutzat, al qual plau més l'art d'Aristotil que no fa la sciència dels apòstols, més lo libre de Plató que'l libre divinal al qual neguna altra lissó no'l alegra, ne neguna sciència no li plau, n'el desitcha, neguna paraula no li plau, si doncs no és per gramatiga | ordonada, per lògique ymaginade, per retòrique ordenade. | [f. 11 Foyl est qui no fas aquestes cosses, e erres.

Cor aquels qui aytals coses fan, e en aytals coses trespassen, lurs dies engenren, assí matex, peccat, e aparellen, axí matex, mort. Cor de samblant studi semblant sciència aconseguessen, sò és, les paraules, no pas virtuts, cor preferen ho per les paraules al vent, e ab paraules feren lays, e fan brogit, e demostren iactància. e supèrbia, dels quals se diu per lo psalmista en lo .c.vii. psalm: torbats són e moguts axí com l'om qui és embriach e tota lur sciència és devorada. Cor, axí com l'om embriach no sap que's fa, ni on vage, per tal com no conex si matex. Así los clergues seglars foylls e inmundes e embriachs per la sciència del món, se torben, e per sciència mundanal devoren los libres e multipliquen sciència, e de tot, en tot no saben que's fan.

Cor los mesquins no atenen a la fi mesquina a la qual van.

O! plagués a Déu aquests aytals sabessen, etc.

Cor si eyls porpensessen la brevitat de la lur vida fugitiva; si eyls posaven, o temien los dampnatges de lurs dies denant los lurs uyls, ço és, los mals que fan e an fet; si eylls pensassen en lo juy terrible, cor no tan solament an a retre compte de lurs obres, màs, altrament, a retre compte de | tota paraula osciosa de mantinent, eyls, | [f. 11 espaordits per gran terror, eyls ferits de la divinal amor, derelinquent los vans studis d'aquesta vida, e d'estudi de vanitat, vendrien a studi de veritat, e de studi de folia a astudi de saviesa, sò és, a astudi de curositat, ho de altre cuydament a astudi de sancta humilitat, de scola de luxúria e malvastat a la scola de mundícia e de castedat, de vida de iniquitat a sancta religió, sò és, de la casa de la conversació mundanal a la casa de la sancta disciplina, hon lo Sant Sprit mana als

peccadors per lo profeta, dient en lo segon psalm: preniu la disciplina o correpció, per tal que Nostre Senyor no s'enfalonesqua e seguesquats de la carrera vista. O!, quant terrible és aquesta sentència e de gran temor a aquels qui no prenen disciplina o correcció. Per aquesta sentència del Sant Sprit se demostra sò que Nostre Senyor diu per boca de Moysès: Tota ànima. la qual viu, no serà afligida per ira del meu poble. Devem notar ab gran diligència aquestes paraules, cor diu que la ànima que no serà afligida per diciplina, sò és per correcció, perirà, sò és, si donchs no és corregida per correcció de costumes, per satisfacció de penitència, ho per contrició de cor, o per satisfacció de consciència, ho per purificació. E diu vuy, sò és, en temps present de gràcia, sò és en la present vida. Cor aquell qui en aquest segle no pren temps de penitència | après la sua mort no trobarà loch de | [f. 13 indulgència.

Perquè, guardet, tu peccador qui est carn, tu qui est supèrbia, tu qui est vil pudrimaner, lo qual, ara, mentre vius, tot dia los vermens roseguen e mengien, los quals del teu cors corruptible són engenrats.

O!, tu, qui est supèrbia ages temor, fora gita vanitat, fug a luxúria, aprin disciplina o correcció, per tal que no peresques.

Veges en aquest mirayl quina cosa est e quina cosa seràs; la concepció del qual és podridura, la naxença és sutzura, la fi és corruptió.

Donchs, plagués a Déu; eyls sabessen, etc., que, vet, frare, que't dich, quesvulla fassen los altres e tu sie membrant, de tu matex enviesque't lo món, més que tu al món.

Donchs, considera diligentment la mesquinesa d'aquesta tant gran misèria, e digues, gemegant ab lo propheta, segons que's diu en lo psalm xxxvii: la ma iniquitat denunciaré; a tu cogitar per lo meu peccat, per tal com yo som apellat en los batiments e la mia dolor és, tots temps, en lo meu esguardament. E, altra veguada, digues ab l'apòstol lo qual plora l'estament plorós de la humanal condició, dient yo, qui són hom mal astruch, quin me deliurerà del cors d'aquesta mort. Aquesta sentència saludable del Apòstol requir savi legidor; en cara l'Apòstol visqués el, lo cors, lo qual cors ia nomena mort, cor ia's reputava mort, com sabia de cert que avia a morir | donchs | [f. 14 ací, en aquella ora terribla de la qual io parlo, quan la ànima mesquina del peccador exirà d'aquest món en ira. car. demantinent, seran aquí los ministres malvats, sò és los malvats diables, los infernals e orribles sperits, qui axí com a leons cruels cridaran, per tal que prenguen la presa, sò és, la tua ànima mesquina peccadora. E lavos, soptosament, aparran los lochs orribles de les penes, la pregonesa e la obscuritat de les tenebres. Horror e misèria de tribulatió, terror e temor, angústia, e de confusió dolor de la spaventable visió, terror del terrible estatge on serà loch de plors, loch de stremiments de dents, loc de mordiments, de torments, on seran los crits de los dolors, on seran plors dels gemegaments, on serà la veu dels pecadors cridant e dient maledicció, maledicció sia a nosaltres fills de Eva.

Com l'ànima mesquina exirà del cors, e hoirà, e veurà aquestes coses e semblants, hoc encara mil milia vegades pigors, en tant que dir no's pot, quina terror, e quanta tremor serà en ella, qual lengua ho pot dir, ni qual libra ho pot spondra. A què profitarà lavos la iactància ho vana demostratió de la sciència, ni la pompa del segle, ne la vanitat del món, ni la cobeiansa de la dignitat terrenal.

Donchs la luxúria, l'ensercament de les viandes, lo beura delicat, la vanitat del vestiments, la belesa dels calçaments, la molesa de la carn, la glotonia del ventre, la superfluitat de les viandes. | [f. 15 A què profitarà la ambriaguesa o bavateria, los hedeficis de les cases, lo possaiment de les rendes, l'ajustament de les riqueses. Totes aquestes coses porran tolre la mesquina de ànima del hom de la bocha del horrible e spaventable leó, e de la malvada gargamela del dragó, sertas no. Placia a Déu que aquesta lisó lige, e sàpia, e entenga, e en son cor retengue algú embolcat en peccats per amor del món, e de la carn embriagat e obsegat al qual més plau la verinosa voluntat del cors luxuriós que la sanitat de sa ànima, qui més estudia en la marche, sò és en lo tresor que no tan en Sant Matheu, sò és en lo Sant Evangeli, més li plau lo món que Ihesucrist, més li plau la ley bovina, sò és la ley mundanal, que la ley divinal. Lige donchs aquesta lisó aquel foyl qui és embolcat en les cose damunt dites, e mir en aquest mirayl del peccador la sua semblansa. Consider e pens diligentment do ve, ne quina cosa és, ne hon va, propens per les coses demunt dites, per qual carrera horrible, per qual camí tenebrós, per quals mans spaventables la sua mesquina ànima deu passar. O!, foyl peccador qui no saps considerar aquestes coses, ni perpensar com aquestes meyns preses veure, on, per amor d'assò, sovent t'invest supèrbia. Sovent te escomou ira, sovent te tormenta malícia. Sovent te nafra enveja. Sovent te enflama luxúria | sovent te ennuge peresa. Sovent te liga avarícia. | [f. 16 Los horribles torments que et són aparellats, si sàviament no't guardes. Em per amor d'assò has fet soven, e molt soven, cor tu matex, sense ància obstinant o endurait, car ab paresa t'acostes a les obres, e aquelles fas e tractes negligentment e parosa, perquè, per tal com no vol preveura on vas, donchs: Plagués a Déu tu sabesses, etc.

Segons que diu Leó papa: temador és fi, sguardant de quel al qual tot secret és manifest, al qual totes cosses obscures són clares he manifestes, al qual les coses mudes parlen, el qual els silencis se confessen, al qual pensa sensa boca parla. E si aquella serpent verinosa, sò és lo diable satanàs, gosa fer embarch e empaçament en la ànima benuyrada de mossèn Sent Martí qui era gemmà o pera preciosa dels sacerdots. la qual ànima benuyrada tementse pugava als cels, los àngels presents feya son poder que l'enbergassen. Deus porpensar quant és temadora cosa e orribla a tu peccador. O quant tribulament occurrerà o enconstrarà la tua de mesquina ànima. Al qual mestra d'enguan, fil d'iniquitat, aquel molt amargós enamich de les ànimes. O!, frara molt car, pensa e cogita e nuyl temps se partescha del teu cor ab

quanta diligència provaya a la sua ànima aquella segrade, en per tots temps Verge Mare de Déu. Cor, axí com legim, en special pregava | lo seu fiyl que los malignes seprits no fosse en lo seu trespas- | [f. 17 sament. E si tan cara e graciosa ànima duptava, e temia la visió dels innominables spirits, que farà la ànima peccadora. En quina manera porrà star al sguardament terribla de la sua cara, ho com porrà star a la importable pudor qui hix de la sua bocha, e a les flames plenes de sofrà qui axiran dels seus huylls. Si és cert que la temor d'aquesta horrible bístia sobre puga, tota manera, lo linatge de turments més que en aquest món dir nos pot ni perpensar. Per la qual cosa lo propheta. puruch e aspordit, correch en la oració, dient en lo LXII psalm: Oges Senyor la mia oració, yo't prech, e tol la mia ànima de la temor de l'animich, e diu que a pregat Diu de la temor de l'animich, tol la mia ànima, no ha dit de la podestat, mas de la temor a desmostrar com és gran la pena quant és orrible e importable la terror de l'anemich.

Ho!, las, ho frare meu, si tal és, e tant és la temor a la ànima peccadora, tant solament per la vista del Satanàs. O quanta confusió. quanta error, quanta aflicció, quant plor serà en lo seu tocamen. O!, fills de homens foyls errants, perquè amats vanitats, e encercats falsa, cor, aquel qui ama iniquitat aira la sua ànima, e son odibles a Déu l'om impiadós e la sua impiedat, hon diu lo psalmista: Senyor yo ayrava aquels, etc., cor l'altisme ha en hoy | los peccadors, | [f. 18 e ha mercè als penidents. Donchs perquè no veus tan orrible misèria, perquè no fora gites de tu mateix la supèrbia, perquè no apagues la àvarícia, perquè no menys presses la luxúria, perquè no corregits les vostres costumes, perquè negligentment oyts los saludables manaments de Déu, e lo seu conseyl perquè no sabeu, e anteneu, e com no provaui a las cosas pus darreres. E per sò, Monsenyor Déus diu: tribulament sia a vous altres peccadors, e riure en lo vostre decayment, e escarnir vos he com vos vendrà sò de què haviats paor. O quant és temedora aquesta sentència de Nostre Senyor.

Plagués a Déu que assaborís en lo palau del seu cor lo legidor d'aquest libre, quant contè de amargor, ho quant contè de paor, cor, vertaderament, si ho sabés, en tota hora del dia eyl guardaria la sua vida.

Mas diràs tu: per ventura que risió o escarniment no cau en Nostre Senyor Déu tot poderós. e la sua reverent esguarde e simple natura no pot reहेbre aytals cosses o passions, o tals accidents. Donches perquè Nostre Senyor Déus tot poderós és dit als peccadors e riure en lo vostre decayment, etc.

Item tu qui interrogas en quina manera la dita sentència se deu spondre: yo riuré en lo vostre decayment, sò és asaber, la vostre fin vendrà, yo cuidaré que vos altres sou dignes d'escarniment, e, quant vindrà sobre | vosaltres la iversosa misèria. io us scarniré, sò | [f. 19 és a saber, com la amargosa mort vos mordreà, yo us condempnaré, e diré que sots dignes de l'eternal escarment.

O!, peccador, oges terrible sentència, la qual si tu la entenyes, sens dubte, tu t'espasordires. Mas les santes Scriptres negligenment ligs, e fas les obres de la tua vida males, e comets, o fas peccats, e no veus sàbiament los teus fets, ne los teus dits, o paraules, ne les males obres. Leuger est a la taula, mas est perasós a la sgleya; tu e est poderós a menyar e a beure, mas malalt a salmeyar. Tu est vellable a les rondales, mas est dormidor o somiós a les vigílies. Tu est aparellat a a parlar, mas est mut a dir psalms, ho a salmeyar. Tu est aparellat o yversós a ira, o a mal parlar de tryssió, mas est peresós a oració. Amador d'envega, perseguidor dels pobres de Ihesucrist; tu gardes la buscha en l'uyl de ton proysma, mas no veus la biga en lo teu huyl. Condempnes los fets dels altres, mas los teus fets propis no consideres. Reprens los altres, e no coregeys tu matex. Vituperes los altres e loes tu matex. Trobador de malícia, e destruydor de disciplina. Amich de vicis e anamich de virtuts. Aquestes són les coses qui fan lo monge | endemoniat, lo convertit, fan pervertir lo clergua, lo clrestia | [f. 20 fan antechrist. Cor aquell no és christià. an és antecrist, qui en vida e en costumas és contrari a Ihesuchrist. Ho! las, ho! las, l'om foyll no conexerà ni l'om modorro antendrà aquestes coses. E per tal diu lo propheta: lo foyll e lo modorro ensmps periran. Mas quina diferència a entre foyl e modorro, car tot modorro és foyl, cor foyl és dit aquel qui es és savi, emperò molts són qui no són savis e no són foyls. Molts són iusts, e molts no són iusts, però no són malvats ni anichs. Vols saber qui és foyl ne qui és modorro: aquel és foyl qui no considera que ell és pelagrí dels goygs de paradís, e qui no atèn que ell és exellat en aquest axellament. Modorro és aquel lo qual, yat se sia eyl age conegudes aquestes cosses, emperò, eyl no atèn ésser deliurat de la misèria del món per mèrit de la vida. Item aquel és modorro qui no creu los sdevenidors suplicis dels reputats ésser perpetuats, e los goygs dels mils (?) ésser eternals. Item aquell és modorro qui, iatesia que age cregut, emperò no entèn que castament vivent e piadosament conservat eyl escap a la mort perpetual e acunseguescha la vida eternal. Donchs provist juy de Déu, ensemps lo foyl e lo modorro periran. La qual cosa no's faria si eyls sabessen e entenguessen, e a les coses pus poderoses provayssen.

Vet, frare | meu, ia as vist, ia as legit en aquest mirayl del | [f. 21 peccador quina cosa deus fer e saber, e quina cosa deus entendre, e a quals pus derrerres coses deus provayr. Resta, donchs, qué diligent, molt aprenques, e fermament metes en ton cor, per tal que sàviament sapies, e dretament entengues, a les coses pus derrerres proveesques, per tal que, per açò, pusquis escapar a la eternal dampnatió. E que, ab Nostre Senyor Déu Ihesucrist possesques la vida eternal, la qual vida te vulla atorgar aquell qui és beneyt per tots los segles dels segles. Amen.

Glosari

a car = estima.
amargosa = amarga.

benuyrat = felíç.
bovina = de bou.

calçaments = calçats.
carcer = presó.
cobegança = enveja.
colteyes = ganivets.
confiu = confii.
consirosos. = que tenen remordiment.
cor = car, perquè.
correch = corregué.
criu = creu.

defalga = falta.
de mantinent = desseguida.
despoderar.

embarch = dificultat.
embergassen = dificultessen.
embolcat = embolcallat.
embriach = borratxo.
encercament = busca.
enfelonesque = indigni.
ennobeyda = ennoblida.
enrequisada = requisada.
escarnir = burlar.
escomou = excita.
eximent = mort.
eximpli = exemple.
exorben = enceguen.

frevol = fràgil.

hoc encara = i a més.

iatsesia = com sigui.

iuy = judici.
iversosa = cuitada, prompte.

malavegant = malaltejant.
mantinent (de) = desseguida.
marfayr = amagrir.
membrança = record.
mesquins = pobres.
mils = millor.
modorro = el que té rodaments de cap.
molesa = molície.

obseguats = obcecats.

perarosa = peresosament.
peraros = peresós.
peresques = moris.
pigres = peresosos.
porpensessen = meditessen.
pregonesa = fondària.
pus = més.

randes = rendes.
requir = reclama.
risió = burla.

spondra (spondre) = exposar.
stratura = estrenyor.
sutzetats = brutícies.
sutzura = brutícia.

terreres = terrenals.

vellaile = vetllador.
vermens = cucs.
vet = veu.

xoma = cuch.

MONS. A. GRIERA

ELS GOIGS DE LA MARE DE DÉU EN L'ANTIGA LITURGIA CATALANA

El museu diocesà de Solsona conserva un missal del bisbat de la Seu d'Urgell, editat cap a la meitat del segle **xvi**. Medeix 235 × 170 mm. Té 157 folis de text, precedits d'onze, dedicats al calendari, índex, advertències i oracions preparatòries per a la missa. Hi manca el primer foli amb la indicació del lloc on fou editat i la data, la qual ha d'incloure's entre les dues que ens dóna el mateix missal. La mínima, la trobem en unes «Misse de decem virtutibus . . . que nuper a sancta sede apostolica approbate sunt, ut ex litteris a Leone papa decimo (1513-1521) . . . verissime constat». La màxima es llegeix en el foli en blanc que segueix a la coberta: «Aquest missal és de M.^o Miquel Arnux, lo qual s'ha comprat ab sos dinés propis l'any 1565».

Abans del text de la primera missa, que correspon a la primera dominica d'advent, hi ha impresa la nota següent: «In nomine sanctissime et individue Trinitatis, in qua, per quam, et a qua sunt omnia. Sacrosancte Urgellensis Ecclesie missalis ordo incipit feliciter».

Són sobradament coneguts els bellíssims monuments literaris inspirats per la devoció als goigs de la Mare de Déu, que tanta difusió tingueren per tota Europa a l'Edat Mitjana, i els estudis sobre la influència d'aquesta literatura en els típics «goigs», que tan profundament han arrelat a Catalunya, realitzats per erudits i devotíssims investigadors ¹. El nostre missal d'Urgell ens diu com havia penetrat en la litúrgia aquella devoció i ens dóna un índex més d'aquesta influència. Al foli **ccxxvi**, entre les misses votives, hi ha aquesta: «In missa septem gaudiorum Beate Marie». El seu

¹ Alfons Serra Baldó, *Els «Goigs de la Verge Maria» en l'antiga poesia catalana*. Homenatge a A. Rubió i Lluch (Barcelona 1936) 367-86.

Valeri Serra Boldú. «Llibre d'or del Rosari a Catalunya».

text va seguit d'una rúbrica que diu: «Misse vero speciales VII gaudiorum Beate Marie sunt he. — Prima, de Annuntiatione. — II, De Nativitate. "Puer natus est". — III, De Epiphania. — IV, De Resurrectione. — V, De Ascensione Domini. — VI, De Pentecoste. — VII, De Assumptione Beate Marie».

Arrelada, certament, havia d'ésser la devoció als goigs de la Mare de Déu en el nostre poble quan, a més d'una missa composta expressament, fou necessari pensar en una seguida de set misses, ja fos per satisfer un vot de més consideració, ja per celebrar algun faust esdeveniment públic, obtingut del cel per mediació de la Mare de Déu. Serien aquestes les set misses que foren cantades a Santa Maria amb motiu del naixement del rei En Jaume, «durant set jorns per los set goigs que ella hac del seu fill», com ens fa saber Ramon Muntaner en la seva *Crònica*.

El text de la missa dels set goigs, per bé que inspirat, no ens revela un gran geni litúrgic en el seu autor. És més aviat un devot. Les collectes, ampuloses, excessivament carregades de paraules, sense el *cursus* que les reguli. Quant a les parts cantades, prescindint o ignorant les lleis tradicionals i els ritmes que les governen, s'ha servit de les estrofes de la seqüència, que en aquesta missa es cantarà o resarà al final, deformant-les en l'introit i gradual per adaptar-les a la prosa i emprant variants en el *tractus*. Sembla haver-lo guiat una sola obsessió: la de fer esclatar constantment la paraula «gaude» en tota la missa. És com segueix ²:

Introit. — Gaude, virgo singularis, dum leti recolimus te verbis tunc credidisse Gabrielis archangeli; et intactam concepisse Deum atque hominem. *Ver.* Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. — Gloria...

Oració. — Deus, qui Unigeniti tui matrem gloriosissimam ineffabilibus virtutibus donisque precipuis, ceteris abundantius, donasti, inter que septem eius gaudia maxima tribuisti; concede nobis, eiusdem Genitricis meritis et intercessione: ut quod a te, eadem gaudia recensentes, exposcimus, obtinuisse iugiter gratulemur. Per eundem Dominum...

Epístola (Isaias, 60, 1-6). «Surge, illuminare, Ierusalem...»

Gradual. Gaude, mater virgo sancta: nam ecce Unigenitum, quem

² El P. Joan B. Ferreres en la seva obra «Historia del misal romano» (Barcelona 1929), en la que dedica un capítol especial als costums d'Espanya (p. 370 ss.), no parla ni ens dóna cap referència sobre misses dedicades als goigs de la Mare de Déu.

in cruce immolatum pro nobis conspexeras, vidisti resuscitatum cum grandi victoria. Decuit ipsam profecto matrem prius consolari, et precunctis honorari, in qua sola tunc presertim fides refulgebat catholica. Alleluia. — Gaude virgo, gaude sancta, que ecce filium inspexisti clara, ad ethera exaltari, et ad Patris dexteram angelorum obsequio elevari.

Tractus. — Gaude virgo cernens natum, nube clara circumdatum, assumptam ad ethera. *Ver.* Gaude, corpus ex te natum, ecce iam glorificatum, fertur super sidera. *Ver.* Gaude, quia locum gratum, possidere vides natum, et in Patris dextera.

Evangelii (Lc. 2, 1-14). «Exiit edictum...»

Secreta. Tribue nobis, piissime Deus, his muneribus nunc placatus: ut sicut Genitricis Filii tui gaudia devote recolimus, ita ipsius meritis et deprecatione, donorum, que cupimus, gaudeamus. Per eundem...

Communio. Gaude, que post ipsum scandis, et est tibi honor grandis, in celi palatio.

Postcom. Presta, Domine Deus; ut quos Filii tui corporis et sanguinis alimonia satiasti, ipsius Genitricis interventu per gaudiorum memoria (*sic*), tuorum obtentu donorum facias gaudere. Per eundem Dominum...

Segueix la següent rúbrica, que considerem d'interès per als investigadors dels orígens dels nostres «goigs»: «Dicta post Benedicamus oratione *Placeat sancta Trinitas*, genibus flexis in medio altaris, septem gaudia, versiculum, et orationem Beate Marie dicat, ut sequitur»³.

Aquesta rúbrica continua encara avui tenint força de llei, per un costum inveterat, en les parròquies rurals, almenys del bisbat de Solsona. Acabada la missa solemne celebrada en honor del sant patró el dia de la seva festa, és el moment dels goigs. Celebrant i ministres, agenollats als peus de l'altar, alternen amb el poble en el cant dels goigs, acabant amb el verset i l'oració.

Els set goigs de la Mare de Déu en la versió del missat d'Urgell són els següents:

Gaude, virgo, mater Christi,
que per aurem concepisti,
Gabriele nuntio.

Gaude, quia Deo plena,
peperisti sine pena,
cum pudoris lilio.

³ Recordem que fins que sant Pius V en la seva reforma litúrgica no va incorporar definitivament el darrer evangeli en la missa, aquesta s'acabava amb la benedicció del celebrant.

Gaude, Magos advenisse,
aurum, thus, mirram tulisse
tuo Unigenito.

Gaude, quia tui nati,
quem dolebas mortem pati,
fulget resurrectio.

Gaude, Christo ascendente,
et in celos, te vidente,
motu fertur proprio.

Gaude, que post Christum
Paraclytum missit suum [tuum
Patris benedictio.

Gaude, que post ipsum scan-
et est tibi honor grandis [dis,
in celi palatio.

Ubi fructus ventris tui
per te nobis detur frui
in perenni gaudio.

Ora pro nobis, sancta Dei Genitrix. — *Oratio* «Concede nobis, famulis tuis...»

D'aquesta manera, amb el cant dels set goigs, havien d'acabar igualment les set misses dedicades a commemorar-los, de conformitat amb la rúbrica: «Et in fine cuiuslibet dicantur similiter predicta VII gaudia, versiculum, et oratio».

Alfons Serra Baldó ⁴ publica aquest himne en la versió trobada a la Biblioteca d'Art de la Junta Municipal de Museus de Barcelona, que considerem una variant de la que ens dóna el missal d'Urgell, la qual es presenta sense les incorreccions sintàctiques d'aquella (*Gaude, virgo mater Christi, quam per aurem concepisti...*) i amb una major unitat i naturalitat d'inspiració. Les estrofes més variants són la tercera, quinta i sexta, que en la versió barcelonina diuen així:

Gaude, quia Magi dona
tria ferunt nato dona,
quem tenes in gremio

Gaude, Christo ascendente
cum in celum, te vidente,
motu fertur proprio.

Gaude, quia Paracletus
missus fuit celitus
in tuo collegio ⁵.

Per bé que el missal d'Urgell hagi estat compost cap a la meitat del segle XVI, és evident que l'himne «Gaude, virgo mater Christi», com la missa dels set goigs, són molt anteriors. L'existència de tres variants del mateix himne, la de Barcelona i les dues que ens dóna el mateix missal, en el text de la missa i al final, acusen una

⁴ Article citat.

⁵ Vegeu també les variants d'aquestes tres estrofes en la versió més antiga del còdex de Montserrat, en aquest mateix volum, art. de Dom Baraut.

llarga tradició oral. I si les misses cantades a Santa Maria «durant set jorns per los set goigs que ella hac del seu fill» en el naxement del rei Jaume, es celebraren de conformitat amb la rúbrica del nostre missal, amb el complement d'aquest himne, hauríem de portar-lo als començaments del segle XIII.

Com s'ha verificat el pas de la literatura gogística mariana als «goigs» com a gènere popular a casa nostra? Ha estat a través de la incursió d'aquella dins la litúrgia?

No sembla probable que el parentiu en el ritme dels dos himnes «Gaude, virgo mater Christi» i «Stabat mater dolorosa», que canten els goigs i els dolors de la Mare de Déu, sigui purament casual. Quina ha estat la influència que mutualment s'han tingut? Mentre els fills de sant Francesc propagaven, des del segle XIII, la devoció als dolors de la Mare de Déu, els de sant Domènec difondrien, amb el res del sant rosari, la dels seus goigs?

Ens manquen els elements de judici indispensables per entrar a fons en l'estudi d'aquestes qüestions. Ni voldríem forçar cap conclusió. Direm només, per als estudiosos de la gogística dins la tradició rosariana, que, a seguida de les misses dels goigs de la Mare de Déu, el nostre missal en porta una altra dedicada a la Mare de Déu de la Rosa: «Missa Beate Marie, vulgo dicta de la Rosa». És la Mare de Déu del Roser. En el text s'enalteixen els miracles obrats per la Mare de Déu invocada amb aquest títol i amb el sant rosari. La collecta diu així: «Deus, qui Deifere Virginis, matris Marie, antiquum rosarium, rosis innumeris, decoratum, miraculorum novitate in lucem venire fecisti; concede supplicibus tuis: ut nos famuli tui, hoc in mundiali rosario conviventes, paradisi purissime rose suavissimum sentiamus odorem». Cap rúbrica no prescriu el res o cant dels goigs al final.

D'aquesta Mare de Déu de la Rosa, el nostre museu en conserva una bella talla del segle XV. Dreta, porta l'Infant al braç esquer, mentre amb la mà dreta mostra la rosa. No duu rosaris. A l'església parroquial de Clarà, distant uns sis quilòmetres de Solsona, encara se'n venera una altra, en la que la rosa fou substituïda per uns rosaris.

Hem dit que no voldríem forçar cap conclusió. Mes, abans d'acabar, no ens podem estar de constatar la impressió que ens ha suggerit la lectura de les publicacions sobre la literatura go-

gística mariana i la de les misses dels goigs de la Mare de Déu, del nostre missal. L'evolució d'aquesta devoció fins arribar als nostres «goigs» populars sembla haver estat, en trets generals, la següent:

1. Difusió per tota Europa de la devoció als goigs de la Mare de Déu. Literatura gogística mariana.
2. Penetració d'aquesta devoció dins la litúrgia a Catalunya. Misses dels goigs, amb el cant de l'himne «Gaude, Virgo, mater Christi» al final⁶.
3. Devoció a la Mare de Déu de la Rosa i rosari.
4. Adaptació de l'himne «Gaude, Virgo...» al català i de la rúbrica que prescriu el seu cant al final de la missa de la Mare de Déu de la Rosa o del Roser. Goigs del Roser.
5. Generalització dels «goigs» i de la rúbrica a tots els altres sants de devoció popular.

I ens donarem per satisfets si amb aquesta nota d'arxiu hem pogut contribuir a fer llum sobre una incògnita fins ara no resolta satisfactòriament.

ANTONI LLORENS, PREV.

Director del Museu Diocesà de Solsona

⁶ La comunitat de Cardona cantava aquest himne totes les vigílies de les festes principals de la Mare de Déu davant l'altar de Maria Assumpta, on es desplaçaven els comunitaris, des del cor alt, en processó i portant ciris encesos, acabat el cant de completes. Aquest costum s'extingí l'any 1936. — Ens ha donat aquesta referència Mn. Josep Domeque, beneficiat de Cardona, el qual ens envia la música d'aquest himne.

EXPOSICIÓN MEDIEVAL DEL «PATER NOSTER» EN TRADUCCIÓN CATALANA DE FRAY ANTONIO CANALS

Fray Antonio Canals es sin duda uno de los mejores autores de prosa religiosa en el siglo de oro de las letras catalanas. Su producción original es, pero, relativamente muy escasa y en gran parte inédita, y por esto es más conocido como traductor renacentista incipiente. En efecto, siguen inéditas sus dos obras más extensas y originales, *Scala de contemplació* y *Tractat de Confessió*, y, en cambio, van publicadas las traducciones de otras obras de cierta extensión, como el *Llibre anomenat de Valeri Màxim* (2 vols.), *Scipió i Aníbal* (dos ediciones), todas de autores clásicos o renacentistas, además de algunas otras más cortas de autores medievales¹.

Evidentemente, como ya han notado los historiadores de la literatura catalana, y especialmente Martín de Riquer, las traducciones de Canals de obras en latín clásico adolecen de graves defectos por incomprensión frecuente del original, mientras que son muy buenas para su tiempo las de tratados en latín medieval. Ciertas libertades que se permite Canals son bien comprensibles para su época, y cuando, como sucede en la mayoría de los casos, tenemos a nuestra disposición los originales latinos de las obras traducidas, aquellas libertades nos ilustran perfectamente acerca la capacidad intelectual y soltura estilística del erudito dominico que sabe intercalar en las traducciones verdaderas glosas, aunque hubiera estado mejor las pusiera en los márgenes, como los glo-

¹ Véase sobre Canals la noticia preliminar (pp. 5-28) a la edición preparada por M. de Riquer: A. CANALS, *Scipió e Aníbal* (Barcelona 1935), colección «Els Nostres Clàssics». Más recientes las notas de J. RUIZ CALONJA, en *Història de la Literatura catalana* (Barcelona 1955), pp. 182-86 y 205, y, como aportación biográfica, la de J. M.ª COLL, *El maestro Fray Antonio Canals, discípulo y sucesor de san Vicente Ferrer*, en «Anal. sacra Tarrac.» 27 (1954) 9-21 (aparecida a fines de 1955).

sadores. Aún de más valor son las introducciones originales con que acostumbra presentar sus traducciones.

De una de estas traducciones de tema religioso y devoto, muchas veces citada, pero aún inédita, queremos tratar brevemente aquí, transcribiendo, además, parcialmente su texto. Nos referimos a la exposición medieval anónima de las oraciones *Pater noster*, *Ave Maria* y *Salve*, que se conserva en ejemplar, al parecer único, en un manuscrito de la Biblioteca de la Real Academia de Buenas Letras, de Barcelona. Es el manuscrito que contiene como obra principal el *Libre de llahor a Déu* o *Psalteri*, de Eximenis.

DESCRIPCIÓN: 189 folios en papel útiles sin numeración antigua, más una hoja de guarda al principio y siete hojas al fin.

Encuadernación en pergamino, pero deshecha; los pliegos están sueltos. Al lomo: *Eximenis* | *Libre de Lahor de Deu* | Z-5-II.

En la hoja de guarda: «+ | *Pertinet ad Conv. S. Augustini B|arcinon*». (en letra del s. XVI-XVII), y después (en letra del s. XIX): «Real Academia de B. Letras. Barna.» En lápiz: «*Eximenis* | *Lahors de Deu*».

Perteneció, pues, al convento barcelonés de San Agustín en cuya biblioteca llevaría las signaturas: Z-5-II, y de ella saldría por la ex-claustración de 1835.

Numeración moderna (s. XIX) sólo en las páginas impares (recto) de 3 a 53. La pág. 54 no se cuenta, pues lleva este número la que debería ser 55. Desde aquí números pares (recto) de 54 a 280 y al vuelto núm. 281 que debería ser la 282. En ella acaba la obra de Eximenis.

Esta misma página lleva además el núm. 1 por ser la primera en que empieza la obra de Canals. Sigue una nueva numeración sólo con los números pares en el recto de las hojas desde 2 hasta 76. Después del vuelto faltan una o dos hojas. Quien hizo la numeración creyó faltaba sólo una (lo indica una nota escrita) y continuó la numeración en el recto de la siguiente desde 80 hasta 96, y en la 97 (no numerada) se interrumpe otra vez el texto. Falta al fin una o dos hojas antes de las de guardas. Los cuadernos son de 12 hojas y como el último sólo cuenta nueve, faltarán, pues, tres, no dos como creyó el numerador.

Letra del siglo XV.

Fol. 1 (pág. 1): Rúbrica: «Comença lo pròlech del present libre dirigit per mestre Francesch Eximenis del orde dels freres menors al Reverent pare en Christ lo bisbe de Teraçona, lo qual libre es appellat flor del psalteri e en altra manera lahor de Deu». Sigue inicial A minuada del prólogo de Eximenis. No interesa esta parte para nuestro objeto. Sólo señalamos que acaba, según hemos dicho, en pág. 281 (=282).

En esta última página, cinco últimas líneas: *Rúbrica*: «Títol o preambol en les exposicions | següents, ço es primerament en la o(racio) | AVE MARIA GRA(cia) PLE(n)A (*en azul*), PATER NOSTER QUI ES (*rojo*), SALVE REGINE MISERICOR(di)E (*azul*).

Pág. 2 (=283). «A(*con hermosa miniatura*)1 molt honor(able) moss. P. d'Artés» ... (véase después del texto). Acaba a pág. 12 (=293): «... amor e gracie. Amen».

Sigue *rúbrica*: «Contemplacio molt devota sobre la salutacio angelical la qual es Ave Maria».

En tinta verde: AVE MARIA GRACIA PLE(n)A.

Inc. «A tu senyor deu meu faç aquellas gracias que pusch de la pregonea de les mies entramenas per ço com has volgut pendre e humir a tu nostra natura ...» Acaba a pág. 34-35 (=316): «...Alli tot home es fet virginal tot sant tot divinal oblidant tot si mateix solament contemplant la mara ab lo fill e lo fill ab la mara. Amen.»

En esta última pág., línea 4, comienza la *rúbrica*: «Molt devota oracio e saludable sobre la sancta oracio del pater noster. PATER ...» (véase después el texto). Acaba en la pág. 66 (=347) «... qui es beneventurat per secula seculorum. Amen».

Sigue *rúbrica*: «Segueix se una molt devota contemplacio <PATER> SALVE REGINA MISERICOR. VI. D(ulcedo)». Inc.: «A salutar la benaventurada verge gloriosa ma dona sancta Maria primerament devem considerar la sua magnitud e granea car no pot esser en maior dignitat ...» Se interrumpe sin acabar en pág. 97 (=378) «... O clement aconsolant, dolça alletant. O clement en la obra, piadosa en la affectio, dolça en ...»

Tanto el texto del *Ave Maria* como el de la *Salve* están divididos en capítulos o apartados correspondientes a las peticiones, que van encabezadas por las palabras del texto latino en tinta verde y tipo mayor, tal como se puede ver, anotadas en negrita, en la transcripción del texto del *Pater noster*.

Dejando la obra de Eximenis, nos limitamos a estudiar la de Canals, que ocupa, como acabamos de ver, las últimas 97 ó 98 páginas.

Se trata de las exposiciones de las tres oraciones más populares, *Pater*, *Ave* y *Salve*, traducidas por Canals de un original latino desconocido hasta ahora por los autores que habían tratado de Canals y precedidas por un Preámbulo original del culto dominico y por esto de gran interés. Según se desprende de este preámbulo, la exposición ya en el siglo XIV correría como anónima. Canals, como se podrá ver, hace grandes elogios de su cálida espiritualidad, de su unción, creyéndola digna de un san

Buenaventura o de un maestro Ozibert ² o, mejor, de que un ángel la dictara a algún cartujo o anacoreta.

Nuestro amigo Dr. Stegmüller, que está publicando el magno *Repertorium biblicum Medii Aevi* ³, nos ha ahorrado el improbable trabajo de tener que buscar el original latino de estas exposiciones medievales. Lo encontró, utilizando sus índices, en el manuscrito 946 de la Biblioteca de San Gall, y después lo vió ya publicado varias veces junto con el de las exposiciones del *Ave Maria* y *Salve Regina*. Así en MIGNE, PL 149, 568-590 ⁴.

Para no pasar los límites de extensión fijados para los estudios de esta miscelánea, no publicamos ahora, sino más adelante, el texto catalán de Canals referente a las oraciones marianas, que sin duda son de un mismo autor, desconocido según diremos.

Los elogios de Canals son bien comprensibles en boca de este autor, que gusta de la exuberancia retórica y la ampulosidad algo barroca. El autor anónimo parece saber hacer vibrar intensamente las cuerdas de los sentimientos de amor y temor alternativamente. Sabe también aprovechar con oportunidad los más apropiados textos bíblicos en que se manifiestan estos sentimientos: el *Cantar de los Cantares*, el libro de Ester, la narración del hijo pródigo, trasladando su fraseología a la de la exposición ascético-mística. Particularmente feliz la referencia a Egipto en la huída de los hebreos. Pero sus demasiadas y enojosas repeticiones y, sobre todo, sus groseras comparaciones, algunas impúdicas complacencias y continuas exageraciones, manifiestan lo artificioso de la composición, que no responde a sentimientos reales. Por esto Oudin ⁵ juzga,

² Maestre Ozibert quizá se refiere al obispo Osberto, que con el abad Anselmo instituyó la fiesta de la Inmaculada (cf. HURTER, *Nomenclator litterarius*, II, col. 20, nota), o a Osbertus de Clare (ibid.).

³ Publicados cinco volúmenes por el Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Madrid 1947-55). Está preparado para la imprenta el vol. VI, que abarca precisamente la literatura de autores anónimos.

⁴ Migne toma el texto de la *Bibliotheca Veterum Patrum*. Supplementum, t. xxvii, obras de Anselmo de Lucca. Se da como espuria.

⁵ Casimiro Oudin, premonstratense apóstata, en su obra *Commentarius de Scriptoribus ecclesiasticis*. La crítica referente a estas exposiciones traducidas por Canals se puede ver en MIGNE, tomo citado (PL 149, 439 ss.). Crítica ciertamente apasionada e injusta, pero aceptable en lo de negar la paternidad de estos escritos a san Buenaventura, san Bernardo o Anselmo de Lucca. Fueron incluidos en las primeras ediciones del *opus bonaventurianum* (Roma 1588-99 y París 1647) y ya han sido eliminados en la edición más reciente de Quaracchi (1882-1902). Sobre las diversas ediciones, véase la citada crítica de Oudin o «Dict. Hist. ecclésiastique» III, 492 (voz: *Anselme de Lucques*).

con razón, indigno de ser atribuído, como han hecho algunos autores y sospechó Canals, a san Buenaventura, ni aun a ninguno de los Padres anteriores al siglo XIII. Debe ser más bien obra del siglo XIV, que se resiente de las argucias y elucubraciones escolásticas.

Nosotros podemos alegrarnos de que esta artificiosa prosa de la Baja Edad Media haya dado ocasión al erudito dominico valenciano a enriquecer el léxico y la flexibilidad de nuestra lengua vernácula.

El preámbulo original de Canals es lo mejor, una de las más sabrosas muestras de su prosa religiosa, elegante y fluida que nos hace lamentar que este escritor dedicara tanto tiempo a las traducciones en perjuicio de su producción original. Preciosa la anécdota que relata para elogiar y recomendar la *Salve Regina*, lo mismo que las aducidas en recomendación de la oración en lugar apartado y al fervor de la oración sencilla.

En cuanto a la versión, ya lo hemos dicho, el trabajo de Canals es por lo general digno de loa. Se confirman aquí las buenas cualidades, como los leves defectos, puestos de relieve principalmente por Riquer. Fidelidad al texto latino en lo sustancial, pero cierta libertad para glosas y otras añadiduras. Para que se pueda juzgar de esto en la traducción del texto catalán hemos incluido entre «...» las palabras o frases que más claramente se echan de menos en el original latino. Naturalmente, cabe que alguna que otra de estas palabras añadidas en el texto catalán ya estuviera en la copia o arquetipo utilizado por Canals, pero no hay duda que, por lo general, estas interpolaciones son invención de nuestro atrevido traductor, que hace obra personal ciertamente con gran inteligencia y sin que por ello pierda nada el piadoso comentario.

Algunas veces, estas interpolaciones son sencillamente aclaraciones que Canals cree convenientes para que se entienda mejor el texto, lo que va indicado por un *ço és* (esto es) o locución parecida. Así, para citar sólo dos casos, en las primeras líneas de la página 41 (numeración del manuscrito), cuando dice el texto «com es ordonada bellament la següent petitio a la demont dita», a lo que Canals añade como aclaración: «ço es, lo santificetur nomen tuum al pater noster qui es in celis», o bien en la página 63:

«que'ns sia lexat lo nostre deute», que se aclara así: «ço es, los nostres peccats».

Otras veces, y esto con más frecuencia, estas aclaraciones se pueden considerar como exigidas por el genio de la lengua romance en oposición a la concisión de la lengua latina; así cuando después, página 42 (principio), se añade el «en mi» a la frase: «la part irascible *en mi* sia sanctificada ab lo teu poder».

Abundan igualmente los casos en que la aclaración consiste en repetir el mismo concepto de una palabra por un sinónimo. Más que de aclaración se trata entonces de insistencia y refuerzo del mismo concepto. Por ejemplo, en la misma página 42 se añade a «fervent» el sinónimo «e inflammat», o en la página 47, junto a «acomplir» se pone la locución de igual sentido «e metre en obra».

Con todo, las que más abundan son las interpolaciones de palabras y frases para redondear y embellecer los períodos retóricos del original, casi siempre con no poca habilidad y acierto. Véanse los incontables incisos incluidos entre «...» en nuestra transcripción, particularmente el largo inciso añadido a la página 65: «aço vol, aço desitja e aço spera, etc.».

Hay también, aunque pocas, algunas incorrecciones al cambiar la estructura de la frase; así al traducir (p. 37) «in sanie fetidissima» por «en ronya, suzea e pudor».

Por fin observamos que omite o deja de traducir algunas palabras y frases del texto latino, posiblemente por no estar ya en el original que tuvo a su disposición o por simple olvido.

Para que se pueda juzgar y conocer mejor la manera de traducir de Canals, reproducimos en tipo menor el texto latino según el manuscrito de San Gall⁶, sin anotar las variantes de la versión recogida en Migne.

NUESTRA TRANSCRIPCIÓN: Hemos procurado transcribir fielmente el texto catalán con levísimas modificaciones: moderada regularización en el uso de mayúsculas, puntuación y acentuación que hemos mo-

⁶ Parece que este manuscrito es el único ahora conocido con precisión. Según G. Scherrer, autor del catálogo *Die Handschriften der Stiftsbibliothek St. Gallen* (1875), consta de 192 págs. en papel y pertenece al siglo XIV. Es manuscrito misceláneo que contiene obras (o fragmentos) de san Buenaventura, san Juan Crisóstomo, Hugo de San Víctor y anónimos. Scherrer atribuye la exposición del *Pater noster*, que ocupa las primeras nueve páginas del códice, a san Buenaventura.

dernizado sólo en parte. Hemos separado palabras que van unidas en el texto, principalmente partículas (preposiciones) unidas a la palabra siguiente; en cambio no hemos unido las enclíticas a la palabra anterior. La vírgula ' indica siempre separación de voces que estaban unidas con elisión de una vocal o conglomeración de dos vocales iguales seguidas en una sola.

Según ya hemos advertido van incluídas entre «...» las palabras o frases interpoladas por Canals en la traducción catalana o bien olvidadas por él cuando aparecen así en el texto latino.

Tanto en el texto catalán como en el latino hemos regularizado el uso de *v* < *u*, *i* < *j*.

Entre paréntesis angulares < > van las palabras o letras que creemos sobran en el texto, generalmente repeticiones debidas a distracción del copista. Entre paréntesis cuadrados [] las letras que faltan o parecen completar bien la grafía. Según ya se ha dicho entre comillas « » van en el texto catalán las glosas a añadiduras más visibles de Canals. En el texto latino estas comillas indican palabras no traducidas u olvidadas por Canals.

Al revisar las pruebas hemos visto que el linotipista por su cuenta se ha permitido regularizar la acentuación mucho más de lo que era conveniente. Lo hemos dejado así para no tener que corregir tantas líneas.

La traducción, según se indica en el preámbulo, fué hecha por Canals a ruegos de Pedro de Artés, maestro racional del rey Martín el Humano. Se escribiría, pues, entre los años 1395 y 1410. Este personaje ya figura como camarlengo del anterior monarca Juan I (1386-1395). Sobre sus actuaciones en relación con los libros, nos informan una serie de documentos publicados por Rubió y Lluch en su conocida colección⁷.

JOSÉ VIVES

⁷ *Documents per l'Història de la Cultura catalana mig-eva*, 2 vols. (Barcelona 1918-21). Véanse las referencias en el índice de esta obra, a la voz: *Artés, Pere d'*.

APÉNDICE

TÍTOL O PREÀMBOL EN LES EXPOSICIONS SEGÜENTS, ÇO ÉS, PRIMERAMENT
 EN LA ORACIÓ **Ave Maria gratia plena, Pater noster qui es,**
Salve regina misericordie.

| Al molt honor(able) mosse(enyer) P. d'Artés, cavaller | [p. 2 mestre racional del S. R. en Martí, frare Anthoni Canals del Orde dels frares prehicadors, indigne mestre en sancta theologia, inflamada, pura e studiosa oració. Plague a la divinal bonea, no ha molts dies passats vostra humilitat venc a la mia cella portant un cistern dins lo qual eren expostes les oracions de la Ave Maria, del Pater noster e de la Salve Regina, les quals obres ab gran diligència ell havia encercades. E com a petició vostra dins la mia cella yo legis les dites oracions expostes en forma de contemplació, fuy axí esbayt en lo legir que no sebí clarament ya de quin doctor era. Car l'estil conté en sí tan gran | e tan entesa matèria de contemplar a tanta claredat | [p. 3 de ordinació que non sce bonament si aquell qui féu la dita obra era dins los cors o si era arrapat ab sant Paul fins al cel de la visió divinal. Lig yo e relig la dita scriptura e adés me donava vijares sia obra de mestre Bonaventura, adés de mestre Ozibert, adés me ve en la pensa que algun sant àngel la haia revelada a algun solitari cartoxà o a algun solitari heremita. En la qual scriptrà veig tanta devoció tant gran sciencia tanta propietat de sentències e tant ample cel per contemplar. E si vol queucom sentir de la dolçor del spirit e de la suavitat de la altra vida, lige la dita scriptura, car allí porà contemplar cosas molt pus altes que sol ne luna ne | steles. | [p. 4 E com vos me pregàssets que la dita obra volgués arromançar per profit de molts, no m'y son volgut trigar⁸, e açò per tres rahons. La primera, per devoció de la Incarnatió, la qual és contenguda en la oració de la Ave Maria. La segona, per la propietat de la oració que és mostrada en lo Pater noster. La terça rahó és per la gran sperança que mon Orde ha tots temps en la Salve Regina.

E fou lo primer estament que ordenà que la Salve regina se digués cantant e faent processó. E hagneren hi los frares tanta devoció, que diverses vegades fon vista la verge Maria ab son fill en lo braç sots forma de patit infantó al cap de la dita processó. E quant los frares dehien *Salve*, ella'ls saludava inclinant-se a ells. E quant | [p. 5 dehien *mostre'ns Jesu Christ beneyt fruyt del teu ventre*, la verge Maria anava per mig de la processó mostrant lo seu car fill a cascun dels frares.

⁸ Estos primeros párrafos del preámbulo hasta aquí fueron publicados por Rubió y Lluch en la antes citada obra, vol. I, p. 437, nota.

Mas requir e prech a vos, mossenyer, de dues coses. La primera és que la dita obra sia comunicada indiferentment a tot hom qui la vulla. Car gran sperança he en nostre S. Déu que gran profit se'n seguirà per la virtut que ha en levar les penses en alt e fer les spirituals e portar a menyspreu lo món ab totes les sues falces pompes e delits. La segona és que requir a vos, mossenyer, e a tots quants legiran la present obra, que és una excellent oració, que us ordonets en tal forma en vostra oració que sia profitosa e faça algun fruyt. E porets ho fer si quant legirets la dita contemplació vos sforçarets | que vostra oració <sia> haia quatre cosas: la primera que | [p. 6 sia pura, ço és que en aquella hora que legirets la dita obra foragite[t]s de vos mateix tant com en vos sia tota ocupació de les cosas temporals, posant vos detràs en aquella hora totes quantes cosas són en aquest món, ymaginant que la verge Maria és tota pura e que no demanats a Déu sinó dolçor de spirit, en guisa que no diga Jesu Christ la paraula que dix alls fills de Zebedeu qui demanaven honor temporal, dient en aquells: No sabets que us demanats. A la dita puritat pot ajudar que hom trameta la sua cogitació sobre los cels e que contemple aqui los tresors spirituals infinits als quals les riqueses de aquest món ne les seus falços delits no poden ne deuen ésser acomparats. La segona és que la dita oració sia fervent e inflamada no | pas tèbea, so és que tot lo cor tota la oració se scalfa en la | [p. 7 oració, la qual sia encesa ab lo vent del sant spirit. E diu sant Augustí que la obra tant és pus fervent en la dita oració en quant la fervent oració és precedent. A aquest inflamament se pot ajudar ab sospirs multiplicats, ab plors procurats, ab la attenta cogitació de la passió de Jesu Christ. La terça cosa és que la dita oració sia feta en loch amat e apartat, com en aquesta tal manera la verge Maria hoy la salutació del àngel, qui li dix: Ave Maria, estant en la cambra apartada. Car sapiats que en la dita oració ha paraules molt amoroses, e lo spòs e la sposa són molt vergonyosos e no les volen dir en públich, per què no y ha millor loch que la cambra o la capella, so és dins casa en tal hora que lo ventrell sia buyd e la persona sia | ben | [p. 8 disposta. Gran perill seria de dir la en públich car la matèria és molt alta e tota spiritual, e si vanaglòria s'i mesclava, la qual se afferra tant com pot ab la spiritualitat, perdriets tot lo mèrit, la qual cosa vana glòria deuen molt squivar en aquests nostres dies. Una vegada un dexeble interrogà sanct Bernat per què havia dit Jesu Christ que hom faés oració dins en la cambra tancat, com en altra loch hagués dit Jesu Christ <que hom faés oració dins en la cambra tancat com en altra loch hagués dit> que la lum dels homes, ço és, les bonas obras, devia resplandir per tal que fos vista e que Déus ne fos loat. Al qual dexeble respòs sant Bernat: quant hom porta una patita lum, deu la ben guardar del vent per tal que no la y pusque apagar, mas quant hom | porta gran faro, ab gran vent lo deu hom portar | [p. 9

per tal que més se encena. Los nostres pares antichs portaven grans falles de karitat e de lum de virtuosa vida, per què aquells les podien ben mostrar. Mas aquells qui aporten bona vida de fort poca patita lum amagar les deuen del vent de vanitat. Pot ajudar, moss(enyer), al dit enflamament cogitar en sos defalliments e humiliar se a Déu pregonament de tot son cor. No és cosa en lo món que tant de bé faça a la dita oració com fa appartement, cor streny tot lo home en sí mateix e fa li hunir e ajustar la virtut que havia sepparada. La quarta cosa és breu oració e que sia feta sens fatigació e sens anug. Car, segons que diu sant Iherònim, més valria dir un psalm ab ardor de devoció que dir lo psalteri tot sens | devoció e ab poca atten- | [p. 10 ció. Car la mel celestial no deu ésser remusegada, e specialment aquesta meravellosa oració, la qual se deu dir breu, ço és un die la Ave M(aria), no tota, mas deppartir la en .ii. dies. E axí matex del Pater noster e de la Salve Regina per tal que alguna cosa se'n digeresca e'n romanga dintre lo nostre cor. Tanta suavitat hi <hi> ha e tanta spiritualitat e dolçor celestial que axí com a vianda celestial se deu reebre, so és un patit cascun die, car com pus poca serà mils nos se convertirà dins nos e molt més nos acostarà a Déu. Legit he que una bona dona dehia tot jorn ab gran devoció lo Pater noster e la Ave Maria en un angle o racó de la seu, hon lo bisbe vehé que una coloma devallava del cel que ab | la ala li torcava e li | [p. 11 axugava las làgremes dels ulls. E après la dita visió, demanà lo bisbe a la dita dona, qué dehia en la dita oració, al qual respòs que lo Pater noster e la Ave Maria; dix lo bisbe: ay madona si vos sabiets e dehiets lo psalteri quant bé fariets. Tant li dix lo bisbe que la dona après de legir per so que pusqués dir per oració lo psalteri. E com la dona faés la oració e digués lo psalteri tenint hi esment per moltes vegades, lo dit bisbe no y vehé jamés devallar lo dit bisbe sobre la dita dona la coloma, segons havia acostumat, per lo qual cosa lo bisbe entès que la oració ho fahia de dir lo psalteri per la sua gran prolixitat e longueza era anujosa e indevota, per què ell manà a la dita dona que tornàs dir la oració del Pater | noster a de la Ave M(aria) axí | [p. 12 com havia acostumat. Donchs com aquesta contemplativa oració sia queucom larga, amonest e prech tots aquells que la diran que la parteshen en diversos dies raebent patit de la vianda axí preciosa. E prech nostre S. Déu que axí se encorpora en ells e sien en tal manera inflamats en Jesu Christ e en la gloriosa mara sua que null temps sien sepparats de lum amor e gràcia. amen.

MOLT DEVOTA ORACIÓ E SALUDABLE SOBRE LA SANCTA ORACIÓ
DEL PATER NOSTER

1. *Pater noster qui es in celis sanctificetur nomen.*

Ho sobirana clementia ineffabla dignitat e benignitat, o meravellosa bonea, o longuesa, altea, amplea e pregoneza de la divinal karitat, yo vil fanch e molt suzeu podrimener abominable e malvada creatura, e lo Rey dels Reys e lo senyor dels senyoreiants diu si ésser pare meu. Quant farets oratió, «diu Jesu Christ», digats «axí»: *Pare nostre qui és en los cels sanctificat sia lo | teu nom.* E pus | [p. 36 que açò diu aquell qui pura veritat sens dupte cosa és molt vertadera yo són ben cert que sens tota compa[ra]ció me ama molt més que lo meu pare «e mara» carnals, hoc encara molt més que no am my mateix. Donchs de tan gran «e de tan excellent» pare se elevarà «e's exaltarà» lo meu cor axí com una «gran» àguila; pus que yo són fet hereter del cel «e de paradís», menysprearé de aquí avant totes les coses jusanas. Què'm [fa] a my de aquí avant de les honors terrenals pus que yo són fill de Déu. «Certes» major vituperi seria a my desijar honor terrenal per gran que fos que no seria al fill del emperador que desijàs ésser albelloner. E què'm fa a my de aquí avant de les riqueses terrenals qui son hereter del Rey eter[n]al. Major «confusió» o | [p. 37 vergonya seria a my haver cura de les riqueses terrenals per grans «e per habundosas» que fossen que no seria al fill del emperador fer se femeter. Què'm fa a my de aquí avant haver delits carnals e terrenals per grans «e per delitables» que sien «pus que yo són fill del creador e senyor de tot lo món». Certes major confusió seria a my delitar me en res que en lo món sia que no seria al fill del emperador delitar se en ronya, suzea e pudor. Quina cosa és bella, quina bona, «quina profitosa» e quina desiderabla que a my pusque plaure «e

EXPOSITIO DOMINICE ORATIONIS

1. *Pater noster qui es in celis.* O immensa clemencia, o ineffabilis benignitas, o mira dignacio, o longitudo latitudo, sublimitas et profundum caritatis divine. Vilissimum lutum sum, detestabilis sanies, nequissima creatura et tamen Deus deorum, rex regum et dominus dominancium se meum patrem dicit. Cum oraberis, inquit, dicite: *Pater noster*, etc. Ex quo dicit ipsa veritas verissimum est, et scio quod plus sine comparacione me diligit quam pater carnalis, immo quam ego ipse. De tanto ergo patre elevabitur com meum sicut aquila et iam heres celi omnia inferiora «relinquam et» contempnam. Quid ultra michi de terrenis honoribus qui sum filius Dei. Maius dedecus esset mihi appetere quantumcumque honorem terrenum quam filium imperatoris appetere officium latrine. Quid ultra michi de terrenis divitiis qui regni eterni sum heres. Ignominiosius esset michi de quantumcumque magnis divitiis terrenis curare quam primogenitum imperatoris de fimo equorum suorum. Quid ultra michi de deliciis carnalibus et terrenis quantumcumque magnis. Detestabilis esset michi filio summi regis affici

profitar», qui son hereter del «sobiran bé, de la font del qual hix tota bonea e tota bellesa». Totes aquestes coses jusanas en esguart de la mia heretat no són sinó una semblança o hombra; acostar me he, | donchs, al meu pare qui no vol altra cosa sinó que yo lo | [p. 38 haia «e'l posseesque». E donchs, ¿seré negligent ne reposaré ma intenció e cogitació en altres cosas? Certes no, ans postposaré e leixaré totes altres cosas e correré al meu pare ab tota ma força «e virtut e ab ell repposaré». Assats e sobres de gràcia és a my que yo haia aytal pare, per què de tot mon cor me'n hiré a ell; e no miraré ne veuré res sinó lo meu Déu, car l'ull de la mia pensa va «e corre» a ell, qui molt és plazent «e delitós» al meu corage, diré doncs: Pater noster.

O mel o bresca en la mia boca quant lo meu Déu yo apell «e nomen» pare meu. O dolçor o plaer inextimable, o cantilena ineffabla com te gos yo dir pare nostre. O alegria, o dilectió, o cant, o admiratió qui recompleys totes les mies | madullas quant yo pusch dir que | [p. 39 pare meu és tu, e què procehiré, què demanaré de aquí avant pus que pare meu és tu. Mas digues me, pare meu, e hon és tu si en tot loch és, «e axí és ver». «Digues me pare meu» com és lo cel cadira tua, mas tu benigne senyor vols que't diguam: pare nostre qui és los cels, per tal que'ns leves de les cosas terrenals a les «riquesas», celestials hon lo teu poder, la tua savieza, la tua bonea «singularment» resplandeix e hon sia per totstemps ab tu, pare, nostre conversació e que no't demanem cosas terrenals sinó solament bens celestials, hoc «e per açò diem que és en los cels», que nos siam fets spirituais e que per tal que tu pare nostre faces en nosaltres la tua habitació. Quina cosa donchs nos retardara ne quina'ns tirara atràs, quina cosa nos | empaxará que nosaltres no tingam vida spiritual e no | [p. 40

in quantumcumque allectam creaturam quam filio imperatoris in sanie fetidissima. Quid bonum, quid pulchrum, quid desiderabile allicere me potest qui heres sum boni. Omnia respectu illius non sunt nisi quedam umbra vel similitudo. Accedam igitur ad patrem meum qui nichil aliud vult nisi ut habeam eum. Numquid ergo negligens ero. Numquid pausabo, numquid aliis intentus ero. Certe cum impetu omnibus postpositis curram ad eum. Sufficit michi si habeo patrem meum et ideo toto corde intendam in eum. Non aspiciam nec aliud videbo nisi Deum meum quia oculus mentis mee tendit in eum, quia nimis allexit animum meum *Pater noster* etc. O mel, o favum in ore meo cum te Deum meum patrem meum voco. O dulcedo «indicibilis», o iocunditas inestimabilis o iubilatio ineffabilis, cum audeo patrem meum invocare. O exultatio, o admiratio, o medullaris modulacio quia pater noster es tu. Quid ultra procedam, quid ultra dicam, immo qui ubique es, quomodo tibi celum sedes est, sed ideo benignissime vis ut dicamus *Pater noster qui es in celis*, ut nos a terrenis ad celestia eleves, ubi maxime potencia tua sapientia et bonitas | eluceat ut ibi, mi pater, | [2 tecum sit conversacio nostra semper, ut a te celestia non terrena petamus aut certe ut nos spirituales celi facti in nobis sit habitacio tua. Quid ergo nos tardabit, quid nos retinebit quid impedimenta prestatib quin celestem non terrenam vitam ducamus ut in nobis sit habitacio tua. O digna admiracio et mira dignacio et dignata habitacio Christi in nobis. Ego fetidissimus fimus et abhomi-

terrenal per tal que en nosaltres sia la tua habitació. O digna admiració e meravellosa conversació: Jesu Christ en nosaltres; yo, qui són fems e podrimener abominable e latrina de peccats, per la gran clemència del meu Déu són fet tabernacle seu, e yo qui són ple de legea e de grans peccats seré tant ple de Déu stanta cadira de la sua saviesa e habitació del sp(er)it sant. O benaventurat die, o beneyta hora serà aquella quant yo posseyré a tal habitador; tenir «e retenir l'e «e no'l leixaré fins que yo'l introduesca dins my e fins que ell me meta dins la casa sancta de Jherusalem «sobirana» que és mara mia en lo tàlem de la mia engenradora, en lo tàlem ço és en lo repòs de suau contemplació allí hon dormen e repposen les ànimes beneventuradas. «Doncs | diré»: *pare nostre qui és en los cels sancti-* | [p. 41 *ficat sia lo teu nom*. O e com se segueix bé, o e com se continua altament. O e com és ordonada bellament la següent petició a la demont dita, «ço és lo, sanctificetur nomen tuum, al pater noster qui és in celis». Car la filial devoció e la celestial contemplació converteix tot lo corage del fill al pare celestial per tal crit e diga: «pare meu sanctifica[t] sia lo teu nom, quaix que diga: non, deman riqueses<es> terrenals «ne delits» ne honors temporals, ans deman que sia tot convertit en tu e que sia tot divinal; sia sanctificat lo teu nom per tal que la mia part racional sia illuminada ab la tua saviesa en guisa que quant serà purgada de tota error e de tot dupte <e de tota error e de tot dupte> e de tota tenebrosa obscuritat haia «de tu, senyor», pura | e sancta conexença. *Vinga en nos lo teu regne per so* | [p. 42 que la part irascible «en mi» sia sanctificada ab lo teu poder, e seu puig a la dreita part del <del> teu regne que és cosa molt difícil.

Fiat voluntas tua sicut.

Sia feta la tua sancta voluntat per tal que la mia part concupiscible sia endolceida ab la tua bonea e ab la karitat perfeta en guisa que plenàriament en les coses que a tu, senyor, plahen e per haver amistat

nabilis peccatorum latrina valeo esse ex immensa Dei clementia tabernaculum eius; qui sum plenus sanie et fetore ero sanctum Dei templum, sapientie sedes, habitaculum Spiritus sancti. O felix dies, o beata hora cum talem hospitem possidebo. Tenebo eum nec dimittam donec introducam eum, immo ipse me introducat in domum illius que est in Ierusalem matris mei et in cubiculum genitricis mei, scilicet in intimam contemplationis quietem ubi cubant, ubi quiescunt anime delicate. *Pater noster qui es in ce. s. no. t.* O quam bene sequitur, quam optime continuatur hec peticio ad predicta et elangantissime ordinatur quia filialis devotio, celestis contemplatio totum animum filii «revertentis» convertit in patrem celestem ut clamet et dicat non terrenas divicias et honores peto, sed ut sim in te totus conversus, sim totus divinus. *Sanctificetur nomen t.* Ut materlia rationalis tua sapientia illustrata omni errore et ambiguitate et tenebrositate purgata habeat sanctissimam et purissimam noticiam tui. *Adveniat regnum t.* ut mea irascibilis tue potencia roborata ad arduitatem tui regni conscendat. *Fiat voluntas t. s. in c. et in terra,* ut materlia concupiscibilis tua bonitate dulcorata immo tua caritate perfecta plenarie tuo beneplacito aquiescat; ut ex vera dilec-

de devoció sia ab tu un voler e un no voler. Sia donchs, senyor, sanctificat lo teu nom, quant és a la pura conexença e claradat del enteniment. Vinga lo teu regne, quant al fervent «e inflammat» desig de la affectió. *Sia feta la tua voluntat axí en la terra com en lo cel*, quant és a la obra de perfeta servitud. Sia donchs sanctificat en nosaltres lo | teu sant nom lo qual eternalment és tot sant en e per | [p. 43 guisa que tot quant veem, tot quant hoym, tot quant entenem e tot quant sentim tot ho ordonem a la conexença del teu sant nom, «qui és tot gloriós», en guisa que ell sia a nosaltres sant, ço és, sens tota terrenitat, e sia tot pur, en guisa que, purgats nosaltres e spolsats de tota terrenitat e de tota fantasia infructuosa, coneguem tu tot temps en totes coses tot piadós e sant pare, dreçant incessantment los ulls de la nostra pensa a tu qui és lum eternal, conexent tu, qui és en totes cosas, axí que en totes coses te vege e't conega. E com és dolça cosa e delitable als ulls de null temps sepparar ne lunyar «los ulls ne» lo sguart de tu qui és vertader sol de justícia. O e quant és dolça, o e quant és meravellosa als ulls la claredat dels teus raygs; sia donchs, senyor, santificat lo teu nom e vinga lo teu regne. | [p. 44

2. Axí, Senyor, com lo regne de aquest món ha ocupada tota la mia ànima e la ha tota dissipada, tota squinçada e ha coneguda la molt amada spona tua que és la mia ànima, per semblant forma la vanitat e la suzea de aquest món ha tirat a<s> si tot lo meu cor e tota la mia affectió, en tant que solament yo cogit les coses terrenals, solament sent les coses de aquest món, solament desig les cosas carnals e en aquestes pos la mia affectió, fet són cuitada de aquest món e pos tot mon studi en seguir e servir de tot mon cor lo príncep de aquest món. Mes digues me, senyor, ¿e no són yo creatura tua? E

cionis amicitia sit idem velle et nolle, vel *sanctificetur nomen tu.* quantum ad puram noticiam intellectus. *Adveniat regnum t.* quantum ad fervens desiderium affectus. *Fiat voluntas tua si in c. et terra* quantum ad perfectum obsequium effectus. *Sanctificetur nomen t.* quod ab eterno in se certissimum vel sanctissimum est ut quidquid videmus quidquid | audimus, quidquid intelligimus | [3 et sentimus totum ad sanctissimi nominis tui noticiam ordinemus ut et in nobis nomen tuum sanctum sit, id est, sine terra, et purum, ut extersi et purgati ab omni curiositate et vanitate et omni inutili fantasia te solum in omnibus cognoscamus semper, piissime et sanctissime pater, mentis nostre oculus ad te lumen eternum incesabiliter dirigatur semper te qui in omnibus et a quo omnia sunt in omnibus te intueamur, in omnibus te agnoscamus. O quam dulce lumen et delectabile oculis a te sol iusticie numquam mentis intuitum amovere. O quam dulcis «et amabilis» quam admirabilis «et delectabilis» oculis nostris tuorum claritas radorum. *Sanctificetur ergo nomen t.*

2. *Adveniat regnum t.* Nunc, domine, regnum huius mundi occupavit immo dissipavit totam animam meam, totam laceravit, totam fedavit, totam denigravit sponsam [tuam] dilectam animam meam totum cor meum totum animum meum affectum meum vanitas immo feditas huius mundi allexit. Ideo [non nisi] que mundi sunt sencio, que carnis sunt appeto et sola terrena cogito et affecto. Factus sum huius mundi civis et sub huius mundi principe sollicite studeo militare.

donchs vinga lo teu regne per tal que lo príncep de aquest món ne sia foragitat e tu, senyor, sol regne en my, tu sol habita «en la mia casa e» en la | mia pensa. ¿què deman, què vull, què desig, hon | [p. 45 vaig, hon discòrrech per què'm scap axí? Assats és a my, senyor, lo teu regne car lo regne se'n aporta tot lo meu desig e recompleix tota la mia affectió. E donchs vinga lo teu regne, senyor, no cogit yo de aquí avant altra cosa, ne desig altra cosa, no pos la mia affectió en altra cosa sinó en lo teu regne; sia en aquell regne la mia affectió e lo meu sadollament, sia en «aquell regne tota la mia conversació». Tu, senyor, és sol bo, tu és sol desiderable amador de les ànimes, tu sol me regesques, tu sol me endreces, tu sol me plàcies, tu sol hages tot lo meu cor qui és zelador de les ànimes. En tu sol repòs lo meu cor, tu umple lo meu corage per tal que ab gran virtut puig a tu, qui és centre e regne meu e redemptor de les ànimes. E doncs, senyor | meu, vinga lo teu regne. | [p. 46

Sicut in celo et in terra.

3. *Sia feta, senyor, la tua voluntat axí en la terra com en lo cel.* Açò vull, açò desig ab totes les mies entràmenas, que en my, de my e per my sia feta la tua sancta voluntat e no la mia; tot són teu per què a tu tot sol desig donar tota honor, «per açò són feyt, per açò són nat, que solament cerch la tua honor». De aquí avant no cerquaré lo meu bé propi, de aquí avant no consideraré la affectió dels amics seus ans solament me sforçaré metre en obra lo beneplàcit de la tua sancta voluntat. No cogitaré de aquí avant quina cosa és amarga, quina cosa és dolça, quina cosa és honor e quina menyspreu, quina cosa és difícil «e quina carregosa» e quina leu|gera, quina cosa és aspra e quina suau. Màs ab gran e fervent desig e ab tota velocitat

Sed, domine, nonne tua creatura sum. Ergo *adveniat regnum t.* ut princeps huius mundi eiciatur foras, tu solus in me regnes, tu solus inhabita mentem meam; totum me occupet regnum tuum tibi vendicet desiderium meum solus afficias affectum meum. Quid quero, quid volo, quid desidero, quid vagor, discorro. Cur distrahor, sufficit michi, domine, regnum tuum. Ergo *adveniat r. t* Nichil de cetero cogitem, nichil desiderem, nichil affectem nisi regnum tuum. Sit ibi refectio mea, sit ibi tota consolatio mea. Tu solus bonus, «tu solus pulcher, tu solus amabilis», tu solus desiderabilis animarum amator. Tu solus me regas, tu solus me dirigas, tu solus me allicias, tu solus totum meum cor habeas. Animarum zelator, in te solo dulcoretur pectus meum, in te solo quiescat cor meum, totum repleas animum meum. Cum impetu ascendam ad te, sceptrum et regnum meum, | animarum amator. Ergo *Adveniat regnum t.* | [4

3. *Fiat voluntas tua sicut in ce. et in terra.* Hoc volo, hoc desidero, hoc totis visceribus animi concupisco ut in me et per me et de me non mea sed tua fiat voluntas. Totus tuus sum, totum in tuum solum tendam honorem. «Iam non flectar ad meum appetitum», iam non requiram proprium commodum, iam non desiderem amicorum affectum, sed totus nectar in omnibus tuum beneplacitum adimplere. Non cogitem quid amarum vel dulce, honorificum vel vile, difficile vel leve, asperum vel suave, sed cum impetu et desiderio ferventi et anime an-

correré acomplir «e metre en obra» totes quantes cosas yo sabré sien plasents a la tua sancta voluntat. Aquesta cosa sola és a my plazent, açò sol és a my suau, açò sol és a my leuger, delitable, amable més que totes altres cosas; vullas que sien vils amargues, cerch e requir fer agradablement la tua sancta voluntat. O goig, o delectació, alegria la qual entres dins les medulles de les mies entràmenes, fes me tant assenyalada gràcia que yo tot e totalment totstems e en tot loch me pos a tota la tuo honor, subjugant me tant com pusque en servir e fer la tua sancta voluntat. O senyor, e ja pusques complir tot sol so que e quant tu trobaries plaer. Maior goig trop e més ho approva | e més ho desig ab totes les mies forces e ab totes les mies | [p. 48 entràmenes scampar me en la tua honor e satisfer de my mateix la tua sancta voluntat que alegrar me en qualsevulla delits que sien en lo món, posat que sien celestials o divinals. Car si yo, senyor, per tu era scorxat e per la tua honor sostenia les majors passions e les pus cruels morts que sien en lo món, més les appriaria e més me'n aleg(ra)ria que de tots quants plaers «són creats» e encara més que de tots quants goigs e plaers yo poria haver e obtenir en paradís eternal. Si ja donchs los dits goigs e plaers no venien en major honor tua, los quals no desijaria jo pas per rahó de la delectatió, la qual hi trobaria, sinó solament per rahó de la tua honor. No són yo, «senyor meu», feyt per aconsolar la mia vanitat, ans | són feyt per | [p. 49 honrar la tua gran magnificència. Quina cosa és a my major, quina cosa és a my pus dolça, quina cosa és a my pus amabla que resolre e scampar tot my mateix en la tua honor. O festa, o goig, en açò stà tot lo meu solaç, que yo pusque fer queucom per la tua honor per aspra e per difícil que sia. Aquest és lo goig dels àngels, aquest és lo desig celestial, aquest és lo premi dels sants, que't puxen de tot lur

xietate curram perficere que tue sunt beneplacita voluntati. Hoc solum sit michi iocundum, hoc solum mihi suave, hoc solum leve, hoc delectabile et amabile in quantumcumque asperis, vilibus et difficilibus et amaris tuam requirere perficere voluntatem. O gaudium, o iocunditas et exultatio medullaris totum et totaliter semper et ubique exponere me ad omnem tui honorem quem possim modo aliquo effectui mancipare. O utinam solus possem omnia mysteria tua nunc, domine, adimplere. Magis gaudeo, magis approbo totis artubus et visceribus amplius concupisco me totum impendere tuo honori, tue divine satisfacere voluntati quam quantiscumque celestibus et divinis deliciis iocundare. Si enim pro te, mi domine, lacerarer totaliter et passionés et mortes quascumque ad tui honorem recipirem, eas magis approbarem, «magis diligerem», de eis magis gauderem quam et de quacumque delectatione, quam etiam in patria possem habere, nisi forte in illa delectatione tantum que plus cederet ad tui honorem, et hoc tale non ratione delectacionis sed ratione tui honoris optarem. Non enim factus sum ad meam vanitatem consolandam, sed ad tui magnificenciam honorandam. Quid michi maius, quid michi dulcius, quid michi amabilius, quam totum in tuum honorem resolvi. O gaudium, o tripudium, o omne m[ichi] iubilare solacium quod possum aliquid quantacumque difficultate facere ad tuum honorem, Hoc est angelorum gaudium, celeste desiderium, patrie premium posse totaliter cum obsequi totaliter tibi in te servire, tue voluntati totaliter conformari et | [5

poder servir e de tot lur poder a tu amar e conformar e concordar se plenament ab la tua voluntat, e meravellar se continuament de la tua gran magnificència e honor. No dupte yo ans són ben cert que los àngels e les ànimes sanctes més se alegren de la granea de la tua honor que de la «granea e» magnificència de la [lur] glòria. E | [p. 50 per so dic, «senyor», que sia feta la tua sancta voluntat axí com és feta en lo cel, ço és los spirits celestials, axí sia feta en la terra, ço és los homes qui habiten en aquella. Per guisa que nosaltres volentorosament e fervent te obeiscam e siam totalment conformats a la tua sancta voluntat segons virtut de nostra possibilitat:

4. *Dona'ns senyor vuy lo pa nostre de tot die.*

O e com són ben ordonades, com bellament són ajustades aquestas paraules ab les demont dites. E jatsia que açò se puxa expondre e entendra del pa material e del pa sacramental, emperò declarem ho del pa sacramental qui és lo vertader cors de Jesu Christ. E, segons que ja és dit en les paraules de Jesu Christ, ha meravellós orde. E com e qui és tant digne e disposat a rebre lo sant | sagrament del | [p. 51 altar e offerir lo a Déu lo pare com és aquell axí com dem(on)t és dit ordona si mateix totalment en Déu e quant al inteniment e quant a la affectació e quant a la obra. Qui se és donat totalment a Déu, qui si mateix ha cremat en sacrifici, qui en si se és tot anichilat «per humilitat» e se'n és tot entrat en Déu e dins Déu e no demana res que sia seu propri ans solament cerque les cosas que són de Jesu Christ, aquest aytal pot reebre vertaderament Jesu Christ en aquest sacrifici e offerir lo per sí e per los altres a Déu lo pare. E per so ans de aquesta petició ne posà una altra lo vertader mestre, quant dix: sia sanctificat lo seu nom, e tantost après de açò ajusta a les demunt dites paraules aptament ajusta *dona'ns vuy lo nostre pa cotidià o de tots dies*, hon per tal com | lo poble de Israel exí de Egipte | [p. 52

tuum honorem et magnificentiam admirari. Non dubito immo certus sum quia plus gaudent angeli et anime sancte de magnificentia tui honoris quam de magnificentie gloriae sue, et ideo *Fiat voluntas t. sicut in ce.*, id est, in celestibus spiritibus, et in terra, id est, in nobis hominibus, id est, tue voluntati adeo ferventer et libenter et voluntarie obsequanur et tue voluntati totaliter conformemur secundum possibilitatem nostre virtutis.

4. *Panem nostrum cot. da no. ho.* O quam bene ordinat, quam eleganter coniungit hec verba premissis et quamvis de pane materiali et etiam spirituali possit exponi, de sacramentali tamen maxime exponemus ad presens et, ut dixi, in verbis Domini est egregius ordo. Quis enim adeo habilis est ad suscepcionem huius sacramenti ad offerendum filium Deo patri ut ille qui, sicut supra dictum est, se totaliter in Deum convertit et quantum ad intellectum affectum et effectum, qui se totum Deo obtulit, totum se in sacrificio concremavit, qui in se annihilatus est et totus in Deum est latus, qui iam non que sua sunt querit sed que Iesu sint. Ille vero per se et aliis Deo patri offerre potest et ideo petitioni isti verus magister imposuit *Sanctificetur nomen tuum* et ceteras petitiones et ideo subiungit optime et illis verbis coniungit *panem nostrum cot. etc.*, qui enim Egyptum peccatorum

en la sanctificatió del teu nom e passà a peu exut la mar roge de les habundants temptations, morant los dits egipcians en la dita mar roge. E açò en lo adveniment del teu regne, lo qual poble en lo desert de contemplació fon attès e encès solament a la servitut divinal, que és feta axí en la terra com en lo cel. Com en lo dit desert hagués fam, damanà al pare celestial manna que és pa del cel. E per açò diu: *dona'ns senyor lo pa nostre de tots dies*. Aquell qui en temps passat sehia en Egipte sobre les olles de les carns, menyspreant ara les dites carns, demana solament lo pa vivent qui és devallat del cel dient: *Senyor dona'ns vuy lo pa de tots dies*. O bonea de Jesu Christ infnida, o meravellós goig de la pensa nostra, aquell qui és Déu meu, spòs meu e | amor mia, aquell qui és premi dels sants, goig | [p. 53 dels àngels, paraula de Déu lo pare, és fet menjar meu «qui'm nodreix e'm sostenta». «Aquell qui és lum» del món, sol del cel e saviesa de Déu lo para és feyt sadollament del meu corage. «Aquell qui és» fill de la verge e reemsó humanal «e fill de la verge» e glòria del cel se és fet bocí meu. ¿Què desig més?; ¿quina cosa me pot de ací avant endolcir ne plaure? No placia a tu, senyor, que pusque lo teu cor a tant nobla vianda que's adelit en menjar qui sia de aquesta present vida. Prech te, senyor, que'm digues com se pot fer que tant noble vianda, tant suau, tant habundosa e tant dolça lo cor se pusque adelitar en cosas vanas ne suzes, ne com lo cor se pot sepparar sol per un moment de aquest menjar axí noble. E jatsia que no'l | [p. 54 pusque totstamps reebre sacramentalment, reebre lo meu cors no deu cessar de rominar «mastegar e remusegar» lo spiritualment. En veritat meravellosa cosa és e appar molt més que meravellosa com no defall lo meu cor en aquesta preciosa vianda per sobres de dolçor e per gran amor e per excés de furor. O bon Jesús, sies vianda mia e sado-llament meu, de tu sol ha<u>ia fam, tu solament meing ab appetit in-

exivit in santificetur nomen tuum et mare rubrum inundantium temptationum submersis egyptiis sicco pede transivit in adveniat regnum t. et in deserto contemplacionis soli Deo intendit et se totum Deo inclinavit, in fiat volunt. t. sicut in c. et in ter. iam in hoc deserto esuriens man, id est, panem celestem a patre celesti requirit unde panem no. cot. da no. ho. Qui enim in Egypto aliquando super ollas carniurn sedit nunc illis spretis solum panem vivum qui de celo descendit «exquiri», postulat «et aquiri». O inaudita Christi dignatio et mira mentis jubilatio, Meus sponsus meus amor meus factus est cibus meus, sanctorum premium, angelorum gaudium, Dei patris verbum est nutrimentum meum; lux mundi, sol celi sapientia Dei est refectio animi mei. Proles virginea, redemptio humana, | celi gloria facta est cibatio mea. Quid ultra | [6 affectem, quid me allicere potest. Absit a me, domine, ut ex quo cor meum habet tam nobile cibum quod circa aliquid in toto mundo afficiatur. Quomodo, obsecro, post tam nobilissimum et sufficientissimum et dulcissimum cibum potest cor meum circa vana turpia et imunda delectari. Quomodo, obsecro, potest cor meum vel ad momentum ab isto cibo nobilissimo separari. Et si semper non possit ipsum sacramentaliter sumere, saltem meum cor spiritualiter non desinat ruminare. In veritate mirum eciam plus quam mirum videtur quomodo pre dulcore et nimio amoris fervore cor non deficit in hoc cibo. Tu solus, bone Iesu, sis meus

satiabile e per totstamps sia famolent de tu. Quina cosa és pus dolça que tu, quina cosa és pus suau que tu. Quina cosa és pus amabla que tu bon Jesús. Tu sol vull menjar, tu sol desig mastegar. Tu te endolcesques totstamps en lo meu cor, la tua sola odor deuria sadollar tot lo món. Quan més a nos que'ns dones la tua vianda, la qual és tu mateix. Si en la paraula que hix e proceeix de la tuo boca som | [p. 55 tots recomplits, sadollats e vivim, quina cosa és «e quant gran» rebre en la boca tu qui és paraula eternal e mastegar te ab les dents del coratge. E com és que lo meu cor no's adelit axí en tu que totes coses oblit sinó solament tu. Si alguna cosa terrenal o la sua semblança occupa a vegades lo meu cor axí fortment que tu, senyor, li vens en oblit, com és que la tua presència no'l sadolla o no'l embriaga en guisa que li vinga en oblit tot lo món, hoc encara my mateix «de qui és lo dit cor». Donchs, pare celestial, dónan'ns vuy lo pa de tot die. Mas vuy, senyor, dóna a nos aquest pa per tal que en aquest món present e en lo altre totstamps lo haiam presentialement, sia a nos present almenys spiritualment aquest menjar en tal forma que null temps sia passat ne esdeve|nidor. Mas, o bon Jesús, tu dius | [p. 56 que huy nos sia donat per tal que nosaltres digam, per què cuytes tant de ésser ab nos, per què no't speres fins a demà. Senyor, què veus en nos, què coneys en nos, què sents en nos que axí fortment est embriach de nostra amor ¿què guanyas e què trobas en nos, quin fruyt hauràs de nos e que «axí cuytes e» no sabs gens tardar ne trigar ne allongar que no sies tantost ab nosaltres en los quals no trobes guany «ne profit». E nosaltres, qui som podrimener leig e indignes de ésser nomenats creatura tua, per vils que siam no devem trigar de ésser ab tu qui axí vols ésser ab nos. Com emperò nos deïam demanar tu qui és sobiran bé e spill sens tota màcula e solaç dels

cibus refectio mea. Te solum esuriam, te avide et insaciabili appetitu comedam, et semper sim famelicus tui. Quid te dulcius, quid te suavius quid amabilius, bone Iesu. Te solum volo comedere; te solum cupio masticare. Tu michi semper dulcescas in corde, solus odor tuus deberet reficere totum mundum, quanto magis cibacio. Si verbo quod procedit de ore tuo reficimur et vivimus, quid est te ipsum verbum eternum ore recipere, cordis dentibus masticare. Quomodo in te cordis penetralia non liquescunt. Quomodo non sic cor meum delectatur in te ut omnia obliviscar preter te. Si aliquid terrenum inmo similitudo terreni tantum cor meum aliquando occupat ut obliviscar tui, quomodo verissima presencia tui non tantum me reficit et inebriat ut omnibus mundi deliciis obliviscar et mei. Hunc ergo panem celestem panem cot. nobis hodie tribue. Hunc hodie, domine, da nobis panem ut ipsum in presenti et semper presencialiter habeamus. Sic semper panis hic cibus saltem spiritualiter ut nunquam preteritum vel futurum hodie dicis, bone Iesu, cur tantum festinas esse nobiscum. Quare non differs usque cras. Quid enim in nobis vides, quid in nobis sentis, quid in nobis agnoscis quod tantum es nostro inebriatus amore. Quid nobiscum luctaris, quid in nobis reperis, quem fructum de nobis habebis quod nescis tardare. | [7 Si sic amor nostri te urget ut differre nequeas quin statim velis esse nobiscum cum quibus nullum habes lucrum, nos, qui sumus fetidissima sanies et indigna tua creatura, quantumcumque vilissima nominari, quomodo differemus ex quo

àngels. Tu, bon senyor, segons mostres, no vols trigar, per semblant forma no volem de aquí avant | tardar ne trigar; huy donchs, | [p. 57 senyor, te demanam per tal que huy te haïam no és, senyor, tarda la tua instrucció. E què seria, senyor, si't demanàvem e no impetràvem per so com tantost te demanam e't desijam e açò desigs tu que façam. Acoste't senyor al nostre cor, car lo cor nostre puge a tu e tu és embriach de nos e nosaltres som embriach de la tua amor. Tu donchs, senyor, portes soptosament a nos, e nosaltres portes a tu ab lo gran càrrech de la tua amor e remoguda tota triga abraçes nos e nos abraçam tu. O senyor meu, la mia ànima defall entre los teus braços abisada e abraçada en la «ardor e» fervor de la tua amor. Hon com yo, senyor meu, sentís lo teu abraçament, tu despertist lo meu corage. E primerament lo sadollist, après lo embarguist e depuys ab los teus | abraçaments e besaments has complida de son la mia ànima | [p. 58 e repposa en los teus braços. E posat que sia indigne, ja per açò no la foragites de tu ne li fuges, ans strenyent la ab tu matex crides e dius: Man vos, filles de Jherusalem, que no despertets ne façats vetlar la mia amada fins que ella ho vulla. Mas una cosa me fa meravellar de la tua clemència, bon Jesús, per què diguist, pa cotidià, car, senyor, vols ésser a nosaltres tots dies pa e per tots dies continament. E no seria, senyor, assats que per un die habitasses en nos e stiguesses en nosaltres, donchs per què vols ésser tot jorn en nos, que't havem fet. Mas que diré de tan gran benivolència tua, no sce que me'n diga. Car en aquells tresors de la tua clemència defall tant fortment lo meu corage qui no pot considerar una patita sintilla o purna de tant | gran abís. Per què, senyor, no pusque dir altra cosa sinó que pusque jo servir totstems a tu pus que tu totstems vols star ab nos e que nos tots temps stigam «e siam» ab tu e que null temps no'ns partiscam de

nos tantum desideras esse tecum, cum te summum bonum, speculum sine macula, angelorum solacium impetremus. Tu ergo, bone Iesu, differre non vis, ut ostendis, et nos amplius differre nolumus. Hodie ergo te petimus ut hodie habeamus. Non ergo vana instructio tua quod esset si peteremus et non impetreremus. Quia ergo ista te petimus et desideramus et hoc ipsum tu cupis, accede ad cor nostrum quia ad te ascendit cor nostrum. En inebriatus es nostri et nos tui amore. Te ergo ad nos et nos ad te cum impetu ducet pondus amoris et iam omni mora sublata sit mutuus amplexus. En intra brachia tua deficit anima nostra absorpta amoris fervore. Cum enim sensi amplexum tuum, excitasti animum meum; primo cibasti, deinde inebriasti, tandem tuis amplexibus et oculis separasti animam meam et in tuis brachiis requiescit. Non eam quamvis indignam abicis, non eam fugis, sed ad te stringens clamas et dicis: Adiuro vos filie Ierusalem ne suscitatis neque evigilare faciatis dilectam donec ipsa velit. Sed adhuc adiuro clementiam tuam, bone Iesu. Quare dixisti: *cotti*. Numquid cottidie vis cibis noster esse. Nonne sufficit tibi si per unum diem habitans in nobis moraris nobiscum. Quare semper vis esse nobiscum quid tibi fecimus; quid ergo dicam de tanta benivolencia tua, nescio quia in illis thesauris clemencie tue deficit animus meus ut non possim parvam eius scintillam considerare, tanta est abyssus eius, et ideo nichil aliud scio dicere nisi ex quo vis semper esse nobiscum, sic nos omni tempore simus tecum et numquam a te sponso benignissimo cibo suavissimo

tu, qui és spòs tant benigne e vianda molt suau; senyor, degluteix nos dins tu ab la tua amor e devoció, ne puscam de aquí avant partir nos de tu. En aquesta forma *dóna a nosaltres lo pa de tot die*.

5. Et dimitte nobis debita.

Senyor, *lexa e perdona a nosaltres los nostres deutes axí e com nos los lexiu als nostres deutors*, ordona, senyor, les dites coses e ajusta les axí. O bon Jesús, tu has donat a nosaltres indignes servents teus benignament e graciosa la tua nobla vianda. Mas tem me que no sia convidat en aquest convit axí com féu Naaman al convit | [p. 60 de Hester, qui fou penjat. O bon Jesús, sinó és aquesta la tua intenció, emperò yo he gran pahor de la mia disposició conexent los grans peccats. Què faré donchs, lo convit és aparellat ample e habundós, los convidadors, ço és los sants àngels, que y vage me insten. La fam me desperta e força, emperò no presumesch acostar m'y e açò per tal com he peccat. Què faré, donchs, congoxen me e constrenyen me molt fortment de cascuna part. Mas certes yo no ignor ans sce bé que faré, hiré me'n al meu pare celestial, lo qual clamaré e invocaré dient: Pare nostre qui és en los cels, e dir li he: pare meu, yo contra lo cel e tu he peccat, no són digne de ésser apelat fill teu. Mas sia la tua mercè, pare, que'm faces un dels teus logaters, ço és, que'm lexes los meus peccats. O beneventurada conexença de la colpa la qual mereix obtenir | los abraçaments del pare, poràs fer per ventura que | [p. 61 per la fervor de la amor yo'm resolga e'm regal tot entre los abraçaments del meu pare e ser<a> mudat en altra home e ladonchs gosaré menjat del vadell saginat, relexa'ns donques los nostres deutes. O e com és meravellosa la bonea de Déu envers nosaltres, car menyspreat lo havem e per vil suzura lo havem donat «e menyspreat», em-

recedamus. Ita enim, domine, tuo amore et devocione nos glutines tecum ut nec a te possimus recedere nec velimus. Sic ergo *Panem no. cot. da nobis ho.*

5. *Et dimitte nobis debi. nostra sicut et n., etc.* Hoc autem sic ordina | [8 et coniunge predictis. O bone Iesu, nobilissimum cibum nobis indignis servulis tuis benignissime et instantissime obtulisti. Sed quid timeo ad convivium Hester regine et Aman invitari, etsi illa, bone Iesu, non sit intencio tua, tamen timeo de indisposicione mea quia cognosco peccata mea. Quid ergo. Convivium opulentissimum paratum est, nuncii et angeli michi instant, esuries me excitat et compellit et tamen accedere non presumo quia peccavi. Quid ergo faciam. Angustie michi undique, sed certe quid eligam scio: Ibo ad patrem meum celestem, de quo supra dictum est: *Pater noster qui es in ce.*, et dicam: Pater peccavi in celum et coram te iam non sum dignus vocari filius tuus; fac me sicut unum de mercenaris et tu *dimitte nobis de. no.* Sed, o felix recogitacio culpe que promeretur patris amplexus, forte amoris fervore intra amplexus eius resolver et mutabor in virum alterum et aliquid audebo comedere de vitulo saginato. *Dimitte, ergo, nobis debita no.* O mira Dei nostri erga nos dignacio, ipsum contempsimus et pro vilissima sanie commutavimus et tamen nobis suadet ut penitentiam petamus, quia vult nobis dimittere cum offendimus. Hoc autem noluit angelis elargiri.

però ell nos aconsola e'ns amonesta que li demanem vènia, cal vol nos remetre los deutes ab les offensas, les quals cosas no<s> ha volgudas atorgar als àngels que peccaren. O bon Jesús, e com nos pots de aquí avant mirar que axí leialment te havem foragitat de nos. Mas pus que, senyor, nos aconselles, deman te que'ns lexes los nostres deutes, e donchs, senyor, lexa'ls nos «si't plau» car ja has tu pagat lo deute a nosaltres en sacrifici. Tu és aquell qui'ns mostres que digam: lexa'ns. sen|yó, los nostres deutes, açò, senyor, pots tu fer. E com, | [p. 62 senyor, e no és ja feta la pau; certes si és. E donchs, senyor, *lexa'ns los nostres deutes axí com nos los lexiu als nostres deutors*. O e com és beneventurat lo deute qui's remet e's perdona per la amor de Jesu Christ. O beneventurada offensa la qual podem allegar en remissió de nostres deutes. E donchs, germans molt cars, non'ns vullam entristar si los homes nos offenen, si'ns fan injúries, si'ns donen afflictions, si'ns empatxen e si'ns prenen so del nostre forcívolment, ans nos alegrem trobant hi goig e u desigem ab gran affectió. Car nos, relexants les dites cosas als proïsmes, podem allegar a Déu que'ns sia lexiat lo nostre deute, «ço és los nostres peccats». No es dupte que no sia de gran virtut et | de gran efficàcia la qual nos mostre lo nostre jutge e advocat, dient Jesu Christ: Lexats e serà us lexiat; *lexa'ns* donchs, senyor, *los nostres deutes axí com nosaltres lexiu als nostres deutors*.

6. Et ne nos inducas in t.

Senyor, no'ns portes dins la temptació. Què'm aprofita, senyor, ésser bateiat e purificat del tocament del cors mort si après de açò toch la mort. No'm basta a my, senyor, que tu'm lexes los peccats que he comessos si tu senyor no'm guardes e no'm defens dels peccats qui'm combaten de present, car molt són inclinat a peccar e si tu, senyor,

Quomodo, queso, bone domine, potes nos inspicere amplius, qui ita turpiter a nobis abieciimus te. Ergo et quod tu ipse suades *dimitte nobis debita nostra*; dimitte nobis, quia iam pro nobis debita solvisti, iam te ipsum nobis in sacrificium obtulisti. Tu enim ipse, qui nos doces ut dicamus *Dimitte nobis de. n.*, hoc facere potes. Nonne iam pax est facta. Nam iam pacis «convivium celebratum est et cottidie celebratur». *Dimitte, ergo, nobis debi. n., sicut et nos di. etc.* O beatum proximi delictum et felix offensio quam allegare possumus coram Deo in remissionem debiti nostri. Non ergo, karissimi fratres, contristemur si nos offendunt homines, si nobis iniuriantur, si nos affligunt, rapiunt et accipiunt nostra, sed in hoc in nobis exultemus et gaudeamus immo affectemus et cupiamus, quia dimittendo ea proximis allegare poterimus dimissionem debiti nostri. Non est dubium quod magne virtutis magneque efficacie est allegatio ista, quam summus advocatus ac iudex noster docuit et docet. Ergo dimitte et dimittetur | [9 vobis. *Dimitte ergo nobis debita no. si. et nos dim.*

6. *Et ne nos inducas in temptationem.* Quid enim, domine, prodest baptizari sive lavari a mortuo si iterum tango mortuum. Non sufficit michi, domine, ut peccata commissa dimittas nisi a peccatibus imminetibus custodias, nam proximissimus sum ad peccatum et nisi me custodias sine freno irruam in peccata.

no'm guardes e no'm defens sens tot fre yo cauré en los peccats. Si donchs, senyor, tu vols e permets que siam temptats per ésser provats e humiliats e exercitats, sia la tua mercè que no'ns lexes en | [p. 64 dins la temptació. Senyor, què aprofità a Aman qui per lo rey Assuer fou exalçat sobre tots los seus prínceps, com après per la sua gran supèrbia font penjat «en una biga», e què aprofita a my tot quant te he demanat en les demont dites petitions si tu, senyor, no'm conserves en bé ajudar me contra les temptacions. E donchs, senyor, no'ns aportes a dins la temptació tu, bon senyor, de les coses que demanen en la forma demunt dita. Car permets nos ésser stimulats e agullonats ab diverses temptacions per tal que recorregam a tu. Tu, senyor, exerceites e cerques tota manera e tota via per tirar nos a tu. Car desiges nos que siam ab tu. E donchs yo qui són temptat fugiré als abraçaments per tal que ell reebe my qui fiug anant a ell e que me aconsol per tant con són tot temorós e dir li he: «Pare senyor», no'ns <ap> | aports dins la temptació; «açò vol, açò desija e açò spera | [p. 65 lo pare meu, que yo córrega al refugi ab abraçament e en lo sy de la sua misericòrdia. En guisa que yo desconfiant totalment de my matex solament confiu d'el». E donchs, senyor, no'ns aportes a dins la temptatió mas delliura'ns de mal.

7. Ver és, senyor, que nos som dignes de tot mal per so com havem menyspreat tu qui és tot bé. Mas, pare molt clement, mira a la tua infinida clemència e no vulles guardar a la depravada malícia nostra. E leva de nosaltres miserables e flacs lo càrrech importable lo qual nos posa en gran afflictió e'ns scampa e'ns retarda de tot bé. Delliura a nos, senyor, servents teus per tal que ab tota libertat puscam entendre en la tua servitut. E majorment nos delliure de aquell horrible e terrible mal | eternal per tal que no siam privats | [p. 66 «ne sepperats» de la tua desijabla visió, la qual cosa avorresch en tots los meus ossos. E com, senyor, e què haurà aprofitat ésser stat crea-

Si ergo ad probationem nostram et humiliacionem et exercitacionem vis et permittis nos temptari, non tamen a temptatione permittas nos superari. Quid enim, domine, profuit Aman, quod a rege Aswero super omnes principes fuit elevatus, cum postea inflatus superbia fuerit suspensus. Quid enim prodesset quidquid in predictis petivi nisi me contra temptationes conserves in bono. Ergo et ne nos inducas in temptationem. Vis, «bone Iesu», ut petamus quia permittis nos temptationibus multociens stimulari ut ad te recurramus omnemque modum et viam qua possis nos ad te trahere exerceas, quia nos cupis habere temptatos. Ergo ad amplexus paternos confugiam ut me recipiat fugientem et timidum exhortetur ut dicam ei: *Et ne nos inducas in temp.*

7. Sed libera nos a malo. Verum est, domine, quia digni sumus omni malo, quia te contempsimus omne bonum, sed vide, clementissime pater, infinitam misericordiam tuam non detestabilem nequitiam nostram et releva a nobis infirmis importabile pondus [onus] et a malo opprimente et distrahente et retardante ad bonum. Libera nos famulos tuos ut libere possimus cultui tuo vacare et maxime ab illo horribili et eterno malo nos libera ne tua desiderabili visione privemur

tura tua si po no't posseesch vessament me totalment enta en la vida eternal la qual nos vulles atorgar tu qui és benaventurat per secula seculorum. Amen.

quod orant omnia ossa nostra. Quid enim michi profuisset tuam fuisse creaturam nisi te habeam et totus et totaliter te fruar in vita eterna quam nobis concedas qui es benedictus in secula. Amen.

DEVOTIONES

LOS CAPUCHINOS DE CATALUÑA Y EL FOMENTO DE ALGUNAS DEVOCIONES POPULARES

Muchas son las devociones fomentadas por los Frailes Menores Capuchinos de la Madre de Dios, de Cataluña (1578-1956), entre los fieles en general y las participaciones de sus *feligreses* en las devociones peculiares de los religiosos, entendiéndose por *feligreses capuchinos* los Terciarios Franciscanos de su obediencia y jurisdicción, los miembros de las Asociaciones piadosas erigidas en sus conventos y los devotos que asisten asiduamente a sus iglesias.

Podrían dividirse en varias secciones: Navideñas, Eucarísticas, Marianas, Josefinas, Franciscanas, etc. Sólo cabe concretarnos, dado el límite de espacio que se nos ha concedido, a los capuchinos de Cataluña en sus devociones al Santísimo Sacramento, a la Divina Pastora y a Nuestra Señora del Pilar.

A) DEVOCIONES EUCARÍSTICAS

1. *De cómo el V. P. José Rocaberti, de Barcelona, introdujo las Cuarenta Horas en Cataluña y de los propagadores de esta devoción.*

El P. José Rocaberti, de Barcelona, fué hijo de los Condes de Perelada: don Pedro de Rocaberti, señor de las Baronías de Cabrenys, y de doña Ana Gualves y Sapila; y hermano de la Venerable Madre Estefanía de la Concepción, fundadora del convento de Carmelitas Descalzas de Barcelona; y primo de Sor Hipólita de Rocaberti, la venerable religiosa escritora del monasterio dominicano de Nuestra Señora de los Ángeles, de la misma ciudad.

Religioso franciscano en la Observancia de Castilla, en el año 1578, después de haber renunciado a la dignidad cardenalicia, se pasó a la novel reforma capuchina. Vistiendo el santo hábito

en la primitiva parroquia de San Gervasio de Casolas, residencia provisional de los religiosos fundadores de la Provincia catalana de Nuestra Señora de Montserrat.

Dotado de todas las virtudes en grado heroico, revelóse siempre como un gran predicador apostólico, por su fervor, celo y espíritu.

El eminentísimo cardenal Vives y Tutó, en su *Biografía Hispano-Capuchina*, al ofrecernos la vida de tan esclarecido personaje se expresa en los siguientes términos: «Pero, sobre todo, lo que nos manifiesta el espíritu y celo de este varón santo fué la institución de la oración de las *Cuarenta Horas*, cuyo santo y devoto ejercicio dejó introducido en Perpignan, según se cree, y en Villafranca, y en casi todos los pueblos donde predicó».

La predicación de las *Cuarenta Horas* en Cataluña por el Padre José de Rocaberti hay que situarla entre los años 1580 y 1584 (este último el en que murió); había ingresado en los capuchinos el año 1578, poco después de la llegada de aquéllos a la ciudad de Barcelona.

Un pariente suyo, el Excmo. Fray Juan de Rocaberti, General que fué de la Orden Dominicana, arzobispo, virrey y Capitán General de Valencia, fallecido en Madrid el año 1695, instituyó en su arzobispado el devoto ejercicio de la *Oración al Santísimo Sacramento*. Había nacido en Perelada (Gerona).

El origen de las *Cuarenta Horas* es debido al celo del gran siervo de Dios P. José Plantanida de Ferno, Definidor General de la Orden Capuchina. Al P. José sucedieron otros fervorosos capuchinos, quienes, favorecidos con pontificios privilegios para la propagación de las *Cuarenta Horas*, pasaron por muchas ciudades y pueblos, instituyendo tan provechosa devoción, mereciendo especial mención los Padres Matías de Saló, Fidel de San Germano, Jacinto de Casalmonferrato, Francisco de Soriano, Querubín de Moriana, Juan Bautista de Este (quien al vestir el sayal capuchino se llamaba Alfonso III, Duque de Módena), Benito de Prócerá, Alejandro de Burto y Pedro de Martinengo.

Los Padres capuchinos consideraron siempre como un deber sagrado y un testamento de sus mayores el propagar las *Cuarenta Horas*; publicaron varios libros para popularizar esta devoción, y, lo que es más aún, fundaron en Bélgica una asociación lla-

mada *Cofradía o sea Orden Ecuestre religiosa de la Pasión de Jesucristo, por medio de la devoción y propagación del solemne ejercicio de las Cuarenta Horas.*

Todas las razones anteriormente expuestas motivaron un gran y santo estímulo entre los capuchinos fundadores, en España, a raíz de sus fundaciones en el Principado de Cataluña, y sucesivamente en los reinos de Valencia, Aragón y Castilla. Así, pues, nuestro P. José Rocaberti, de Barcelona, hizo en España lo que tantos ilustres capuchinos en otras naciones. Y secundado por casi todos los religiosos recién llegados de Italia, y por los novales profesos, y con la colaboración de algunos sacerdotes seglares, la propagación de las *Cuarenta Horas* en Cataluña tuvo, desde sus orígenes, el mayor de los éxitos que pudiera concebirse.

2. *De cómo el Venerable Dr. Diego Pérez de Valdivia, terciario franciscano, fué un gran colaborador en la propaganda eucarística de los capuchinos.*

El Dr. Diego Pérez de Valdivia, arcediano de Jaén y catedrático de Sagrada Escritura en la Universidad de Barcelona, terciario de nuestro Padre san Francisco de Asís, ilustró la ciudad de los condes en la segunda mitad del siglo XVI.

Amigo espiritual de la Orden Capuchina, quiso ser enterrado en la sepultura de los frailes en nuestro antiguo convento de Monte Calvario, *extra muros de Barcelona*, según había manifestado en su testamento: «Deseo que los PP. Capuchinos lleven mi cuerpo o lo hagan llevar a Monte Calvario, y allí me entierren cerca de ellos, ya que en la vida quise estar con ellos y ser su compañero y no pude, séalo siquiera muerto».

«Por él se establecieron — escribe el P. Vicente de Peralta — las funciones de desagravios en tiempo de Carnaval con predicación los tres días, primero en la iglesia de Belén, de los PP. Jesuítas, y en la de San José, de los Carmelitas Descalzos o *Josepets*; y después se extendió a todas las iglesias esta exposición solemne del Santísimo en desagravio y reparación del Carnaval.»

Escribe el P. Santi, S. J., en su obra *L'orazione delle quarant'ore*, que los capuchinos de Italia instituían la devoción de las *Cuarenta Horas* por todas partes en los tres primeros días de la Semana Santa, y los jesuítas en los tres días de Carnaval,

como lo hicieron en Macerata el año 1556. Con todo, hallamos entre los capuchinos esta práctica, igualmente, en los días de Carnaval; y así, la devoción propagada por el venerable Dr. Pérez de Valdivia era más o menos una misma devoción, inspirada en los capuchinos.

Hacemos esta observación porque lo que dejó escrito el P. Vicente de Peralta, tomándolo de otros autores, parece muy poco documentado.

Pérez de Valdivia estaba ausente de Barcelona cuando murió el P. José de Rocaberti (1584). Y la muerte de aquél acontecía en el año 1589, cinco después de la del capuchino.

El primer convento carmelitano de la Descalcez en Barcelona se fundó en 1586, cuando el P. José había predicado las *Cuarenta Horas*, y el convento de Nuestra Señora de Gracia (vulgo de *Josepets*) no se edificó hasta el año 1626. Por lo tanto, la devoción eucarística introducida entre los carmelitas de Barcelona era ya posterior a la muerte del P. Rocaberti, y por lo que afecta a la segunda iglesia, posterior también al fallecimiento del Dr. Pérez de Valdivia.

En cuanto a la iglesia de Belén, de los Padres de la Compañía de Jesús (la primitiva), se acabó en el año 1576, dos años antes de la llegada de los capuchinos, construido en gran parte con donativos de la noble señora doña Estefanía de Rocaberti (luego Sor Estefanía), hermana del capuchino P. José, el propagador de las *Cuarenta Horas*. En esta iglesia podría muy bien haber introducido la aludida práctica el Dr. Pérez de Valdivia, el asiduo concurrente de las tertulias sacras de Valencia con el beato Nicolás Factor (novicio que fué de nuestra Provincia), con san Luis Beltrán, dominico, y el beato Juan de Ribera, patriarca de Antioquía.

Lo que bien visto es, y documentado se halla, es que los Padres de la Compañía de Jesús, en el año 1604, establecieron, por primera vez, en Barcelona, las *Cuarenta Horas* en la iglesia de Belén durante el Triduo de Carnaval, según puede verse en la obra del P. Crexell *San Ignacio de Loyola*.

Volviendo al Dr. Pérez de Valdivia: «Extirpó los abusos que ocurrían en la procesión general del *Corpus* — en Barcelona —, a la que acudían muchos en coche y a caballo, así como la profana costumbre de estar cubiertos los fieles ante Su Divina Ma-

jestad, sin que respetara al mismo virrey, a quien increpó virilmente un día desde el púlpito de Santa María del Mar, en ocasión en que asistía a la función, estando cubierto, invocando quizás el privilegio de los *Concelleres*».

3. *De cómo el V. P. Francisco Lobo, el gran predicador de últimos del siglo XVI, acabó sus días con los capuchinos de Cataluña, siendo un gran propagador de la Eucaristía.*

El P. Lobo, capuchino español, había vestido el santo hábito de nuestra Orden en el convento de Fossombruno, en la Marca de Italia, después de haberse alistado, a los veinte años, en la familia de los Menores Descalzos. Hombre de oración y varón apostólico, su excelsa predicación y eminente santidad fueron más conocidas en Italia que en España, y más en Roma que en Barcelona, pero la divina Providencia dispuso que este «varón celestial», como le llaman nuestros cronistas, sacrificase los últimos años de su vida en la Provincia de Cataluña y que la edificase con la santidad de su vida y la honrase con la gloria de su nombre.

Devoto del Santísimo Sacramento, según manifiestan sus escritos y sermones, no era raro verle extasiado delante del Sagrario. Hora y media duró — cierta noche en el rezo de *Maitines* — uno de estos sobrenaturales arrebatos, en el canto del *Te-Deum*. Al llegar a las palabras «*Te ergo quaesumus*», etc., quedóse postrado durante todo este tiempo, y levantándose «poco después que los otros religiosos se habían ausentado, y creyendo que aún estaban en el verso en que se había postrado, quiso proseguir el himno del *Te-Deum*, pero reparando luego que estaba sin luz, creyéndose solo, se fué delante del altar mayor, en que está el Santísimo Sacramento, y allí, con una exclamación grande, dijo: *¿Es posible, Señor, que tantas almas se hayan de perder?* Y dándose golpes al pecho se retiró a la celda, profiriendo estas palabras: *¿No habrá remedio, Señor? ¿No habrá remedio?*»

Murió este venerable religioso en nuestro antiguo convento de Monte Calvario — *extramuros de Barcelona* —, el 15 de octubre del año 1593. Se llevó su cuerpo a la sepultura común de los religiosos y «lo pusieron sentado cerca los huesos y reliquias del venerable clérigo y predicador apostólico Diego Pérez de Valdivia, significando con esto que así como estos esclarecidos varones

fueron tan semejantes en la predicación y santidad mientras vivieron, gozasen también de una amable sociedad en el sepulcro, supuesto que también la gozaban en el cielo». Fué muy amigo de san Felipe Neri y de san Félix Cantalicio, capuchino. Con ellos instituyó en Roma la típica procesión de la *Buena Muerte*, de donde trae origen la que en Barcelona, y con el mismo nombre, sale de la iglesia de San Felipe Neri, todos los años, el Miércoles de Ceniza (trasladada, desde hace poco, al Viernes Santo).

4. *De cómo el P. Félix de Barcelona compuso en catalán (y el Padre Hermenegildo de Olot lo vertió al castellano) un tratado sobre las Cuarenta Horas.*

Dejamos anteriormente anotado que los Padres capuchinos, considerando como un deber sagrado y un testamento de sus mayores el propagar las Cuarenta Horas, publicaron varios libros para popularizar esta devoción. El primer tratado de autor capuchino que se editó fué el libro del P. Matías de Saló *Trattato della S. Orazione delle 40 ore*, etc. (Venecia, 1586). A éste siguieron otros autores de diferentes Provincias capuchinas.

La nuestra de Cataluña aportó también su pequeña contribución a la bibliografía eucarística de las *Cuarenta Horas*.

El P. Félix de Barcelona, de la familia de Sembasart, Predicador, Lector de Teología que fué y Guardián, escribió en catalán un tratado sobre *Instrucción de Predicadores*. Lo tradujo al castellano, y lo publicó, diecisiete años después de su muerte, el P. Hermenegildo de Olot, Predicador, Lector que fué también de Teología y Provincial. Se imprimió en Barcelona el año 1679 en casa de José Forcada, en volumen en cuarto, de 187 páginas.

Al final de la obra se encuentra, ocupando las páginas 133 a 187, el opúsculo *Concepto cronológico con el cual se explica qué cosa sea oración de Cuarenta Horas y cuál su instituto*.

5. *De cómo se divulgaron las Cuarenta Horas en Cataluña, y la ciudad de Gerona iba a la cabeza de las poblaciones catalanas.*

Una de las ciudades que más secundó el celo del P. José Robaberti de Barcelona fué la inmortal Gerona, y aun cuando no

podemos asegurar— escribe el eminentísimo cardenal Vives y Tutó —fuese él personalmente el que instituyó las *Cuarenta Horas* en dicha capital, como lo hizo en Valls y en Perpiñán, es cierto que las instituyeron los capuchinos de Cataluña, como lo prueba el siguiente documento del tomo segundo de los originales de la Provincia:

Predicando en la iglesia mayor de la ciudad de Gerona algunas Cuaresmas en los principios de esta Provincia y en el tiempo de la fundación del convento de Nuestra Señora de las Ermitas de aquella ciudad, persuadieron con grande espíritu y alcanzaron la institución de la oración de las Cuarenta Horas en la Semana Santa, como hasta hora se conserva con gran edificación y devoción de aquella ciudad, y se instituyó y dispuso de la manera siguiente:

El Domingo de Ramos, después de Vísperas y sermón, el señor obispo, con el cabildo y clero y toda la ciudad llevan en procesión el Santísimo Sacramento desde el altar mayor de la catedral a una capilla grande y muy devota, y para aquella ocasión ricamente aderezada al lado de la iglesia llamada Nuestra Señora del Claustro, y asisten allí por horas, empezando el señor obispo la suya de las cuatro a las cinco, y el cabildo, de las cinco a las seis, luego el Veguer tras el cabildo, y después los cuatro jurados, su hora cada uno de por sí, con su acompañamiento, después los Estudiantes de la Universidad, y tras ellos todos los oficiales de todos los oficios mecánicos por cofradías, empezando por los tenedores. Y de día están repartidas las horas por calles para las mujeres, reservando siempre las noches para los hombres y los días para las mujeres hasta las siete de la mañana del Martes Santo, que es la última hora, en la cual asistimos los Capuchinos hasta las ocho, en memoria y reconocimiento de la institución de esta singular devoción de las Cuarenta Horas, que, como queda dicho, tuvo principio de los capuchinos, y fué tan bien recibida como manifiesta el general aplauso y edificación grande, con que felizmente se ha conservado hasta ahora con igual fervor y devoción. Y así, aunque ninguna otra religión es llamada para asistir en las dichas Cuarenta Horas, los Capuchinos, por la razón dicha, asistimos sin ser llamados, y nuestra hora de oración de remate con toda solemnidad para que juntamente podamos asistir a la procesión que luego se hace, porque en dando las once del Martes Santo, por la mañana, acude a la dicha capilla toda la catedral, y tomando el señor obispo la custodia, se llevan al Santísimo Sacramento al altar mayor procesionalmente, yendo los capuchinos con sus velas entremezclados con los señores canónigos. Y después de haber llegado a la iglesia y hecha la procesión, quedándose los Capuchinos dentro del presbiterio y toda la ciudad en el cuerpo de la iglesia, el predicador de la Cuaresma de la misma iglesia mayor predica de la oración (de las Cuarenta Horas),

o de otra manera conveniente a aquel santo tiempo; y acabado el sermón, se encierra el Santísimo Sacramento y se da fin a la solemnidad de las dichas Cuarenta Horas.

Son muchas las poblaciones de Cataluña y del Rosellón que celebran desde antiguo la oración de las *Cuarenta Horas*, y hallan el origen de la misma en las predicaciones cuaresmales de los capuchinos. Con frecuencia se hallan registros confirmatorios en los Archivos Municipales. Así, por ejemplo, el 14 de marzo de 1676 hallamos la institución de las *Cuarenta Horas* en la parroquia de Caldas de Montbuy, por indicación del predicador cuaresmal, el religioso capuchino P. Serafín de Lérida. Es notable la carta circular del M. Rvdo. P. Fr. Jacinto de Sant Juliá (Provincial en 1658 y 1667) a los conventos de su jurisdicción sobre la oración de las *Cuarenta Horas*.

Según lo que se acaba de reseñar de la ciudad de Gerona, el ritual establecido en la oración de las *Cuarenta Horas*, entre sus propagadores, no se apartaba en nada del mismo uso o sistema adoptado por los capuchinos italianos. Compárese el ceremonial descrito de la catedral gerundense con el que se practicó, en el año 1538, en la ciudad de Burgo del Santo Sepulcro, conforme las normas del P. José de Ferno (fallecido en 1556). *Del modo di fare la detta Oratione*. Dice así: En el primer día y primera hora, el obispo; y siguiendo, hora por hora, el vicario general y los canónigos, los sacerdotes del obispado, los monjes de San Benito, los franciscanos de la Observancia, los conventuales, los agustinos, los servitas, el capitán de la fortaleza y los soldados, el magnífico comisario y los consejeros, etc.

6. *Del por qué se tituló de «Corpus Christi» nuestro antiguo convento de Gerona.*

La fundación de los Frailes Menores Capuchinos en Gerona data del año 1586. El día 11 de abril del referido año tomaban posesión de la antigua ermita o capilla de Nuestra Señora de las Ermitas, ofrecida a la Orden por el Capítulo catedralicio y por el Común de la ciudad. Y allí fué construído, sobre el monte, el primitivo convento.

Más tarde, pero, en el siglo xvii, se construyó otro convento

«iusta civitatem», dedicado al *Corpus Christi*, existiendo, simultáneamente, las dos comunidades.

El origen del titular del nuevo y segundo convento se vislumbra al instante, ya que la popularidad alcanzada por los capuchinos en Gerona, debido a la divulgación de las *Cuarenta Horas*, y la devoción de nuestros Padres hacia la Eucaristía, no podía menos de reclamar tan justificada advocación. De ahí que, vulgarmente, aquellos religiosos fuesen llamados los frailes de *Corpus Christi*, cuyo emblema eucarístico aparece en el sello oficial de aquel desaparecido convento. Fundó las *Cuarenta Horas* en la catedral de Gerona el P. Miguel de Ribera, capuchino de Gerona, el domingo de Ramos de 1586 (dos años después de la muerte del P. Rocaberti) en la capilla del Claustro, hoy de la Virgen de la Esperanza. *Vida Católica* (Gerona, 1943), núm. 5.

El papa Clemente IX concedió indulgencia plenaria a los que visitaren nuestras iglesias en tiempo en que se celebran las *Cuarenta Horas*.

El M. Rvdo. P. Provincial Fr. Serafín de Sant Juliá, en su carta sobre el particular, participa como una vez al año podemos instituir las *Cuarenta Horas* en las iglesias de las ciudades y villas donde tenemos conventos, con indulgencia plenaria *in perpetuum*, y lo que concede a los confesores en dicho tiempo.

7. *De cómo el V. P. Miguel de Sarriá, el predicador más popular en el siglo XVIII, fué también otro apóstol de la Eucaristía.*

El Venerable P. Miguel de Sarriá, muerto en Barcelona el 8 de agosto de 1810, con fama general de santidad, y cuyos restos descansan en el claustro de la catedral, llamado en su tiempo el *Apóstol de Gerona*, llena otra página memorable en los anales de la devoción eucarístico-capuchina en Cataluña.

Como buen capuchino, propagó, naturalmente, la devoción de las *Cuarenta Horas*. Cuando pasaba por las iglesias donde se estaban practicando, hacía devotamente su visita a Jesús Sacramentado.

A él se debe en gran parte la institución de la *Vela Continua al Sacramento en la parroquia* de San Miguel de Barcelona — para ambos sexos delante del Santísimo —, práctica que se extendió a

todas las parroquias de la ciudad merced a la autoridad del curato de la parroquia y la predicación del fervoroso capuchino.

A su reconocida solicitud se fundó la oración de las *Cuarenta Horas* en nuestro antiguo convento de Mataró, dentro de la segunda mitad del siglo XVIII.

8. *De cómo la Venerable Madre Sor Angela Margarita Serafina, de Manresa, fundadora de las capuchinas de España, fué también muy devota del Santísimo Sacramento.*

La ilustre manresana había sido dirigida por el venerable doctor Diego Pérez de Valdivia, hijo espiritual de los capuchinos, y por otros santos y sabios directores muy devotos del Santísimo Sacramento.

Tan sólo las relaciones con el arcediano de Jaén (Pérez de Valdivia) explicarían de sobras los fervores eucarísticos de la fundadora de las capuchinas.

La obra del Dr. Pérez de Valdivia *Tratado de la frecuente comunión*, que alcanzó varias ediciones en Barcelona (1587-1588-1589), influyó notablemente en la vida piadosa de la Venerable Madre Serafina; de tal modo, que las gentes la conocían, por la resplandeciente aureola que rodeaba su frente al comulgar, arrobándose frecuentemente en los templos donde comulgaba cada día.

La causa de beatificación y canonización de la V. M. Serafina se halla introducida en Roma.

La devoción eucarística de la V. M. Serafina se propaló en todas sus fundaciones. Un caso, entre muchos, digno de conmemorar es el de las capuchinas de Palma de Mallorca, que desde hace más de dos siglos celebran todos los años la novena clásica y folklórica de Belén (días 17 a 25 de diciembre), con Padre-nuestros, Avemarías y Gozos propios, y con Exposición Mayor, datando esta *consueta* del tiempo de las mismas fundadoras. Sor Clara Ponce de León, virreina que fué de Mallorca, y Sor Bernarda Dionisia Gómez.

9. *De cómo la Venerable Sor Ángela Astorch, de Sarriá, fundadora del convento de capuchinas de Murcia, imitó el ejemplo de la Venerable Sor Ángela Margarita Serafina.*

La venerable fundadora del convento de capuchinas de Mur-

cia, nació en Sarriá (Barcelona), el año 1592; y, resucitada por intercesión de la V. Madre Sor Ángela Margarita Serafina, a los doce años, ingresó en la novel fundación de las capuchinas de España. Jerónima Astorch adoptó entonces el nombre de su ilustre protectora, cambiándolo en memoria del milagro.

Del mismo modo que la V. Madre Serafina, fué devotísima de la Sagrada Eucaristía, bajo cuya advocación de la *Exaltación del Santísimo Sacramento* fundó el observantísimo convento murciano. Pío VI admitió su causa de beatificación y canonización por Decreto de la Sagrada Congregación de Ritos de 27 de septiembre de 1786.

10. *De cómo santa Joaquina (de Vedruna) de San Francisco de Asís, fundadora de las Carmelitas de la Caridad, heredó la devoción eucarística de los capuchinos, sus directores.*

Santa Joaquina de Vedruna fundó en 1826, con el V. P. Esteban de Olot, Cap., el Instituto de las *Carmelitas de la Caridad*. Según los planes del benemérito fundador, aquellas religiosas tenían que ser terciarias capuchinas y llamarse Hermanas Penitentes Menores del Padre San Francisco; por eso la fundadora se llamaba Sor Joaquina de San Francisco de Asís.

La santa heredó de su fundador la tradición piadosa seráfico-eucarística, que acabó de consolidar con el trato de otros venerables religiosos de la Orden que la dirigieron algún tiempo después de la muerte del Padre Esteban.

De esta venerable religiosa, en una carta fechada en Vich el 5 de septiembre de 1846, leemos tan hermosas palabras: «Una cosa os aconsejo: tened siempre la devoción de practicar la comunión espiritual, aunque sea 50 veces al día, todas unidas con el buen Jesús, como desea vuestra humilde y miserable madre espiritual. — Sor Joaquina del P. San Francisco». Consejo seguido por millares de religiosas y alumnas de su Instituto.

B) DEVOCIÓN A LA DIVINA PASTORA

La devoción introducida en 1703 por el V. P. Isidoro de Sevilla, en obsequio a la Virgen María, bajo la advocación de la *Divina Pastora de las Almas*, se extendió rápidamente por toda

España y, por medio de los misioneros capuchinos, a toda América y Oceanía. Con razón, pues, pudo un poeta cantar de Ella y de los propagadores de su culto:

En Valencia y en Aragón
en Cataluña y Castilla,
Navarra, India y Sevilla
brilla vuestra devoción.
Padres Capuchinos son
los que os hacen conocida.

En Cataluña, nuestros religiosos propagaron por doquier ese novel culto dedicado a la *Pastora de las Almas* María Santísima. Por eso, en la historia de los diferentes aspectos de la piedad catalana es de interés notorio, especialmente por lo que afecta a la Mariología, el estudio del culto y devoción a la *Divina Pastora* en el Principado. Notable es la colección de los *Goigs* y de los grabados mariano-pastoriles. La bibliografía mariana en este aspecto, aún por hacer, puede ofrecer grandes sorpresas. Son dignos de mención el *Directori de les Missions Caputxines* y las obras del M. R. P. Joaquín de Berga para difundir entre los fieles la devoción a la *Divina Pastora de las Almas*. La fundación del V. P. José Tous de Igualada, capuchino exclaustro en 1835, es una de las manifestaciones más espléndidas, como luego veremos, de la devoción de Cataluña hacia la *Divina Pastora*.

Han sido muchas las derivaciones de este culto a la Virgen en Cataluña. La más curiosa — y ya desaparecida — fué la *Hermanidad de la Divina Pastora*. Radicaba en el derruido y real convento de Santa Madrona (Rambla de Capuchinos) y con ella colaboraba la *Pía Unión del Santo Rosario de la Divina Pastora*, establecida en 1799, que tanto realce dió a la procesión de Otcava de Corpus organizada por los capuchinos.

Se conservan bellos grabados de la Divina Pastora venerada en aquel convento y de la época floreciente de la Hermandad o Cofradía. Tenía capilla propia. La imagen estaba esculturada. Después de la exclaustro religiosa de 1835 fué depositada y venerada en la iglesia parroquial de San Jaime. Más tarde fué colocada en el altar mayor de las Religiosas Terciarias Capuchinas (Pastoras) de la calle de Bailén. Finalmente, hasta la guerra

civil española (1936) estuvo venerada en el colegio de la Divina Pastora (de las mismas religiosas) en Piera (Barcelona).

Bajo el patronato de la Divina Pastora —entre las aludidas derivaciones— hallamos instituídas las siguientes fundaciones con el nombre de *Divina Pastora*:

a) Titular del antiguo convento de las Religiosas Terciarias Capuchinas de Ripoll (Barcelona), fundado en 1850 por el V. Padre José Tous de Igualada, capuchino exclaustro (de la supresión de 1835).

No pudiendo continuar en aquella población, por motivos políticos, se trasladó la fundación a la villa de Capellades. La casa de Ripoll ha de considerarse como la cuna de las dos ramas de Terciarias de la Divina Pastora: las Terciarias Capuchinas de Cataluña, presididas por la Rvdma. M. Remedios Palos, y las Terciarias Franciscanas de Madrid, presididas por la V. Madre Ana Mogas, ambos Institutos propagados en España y América.

b) Titular del Instituto de Religiosas Terciarias Capuchinas de su nombre, propagado en España y América.

Fundador: el V. P. José Tous de Igualada, según se ha dicho. Fundadora: la Rvdma. Madre Remedios Palos, separada de las Pastoras de Madrid.

La mayor parte de sus casas están dedicadas a la Divina Pastora.

c) Titular de las Religiosas Terciarias Franciscanas de su nombre, propagado en España, Portugal y América (cerca de 80 casas, la mayor parte de ellas dedicadas a la Divina Pastora).

Fundador: el V. P. José Tous de Igualada, como se ha dicho. Fundadora: la V. Sor Ana Mogas, separada de las Pastoras de Cataluña. Tiene causa de beatificación y canonización incoada.

d) Titular de las *Escuelas Dominicales* de Barcelona, fundadas a principios de siglo por el R. P. Fidel de Sant Aciscle. Continúan su labor a favor de las jóvenes obreras.

e) Titular de la *Juventud Seráfica* (de jóvenes obreras) en Igualada, fundada por el R. P. Eugenio de Barcelona. Institución que ha perseverado.

C) DEVOCIÓN A NUESTRA SEÑORA DEL PILAR

Corría el año 1621, y la ciudad de Barcelona se hallaba profundamente consternada por los estragos que en ella causaba el azote de la peste. Habiéndose reunido los Magníficos *Consellers* de la gran urbe para estudiar las diligencias y los medios más oportunos y eficaces con que poder aplacar la ira divina, en situación tan desastrosa, he aquí — según relato manuscrito de la época — que «comparagué un Religiós Capuchí de mitxa edat, i informat del assumpte que els tenia convocats los digué si tenien en dita Ciutat un altar o capella dedicada a la Verge del Pilar. Sí, respongueren los Consellers, que en la Església de Sant Jaume, prop de dita casa de la ciutat, hi havia una capella o altar amb una santa Imatge de la Verge Maria del Pilar. Pues senyors digué lo Capuchí, manian celebrar cada dia una Misa per un Sacerdot del meu hàbit en dit altar de la Mare de Déu del Pilar que es el medi eficaç per aplacar les amenaces de Déu i lliurarse del contagi de pesta».

Inflamados los *Consellers* por razones de tan providencial proposición, prometieron que la pondrían en práctica cuanto antes. Y habiendo indicado, al mismo tiempo, el embajador insospechado, que «pues hi ha la experiència que amb aquesta devoció que se practica en Zaragoza no han experimentat mai el contagi de pesta», con este motivo la ínclita ciudad de Barcelona tomó por Patrona especial a Nuestra Señora del Pilar y puso en ejecución el mandar «celebrar la missa cotidiana per els RR. Capuchins que no falta tots els dies des de aleshores, i celebrar-la en el altar de Nostra Senyora del Pilar i molts dies, dos».

Deseaban, como es natural, saber los *Consellers* de Barcelona el nombre i la patria del capuchino enviado providencialmente por Dios para proponer remedio extirpador del azote que tantos males ocasionaba. Respondió que «no era necessari saber el seu nom i pàtria, i que si era necessari lo cumplir lo que oferien, i quedar en acort de efectuar-lo lo endemà».

El caso se divulgó plenamente por toda la ciudad, y fué tanto el incremento de la devoción a Nuestra Señora del Pilar, que

Barcelona entera acudía a ofrecerle sus votos en tan tremenda aflicción.

Por siempre más, los *Consellers* de la ciudad quedaron bajo la tutela de la Virgen Nuestra Señora del Pilar, cuya devoción era ya conocida por los barceloneses desde antaño. Resurgió la devoción merced a la propaganda de aquel venerable capuchino anónimo, probablemente aragonés, alumno de la Provincia capuchina de Cataluña, y continuaron los Padres capuchinos celebrando las misas cotidianas, hasta el número de cuatro (durante algún tiempo), y contribuyeron notablemente a introducir en 1786 el *Santíssim Rosari del Pilar*, lográndose así hacerse más «concurridos les funcions» de la iglesia, hoy derruida, de San Jaime.

La plaza donde se levanta el magnífico edificio del Ayuntamiento lleva el nombre del santo apóstol patrón de España y titular de la desaparecida iglesia. En una de las salas del palacio consistorial, una imagen de plata de la Virgen del Pilar, permanentemente iluminada y homenajeadada con flores, continúa la tutela de los gestores beneméritos del municipio barcelonés, recuerdo evidente e indiscutible del anónimo capuchino introductor de la devoción mariana del Pilar en el célebre e histórico *Consell de Cent*.

P. ANDRÉS DE PALMA DE MALLORCA, O. F. M. Cap.

PIADOSAS MANIFESTACIONES DE DEVOCIÓN GERUNDENSE EN EL SIGLO XV

Agrupamos en esta miscelánea cuatro notas inéditas de piadosas manifestaciones de devoción referidas al siglo xv y derivadas de resoluciones o acuerdos adoptados por el «concell general o universitat de la ciutat de Girona», vivo reflejo de cómo pensaban y sentían nuestros mayores a través de su representación más genuina y popular: la corporación municipal. Seguiremos, en su exposición y comentario, el orden cronológico.

1419. El Consejo municipal, en sesión de 30 de junio, acordó celebrar perpetuamente la fiesta de los santos cuatro mártires gerundenses, que tenía lugar en la catedral el 31 de mayo¹. A estos santos, martirizados por Rufino en tiempos de Diocleciano, ya se les daba culto en la catedral, en la que el obispo Arnaldo de Montrodó (1335-1348) hizo trasladar sus reliquias a una de las capillas del testero, la de los Santos Cuatro Mártires, sufragando los gastos del altar, donde los hizo depositar y donde todavía se conservan dentro de un notable sepulcro del siglo xiv².

Lo curioso del acuerdo municipal consiste: a) en establecer que la fiesta *sia colta quiscun any perpetuament*, ampliando su culto, que desde ahora lo será de la ciudad y no únicamente de la clerecía catedralicia; b) el motivo, dirigido a honrar a unos mártires gerundenses —de *hoc* territorio—, concretando que san Germano fué natural de Girona; san Justuro, de Viladesens;

¹ Cf. Apéndice I.

² De la fiesta de estos Santos recogemos nosotros únicamente el carácter municipal. Para más detalles, sobre las actas del martirio, día de su fiesta, culto que compartieron con Carlo Magno, etc., véase: VILLANUEVA, *Viage literario*, t. XIV, pág. 9; *España sagrada*, t. XLV, p. 62; y, sobre todo, FRANCISCO DORCA, *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Girona* (Barcelona, s. a.), p. 87 y ss.

san Paulino, de Sarriá, y san Sixto, de San Juliá de Ramis, y c) la memoria que se hace de que en el meritado altar se veneraba al «santo rey» Carlo Magno.

La devoción a estos mártires, hoy muy decaída, tuvo su apogeo en aquella época y en los siglos inmediatos. Lo prueba la tradición, que los presenta como pedreros o lapicidas, martirizados precisamente por no querer esculpir las estatuas de los ídolos según les mandara Rufino, de donde fácilmente se siguió ser elegidos como patronos del Gremio y Cofradía de picapedreros, carpinteros, ballesteros y albañiles, sancionado por Alfonso el Magnánimo en 1419 y posteriormente por Fernando el Católico en 1480³. Y en segundo lugar se deduce de los «libres de nou redreç» o de ceremonial de los Jurados, en los que, tanto en el compuesto en 1594 como en el que lo fué en 1708, se hace memoria de lo que deben hacer los Jurados, que es de este tenor: «Dia dels Sants quatre Martirs. Lo dilluns immediadament del diumenge de la Santissima Trinitat, los Jurats ab llur Prohom de cada Estament partexen de Casa de la Ciutat y van en la Seu, y ouhen lo ofici y sermo. Y ha ofertori. Y acabat lo ofici, despres de exits los oficients del presbiteri, dits Jurats ab lo acompanyament van a pasar en lo Sepulcra ahont esta la ossa dels Sants quatre Martirs y despres sen tornan en Casa la Ciutat» (fol. 47). Prueba fehaciente de que en el siglo XVIII todavía la ciudad hacía honor al acuerdo tomado en 1419.

1442. En una relación de pagos que hacen los Jurados el día 1.º de enero, se dice que por cuanto Antonio Noguer y Berenguer Pla, maceros de los Jurados, se encargaron de que ardiera una lámpara existente delante de la imagen de la Virgen María en la escalera de la Casa de la Ciudad al atardecer de los sábados, en las vigiliass de la Virgen y cuando por la noche se celebra consejo general, en cuya casa acostumbran celebrar dichos consejos, se asigna a dichos maceros *unam cupam olei* a cuenta de los emolumentos de los ciudadanos foráneos⁴.

La transformación que a través del tiempo ha sufrido la es-

³ GIRBAL, *Noticias sobre los antiguos gremios y cofradías de Gerona*, 6 (Revista de Gerona. Gerona 1882), 215.

⁴ Cf. Apéndice II.

estructura de las Casas Consistoriales no ha conservado ni la escalera ni la imagen de la Virgen, pero queda todo el simbolismo de esta noticia como exquisito obsequio dedicado a la Virgen María.

1459. El día 25 de julio, los Jurados dictaron una ordenación en virtud de la cual establecieron que desde aquella fecha en adelante y perpetuamente, en la ciudad de Gerona y sus suburbios, fuera guardada la festividad de santa Ana, madre de la Virgen María, que lo es de nuestro Redentor Jesucristo, a fin de que con su intercesión el Señor la libre de enfermedades, haya paz y tranquilidad y el campo proporcione abundantes cosechas ⁵.

Del texto de la ordenación se desprende que en este caso la iniciativa de la fiesta partió, no de la ciudad, sino del cabildo catedralicio, pero la adhesión de los Jurados, rápida y plena, traduce un sentimiento de inequívoco afecto y devoción, que honra por igual a las dos corporaciones.

Seguramente por la guerra civil, que comenzó poco tiempo después, no tuvo arraigo esta fiesta y perdió, en circunstancias que desconocemos, el carácter general con que fué instituída, para convertirse en la fiesta patronal de la calle de las Ballesterías, los vecinos de la cual siguen honrando a santa Ana con señalados festejos. Se conserva memoria de la protección de la santa cuando con sendas rogativas se la invocó por razones de seguridad y falta de agua, como ocurrió en 1700 y en 1817, siempre a iniciativa de la devoción de dicha calle ⁶.

1476. El día 12 de julio, el Consejo General acordó fuese guardada la fiesta de la Visitación de la Virgen a su prima santa Isabel ⁷. Los Jurados lo propusieron a la consideración del Consejo General, que lo aceptó *nemine discrepante*, por idénticas razones por las que acordara antes guardar la de santa Ana, con la diferencia ahora de que la fiesta lo fué por iniciativa de fray Benet, de la Orden de Santa María de Jesús, que por aquellos días predicaba en la ciudad, convenciéndola de la excelencia de tal devoción, practicada en otras partes y seguida de muchos milagros. El cabildo catedralicio deliberó solemnizarla «ab maiors», al igual

⁵ Cf. Apéndice III.

⁶ Archivo Municipal. Gerona. *Manual de Acuerdos de 1817*, f. 60.

⁷ Cf. Apéndice IV.

que la de la Natividad de la Virgen, y el municipio dispuso y quiso hacerlo del mismo modo «e que manada per los curats de les sglesies parroquials com a les altres festes es acostumat sia colta e servada com la festa de la Nativitat de Nostra Dona».

Tampoco esta devoción arraigó. Como la de santa Ana, no figura en el ceremonial de los Jurados, lo que prueba que no les obligaba ya que en el día señalado no prescribe ninguna ceremonia que precisara de su actuación.

* * *

Mucho y extenso habríamos podido escribir refiriéndonos a la fiesta de *Corpus*, de la Asunción o de la Inmaculada; a las fiestas patronales de san Narciso o de san Dalmacio Moner; a la solemne función de las *Cuarenta Horas* de la Semana Santa; a multitud de rogativas, votos, procesiones, solemnidades dedicadas a festejar canonizaciones de santos, etc. Sin embargo, hemos destacado unas pocas que precisamente descuellan por su sencillez; quizá por esto no han sobrevivido, pero por su espontaneidad y por el cariño con que fueron instituídas merecen recordarse y acrecen el acervo de la piedad que a través de los siglos puede presentar con legítimo orgullo la ciudad de Gerona.

LUIS BATLLE PRATS

Apéndice de documentos

I

Fiesta de los Santos cuatro mártires gerundenses

Consejo general del viernes 30 de junio de 1419.

Item dicta universitatis seu persone superius nominate universitatem dicte civitatis facientes et representantes. Attendentes quod in ecclesia beate Marie sedis Gerunde in capella scilicet intitulata sanctorum quatuor martirum et sancti regis Karoli Magni, in monumento quod ibi est sunt tumulata corpora Sanctorum quatuor martirum, quorum unus vocatur sanctus Germanus et fuit de hac civitate Gerunde, et alter vocatur sanctus Justuri et fuit de Sancto Emiterio sive de Villa Asinorum, et alius vocatur sanctus Paulinus et fuit de Sarriano et alius vocatur sanctus Sistus et fuit de Sancto Juliano de Ramis. Qui quidem sancti pro sancta fide catholica recipiunt martirium sub Roffino regnantibus Diocleciano et Maximiano imperatoribus.

Ad honorem igitur dictorum quatuor martirum qui fuerunt de hoc territorio consenserunt ac voluerunt que la festa dels dits .iiii. sancts martirs, que es lo derrer dia de mag, sia colta quiscun any perpetualment. Rogantes et suplicantes Reverendissimo domino Gerundense Episcopo seu eius honorabili Vicario, ac honorabili Capitulo dicte ecclesie ut dictum festum faciam anno quolibet celebrari.

Archivo Municipal. *Manual de Acuerdos de 1419*, f. 39 v.

II

Lámpara de aceite ante la imagen de la Virgen en la Casa del Concejo

1 de enero de 1442. — Idem Jurati quia Antonius Nogucrii et Berengarius Plan virgarii predicti onus sumpserunt faciendi ardere quandam lampadem existentem ante imaginem gloriose Virginis Marie in gradario domus nove logie dicte Civitatis, scilicet in vespere dierum sabbatorum vigiliarum Virginis Marie et quando de nocte tenebitur consilium generale in dicta domo, ubi ipsum consilium tenere consueverunt et hoc per totum presentem annum MCCCCXLII dictis virgariis assignarunt unam cupam olei gerendam ex emolumentis civium forensium pro predictis ... Testes predictis.

Archivo Municipal. *Manual de Acuerdos de 1442*, f. 49.

III

*Ordinacio quod deinde celebretur festum sancte Anne
in civitate Gerunde*

Die xxv mensis julii anno a nativitate Domini m cccc l nono, honorabiles Franciscus de Seguriolis, Guillelmus Sunyerii, Johannes de Comellis, Michel Domingo, Petrus Spital et Michel Bahurt jurati anni presentis civitatis Gerunde vigore privilegiorum regionum dicte civitati indultorum et ob salutem animarum populi dicte civitatis.

Los honorables jurats de la ciutat de Gerona en virtut de privilegis reysals fecerunt ordinacionem sequentem quam preconitzari juserunt per loca solita dicte civitatis.

Oiats tot hom generalment que us notifique l'honrat en Ramon Malarç sots veguer e l'honrat en Johan Guasch sots batle de Gerona, de part del Senyor Rey, a raquesta e ordinacio dels honorables jurats de la dita ciutat, que los dits honorables jurats han feta la ordinacio seguent.

Los honorables jurats de la ciutat de Gerona en virtut de privilegis reysals, considerants com per lo molt honorable Vicari general, la Seu vacant, ab consell del honorable Capitol de Gerona, sia stat ordonat que d'aquí avant perpetualment en la ciutat de Gerona e suburbis d'aquella, sia feta festa de la gloriosa sancta Anna, mare de la beatissima Verge madona Sancta Maria, mare de nostre mestre e redemptor Nostre Senyor Deu IHU XST, per ço que ab intercessio sua lo dit Senyor nos mantinga en bona sanitat, e'ns do pau, tranquillitat e abundancia dels fruyts de la terra. Per ço los dits honorables jurats ordenen que dijous primer vinent, que santa mare Sglesia fara festa de madona sancta Anna, totes les persones de la dita ciutat fassen festa e s'abstinguen de totes obres servils. E axi cascun any d'aquí avant sia celebrada la dita festa.

Perque los dits honorables oficials manen a tot hom generalment que la dita ordinacio observen e tinguen segons la sua tenor.

Facta fuit dicta ordinacio dicta die per dictos honorabiles juratos intus domum consilii dicte civitatis existentes presente me Nicolao Roca notario publico infrascripto et testibus Antonio Puig et Petro Pauli scriptoribus Gerunde.

Subsequenti autem die xxviii julii anno predicto comparuit Franciscus Martini curritor et preco publicus curie et civitatis Gerunde qui retulit se de mandato dictorum subvicarii et subbaiuli fecisse dictam preconitzacionem per loca solita dicte civitatis Gerunde presente me dicto infrascripto notario et testibus scilicet Martino Scuteris et Guilermo Juliani scriptoribus.

Archivo Municipal. *Manual de Acuerdos de 1459*, f. 80.

IV

Fiesta de la Visitación de la Virgen a su prima santa Isabel

Die veneris intitulata 12 de julio de 1476 se reunió el Consejo general ... In quo quidem consilio generali fuit propositum per prefatum honorabilem Petrum de Terradis juratum nomine suo et aliorum suorum conjuratorum, com de present en la ciutat de Gerona sia hun frare del orde de Sancta Maria de IHS apellat frare Benet, qui en les festes e digmenges prehica en la dita ciutat. Lo qual ha manifestada una festa de la sancta Visitacio que la benaventurada Verge Maria feu a sancta Elitzabet la qual per diverses parts es colta e venerada, de la qual com diu lo dit prehicador se son seguits molts miracles. Perque los dits Jurats notifiquen al dit Consell general les dites coses. E que per ço que Deu nos preserve de totes pestilencies, ens do pau e tranquilitat, haurien a bo que fos colta per la dita ciutat ates que en la Seu han delliberat ferne sollemnitat e maiors com es acostumat de la festa de la Nativitat de Nostra Dona. Los dits jurats pregunen los del dit consell general que delliberen la dita festa si deu esser colta o no, e quen fasse conclusio.

... ..
Et facta dicta propositione incontinenti habitis inter ipsos diversis colloquiis et tractatibus fecerunt conclusiones sequentes.

Delliberacio que sia colta la festa de la sancta Visitacio

La Universitat e consell general de la ciutat de Gerona, ço es los damont nomenats tots concordés et nemine discrepante, delliberaren que per reverencia de Nostre Senyor Deu e de la gloriosissima Verge Maria. E per ço que li placia preservar aquesta ciutat de totes pestilencies, malalties e conservar la dita ciutat de Gerona en sanitat e en pau. Considerant que l'honorable Vicari e Capítol de la seu de Gerona han feta delliberacio que la festa deus escrita sia celebrada, e han ordonat que sia sollemnitzada ab maiors, en tal manera com en la festa de la Nativitat de Nostra Dona es acostumat.

La dita Universitat ordona e vol que d'aquí avant cascun any en la dita ciutat sia sollennitzada festa de la sancta Visitacio que la Verge Maria feu a la benaventurada sancta Elizabet, e que manada per los curats de les sglesies parroquials, com a les altres festes es acostumat, sia colta e servada com la festa de la Nativitat de Nostra Dona, ço es lo segon die de juliol cascun any.

Archivo Municipal. *Manual de Acuerdos de 1476*, f. 40.

LOS «GOIGS DE LA MARE DE DÉU»

Los cantos populares catalanes denominados *Goigs* son de origen litúrgico y mariano y cuentan algunos siglos de existencia.

La literatura sagrada del rezo eclesiástico, ya desde los primeros tiempos de la Iglesia, no recuerda los sentimientos de alegría que experimentó María durante su vida mortal, a la par que destaca su virginidad, conservada después de su glorioso alumbramiento. Así, en el rezo litúrgico del día de la Natividad del Señor, la segunda antífona de laudes canta: «Genuit puerpera Regem, cui nomen aeternum, et *gaudia* matris habens, cum virginitatis honore: nec primam similem visa est, nec habere sequentem».

También el nacimiento de la misma Virgen, según el texto de la antífona del *Magnificat* del día de la Natividad, «anunciará el gozo a todo el mundo». Y en una de las oraciones del oficio propio de la Virgen pedimos al Señor que por intercesión de su Santísima Madre nos sea concedido el poder alcanzar «los gozos de la vida eterna».

Aún en otras oraciones se insiste sobre este mismo concepto y se nos da a entender que los gozos de la Madre Virgen lo son también para su hijos y, al mismo tiempo, una promesa de los de la vida eterna. O sea, los gozos de la tierra y los del cielo.

La contemplación de esos gozos maternales, a no tardar, se desplazó de los actos estrictamente litúrgicos para convertirse en una devoción popular con características propias. Contribuyeron a su divulgación los cantos medievales llamados secuencias o prosas, cuya paternidad es atribuida a Notker, monje del monasterio de San Gall, en el siglo ix. Aquellas cantilenas, por su factura simple, completamente silábica y de melodía simpática y atractiva, formaron un repertorio extensísimo, con temas basados en conceptos propios de la festividad del santo que conmemoraba

la Iglesia, o eran glosas de los textos sagrados leídos en diversas partes de la misa. Al llegar a su grado máximo de apogeo, su número fué tan considerable, que podemos afirmar que existía una o más para cada día del año litúrgico. Llegaron a multiplicarse con tanta profusión, que el Concilio de Trento, en 1558, salió al paso de tal abuso y las limitó considerablemente.

Los compositores de prosas mostraron sus preferencias por los temas de carácter mariano, y especialmente por aquellos que recordaban los gozos de la Santísima Virgen, tal como los conmemora la liturgia en la misa solemne. En un principio, esos gozos eran en número variable: las prosas contenían cinco, siete, ocho, quince y hasta más estrofas, dedicadas a otros tantos gozos. Pero al fin quedaron éstos fijados en siete, a saber: I, la encarnación del Hijo de Dios en las purísimas entrañas de María; II, el nacimiento de Jesús en el portal de Belén; III, la adoración de los Reyes Magos; IV, la resurrección de Cristo; V, la ascensión de Jesús a los cielos; VI, la venida del Espíritu Santo sobre el Colegio Apostólico, y VII, la asunción de la Virgen María al cielo.

Cada una de las estrofas de estas secuencias marianas eran iniciadas con la palabra *gaude*, dando origen la repetición por siete veces de este vocablo a la denominación de «Septem Gaudia Beatae Mariae Virginis», cuyo texto era como sigue:

Gaude, Virgo mater Christi — Quae audiendo concepisti — Gabriele nuntio.

Gaude, quia Deo plena — Peperisti sine pena — Cum pudoris lilio.

Gaude, quod oblatio — Regum et devotio, — Exhibetur Filio.

Gaude, quia tui nati — quem dolebas mortem pati, — fulget resurrectio.

Gaude, Christi ascendente — Et in coelos te vidente, — Motu fertur proprio.

Gaude, quod Paraclitus — Missus fuit coelitus — In tuo Collegio.

Gaude, quae post Christum scandis — Et est honor tibi grandis — In coelo Palatio¹.

Esta prosa dió origen a nuestros «Set Goigs», o «Goigs de Nostra Dona», o «Goigs de la Mare de Déu del Món», que así indistintamente se denominan.

¹ Véanse las muchas variantes de este texto en CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum*, núms. 7103 ss. La copia de una de estas variantes se publica en mismo volumen, art. de Dom Baraut, pp. 16-17. En la nota 14 de este estudio se da la bibliografía principal sobre el particular. Otra versión de un misal de Solsona nos ofrece el R. Llorens también en este volumen.

En esta forma se usaban las prosas en la misa solemne. Se cantaban después del *Alleluia*. Y en los viejos cantorales se indicaba que inmediatamente venía la secuencia, con las dos palabras *pro se*, que eran una abreviatura de *pro sequencia*.

Pero, a no tardar, se convirtieron en cantos populares usados en las funciones extralitúrgicas, especialmente las dedicadas a la Santísima Virgen, alternando con el rezo de devociones marianas populares.

Mientras los gozos marianos eran cantados en lengua latina, recibían el nombre de *gaudes* o *gaudia*, sin duda por la repetición de la palabra *gaude* en cada una de las siete estrofas.

De manera que igualmente se denominaban *Septem Gaudia* o simplemente *gaudes*. El Padre Villanueva, en su conocido *Viage literario*...², manifiesta su agradable sorpresa por el descubrimiento de estos cantos, usados ya en Valencia a principios del siglo XIV. De él son estas palabras: «He oído decir que los *gaudes* a María Santísima, que se cantan todos los sábados del año, después de la Salve, en las parroquias y algunas comunidades religiosas y colegios de la ciudad y arzobispado [de Valencia], traen su origen de las constituciones del sínodo celebrado en 2 de febrero de 1432. En dichas constituciones, aprobadas por el obispo Alfonso de Borja, que más tarde fué el papa Calixto III, se preceptúa que el canto llamado *Septem Gaudia* sea cantado en adelante y para siempre en el coro de la catedral y en todas las demás parroquias e iglesias de la diócesis, mereciendo los fieles que tomasen parte activa en esta piadosa práctica, debidamente confesados, cuarenta días de indulgencia». El Padre Villanueva da íntegro el texto de este canto, que es, substancialmente, el mismo de las demás prosas marianas.

En otras constituciones de la capilla del Colegio y Seminario del Corpus Christi, de la misma Valencia, consta: «Item, en las Salves que se han de decir los sábados, después de haber tañido un poco el órgano, se comenzará por el antifona *Ad honorem*, a canto de órgano, y consecutivamente se dirá la Salve y luego los Gozos *Gaude Virgo*». Según se desprende de este documento, con la denominación de Gozos se daba a entender que se trataba del

² Vol. IV, p. 112.

Gaude Virgo o de *Septem Gaudia*. También se adivina que dicho canto estaba compuesto a polifonía, o sea a canto de órgano.

La lengua latina, que era la propia de las secuencias, poco a poco cedió lugar a la vernácula, a fin de hacerse más asequible a las inteligencias de los humildes. Ya en el siglo xiv aparecen textos concebidos con una mezcla de ambas lenguas. A veces, al texto latino se le introducen versos en lengua catalana, a manera de estribillo destinado al pueblo. Otros ejemplares se nos presentan escritos en lengua catalana, con la respuesta popular originaria de otra prosa latina. Citemos como ejemplo la famosa *Ballada dels Goyts de Nostra Dona en vulgar cathalan, a ball redon* que nos ofrece el célebre «Llibre Vermell», conservado en el monasterio de Montserrat. Es éste un documento de inapreciable valor, ya que reproduce uno de los cantos más populares que usaban los romeros que acudían a visitar a la Moreneta en su santuario. Lo cantaban durante la vela nocturna, y, según nos da a entender su título, la melodía iba acompañada de graciosos y severos pasos de danza, al son del *sac de gemecs y flabiol*.

La antigüedad de este documento es muy considerable, ya que el libro que lo contiene es del siglo xiv, y consta que ya en aquella época la *ballada* era del dominio popular y gozaba de especial predilección por parte de los peregrinos montserratenses³. Según el parecer de un crítico tan sólidamente documentado como Jaime Massó Torrents⁴, el texto pertenece con toda seguridad al siglo xiii, pues su lenguaje tiene del mismo todas las características.

Observamos que las primeras palabras de este canto nos dan a entender claramente que se trata de una traducción de la prosa llamada *Septem Gaudia*, ya que se inicia con estas palabras:

Los set goytz recomptarem — et devotament xantant —
humilment saludarem — la dolça Verge Maria.

Y todas las siete estrofas siguientes van glosando exactamente los siete gozos maternos de María, tal como hemos visto en dicha prosa, y en todas las demás marianas de épocas anteriores. Según reza el título de esta canción, está escrita en *vulgar catha-*

³ El texto completo se publica en este mismo tomo por Dom C. Baraut.

⁴ MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'antiga Literatura catalana. La poesia* I (Barcelona 1932), p. 258.

lan. En cambio, el estribillo o *resposta* se mantiene en lengua latina y seguramente no es otra cosa que un fragmento de prosa latina dedicada a la Santísima Virgen:

Ave Maria gracia plena
Dominus tecum, Virgo serena.

Otro documento de considerable interés para nuestro estudio podemos verlo en un documento manuscrito de la Biblioteca de Cataluña⁵. Es un cantoral del siglo xv, copiado para uso de las religiosas clarisas de la ciudad de Valencia, en cuya página 141, después de un *tropus* del *Hosanna* de la misa, aparecen los *Septem Gaudia* en lengua latina, con una melodía en notación mensural-modal, de sabor auténticamente popular. Lo cual nos viene a confirmar que la devoción de los siete gozos era, en aquella época, conocida y muy popularizada en la región valenciana.

Entre el repertorio de textos antiguos del monasterio de San Cugat del Vallés, hoy en el Archivo de la Corona de Aragón, figura un precioso manuscrito titulado *Miscellanea ascetica*⁶, que contiene un ejemplar que dice: «Ací comensen los VII goys de la Verge Marie, i altres oracions en rimes. Santa Maria, Verge puella»⁷. Por el enunciado de tan interesante documento, fácilmente se colige que en el mismo son recordados y glosados los siete gozos maternales de la Virgen, tal como se hallan en las demás prosas marianas.

Nuestro beato Ramón Llull, en su libro *Hores de nostra dona Sancta Maria*, anuncia el pensamiento de su obra con estas palabras: «Deus, en vostra virtut comença Ramon aquestes hores de nostra Dona Sancta Maria, e cantense als sons dels hymnes». El Doctor Iluminado, al decir *hores*⁸ parece hacer referencia a los siete gozos de María, y usa esta denominación para recordar que las siete horas marianas deben cantarse a imitación de las siete horas canónicas, con la melodía de los himnos, o sea, una

⁵ Ms. 1327. Cf. H. ANGLÉS, *La música a Catalunya fins al s. XIII* (Barcelona 1935), p. 151.

⁶ ACA, ms. 83, ff. 53 r-55.

⁷ Este documento ha sido publicado por Próspero de Bofarull en su colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón. Vol. XIII (Barcelona 1857), pp. 152-54.

⁸ Véase *Obres de Ramon Lull*, ed. por S. Galmés, vol. XIX (Palma 1936), pp. 173-98. Por otra parte Lull dedica otro libro a los Gozos de la Virgen, el *Libre de Benedicta tu in mulieribus*, ibidem, vol. X (Palma 1915), pp. 291-362.

cantilena para cada hora. Al final del libro, a manera de colofón, añade: «Les set hores son finides, e per Ramon proferides a la dolça Dona d'amor, pregon per ell li pecador».

Ramon Llull acariciaba el deseo de que el pueblo fiel se aficionase al canto de sus trobas, ya que, a más de escoger cantilenas litúrgicas, en aquellos tiempos muy divulgadas, se valía de las devociones más popularizadas en las iglesias. Y la práctica de los siete gozos se amoldaba maravillosamente a sus deseos. Su *Plant de la Verge* terminaba con esta estrofa:

Finit es aquest plant qui es tan dolorós
de la Verge Regia, Mayre de pecadors,
la qual vol que xanton los grans e los menors
la Douza donçella qui es Dona d'amors

La melodía de esta composición era muy popular en tiempo de Llull, razón por la cual la aplica a sus versos, a fin de facilitar la participación del pueblo en el canto colectivo de la Iglesia.

Obsérvese, además, que nuestro beato dedicó unas páginas admirables a la devoción de los siete gozos de la Virgen en su obra *Doctrina pueril*, destinada a la formación moral y religiosa de su hijo, cuando éste era niño, según indica el título del libro. Los capítulos 45-51 son unas claras y deliciosas glosas de cada uno de los siete gozos, siguiendo el mismo orden observado en la composición de las prosas. El título de dicho estudio lo precisa el autor con estas palabras: «Dels set Goigs de Nostra Dona Sancta Maria», y en sendos apartados va siguiendo el proceso de estos divinos misterios: I, «De la Salutació»; II, «De la Nativitat»; III, «Dels tres Reys»; IV, «Del goig que Nostra Dona hac de la Resurrecció»; V, «Del goig que Nostra Dona hac com son Fill li apparech»; VI, «De la Cincogesma, que es dit Pentagosta»; VII, «De la asumció de Nostra Dona»¹⁰.

Si bien los *Gozos* nacieron y se propagaron en tierras de lengua catalana: Cataluña, Valencia, Mallorca y Rosellón, no tardaron en despertar la curiosidad de algunos literatos de otras regiones españolas, los cuales se inspiraron fielmente en los conceptos básicos contenidos en las prosas que cantaron los siete gozos maternales.

⁹ *Obres*, vol. XIX, p. 216

¹⁰ *Obres*, vol. I, pp. 78-88.

Vamos a recordar seguidamente algunos de los literatos de lengua castellana conocedores de la existencia de los *Gozos*, y tan enamorados de esta manifestación religiosa que no dudaron en incorporarla a su riquísimo repertorio. Hemos escogido preferentemente aquellos que disfrutaron de altísimo prestigio en la historia literaria de nuestra patria.

Preciso es dar preferencia al nombre glorioso del rey Alfonso X, bien merecidamente denominado el Sabio, cuya ardiente devoción a la Santísima Virgen queda bien manifiesta y harto demostrada ante su obra monumental *Las Cantigas de Santa María*, compuesta de más de 400 composiciones marianas, todas maravillosas, tanto bajo el punto de vista literario como musical. Hemos de consignar con satisfacción que, al abrir las páginas de este libro de oro nos sorprende leer el título de la primera de sus composiciones, con este título: «Esta é a primeira Cantiga de loor de Santa María, ementando os VII goyos que ouve de seu Fillo». No hay que decir que su texto es una glosa de los siete gozos¹¹.

Ocho estrofas contiene la Cantiga, la primera de las cuales es a manera de introducción y se refiere a la encarnación del Verbo para la redención de la Humanidad. Las siete restantes van dedicadas a los siete gozos de la Virgen, siguiendo el orden de las demás composiciones tradicionales.

No es de extrañar que el rey Alfonso tuviese conocimiento de esta práctica religiosa, originaria de tierras de lengua d'oc. Téngase en cuenta que por su Corte pasaron los más celebrados trovadores y literatos catalanes de aquellos momentos.

Íñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana (1398-1416), entre sus obras literarias, recogidas y comentadas por José Amador de los Ríos¹², incluye *Los siete gozos de Nuestra Señora*, obra de extraordinario interés para nuestro estudio. Dos aspectos dignos de atención ofrecen estos *Gozos*. En primer lugar hay que notar que en algunas de las estrofas se intercalan frases latinas, extraídas de las secuencias litúrgicas. Tal acontece en la primera estrofa, que dice:

¹¹ Véase la edición en *La Música de las Cantigas*, por H. ANGLÉS (Barcelona 1943), p. 4.

¹² *Obras de don Íñigo de Mendoza* (Madrid 1852), pp. 308-12.

Gógate, goçosa Madre — Goço de la humanitat,
 Templo de la Trinidad — Elegido por Dios Padre:
 Virgen que por el oydo — *Concepisti*
Gaude Virgo Mater Christi — En nuestro goço infinido.

Esta mescolanza de latín y lengua vernácula, según hemos dicho antes, se observa en infinidad de composiciones de aquella época. Todas las estrofas comienzan con la palabra *gózate*, que es la traducción del *gaude* de las prosas latinas.

Santillana fija en doce el número de gozos. Siete de ellos conmemoran exactamente los misterios recordados en *Septem Gaudia*. Los cinco restantes se refieren a la Visitación a santa Elisabet, a la presentación del Hijo de Dios en el templo, a la huída de la Sagrada Familia a Egipto, al hallazgo de Jesús en el templo, disputando con los doctores de la ley, y al milagro operado por Jesús en el acto de las bodas de Caná. Todos estos pasos de la vida de Jesús son considerados, y realmente lo son, motivos de alegría para la Santísima Virgen.

Por último nos ocuparemos de otro poeta, seguramente el más importante de los principios de la literatura popular, y cuyo nombre, según el autorizado parecer de Menéndez Pelayo, basta para llenar un siglo literario, y, «considerado como poeta, se levanta a inmensa altura, no sólo sobre los ingenios de su siglo, sino sobre todos los de la Edad Media española, sin excepción ni ofensa de nadie»¹³. Nos referimos a Juan Ruiz, conocido por el Arcipreste de Hita (1283?-1350?), cuya producción se halla contenida en un solo volumen titulado *Libro de Buen Amor*. El célebre Arcipreste abordó con gracia y maestría los más diversos y atrevidos temas para fustigar los vicios y las pasiones humanas. Pero, ante todo, se mostró como ferviente y apasionado cantor de las glorias de María. Y para exteriorizar estos nobles sentimientos se valió de los gozos marianos, que en su tiempo acababan de desplazarse de las prosas litúrgicas para convertirse en cantos marianos. Nada menos que cuatro de las composiciones de su *Libro de Buen Amor* van bautizadas con el nombre de «Gozos de Santa María». Las cuatro cantan igualmente las siete alegrías de la Virgen. Si bien los conceptos son idénticos en las cuatro poesías, la forma de ex-

¹³ *Antología de poetas líricos castellanos I* (Madrid 1954), p. 258.

presión es variada en todas, como también es variada la métrica usada en las mismas.

Es conveniente observar que el Arcipreste no componía estas trobas marianas como obras simplemente literarias, sino que perseguía una finalidad de verdadero apostolado entre sus feligreses. Los gozos que damos a continuación, según se lee en uno de los manuscritos que los han conservado, fueron escritos expresamente para ser cantados en el templo. A cuyo efecto recomienda que aquellos versos sean aplicados a una melodía muy popularizada en su tiempo, propia de la copla que decía: «Cuando los lobos preso lo an a don Juan en el campo».

Oh María — Luz del día,
Tu me guía — Todavía.

Dame graçia e bendición — E de Jhesú consolaçión.
Que pueda con devoçión — Cantar de tu alegría.
El primer gozo que s'lea — En çibdad de Galilea,
Nazaret creo que sea — Oviste mensajería.
Del ángel que a ti vino — Grabiél santo e dino:
Tróxote mensaj'divino. — Díxote Ave María.
Desque el mandado oviste — ómilmente rresçebiste,
Luego, Virgen concebiste — Al Fijo que Dios enbía.
En Belén acaesçió — El segundo, quando nasçió.
Syn dolor aparesció — De ti Virgen, el Mixía.
El tercero cuentan las leyes — Quando vinieron los reyes
E adoraron al que veyes — En tu brazo, do yacía.
Ofreçió al'mirra Gaspar, — Melchor fué ençienso dar
Oro ofreció Baltasar — Al que Dios e ome seya.
Alegría quarta e buena — Fué, quando la Madalena
Te dixo goço syn pena: Qu'el tu fijo vevía.
El quinto plazer oviste, — Quando al tu fijo viste
Sobir al cielo e diste — Gracias a Dios o sobía.
Madre, el tu goço sexto — Quando en los discípulos presto
Fué Spíritu Santo puesto — En tu santa conpañía.
Del seteno, Madre Santa, — La Iglesia toda canta:
Suviste con gloria tanta — Al çielo e quanto y avía¹⁴.

En aquellos tiempos medievales no eran solamente la música y la poesía las artes que cantaban los gozos maternales de la Virgen. Las artes plásticas, especialmente la pintura, rivalizaban en la manifestación de estos piadosos sentimientos. Entre los do-

¹⁴ Edición de «Clásicos castellanos» (Madrid 1937), pp. 17-20.

cumentos antiguos más destacados que conocemos en este aspecto cabe recordar la obra realizada por el famoso pintor Ferrer Bassa en el monasterio de Pedralbes. Entre el artista y la abadesa de dicho cenobio se firmó un contrato en agosto de 1343, concebido en estos términos: «Es emprés entre Madona la abbadesa de Pedralba e en Fferrer Bassa, que'l dit Fferrer pinte de bones colors ab oli la capella de Sant Michel, que es de la dita Madona abbadesa e que en aquella fassa los set goys de madona santa Maria spaciosos e ab totes aquelles figures que mester hi cerán»¹⁵.

Algunos siglos más tarde, la devoción de los gozos alcanzó una gran popularidad, formando parte de actos religiosos y populares que se celebran con extraordinaria pompa, bajo la dirección de los párrocos y dirigentes de las iglesias. En Barcelona, según consta en el *Manual de Novells Ardits*, tenían gran resonancia y despertaban la devoción de los ciudadanos unas procesiones marianas, conocidas popularmente con el nombre de *Processó dels Set Goigs o Processó de les Set Cambrades*, que consistían en visitar a la Santísima Virgen en los templos marianos de la ciudad, durante siete días, en cada uno de los cuales se conmemoraba uno de los gozos de la Virgen. A veces estas procesiones tenían carácter de rogativas. Así consta en dicho *Manual*: «Febrer, dissabte V [1558]. Aquest dia començaren les professons dels set goigs per causa de la peste, y anà a Nazaret»¹⁶. Durante el recorrido de la procesión, naturalmente, se cantaban las estrofas correspondientes a los gozos, alternados con otros cánticos de carácter mariano. Según se desprende de las crónicas del referido libro, las procesiones salían siempre de la catedral, y después de la visita al santuario correspondiente retornaban a dicho templo. La denominación de *Cambrades* aludía a la *Cambra* o cámara de la Virgen.

También las *Confraries del Roser* contribuyeron mucho a la difusión de los gozos entre el pueblo, mediante una tradición que cuenta algunos siglos de existencia y que se conserva viva y lozana hasta nuestros días. Nos referimos a las típicas *Caramelles*,

¹⁵ Publicado por MANUEL TRENS, en *Ferrer Bassa i les Pintures de Pedralbes* (Barcelona 1936). pp. 168-69.

¹⁶ *Manual de Novells Ardits, vulgarment anomenat Dietari del Antich Consell barceloní*, vol. IV (Barcelona 1895), p. 329.

que cantan los jóvenes en pueblos y ciudades de nuestra tierra durante la noche del Sábado Santo y la mañana del Domingo de Pascua, para celebrar la resurrección de Cristo.

El origen de esta piadosa y emocionante costumbre la inician los *confreres* del Roser, asistiendo a la misa solemne del día de Pascua de Resurrección, o Pascua florida, vulgarmente llamada *Missa del Alleluia*, presentando una gran cesta al pie del altar, que era solemnemente bendecida por el celebrante. Terminado el santo sacrificio de la misa, los cofrades entonaban en el mismo templo sus *Gozos*, y después los continuaban en la plaza, en presencia del clero, las autoridades y el pueblo. Seguidamente se dirigían a las casas más importantes de la población, en cuyas puertas repetían algunas estrofas de aquellos cantos, esperando recibir algún obsequio o presente, el cual era depositado en la cesta que anteriormente había sido bendecida en el templo.

Las administradoras (*pavordessas*) de la cofradía, en la hora de sobremesa del día de Pascua, recorrían también las casas de la población, cantando los *Gozos* y haciendo la tradicional cucs-tación (*captiri*), destinada al culto de la Santísima Virgen.

Es de notar que los *Gozos* que se cantaban en aquellas ocasiones eran invariablemente los de la Virgen del Rosario. Por la parte del Rosellón, los divulgados eran los *Goigs de la Mare de Déu del Món*, vulgarmente conocidos por *Goigs dels ous*, porque la gratificación que se ofrecía a los *caramellaires* consistía en uno o varios huevos. En todas las poblaciones de Cataluña, el canto propio y único de las *Caramelles* era el de los *Goigs del Roser de tot l'any*:

Vostres goigs, amb gran plaer — cantarem, Verge María,
Puix la vostra Senyoria — és la Verge del Roser.

Son muy abundantes las hojas populares que contienen estos cantos tradicionales para ser interpretados durante las *Caramelles*.

La devoción tradicional y secular que en nuestra tierra se ha dedicado a la Santísima Virgen bajo la advocación del Rosario ha sido, sin duda, uno de los medios más eficaces para la conservación de las prosas marianas. Las cofradías del Roser aparecen ya en Barcelona en el siglo XIII, época del mayor esplendor de aquellas secuencias tan conocidas y amadas por el pueblo cristiano.

Recordemos que en aquella época eran de uso corriente los llamados *proser*s y *prosar*is, libros que contenían cantos piadosos populares, especialmente los dedicados a María. Y no sería de extrañar que estas denominaciones de *proser*s y *prosar*is diesen origen a la devoción del Rosario, ya que los misterios que se conmemoraban en prosas eran precisamente los de carácter mariano. Las prosas glosaban en sus cinco, siete, nueve, diez y hasta quince coplas todos los misterios de la Virgen. No faltaban las tituladas *De Septem Doloribus*, que respondían a los misterios de dolor.

La contemplación de los quince misterios de gozo, dolor y gloria que forman el Rosario recibía antiguamente el nombre de *salteri* o *saltiri*. Así nos lo dicen los *Goigs de Nostra Senyora del Roser de Quaresma*¹⁷:

Puix que rosa molt suau — Déu mon Fill m'ha elegida,
Lo psaltiri presentau — e dient-lo comtemplau — quinze actes de ma
[vida.

Du Cange define este salterio con estas palabras: «*Psalterium appellatum, observant viri doctissimi, eam precatonis formulam quam vulgo Rosarii nomenclatura donamus, eo quod 150 psalmorum Davidicorum numerum referat, eorumque vice substituitur*». O sea, Rosario es lo mismo que salterio, porque aquél, como éste, está compuesto de 150 deprecaciones, que son las Ave-marías, siguiendo el número de salmos que contiene el salterio.

Además, el mismo Du Cange (a la voz *Gaudia*) afirma que en la Edad Media las cuentas del Rosario que servían para contar las Averamías eran llamadas vulgarmente *gaudia*, y esta misma palabra era sinónimo de Ave María.

Modernamente, los *Gozos*, hasta los dedicados a la Santísima Virgen, abandonaron su fisonomía tradicional, dejando de glosar las alegrías de María durante su vida mortal. Los que eran propiamente marianos pasaron a glosar atributos especiales de la Virgen, basados especialmente en las advocaciones que la tradición le atribuía o en milagros que el pueblo cristiano veneraba fervo-

¹⁷ Véase SERRA I BALDÓ, *Els Goigs de la Verge Maria en la antiga poesia catalana*, en «Homenatge a A. Rubió i Lluch» III (Barcelona 1936), p. 315.

rosamente. Sin embargo, dichos cantos continuaron denominándose *goigs* a pesar de no conmemorar ninguno de aquellos misterios. Como asimismo adoptaron la misma denominación las composiciones destinadas a cantar las vidas de los santos, aunque éstos fuesen mártires, en cuyo caso la palabra *gozos* constituía un evidente contrasentido.

Antiguamente se establecía una lógica diferencia entre los cantos marianos y los dirigidos a los santos. Aquéllos eran *goigs*, y éstos *llaors* o *cobles*. A principios del siglo XVII se observaba aún esta distinción. A partir de aquella época, el nombre de *goigs* se toma como genérico de la literatura popular formada por un estribillo, repetido constantemente al final de cada estrofa de la composición.

Los versos iniciales sacan a relucir alguna virtud predominante del personaje sagrado que se ensalza, y los dos siguientes, que se repiten a manera de estribillo o *recobla*, constituyen una súplica para conseguir aquella virtud.

Las demás estrofas relatan minuciosamente la vida del santo desde su nacimiento hasta su muerte. De esta manera los *Gozos* pueden considerarse como una especie de *Flos Sanctorum* o Año Cristiano de carácter popular. Los coleccionistas del pasado siglo ordenaban sus ejemplares siguiendo el orden del Santoral, y gracias a la colaboración de sus incansables asociados, entre los cuales ocupaba un lugar preferente el erudito Pablo Parassols Pi, lograron que todos los días del año eclesiástico, sin excepción, tuviesen las correspondientes trobas dedicadas a la festividad del santo, Virgen o misterio venerado por la Iglesia.

Muchas familias cristianas, siguiendo una piadosa tradición, después del rezo del Santo Rosario leían los *Gozos* del día, para rendirles culto y conocer los pasos de su vida.

Un aspecto muy interesante observamos en la historia de los *Gozos*. Y es la fidelidad en conservar en todas las ediciones, desde las más antiguas hasta las que van apareciendo actualmente, los versículos, que generalmente son los de segundas vísperas, y el *Oremus* propio de la festividad conmemorada en el correspondiente ejemplar, y reproducidos siempre en lengua latina. Ello viene a confirmar nuestra tesis del origen litúrgico de los *Gozos*, derivados de las prosas latinas, que a manera de himnos litúrgi-

cos de las horas canónicas iban seguidos del correspondiente versículo y de la oración propia.

Después de estas consideraciones sobre la historia general de los Gozos, preciso será fijar la atención sobre el aspecto musical de los mismos. Esta música presenta bellezas insospechadas, un manantial inagotable de melodía y una estructura propia y característica que da fisonomía a un género y forma una rama especial e inconfundible en la cancionística popular.

La gracia más destacada de las melodías propias de los Gozos radica en su gran sencillez y simplicidad. Generalmente, y ésta es una de sus principales características, toda composición queda reducida a dos solas frases, a manera de antecedente y consecuente. A ello se reduce la *endreça*, la *tornada* y las *cobles*. Pongamos como ejemplo los tan conocidos y populares *Goigs de la Mare de Déu de Núria*. Obsérvese que la melodía únicamente consta de seis compases, y se desarrolla dentro del ámbito reducido de una cuarta. Al llegar al último verso de la copla, la melodía adquiere más vuelo y se extiende hasta un intervalo de sexta, para reposar en medial modal, que de una manera suave y graciosa nos conduce a repetir el estribillo. Ésta es invariablemente la factura de estos cantos religiosos.

La modalidad de los *Goigs de Núria* nos sugiere, además, la idea de que, siendo los Gozos composiciones destinadas a ser cantadas por el pueblo en los actos del culto, no es de extrañar que hayan recibido una marcada influencia de la melodía litúrgica, sobre todo en lo que concierne a su carácter modal. Si nuestra canción popular profana nos brinda abundantes ejemplos de analogías entre la cantilena litúrgica, que con frecuencia no son una mera coincidencia, sino buscadas intencionadamente, es muy lógico que unas melodías concebidas adrede para entonar las divinas alabanzas, acusen la paternidad del canto gregoriano, que es el canto secular de la Iglesia, y casi la única música que el pueblo fiel podía oír en los templos. Estos *Goigs de la Mare de Déu de Núria* vienen a confirmar estas consideraciones, ya que parecen calcados sobre la melodía del sexto tono del canto gregoriano.

La misma melodía que el pueblo aplica indistintamente a todas las letras de Gozos, cuando éstas no tienen música propia, y

que algunos consideran de escaso valor musical, si la examinamos detenidamente descubriremos en ella marcadas influencias del canto litúrgico. En conjunto, puede considerarse como una melodía del canto gregoriano con alternancia de los tonos tercero y octavo.

FRANCISCO BALDELLÓ

L'ANTIGA PIETAT POPULAR ENTORN DE NADAL

Nadal és, sobretot, una festa d'intimitat, de llar.

En el sagrat de la família es desplega primerament el Misteri de l'Encarnació. en les vàries i delicioses escenes de la infància de Jesús hi és tot l'Evangeli en germe i en promesa certa. Tota l'administració i economia nova de la Casa i Família de Déu es reintegra — *recapitulare* — en el Cap ideal i genuí del Crist Jesús, Fill de Déu i Fill de Maria. I aqueixa fou escollida per a donar a la Redempció el *melius esse*, aquella perfecció accidental que diuen els teòlegs, puix en Ella no hi ha res auster ni aspre, sinó tota atracció, suavitat i amor.

Per això té tanta de importància *la pietat familiar del poble cristià entorn del gran Misteri de Nadal*.

Aquesta *pietat* — consciència d'haver estat constituïts fills de Déu per adopció —, *Abba, Pater*, — de nom i de fet, tan gran fou l'amor del Pare!¹ —, que es manifesta per la correspondència d'actes (*exercicis de pietat*), durant el temps de Nadal, està tota amarada del triple anhel votiu de la Litúrgia, des del record de l'expectació antiga — *Advent, les XL Avemaries, La Calenda* —, passant per la contemplació del fet històric — *Betlems o Pessebres, Pastorells, Adoració dels Reis* —, fins a la temerosa esperança del jutjament futur — *La Sibilla*.

Us invito a fer el delitós romiatge popular.

¹ Rom., 8, 14-15; I Io., 3, 1.

NADAL

I. Preparatius

1. Els «betlems» familiars

Tota l'emoció de la pietat popular del gran Misteri està concentrada com un grum d'encens entorn dels «betlems» o «pes-sebres».

Fa més de quaranta anys que jo donava a llum, en el periòdic local, «El Betlem familiar»², que no era altra cosa que la idealització del que nosaltres fèiem a casa. I era un ressò de tants i tants de retaulers literaris, més o menys seriosos i «costumistes», que era obligat publicar en revistes i diaris, al voltant d'aquelles festes familiars. Encara té per a mi un tendre encís l'evocació d'aquella olor de sibina i de primerenca flor d'ametller. I havia d'abocar, més tard, els meus records familiars en un golós repetir el tema de les «Nadales», dels «Reis»³, de l'«Epifania dels humils»⁴.

Mireu com vaig encabir en petites estrofes i amb interminables «pressentiments» la visió nadalenca:

Per a Nadal que el fred és brau,
i el món és balb de cercar pau,
i l'avi s'emmantella;
i la pellissa du el pastor,
i cada ovella du un nadó
pel camp que ja regrella;
i l'inefable i dolç encant
del Naixement del Déu Infant
floreix en la capella;
amb branques d'or de taronger,
de messiànic ametler,
i d'eura i doradella;
i els brots de murta i d'asfodel
degoten llet degoten mel;
i la gran nit crivella

² ANDREU CAIMARI, *Perfils de la Ciutat* (Mallorca 1932), p. 89.

³ ANDREU CAIMARI, *Edificant la Ciutat* (Palma 1935), p. 28.

⁴ CAIMARI, *Perfils* cit. p. 94.

de tants d'estels, de tanta neu...
 llavores, — oh! grat sia a Déu! —
 el nin ja s'encastella,
 i la Sibilla canta ardent
 — que en pren gaubança tota gent,
 banyada la parpella! —
 I fan l'idiili dels ocells,
 l'idiili fan del «pastorells»
 al Nin i a la Poncella!...⁵

Vèieu verdaderes obres d'art ingènua; no coneixíem encara cap «Manual del pessebrista»⁶, però ja conjuminàvem tots els elements de la «naturalesa» i de l'«arquitectura», la fauna i la flora nostrada, sota l'imperi humà i diví.

La nostra vella tradició pessebrista es mantingué influïda per les relacions amb Provença, Itàlia i Catalunya. Als segles XVII i XVIII exportava la nostra menestralia figuretes de pessebre, unes tallades de fusta, altres vestides de tela, o bé de terra cuita, fetes amb motllo. Manacor en treia al mercat de molt estimades. I a la primeria del segle XIX féu una notable aportació el *Santet* (Josep Fernández), continuada bastant decorosament pels seus fills Josep i Miquel; i amb llurs «Misteris» i pastors d'un tipisme regional discret feren créixer l'afició betlemista dels mallorquins. Parelles de pagesos, d'uns vint centímetres, ornen molts de pessebres domèstics, un poc mongils, amb flors de copinyes i cornets, conservats tot l'any sota campanes de vidre damunt els cantaranos embotits de les sales bones vuitcentistes⁷.

El marquès de Casa Desbrull conserva un notable «Misteri» d'Adrià Ferran, que un temps exposaven dins una escaparata bellament obrada damunt un altar del convent de Sant Francesc de Ciutat. Les figures, d'uns tres pams d'alçària, agenollades, són d'una gran correcció i ben acabades⁸.

Del segle XVIII són els petits «betlems», molts d'alabastre, dins campanes de vidre o fanals de cristall, guardats a certs convents de clausura.

⁵ CALMARI, *Edificant* cit., p. 23.

⁶ P. ANDREU DE PALMA DE MALLORCA, *Manual del Pessebrista* (Barcelona 1927).

⁷ «Orientación Mediterránea». Invierno, 1955-1956: *Las figuras de Pesebre*, por ANTONIO MULET.

⁸ V. FURIÓ, *Dels anys que visqué a Mallorca l'escultor Adrià Ferrán*. «Bolletí de la Societat arqueològica lulliana» (BSAL), 19 (1922) 33.

Finalment, no es pot prescindir d'aquella mercaderia rústica provinent en gran part de Pòrtol, terra dels ollers, germana dels típics «siurells», que omplen de tauletes els soportals de la vella Plaça Major ran de *l'entrada que passa*, durant la tradicional *Fira de Sant Tomàs*, cantada tan deliciosament per Alcántara Peña:

I has de comprar la barba d'olivera
 pel betlemet dels nins, xotets, auveies,
 molins, àngels, endiots i una renglera
 de xerefins d'un sou;
 i un poc de suro mascle per la cova,
 i cireretes de pastor, vermeies;
 i perquè res no hi manc, paloma nova
 i un Bon Jesuset nou⁹.

2. Els «Betlems» monumentals

Recordem el de Sant Francesc de Ciutat, després del de Sant Antoniet, de moviment, que atreia grans i petits.

El de Santa Eulàlia — un baix relleu o predella del retaule barroc de Sant Eloi — és obra del celebrat Jaume Blanquer, que féu també els vigorosos relleus de la capella de Corpus-Christi de la Seu, dignes d'un Gregori Fernández o d'un Montañés. Aqueixa «Adoració dels pastors», d'una estructura clàssica en el gènere, retreu la composició de la que realitzà el citat Montañés per al retaule major de Sant Isidor del Camp (Santiponce de Sevilla). La Verge, inclinada amorosament, adora, junt amb sant Josep i els pastors, el Minyó que ocupa el centre. En segon terme, una figura femenina, i al fons una columnata clàssica i un tros de paisatge i una torre llunyana¹⁰.

Tots els convents franciscans de Mallorca, seguint la tradició del *fatuelus pueri Bethlem*, animador del pessebre de Greccio, tenen betlems monumentals.

El de Lluchmajor, del segle xvii, té les figures de gran tamany sota una volta coronada de pastors i de xots. D'una cornisa a

⁹ PEDRO DE ALCÁNTARA PEÑA, *El Mosaico*, tom. I (Felanitx 1896). *La fira de Sant Tomàs*, p. 354.

¹⁰ «Panorama balear», n.º 5. *Pequeño libro de Navidad*, por GABRIEL CORTÉS (Palma).

l'altra es balancegen «neules» historiades, entrepollades al fil amb brotets de llorer ¹¹.

Però el del convent de Jesús fora-murades de Ciutat se'n duia la palma. El convent de Santa Maria dels Àngels era el cap de la Província franciscana que formaven els diferents convents de l'Observància de Mallorca, des de la reforma que promogué el V. P. fra Bartomeu Catany, «illustre en tota casta de virtuts i ciències i eximi herald de la paraula de Déu» (1441).

Conta una tradició forta i piadosa que un bell dia una nau mercadejadora portava els «set Misteris de la Verge», llavorats polidament. Agitada de tempestat enmig d'esculls, el patró d'aquella, Domingo Jancome, féu el vot que, allà on distingís una llum dins l'horror d'aquella nit, faria present d'un dels «misteris» a triar.

De cop en destrià un — grat sia a Déu! —. Una llàntia cremava dins la capella de Santa Maria de les Neus, del convent de Santa Maria dels Àngels, fora-porta de la ciutat. Al punt la tempestat calmava. El patró va a cercar el Pare guardià i, pujats ambdós a la nau, li fa triar un d'aquells «misteris».

El «Misteri de Nadal» li abellí el cor tot d'una. Però el patró s'entristí i no l'hi volgué donar, tant era preciós! I deia al Pare guardià que si no en triava d'altre, se'n podia tornar al convent.

Creureu? La nau tenia desplegada la vela al vent de terra i no partia, com si una àncora invisible li hagués clavat l'ungla formidable.

Entès i poruc, el patró, tot d'una, entregà el «misteri» al Pare guardià.

I tanta devoció va infondre aquell *Jesús* a tots els qui anaven a visitar-lo, que de llavors ençà tothom li va dir el «Convent de Jesús» ¹².

Les figures, d'un estil gòtic segle xv, tenen un valor considerable i revelen certa ascendència italiana, tal volta florentina. Maria, d'una expressió solemne i suavíssima. Josep, tractat amb singular emoció. Els ropatges llurs, dignes de tot elogi per l'elegàn-

¹¹ P. MATÍAS HORRACH, *Unas Navidades en Mallorca*; Cort, «Revista Mallorquina», 9 (1955) 261-62.

¹² El Rnt. P. Fr. Rafael Serra, *Observant de Mallorca (1536-1620)*, per M.N. ANDREU CAIMARI, *Pvre.* (Ciutat de Mallorca 1921), pp. 13 ss., on cita les fonts de les varies *Cròniques franciscanes*.

cia de plecs. El Minyó sembla d'època posterior; però els àngels músics — una pura delícia — responen a l'estil de les figures principals¹³.

3. *Les neules i la murta i el càrritx*

Des de molt antic, si no del començament de nostra Església mallorquina, la Seu s'encortinava, i solemnitzava les festes de Nadal amb neules, murta, llor i càrritx. Podem documentar aquest bell costum ja en el primer llibre de Sagristia de 1389, que es conserva al nostre Arxiu Capítular.

«Sinc centes» (1389), «mil trescentes» (1401), «set centes» (1524), «un miller de neules» (1571), fins a «tres mil» (1659 i altres), comprava el regent de la dita Sagristia «per lo enneular de les festes de Nadall».

Algun any les compraven a un neuler, per exemple «paguí a la dona Johana que sta vora Sant Nicholau per .mccc. neules per les festes de Nadal...» (1401). Després les encarregaven a «l'Ostier», «al qui fa les osties de la Seu» (1659, 1665, 1735, etc.).

Penjades d'un fil — «fil gros i fil prim» i «llenderina per enneular», compraven cada any —, voleiaven interpollades amb brotets o ramellets de murta, uns anys; i altres, de llor. I encortinaven la Capella Major.

A la funció de la Calenda, o sia a l'Hora solemne de Prima de la Vigília de Nadal, «es lansava el càrritx per tota la sglesia e per la claustre». Aqueix festiu encatifa l'església de càrritx o de murta es repetia per les festes majors de l'any, com és ara per la Nostra Dona de Febrer, per la Pasqua, el Corpus i altres.

Els escolans, que havien enneulat per a Nadal, «desenneulaven» a l'endemà de la Candelera¹⁴.

Les neules són un pa tenuíssim, un full prim de pasta de la flor de farina amb aigua, que es fa amb motllo — el *neuler* o *neulers* — de ferro aplicat al foc.

A voltes tenien l'encuy d'una llegenda religiosa, d'uns arabescs, d'unes armes heràldiques, de les insígnies d'una Ordre religiosa o d'una Abadia; *in ferramento characterato*, que deien els

¹³ CORTÈS, *Navidad* cit.

¹⁴ Vegeu els *Llibres de Sacristia de la Seu*, des de l'any 1389; Arx. Cap.

documents antics. I com les inscripcions i textos, generalment en vers, tenien el to de súplica, es deien «suplicacions».

Els llatins en deien «*Nebulae*» o també, indistintament, «*Oblata*», d'on el nom francès de *Oublée* (*Oblea*).

Dins els costums benedictins eren les neules un afegitó a la pitanxa ordinària en certes festivitats. En les *Ordenacions* del rei En Pere d'Aragó es mana que «en los dies empero en los quals se farà convit els dies dels dejunis sien donades de una o dues fruytes en temps congruents e en la fi de la taula si donch neules ab piment no eren ministrades».

En dies assenyalats es servien *neules* amb *néctar* a la taula canonical de Barcelona.

En algunes diòcesis de França, al segle XIII, el dia de Pentecostés, en cantar el *Veni Creator Spiritus*, es tiraven des dels corredors de la torre, davant el Crucifix i damunt el chor, així com podien, fulles d'alzina, neules i estopes ardents en gran quantitat; i als *Kyries* de la Missa tiraven flors i neules. Amb aquest ritus conservat a moltes esglésies, se volia expressar el misteri de la sacra solemnitat.

Altres vegades, la *oblata* o *neula* era un pa més gros, que es pagava com un censal per dret d'oblata (*Droit d'oubliée*): «una oblita, videlicet, uno magno pane, debita annuatim eidem Theobaldo in crastino Nativitatis Dominicae».

Les *oblates* eren les hòsties per al sacrifici; però d'aquelles se'n separaven les que no serien consagrades, i, una vegada beneïdes aixímateix a l'altar, eren repartides als monjos que no havien combregat, abans del menjar al refetor¹⁵.

Coneixem dues castes de neules: blanques o planes, i dolces. Les blanques serveixen per a contenir la pasta del torró casolà (*coca de torró*). Les dolces per a menjar torrades o senzillament passades per l'escalfor, on s'ablaneixen, permetent ésser enravollades a manera de canó. Són tan mengívoles que es fonen dins la boca.

Les blanques són les que es penjen a les esglésies per a orna-

¹⁵ Vegeu al *Glossarium Mediae et infimae Latinitatis*... DU CANGE (Niort 1886), els mots *Nebula*, *oblata*. Cf. *Leges Palatinae Jacobi II, Regis Maioricarum*, tom. 3 SS. Junii, pàg. xiv; *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*... por D. PRÓSPERO DE BOFARULL, tom. V, p. 181, VILLANUEVA, *Viage*, tom. VIII, p. 138; item, tom. XVII, p. 155.

ment del «betlem»; pengen també de les llànties i, sobre tot, del llantoner d'enmig del temple. D'aqueix penja un enfilall de tantes neules com setmanes i dies hi ha inclosos entre Nadal i el Dimecres de Cendra. Les de major tamany representen les setmanes, i les menors, els dies ¹⁶.

És bo d'inferir, després de tot el que hem dit, la significació del misteri de la festa. *Bethlehem* significa «casa de pa». I el Verb de Déu s'amagà, primerament, sota els vels puríssims de la carn d'un infant, a la *Casa de Pa*; i més tard se'ns donà sota els vels blanquíssims de pa, com aliment per a la vida eterna. Les neules signifiquen aqueixa comunicació de suavitat en el *convivium*, *convivre*, de germans. Tenen quelcom de beneït, són pa beneït, i en certes parts se reparteixen com un sacramental. A Lluchmajor, per exemple, pengen enfilalls de *casques*, uns discs d'un pam de diàmetre de farina cuita sense llevat, blanquinoses, de mig centímetre de gruix, plens d'arabescs, i a voltes amb puntes; després d'uns quants dies, es reparteixen a cada un dels confreres de la Sagrada Família, que amb devoció se mengen com a pa beneït ¹⁷.

4. El «tió» de Nadal

Tots els escriptors «costumistes» parlen d'aqueix element primerísim que dona calentor humana a les festes familiars de Nadal. El *tió*, escollit i preparat des de l'estiu, perfumant de pi sec, senyorida i ginebró tota la casa, és el centre de totes les escenes casolanes d'aquells dies. L'avi ja l'havia après d'encendre dels rebesavis i volia que es conservés tan bon costum. Llegiu «Ses festes de Nadal», d'*En Jordi des Recó* (Antoni M.ª Alcover), i veureu com un ciutadà de braser i de fogons alts no podrà mai comprendre «això de la llar i de seure vora aquella fogatèria des *tió de Nadal*, i alenar aquell aire agombolador d'una cuina patriarcal». Aquella flamada que «espetega com una bandera que la pren el vent, que es belluga, se caragola i s'escabeia tota xalesta, atxerovida i avalotada, encomana al fum que se'n puja per amunt ... que diga al Bon Jesuset que si fos nat dins la

¹⁶ ANDREU ESTARELLES, *Folklore mallorquí de Nadal* (Palma de Mallorca 1955).

¹⁷ HORRACH, *Unas Navidades* cit.

cuina de Son Fontinyol, no hauria importat que una muleta o un bouet l'haguessen hagut d'encalenticir...»¹⁸.

Però aquell gran poeta que fou En Pere d'Alcántara Peña en donà el sentit cristià i transcendent, com un oracle de la Tradició. L'amo treu el bocí de tió que quedà d'antany, i encreuat amb aqueix novell fent-li de capsal, li dóna el seu esperit,

perquè el tió de Nadal | sia un tió beneït.
Els tions de dins la llar | les persones representen
que dins la casa alimenten | el foc d'amor familiar.
Mes el tronc que hem de posar | anit a dins la flamada
és una imatge acabada | de nostro Sant Redemptor
cremant per noltros d'amor | dins la terra empecatada.

I encara guardarà el tió com un sacramental, que conjuri els fiblons que puguin venir, deixant-lo estès defora; perquè la nit d'avui té tal força d'amor,

que en el món no n'hi ha d'igual; | i d'aquí neix l'excel·lència,
la virtut, la gran potència | que té el tió de Nadal¹⁹.

II. Les Matines

A. «CUSTOS, QUID DE NOCTE?»

1. «Matines toquen, ¿qui hi vol venir?»

Anar a Matines era, i és encara ara, l'ideal complet d'aqueixes festes per als bons cristians. La illusió dels petits era que els deïxessin anar a la festa nocturna. Era un premi de bondat. «Veniu, padrineta, a veure es betlem que acabam d'enllestir.» «Fiis meus, ho haveu fet molt bé. Na Colometa mereix l'enhorabona pes seu bon gust, i en premi vendrà a Matines.»

«Anar a Matines — deia un escriptor «costumista» — era el mateix que rebre el certificat d'homo firmat per tots els atlots i atlotes.»

¹⁸ *Contarelles d'En Jordi des Recó* (ANTONI M.ª ALCOVER), segona edició (Ciutat de Mallorca 1915); «Ses festes de Nadal», p. 491 ss.

¹⁹ PEÑA, *Mosaico* cit., «El tió de Nadal», p. 372 ss.

És deliciosa i alada la cançó d'Alcántara Peña «Matines de Nadal»:

Matines toquen | ¿qui hi vol venir?
 Sonen campanes | son sò és molt viu
 par que mos diguen: | Veniu aquí...
 Deixau de pressa | llars i calius,
 tirau la vessa, | fora el dormir,
 que és la Revetla | de Jesucrist,
 d'aquell Messies | que ha de venir
 per donâ als homes | nou Paradís²⁰.

La gent de possessions acudia també a grans estols festius:

D'avui a vint dies | i deu dies més,
 'nirem a Matines | amb sos tafoners²¹.

Estols de possessions veïnades s'aplegaven, i amb *faies* i *masses de reïna* o *reïnots* il·luminaven els camins. Dels restes inserbibles de les sínies en tallaven bocins i més bocins, i, una volta empeguntats i assecats, els encenien. Era costum suggestiu dels enamorats acompanyar les seves atletes amb un *reïnot*; els més empiulats s'armaven d'una antorxa de vent, la qual després regalaven a l'estimada.

—Si no em fas llum a Matines | a ses festes de Nadal,
 ses coques no et faran mal | ni poràs dir si són fines,
 ni tampoc si són salades. |

—Ses coques de ses fadrines
 enguany no les he tastades²².

2. *Les Matines rurals.*

En els pobles petits tal volta queden reduïdes les Matines al *Tedeum*, cant de la *Sibilla*, abans de la Missa del Gall, i, durant la mateixa, cant de villancets o nadales.

Sabem que en temps de la nostra suavíssima Pagesa Santa Catarina Thomàs ja s'estilaven aqueixes cançons. De molt petita,

²⁰ PEÑA, *Mosaico* cit., «Matines de Nadal», p. 358 ss.

²¹ Cançó popular.

²² Cançó popular; Cf. *Contarelles* cit.; «Anem a Matines» de *Flor de Lis*, «Sóller», de 24 des. 1920.

seria devers l'any 1538, volgué anar a Matines. «I quan fonc prop de l'església, en lo fossar, assegué's en uns graons prop de l'església, i sentia cantar en l'església unes donzelles cançons de Nostre Senyor, i tengué ganes de saber cantar i dir aquelles cançons, i vengué-li una persona, com a dona, la qual li dix "no et don res en no saber això que aqueixes saben, que major ha de ser lo do que N. Senyor te ha de donar a tu: tu seràs serventa de N. Senyor..."»²³.

I ja veureu el que li succeí en el convent de Santa Magdalena una nit de Nadal²⁴.

B. LES «CONSULETES» DE LA SEU²⁵

1. Lliçons i Responsoris

Les Matines de la Seu de Mallorca es celebraven amb gran solemnitat i duraven un parell d'hores.

Dotze sacerdots amb ciris blancs encesos, agenollats, començaven l'Invitatori, *Christus natus est nobis*. Tot el chor llavors es posava de genolls, mentre que els primers, drets, continuaven modulant els demés versets.

A la segona lliçó, *Consolamini*, pujaven a la trona dos bons cantors per dialogar-la. Un deia: *Vox dicentis*; l'altre: *Clama*. El primer: *Quid clamabo?*; el segon: *Omnis caro foenum*. I ja ambdós, juntament, acabaven el text.

Encara ara, sense l'antic dramatisme, aqueixes paraules d'Isaïes estremeixen la tremenda Veritat dins la profunda Nit: «Tota carn és fenaç i tota la glòria com flor de camp. El fenaç s'asseca i cau la flor. Però la Paraula de Déu permanenceix per a sempre».

Els responsoris sext i novè duïen *Verbete*, avui desconeguda, una mena de *tropus* o petites *seqüències*²⁶.

²³ Santa Catarina Thomàs i els seus amics, d'ANTONI LLORENÇ (Palma de Mallorca 1930), p. 70.

²⁴ Infra nota 44.

²⁵ Es conserven a l'Arxiu Capitular de la Seu dues interessantíssimes Consuetes. La *Consuetudo de Tempore*, Ms. en llatí del segle XIV, és estada transcrita amb notes i valuosa *Introducció* per Mn. Llorenç Pérez. Aqueix treball, inèdit, una còpia del qual es guarda al citat Arxiu, fou premiat, en varies etapes als certàmens Literaris del Seminari de Mallorca. També hi ha la *Consuetudo de Sanctis* o de *Sacristia* Ms. del segle XVI, en vernacle.

²⁶ *Cons. de Tempore*: Una vegada finit el Resp. VI, «dicatur verbete solemniter

La novena lliçó, cantada pel bisbe assistent, era el punt culminant de les Matines, determinant la que es digué

2. *Processó dels Profetes* ²⁷

La lliçó IX és un fragment del *Sermó de symbolo contra judaeos* (caps. X-XVI), falsament atribuït a sant Agustí. Començava amb aqueixes paraules: *Inter praesuras atque angustias temporis*. Dura increpació al poble d'Israel per la seva incredulitat i infidelitat al Crist. I en dir el prelat: «Vosaltres, que fins avui haveu negat el Fill de Déu...», començava a sortir de la sagristia, per omplir el presbiteri, una vistosa comparsa d'antics personatges bíblics, de «barbes falses», amb diademes daurades i simbòlics arreus i folgades túniques i mantells ²⁸.

Seguia el lliçoner: «Canta tu, oh Isaïes, el testimoni del Crist». I sortia enmig el gran profeta d'Israel, cantant la seva conegudíssima profecia messiànica.

Aqueixa representació escènica, que la *Consueta de la Sacristia* anomena «dels profetes» ²⁹, es conservà a Mallorca fins ben entrat el segle XVI, tal volta fins a la introducció de la Reforma Tridentina a la nostra diòcesi pel bisbe Arnedo.

Traducció parafràstica d'aqueixa primitiva «processó dels profetes» serien els nostres «Pastorells», dels quals en parlarem més endavant.

3. *El «Judicii signum» (o «Sibilla» en llatí)*

A continuació, el pseude-Agustí invocava el testimoni de la Sibilla pagana, dient: «I ja vinguem al que vaticinà la Sibilla del

et leta a VI vel octo presbiteris» (fol. 19). Vegeu VILLANUEVA, *Viage*, tom. XXII, p. 186; *El Breviario y las nuevas rúbricas*, del P. JUAN B. FERRERES, tom. I (Madrid 1914), p. 289.

²⁷ Cf. el que es feia a Girona, segons una *Consueta* d'allà, apud *La Música a Catalunya fins al segle XIII* per HIGINI ANGLÈS (Barcelona 1935), p. 283.

²⁸ *Arx. Cap. Libre de Sacristia* de 1399: «Paguí an Guillem Borrell, pintor, per adobar 4 diademes dels profetes... per la festa de nadal... 3 sous.—«Jo G. Borrell, pintor, atorch a vos senyor Salvador Caselles, sacrista de la Seu, que mi havets dats e pagats 45 sous per fer e pintar 7 parells de ales e 12 diademes e deurar e metrer de fulla... 10 de agost any dessus dit 1399.—En un inventari de Sacristia posterior se continuen: «Item tabulas Moysi et duo cornua deaurata Noysi...» «quinze barbes falses»; cf. *Panorama Balear*, n.º 42. *Fiestas navideñas en la Catedral*, por LORENZO PÉREZ, PBRO.

²⁹ Vegeu més avall: D. «E si en dites matines se feren los profetes...»

Crist per tal que amb una pedra sola feriguem dos fronts, ço és saber, el front dels jueus i el dels pagans, i amb la pròpia espasa com amb la de Goliath, quedin degollats tots els enemics del Crist, *Audite quid dixerit*: Oïu el que digué: ».

Aquí els sis sacerdots, preparats, entonaven el misteriós i profètic himne de la Sibilla Eritrea, començant per el refrany:

R̃. *Judici signum tellus sudore madescet,*

que el chor repetia com un *ritornello*.

Llavors els sis sacerdots esmentats, de dos en dos, cantaven els tretze dístics o estrofes; i el chor intercalava entre un i altre el mateix hexàmetre de «tornada»: *Judicii signum*.

Y. *E coelo rex adveniet per saecula futurus,*
*scilicet in carne praesens ut judicet orbem, etc.*³⁰

Aqueix és l'origen de la nostra *Sibilla*.

C. LA «SIBILLA» EN VULGAR

1. Text literari

El cant de la *Sibilla* fou tan amat del poble senzill, que aviat —no abans, emperò, del segle XIII—, el text en vulgar va succeir al text llatí. Malgrat la introducció del cant en vulgar, els còdexs demostren bé que, conjuntament, el cant amb el text llatí va perdurar també fins al segle XVI³¹.

Quan es féu la primera traducció en vulgar? No està encara del tot solucionada la qüestió. Mossèn Anglès ha aportat dades

³⁰ Vegeu ANGLÈS, *La Música* cit., p. 288 ss.—En el *Breviarium Majoricense* (l'únic exemplar que és coneix és el que usava Santa Catarina Thomas al Convent de Santa Magdalena de Palma),—es posa intercalat dins la IX lliçó el *Judicii Signum Sybillae*: R̃. *Judicii signum, etc.*... I acaba dient: (Haec de Christi Nativitate, Passione et Resurrectione atque de secundo adventu dicta sunt ut si quis in greco capita horum versuum discernere voluerit inveniet Iesus Christus Theos Yos Soter, quod in latinum translatum iisdem versibus apparet, propter quod graecarum litterarum proprietates non adeo potuit observari).—El mateix Anglès ofereix un conspectus de 23 versions musicals llatines començant per les del segle X de Córdoba, catedral, fins a la del *Ordinarium Barcinonense* del 1569, i al mateix temps fa veure l'evolució històrica que prengué amplament per tota l'Europa. Cf. *Un ultime écho de la Procession des Prophètes*, per PAUL AEBISCHER (París 1950).

³¹ Vegeu nota anterior.

molt interessants que desvirtuen afirmacions massa inconcuses fetes pels tratadistes anteriors ³².

Pedrell i Noguera han atribuït, no sense estar-ne dubtosos, la paternitat literària de la traducció o paràfrasi de la *Sibilla* al célebre renegat fra Anselm de Turmeda.

Milà i Fontanals afirma que totes les versions catalanes procedeixen d'una comuna provençal. Ell mateix féu una edició crítica del text original, que començava així:

Al yorn del yusissi
parrà qui aura fag servisi.

Un rei vindrà perpetual
del cel que anc nun fun aytal
en car vendrà certanament
per far del cegle iuyament ³³.

D'aquesta versió és possible que vingui el text, per dissort fragmentari, que es conserva en el Museu Diocesà de Mallorca, de la primera meitat del segle xv. El llenguatge, més arcaic i provençalitzat, no s'assembla al llenguatge del *Llibre de bons ensenyaments*, o de les *Profecies*, o de les *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*.

Com més el català anava perdent preponderància literària, aquestes estrofes es mudaren, i algunes desaparegueren. Hem vist varies transcripcions del tot modernitzades ³⁴.

³² Cal llegir la nota dels còdexs, amb l'expressiva bibliografia. ANGLÈS, *La Música* cit., p. 296. — Afegiu: *Ordinarium Urgellense* imprès l'any 1545 (apud MILÀ I FONTANALS, *Obr. compl.*, VI, 298 ss.); *El Cant de la Sibilla* de F. PUJOL («Butlletí del Centre excursionista de Catalunya», 28 [1918], 201-219; *Repertori de l'antiga literatura* de J. MASSÓ TORRENS; *Villanueva, Viage*, tom. I, p. 135; la *Sibilla* a Alguer, transcrita per Antonio Ciuffo en el seu ms. *Folklore Alguerès* (*Arxiu de l'Obra del Diccionari*). Veg. «Catalunya» (revista), n.º 26, febrer 1904, p. 145; *Cobles de la Sibilla* o del *Jorn del Judici*, reproduïdes en el *Cançoneret de Nadal*, edició gòtica de MARIAN AGUILÓ; La *Sibilla*, text mallorquí escrit a la fi d'un llibre de l'any 1599-1600, i publicat per ESTANISLAU AGUILÓ, «BSAL», 9 (1901) 236-64.

³³ *Obr. compl.*, VI, p. 298 ss.

³⁴ Devers el 1903 restabliren a la Seu el text un poc arcaïtzant, i excità diversos comentaris que els capitulars tractaren d'apacar al cap de tres anys, segons consta dels següents acords: «Día 1.º de diciembre de 1906, f. 63 v.º En atención a que en texto introducido hace tres años para la Sibila que se canta en esta Sta. Iglesia en la noche de los Maitines de Navidad, hay algunas palabras de difícil inteligencia y hasta completamente desconocidas para muchos, a fin de evitar comentarios desfavorables e interpretaciones erróneas, se comisionó al

Heus ací la lletra de la *Sibilla*, tal com es canta actualment:

El jorn del judici
parrà qui haurà fet servici³⁵.

Jesucrist, Rei universal,
homo i ver Déu eternal,
del cel vindrà per a jutjar
i a cada u lo just darà.

Gran foc del cel davallará;
mar, fonts i rius, tot cremará.
Los peixos donaran grans crits,
perdent sos naturals delits.

Ans del judici l'Anticrist vendrà,
i a tot lo món turment darà,
i se farà com Déu servir,
i qui no el cregui el farà morir.

Lo seu regnat serà molt breu;
en aquell temps sots poder seu,
moriran màrtirs tots a un lloc
aquells dos sants, Elies i Enoc.

Lo sol perdrà la claretat
mostrant-se fosc i entelat,
la lluna no darà claror
i tot lo món serà tristior.

Als mals dirà molt agrament:
— «Anau, maleits, an el turment!
anau, anau al foc etern
amb vostron príncep de l'infern!

Als bons dirà: — «Fills meus, veniu!
Benaventurats posseïu
el regne que està aparellat
des de que el món va esser creat.

M. I. Sr. Chantre para revisarlo y si lo juzgara prudente corregirlo». I «Día 17 de diciembre de 1906, fol. 65 v.o: «Manifestó el Sr. Chantre que había consultado con varias personas inteligentes el texto de la Sibila, y habían contestado que era el clásico. A fin de deponer toda duda se le encargó que hiciera igual consulta al M. I. Sr. Magistral (D. Antonio M.ª Alcover) y que procediese de acuerdo con él en el asunto referido»». (Arx. Cap.).

³⁵ Sobre la significació del mot *parrà*, cf. F. DE B. MOLL, *Consultes de llenguatge*, ¿Què vol dir el segon vers de la *Sibilla* mallorquina? («Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana» 17 [1935] 152-153; 18 [1936] 22-27.)

Oh humil Verge! Vós qui heu parit
 Jesús Infant aquesta nit,
 a vostron Fill vullau pregar
 que de l'infern vulla 'ns guardar.

2. Text musical de la «Sibilla»

Totes les versions adduïdes per mossèn Anglès tenen la mateixa melodia gregoriana amb petites i gracioses variants³⁶. Una vegada reconquerida Mallorca, el cant gregorià i la litúrgia romana hi entren de ple; el mateix cant de la *Sibilla* s'hi introdueix amb la mateixa melodia dels mossàrabs, que fou la de Catalunya, de França i d'Itàlia; i amb tonada ja estrafeta, i seguint més o menys alguns dels cants populars de l'Illa, hi segueix usant-se fins al temps nostre.

No s'ha trobat encara a Mallorca un text literari llatí en música tal com es cantava a la nostra Seu en el segle XIV.

L'afirmació d'En Pujol que totes les versions, des de la més antiga a la més moderna, tenen un origen comú gregorià, sembla ferma. La melodia, que admet variants d'ornament, és la mateixa sempre. És probable que la *Sibilla*, a Mallorca, es cantà en gregorià, tal com la tenim al Còdex esmentat del Museu Diocesà, fins ben entrat el segle XVI, o tal volta el XVII.

La música actual de la *Sibilla*, a Mallorca, és d'una melodia hermosíssima, sumptuosament ornada, i d'un caràcter orientalesc molt acusat, com el tenen moltes melodies populars mallorquines³⁷.

³⁶ «Si exceptuam les melodies gregorians, rarament trobarem una melodia que durant segles — des del X al XVI —, es conservi fonamentalment igual, com passa en el cant de la *Sibilla*. Com a cant sil·làbic que és, es presenta primerament amb notació aquitana, sense línia, després ja damunt línia seca i vermella, i, més tard, amb notació quadrada damunt pentagrama» (ANGLÈS, *La Música*, p. 289).

³⁷ És cosa sabuda que casi totes les versions de la *Sibilla* són de ritme lliure, encara que admetin fàcilment la medició rítmica. PUJOL. Cf. ANGLÈS, *La Música*, p. 289, on parla de les diferents transcripcions, des de la de l'Arxiduc d'Àustria Don Lluís Salvador al *Die Balearen II*, i la de A. Noguera en la seva *Memoria sobre los cantos ... de la Isla de Mallorca*, etc.

D. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL CANT DE LA «SIBIL·LA»

Ja hem vist com es cantava a la catedral de Mallorca, en el segle xiv, per la *Consueta de Tempore*. En el segle següent, o en el xvi, amb el canvi de lletra, segurament no foren ja beneficiats, sinó un minyó del chor, l'encarregat de cantar-la.

Puix la *Consueta de Sacristia* (segle xvi) ho deixa entendre, donant un ritual distint de l'anterior. Quan se deia la novena lliçó, sortia de la sagristia un canonge vestit amb camis i dalmàtica blanca de seda, per anar a la trona, portant el text de l'Evangeli d'argent:

e un siri blanch encès de mige liure lo qual siri restarà al dit canonge quan haurà fet | e deuant lo canonge anava la Sibilla | e deuant la Sibilla les trompes e quatre fedrins del altar, dos ab canalobres d'argent ab siris blancs e laltre ab lo encenser | e lo quart ab la barqueta dels encens. E quant seran a la trona quant lo qui dirà la .ix. lisso sera en aquell pas que la sibilla deura parlar, stroncarà lo dir de la lisso. E la Sibilla dirà cantant lo judici | e acabat lo judici lo matex qui dirà la lisso, procehirà la dite lisso lexant lo dit de la Sibilla... E si en dites matines se feren los profetas per semblant se feren en aquesta .ix. lisso, per quant Sant Agusti fera les interrogacions en aquell pas que tochara en la dita lisso axí com es dit dla Sibilla. E acabade que serà la .ix. lisso | e lo .ix. R̃. e la verbeta lo dit canonge dirà lo euangeli ço *Liber generationis*, etc...³⁸.

L'any 1572 fou adoptat a Mallorca el Breviari Romà, i desaparegué la célebre lliçó IX, en la qual s'intercalava, en forma dramàtica, la *Processó dels Profetes*. A 5 de setembre del dit any, resolgué el Capítol que el nou ofici comencés a regir des del pròxim Advent³⁹. I el 5 de desembre següent «determinaren que no es cantà *Sibilla* la nit de Nadal»⁴⁰.

Aqueixa prohibició, que sembla que partia del zelós introductor de la Reforma Tridentina a Mallorca, el bisbe Arnedo, obeïa a l'ambient general que es respirava a Espanya. Així ma-

³⁸ *Consueta de la Sacristia*, f. vi.

³⁹ *Act. Capit.*: «Die V mensis sept. anno MDLXXII. Item habito tractatu super officio novo noviter celebrando in prnti. eccla. et dioec. mai. omnes predicti unanimes determinarunt quod incipiant celebrare illud in proximo venturo adventu» (f. 126).

⁴⁰ *Act. Capit.*: «Die V decembris anno MDLXXII, fol. 135 vº. Item determinarunt quod non fiat Sibilla in matutinis Nativitatis Dni».

teix ho feia el coetani arquebisbe de Tarragona, el célebre teòleg don Antoni Agustí ⁴¹.

Però la prohibició fou passatgera. Puix tres anys més tard, el 1575, el successor del bisbe Arnedo, don Joan Vich i Manric, congregà els senyors Capitulars en el propi palau episcopal per tenir capítol i els proposà que «atès l'antic costum que era en la catedral de cantar la Cibilla a les matines, i que per altres esglésies catedrals d'Espanya i principalment en la metropolitana de València, es diuen enmig dels nocturns algunes cançons devotes, seria bo afegir als oficis des que no ho feien, que es cantàs Sibilla i es cantassen algunes altres cantilenes. I fou conclús que es fes lo que millor semblàs a la sua Senyoria» ⁴².

El minyó que cantava la *Sibilla* rebia sis sous ⁴³.

La representació de la *Sibilla* va prendre nova volada a les esglésies i convents.

Abans de la prohibició del bisbe Arnedo succeí un cas d'una tendresa celestial al convent de Santa Magdalena, on vivia l'extàtica Sor Catalina Thomàs:

Un dia que era vigília de Nadal Sor Margarida Olesa no hi cabia de contenta. Era jove i aquella nit havia de cantar la Sibilla. Amb familiaritat d'amiga, entrà a la cella de Sor Catarina a demanar-li si tenia qualche cosa dolça que li fes venir bona veu. La pobra estava ben malalta i no tenia res. — «Però, veniu» — li digué — «després dels nocturns, i preniu això que em trobareu dins la mà.» — Sor Olesa amb el torb de la Sibilla no hi pensà pus. Mes que la Mare Priora, un moment de lleguda, sortí del chor i volgué arribar a veure com se trobava Sor Thomasa. Entra dins sa cella i la trobà fora dels sentits

⁴¹ «Sibillae carmina et pastorum nugas, aliasque vulgares cantinelas, nullo tempore in ecclesiis cani permittantur» (*Sinodals de Tarragona* de D. ANTONI AGUSTÍ). Cf. D. COSTA Y BORRÁS, *Obras*, V, p. 281; VILLANUEVA, *Viage*, tom. XIX, p. 96.

⁴² *Act. Capit.*: «Die xxiii mensis decembris Anno mdlxxv. Congregati in episcopali palatio Illmus. et Rvmus. Dnus. Episcopus, arc., decanus, praecentor, Torroella, Malferit, Abrines major, Palou, Ferregut, Berard, Callar, Garau, Anglada, A. Palou, Fiol, Tries.

Proposuit sua Dominatio quod ex quo de antiqua consuetudine fiebat in sede dum fiunt matutine Cibilla et per alias ecclesias cathedrales in Hispania et praesertim in metropolitana val. dicuntur inter nocturnos aliquae cantilene devote in matutinis quod bene esset ex quo non erat addere officiis quod fieret Sibilla et decanterentur aliquae cantilene. Conclusum quod fiat sicut Dni. bene videbitur.»

⁴³ *Act. Capit.*: 11 gener 1577, f. 103. «Exsolvantur pro Sibilla sex s. more solito.»

amb una mà mig badada, i que damunt la mà hi tenia un tros de sucre. Admirada la Priora, el pren i se'n du a la cella prioral aquell do del cel, en comptes de què seria un bon remei per a les monges que estiguessen malaltes. L'endemà dematí la santa va fer de veure Sor Olesa i li va dir: «Per cert, germana meva, que no sé com despreciàreu aquell obsequi que m'envià per vos Santa Catarina Màrtir».

L'any següent, la nit de la vigília de Nadal, Sor Olesa i altres Germanes anaren a Sor Thomasa a demanar-li un present d'aquell estil, per tenir bona veu per a les Matines. Sor Catarina, cànvida i comportívola, les digué que abans d'entrar al chor miressin si duia alguna cosa dins la seva mà. Hi anaren i, en efecte, hi trobaren una partida de grums de sucre candis com una hòstia ⁴⁴.

L'any 1592 determina el Capítol que les Matines es cantin amb música i que s'admetin els censals de la quantitat que es devia donar als músics ⁴⁵.

Hi ha una *Consueta de la Nit de Nadal*, un veritable *auto* o representació del «misteri», que compongué el Pare fra Miquel Pasqual de la vila de Búger, l'any 1699. Hi entren molts de personatges: Original, Lucifer, La mort mortal, Venial, Adam, Abraham, Davit, Emperador, Magnats. La Sibilla entra en colloqui, quan la fa comparèixer l'Argotzí, dient:

Ara oiats que mana
sa imperial majestat
que totom de continent
sia prest ací ajustat.

(Ara la Sibilla, cantant, diu a to de *Judici*...)

I després de cada estrofa l'interromp l'Emperador, i la contradiu o interpreta les paraules de la Sibilla a la seva conveniència.

No hi manca l'escena del Pessebre: Josep, Maria, els pastors...⁴⁶

⁴⁴ PERE A. MAGRANER, *Vida de Santa Catalina Thomàs, Verge mallorquina* (Palma de Mallorca 1931), p. 182.

⁴⁵ *Act. Capit.* f. 8 v.: «Die veneris XIII mensis marcii Anno predicto MDLXXXII... notificavit... et quod certa persona devota vult etiam quod in matutinis nativitatis Dni. fiant omnia cum musica. Et omnes decreverunt census pro charitate dictis musicis danda que omnia fuerunt admissa».

⁴⁶ «BSAL», 15 (1914) 38; 2 (1887-1888); 26 (1935-1936) 304.

Degueren introduir-se abusos en tals representacions, com altre temps. Per tallar-los d'arrel, el bisbe Pere Manjarrés de Heredia, el 4 de desembre de 1666, prohibí de bell nou, amb severíssimes sancions, que es fessin *sibilles* sense expressa llicència seva, «com així convenga al servici de Déu nostre Senyor»⁴⁷.

L'any 1682 s'acordà que a les Matines de la Seu es cantessin tres responsoris a tres veus, i tres *villancicos*⁴⁸.

Finalment, el Sínode de l'arquebisbe Pere d'Alagón, en 1692, donà la solució definitiva del costum tan estimat dels mallorquins, «permetent que es cantàs la *Sibilla* només la Nit de Nadal. Els qui ho facin altres vigílies de Sants senyalats, en que perseveraven aquells abusos denunciats anteriorment, seran castigats amb vuit dies de presó i la pena convenient als rectors d'esglésies que ho consentin»⁴⁹.

⁴⁷ 4 diciembre de 1666. «Por quanto se ha experimentado los grandes inconvenientes que resultan en ofensa de Dios Nuestro Señor en las representaciones que se hacen de la Sibilla en cualquier fiestas y de Navidad, por tanto a pedimento e instancia del Procurador Fiscal de nuestro Tribunal eclesiástico, ordenamos y mandamos a todos los dichos rectores, curas y demás superiores y superiores de conventos que en pena de excomunió mayor *latae sententiae ipso facto incurrenda* no hagan sibillas ni otras representaciones en sus iglesias ni a otros permitan hacerlas, sin expresa licencia nuestra por escrito como assi convenga al servicio de Dios nuestro Señor.» (*Libre comú de la Curia Ecclesiástica*, 1663-1669.) — Cf. *Un drama sacro del siglo XIV*, por JOSÉ M.ª QUADRADO («Museo Balear», época II, tom. III, n.º 12, 31 agosto 1886). Addueix una queixa presentada l'any 1442 als jurats per un zelós conseller contra els abusos introduïts: «d'algun temps en sà quasi tots anys se fan per los caritaters (en les festes de la Caritat i de l'Àngel) de les parròquias, qui los demés són jovers, entremeses de enamoraments, alcavoteries e altres actes desonestes e reprovats, majorment per tal dia en lo qual va lo clero ab processons e creu levada portants diverses reliquies de sants, de que lo poble pren mal exempli e roman scandalitzat...; fou deffinit que d'aquí avant los honorables jurats sdevidors quascun any ans de la celebració de la dita festa se entremeten e sapian quins ne quals entremesos volran fer los caritaters». I afegeix En Quadrado: «He aquí el drama secularizado ya en Mallorca más de medio siglo antes de la aparición de la *Celestina*, los temas devotos sustituidos por los profanos, el auto suplantado por la comedia. Precoz en sus adelantos entre nosotros el arte dramático religioso, no lo es menos en su transformación».

⁴⁸ Act. Capit. «Die sabbati 19 mensis decembris anno 1682. Que a les matines de Nadal se cantin tres Responsoris a tres chors y tres villancicos (f. 254). Veg. *Villancicos que se han de cantar en los Maitines de Navidad y día de Reyes en la Santa Iglesia Cathedral de Mallorca en el corriente año.*» (Palma, Impr. de Miguel Capó, 1698). (BOVER, p. 692.)

⁴⁹ *Leges synodales Majoricensis episcopatus statutae et promulgatae in Synodo Dioecessana* quam in sua Cathedrali Ecclesia celebravit *Illustrissimus et Reverendissimus Dnus. D. Petrus de Alagón Archiepiscopus Episcopus Majoricensis*. Anno 1692. Maioricae, Apud Michael Capó, Typographum. «Ecclesias esse orationis domos, a quibus omnis tumultus, et confusiois motivum extirpandum est, passim in sacris litteris habetur, et cum nobis notum fuerit quendam abu-

A finals del segle passat, els cants litúrgics dels salms alternaven amb els *villancicos* alegres i les populars cançons nadalenques, amb acompanyament d'orquestra i panderetes⁵⁰.

E. FOLKLORE DE LA «SIBIL·LA»

Aquell minyó bellament vestit de donzella — *Puer ornatu pulcre domicelle* — dels antics rituals, avui es presenta portant una túnica de seda blanca o de color, a voltes profusament brodada o orlada amb galons daurats al coll i a la fimbria d'abaix, d'una gran elegància.

El Rvd. Antoni Pont, fundador i director de la celebrada *Capella de Manacor*, donava aqueixes clarícies a Francesc Pujol:

Fa quaranta anys que sempre he ensenyat es nin que ha de cantar sa Sibilla. A Manacor, a la Catedral (de Palma), a Marratxí i ara a Lluchmajor. Sempre he ensenyada sa melodia que vostè coneix per En Noguera (q. e. p. d.), que és sa de Manacor i que se canta per totes ses parròquies de Mallorca i casi per totes ses esglésies... *No he vist mai cap document, això es perpetua de generació en generació de viva veu.*

El cant de la Sibilla dóna un gran goig a tot el poble; grans i petits l'escolten amb gran devoció i tothom, com heu coneixen molt bé, judique com se n'ha desfet la Sibilla.

El vestit és per totes ses parts per l'estil; aquí (Lluchmajor) li diuen a la ciutadana o de senyora, per fer diferència del vestit de pagesa. Unes falde de color i a damunt unes de mossolina molt clara que fasse transparent. Un barret més o menys estrany (a Manacor solia dur una gorra de bebé) i una espasa que l'aguanta amb ses dues mans, drete davant la cara, i que a algunes parts, com a Lluchmajor i Ma-

sum in eis perseverare, nimirum in vigiliis aliquorum sanctorum decantari sibillas, quod potius ad risum, strepitum, colloquia, et confusionem quam ad devotionem movet (approbante Synodo) ordinamus ut in posterum sibillae in nullis Ecclesiis nostrae Dioecesis decantentur extra vigiliam Nativitatis Domini Nostri Iesu Christi. Haec enim propter laetitia tantum Salvatoris, est dies magna, quae cordis lacrymis celebranda est propter maximum beneficium, et praesumi non potest nocte ista fidelium animos distractioni esse deditos quando memoriam iudicii audiunt; in qua decantari sibillas permittimus, in reliquis vero diebus ita prohibemus ut canentibus poena carceris per octo dies ipso facto infligetur, et permittentibus, seu Ecclesiam rectoribus, et Pastoribus, poena, pro ut de jure erit, comminatur» (p. 269).

⁵⁰ *Una semana en Mallorca*, Conferència del Professor de la Universitat Catòlica d'Angers, Sr. ESTEVE BOSCH, publicada dalt «La Croix des Pyrénées Orientales» i reproduïda dalt la revista «Mallorca» (1899-1900).

nacor li serveix per taià el fil de ses neules que té davant ell, procurant agafar-les, sobre tot si són ensucrades. A Marratxí he hi posen una coque d'una pesseta, i que va molt alerta que no li caigui, perquè abaix hi ha dos escolanets que l'han acompanyat amb sos cirials, com és costum per tota Mallorca, que desgraciada de coque si queia en ses seves mans. Are me'n record d'una cançó que es canta quan van a Matines:

Sibilla, alerta a sa coque
que no t'escap de ses mans,
que abaix hi ha ets escolans
que baden un pam de boca ⁵¹.

A alguna part, la Sibilla era vestida i endreçada a una casa de senyor, i d'allà sortia a l'església. Abans, emperò, i amb obsequi a la família protectora, cantava l'himne davant el «betlem» domèstic ⁵².

A la nostra Seu algun any se trobaren sense vestit propi i l'hagueren de llogar ⁵³.

Ara, a la Catedral, acompanyen la Sibilla dos acòlits amb cirials i el bidell, maça alta. Si assisteix el senyor bisbe, rep d'ell la prèvia benedicció en el tron. Cantava sense acompanyament les estrofes. L'orgue fa els interludis curts i misteriosos. L'estrofa última: *Oh humil Verge*, a algunes parts la canta girant-se al Pessebre. Al final repeteix la «tornada»: *Al jorn del judici...* I fent una creu amb l'espasa damunt la multitud, se retira a la sagristia.

Miquel dels Sants Oliver té planes impressionants descrivint aqueix espectacle ⁵⁴; altres escriptors ⁵⁵ també se'n fan eco, i mossèn Riber ens condueix enciserament a l'escena de Lluch ⁵⁶.

El nostre poeta popular interpretava el sentit d'aquell estrall de la tallada de les neules:

⁵¹ PUJOL, *La Sibilla*, p. 217.

⁵² Cf. JOAN ROSSELLÓ, *Manyoc de fruita mallorquina*, «El betlem de Nadal», pàg. ccvii-viii.

⁵³ *Act. Capit.* 20 nov. 1878, f. 34. «El Sr. canónigo protector de la música D. Guillermo Puig pidió autorización para alquilar el vestido que debe llevar el infantil que canta la Sibila, y sus Señorías se la concedieron.»

⁵⁴ MIGUEL S. OLIVER, *Hojas del Sábado. I. De Mallorca*, «En la Catedral, La última noche del siglo XIX», p. 141.

⁵⁵ Entre altres, *Una semana en Mallorca*, nota 50.

⁵⁶ LLORENÇ RIBER, *La minyonia d'un infant orat*, Mallorca, Biblioteca «Les Illes d'or», n.º 7, p. 140.

De moltes neules | tallarà els fils,
 tot en figura | dels astres rics
 que eix jorn terrible | han de finir,
 de les altures | caiguent a mils
 quan ple de glòria | torn Jesucrist ⁵⁷.

III. Villancets, Goigs, Vou-ve-ri-vous

De la Consueta més antiga, la *de Tempore*, no consta que es cantessin la nit de Nadal, ademés del *Judici signum*, altres cançons.

Per la vida de santa Catarina Thomàs sabem que a l'església muntanyenca de Valldemossa cantaven cançons devotes de Nostre Senyor.

El bisbe Vich i Manric introdueix amb la *Sibilla* restaurada altres cantilenes.

De llavors ençà ha florit un esplet de cançons, *villancicos* i *vou-ve-ri-vous* o cançons de bressol populars que es canten no solament la nit de Nadal, sinó també durant les festes a les esglésies i davant els «betlems» familiars.

A moltes esglésies es celebra un Octavari de Nadal a Cap d'Any, i és cosa obligada cantar davant el Pessebre un enfilall de villancets. Per solemnitzar aqueixs exercicis de pietat nadalenca es compongueren d'una manera singular els diferents «Goigs de Betlem», sobretot en el segle XVIII, que es pot considerar el «segle d'or» dels «goigs» a Mallorca ⁵⁸.

Per via d'exemple direm que, a més dels «goigs» de què es parla en el mentat opuscle del P. Munar, corren amb molta de profussió aquells que comencen:

En Betlem, Verge Maria,
 vostros goigs vos cantarem:
 Estes pascues celebrem
 En gràcia i alegria ⁵⁹.

I aquells altres «Goigs dels Confreres de Nostra Senyora de Betlem», que diuen al principi:

⁵⁷ PEÑA, *Mosaico*, «Matines de Nadal», p. 362.

⁵⁸ P. GASPAR MUNAR, *Goigs mallorquins*. Palma de Mallorca, Navidades de 1955.

⁵⁹ MUNAR, *Goigs*, p. 15.

Lliri blanc, Coloma hermosa,
Verge de Betlem sagrada,
porta del cel, pura rosa,
siau la nostra advocada ⁶⁰.

I encara aquells que diuen:

Mirai de gran resplendor,
Porta del Cel, Mare pia;
Assistiu-nos, dau favor,
De Betlem Verge Maria ⁶¹.

ANDREU CAIMARI

⁶⁰ L. c., p. 17.

⁶¹ L. c., p. 19.

DEVOCIÓN DE SAN IGNACIO A LAS CRUCES EN MANRESA

1. Entre los recuerdos de la vida de san Ignacio en Manresa, que nos han conservado los procesos de canonización de 1595 y 1606, está su devoción a las cruces. Ante las que estaban en los caminos se ponía de rodillas, cuando para darse a la oración retirada salía a las afueras de la ciudad buscando la soledad. Esta devota práctica le valió con frecuencia favores especiales del cielo, como visiones e ilustraciones divinas. Y procuraba tener ante la vista la imagen de la cruz, allí donde de ordinario pasaba largos ratos. De la abundancia de testimonios en los procesos espigaremos algunos, para poner de relieve este aspecto de la piedad de san Ignacio.

Lo primero que sabemos de su llegada a Manresa, al bajar del monasterio de Montserrat el 25 de marzo de 1522, es que se arrojó ante la cruz de piedra de la Guía, que está junto al puente viejo, que había de pasar para entrar en la ciudad, y allí hizo oración y fué favorecido con una revelación. Así lo narra en 1595 Francisco Capdepós, por haberlo oído a su padre, Ramón Capdepós, carpintero que trabajaba en el monasterio de Montserrat a las órdenes de Pedro Caldoliver, carpintero mayor del monasterio, cuando se presentó san Ignacio. He aquí su testimonio:

Dixit, que ell testimoni ha oyt dir moltes voltes al pare de ell testimoni, qui's deya Ramon Capdepós, fuster, y a mestre Pere Caldoliver, també fuster, mestre major de la obra de nostra Senyora del monestir de Montserrat, que ells eren y treballaven en lo monestir de Montserrat, com arribà lo dit P. Ignasio en dit monestir; y que quant arribà anava molt bé tractat y ricament vestit, y que allí volia donar un cavall que aportava y lo demés que tenia, y que entre los frares de dit monastir se tingué algun parlament y li acceptaren lo cavall, y après se confessà en dit monestir y presentà la daga y spasa a nostra Senyora, y donà la altra roba, creyen, a pobres; y de allí se'n baixà vestit de silici o de sach en aquesta ciutat de Manresa, y

que baixant del monastir, com fou vora lo pont de Cardaner, ahont havia y ha vuy encara una creu de pedra, *se agenollà devan dita creu, y feu oració, y tingué allí alguna revelació celestial*¹.

Más pormenores de esta escena junto a la cruz recogió el beneficiado de Manresa Francisco Picalqués, de una anciana llamada Aldonza Vinyes, que con otros muchos vió entrar a Ignacio en Manresa al volver de una romería a Montserrat. Los consigna en su deposición latina de 1606:

Narrabat se vidisse cum aliis multis quodam die, dum illa comitaretur quandam processionem profectam a praesenti oppido ad monasterium Montisserrati, cum dicta processio reverteretur ad hoc oppidum, dictum Prem. Ignatium prope praesens oppidum, qui iter faciebat altero pede nudo, a quo sanguinem effundebat, ita ut omnes mirarentur; ex cuius vultu et aspectu iudicabant illum esse virum ex nobili genere natum; et etiam ab eadem vetula muliere ipse testis intellexit dictum Prem. Ignatium habuisse quandam *celestem visionem* ante ingressum huius oppidi, descendendo a dicto monasterio beatae Mariae Montisserrati, iuxta pontem veterem dicti huius oppidi, valde fatigatum et defessum ex itinere, *in quadam cruce lapidea*, quae ibi prope et ante capellam beatae Mariae de la Guia, sic nuncupatae. constructa est, *stantem in gradibus dictae crucis*; quia ibi dicebat dicta vetula publicum et notorium fuisse *apparuisse dicto Patri Ignatio Virginem Mariam*, eum divinitus consolando et admonendo, quod in sua sancta et incohata penitentia insisteret et perseveraret².

2. Tan feliz experiencia le animaría a repetir sus actos de piedad ante las varias cruces de término, que rodeaban a Manresa. Y tomó en ello costumbre. Así lo testifica en 1606 el beneficiado, doctor en sagrada teología y comisario del Santo Oficio en Manresa y su distrito, Francisco Puig. Informado de las cosas de Ignacio por el canónigo Mauricio Sala y el beneficiado Pedro Lorenzo Canyelles, que le trataron en 1522, da estas notas de la vida de oración del santo, contestando al interrogatorio 10 del rótulo romano:

Dicebant etiam eidem testi (praenominati probi viri et honestae mulieres), quod Pater Ignatius frequentabat saepissime, ad orationem, dictum sacellum sanctae Luciae, et *cruces quae sunt in via versus ecclesiam de Viladordis*, quae distat spatio mediae leucae a praesenti oppido Minorissae, ipsamque ecclesiam de Viladorbis, propter solitu-

¹ MHSI, MI, *Scripta*, II, 371 s.

² Ib. 705.

dinem illius, ibique aliquoties diem et noctem in continua oratione trans mittebat. Isti viri probi etiam saepissime enarrabant dictum Patrem Ignatium in quadam spelunca sita iuxta hoc oppidum, in littore fluminis Cardenerii, orationi et aliis spiritualibus exercitiis invigilasse; qui locus ex asperitate erat fere tunc temporis, propter multas rupes multosque rubos, et dumos et alias herbas silvestres et spinosas, inaccessibilis et inhabitabilis³.

Completa esta información sobre la vida de piedad de Ignacio, contestando a los artículos complementarios 25 y 29 del P. Paoli:

Dixit se audivisse a praedicto Mauricio Sala et Petro Canyelles, pbris., Prem. Ignatium solitum esse rem sacram quotidie audire in monasterio fratrum praedicatorum vel in hac ecclesia Minorissae (la Seo), et octavo quoque die sanctissimum eucharistiae sacramentum solitum esse sumere magna cum devotione et videntium aedificatione⁴.

Ipse testis audivit dictum Patrem Ignatium, non solum cum rem sacram audiret et alia divina officia, sed etiam postea statis horis die et nocte vigilando, orationibus instabat (sic); et aliquando genibus flexis ante imaginem Virginis Mariae in ecclesia de Viladordis in oratione pernoctabat; *idem faciens genibus etiam flexis in crucibus quae sunt in via* qua itur a Minorissa ad dictam ecclesiam de Viladordis; et quod idem Pater Ignatius aliquando se abdebat et a communi consortio hominum separabat, et in speluncam, ut orationi et aliis spiritualibus exercitiis vacaret, se recipiebat, idque saepe⁵.

De estas informaciones se deduce que san Ignacio, para su piedad litúrgica, acudía de ordinario al convento de los predicadores, y también a la Seo, y que para su oración retirada se recogía por lo común en la capilla de Santa Lucía, y cuando quería mayor soledad y recogimiento salía fuera de Manresa a tener sus horas de oración. Los puntos escogidos eran las cruces del camino de Viladordis, la misma capilla de Viladordis, donde pasaba noches enteras velando ante la imagen de Nuestra Señora, y la cueva del Cardoner. Ante las cruces oraba de rodillas. Éstas eran la llamada cruz «del Tort», junto a la casa de este nombre, situada al salir de Manresa antes de llegar al convento de Santa Clara; la de «la Culla», junto al caserío de este nombre, pasado dicho convento, y la de «Can Gravat», en lo más alto del camino, antes de descender

³ Ib. 709.

⁴ Ib.

⁵ Resumen Hernández, 13.

al valle de Viladordis. A esta serie hay que añadir la cruz junto al puente viejo, ante la capilla de la Guía, según el testimonio de la anciana Damiana Fabrés, contestando afirmativamente al artículo 5 del P. Gil en 1595:

Veritat es que aqueix home... acostumava cada dia de anar a fer oració a la capella de Sancta Lucia, a la capella de nostra Senyora de Viladordis, a la cova o balma que vuy està junt al monastir dels frares caputxins, a la creu del pont de Cardaner, y de les hores ensà ha vist ella testimoni que ha restada devoció als de la ciutat de Manresa, que y van moltes persones a visitar dits llocs, perquè lo dit sanct home los visitave com residí en Manresa⁶.

3. San Ignacio fué favorecido otras veces ante estas cruces, como el día de su llegada ante la cruz de la Guía. Algunas recuerdan los testigos de los procesos. Margarita Capdepós, que conoció a Ignacio en 1522 a sus doce años, deponía en 1606, a los noventa y cinco, en el proceso de Manresa, sobre los lugares en que el santo había tenido alguna visión:

Li ricorda que oy dir a les hores que lo Pare Ignasi havie tingudes algunes sanctes visions y algunes divines elevacions y raptés, axí junt al pont vell, en una creu y ha junt la capella de Nra. Sra. de la Guia, com en altra creu qui va de Manresa al monastir de Santa Clara, com també en lo monastir de Predicadors, en lo hospital de Sta. Lucia y en la capella de Nra. Sra. de Viladordis⁷.

Otro testigo, Antonio Juan Cabrera, recogiendo los recuerdos de la anciana Gracia Bechs, da más detalles de estas visiones; en la de la cruz junto al monasterio de Santa Clara, llamada vulgarmente cruz «del Tort», aparece la Santísima Trinidad:

Dictum Patrem Ignatium habuisse in hoc oppido aliquas divinas visiones, et signanter una vice iuxta crucem lapideam, quae est iuxta pontem et capellam beatae Mariae de la Guia, in qua visione apparuit ei beata Maria Virgo, confortando et consolando illum, ut perseveraret in vita poenitenti quam coeperat; et aliam iuxta crucem sitam in itinere seu via publica qua tenditur a praesenti oppido ad monasterium monialium Sanctae Clarae, ubi apparuit dicto Patri Ignatio SSma.

⁶ MI, *Scripta* II, 390. Cita también la cruz del Cardoner Mauricio Bertrán, test. 8 (Ib. 374).

⁷ Res. H., 146.

Trinitas; et aliam in ecclesia beatae Mariae de Viladordis, ubi illi apparuit beata Virgo Maria⁸.

De una visión particular en la cruz de la Guía, al parecer distinta de la del día de la llegada a Manresa, da testimonio Magdalena Casamitjana, haciéndose eco de lo oído a Inés Clavera, una de las devotas de Ignacio, contestando al artículo 5 del P. Gil:

Deya-li, entre altres coses, que anava molt sovint per tots aquexos llochs en dit article designats, y allí feya moltes oracions continues; y que un dia estigué molt gran estona agenollat en una creu qui es en lo camí qui va en una capella de nostra Senyora de la Guya, y allí vingué a sentir una gran revelació spiritual, y estigué elevat molt bona stona⁹.

4. Junto a la cruz «del Tort» se dan todas las circunstancias que señala san Ignacio en su autobiografía a la magna ilustración a orillas del Cardoner, donde tuvo pleno conocimiento de su vocación al apostolado con características propias, que iba a ser el de la Compañía de Jesús, y la primera concepción de los Ejercicios. «Una vez iba por su devoción a una iglesia, que estaba poco más de una milla de Manresa, que creo yo que se llama sant Pablo, y el camino va junto al río; y yendo así en sus devociones, se sentó un poco con la cara hacia el río, el cual iba hondo»¹⁰. Este sentarse de cara al río, que iba hondo en relación con el nivel del camino allí donde Ignacio se sentó, tiene aplicación literal en el paraje de la cruz «del Tort», porque allí empieza el camino que va bordeando el río a la altura de 60 a 70 metros, y sentado podía estar de cara al río que iba hondo. Añade la autobiografía al fin de la narración: «Y después que esto duró un buen rato, se fué a hincar de rodillas a una cruz, que estaba allí cerca, a dar gracias a Dios»¹¹. La cruz «del Tort» estaba a mano para tal efecto. El Padre Nadal, en la plática segunda de Coimbra en 1561, añade otro detalle que cuadra muy bien a la cruz «del Tort»: «Una vez yendo a hacer oración junto a un río *sentóse debajo de una cruz*, y allí le dió Nuestro Señor grande luz de las cosas espirituales»¹².

⁸ Ib. 126.

⁹ MI, *Scripta*, II, 376.

¹⁰ *Acta P. Ignatii*, 404.

¹¹ Ib. 406.

¹² MHSI, *Fontes narrativi*, II, 192.

Pudo Ignacio realizarlo perfectamente, al pie de la peña, sobre la que estaba la cruz, descubierta precisamente en la parte que mira al río.

5. Era tal la devoción que hallaba san Ignacio orando delante de las cruces públicas, que cuando, detenido en casa por las enfermedades, no podía llegarse a ellas, lo suplía orando ante cruces pintadas o grabadas en la pared. De la casa Amigant, donde por dos veces estuvo enfermo, consta en los procesos por la relación de una visita a la cámara donde estuvo enfermo Ignacio, que en una pared había tres cruces pintadas a manera de Calvario, en oposición a la cabecera de la cama, de modo que el enfermo las tenía siempre a la vista. He aquí la narración de Galcerán de Paguera en el proceso de Barcelona de 1606:

Trobat-se ell testimoni un die en Manrresa en casa de M. Amigant, que pot haver tres o quatre anys, poch més o manco, ahont també ere lo Pare Lorens de St. Joan, de la Companya, M. Amigant, Francesch Gaver y una jermana de M. Amigant y molts altres, los noms dels quals no li recorden, per ço que los havien dit, que en casa de M. Amigant y havie una cambra y un llit o postament de llit, ahont lo Pare Ignasi havia dormit, y pujaren ell testimoni ab los sobre anomenats y altres per a veure lo que ere; y se recorda ell testimoni, que quant y entraren fonc ab molt respecte y devoció y acato tenien al sanct, y allí veren la estantia o aposento ordinari y lo llit encayxat de post, y *en la paret de la cambra a la part dels peus del llit veren pintades tres creus a modo de Monte Calvari*, que deyen los de casa que havien oyt a dir a sos passats les havie pintades ab sa ma lo Pare Ignasi, que com a tals les reverenciaven y honrraven, y estaven de manera, que quant lo Pare Ignasi estave en lo llit, li venien de cara, y que los de la casa encara vuy les tenen en gran veneració, com a coses del Pare Ignasi ¹³.

JOSÉ CALVERAS, S. I.

¹³ MI, *Scripta*, II, 649 s.

LOS JUEVES DEL PATRIARCA

Génesis y evolución de un ceremonial eucarístico

I

Entre las instituciones vivas que gozan en Valencia de abolengo y popularidad, quizá ninguna supera al Real Colegio y Seminario de Corpus Christi, erigido por el beato Juan de Ribera. En los siglos xvi y xvii era conocido bajo el nombre de *el Collegi del Senyor Patriarca*, y en nuestros días, abreviando aquellos títulos solemnes y un tanto barrocos, se le llama sencillamente *el Patriarca*.

Es un pequeño Escorial, un relicario de la piedad y de la liturgia, de las ciencias y de las bellas artes. El estudioso encuentra allí una biblioteca de los siglos xvi y xvii — legado del fundador —, tan estimable como pocas de España, y un archivo con cerca de 29.000 protocolos notariales, además del propio, que atraen la avidez de los investigadores. Tiene también un espléndido museo perfectamente instalado. Pero esta casa es algo más que una vetusta mansión para exponer antigüedades: es un seminario y tiene su capilla pública donde se propuso el beato Ribera que «los divinos oficios se celebren en ella con tanta pausa y reverencia que sea un traslado y retrato de lo que se solía hazer antiguamente en la Santa Iglesia»¹.

Por todos estos motivos, Valencia se ha enorgullecido siempre de esta secular institución, tan conocida y tan en la mente del pueblo que para los mayores ha sido un lugar venerable y acogedor, y para los niños un centro de viva curiosidad. La grey infantil aún acude a visitar al *dragó del Patriarca* — un horroroso caimán puesto en la pared del atrio de la capilla — y se transmi-

¹ *Constituciones de la Capilla del Colegio y Seminario de Corpus Christi de 1610* (Valencia 1896), p. 36.

ten de unos a otros una bella historia donde el héroe triunfa de la bestia con una lanza y una armadura de espejos.

Tiene esta fea alimaña la boca abierta para infundirnos temor, en señal de que en la casa de Dios se debe estar con recogimiento, y recuerda la inscripción de los templos de la antigüedad: *favete linguis*, guardad religioso silencio.

Si penetráis en esta iglesia, vuestro espíritu quedará envuelto en una atmósfera de unción, que os será de momento inexplicable. Un conjunto de circunstancias han actuado sobre vosotros: la proporción de las líneas arquitectónicas del más puro Renacimiento valenciano, la decoración de los muros, el recogimiento de los fieles...

En el altar segundo de la derecha, si miramos hacia el presbiterio, está el sepulcro del fundador. Educado en las aulas salmantinas, escuela preparatoria de obispos, había llegado a ellas poco después de la muerte de Vitoria. Tanto aprovechó Ribera en la piedad y en la ciencia, que fray Domingo de Soto le propuso ante sus alumnos como modelo de estudiante *reformado y reformador*. Por algún tiempo enseñó en aquella Universidad, y de allí a poco le nombró Pío IV obispo de Badajoz (1562-1568). De sus primeros pasos en la vida pastoral ya concibió grandes esperanzas fray Luis de Granada². Y cuando el austero Pío V quiso honrarle con el título de patriarca de Antioquía, poco antes de ser presentado por Felipe II para la mitra de Valencia, elogió al joven prelado llamándole en público consistorio «lumbrera de toda España, raro ejemplo de virtud y probidad, modelo de buenas costumbres y santidad..., cuyas huellas siguen muchos obispos de España»³.

Ya no cabía mayor gloria a los Enríquez y Riberas. En el noble vástago del virrey de Cataluña y de Nápoles vinieron a conjugarse, en atavismo feliz, las virtudes pastorales de su ascendiente

² En 1565 dedicó a don Juan de Ribera su opúsculo *De officio et moribus episcoporum*, primero entre los verdaderos y propios tratados postridentinos sobre las cualidades del obispo (HUBERT JEDIN, *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma Cattolica* [Cremona 1950], p. 86); y más tarde, la *Vida del Maestro Ávila*, por ver en Ribera el tipo acabado del predicador evangélico (FRAY LUIS DE GRANADA, *Obras*, edic. FRAY JUSTO CUERVO [Madrid 1906], pp. 213-215).

³ FRANCISCO ESCRIVÁ, *Vida del Venerable Siervo de Dios, Don Juan de Ribera, Patriarca de Antioquía y Arzobispo de Valencia*, edic. en castellano e italiano (Roma 1696), p. 64 (el autor fué confesor del Beato); cf. «Arch. S. Vat., Acta Miscellanea», 35, ff. 65 v-66 r.

san Rosendo, obispo de Mondoñedo, y una devoción característica en la familia a la Santísima Eucaristía, que halló el más claro exponente en *La Loca del Sacramento* ⁴.

Olvidando los gloriosos blasones familiares, adoptó para su escudo episcopal la empresa del Sacramento: un cáliz con una Hostia sobre el altar, entre dos braserillos con flámulas, con la leyenda «Tibi post haec, fili mi, ultra quid faciam» (Gen. 27, 37). Pero no despreció la cuantiosa herencia paterna, antes la invirtió en la fundación del Corpus Christi, original monumento a la Eucaristía, probablemente único en su género.

Y advertimos que las expresiones del culto a la Eucaristía en esta iglesia se anticiparon por unos decenios al esplendor de la piedad barroca. El beato necesitaba plasmar en formas concretas su amor a Cristo en el Sacramento, un amor no menos ardiente que el de Ignacio de Loyola al *rey eternal* o el de la Madre Teresa con el corazón transverberado.

En lucida procesión, que muy bien pudo superar a la famosa del Corpus en concurso y vistosidad, trasladó el patriarca a su capilla, desde la catedral, el Santísimo Sacramento el domingo 8 de febrero de 1604 ⁵. Pero no inaugura el culto ordinario hasta el 6 de febrero del año siguiente ⁶. Mientras tanto, como Gi-

⁴ San Rosendo († 992), abad de Celanova y obispo de Mondoñedo, fué un prelado magnífico, alma mística y guerrera, constructor y reformador (cf. *Facta et miracula S. Rudesindi episcopi Dumiensis ... scripta per Reverendum Patrem Magistrum Fratrem Stephanum* ... Ed. Flórez, *España sagrada* 18, pp. 378-413).

Doña Teresa Enríquez de Alvarado († 1528), ascendiente por vía colateral de nuestro Beato, erigió en 1508 la suntuosa capilla del Sacramento en la basílica de San Lorenzo in Damaso, de Roma, dotándola con esplendor; y allí mismo instituyó una cofradía del Santísimo Sacramento, anterior a la de la Minerva, que se extendió luego por toda España, Italia, Francia, Austria y Polonia. En Torrijos fundó la Colegiata del Corpus Christi, y en Toledo la Cofradía de la Preciosísima Sangre. Son proverbiales su piedad y munificencia en socorrer a las iglesias pobres, todo en orden a venerar al Señor Sacramentado (CONSTANTINO BAYLE, *La Loca del Sacramento, Doña Teresa Enríquez* [Madrid 1922]).

Bebió esta dama la devoción a la Eucaristía de su abuela paterna, doña Teresa Quiñones, esposa del Almirante Don Fadrique, ambos tatarabuelos de don Juan de Ribera (ibid., 194).

El padre de éste, don Perafán de Ribera, fundó en Bornos una «Casa y Colegio de escuderos», titulada de la Sangre de Cristo y un convento de monjas clarisas llamado del Corpus Christi (MANUEL CUEÍ, *Vida del Beato Juan de Ribera* (Barcelona 1921), pp. 8-9, nota 7).

⁵ Valencia, Biblioteca Universitaria, ms. 87-6-14: JERÓNIMO PRADAS, *Memorias de las cosas sucedidas en este convento desde el año 1603 asta el año 1628*, ff. 18-20.

⁶ JOAN PORCAR, *Coses evengudes en la ciutat e regne de València*, ed. Vicente Castañeda Alcover, I (Madrid 1934), p. 72.

berti ⁷, ensayará a sus capellanes las ceremonias que con tanto desvelo y piedad ha ido fijando de antemano para cada momento del oficio ⁸. Su ideal era que «así como hay religiones de clérigos y frailes reformados, así también haya una iglesia de oficios divinos reformados ... donde se dé testimonio y se muestre por obra el respeto, modestia y veneración que deben guardar los que hablan con la infinita Magestad del poderosísimo y altísimo Señor...» ⁹. Y todo ello ejecutado con «pausa..., comodidad y descanso de los ministros» ¹⁰. Notemos bien estos extremos. Mas, a pesar de escoger para su fundación personal selecto y fervoroso, la realidad vino a limitar las mejores ilusiones del patriarca. A los dos años de culto, creyó prudente suprimir parte del oficio y otros actos ¹¹. No obstante, la solemnidad de los jueves evolucionó *in crescendo*.

Por espacio de cuarenta y dos años largos gobernó la archidiócesis valentina.

Y aquí, estimado lector, cortamos la historia, para poner ante tus ojos, con sencillas palabras, la génesis y evolución de un ceremonial juevista, invención de Ribera. Conocemos los estadios.

II

1.º PRIMERA ORDENACIÓN *Constituciones del año 1605*

El ceremonial se halla prescrito en los capítulos 34 y 80 ¹² y es relativamente sencillo.

La misa conventual y las horas canónicas de todos los jueves serán del Santísimo Sacramento. Se exceptúan Jueves Santo, Ascensión, Navidad, Purificación y el día 3 de diciembre, festividad del patrono san Mauro, mártir. Pero en tales casos se dirá

⁷ HUBERT JEDIN, *Il tipo ideale*, p. 40.

⁸ *Constituciones de 1610*, p. 46.

⁹ *Ibid.*, p. 36.

¹⁰ *Ibid.*, p. 35.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Constituciones de la Capilla del Colegio y Seminario de Corpus Christi* (Valencia 1605), pp. 26-27, 129-131.

la correspondiente a la fiesta y otra misa del Sacramento, cantada y oficiada con la misma solemnidad que si fuera conventual¹³.

Alumbrarán en la capilla mayor o presbiterio cuatro grandes candelabros de plata, y en el altar ocho velas, cuatro a cada parte¹⁴. Y para mayor ornato ordena se pongan flores artificiales y pebeteros¹⁵.

Nada de particular ofrecen las *primeras vísperas* — todo a canto llano —, si no es el *Magnificat*, en que alternan los versos el órgano y el coro a canto de órgano o polifónico¹⁶.

El *Santísimo Sacramento* permanecerá *expuesto* mañana y tarde, mientras duren los oficios, esto es, desde antes de *Prima* hasta finalizar el *Miserere* — que establece se diga a diario después de *Nona* — y desde antes de *Vísperas* hasta acabada la *Salve* con que cada día se honrará a Nuestra Señora de la Antigua al terminar los oficios¹⁷.

Se previene que un poco antes de descubrir y reservar se toquen las campanas de la torre como a oficio solemne¹⁸.

En la *exposición matutina* actuará de preste el domero de semana, el cual, «vestido con la capa que dexamos señalada, abra la puerta y corra la cortina del sagrario, para que se muestre desde dentro del sagrario el Santísimo Sacramento, sin que sea menester sacarlo al altar. A lo qual se hallen presentes e hincados de rodillas con velas encendidas todos los que, según dicho es, han de servir en el altar y coro, cantando el himno *Pange lingua*»¹⁹, que se dirá «un verso el órgano y otro el coro a canto de órgano, exceptuando el verso *Tantum ergo*, que se ha de dezir a canto llano»²⁰. «Y acabado el himno, y aviendo incensado, se diga por el dicho sacerdote la oración»²¹.

La *misa* habrá de ser como en fiesta de primera clase²², esto

¹³ Ibid., p. 27.

¹⁴ Ibid., p. 55.

¹⁵ Ibid., p. 29.

¹⁶ Ibid., p. 123.

¹⁷ Ibid., p. 27.

¹⁸ Ibid., p. 28.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., p. 124.

²¹ Ibid., p. 28.

²² Ibid., p. 123.

es, a canto de órgano y con la solemnidad que se pudiere ²³, y con la intervención de los ministriles ²⁴.

Rompe la sobriedad de los oficios de la mañana un rito de *ofrenda* que sigue a la conventual.

Salen de la sacristía, formando cortejo, el asistente o pertigue-ro, el sacristán y su ayudante con estolas y tras ellos otros seis sacerdotes: el rector, con el celebrante a su derecha, por respeto a las sacratísimas especies; el diácono, con el vicerrector, y el subdiácono, con el maestro de ceremonias. Finalmente, seis acólitos adultos. Los seis sacerdotes, que vestirán loba con falda debajo de la sobrepelliz, han de llevar, respectivamente, dos cestillas de plata, una en cada mano, con flores artificiales; y los acólitos urnas (¿ánforas?) con lo mismo.

He aquí cómo describe el fundador la marcha de la procesión y el ofrecimiento:

...aviendo hecho todos los sobredichos una genuflexión antes de llegar a las gradas de la capilla mayor, y otra en subiendo dichas gradas de dos en dos como fueren entrando, hagan la tercera junto a la peaña del altar. Y que el sacristán y su ayudante se pongan dentro de la peaña, uno a cada lado. Y los dichos seys sacerdotes lleguen de dos en dos por su orden a la dicha peaña: donde darán al sacristán y su ayudante las cestillas para que las pongan en el altar en buena figura y uniforme proporción. Y acabado esto, los seys acólitos que han de estar hincados de rodillas se levanten de dos en dos y pongan las urnas en el pavimento de la capilla mayor, cada una a su lado, en unos mismos lugares respectivamente, a la una mano y a la otra.

El mismo Ribera nos descifra el simbolismo:

Esto nos ha parecido ordenar, por advertir a los hombres, en parte, de la suprema y humilísima veneración que se deve a la inmensa e infinita Magestad del Santísimo Sacramento. Acordándonos también de que Dios nuestro Señor, disponiendo desde el principio del mundo a los hombres a esta debida gratitud y respecto, ordenó al santo Moisés, que después de averle fabricado altar mandasse, que doze personas, una de cada tribu ofreciessen al altar como hizieron. Todo lo qual era símbolo de lo que se devía hazer en el altar de la nueva Ley, en que se ofrece la Carne y Sangre de Iesu Christo nuestro Señor y Redemptor ²⁵.

²³ *Constituciones* . . . , pp. 122-123.

²⁴ *Ibid.*, p. 19.

²⁵ *Ibid.*, pp. 129-131.

Acabado el Miserere, correrán dos sacerdotes la cortina y cerrarán el sagrario ²⁶.

Las *segundas Vísperas* son como las primeras ²⁷. En cambio, las *Completras* se han de cantar con toda pausa y con la mayor solemnidad: con órgano, fabordones, flautas y ministriles, como si fuese el mismo día de Corpus Christi ²⁸.

Terminan los actos de la tarde como se iniciaron los de la mañana: con el *Pange lingua* y la oración ²⁹.

Recomienda el fundador que el rector, las veces que no estuviere impedido, «haga por su misma persona este oficio — el de preste en la exposición matutina y en la última reserva —, pues es tan concerniente a su ministerio, siendo la cabeza de esta congregación, y por consiguiente el que ha de gozar de las preeminencias más aventajadas, qual lo es ministrar al Santísimo Sacramento y representar nuestra persona». A este encargo añade una apostilla elocuente: «y deve honrar nuestra memoria con exercitar en mi nombre lo que yo he procurado hazer en vida» ³⁰.

2.º ALGUNAS REFORMAS

Adiciones (hacia 1607)

La presencia del mismo patriarca benefició no poco la reglamentación definitiva del culto. Fruto de su observación fueron las *Adiciones* — de fecha incierta — a las Constituciones primitivas ³¹. Como el artista frente a su obra predilecta, el beato Ribera modificaba algunos detalles a medida que la marcha del culto se lo aconsejaba.

A las cinco fiestas que excluyen la misa conventual del Santísimo Sacramento añadió las de primera clase. Pero traslada la dobla del Sacramento, que había establecido se cantara después

²⁶ Ibid., p. 28.

²⁷ Ibid., p. 123.

²⁸ Ibid., pp. 29, 123.

²⁹ Ibid., p. 28.

³⁰ Ibid., pp. 28-29.

³¹ *Addiciones a las Constituciones de la Capilla del Colegio de Corpus Christi* [s. a.].

de Tercia, al primer día no impedido³². Retrasa la exposición de la mañana hasta después de Prima, «porque ha parecido convenir a la mayor decencia»³³. Suprime en esta ceremonia los cirios de los sacerdotes, pues manchaban las alfombras³⁴, pero aumenta la luminaria del altar hasta doce velas y también los candelabros del presbiterio³⁵.

3.º REGLAMENTACIÓN DEFINITIVA

Constituciones de 1610

El 15 de diciembre de dicho año refrendaba don Juan de Ribera con su firma las últimas Constituciones. Entre las muchas reformas sobre las de 1605 y las Adiciones, aparecen las relativas a los jueves, cuyas ceremonias han llegado ya a una concreción definitiva tan perfecta, según lo persuadió la experiencia, que el fundador juzgó ocioso escribirlas por menudo en dichas Constituciones, contentándose con «encargar al Rector, Vicario de Coro y Maestro de Ceremonias que guarden en todo y por todo lo que de presente se haze»³⁶. No obstante, en los capítulos 31, 32 y 40 y en otros varios lugares trata por extenso casi todo lo concerniente a la solemnidad eucarística que nos ocupa. Por esta feliz circunstancia, disponemos de un cuerpo razonado de la misma bastante completo. El resto se contiene en los libros de Altar y Coro, en la Consueta de la sacristía, en la tradición oral, fielmente transmitida, y en un ejemplar manuscrito de las Constituciones, incompleto y nunca publicado, que sirvió en gran parte para la redacción del de 1610.

Sobre el fondo común — Constituciones de 1605 y Adiciones — indicaremos las variantes e innovaciones, registrando la procedencia.

Rito y aparato. — Si bien la solemnidad externa continúa equiparada a las fiestas de primera clase, este oficio «no es más de

³² *Addiciones a las Constituciones...*, p. 3.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, pp. 3-4.

³⁵ *Ibid.*, p. 7.

³⁶ *Constituciones de 1610*, p. 46.

doble maior». Así lo excluyen todas las fiestas clásicas y otros dobles, pero conservando de él la conmemoración ³⁷.

Para las primeras vísperas sirven en el altar los seis candeleros de plata blanca, y durante la exposición se han de poner los mismos con cirios dorados, más otros seis de plata con cirios *jueves*, en disminución hacia la custodia. Ésta ya no queda dentro del sagrario, sino que va en dosel más o menos rico, conforme a la festividad. Ante ella «se ponen dos candeleros redondos de linda echura y labor dichos los carrozos», más los consabidos candelabros en el pavimento ³⁸.

La exposición de la mañana precede ahora inmediatamente a la conventual ³⁹, que siempre se dice después de Sexta ⁴⁰. Al dirigirse los corales procesionalmente al presbiterio desde el coro alto cantan el *Sacris solemniis* ⁴¹. Saliendo luego de la sacristía, se unen a ellos el preste y ministros precedidos de la cruz patriarcal. Ésta quedará bajo, en el centro de la primera grada y mirando al altar ⁴². Se descorre la cortina grande del manifestador y otra pequeña de plata del propio ostensorio, y luego se entona, del modo que arriba dijimos, el *Pange lingua* ⁴³. Durante el primer recitado al órgano se inciensa al Santísimo con nueve *ictus* en tres *ductus* convenientemente separados ⁴⁴, diciéndose al acabar el himno el versillo *Panem de coelo* y dos oraciones: la ordinaria y otra, cuyo texto dice así:

Omnipotens et misericors Deus, qui dixisti: sacrificium laudis honorificavit me: respice propitius ad humilitatis nostrae obsequium, et praesta; ut qui ore uno laudes pro tanto sacratissimi tui Corporis et Sanguinis dono offerre paramus, eas etiam tibi mente et spiritu ferventes ad tui nominis gloriam praesentare valeamus. Qui vivis... ⁴⁵.

³⁷ Ibid., pp. 45-46; *Consuetudine de la Sacristía*, ms. s. XVII, f. 50 r.

³⁸ Ibid., ff. 162 r-163 v; cf. f. 119 r.

³⁹ *Constituciones de 1610*, p. 46.

⁴⁰ Ibid., p. 35.

⁴¹ Valencia, Arch. Colegio y Seminario Corpus Christi, Armario I, est. 8, leg. libro n.º 1: *Constituciones de la Capilla del Colegio y Seminario de Corpus Christi*, ms. [s. a.], f. 33 r.

⁴² Tradición; el origen, en *Constituciones* ... ms., f. 33 r.

⁴³ *Constituciones de 1610*, p. 70.

⁴⁴ Tradición; el origen, en *Constituciones* ... ms., f. 37 v.

⁴⁵ *Oracional del altar*, ms., p. 5.

El preste semitona una invitación a las divinas alabanzas que se cumplirán en toda la jornada:

Laudemus Dominum in tympano et choro, laudemus eum in chordis et organo,

a la cual responden los demás:

Laudemus eum in cymbalis jubilationis, omnis spiritus laudet Dominum ⁴⁶.

La misa solamente ofrece una novedad. Después de la elevación, uno de los cantores interpreta un verso eucarístico del salterio, que elige, según su devoción, de entre los establecidos, al cual contesta todo el coro, acompañado del órgano y de algún ministril, con el «*Gloria Patri*... porque así alabe al Señor todo espíritu por tan inmenso y soberano beneficio» ⁴⁷.

Ofrecimiento de ramos. — Tiene lugar durante el canto de Nona. Los oferentes son ahora el rector y el domero, el diácono de la misa y el sacristán, el maestro de ceremonias y un colegial perpetuo (superior de la casa) y, en defecto de alguno de ellos, suplirán los capellanes más calificados. En vez de las dos cestillas con flores, lleva cada cual una urna con espigas de trigo. Siguen los acólitos con otras urnas mayores ⁴⁸. Fuera de esto, la ceremonia del ofrecimiento no ha cambiado.

Imitando el santo júbilo de David, gustaba Ribera en la festividad del Corpus de participar con sus capellanes en esta ceremonia, que es a la vez ritmo sagrado y ovación al triunfo de la Eucaristía. El rector, en memoria del fundador, ofrecerá en ese día con la misma urna de plata dorada y piedras que llevó el patriarca desde el año 1605 y mandó reservar para sólo este jueves grande ⁴⁹.

La Reserva, grandiosa, corona dignamente el oficio de la ma-

⁴⁶ *Oracional del altar*, p. 6.

⁴⁷ *Constituciones de 1610*, p. 47.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 49-50. — Ofrecen ramos tres sacerdotes del Colegio y tres de la Capilla; y también cuatro en igual proporción offician en la reserva *porque así acudan ambas fundaciones a reverenciar este divinísimo misterio*, *Ibid.*, p. 51.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 50.

ñana. El coro ha bajado de nuevo a la capilla mayor, previas las tres genuflexiones rituales. En llegando al crucero, se detiene el grupo de cuatro sacerdotes, con estola blanca y sobrepelliz, que cerraba el cortejo. Son el vicario de coro, el sacristán, maestro de ceremonias y domero de la semana precedente, a los cuales se suman cuatro acólitos con incensarios.

El domero recita en voz alta, «con mucha pausa y devoción», sobre fondo de órgano, por tres veces: «Bendito sea el Santísimo Sacramento», mientras sacerdotes y acólitos inclinan profundamente el cuerpo, se arrodillan y reiteran la primera reverencia. Repetida idéntica alabanza y adoración en el centro de la capilla mayor y al pie del altar, donde quedan arrodillados, sigue el recitado de unos textos escriturísticos, a los que responde la capilla de música, a fabordón, con el salmo 116, mientras los cuatro sacerdotes inciensan con igual pausa y cadencia al Sacramento.

La letra dice así:

PRESTE: *Sicut in holocausto arietum, et taurorum, et sicut in millibus agnorum pinguium, sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie (Dan. 3, 40).*

CORO 1.º: *Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi (Ps. 116, 1).*

PRESTE: *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem, et divinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem (Ap. 5, 12).*

CORO 2.º: *Quoniam confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in aeternum (Ps. 116, 2).*

PRESTE: *Benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor, et virtus, et fortitudo Deo nostro, in saecula saeculorum. Amen. (Ap. 7, 12).*

CORO 1.º y 2.º: *Gloria Patri...⁵⁰.*

Sin esfuerzos de imaginación, he aquí el simbolismo de esta reserva. Comienza evocando la escena de los tres jóvenes en el horno de Babilonia — tan familiar en la iconografía cristiana primitiva — que unen el sacrificio de sus vidas al de las víctimas ofrecidas en el templo de Jerusalén («*Sicut in holocausto arietum...*»), claro anticipo de la compenetración que debe existir entre Cristo — sacerdote y víctima — y el sacerdocio de la Nueva Ley.

⁵⁰ Ibid., pp. 50-52.

Luego, en transición rápida y feliz, se une la Iglesia militante a la triunfante en una misma alabanza al Cordero que viera san Juan en la celestial Jerusalén, «de pie y como degollado» (Ap. 5, 6), y que en nuestros altares perpetúa místicamente su muerte. Primero oímos la voz de los ángeles, aclamándole («Dignus est Agnus...»), al tiempo que los cuatro vivientes y los veinticuatro ancianos caen postrados ante su presencia, «teniendo cada cual su cítara y copas de oro llenas de perfumes, que son las oraciones de los santos» (Ap. 5, 8), es decir, de la Iglesia que aún lucha en la tierra. Finalmente, el *hosanna* victorioso («Benedictio, et claritas...») con que los ejércitos angélicos responden a la aclamación de aquella «muchedumbre grande, que nadie podía contar, de toda nación, tribu, pueblo y lengua..., vestidos de túnicas blancas y con palmas en sus manos» (Ap. 7, 9)⁵¹.

El breve salmo 116 (*Laudate Dominum...*) es el himno de acción de gracias de la Humanidad alabando al Señor por su misericordia y fidelidad en haber cumplido las promesas mesiánicas.

La jornada eucarística tiene su epílogo en el oficio de la tarde. Se cantan las *Completas* con la solemnidad que requiere la hora en que Jesucristo instituyó la Eucaristía: «diziéndose un verso con una voz al órgano, otro verso con fabordón de cuatro y otro verso con flautas y una voz; y juntándose todos, y algún menestril con ellos, quando dixeren *Gloria Patri*, etc. Y los menestriles tañerán algunas vezes quando pareciere»⁵².

La Reserva consiguió también su rito peculiar, con menos aparato que el de la mañana. Dividida la capilla en dos grupos, queda uno en el coro alto, mientras el resto baja en silencio al presbiterio. Domero y ministros ocupan su lugar. Cierra el conjunto, desde la ínfima grada, la cruz patriarcal, como recordando la íntima unión entre la Eucaristía y el Calvario. Para este acto, y a petición del fundador, compuso Juan Bautista Comes — el primer maestro de capilla — unas letanías al Santísimo Sacramento, cuyas invocaciones dispuso el beato así:

⁵¹ *Constituciones...*, pp. 51-52.

⁵² *Ibid.*, p. 70.

Kyrie eleison.
 Christe eleison.
 Kyrie eleison.
 Pater de coelis, Deus, miserere nobis.
 Fili Redemptor mundi, Deus, miserere nobis.
 Spiritus Sancte, Deus, miserere nobis.
 Sancta Trinitas, unus Deus, miserere nobis.

Sanctissimum Sacramentum, miserere nobis.
 Caro et Sanguis Christi, miserere nobis.
 Refectio animarum, miserere nobis.
 Pignus gloriae, miserere nobis.
 Coeleste viaticum, miserere nobis.

Propitius esto, parce nobis, Domine.
 Ab omni peccato, libera nos, Domine.
 Ab indigna Christi sumptione, Domine, libera nos, Domine.

Peccatores, te rogamus audi nos.
 Ut nobis parcas, te rogamus audi nos.
 Ut ad veram poenitentiam nos perducere digneris, te rogamus audi nos.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, parce nobis Domine.

Corpus Christi, miserere nobis.
 Verbum caro, miserere nobis.
 Deus et homo, miserere nobis⁵³.

Concluye la ceremonia con la oración *Deus qui nobis...*, y la siguiente:

Gratias tibi agimus, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui inter caetera bonitatis tuae documenta numquam claudis ora canentium te: exaudi benignus de templo sancto tuo voces nostras quas in laudem Corporis Jesu Christi Filii tui Domini nostri laeti obtulimus, et con-

⁵³ Valencia, Arch. de Música del R. Col. y Sem. Corpus Christi [s. s.l. No tenemos a mano un artículo publicado recientemente sobre letanías al Santísimo Sacramento, que nos ayudaría a descubrir la originalidad que cabe al Patriarca en las suyas. En una nota manuscrita del siglo xvii, que trae la letanía, leemos que fué hecha por un prelado docto y prudente, refiriéndose a él (Valencia, Arch. Col. Sem. Corpus Christi, Arm. I, est. 6, leg. 6, n.º 18).

Examinándola, fácilmente se adivina la mano segura del teólogo que precisa en frases claras y ordenadas la doctrina eucarística, huyendo de la hojarasca conceptuosa o sentimental de otras composiciones similares.

cede; ut per eum quem corde temporaliter veneramur et ore, gratiam et gloriam consequi mereamur aeternam. Qui tecum...⁵⁴.

Antes de que se oculte la Hostia santa, desgrana el preste, semitonando, la súplica final:

Memor sit Dominus sacrificii nostri;

a la que responde el coro:

Et holocaustum nostrum pingue fiat (Ps. 19,4) ⁵⁵.

Es el *Maran Atha* del sacerdocio católico, que suspira por atravesar los muros de esta mortalidad y sentarse a las bodas eternas del Cordero.

Cuentan los biógrafos de Ribera que, oculto por unas cortinas a la mirada de los fieles, en un ángulo del presbiterio contemplaba absorto estos honores y alabanzas al Sacramento. Y un jueves de diciembre de 1610 le sobrevino el gravísimo accidente que acabaría con aquella vida fecunda en el amanecer de otro jueves, entre el 6 y el 7 de enero de 1611. Sus ojos aún se abrieron en la misa de sus exequias para adorar la sagrada Hostia en póstumo homenaje.

III

Nuestro propósito era dar a conocer solamente la estampa que presentamos entre las varias que podríamos escoger dentro de la fundación de Ribera.

Ella es un indicio de la solemnidad con que se ha celebrado siempre el Jueves Santo, el Corpus y su octava — especialmente el último día, fiesta del titular — y aun del ambiente eucarístico que ennoblece la diaria recitación del oficio y la celebración de las misas.

Los Jueves del Patriarca no fueron mera explosión festiva y solemne de la piedad de un gran santo. Responden de manera

⁵⁴ *Oracional del altar*, pp. 7-8; cf. *Constituciones de 1610*, p. 52.

⁵⁵ *Oracional* ..., p. 8.

muy principal a un momento y a una necesidad histórica: obedecer a Trento, participar en la Contrarreforma. Aludiendo a la liturgia del Corpus, recordaba el Concilio: «Fué justísimo que se fijaran unos días en los que todos los cristianos manifiesten sus sentimientos de gratitud y recuerdo al Señor y Redentor universal por tan inefable y divino beneficio, en el que se representa la victoria y triunfo de su muerte. Y así convino que la verdad venciese a la mentira y triunfase de la herejía, de modo que los adversarios, en presencia de tanto esplendor y ante la alegría de toda la Iglesia, o se hundan abatidos y por su misma debilidad, o avergonzados y confusos se corrijan»⁵⁶. Y desea el mismo Concilio y exhorta con vivas instancias a todos los fieles a que de tal manera adoren y visiten el Santísimo Sacramento y le den culto que los disponga a recibirlo frecuentemente⁵⁷.

Habíase propuesto, pues, el beato Ribera en esta obra no sólo una empresa de santo desquite — la «confusión de los miserables herejes destos tiempos»⁵⁸ —, sino también un ideal basado en el vigoroso impulso de la restauración postridentina. Miraba en primer término a una perpetua veneración y culto del Santísimo Sacramento⁵⁹. De este modo se abriría en Valencia una cátedra de piedad sacerdotal⁶⁰, y el pueblo, atraído por la unción y las solemnidades de esta casa — toda de Dios —, se acercaría con frecuencia a la sagrada comunión «por ser el mayor y más acepto servicio que se puede hazer al mismo Señor»⁶¹.

Por eso todos los jueves del año habían de ser día del Corpus en la iglesia del Patriarca.

El santo arzobispo tuvo el consuelo de ver los frutos de su desvelo pastoral⁶². Algunos ejemplos — antiguos y modernos —

⁵⁶ *Conc. Trid.*, ses. 13, cap. 15.

⁵⁷ *Ibid.*, cap. 8.

⁵⁸ *Constituciones de 1610*, p. 2.

⁵⁹ *Ibid.*, pp. 46-47.

⁶⁰ El fundador pretende asegurar la quietud y sosiego de los ministros en el cumplimiento de sus obligaciones y que sólo apetieseran estas prebendas «siervos de Dios nuestro Señor ... hombres pacíficos y virtuosos, sacerdotes recogidos», *Ibid.*, p. 174 y en muchos lugares.

⁶¹ *Ibid.*, pp. 33-34.

⁶² Próximo al fin de su vida, escribe el Patriarca al Secretario Real: «He procurado fabricar una capilla en esta ciudad, y en ella por la bondad de Nuestro Señor se procura, en cuanto puede mi tibieza, dar testimonio de esta verdad a los ignorantes, y a los poco devotos, de la devoción que deberíamos

de conversiones podríamos aducir como testimonio del influjo de esta casa en el alma del pueblo.

La vida de esta institución secular se desenvuelve hoy, si no con la esplendidez nativa ⁶³, sí al menos con el espíritu que adapta los ideales fundacionales a la condición de los tiempos, manteniéndola en el rango de iglesia modelo ⁶⁴.

Salvada milagrosamente durante la pasada revolución, haga el beato patriarca que, en este resurgir litúrgico y piadoso en torno a la Eucaristía, brille también para su casa el día de su restauración completa.

VICENTE CASTELL, Pbro.

tener (al Santísimo Sacramento). En todo se ve una grande reforma». JUAN XIMÉNEZ, *Vida del Beato Juan de Ribera* (Valencia 1798), p. 551.

⁶³ Dotó el fundador a su obra predilecta de rentas pingües para que pudiesen servir cómodamente en la capilla ochenta ministros: un Vicario de coro y un Sacristán, de entre los seis colegiales perpetuos o superiores; treinta capellanes primeros y quince segundos; un Ayudante de Sacristán sacerdote, dos mozos de coro, seis infantes, un asistente o pertiguero, ocho acólitos adultos, cuatro monacillos para ayudar las misas rezadas, dos incensadores que ejercen su oficio durante la elevación en todas las misas rezadas, un portero, un campanero, un barrendero y seis ministriles (*Constituciones de 1610*, pp. 8-9).

⁶⁴ «... juzgando que se servirá mucho Dios nuestro Señor, de que aya una iglesia en esta ciudad, en la qual se le den alabanzas con el respeto, atención y veneración que se deve a tan infinita Magestad, para exemplo de los demás, assí del Reyno, como de fuera del». *Ibid.*, p. 4.

APÓSTOLES DE LA DEVOCIÓN ROSARIANA ANTES DE LEPANTO EN CATALUÑA

El siglo XIII es el de la fundación del Rosario, y el XV el de su restauración y adquisición de la forma definitiva actual. Por no saber distinguir bien entre los elementos esenciales y accidentales del Rosario, algún autor extranjero ha pretendido negar la paternidad de la fundación del Rosario a santo Domingo de Guzmán. Los elementos sustanciales del Rosario son la consideración de la Vida, Pasión, Muerte y Resurrección del Señor y la recitación metódica del Avemaría; santo Domingo fué el primero que los utilizó como medio de predicación y de oración.

Habiendo decaído esta forma de oración y predicación, principalmente, con el cisma de Occidente y la llamada «peste negra», la Virgen suscitó nuevos apóstoles del Rosario que la hicieron resurgir y le dieron la forma definitiva: fijación de los quince Misterios y la recitación de las ciento cincuenta Avemarías, divididas por decenas, a semejanza del Salterio Davidico, compuesto de ciento cincuenta salmos. Hay en el Rosario, como en todas las devociones de la Edad Media, su simbolismo: en las decenas tal vez veían una figuración de los Diez Mandamientos, y en los quince Misterios del Rosario, las quince gradas o escalones de unos de los templos más famosos en la Edad Media, el de Montesión de Jerusalén, templo dedicado a la Presentación de la Virgen. Los antiguos dominicos tuvieron mucha devoción a este templo y al misterio de la Presentación de la Virgen. Basta recordar que en Barcelona, según testimonio de Rubió y Lluch en su obra *Documents per a l'història de la cultura catalana mig-aval*, fué el rey don Martín I quien encargó al maestro dominico rosellonés fray Bernardo Jaubert la construcción del templo de Montesión, que pocos años después pasó a las monjas dominicas de este nombre.

Queremos recordar ahora algunos de los apóstoles del Rosario en su forma primitiva habidos en Cataluña, tales como el beato Romeo de Llivia y el beato Miguel Fabra, los dos discípulos inmediatos de santo Domingo, de cuyas manos recibieron el hábito de su Orden. Del beato Romeo, «catalán de nación, natural de Llivia, a una legua de Puigcerdán», como le llama el P. Diago¹, poseemos datos muy precisos y concretos sobre su apostolado rosariano: nació el beato Romeo en Llivia, pequeña población de la Cerdaña, hacia el año 1180; en 1217 entró en contacto con el gran predicador en tierras de Tolosa, quien al poco tiempo le vistió el hábito de su Orden. En 1221, al hacerse en los Predicadores la división en Provincias, le destinaron a la Tolosana, que comprendía todo el Mediodía de Francia más el Rosellón y la Cerdaña. En 1232 fué nombrado Provincial de su misma Provincia, sucediendo en el cargo a fray Raimundo de Falgars; fué también prior de Lyon y de Burdeos; murió en el convento de Carcassona el año 1261, el día de la Presentación de la Virgen. Lo notable de él fueron sus grandes virtudes y la gran devoción que tuvo a la Virgen y al Santo Rosario cuando todavía no se le denominaba con este nombre. «Ni de día ni de noche — continúa Diago — se le caían de la boca los nombres de Jesús y de María ni parece que se veía harto de cantar y de contar (en los sermones) sus alabanzas. Que dejando aparte que en todos cuantos sermones predicaba tenía por costumbre decir algo del misterio de la Encarnación del Hijo de Dios con mucha devoción y sentimiento. Allende desso rezaba cada día mil veces el Ave María. Murió tratando con los religiosos de la Reyna del cielo, María, y de su Santísimo Hijo, y teniendo fuertemente en las manos el Rosario con que solía decir las mil Ave Marías.» Hasta aquí Diago, quien, a su vez, lo sacó de un autor coetáneo de gran prestigio y autoridad². El cuerpo del beato Romeo de Llivia, después de veinticuatro años de enterrado, fué hallado intacto e incorrupto; resplandeciendo en milagros, le dieron culto en varias partes. Fué predicador del Santo Ro-

¹ *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, f. 271 v (Barcelona 1599). El Beato Romeo tiene culto público en Llivia, aunque todavía no reconocido oficialmente por la Iglesia.

² El Maestro en teología Fr. Bernardo Guidón (Fr. Bernardus Guidonis), Inquisidor, obispo de Lodève, el cual falleció en 1331. Este autor escribió una serie de tratados, entre los cuales está una Crónica de su Provincia de Tolosa.

sario en su forma primitiva por todo el Mediodía de Francia, Rosellón, Cerdaña y el Pirineo Catalán.

Otro discípulo inmediato de santo Domingo, de quien recibió también el hábito de los Predicadores, es el beato Miguel Fabra, «el primer Lector de la Orden Dominicana». En efecto, fué el primer profesor o Lector de la primera casa de estudios, fundada en 1218 en París por santo Domingo. El P. Diago, en la *Historia de la Provincia*, le llama siempre «san Miguel Fabra», y otros autores lo mismo, pues tuvo culto público, aunque no reconocido oficialmente por la Iglesia. Al fundarse por noviembre de 1219 el convento de Barcelona, fué destinado por el mismo fundador a dicho convento, del cual probablemente fué prior. Pronto gozó de gran prestigio y autoridad por su ciencia y virtudes, escogiéndolo el rey don Jaime I por su confesor. En 1229 se lo llevó el mencionado rey a la conquista de Mallorca juntamente con su hermano de hábito fray Berenguer de Castellbisbal, más tarde obispo de Gerona. Lo que trabajó el siervo de Dios fray Miguel, tanto en la conquista temporal de la isla, sosteniendo el ánimo de los capitanes y de la tropa, como en la espiritual, mediante la conversión de los infieles de la misma, es bien conocido y ponderado de los doctos. El cronista fray Pedro Marsili³, O. P., muy probablemente del convento de Tarragona, que vivió largos años en Mallorca en la segunda mitad del siglo XIII, lo expresa en una sola frase, oída de labios de los propios neófitos de la isla: «Maria et Fr. Michael coeperunt Majoricam», esto es, «María y fray Miguel fueron los verdaderos autores de la conquista de Mallorca». Tal era el sentir de los neófitos cristianos y antiguos sarracenos que quedaron en la isla. Pero esta frase es también expresión de la suma devoción y afecto que el siervo de Dios tenía a la Virgen María. Pocos detalles nos da fray Marsili, en su Crónica, de la vida interior de fray Miguel, pero no dudamos en afirmar que fué un apóstol del Rosario en su forma primitiva, que difundía por Cataluña, Mallorca y Valencia, en donde murió después de unos quince años de apostolado en la conversión de los infieles de aquel reino. «Varón famosísimo en santidad y raro en la contemplación y en la oración» le llama Diago⁴. Murió hacia el año 1250

³ *Chronica Jacobi I, Regis Aragoniae*, cap. 42, lib. II.

⁴ Ob. cit., f. 151 v.

y brilló con multitud de milagros en vida y después de muerto. El rey don Jaime I le tuvo en gran estima, nombrándole su consejero y confesor durante algún tiempo ⁵.

Otro discípulo de santo Domingo, aunque no recibió el hábito de sus manos como los dos anteriores, es san Ramón de Penyafort; nuestro santo le conoció y trató en Bolonia, donde santo Domingo moró los dos últimos años de su vida (1219-1221). Ocho meses después de la muerte de éste, san Ramón recibió el hábito dominicano en Barcelona; como todos los discípulos inmediatos de santo Domingo, san Ramón tuvo singular afecto y devoción a la Reina del cielo; prueba de ello es la institución de la fiesta de la Anunciación, a instancias suyas, en la catedral de Barcelona. Es curioso observar que la fiesta de la Anunciación fué durante siglos la fiesta principal del Rosario hasta poco después de la victoria de Lepanto.

Justo es recordar también a otro dominico catalán del siglo xiv: el beato Dalmacio Moner, natural de Santa Coloma de Farnés (1290-1341), llamado comúnmente «sant Dalmau Moner». También los historiadores antiguos, como Diago y otros, le dan el título de santo; su culto inmemorial no fué reconocido oficialmente por la Iglesia hasta 1721. Fué el beato Dalmacio un fervoroso devoto de la Virgen y del Santo Rosario, que llevaba siempre consigo. Nos lo refiere su propio discípulo, el famoso polemista fray Nicolás Eymerich en la primera obra que escribió pocos años después de la muerte de su maestro: *Vita Venerabilis Fratris Dalmatii Monerii O. P.*⁶. Y lo refiere incidentalmente con ocasión de relatar un milagro obrado por nuestro santo después de muerto

⁵ Tal vez sea ésta una ocasión para disipar el error en que incurrió el P. Diago en su mencionada *Historia*, en donde llama castellano al siervo de Dios por el solo hecho de haber leído en la laude sepulcral, que estaba en la capilla de San Pedro Mártir del convento de Predicadores de Valencia, la palabra «hispanus», que él interpretó caprichosamente como sinónimo de castellano, según el sentir de su tiempo. La palabra «hispanus» en el siglo xiii era equivalente a *peninsular*. Tampoco el apellido Fabra era castellano sino catalán. En los *Acta Aragonensia* de Finke se hallan en esta misma época varios Fabra actuando en Barcelona; algo posteriormente hallamos Fabras en Valencia. Precisamente la capilla de San Pedro Mr., en donde se hallaba enterrado el siervo de Dios, estaba confiada a la familia Fabra. Tanto los Fabra barceloneses como los valencianos, los creemos parientes del Beato.

⁶ La publicó por vez primera en su conocida *Historia de la Provincia* el P. Diago, pero traducida al castellano. El P. van Ostroy, S. J., la dió en su idioma original en «*Analecta Bollandiana*» 31 (1912) 49-81.

a favor de la baronesa de la villa de Santa Pau, llamada de nombre Marquesa. Dice el citado Eymerich que, llegando a Santa Pau dos religiosos del convento de Santo Domingo de Gerona, con el fin de predicar, fueron a visitar a la baronesa, que estaba muy enferma y sin esperanza de curar. Los dos religiosos le aconsejaron que se encomendara al siervo de Dios, recién fallecido, fray Dalmacio, que obraba muchos prodigios. Habiendo sabido la mencionada baronesa que circulaba por su villa el rosario con que rezaba el siervo de Dios, lo mandó pedir y tomándolo en sus manos le pidió que le curara, prometiéndole que si conseguía esta gracia mandaría construir en su honor un suntuoso sepulcro. El santo la curó y ella cumplió su promesa.

Por la manera de expresarse fray Nicolás Eymerich al relatar cómo se verificó el milagro de la curación de la baronesa, sin dar importancia alguna al «rosario» o instrumento de contar las Ave-marías, se ve que llevarlo era cosa normal y corriente entre los religiosos de su Orden. Naturalmente que Eymerich no dió el nombre de «rosario» ni de «salterio» a dicho instrumento, porque estos dos nombres no fueron de uso corriente hasta el siglo siguiente. Fray Eymerich denomina de una manera inconcreta el «rosario» que llevaba siempre consigo el beato fray Dalmacio Moner: «filum plenum granulis», esto es, hilo o cordelito al cual iba ensartada una serie de granos o cuentas.

Al evolucionar homogéneamente, en el siglo siguiente, la devoción rosariana y tomar forma y nombre definitivos, todo el mundo vió en ello un proceso lógico y normal, y nadie se escandalizó ni consideró una superchería el que los restauradores de la devoción mariana por excelencia, todos sin excepción, atribuyeran a santo Domingo la fundación del Santo Rosario: fueron después, muy posteriormente, algunos hipercríticos, desconocedores de los antecedentes de la devoción rosariana, que lo pusieron en tela de juicio.

RESTAURADORES DEL ROSARIO EN EL SIGLO XV

Era muy corriente, años atrás, aun entre personas eruditas, afirmar que el restaurador del Rosario fué el dominico bretón beato Alano de Rupe. Se apoyaban en el hecho de ser el autor

de la obra más antigua conocida sobre el Rosario: *De ortu et progressu Psalterii Christi et Mariae seu Santissimi Rosarii*. El beato Alano fué sin duda uno de los más fervientes apóstoles del Rosario en el siglo xv, pero no fué el único ni mucho menos.

Cuatro grupos de restauradores del Rosario, los cuatro coetáneos, podemos apreciar hacia la mitad del siglo xv: el grupo francés o bretón, capitaneado por el beato Alano de Rupe; el alemán, cuya figura más destacada es el venerable fray Jacobo Sprenguer; el italiano, y el catalán, que principalmente por medio del beato fray Juan Agustí, del convento dominicano de Lérida⁷, propagó el Rosario por gran parte de España, especialmente Castilla y Andalucía.

La restauración del Rosario está estrechamente relacionada con la reforma de la Orden Dominicana, iniciada hacia fines del siglo xiv, reforma inspirada por Dios a santa Catalina de Sena y que esta santa encargó vivamente antes de morir a su confesor, el beato Raymundo de Capua, que después fué General de la Orden en la obediencia romana y que murió en Nuremberg al finalizar el siglo xiv; de aquí partió la restauración del Rosario.

En la Provincia dominicana de Aragón, que comprendía los territorios de la Corona de este nombre, empezó la mencionada reforma el año 1439 en el convento de Cervera; pronto se agregó a ella el convento de Lérida, uno de los más importantes de la Provincia y que luego se constituyó en cabeza de la Congregación de los reformados, Congregación que al finalizar el siglo xv constaba de ocho conventos: cuatro en Cataluña y cuatro en Valencia. Estos conventos, de donde empezó a irradiar la devoción al Rosario, muy decaída entonces por causa de la «peste negra» y el cisma de Occidente, eran, además de los mencionados de Cervera y Lérida, los de Tarragona y Castelló de Ampurias, y en Valencia los de San Mateo, Museros, Luchente y Onteniente.

Los principales apóstoles del Rosario en el siglo xv fueron los beatos (así les llaman todos los historiadores por sus grandes virtudes y don de milagros) fray Pedro de Queralt, fray Juan Agustí,

⁷ Del beato Juan Agustí y de su apostolado del Rosario por Cataluña, Valencia y Sur de España habla el P. Diago en su mencionada *Historia*, ff. 13-15. Murió este apóstol del Rosario en Córdoba el año 1476. Por entonces falleció también el beato Alano de Rupe.

ya mencionado, los dos del convento de Lérida, y el beato fray Juan Amat, que lo propagó por el reino de Valencia.

Como ya insinuamos más arriba, el Rosario era, para aquellos apóstoles, no sólo un medio de orar, sino también de predicar. La predicación en el siglo xiv pecaba de excesivamente especulativa, fría y enjuta, ya que se dirigía sólo a la mente y muy poco al corazón. En cambio, la tónica general de los restauradores del Rosario en todo el mundo era la devoción a la Virgen por medio del Rosario. Su lema era éste: «Ad Jesum per Mariam», a Jesús por María, y, por el Rosario de María, al mejor conocimiento y amor de Jesús, de sus enseñanzas y misterios; ellos renovaron la predicación popular en el más noble sentido de la palabra.

Pero a decir verdad no fueron sólo los restauradores del Rosario los religiosos de los conventos llamados reformados por abrazar en el primitivo rigor la observancia regular; al apostolado del Rosario en Cataluña se sumaron los dominicos de los demás conventos; por eso podemos contemplar un notable resurgir del Rosario desde la mitad del siglo xv.

Uno de los primeros y más notables monumentos del Rosario en Cataluña en el siglo xv es la capilla del Rosario y San Jorge, en el monasterio de Poblet, conocida comúnmente por capilla de San Jorge, pero en realidad consagrada a estas dos advocaciones, según se comprueba históricamente; más aún, el retablo gótico que existió hasta 1835, o sea hasta la exclaustación, era una representación del Rosario, según me había referido más de una vez mi amigo Eduardo Toda, conocedor como pocos de la historia del famoso monasterio. Creyendo él que dicho retablo del Rosario, históricamente, por lo menos, de enorme valor, a raíz de la exclaustación de 1835 había ido a parar a algún pueblo de la diócesis de Tarragona, por lo que le habían dicho a él, hicimos entre los dos algunas gestiones para ver de situarlo, y no dieron resultado. Lo más probable es, si no fué destruído, fuera a parar a algún museo extranjero como otras tantas joyas procedentes de la malhadada desamortización.

Lo que motivó la construcción de la mencionada capilla del Rosario y de su retablo en Poblet fué la acción de gracias por la conquista de Nápoles, verificada por Alfonso V el Magnánimo. Es de suponer que dichas obras se realizaran en vida de este rey.

No es de extrañar la devoción al Rosario del rey Alfonso V, pues consta que cuatro de sus confesores y capellanes fueron dominicos, tales como los maestros fray Pedro Jutglar, natural de Cervera y conventual de Barcelona, según consta en el libro *Professiones Novitiorum* del expresado convento; fray Pedro era confesor del Magnánimo cuando éste era solamente Duque de Gerona, o sea príncipe heredero de la Corona. Al morir el maestro Jutglar, que sirvió de intermediario entre el rey y san Vicente Ferrer, según consta en varios documentos de la Cancillería real, le sucedió en el cargo fray Juan de Casanova, natural de Barcelona, y también del convento de la misma ciudad; después fué obispo de Bossa (Cerdeña), Elna y Gerona, y últimamente cardenal de la Curia Romana. Después de Casanovas, fué confesor del Magnánimo fray Felipe Fajadell, natural de Vilamajor y asimismo del convento de Barcelona; acabó luego siendo obispo auxiliar de Lérida y consejero de la reina doña María en las ausencias de su marido en Nápoles.

El último confesor dominico fué el aragonés fray Juan García, quien posteriormente fué nombrado obispo de Mallorca ⁸.

Caso curioso, por tratarse de una iglesia no dominicana sino parroquial, es la capilla primitiva del Rosario (hoy convertida en batisterio) de San Martín Sarroca (Barcelona). En la llave de bóveda de dicha capilla hay esculpido un rosario en forma bien destacada. Creemos que dicha capillita, de estilo gótico, es del siglo xv.

Éste es precisamente el período (segunda mitad del siglo xv) de las grandes capillas góticas del Rosario en los conventos dominicanos, como la de Mallorca (1480) y la de Valencia (1491) y otros sitios, algunas de ellas verdaderas iglesias comunicadas con la principal por la nave central. Es también el período de las fundaciones o restauraciones de cofradías del Rosario en los conventos de los Predicadores.

No sabemos cuándo se instituyó la Cofradía del Rosario en el convento de Barcelona, por haberse perdido el libro primero de la mencionada Cofradía cuando la exclaustración de 1835, pero

⁸ Acerca de estos confesores de Alfonso V puede consultarse la obra del P. Diago *Historia de la Provincia*; al principio de la obra hay un índice de los confesores de reyes.

en cambio se ha conservado el segundo libro en su texto original, que comienza en 1489, según reza el encabezamiento del mismo, que dice así: «En nom de nostre Senyor Jhesucrist e de la nostra sagrada Verge Maria, advocada nostra. Vuy dia de la Circumcissió de Déu, e que contam de la sua Nativitat mil quatrecents vuitanta nou, comença aquest segon libre de la santa Confraria del Psaltiri o Roser de la sagrada Verge Maria»⁹.

A continuación viene una gran lista en columna de cofrades, encabezada por mosén Joan Fàbrega, «cap de govern del Senyor Rey», y siguen a continuación los miembros de su familia.

Precisamente un año antes de esta fecha (1488), el joven sacerdote dominico valenciano fray Francisco Doménech¹⁰, estudiando teología en el convento de Barcelona, por encargo de la Cofradía del mismo convento, dió a luz su famoso grabado del Rosario, de fama mundial. Destacamos estos detalles como una muestra del desarrollo que había tomado esta y otras cofradías catalanas.

De fecha anterior a ésta, probablemente de comienzos de la segunda mitad del siglo xv, son los más famosos todavía «Goigs del Roser»:

Vostres goigs amb gran plaer
cantarem Verge Maria...

atribuídos, según algunos autores, sin gran fundamento, a san Vicente Ferrer; pero, si no son obra de este santo, es muy probable que sean de algún dominico que conoció y trató al gran taumaturgo. De su belleza literaria, y sobre todo del meollo y solidez teológica, ningún crítico ha dudado.

Sería injusto terminar este trabajo sin tratar, o por lo menos mencionar, el gran esfuerzo de propaganda rosariana llevada a cabo durante más de tres siglos por el maestro fray Jerónimo Taix, dominico, mediante su obra, tantas veces editada, *Llibre dels Miracles del Roser*. Este tan famoso maestro (famoso en otros tiempos), era del convento de Barcelona, según consta de su acta de profesión, sacada del libro *Professiones Novitiorum* del expre-

⁹ Dicho libro manuscrito está actualmente en el Archivo Provincial del convento de Predicadores de Valencia.

¹⁰ Sobre este artista, véase nuestro estudio *Dos artistas cuatrocentistas desconocidos en «Analecta sacra Tarraconensia» 24 (1951) 139-46.*

sado convento; emitió sus votos el año 1520, día 20 de enero, «et eram 17 annorum», dice él mismo; de manera que nació en 1503. Poco es lo que sabemos de su vida, pues se han perdido muchas actas de los Capítulos Provinciales que nos podrían dar luz sobre sus estudios y profesorado.

Lo que sí nos consta es que en 1540 publicó la primera edición de su renombrado *Llibre dels Miracles del Roser*, el cual, en el siglo xvi, tuvo varias ediciones. En 1602 salió otra edición en Barcelona que no podemos decir exactamente cuál era. Lo que sí podemos afirmar es que tuvimos durante algunos años un ejemplar de la edición 18.ª ó 19.ª, impresa en Cervera por aquella Universidad a principios del siglo xix; no creo que fuese la última. Quizá sea el libro más divulgado en Cataluña durante tres siglos. Este libro propagó e incrementó la enorme difusión que tuvieron las Cofradías del Rosario a partir, sobre todo, de la victoria de Lepanto, cuando apenas quedó parroquia en Cataluña, pequeña o grande, que no tuviera su altar y su Cofradía del Rosario.

JOSÉ M.ª COLL, O. P.

TRADICIONES SOBRE LA DEVOCIÓN A LOS ÁNGELES

NOTAS SOBRE LA INTERVENCIÓN ANGÉLICA EN LA VIDA RELIGIOSA
DE CATALUÑA RECOGIDAS EN LA OBRA DE SERRA Y POSTIUS
«PRODIGIOS Y FINEZAS DE LOS SANTOS ÁNGELES»

EL AUTOR. — Pedro Serra y Postius sabemos que nació en Barcelona en 1671 y murió en la misma ciudad en 1748, de manera que vivió setenta y siete años. En la portada del libro de que nos ocuparemos se consigna que era «ciudadano de Barcelona, Congregante de la Santísima Virgen de los Dolores, en la congregación primera de España, erigida en el convento de los Siervos de María, de la dicha ciudad de Barcelona». En 1729 fué nombrado académico de la «Academia» barcelonesa, precedente de la que fué después, desde 1752, Real Academia de Buenas Letras¹. En las *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, de Félix Torres Amat, se consigna que, además de las *Finezas de los Angeles*, escribió otras obras, como la *Historia de Nuestra Señora de Montserrat*, *Resumen de la vida de los santos y varones insignes en santidad del Principado de Cataluña*, *Resumen de la vida de santa Eulalia* y *Vida de san Emeteri o Medí*, habiendo dejado inéditas, y algunas de ellas sin acabar, otras obras, como la *Historia eclesiástica de Cataluña*, dividida en doce tomos; *Urna inmortal*, sobre las reliquias de santos conservadas en nuestra región, y *Catálogos* de cardenales y demás dignidades eclesiásticas, de los conventos, de los monasterios de benedictinos, de *deputats* del General y de Concelleres de Barcelona, etc., todo ello referente a Cataluña.

EL LIBRO. — Se titula *Prodigios y finezas de los Santos Angeles hechas en el Principado de Cataluña*, ilustrado con dos copiosísimos índices, uno histórico de los autores de los manuscritos

¹ Véase «Bol. R. Ac. de Buenas Letras» 25 (1953) 504.

que en este libro se citan y se hace mención, y otro de lo más particular y notable de toda la obra. Está dedicado a «Su Santo Ángel de la Guarda» e impreso en Barcelona en 1736 y en la imprenta de Jaime Suriá, «en la calle de la Paja».

Según Palau², los ejemplares de este libro escasean, pero nosotros conocemos los siguientes, todos ellos en Barcelona:

En la Biblioteca Universitaria, el ejemplar de que nos hemos valido, el cual tiene la signatura 168-8-20, y que, según consigna una nota manuscrita de la portada, había pertenecido al convento de los Padres Capuchinos de Santa Madrona, el primero que tuvieron los capuchinos en nuestra ciudad y que no abandonaron ni aun después de la fundación del grande de Monte Calvario, si bien se redujo a un corto número de frailes. Estaba situado en la falda de la montaña de Montjuich.

En la Biblioteca Central de la Diputación hay dos ejemplares, otro en la Biblioteca Balmes y un cuarto en el Archivo Histórico de la Ciudad. El de la Biblioteca Balmes había sido del P. fray Josef de Liberata, carmelita descalzo, y después pasó al obispo de Vich, Francisco Vicens, el cual lo donó a la biblioteca episcopal de aquella ciudad en 1807. En este ejemplar falta un pliego entero que comprendía la mayor parte del índice general. En el reverso de la cubierta anterior del ejemplar que se guarda en el Archivo Histórico de la Ciudad hay una nota manuscrita que dice: «Este libro es de Juan Munné».

Por referencias del P. Andrés de Palma, bibliotecario del convento de capuchinos de Pompeya, sabemos de otro ejemplar, que había sido de la Casa Hermandad que aquella Orden tenía en San Feliu de Guíxols, pasando después a poder de la marquesa de San Antonio y, por fin, al de la señorita Pallé, la cual lo ha hecho restaurar, pues estaba en bastante mal estado. En un catálogo relativamente reciente se le asigna un precio de cien pesetas.

EXAMEN DEL TEXTO. — Una de las cosas más extrañas de la barroca obra de Serra y Postius es su manía por el número nueve. El libro se divide en nueve capítulos, subdivididos cada uno de ellos en nueve epígrafes, en nueve novenarios, como dice él, y

² *Manual del librero*, vol. VI (Barcelona (1926), p. 503.

en catálogos de religiosos y religiosas de los monasterios, que con-
signa por haberse hecho más acreedores a ello por su santidad,
tanto pone nueve en el convento que apenas si tuvo más religio-
sos como si eran muchísimos, con lo que el número nueve, en la
obra de Serra y Postius, viene a ser una especie de lecho de
procusto.

Serra y Postius atribuye a la intervención, que en muchos
casos podríamos calificar de mecánica, de los ángeles, la mayor
parte de los hechos milagrosos o simplemente extraordinarios que
han ocurrido al través de los siglos, recogiendo en la mayor parte
de los casos las tradiciones populares referentes al caso. Iremos
señalando los más destacados.

Algunas imágenes fueron hechas por misteriosos personajes
que se ha creído eran ángeles. Tal ocurre con el Cristo de Sa-
lardú, en el Valle de Arán (p. 10), el cual era de estilo romá-
nico, de las características del siglo XII, coronado y con el cuerpo
cubierto sólo por faldas hasta la rodilla, las costillas muy pro-
nunciadas, los ojos cerrados, la cabeza inclinada hacia la izquierda
e iba clavado a la cruz con cuatro clavos, lo que es un signo de
antigüedad, porque es mucho más difícil de labrar las piernas
superpuestas de un Cristo clavado con tres clavos que las rectas,
que tienen un clavo en cada pie.

Según unos Gozos, que el párroco de Salardú ha tenido la
gentileza de enviarnos, «esta imagen sacrosanta — fué por ángel
regalada — según la tradición cuenta...; en esta imagen sagra-
da — agua y sangre vimos sudar — y es historia acreditada —
que alguien nos vió llorar...; los herejes (quizá los restos albi-
genses que se refugiaron en el Pirineo y allí permanecieron hasta
principios del siglo XIV amparados por la casa de Foix) — incen-
diaron el primer portal de la Fuerza», pero la imagen amparó a
los vecinos de Salardú y «también a un Conde de Pallars — la vis-
ta restituyó — que había perdido el pobre». Estos Gozos fueron
compuestos en 1880, seguramente a base de otros más antiguos, y
de ellos se ha hecho nueva edición en 1948³.

³ Según carta del mismo párroco de 25 de noviembre pasado, el Cristo de Sa-
lardú es muy venerado, no sólo por los vecinos del pueblo, sino por los de Tre-
dós, Bagargue, Uña y Gesa, o sea por los que formaron parte del tersó de Puyolo,
uno de los en que se dividía el valle en la antigua administración. A él se atri-

No sólo las imágenes de bulto fueron esculpidas por ángeles, sino muchas veces se les atribuyó la pintura de imágenes y retablos como la de la Virgen de Oliana (p. 12). Serra y Postius atribuye a la intervención de los ángeles el traslado milagroso de las imágenes de la Virgen desde el lugar donde les dejaran los hombres al que quería ocupar. Tal ocurrió, entre otras muchas, con las de Solsona, llamada del claustro, la preciosa imagen joya de escultura románica provenzal (p. 12); la de la ermita de Puigcerver, en Alforja (provincia de Tarragona); la de la Canal, que hoy se encuentra en la parroquia de San Jaime, de Barcelona (p. 12); la del Lladó de Valls, y la de Puiggraciós. La de la Canal se dice que cayó en manos de moros, los que la destinaron a canalón, de donde le viene su nombre, y en confirmación de ello aún presenta en la espalda la ranura por donde transcurría el agua. Continuando con la tradición, diremos que esta imagen fué encontrada en las afueras de la Puerta Nueva de las murallas de Barcelona y junto a un cautivo, atado a ella con cadenas, que en África se había encomendado a ella para obtener el retorno a su patria, lo que tuvo lugar de modo milagroso y por intervención de los ángeles, según Serra y Postius. Después de la aparición en Barcelona de esta imagen se pretendió hacerle una capilla en la misma muralla, pero los Concelleres, que eran los que mandaban en las murallas hasta el triunfo de Felipe V, ordenaron que la tal capilla sólo pudiese abrirse por la parte interior de la ciudad. La imagen fue trasladada a la ermita de San Sebastián, al final de la actual Vía Layetana, en 1632. Después de la guerra de sucesión, los frailes caracciolos, que habían perdido su residencia en el barrio de Ribera a consecuencia de la guerra, recibieron del municipios barcelonés la capilla de San Sebastián y construyeron residencia a su lado. Después de la exclaustración continuó la ermita, y en ella la imagen de la Virgen de la Canal, hasta que el año 1875 fue derribada aquélla, pasando la imagen a la parroquia de San Jaime, de la calle Fernando. Por aquellos años, la

buyen muchos milagros y se le honra de una manera especial el día 3 de mayo de cada año, en que los cinco pueblos mentados asisten en procesión, se celebra la misa y después van otra vez en procesión, pero esta vez todos juntos, a una plaza de la villa, desde donde se bendicen los términos. A este Cristo acuden los araneses del antiguo tersó de Fuyolo para obtener el beneficio de la lluvia en casos de sequía.

imagen iba vestida, lo que indujo a error al canónigo Barraquer al atribuirle al siglo xvi, y aún tenía a los pies el cautivo. Al pasar a San Jaime, la imagen fué despojada de las postizas vestiduras y colocada en un nicho de la pared izquierda de lo que antes era altar y ahora es paso desde la iglesia a la contigua capilla del Rosario. Hasta 1936 tenía un letrero que la reputaba por la Virgen de la Canal. En esta fecha fué la única imagen que no se quemó, por ser de alabastro. Repuesta en el mismo lugar, ya no tiene letrero por el que los piadosos concurrentes a la iglesia puedan saber de qué imagen se trata. Es, como hemos dicho, de alabastro, de unos setenta centímetros de altura, por los caracteres escultóricos, principalmente por el caído de los pliegues, del estilo del siglo xiv, pero el niño, que está del todo desnudo y de estilo abarrocado, parece adición posterior.

Habla, asimismo (p. 32), de la imagen de la Virgen del Coro, de las monjas de San Pedro de las Puellas, la cual dice que, colocada a la derecha del mismo, todas las mañanas aparecía a la izquierda, lo que Serra y Postius atribuye a la acción de los ángeles a fin de que pudiese ser mejor contemplada por los fieles. Tanto en la parroquia de San Pedro de las Puellas como entre las monjas benedictinas que, procedentes de aquella iglesia, están ahora en la calle de Angli, se ha perdido toda noticia de tal hecho y de tal imagen.

Después del traslado de imágenes por acción de los ángeles, Serra y Postius pasa a detallar repetidas apariciones de ángeles a los mortales. Así, en la página 56 detalla la aparición de san Miguel de los Santos, cuando tenía pocos años, a dos niños que iban a San Segimón, en el Montseny, con la intención de hacer allí vida de anacoretas, a fin de disuadirles de su propósito.

En las páginas 66 y 69 hace referencia al desaparecido convento de monjas capuchinas de Barcelona, relatando la visión de la venerable Ángela Serafina Margarita, fundadora del primer convento de capuchinas de España, que fué el de Barcelona, cuando estaba preocupada por los trabajos que le daba la fundación de este convento y la visión incitadora a la castidad que tuvo la monja del mismo, Sor Isabel Astorch. El convento de capuchinas de Barcelona fué fundado el año 1599; a poco, en 1604, mejoró de instalación y empezó a edificar un nuevo templo, si bien cree-

mos que continuó en el mismo lugar de la calle del Carmen, esquina a la Riera Alta, donde permaneció con varias vicisitudes, debidas a los hechos revolucionarios que se desarrollaron en Barcelona, hasta 1878, en cuya fecha las monjas se trasladaron a San Gervasio y de allí, después de los hechos de 1909, a Pedralbes.

En la página 66 habla de san Raimundo de Peñafort y del convento de Santa Catalina, en el que residió por muchos años el sabio compilador de las Decretales y donde fué sepultado.

En la página 70 hace referencia al convento de carmelitas descalzos que estaba en la Rambla, donde está hoy el mercado de la Boquería.

En la página 76 relata la conocida leyenda de la entrada de san Vicente Ferrer en Barcelona y su coloquio con el ángel que guardaba la ciudad, efemérides que fija en el año 1409.

Va detallando otras capillas e imágenes que en la ciudad de Barcelona estaban dedicadas al Ángel Custodio, como la de la calle del Hospital, la del convento de Jerusalén y la del altar de San Bernardino de Sena, de la catedral (p. 79). En la catedral de Barcelona, el segundo altar del lado del Evangelio, que había sido del gremio de zapateros, está dedicado a san Bernardino de Sena y al Ángel Custodio, pero la imagen del ángel, que figura en la hornacina de abajo y de la izquierda, más parece, por sus atributos, a san Miguel que el dicho ángel, pues tiene una fiera a los pies, va provisto de escudo en la mano izquierda y enarbola una espada con la derecha (p. 80).

En la página 81 hace referencia a una procesión que tenía lugar cada año en Perpiñán el día 16 de mayo en honor del ángel custodio de la ciudad.

En la página 122 relata un hecho milagroso del Cristo del Coro de San Pedro de las Puellas, del que se ha perdido la memoria, como de la Virgen también del coro de dicho antiguo monasterio de monjas benedictinas a que hemos hecho referencia.

En la página 136 empieza a hablar de las imágenes que hay en Cataluña de los arcángeles Miguel, Rafael y Gabriel.

No cita al primero como patrón que era de elemento feudal o militar medieval, seguramente como a capitán que fué de las milicias celestiales fieles al Eterno en su lucha con los ángeles rebeldes, así como a protector de los que navegan por mar, patro-

nato que le viene quizá de la posición elevada de un santuario suyo en el Monte Gargano, en el talón de la bota de Italia, amparando el paso del canal de Otranto y en el que su devoción ha venido a suceder en muchos casos a la del dios pagano Neptuno.

No cita la imagen de este arcángel que hasta 1936 figuró en la fachada de la casa del gremio de revendedores de la plaza del Pino, núm., 3, de esta ciudad, la cual en dicho año fué destrozada, pero sí los de la catedral, de Santa María del Mar y del Pino.

Según mosén Mas⁴, en el interior de la segunda catedral de Barcelona (que subsistió desde 1046 hasta que fué derribada para dar sitio a la prolongación de la nave mayor de la actual y formación de la plaza de Cristo Rey o de la Catedral y a las escaleras de la Seo) hubo ya una capilla dedicada a san Miguel, e la que se tiene la primera noticia en 1218 y en la que se fundó un beneficio en 1221, y otra en la parte de afuera, que debía estar por la actual calle de la Piedad.

En la tercera catedral (cuya primera piedra se puso en 1298 y cuyas obras empezaron por el ábside, como en la mayor parte de las iglesias) hay otra, que es la segunda después de la sacristía, en dicho ábside. Aún subsiste una imagen de san Miguel con las balanzas del peso de las almas en la clave, pero ya ha desaparecido la representada subyugando a Lucifer que había en la vidriera y que fué construída entre 1302 y 1334 y que pudo ver mosén Mas. En esta capilla está el sepulcro del obispo Berenguer de Palou, fallecido en 1241, de factura bastante posterior a la fecha de su muerte; era del gremio de vidrieros, los cuales costearon el retablo, que se inauguró en 1661, y en 1879 se hizo nueva la imagen del arcángel.

En Santa María del Mar, después de la destrucción de 1936, han quedado tan sólo, en el segundo altar del lado del Evangelio, unas pequeñas imágenes de san Miguel y de san Rafael, siendo de advertir que antes de aquella fecha en toda la iglesia no había ningún altar ni imagen del primero, pero sí del segundo.

En la iglesia del Pino se conserva aún un gran altar, anterior al año 1936, en la capilla de la mitad aproximadamente del

⁴ *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol I: *Taula dels altars i capelles de la Seu de Barcelona* (Barcelona 1906), pp. 26 y 33.

lado de la Epístola, que sirve hoy de capilla del Santísimo y comulgatorio, dedicada al arcángel san Miguel. En él se ve al santo en alto relieve y de gran tamaño, delante de una gloria y acompañado de algunas cabezas de ángeles sin ninguno de los atributos con que generalmente es representado. El día del santo (29 de septiembre) se celebra todos los años solemne función religiosa.

En la página 150 comienza una lista de los monasterios de Cataluña, tanto de la española como de la francesa, dedicados a san Miguel: San Miguel de Cuxá, San Miguel de Fluviá, San Miguel del Fai, San Miguel de Montesenoide, San Miguel del Monte y San Miguel de Fornua, de Benitos. Cita luego la dedicación a san Miguel del monasterio de canónigos regulares agustinos de San Miguel de Marmellá, el de San Miguel de Cruilles y el de San Miguel de Escornalbou.

En la página siguiente da una lista de las parroquias de Cataluña dedicadas al mismo arcángel, y en la 154 cita a San Miguel de Olérdula, haciendo con este motivo un resumen de la historia del antiguo castro.

Con motivo de la intervención de los ángeles en la vida humana (p. 176) relata la conocida historia del monje de Poblet fray Pedro Marginet, atribuyendo a un ángel su traslado milagroso al monasterio después de sus andanzas por el mundo.

Hay un capítulo destinado a explicar los casos en que «los Santos Ángeles han hablado con los buenos», y cita, entre otros, el de san Dalmacio Moner, de la Orden de predicadores, natural y patrono de Santa Coloma de Farnés.

Más adelante, epígrafe IX del novenario VI, da la lista de las fuentes que hay en Cataluña que han sido provocadas milagrosamente, de las cuales las más renombradas son: la de Brufaganya, alumbrada milagrosamente por san Magín para que pudieran apagar la sed los soldados romanos que llevaban preso a san Severo, obispo de Barcelona, junto a la cual acuden todos los años los fieles de la ciudad de Tarragona el día de aquel santo; la de San Primo de Besalú; la del Salvador, de Horta, en la comarca de Gandesa, y la del Tallat.

«Los ángeles castigan a los malos y ejecutan los castigos de Dios», y con este motivo describe la peste que azotó a la ciudad de Barcelona el año 1.590.

En la página 233 relata lo ya conocido sobre la vida eremítica y la muerte de Leonor, hermana del último conde de Urgel, en la ermita de San Juan, sita en el bosque de Poblet, y la visión que en tal ocasión tuvo el ya citado fray Pedro Marginet, que vió gran cantidad de ángeles que llevaban su alma al cielo.

Después se entretiene en hacer una lista de los personajes de Cataluña que se llamaron Rafael, Miguel, Gabriel, Ángel, Querubín o Arcángel. Siguen unos barrocos versos con el título «Afectuosos clamores al Ángel de la Guarda», que empiezan con la siguiente estrofa:

Pues que Dios, de vos
mi alma y cuerpo fía,
Ay, Custodio amado,
sed mi guarda y guía.

y al final de cada estrofa, que son de seis versos, se repiten estos dos últimos, de manera que esta composición se parece mucho a los *Gozos*. Acaban con los siguientes:

Pues soys Invencible
allí en la agonía.
Ay, Custodio amado,
sed mi guarda y guía.

En la página 270 acaba el verdadero texto del libro, y en la siguiente empieza un «Índice histórico y noticias extensas de los autores cuyos libros manuscritos se citan y se hacen mención en este libro», el cual está por orden alfabético de la primera letra del nombre de pila y no del apellido, que es lo corriente ⁵.

FÉLIX DURÁN CAÑAMERAS

Director de la Biblioteca Universitaria
de Barcelona

⁵ El primero que cita es Antonio de Bastero y Lledó, el conocido escritor y erudito, canónigo de la catedral de Gerona de principios del siglo XVIII, autor de la *Crusca* provenzal. En la letra A da noticias de los archivos de los conventos en que pudo investigar, y al final de la cita consigna los de la «Deputació» del Principado de Cataluña (hoy en el de la Corona de Aragón) y el de la Casa de la Ciudad, si bien no da el nombre de los archiveros.

Con motivo de dar los datos biográficos del abad Baltasar Sayol, describe minuciosamente la Biblioteca de Poblet, con sus cuatro departamentos y los principales fondos que guardaba. Entre las interesantes notas que da con este motivo hay la de que en ella había una obra manuscrita titulada «*Libri vitae Sancti Regis Iacobi*, in latino, in volumine duo», dada al monasterio por Pedro III (IV de Ara-

gón), en 20 de agosto de 1380, la cual debe haberse perdido, pues no la cita Massó i Torrens.

Describe las cuatro piezas de la Biblioteca de Poblet y dice que en la primera hay tan sólo libros de coro; en la segunda, manuscritos en número de cerca de 400; en la tercera, casi 3.000 libros impresos, y en la cuarta, que contiene la biblioteca de don Pedro Antonio de Aragón, 4.480.

En la letra E habla de Esteban Gabriel Bruniquer, el conocido notario (léase secretario) del Consejo de Ciento, autor de las «Rúbriques» de las noticias más importantes contenidas en los registros y documentos del Archivo que fué de aquella Corporación.

En la letra I habla del glorioso rey don Jaime el Conquistador, y con este motivo pasa revista a los ejemplares de la *Crónica* del mismo que ha podido consultar y de alguno que emigró de España. Dice (p. 318) que Pedro de Marca se llevó de Poblet a Francia el original de la *Crónica* «escrito de la real mano» de don Jaime, el cual pasó de la biblioteca particular de aquel historiador a la real, donde cree que en su tiempo (en el que escribe Serra y Postius) aún debe estar. Este ejemplar también debe haber desaparecido, pues tampoco lo cita Massó i Torrens.

Más adelante explica cómo el abad Copóns mandó copiar dicha *Crónica* en 1343, lo que atribuye a designio de la Providencia a fin de que, al llevarse Pedro de Marca el original, no quedase Cataluña huérfana de tan preciada joya. Una copia de ella vino a parar a Barcelona, «el cómo, Dios lo sabe», dice Serra y Postius, y en el siglo XVII fué a parar a manos del Dr. José Jerónimo Bescansa, canónigo de Lérida, el cual llegó a formar una muy nutrida biblioteca que, al morir, dejó al convento de carmelitas descalzas de Barcelona y, cuando la exclaustración, este ejemplar de la *Crónica* de don Jaime pasó a la Biblioteca Universitaria de Barcelona, donde se guarda como su más preciada joya.

A continuación va enumerando los historiadores de Cataluña y las *Crónicas* que se han escrito de los reyes de Aragón.

En la misma letra I explica la milagrosa vida del «Doctor Joseph Oriol», que entonces no había sido aún canonizado, ni tan sólo beatificado, y que el autor pudo conocer, pues el santo taumaturgo no murió hasta 1702, año en que Serra y Postius tenía 31 años.

Finalmente dedica unas líneas a Francisco Senjust y Pagés, canónigo de la catedral de Barcelona y fundador del Instituto de la Misión de nuestra ciudad, primero de España; a Pedro Roig Morell, también canónigo de la misma iglesia, fundador de la Congregación de franciscanos claustrales, llamados también hospitalarios; a José de Taverner y de Ardeña, obispo de Gerona, poeta latino e historiador; a Juan de Palafox, obispo de Osuna; a san Pedro Pascual, obispo de Jaén, copioso escritor y cuyas obras detalla; a Vidal de Cañellas, obispo de Huesca; al gran polígrafo y arzobispo de Tarragona Antonio Agustín; a Eximenis, obispo de Elna y autor del libro *De la naturaleza de los ángeles*; a Juan Margarit, obispo que fué de Elna y de Gerona, autor de muchos libros de historia; a fray Juan Roig y Jalpi, el tan discutido historiador de Blanes; al mercedario Padre Manuel Mariano Ribera, conocido de todos los historiadores e investigadores de nuestro real archivo; al historiador valenciano Martín de Viciania; al conde de Darnius, autor de la *Adarga catalana*, y a Pablo Ignacio de Dalmases y de Ros, nombrado cronista del Principado en las Cortes de 1701 y 1702.

También detalla las obras que había escrito él mismo y que al publicar las *Finezas de los ángeles* permanecían inéditas.

El último de quien habla es de fray Valentín Mestre, monje del monasterio de Montserrat.

INTRODUCCIÓN DEL TOQUE DEL «ANGELUS» EN LA DIÓCESIS DE VICH POR UN DECRETO EPISCOPAL DE 1322

La devoción filial a la Santísima Virgen, cuya manifestación externa estuvo tan enraizada en nuestras diócesis al serle dedicadas gran número de las iglesias que se reconstruían o erigían de nuevo durante el período de la Reconquista, había progresado con características más hondas en el sentir del pueblo desde últimos del siglo **xi**, al extenderse su culto con altar propio en todas las iglesias parroquiales.

Poco a poco se introdujeron entonces las imágenes de culto que la presentaron, en su aspecto tan típico de los períodos románicos, como trono de la majestad de Dios, ricamente ataviada con manto sobre túnica y toca, sentada en gracioso escabel mostrando el fruto de su maternidad sentado sobre su regazo con el libro de la Ley abierto en su mano y en actitud de bendecir, contrapuesto a la manzana que Ella sostiene con su mano derecha, aludiendo al fruto de perdición en el pecado original. Trono de la Majestad divina y Reina asimismo, se ofrece luego en una variada iconografía de detalle que va endulzando y llenando de afecto a su maternidad según el creciente impulso de intensa devoción que el pueblo fiel nutre hacia sus más altas prerrogativas.

Su imagen llena de esplendores las cimas más abruptas de las montañas donde se consolidarán sus santuarios, se afianza en el culto con la institución de cofradías y doquiera se intensifica su veneración, que, al traspasar los límites de sus mismas festividades litúrgicas, encuentra el eco emotivo de sus representaciones figuradas en los misterios más sublimes que unen a María en la historia de Cristo y en la economía de la Redención.

Brotan a su encanto las antífonas que la ensalzan y las *laudes* que entretejen sus alabanzas; mientras, después del siglo **xiii**, el

arte la exalta con mayores vuelos y la presenta majestuosamente erguida, con el Niño en brazos, ofreciendo a su bendición divina el pajarillo negro, símbolo del pecador que se acoge a su protección. La devoción alcanza una plenitud que se desborda y derrama, íntimamente compenetrada con el sentimiento popular, que la advoca en sus múltiples necesidades y se nutre a través de los Ejemplarios que circulan manuscritos y miniados y llegan a todos los oyentes en la voz de los predicadores.

La advocación del mensaje angélico *Dios te salve, María*, documentada ya al siglo xi y propagada a raíz de las predicaciones dominicanas contra los albigenses, lleva más tarde, a principios del siglo xiv, a la concreción del *Angelus*, como una evocación profundamente cristiana del misterio de la Encarnación, en la que Ella prestó el concurso de su voluntad en el momento más sublime de la hora de Dios en la Humanidad.

En la diócesis de Vich, esta práctica piadosa fué solemnemente introducida por el obispo Berenguer de Guardia en 1322¹. En el Capítulo General celebrado el día 1.º de junio, miércoles después de Pentecostés, según consta en el folio 60 del *Liber Vitae* del Archivo Capitular de Vich, el senado canonical, presidido por dicho obispo, vino a establecer para toda la diócesis un toque especial de campana en la hora del crepúsculo ordenando que tanto los clérigos como los fieles recitaran de rodillas la oración angélica:

Statuimus ut qualibet die in crepusculo pulsetur cimbalum in ecclesia Sedis nostre et quolibet loco insigni Vicensis dioecesis, et tunc quilibet tam clero et populo ob reverenciam Virginis gloriose flectentes ienua dicat devote semel oracionem angelicam pro salute ac pace animarum et corporum, ac fertilitate et conservacione fructuum terre².

En virtud de esta decisión, el obispo expidió al día siguiente un solemne decreto, que se conserva original en pergamino en el

¹ La primera referencia documental al toque del «Angelus» es del año 1307, en Hungría. La segunda, poco después, en 1308 en un decreto sinodal de Lérida. La referencia de Vich, la segunda en España, es mucho más precisa. Cf. Dict. Arch. chrét. et Lit. voz: *Angelus*, o bien «Bon Pastor» 6 (Barcelona 1932) 388-97.

² Cita ya esta decisión VILLANUEVA (*Viage*, VI, p. 97) y de ahí toman la noticia los autores modernos que tratan de la historia del «Angelus». Villanueva no debió conocer el decreto episcopal que ahora publicamos.

mismo Archivo Capitular de Vich, de $0,44 \times 0,22$ m., con el gran sello de cera pendiente. En él se precisa que el toque del *Angelus* se hará cada día al atardecer, y la salutación angélica deberá recitarse de rodillas por la salvación y la paz de las almas y de los cuerpos y por la fertilidad y conservación de los frutos de la tierra, concediendo el obispo veinte días de indulgencia a los que siguieren tal práctica.

El texto del decreto episcopal es el siguiente:

Berengarius, miseratione divina vicensis episcopus, universis Christi fidelibus per Vicensem civitatem et diocessim constitutis ad quos presentes pervenerit salutem in Filio Virginis gloriose et bonis operibus abundare. Licet sancti cuncti honore sint debitis venerandi, ipsa Mater Dei Genitrix Virgo quanto sanctis ceteris utpote Mater effecta Altissimi auctior est in celis, tanto maiori est veneratione colenda. Ut igitur tante Matris et Virginis nos ceterique Christi fideles possimus patrocinia promereri, de consensu nostri capituli, pia devotione in generali capitulo in presenti festo Penthecostes de more et statuto nostre ecclesie in eadem ecclesia celebrato, duximus statuendum, ut qualibet die in sero, in qualibet insigni parochiali ecclesia nostre civitatis et diocessis, pulsetur unum cimbalum ad excitandum corda fidelium, ad honorem et reverenciam ipsi Virgini impendendum. Universitatem vestram igitur rogamus in Domino, et hortamur, atque in remissionem vestrorum vobis iniungimus peccatorum ut die qualibet, dum in crepusculo in matrici ecclesia pulsari ad hoc campanam seu cimbalum audietis, ad honorem ipsius Virginis gloriose flectentes humiliter genua salutationem illam angelicam per quam Virgo ipsa Salvatorem nostrum Dominum Ihesum Christum Sancti Spiritus obumbratione concepit, cum omni devotione dicere, et pro salute animarum et corporum, pace populi, fertilitate ac conservatione fructuum, preces effundere cum devotione velitis. Nos enim, ut fideles Christi ad hoc facilius animentur, omnibus vere penitentibus et confessis, qui predicta duxerint observanda, pro qualibet die que premisa servaverint, viginti dies de iniuncta eis legitime penitentia per gratiam Sancti Spiritus misericorditer relaxamus. Vobis quoque ecclesiarum rectoribus et vestra loca tenentibus in obediencie virtute iniungimus ut qualibet die hora premissa campanam seu cimbalum huiusmodi facientes pulsari populum vobis commissum ad complendum premissa piis exortationibus et salubribus monitis inducatis ut per hec et bona alia quem vos et ipsi Domini inspirante feceritis petita obtinere et ad eterne felicitatis gaudia pervenire possitis.

Datum Vici, III° nonas iunii, anno Domini $\text{M}^{\circ}\text{CCC}^{\circ}$ vicesimo secundo.

Así se inició la observancia de una devoción, hoy secular, dando

motivo a la veneración al misterio de la Anunciación que originó pronto en la misma catedral de Vich la erección de un altar en el que se instituyeron dos beneficios a cargo de sus fundadores, el canónigo Bernardo de Lers, muerto en 1350, y el beneficiado Pedro de Quintana, fallecido en 1348. El altar dedicado a la Anunciación y a san Gabriel Arcángel especifica claramente el grupo artístico de las dos figuras del divino mensajero y de María, que los pintores retablistas prodigaron con suma difusión y que los mismos escultores resolvieron en graciosas figuras exentas, como las que se conservan en el Museo Episcopal de Vich, procedentes de iglesias de la ciudad, labradas en aquel período.

E. JUNYENT, PBRO.

NUESTRA PIEDAD CATALANA

(O sea la devoción de Ibiza a Nuestra Señora de Montserrat)

Por legado del Sacrista de Gerona Guillermo de Montgrí, arzobispo electo de Tarragona, a quien encomendó Jaime I el Conquistador la conquista de Ibiza y Formentera (lograda en 1235), pertenecía a la Mitra tarraconense el señorío en dos parte de la isla de Ibiza, y el de otra al Cabildo de la misma iglesia. La cuarta parte pasó a la Corona, por venta o cambio con el infante don Pedro de Portugal, que había tenido participación en dicha conquista. Y quedaron dichas islas (consideradas siempre como unidad geográfica) sujetas en lo espiritual a Tarragona.

Sólo de tarde en tarde, por la distancia, y más aún por los peligros del mar, llegaban aquí esos arzobispos. De ordinario enviaban en su nombre comisarios y visitadores, los cuales (como los mismos arzobispos si acudían personalmente), procedían en todos los pormenores de la Visita en sentido espiritual y temporal, o sea como prelados y como señores feudales.

En junio de 1410 llegó el visitador Juan de Set Castells, que dió saludables disposiciones para el fomento de la piedad, no dejando de atender con severas medidas a la reforma de costumbres ¹.

Manda a los clérigos que «su entrada en la iglesia sea humilde, asidua y devota, y que, en todo tiempo, en el coro, guarden silencio con paz y reposo, atendiendo al oficio divino», y «fuera, que su conversación sea agradable a Dios, y no sólo instruya a los circunstantes, sino que reforme la caridad, fe y devoción del pueblo, tomando de sus hechos ejemplo». A los legos o seglares, que al hallarse en la iglesia «cesen en todos los vanos y mundanos coloquios, permaneciendo en oraciones devotas, si la indignación de Dios desean evitar». (Traduzco del catalán.)

¹ *Visitas antiguas*, en el Archivo del Obispado de Ibiza.

Manda asimismo «a todos los cristianos de su jurisdicción, que en aquella hora en que el cuerpo del muy alto y piadoso Señor Jesucristo, resplandor de la luz y claridad eternal, ofrecido y muerto por la redención de la humana naturaleza, se eleva en las manos del sacerdote, inclinen y pongan en tierra sus rodillas, permaneciendo así con humilde reverencia y temor hasta el *communicandum*, o sea la hora aquella en que el sacerdote ha recibido el dicho santo cuerpo y sangre preciosa de Jesucristo».

Dispuso que se leyere al pueblo en las principales fiestas la concesión de indulgencias y gracias especiales a los fieles que, arrodillados, «tuvieren luz mientras que el cuerpo y sangre de Jesucristo se elevan en la misa», y a los que acompañaren al Viático; y que siempre que el cura lo llevase por la villa, le acompañara otro sacerdote.

Encareció la asistencia a la misa, con pena de excomunión para los que dejaran de oírla durante tres domingos consecutivos sin justa causa. Y en particular a los conversos, muchos de los cuales, «gloriándose del nombre cristiano, tal vez sólo una vez al año entran en la iglesia al oficio divino», y puesto «que poco valen las constituciones si no van roboradas por temor de la pena, y dicta la justicia que aquellos que no se aparten del mal por temor de Dios, a lo menos por temor de la pena sean cohibidos», les impuso, a cada uno, diez sueldos de multa por cada vez que faltasen al precepto de la misa sin motivo fundado.

Aunque no conste, cual es supuesto, en las informaciones de la Visita, bueno será recordar que a la sazón la población de la isla (Formentera quedó deshabitada debido al embate de la morisma) era de origen catalán. (De ciento cuarenta apellidos que tengo registrados en documentos del siglo xiv, no llegan a una docena los de otras procedencias.)

De donde que entre las limosnas fundadas en la parroquial (Santa María de Ibiza, de la cual eran filiales todas las demás iglesias de la isla) figura una para la Virgen de Montserrat, devoción ésta tan general y efectiva que al consignarse en las actas de la Visita que los feligreses eran en general buenos cristianos y caritativos («bene fideles christiani et caritativi et elemosinari»), se añade que, en consecuencia, puesto que había en la isla mucha gente excomulgada por sus visitas y limosnas a Santa María

de Montserrat, en tiempos del prior anterior, «que era cismático», el visitador decidió, ante todo, absolverles de tales censuras mediante el rezo de tres Padrenuestros en honor de la Santísima Trinidad y siete Avemarías en reverencia de los siete gozos de la Virgen.

...on donchs, com nos hajam atrobat tot lo poble de la dita illa esser notable e bo e notablement instruits e conformat en la Sancta fe cathòlica, e assats caritatius en fer bé e almoynes vers nostre senyor Déu e los seus pobres, de la qual cosa són dignes de laor, hoc encara premi divinal, e nos sens dubte ho reputam a singular glòria al dit archabisbe; per çò, a major cautela, per tal com en la dita illa ha ben tost molta gent la qual és escomunicada o vedada per anar a nostra Santa Maria de Monserrat o per ferli almoyna en temps del altre prior predecessor d'aquest abat que huy és, per çò com era eschismàtic; emperamor de açò, nos en persona del dit senyor archabisbe, qui d'açò ha comissió de nostro Senyor lo Papa en son archabisbat, absolem generalment tots e especialment cascú e cascuna persona qui en lo dit vet haia encorregut, remetent e tornant aquells a la comunió dels feels crestians, donantne a cascú e a cascuna de penitència que diguen *III* paternostres a honor de la Sta. Trinitat e *VII* Ave Maries a honor dels *VII* goigs de la Verge Maria ².

Cabiendo, por cierto, recordar que no se había dado, en realidad, tal cisma por entonces. Porque el prior de referencia, Vicente de Ribes, fué siempre fiel a los pontífices de Roma, uno de los cuales, Gregorio XII, le nombró cardenal en 1408. A su muerte fué cuando, precisamente, pudo hablarse de cisma con referencia a Montserrat, al ser nombrado Marcos de Villalba, abad de aquel monasterio, por el antipapa Pedro de Luna (reconocido como papa por Tarragona y casi todo el reino de Aragón).

Ibiza, enero de 1956.

ISIDORO MACABICH, Pbro.

² De la crónica manuscrita o expediente de dicha Visita, en el Archivo del Obispado de Ibiza.

NOTA HISTÓRICA ACERCA DE LAS DEVOCIONES MÁS POPULARES EN MENORCA

I. DEVOCIÓN AL SAGRADO CORAZÓN DE JESÚS

Esta devoción fué introducida en la diócesis de Menorca y hondamente arraigó en ella, ya en la primera mitad del siglo XVIII, por el celo de un sacerdote de noble prosapia, el Rvdo Dr. don Miguel de Vigo y de Carreras (1703-1757), quien, en acción de gracias por un especialísimo favor con visos de milagro, atestiguado por respetable tradición, estableció y dotó dos novenarios en honor del Sagrado Corazón en las iglesias conventuales de las concepcionistas de Mahón y de las clarisas de Ciudadela. Además, este piadoso sacerdote fué el promotor de las congregaciones que para dar culto al Corazón divino se establecieron en las diversas villas de Menorca: en Mahón el año 1745, en Ciudadela el año siguiente, en 1748 en Alayor, en 1753 en el Arrabal del Castillo de San Felipe (hoy Villa-Carlos). Asimismo datan de mediados del siglo XVIII las fiestas litúrgicas en honor del Corazón de Jesús, y sus capillas e imágenes en Menorca.

Una manifestación muy curiosa y edificante de la devoción menorquina al Corazón sacratísimo es la arraigada costumbre de añadir la advocación «del Corazón de Jesús» a los nombres de pila en el acto del bautismo, a modo de piadosa consagración del neófito. También esta hermosa práctica fué introducida por el ilustre sacerdote antes mentado; el primer caso aparece en los libros bautismales de Ciudadela el 30 de julio de 1746, en la partida de «Doña Valentina del Corazón de Jesús Vigo y Martorell», precisamente nieta y ahijada del Rvdo. don Miguel de Vigo, que había abrazado el estado eclesiástico después de enviudar. Desde entonces, personas de toda clase social y en todos los pueblos de la isla han venido añadiendo a sus nombres «del Corazón de Je-

sús» o «de los Sagrados Corazones»; hoy día, esta piadosa costumbre está plenamente en vigor.

Flor preciosísima del suelo menorquín es la popular jaculatoria, tan piadosa y teológica, que los antiguos labriegos de la isla repetían tres veces en medio de sus fatigosas labores:

Dulcíssim Cor de Jesús,
Vos que l'Església amau tant,
ajudau el Pare Sant.

De las investigaciones llevadas a cabo recientemente por orden del señor obispo entre muchas personas octogenarias de Menorca, quienes a su vez habían aprendido esta jaculatoria de labios de sus abuelos, resulta que ésta debió de nacer y propagarse en la isla por los tiempos del destierro del atribuladísimo pontífice Pío VI (que en 1795 restituyó la sede episcopal de Menorca) o durante el cautiverio de su sucesor Pío VII (1809-1814) ¹.

II. DEVOCIÓN AL INMACULADO CORAZÓN DE MARÍA

Arraigó en Menorca también durante el siglo XVIII, unida a la del Corazón de Jesús. Desde entonces no han faltado casos de añadir a los nombres de pila la advocación «del Corazón de María». Menorca fué consagrada al Inmaculado Corazón por el obispo Dr. Mercader. Fué el año 1876, por lo que puede contarse

¹ Cuando esta oración estaba a punto de perderse, fué reintegrada al uso piadoso de los fieles menorquines por especial y encarecida indicación del prelado. Musicada por el ilustre maestro Mas y Serracant, se canta hoy día en todas las iglesias de Menorca y resuena jubilosa en los talleres de la pulcra artesanía isleña.

Símbolo grandioso de la secular devoción menorquina al Sagrado Corazón de Jesús es la imagen monumental, alta de cinco metros, que se alza en el centro geográfico y espiritual de Menorca: la cumbre de Monte-Toro, junto al santuario de la Virgen Patrona de la diócesis. La estatua es broncea y representa al Salvador de pie sobre el orbe y con los brazos extendidos en actitud de llamar y abrazar. El Corazón es dorado, y en su interior se colocaron pliegos con los nombres del Papa, del obispo, del Jefe del Estado, de las autoridades y clero de Menorca y de todos los habitantes de la isla: «los de los buenos—explicaba el prelado—para que lo sean más, de los ciegos y descarriados para que Jesús los convierta a su luz y amor». En la monumental cabeza está incrustado un fragmento de la testa de la imagen pétrea del Sagrado Corazón de Jesús, destruida por los rojos en el Cerro de los Ángeles. El monumento menorquín fué bendecido, en solemnísima función pontifical, el 12 de octubre de 1944, con asistencia de las primeras autoridades insulares y de casi la totalidad del clero diocesano, ante una multitud incontable de fieles venidos de todos los pueblos de Menorca.

nuestra diócesis como una de las más antiguas de España en consagrarse al Inmaculado Corazón. Dicho obispo mandó publicar el mismo año un notable «Ritual de la Consagración al Inmaculado Corazón de María». La consagración diocesana se renueva cada año ².

III. DEVOCIÓN A NUESTRA SEÑORA DE MONTE-TORO

Es la Patrona de Menorca y se venera en la montaña de mayor elevación de la isla (358 m.), en cuyo centro se levanta y a la que domina en toda su extensión. Su nombre se deriva del árabe y equivale a «monte alto», «elevación principal» de la región. Un importante documento de 1330 lo llama Altoro y el nombre popular actual es «El Toro».

La imagen de Nuestra Señora mide 65 cms. de altura. Es de madera policromada, con la faz y las manos de tonalidad oscura, túnica encarnada y manto azul, ambos con adornos dorados. Está de pie, con la cabeza ligeramente inclinada hacia la derecha. Con la diestra señala al divino Niño, que aparece con la manecita alzada en actitud de bendecir, sentado sobre el brazo izquierdo de la Señora. Es opinión autorizada de los arqueólogos que la talla es medieval, con la faz, las manos y el Niño restaurados después de los desperfectos que debió de sufrir la imagen en un incendio ocurrido en 1552.

Según antigua tradición, esta efigie fué milagrosamente hallada por unos religiosos mercedarios en la misma cumbre del monte, hacia el año 1290, y allí empezaron a dar culto a la Virgen, habiendo edificado una capilla en su honor. Consta documentalmente que en 1330 el santuario era ya centro de viva piedad menorquina, y fué ésta acrecentándose en los dos siglos siguientes. La iglesia estaba servida por cuatro beneficiados del clero diocesano y contaba con curiosas donaciones regias y con donaciones importantes de los fieles. La devoción a Nuestra Señora de Monte-Toro ha estado siempre extendida por todos los

² El actual prelado renovó la consagración al inaugurar la monumental estatua del Corazón de María que corona la fachada del santuario de Monte-Toro; la imagen es de piedra blanca, y el Corazón dorado ostenta la inscripción: «Interveni pro Clero».

pueblos de la isla, y ya desde mediados del siglo xvi las autoridades de la misma la reconocen oficialmente como Patrona de Menorca. En 1595 se establecieron en el santuario los religiosos agustinos que edificaron un nuevo templo de estilo renacentista. Este monasterio ejerció gran influencia en la vida religiosa y cultural de la isla, y subsistió hasta la exclaustación de 1835³.

IV. DEVOCIÓN A NUESTRA SEÑORA DEL ROSARIO

Es la titular de la parroquia de la catedral y de la de Villa-Carlos. Todos los templos parroquiales de Menorca tienen o han tenido su capilla y altar dedicados a Nuestra Señora del Rosario. En los diversos pueblos de la isla existía ya desde antiguo su Cofradía, que a principios del siglo xviii honraba a la Santísima Virgen con devotas procesiones cada sábado⁴.

³ En agosto de 1936 los milicianos rojos saquearon el santuario, intentaron en vano decapitar la sagrada imagen y la arrojaron a una hoguera, pero providencialmente pudo ser librada del incendio y ocultada en lugar seguro hasta la liberación de la isla. Entonces fué cuidadosamente restaurada y entronizada de nuevo en su santuario el 29 de mayo de 1939, con gran solemnidad y afluencia de peregrinos desde todos los puntos de Menorca.

A partir de entonces va cobrando cada vez más devoción la Virgen Patrona de la diócesis. Cada año se suceden en los meses de verano las tandas en la adjunta Casa de Ejercicios, inaugurada en 1933. En julio de 1941 se estableció una comunidad de ermitaños de San Pablo y San Antonio, para servicio del santuario y de los peregrinos. En 12 de septiembre de 1943 se hizo, en función pontifical solemnisima, la Coronación canónica de la sagrada imagen. En 12 de octubre de 1944 se bendijo la imagen monumental del Sagrado Corazón de Jesús. El 12 de septiembre de 1946 se consagró la iglesia, ampliada y ricamente restaurada. En todos los tiempos del año, pero particularmente desde abril hasta octubre, y en las grandes solemnidades litúrgicas, como en la bendición pontifical de los campos menorquines la primera dominica de mayo, y la semana eucarística de la Ascensión, reúnen en Monte-Toro multitudes de fieles, que van muchas veces a pie, algunos descalzos, en peregrinaciones de marcado carácter penitencial, por las distancias recorridas y lo áspero de la cuesta del monte. Junto a la iglesia de la Virgen está el seminario de vacaciones. Repetidamente se han celebrado en la sagrada cumbre asambleas y jornadas diocesanas de Acción Católica y de otras entidades religiosas, que han puesto más y más de relieve el interés espiritual del santuario.

Las imágenes peregrinas de Nuestra Señora de Monte-Toro, al recorrer triunfalmente los pueblos y los campos de los tres arciprestazgos de la diócesis, han encendido los corazones isleños en amor a su Patrona y han producido por doquier los frutos espirituales de una gran misión.

⁴ Entre las procesiones que actualmente se celebran son concurridísimas las que, presididas por la imagen de esta advocación y cantando el Santo Rosario, tienen lugar en todos los pueblos de Menorca cada domingo de octubre. En Ciutadella

En un proceso del siglo xvii existente en el Archivo diocesano, una testigo, por cierto pobre mujer analfabeta, menciona incidentalmente el Santo Rosario con una expresión que a la sazón era popular, llena de honda poesía: «lo Psalteri de Nostra Senyora de la Rosa...».

V. DEVOCIÓN A LA ASUNCIÓN DE NUESTRA SEÑORA

Está dedicado a este misterio el principal templo parroquial de la ciudad de Mahón, cuya primera fábrica se asegura fué erigida por orden del rey Alfonso III de Aragón a raíz de la conquista de Menorca en 1287.

En la antigua iglesia parroquial de Ciudadela, hoy catedral basílica, había antiguamente una capilla dedicada al misterio de la Asunción, cuyo retablo antiguo mandó renovar el prelado en 1658.

La Virgen de la Asunción fué por largos siglos la Patrona del gremio de mareantes de Ciudadela, que celebraban su fiesta con gran esplendor. Aún hoy día concurren a ella los marinos, y en los vestidos de la imagen yacente de la Virgen se ven bordados emblemas de la navegación.

En todas las ciudades y pueblos de Menorca está muy arraigada la antigua costumbre de exponer a la veneración de los fieles, durante la octava de la Asunción, la imagen yacente de Nuestra Señora, rodeada de cirios y de hierbas aromáticas⁵.

La nota más notable y característica de la antigua devoción menorquina a la Asunción es la que vemos vigente en los siglos xvi y xvii (la desaparición de los archivos insulares en las

ciudadela, estas procesiones salen de la catedral y son presididas por el Rvdmo. prelado. También se estilan las procesiones matinales llamadas del Rosario de la aurora, sobre todo en los domingos de mayo y durante la Misión. Otra costumbre muy arraigada en Menorca es el rezo del Santo Rosario por los difuntos, ya en la misma casa mortuoria en torno al cadáver, ya durante su conducción al cementerio. Durante el mencionado recorrido de la Virgen Peregrina de Montetoro por los campos menorquines, incrementóse grandemente la tradicional costumbre del rezo familiar del Rosario en las casas prediales.

⁵ Esta devoción ha cobrado incremento en la isla con motivo de la definición del dogma de la Asunción. A la entrada del puerto de Ciudadela existe la «Colonia veraniega de la Asunción», con una capilla, pocos años ha edificada, consagrada a este misterio.

invasiones turcas del siglo xvi nos impiden conocer datos más antiguos) en todos los pueblos de Menorca: la celebración de una misa cantada «de Assumptione B. M. V.», en lugar de la misa exequial, el día de la muerte o entierro o en el aniversario de aquélla ⁶.

FERNANDO MARTÍ CAMPS, Pbro.

⁶ Como recuerdo de dicha práctica, dispuso el actual prelado que después de las misas solemnes de difuntos se cantara una Salve con la oración propia de la Asunción.

ALGUNES CURIOSES PRÀCTIQUES DE PIETAT A LES TERRES DE LLEIDA

A les terres de Lleida encara hi queden residus d'una vella pietat popular, senzilla i ben intencionada, que es tradueix en una sèrie d'oracions, sovint mancades de propietat teològica, les quals, però, estan amarades d'una ingenuïtat encisadora.

En Serra i Boldú n'ha fet un bell recull¹, flairós com un pom de flors boscanes. Ens en servim parcialment per a fer esment aquí que, a casa nostra, des de fa potser segles, s'ha donat erròniament a certes pràctiques piadoses un valor quasi infallible de satisfacció, equiparat en certa manera a la penitència sacrament o a la contrició, i de sufragi.

No ens referim, està clar, a aquelles formes disbaratades que ja en 1568 el bisbe de Vic, don Bernat de Toco, condemnava com a supersticioses de fons i forma, una de les quals acaba així:

Qui aquesta oració dirà — de nit quan al llit se posarà,
de dia quan se llevarà — les portes del paradís obertes trobarà,

tals com les titulades «Angelina la gloriosa», «La Verge n'està en cambreta», «La Cena», «La terra de Betlem», etc., en les quals, respectivament, s'assegura:

Qui dirà aquesta oració tots los divendres de l'any,
treurà una ànima de pena, i la seua si està en treball.

Qui dirà questa oració tres vegades cada dia,
tres hores ans de morir, veurà la Verge Maria.

Aquell que dirà la Cena, — molts perdons haurà guanyats;
los pecats que farà al dia — tots li seran perdonats.

Qui esta oració dirà — en la santa Quarentena,
la sua ànima no's perdrà, — per pecadora que sea».

¹ SERRA I BOLDÚ, *Calendari folklòric d'Urgell* (1914). Apèndix I: *Devocionari popular*.

sino a aquelles altres no tingudes per supersticioses, que formen part del devocionari popular com una de tantes pràctiques piadoses de la gent devota de les nostres contrades, les quals les resen amb tanta de bona fe, que potser es fan mereixedors que Déu, misericordiós, no tingui en compte l'error de llur creença ².

Tot el qual podria ésser una mena de confessió general o «Jo pecador...» abreujada si no li donguessin valor distint, o una magnífica introducció a l'examen — generalment no es fa —, seguit de l'«Acte de contrició»; mai, però, expressió d'aquesta, encara que es donés el cas d'acompanyar les esmentades fórmules.

Hom pot trobar certament en llibres litúrgics de la vellúria la, diem-ne, lilegitimació d'aitals contrastos piadosos — altrament inexplicables en gent religiosament més o menys ben formada —, reforçada per la tradició. En ells s'hi registren, a vegades, oracions i pràctiques per l'estil, redactades en llatí o en vulgar.

Potser és d'aquest gènere — encara que al còdex on se troba no s'hi indiqui —, i, per tant, un antecedent de les esmentades oracions, la que es llegeix en un *Breviarium Ilerdense* del segle xiv existent a l'Arxiu Capitular de Lleida, publicada ja per Lladonosa Pujol ³:

Regina de tot lo món — princeps e poderosa
mos pecats delixi — e siats de nos misericordiosa.
Verge, dona gloriosa — maire de Déu e esposa
mercé ayats dels peccadors — qui us reclamen d'adenoyllons.

² Tenen per cosa certa que si els sorprèn la mort havent-les resades, àdhuc sense poder fer la confessió ni un acte de contrició, no es condemnen. És més. En llur mentalitat les equiparen a la penitència, encara que distingeixen perfectament entre una cosa i altra i mai no se supleixen mútuament en la pràctica. Així són molts els que, a l'anar-se'n al llit, no es descuiden mai de dir el que aprenghueren dels pares o dels avis:

«En aquesta sepultura em poso — per la mort de Vós, Senyor,
Senyor, si Vós sou servit — que jo mòria aquesta nit
sense confessió, — amb Vós me confesso, Senyor.»

(Serra Boldú, ob. c. copiada de la gent vella.)

Altres en igual ocasió, ressen:

«Señor mío Jesucristo, — dueño de mi corazón,
perdonau-me els meus pecats — vos que sabeu quantos son;
si en esta nit me moro, — em valga per confessió;
en aquest món dau-me penes — i en l'altre la salvació.»

(Recullida per l'autor de varies persones, la més jove sexagenària, les quals les aprenghueren dels pares o dels avis.)

³ Micer Bernabè Asam ... (Lérida 1955).

En ella hom s'expressa semblantment com en les anteriors en quant al perdó dels pecats.

Si més no, ho són, en certa manera, dues pregàries que hi ha, dedicades a la Verge, en un altre Breviari Lleidatà, del segle xv i del mateix arxiu.

A qui les resi se li promet amb santa intenció no morir en pecat o sense confessió, posant l'exemple — hom el diria extret d'un «*Mariale*» medieval — d'un clergue aragonès, el qual no morí, després d'haver estat collsegat, fins i tant que confessà els seus pecats.

Aquest breviari fou copiat per Arnau Porta l'any 1451, i, en 1479, Enric Botel l'imprimí a Lleida, segons resulta — diu l'autor d'*España Mariana*⁴ — del coteig que se'n féu al 1819 amb el que es guardava en la biblioteca dels Carmelites descalços de Barcelona, trobant-se enterament conformes manuscrit i imprès.

Diu així el text de la rúbrica i oracions:

Quicumque orationes sequentes dixerint aut secum portaverint, sine confessione non morientur. Per has enim orationes beata virgo quendam clericum in Aragonia a morte liberavit, qui truncato capite, mori non potuit, donec caput illud omnia peccata confiteretur. Hoc fuit mirandum in anno Domini 1295.

ORATIO. Mater digna Dei, veniae via, lumenque diei, sis tutela rei, duxque, comesque mei. Nata Dei, miserere mei. Digna coli, Regina poli, me linquere noli. Te volo laudare, et semper amare, me tibi, Virgo pia genitrix, commendo, Maria. Iesu Christe Fili Dei, tu miserere mei. Amen.

ORATIO. O Maria purissima, stella Maris clarissima: Mater misericordiae et aula pudicitiae, ora pro me ad Dominum Iesum Christum Filium tuum, ut me ab omnibus malis eruat, bonis gaudere faciat a vitiis evacuet, virtutibus corroboret, tranquillitatem tribuat, in pace me custodiat cum finis vitae venerit. Meis te placa oculis ut terrorem tunc Satanae per te quam evadere: conducentem te habeam redeundo ad patriam ne calidus diabolus me perturbet, invidus objiciendo plura vera vel falsa crimina donec reddar praeposito Michaeli archangelo cuius constat officio dignos quoscumque eripere et te Domino reddere. Amen.

La nota prèvia, «Tots aquells que resin les següents oracions o les portin al damunt», ens permet suposar que aquestes foren

⁴ Partido de Lérida (Madrid 1868), p. 13.

traduïdes a la llengua vernàcula i, per tant, que passaren al domini de la gent seglar, tal com succeí amb la benedicció de sant Francisco d'Asís.

Tanmateix, el fet que en edat tan avançada s'escrigui en un llibre litúrgic una notícia semblant, expressa ben clarament l'exaltadíssim clima marià en què vivien els nostres avantpassats — al·trament fóra inconcebible —, creat a través dels segles anteriors.

En efecte. Les Constitucions del bisbe de Lleida Pere del Rei (any 1299), suposen ja vell el costum d'una missa que «cantatur in aurora et cantari actenus consuevit» a l'altar de la Mare de Déu en la Seu de Lleida, els dies de dissabte, diumenge i festes de la Verge, a la qual «non modica eiusdem civitatis clerici et populi confluit multitudo», ordenant que la celebri a perpetuïtat el canonge «capellà del comte de Barcelona»⁵, calcant la frase «sicut hactenus consuevit» i el manament que en féu, ja en 1237, el seu antecessor don Pere d'Albalat⁶.

En la següent centúria, les Sinodals de Guillem d'Aranyó (any 1317) i de Ramon d'Avinyó (1325) realcen l'esmentada Missa de l'Aurora — probable antecedent del Rosari del mateix nom —, disposant respectivament que en ella s'hi cremin les cinquanta lliures de cera imposades al monestir de Sant Ruf, i que endemés contribueixin a dita il·luminació, anualment també i a perpetuïtat, el bisbe amb deu ciris, i les dignitats capitulars i el capellà de Sant Pere amb un, tots de tres lliures⁷.

Les del bisbe Ponç d'Aquilaniu (1308) manen es toqui, al vesprant, tres vegades la campana, per tal que es resin tres Avemaries en honor de la Verge, i concedeix quaranta dies d'indulgència als qui així ho facin⁸; seguint-se d'aquí — diu l'autor d'*España*

⁵ *España Mariana*, p. 253.

⁶ Id., id., p. 30.

⁷ Id., id., p. 252 s.

⁸ VILLANUEVA, *Viage*, t. xvi, p. 323: Per ser aquest text el més antic espanyol referent al toc de l'Angelus el reproduïm aquí, encara que ja conegut: «Insuper ad honorem beatissimae Virginis gloriosae sancta approbante Synodo, statuimus quod singulis diebus per ecclesias parrochiales civitatis et diaecesis nostrae post completorium in crepusculo noctis de die tunc pulsetur seu repiquetur cymbalum aliquantulum per tres pausas, et quilibet fidelis audiens, ubicumque fuerit, flectet genua si tamen ei possibile fuerit et honestum, et salutet ter beatam Virginem, dicendo *Ave Maria*, et cum ob eius reverentiam et honorem ut ipsa, quae advocata nostra est, intercedat apud Dominum nostrum Iesum Christum Filium suum pro cuncto populo christiano, et ipsum ab omni

Sagrada — «que ya estaba admitida esta costumbre en el obispado de Lérida cuando la extendió a la Iglesia universal el papa Juan XXII, cuyo pontificado empezó ocho años más adelante».

No és menys curiosa al nostre objecte la notícia de Villanueva en el volum XVI del seu *Viage literario*, que, referint-se al Sant Volquer (vulgo Sant Drap) de N. S. Jesucrist venerat a la catedral de Lleida des de l'any 1297 a 1936, en què es perdé com tantes altres joies a causa de la revolució marxista, ens ofereix una mostra de la concepció diguem-ne teològica dels prohoms de la ciutat, en l'època més florida del famós «Studi General», patrocinat per la Paheria. Diu així:

En 1351, día 4 de enero, los prohombres y Consejo General de esta ciudad, con la ocasión de ir a Roma el oficial general de Lérida, le encargaron entre otras cosas, que alcanzase indulgencia a pena et a colpa a tots aquells que veuran lo Drap de nostre Senyor, de certa part dels pecats mortals. A 25 de febrero siguiente, con el aviso del oficial desde Roma, resolvieron que li sie tramesa ay tanta moneda com aurà menester per haver la dita indulgència al Drap de nostre Senyor. No tuvo efecto esta solicitud ni otras muchas veces que se intentó, y de ello se quejan sentidamente los mismos en otra deliberación, del día 21 de mayo de 1434»⁹.

Anàlogament, persisteix al nostre costumari la pràctica de les misses gregorianes que Braun, S. J., assegura més antiga que el

malo custodiat et eidem salutem corporis et animae conferre dignetur. Nos vero de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum ac eiusdem Virginis gloriosae matris confidentes, omnibus vere poenitentibus et confessis qui praemissam reverentiam eidem gloriosae Virgini exhibuerint, et eam, ut praemittitur, salutaverint, quadraginta dies de iniuncta sibi legitime poenitentia per gratiam Sancti Spiritus misericorditer relaxamus, adicientes ob honorem ipsius Virginis quod quando Horae beatae Mariae recitabuntur post quamlibet horam canonicam dicatur Ave Maria antequam horae ipsius Virginis incipiantur»...

⁹ *Viage*, t. xvi, pp. 71 i 72 i s. En un missal d'aquesta Església manuscrit i del s. xv s'hi conserva el ritu amb què es treia de la sagristia el Sant Drap per a exposar-lo a la veneració pública en la missa major dels dies de Nadal i de l'Ascensió: Després de l'Epístola, el celebrant entrava a la sagristia, prenia el Sant Volquer i sortia cantant el *Te Deum*. Sense interrompí-lo, pujava a la trona i mostrava als fidels la relíquia. Després d'això cantava el verset: «Post partum» i aquesta Oració: «Omnipotens sempiterne Deus, qui hunc diem Incarnationem Verbi tui, et partum beatae Mariae Virginis, ac per ostensionem panni tui consecrasti: da populis tuis, in hac celebritate consortium ut qui tua gratia sunt redempti, ua sint adoptione filii. Per Dominum...» Acte seguit, un dels principals del cor entonava l'*Ave Maris Stella*, el celebrant tornava el Sant Drap a la sagristia i continuava després la missa.

sant del qual prenen nom i que tingué tanta d'expansió en l'Edat Mitjana, amb la permissió de l'Església.

La llegenda dels *Diàlegs* de sant Gregori¹⁰, segons la qual hi hagué al mont Celio un monjo que guardava sense haver-ne llicència tres monedes d'or, amb les quals, tot i haver-se'n confessat, fou sepelit després de mort fora de sagrat, per ordre del sant pontífex, i que havent-li l'abat Especiós aplicat la Santa Missa per espai de trenta dies seguits, s'aparegué a un company de la comunitat, manifestant-li que, en virtut d'aquells sufragis, acabava de sortir del purgatori, ha llucat a les terres lleidatanes amb un costum sufragial que, a part que la Santa Seu l'hagi aprovat i declarat piadós, pot qualificar-se d'ufanós, al menys des de la meitat de la passada centúria. Diem des de l'esmentada data perquè en documents més antics a penes en trobem la existència.

No hem de dir el mateix, però, d'un altre trentenari, nomenat de Sant Amador, molt en voga als segles *xv* i *xvi*.

No hi ha testament, sobretot en les comarques del baix Lleida, que no tingui una clàusula com és ara aquesta que, a l'atzar, copiem de l'última voluntat d'Andreu Guillem, del lloc d'Arcabell, dia 3 d'abril de 1533.

Item demito pro anima mea et pro fidelibus deffunctis unum trentanarium sancti Amatoris, salabraturum predicta ecclesia sive capella Beate Marie de les Sogues per presbiteros dicte ecclesie...¹¹

Pel que es veu, aquest trentenari es distingeix de l'altre solament en que consta de trenta-tres misses. Pel demés, l'Església en permeté la pràctica.

En les tapes d'un *Magister Sententiarum* (any 1528) ho trobem escrit amb lletra clarament del segle *xvi*, idèntica a la d'unes notes datades respectivament en 1552 i 1558:

Sanctus Amator, confessor, fuit episcopus gerundensis, et cum esset bonus et sanctus vir fuit sibi revelatum, matrem suam existere in purgatorio. Ipse, cum esset devotus, triginta missas dixit prius, et postea tres, pro anima matris sue ut liberaretur a pena illa. Deus vero pro sua misericordia exaudivit preces Sancti Amatoris et liberavit ani-

¹⁰ IV, 55.

¹¹ Arch. Catedral Lleida, c. A.

mam matris a purgatorio. Unde mos est in Ecclesia celebrandi huiusmodi triginta tres missas pro aliquo mortuo, sed adverte quod non sequitor quod qui modo celebrasset has missas liberet animas de purgatorio, quia sanctus Amator liberavit quia ille erat sanctus vir et devotus, et fortassis qui modo celebrat est concubinarius, et hoc est contra plebeios qui putant quod statim dictis missis anima liberatur.

L'autor anònim acusa l'error de la nostra plebs prou explícitament perquè nosaltres ens poguem excusar de remarcar-lo.

* * *

Valguin aquestes quatre curiositats, no pas en descrèdit de la pietat lleidatana, altrament molt ben orientada i de força qui-lats, com és de veure en les poques cites que incidentalment apareixen en aquest escrit, sinó d'humil aportació de les terres de Lleida a la història de la pietat catalana.

ANTONI M.ª PARRAMON, PREV.

Jaime I presenta a Nuestra Señora
subiendo a los cielos
el plano de la catedral de Mallorca

LA ASUNCIÓN DE NUESTRA SEÑORA TITULAR DE LA CATEDRAL DE MALLORCA

UN CUADRO Y UNA ESCULTURA

En el Archivo Capitular de Mallorca existe un cuadro que no suele atraer la curiosidad de los que por allí pasan y, sin embargo, tiene un gran significado. Es un dibujo a lápiz, realizado por una mano ciertamente bastante experta, y su data de composición no creo que se remonte más allá de mediados del siglo XVIII. En él vemos al rey don Jaime I el Conquistador, de rodillas, acompañado de san Raimundo de Peñafort, presentando a Nuestra Señora subiendo a los cielos, el plano de nuestra catedral mallorquina.

Al declinar el siglo pasado, sobre el tímpano de la fachada de la catedral era colocada una estatua de María Santísima con los brazos abiertos en actitud de subir a los cielos. Un enorme rose-tón a los pies de la Virgen representa el sepulcro vacío y a los apóstoles contemplando extasiados el glorioso tránsito. La estatua se debe al escultor Luis Font, y el grupo de los apóstoles a Marcos Llinás. Ambas obras fueron inauguradas en 1886.

Ante estos datos tan claros y convincentes cabe preguntar: ¿cuándo empezó la catedral de Mallorca a tener por titular a María en el misterio de su Asunción? ¿En los años de su edificación o en siglos posteriores? Hoy parece del todo cierto lo primero. Si no, habría que buscar los principios de tal dedicación en una evolución del título abstracto de Santa María, Madre de Dios, Nuestra Señora, etc., al concreto de la Asunción. Tal evolución debe ser, sin embargo, rechazada, según nuestro parecer, si se examinan los datos que nos ofrece la historia mariana de la primera iglesia de Mallorca.

SANTA MARÍA

En 1230, don Jaime I, después de haber conquistado un reino más para la religión católica, abandonaba satisfecho la isla de Mallorca porque «Dios le había regalado un reino dentro del mar, lo que nunca pudo conseguir rey alguno de España, y porque aquí dejaba edificada una iglesia dedicada a Nuestra Señora Santa María»¹. Así habla el monarca en su Crónica, y fray Pedro Marsilio repite años más tarde el mismo pensamiento². Rey mariano por antonomasia era don Jaime, y la mejor defensa que, según él, podía dejar a los nuevos pobladores, al regresar a tierras catalanas, era aquel templo dedicado a Santa María.

Además de estos dos documentos del rey y de fray Marsilio, existen en el Archivo Capítular multitud de escrituras que expresan lo mismo. Séame lícito citar, siquiera, la más importante: la carta de dotación de la iglesia mallorquina. Data de 1232 y puede leerse en el *Viage*... de Villanueva. Dice así el fragmento que hace a nuestro caso:

En honor de Nuestro Señor Jesucristo, Rey de reyes y Señor de los que dominan, y de su santísima Madre, de quien piadosamente creemos que está velando por nosotros ante su divino Hijo, Nos y nuestros sucesores concedemos y asignamos para siempre a Dios Nuestro Señor y a la Iglesia Catedral de Santa María de Mallorca la décima parte de los bienes que poseemos en dicha isla³...

Por otra parte, cuando se efectuó la consagración del altar mayor de la catedral en 1269, la primera de que tenemos noticia, en el ara de la mesa se encerró, junto con las reliquias, un acta que, transcrita y traducida literalmente, dice así:

En el año del Señor de 1269, día tercero ante las calendas de octubre (29 de septiembre), Nos Pedro, por la gracia de Dios obispo de Mallorca, consagramos este altar mayor de la presente catedral a honra de la gloriosa Virgen Madre de Dios, habiendo colocado en el

¹ *Chronica del Rey En Jacme Primer*, p. 135. Ed. de M. Aguiló (Barcelona 1873).

² *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot*. Edición y traducción de José M.ª Quadrado (Palma 1850), pp. 124 y 315.

³ J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, t. XXI (Madrid 1851), p. 282.

ara una partícula de la camisa de Madre de Dios, un poco de polvo de los santos Pedro y Pablo y algunos cabellos de santa María Magdalena, y el sacratísimo Cuerpo de Nuestro Señor Jesucristo ⁴.

Ésta parece ser la primera consagración del altar mayor, dedicado a la Titular de la catedral. No conocemos los motivos de esta consagración. Seguramente se debió a la inauguración por el obispo don Pedro de Muredine del gran ábside, donde hoy se encuentra el altar y el coro.

Tenemos documentos relativos al altar mayor anteriores a esta consagración, pero ese altar no debía ser fijo, sino provisional, y se levantaría seguramente en la desaparecida mezquita, que se encontraba en lo que ahora es nave central. Sabemos por documentos coetáneos que la mezquita fué purificada de sus ritos y que se levantó en ella, estando aún don Jaime en Mallorca, un altar en el que se ofreció el santo sacrificio de la misa. A ese altar debía referirse Inocencio IV en un mensaje fechado el 20 de marzo de 1248 que dirigió al primer obispo de Mallorca, don Ramón de Torrella, concediéndole que «quatuor luminaria, duo scilicet cerei et duae lampades olei, perpetuo die noctuque ardeant ante maius altare ecclesiae» ⁵.

La segunda consagración del altar mayor tuvo lugar el año 1346 y fué su autor el gran obispo Berenguer Balle (Berengarius Bajulus). Por desgracia se han perdido las Actas Capitulares de este año y desconocemos los pormenores de esta consagración; no así la causa que se debió a la inauguración del retablo gótico, hoy existente sobre el portal llamado del Mirador. Hasta el acta, que, junto con las reliquias, se colocó en el sepulcro del altar, se hubiera perdido de no haberla copiado en 1746 el cronista de las Actas Capitulares al hacerse la tercera consagración, de la cual hablaremos más adelante. La copia, pues, de este documento dice así, traducida del latín:

Domingo, primero de octubre del año del Señor 1346, el Rdmo. Sr. Dn. Berenguer Balle, por la misericordia divina obispo de Mallor-

⁴ Archivo Capitular de Mallorca (A. C. M.), ms. 13759. Cf. J. MIRALLES SBERT, *Dos consagraciones ignoradas*, «Bol. Soc. arq. Lul.» 12 (1908) 81.

⁵ *Id.*, ms. 13452. La numeración de los manuscritos corresponde a la del *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*, de JOSÉ MIRALLES SBERT, 3 vols. (Palma de Mallorca 1936-1943).

ca, consagró este altar de Santa María, en el cual guardó reliquias de la esponja de Cristo, parte de sus vestiduras, y parte también de la camisa de la preciosísima Virgen María...⁶.

Nos demuestra la importancia que tenía el altar mayor en aquella época una disposición del obispo y del cabildo de 23 de junio de 1373 mandando que ningún sacerdote pudiera celebrar misa en él sin permiso de ambos⁷.

Todos estos documentos nos demuestran que el altar mayor y, por ende, la catedral estaban dedicados desde los primeros tiempos de la Reconquista a Nuestra Señora Santa María, Madre de Dios. ¿Quiere esto decir que el altar estuvo dedicado en un principio a Santa María en su acepción más general y no a la Asunción? En otras palabras, ¿hay que colocar una evolución del nombre abstracto de Santa María, Nuestra Señora, etc., al concreto de Asunción? ¿Cuánto tiempo duró esta evolución, si es que ha existido? Veamos de solucionar estos interrogantes. En primer lugar debemos advertir que la Maternidad divina es en la antigüedad la fiesta mariana por excelencia y origen, al menos en España, de las demás fiestas de la Virgen. En el nombre santo de María, la Madre de Dios, «Genitrix Dei», incluían los mallorquines y, en general, todos los españoles, las prerrogativas o advocaciones marianas. Así fué siempre y así sucede aún hoy en el lenguaje familiar. Con esto queremos decir que no deben tomarse como antitéticos los títulos de Santa María y Asunción, y si alguna vez en los documentos aparece el nombre de Santa María y no el de la Asunción, esto no supone cambio, contradicción o evolución. Ésta es nuestra opinión.

CULTO DE LA ASUNCIÓN EN LA CATEDRAL (SIGLOS XIII-XV)

Cuando Jaime I conquista Mallorca en el año 1229, el culto de la Asunción de Nuestra Señora, en la Península, llega a su punto culminante. En el siglo XIV desciende rápidamente para dar paso a otras advocaciones marianas. En Mallorca sucede, sin embargo, todo lo contrario. Ese siglo marca precisamente el mo-

⁶ *Id.*, ms. 1652, f. 56.

⁷ *Id.*, ms. 1610, f. 166.

vimiento ascensional que seguirá el culto de la Asunción en la catedral mallorquina, ascensión que llegará hasta el siglo XVIII, en el que se nota cierta decadencia.

Según el Breviario Mayoricense, manuscrito de fines del siglo XIII o principios del XIV, conservado actualmente en la biblioteca de Casa Vivot, en Palma de Mallorca, celebrábanse ya en aquel tiempo en Mallorca cinco fiestas de María Santísima, a saber: la Purificación, la Anunciación, la Asunción, la Natividad y, finalmente, la Concepción, todas ellas con octava y sólo la de la Asunción con vigilia⁸. Esta notabilísima diferencia entre las fiestas de Nuestra Señora y la de la Asunción va perfilándose en los siglos siguientes. Aquéllas permanecen estacionarias, mas la de la Asunción adquiere un esplendor igual o superior a las fiestas más solemnes del Señor.

El obispo Berenguer Balle, en un estatuto de 1332, eleva la fiesta a la categoría de las solemnísimas de Navidad, Jueves Santo, las dos Pascuas y Todos los Santos. En estas fiestas y, por lo tanto, en la de la Asunción, celebraba el obispo de pontifical, rodeado de doce concelebrantes⁹. Advierte, además, dicho estatuto que esta práctica se venía guardando en la catedral ya desde antiguo «prout antiquitus est fieri consuetum». Lo cual permite suponer que ya en el mismo siglo de la conquista la fiesta de la Asunción de la Virgen se celebraba en nuestro primer templo con el mismo rito que en 1332. Creemos que tal solemnidad no se explica suficientemente por la sola devoción popular. Más fervor y entusiasmo ha sentido Mallorca por el culto de la Inmaculada, Patrona de la isla, y, no obstante, nadie pensó jamás en hacerla Titular de la catedral. En cambio, la solemnidad de la Asunción en nuestro primer templo se justifica plenamente si, además del misterio, se veneraba en aquel día a la Titular. Pero

⁸ G. MUNAR, *Devoción de Mallorca a la Asunción*, p. 19 (Palma de Mallorca 1950).

⁹ Aún hoy es costumbre en la Catedral de Mallorca que asistan doce concelebrantes a todas las misas de pontifical. Van vestidos con casulla y asisten al santo sacrificio junto al prelado. Esta costumbre, que todavía en la actualidad muchos creen se debe a una gracia especial pontificia concedida al que fué antipapa Clemente VIII y después cardenal y obispo de Mallorca, tiene en realidad un origen mucho más antiguo. La «Consueta de tempore», manuscrito del siglo XIV, nos habla ya de ella, y lo mismo el obispo don Berenguer Balle. Cf. VILLANUEVA, *loc. cit.*, p. 308.

sigamos avanzando en el desenvolvimiento del culto asuncionista en la catedral.

La *Consueta de Sanctis*, manuscrito de principios del siglo xvi, describe detalladamente las funciones que se celebraban en nuestra catedral en los siglos xv y xvi. Respecto de la fiesta de la Asunción dice, entre otras cosas:

Ha de saberse que D. Berenguer Balle, obispo de Mallorca, y su honorable cabildo ordenaron que, en honor de la Virgen Madre, la fiesta y octava de la Asunción se celebrara con la misma solemnidad que la de Navidad. Y con razón: porque así como el Niño Jesús iluminó al mundo con su presencia, así la Virgen Madre, Asunta a los cielos, sin intermisión rogara por nosotros. Y aunque el obispo y cabildo no obligaron a ningún clérigo a celebrar la fiesta con el mismo rito, como consta plenamente al autor de la presente obra, sin embargo estuvieron conformes de que así se celebrara en dicha Catedral ¹⁰.

Con placer evocaríamos aquellas solemnísimas funciones de los siglos medievales, magníficamente descritas por las consuetas y las Actas Capitulares, si la brevedad de este trabajo no lo impidiera. Baste saber que es la fiesta que reúne más disposiciones en las Actas y consuetas antes mencionadas ¹¹.

EL RETABLO GÓTICO DEL ALTAR MAYOR

Durante el pontificado del obispo Berenguer Balle (1332-1349), del que ya hemos hablado, se llevó a cabo la primera gran reforma de la catedral: la instalación del coro en medio de la iglesia y la inauguración del retablo gótico, que hasta el siglo xviii tuvo su puesto en el altar mayor, y que hoy se encuentra sobre el portal del Mirador ¹². En el nicho central se hallaba la figura de Nuestra Señora con el Niño en los brazos, la misma que hoy se venera en la capilla de la Trinidad. En la hermosísima predela

¹⁰ A. C. M., ms. 3411, f. 117. Según el P. VILLANUEVA, en su *Viage literario...*, t. XXII, p. 177, este códice fué compuesto por el domero de la catedral, Juan Font y Roig. A él se refiere el Acta capitular de 9 de enero de 1516, que ordena que dicho domero concluya cuanto antes la Consueta. Cf. ms. 1627, f. 226.

¹¹ Cf. la obra citada de G. MUNAR.

¹² E. SAGRISTÁ, *Retablos góticos de la catedral de Mallorca* (Castellón de la Plana 1950).

que adorna la parte inferior de dicho retablo se hallan magníficamente esculpturados los siete gozos de Nuestra Señora. Llama la atención en esta predela el gozo de la Asunción, que ocupa el centro, exactamente debajo del sitio en que se hallaba la antigua imagen, lugar que ciertamente no le corresponde ni cronológica ni ontológicamente. ¿Qué intención tuvo el autor? Lo ignoramos en absoluto, pero este detalle no deja de tener su importancia, aunque reconocemos que por sí solo no es suficiente para probar el patronato asuncionista de la catedral.

UN DOCUMENTO INTERESANTE

De 1369 data otro documento importantísimo para nuestro caso. Trátase de un censo consistente en cuarenta cuarteras de cebada, que debían percibir los canónigos cada año, caso que hubiesen residido continuamente en la catedral durante dos años y asistido a las vísperas y misa de la Asunción: «et qui missae et vesperis Assumptionis gloriosissimae Genitricis Dei, sub cujus invocatione dicta Sedes edificata existit interfuerint»¹³.

El sentido de estas palabras es obvio y harto claro. En el documento se viene hablando de la Asunción y, por lo tanto, el inciso «sub cujus invocatione» ha de aludir al mismo misterio, sino ¿a qué venía traerlo a colación? Para algún autor, impuesto en la materia y documentadísimo en todos sus asertos, es este documento prueba evidente del patronato de la Asunción. Se puede objetar que existen otros documentos, anteriores y posteriores al de 1369, que traen la frase «sub cujus invocatione» u otra parecida y no sale el nombre de la Asunción. Tal sucede, por ejemplo, con un documento de 1371. Sin embargo, este documento, lejos de hacernos vacilar, no hace sino confirmarnos en la tesis que expusimos más arriba.

EL MISAL Y BREVIARIO MAYORICENSES

En la portada del Misal Mayoricense se encuentra una imagen de Nuestra Señora subiendo a los cielos. Al pie del grabado

¹³ Véase *Apéndice*.

y con letras góticas se lee lo siguiente: «Missale secundum usum almae Majoricensis Ecclesiae cum multis missis nuper additis». Dicho misal se imprimió en Venecia en 1506, cuidando de la edición, según Bover y el P. Villanueva, el domero de la catedral, Juan Font y Roig ¹⁴.

Recibid — dice el colofón del Misal —, recibid, sacerdotes, el Misal según las costumbres de la Catedral de Mallorca, editado por deseo del Rdm. en Cristo padre y señor D. Antonio de Rojas, obispo de dicha Catedral, y de los venerables canónigos y por decreto del honorable Cabildo, quienes lo entregaron a varios sacerdotes para que resultase ordenado y en todo conforme al rito de dicha Iglesia Catedral.

El Breviario Mayoricense, impreso en el mismo lugar y año que el Misal y por el mismo domero según Bover, lleva en la parte superior de la primera página un pequeño grabado representando a María Santísima en su glorioso tránsito. De este breviario sólo conocemos un ejemplar, el usado por santa Catalina Tomás, venerable reliquia conservada por las religiosas de Santa Magdalena de Palma ¹⁵.

Respecto de los grabados, creemos que no basta explicarlos por una preferencia tipográfico-piadosa del impresor o del editor, aunque éste fuera Font y Roig, gran devoto de la Asunción, el cual quiso dejar perpetuada en su sepulcro su devoción predilecta ¹⁶. Según nuestro parecer, dichos grabados se explican perfectamente teniendo en cuenta que la Asunción era venerada como la Titular de la catedral. Así parecen pedirlo unos libros que se hacen «ad usum almae Majoricensis Ecclesiae».

¹⁴ «Es imposible — dice el P. VILLANUEVA — tratar de los ritos de esta iglesia sin hacer honorífica mención de este docto presbítero, que era ya domero en 1496.» Lug. cit., p. 177. Cf. BOVER, *Biblioteca de escritores baleares*, I (Palma, 1860), p. 308.

¹⁵ Hoy parece del todo cierto que anteriormente a este breviario existió otro, propio de Mallorca, impreso por el Dr. Caldentey en 1488, aunque su existencia sólo nos es conocida por referencias. Cf. BOVER, lug. cit., p. 142; PEDRO ANTONIO SANCHO, *Prohibición de importar breviarios impresos en Venecia*, en «Bol. Soc. arq. Lul.» 3 (1889) 115.

¹⁶ Se encuentra este sepulcro en la pared de la parte del evangelio de la capilla del Santo Cristo de la catedral. Cf. MUNAR, lug. cit., p. 80.

**Missale fm vsuz alme
maioricēsis ecclie cū
multis missis nuper additis**

MISSALE SECUNDUM USUM ALME MAIORICENSIS
ECCLESIE (Venecia 1506)

DOS SÍNODOS DIOCESANOS

Don Pedro de Alagón, obispo que fué de Mallorca de 1685 a 1701, era devotísimo de María Santísima y, sobre todo, de su gloriosa Asunción. En su fecundo y brillante pontificado, entre muchas cosas notables llevadas a cabo, figura la celebración del sínodo que lleva su nombre y que estuvo en vigor hasta el año 1932. Este sínodo es particularmente interesante para nuestro caso por la consagración y dedicación que hizo el prelado de las leyes sinodales a la Asunción: «A la Virgen Madre de Dios en su gloriosa Asunción a los cielos, titular y patrona de la iglesia catedral de Mallorca. «*Deiparae Virgini in sua gloriosa Assumptione ad coelos, tutelari ac patronae Cathedralis Ecclesiae Majoricensis*»¹⁷.

Aunque no podemos transcribir aquí toda la dedicatoria, dos páginas en folio, que constituye tal vez uno de los mejores himnos en honor de la Asunción que haya podido escribir una mano episcopal, no podemos, con todo, resistir la tentación de reproducir dos interesantísimos pasajes. He aquí cómo empieza la dedicatoria:

Hemos juzgado, oh serenísima Virgen, que necesariamente tenían que ser consagradas a tu Asunción estas leyes sinodales. Tu Asunción, oh Madre dignísima, por la breve duración de tu muerte, pudo muy bien compararse a un sueño. El evangelista afirma que Tú elegiste la parte mejor, como quiera que es celebrada por toda la Iglesia. Pero, ¿qué significa esta elección? Ciertamente que la de abogada y mediadora, cargo que confirma la Virgen cuando dice: «Yo duermo, pero mi corazón está en vela». Y en este sueño y vigilia, María no cesa de interesarse por nuestros asuntos espirituales y temporales. Así lo entendieron varones doctísimos, pues en el cielo, llevada de su amor hacia nosotros, está siempre pronta a servirnos. En pie está la reina, a la diestra de Dios, dice el Real Profeta, y San Gregorio añade que está luchando y socorriéndonos, pues no quiere la Santísima Madre de Dios ser coronada de gloria en el cielo sino es demostrando su patrocinio a los hombres de la tierra.

A continuación, el prelado implora de la Asunción de Nuestra Señora su ayuda y valimiento, y termina de esta forma:

¹⁷ Este sínodo se celebró en 1692 y el mismo año fué impreso en los talleres de Miguel Capó, en Palma de Mallorca.

Cuéntanos la historia que este reino de Mallorca estuvo bajo el dominio de los mahometanos hasta el año 1229. La fe y religión cristianas durante aquel tiempo, permanecieron en las sombras de la muerte, hasta que la Divina Providencia comunicó al corazón del Rey Conquistador el deseo ardiente de volver a implantar la cruz en estas tierras infieles. Y el Rey, habiendo conseguido la victoria con tu ayuda, levantó este templo bajo la advocación de tu gloriosísima Asunción, como bajo firmísimo jaspe, para que en tus puertas, que tanto amó el Señor, reinase siempre la fe, la caridad y la dignidad en esta Iglesia Catedral y en sus hijos. Con toda razón, pues, te consagramos y dedicamos estas leyes sinodales para que Tú que estás coronada en los cielos, nos favorezcas y nos socorras, velando cada día por nosotros.

He aquí un argumento claro, elegante y piadoso a favor de nuestra tesis, y, sin embargo, en la página 354 del mismo sínodo, en una relación del estado de la Iglesia mallorquina que presentaba el prelado de la diócesis a la Santa Sede en la visita «ad limina», que se realizaba cada cuatro años, dice lo siguiente: «Exstat ecclesia ipsa fundata et erecta (la catedral) sub titulo et invocatione B. V. Mariae ex voto serenissimi preclaræ memoriae Jacobi Aragonum vulgo nominati "il conquistatore"».

Por otra parte, el sínodo celebrado en 1636 por fray Juan de Santander, por no citar otros, en la página 151 v, y también en una relación idéntica a la del sínodo anterior, en lugar de las palabras que hemos copiado dice: «Exstat Ecclesia ipsa fundata et erecta sub titulo et invocatione Assumptionis Beatissimæ Virginis Mariae, ex voto...»¹⁸. Y ¿quién, después de haber leído la dedicatoria del sínodo de Alagón, dudará un momento de la afirmación hecha en aquella obra? Aquí queda plenamente probado lo que decíamos al principio de esta investigación. Nómbrase o no a la Asunción como Titular de nuestra iglesia catedral, como a tal la honraron siempre los mallorquines, y con ellos la jerarquía eclesiástica, de lo cual es símbolo el sínodo de Santander y el de Alagón. En el fondo no hay sino un simple juego de palabras, sin variación alguna del sentido primigenio: la dedicación a la Asunción de Nuestra Señora.

¹⁸ Impreso en Mallorca en 1636 por Manuel Rodríguez y Juan Pizá.

EL RETABLO BARROCO DEL ALTAR MAYOR

Réstame ahora dar unas referencias sobre el retablo barroco que desde 1728 hasta 1904 ocupó el altar mayor de la catedral, sustituyendo al gótico del que hemos hablado más arriba. Lo costeó don Francisco de Togores, gran devoto de la Asunción de Nuestra Señora ¹⁹. Muestra de este fervor asuncionista es la manda pía que dejó fundada en la iglesia catedral, según leemos en su testamento, otorgado ante el notario Rafael Ginard el día 14 de marzo de 1717. En una cláusula traducida del original mallorquín dice:

Item, por la especial devoción que tengo a Nuestra Señora Santísima, Patrona de dicha santa Iglesia Catedral, quiero y mando que el día 15 de agosto en que se celebra la festividad de su Asunción, a los que asistieren al coro de dicha santa Iglesia se les dé la caridad de un sueldo a cada uno por las primeras vísperas y por el oficio mayor, y por las segundas vísperas igual caridad de un sueldo.

Y en otra cláusula añade:

Item, también quiero que el sábado de dicha festividad de Nuestra Señora de la Asunción, después de completas, se diga en coro una letanía en el Altar mayor en honor de María Santísima y que se repita esta letanía todos los días de la octava, dando a cada asistente la caridad de seis dineros por día ²⁰.

Don Francisco de Togores no estuvo ya satisfecho con haber dejado esta manda pía. El 16 de enero de 1726 presentaba al cabildo un diseño para hacer un retablo monumental dedicado a la Asunción de Nuestra Señora, para ser colocado en el altar mayor de la catedral y en sustitución del gótico. Tanta prisa se dió en su obra que en julio de 1728 ya se montaba el nuevo retablo, aunque sin pintar ni dorar, y un mes más tarde, el día 14 de agosto, vigilia de la Asunción, él mismo efectuaba la bendición del retablo ²¹.

¹⁹ Don Francisco de Togores y de Oleza, hijo de los condes de Ayanans, nació en Palma el día 29 de noviembre de 1650. Fué rector de la Pontificia Universidad Literaria Luliana. Cf. Bover, *lug. cit.*, t. II, p. 438.

²⁰ A. C. M., ms. 3393, f. 467.

²¹ La inauguración de este retablo dió ocasión a la tercera consagración del

Con ser muchos los deseos que tenía don Francisco de ver completamente terminado el retablo, no lo consiguió, pues moría en Palma, víctima de rápida enfermedad, el 9 de enero de 1730. Pero no se había olvidado de su obra. Dos días antes, ante el mismo notario Rafael Ginard, había añadido unos codicilos a su testamento, hecho en 1717, que llevaron a la realidad todos sus deseos:

Finalmente atendiendo que, desde que hice mi testamento, he tomado la devoción de hacer el Altar mayor de la Santa Iglesia Catedral a gloria y honor de Nuestra Señora Santísima de la Asunción, declaro ahora que es mi voluntad que se prosiga, acabe y perfeccione a expensas de mi herencia en el modo y forma y según mi intención que tengo expresada cuando vivía. Por esto encargo a los ilustres señores D. Ramón de Togores, coadjutor de mi dignidad del sacristanato y mi sobrino; al Dr. Rafael Torrens, canónigo, y a D. Juan Crespi, beneficia-

altar mayor de la catedral. He aquí resumida la historia de esta nueva consagración. Una vez que se hubo montado el retablo resultó que la mesa del altar estaba algo alejada de aquél y, como el altar era fijo, se discutió luego si era lícito su traslado. El 31 de julio de 1729, el cabildo, para evitar escrúpulos, encargó a los canónigos Moragues, Noguera y Antich que hiciesen investigaciones sobre dicho asunto. Tres días más tarde, don Jaime Moragues, uno de los tres escogidos, respondía al cabildo que había consultado el caso con el P. Maura, de la Compañía de Jesús, y que éste, después de haber consultado las obras de Suárez, Lugo y otros autores, le había dicho que, si el altar era movido todo entero, no perdía la consagración. La razón que daba aquel jesuita era que el altar no perdía la forma y, por lo tanto, tampoco la consagración, pues tanto duraba ésta cuanto duraba íntegra la forma del altar. Aprobaron los capitulares tan cuerdos razonamientos, aunque don Antonio Figuera, varón sabio y prudente, observó que sería muy loable que en el momento del traslado un notario con dos testigos levantase acta, expresando el modo, forma y circunstancias en que se encontraba dicho altar.

El 6 de agosto se hizo aquel traslado. Don Marcos Rosselló, notario, por requerimiento de don Bartolomé Torrens, secretario del cabildo, presenció la ceremonia y levantó el acta, siendo testigos don Domingo Pons y el Dr. Miguel Reus, beneficiados de la catedral. El altar no perdió la consagración, porque, según dictamen del notario, había sido trasladado «íntegro y sencer ab un instrument de lleva y arga y retirat tres palms y tres quarts» (A. C. M., ms. 16053).

Pasaron varios años, y el recelo de que el altar hubiese perdido la consagración tenía apesadumbrados los ánimos de canónigos y beneficiados. En el cabildo celebrado el día 14 de julio de 1746, dijo el vicario general que don José Antonio de Zepeda, obispo de Mallorca, a instancias de don Salvador Bennasser, beneficiado, se había obligado a consagrar el altar de la capilla de San Bernardo el domingo siguiente, y que él encontraba muy conveniente que, para quitar de una vez los escrúpulos que tenían algunos desde 1729, el prelado consagrara de nuevo el altar mayor. La ceremonia se celebró el 26 de julio y fué solemnísimas. El obispo, a las reliquias que había colocado en el sepulcro del altar don Berenguer Balle cuatro siglos antes, añadió otras de los santos mártires Pantaleón y Saturnino, concediendo además cuarenta días de indulgencia a los fieles que todos los años visitasen aquel altar el 26 de julio. (Datos tomados de las Actas Capitulares de la Catedral mallorquina.)

do, tan encarecidamente como puedo, que quieran tomarse este trabajo para gloria de Nuestra Señora de la Asunción, y de ellos espero que con todo esfuerzo cuidarán de hacer proseguir y terminar la dicha fábrica con toda la brevedad posible.

A continuación ordena que los censos que reeditaré su herencia «en primer lugar se apliquen a la prosecución y término de la fábrica de dicho Altar mayor de la Asunción»²².

El retablo, riquísimo ejemplar que nos ha legado el arte barroco, es por sí solo todo un argumento. ¿Quién no ve que el autor de obra tan colosal, y con él todo el clero catedralicio, no se proponía otra cosa que patentizar de una manera visible, de plasmar lo que venían creyendo todos los mallorquines desde la fundación de la Iglesia mallorquina?

CONCLUSIÓN

De todo lo que llevamos dicho podemos concluir:

La Asunción de Nuestra Señora a los cielos se nos presenta a través de la historia del culto de nuestra catedral como la advocación mariana más festejada (consuetas y documento de don Berenguer Balle).

La Asunción y la denominación más amplia de Santa María,

²² A. C. M., ms. 3393, f. 473. El XVIII fué un siglo de alabanzas para este retablo monumental, mas no así el XIX. Juan Cortada, en su *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845*, trata al retablo de «tan feamente barroco que no puede mirarse». Desea que lo echen al fuego y se admira de la ceguedad de los hombres del siglo XVIII, que no veían «cuán inarmónico es ese pesado castillo de madera puesto en una catedral gótica y tan esbelta que seguramente tiene pocas rivales». Ya en 1890, el cabildo trataba de quitar el retablo barroco del presbiterio y de colocar de nuevo el gótico, que se hallaba adosado a sus espaldas, pero aquello no pasó de ser un proyecto. En 1898, Francisco Casanovas podía escribir todavía en su obra *La catedral de Palma*: «El pésimo gusto del churrigueresco retablo que ocupa el centro del presbiterio nos dispensa de ocuparnos de él, como no sea para desear sinceramente que el cabildo acuerde su desaparición». Seis años más tarde se cumplía este deseo, porque a causa del plan de reforma de la catedral llevado a feliz término por el obispo, a la sazón don Pedro Juan Campins, era desmontado en julio de 1904 aquel «pesado castillo de madera» y mandado a la parroquia de la Inmaculada Concepción, vulgarmente llamada de San Magín, a solicitud de su vicario don Juan Enseñat.

Con motivo de esta reforma tuvo lugar la cuarta y última consagración del altar mayor, el 1.º de octubre de 1905, juntamente con la proclamación del título de basilica menor concedido por el papa Pío X. La ceremonia se halla largamente relatada en el Boletín Oficial del Obispado de aquel mes y año.

Madre de Dios, etc., se toman y usan indistintamente como Patrona y Titular de la catedral (documento de 1369 y sínodos de Alagón y de Santander).

Datos artísticos insinúan que la Asunción era honrada por los mallorquines como la Titular de la catedral (retablos gótico y barroco, Misal y Breviario mayoricenses).

Según la tradición, la Asunción era la Titular desde la conquista, llevada a cabo por don Jaime (sínodos de Alagón y de Santander y cuadro del Archivo Capitular).

No existiendo otro motivo para tal solemnidad sino la dedicación, podemos concluir, sin temor a engañarnos, que la dedicación de la catedral de Mallorca a la gloriosísima Asunción de Nuestra Señora arranca desde la misma conquista, es decir, fué obra del gloriosísimo don Jaime I de Aragón, llamado vulgarmente el Conquistador.

LORENZO PÉREZ MARTÍNEZ

Apéndice

Quod canonicis Maioricarum, qui per biennium continuam residentiam fecerint personalem et qui misse et vespers Assumptionis Beate Marie interfuerint dentur XL quarteria ordeï.

Animalis trituantis os ligari prohibetur cui nedum feno et paleis ymmo grano ordeaceo ut in fortitudine pro subportandis oneribus confirmetur, est subveniendum. Canonicos etenim Majoricarum ornate secundum statum ipsorum in vestibus incendentes, congruit equis et equitaturis ut status tante et precipue Sedis Majoricarum illustretur, honorari, pro quorum expensis subportandis decet de fructibus nostri Capituli communibus aliquantulum subveniri, et ut prefati canonici facilius ad equitaturas tenendas astringantur. Nos Antonius Dei et apostolice Sedis gratia episcopus; Jacobus de Fornellis, Sacrista; Bartholomeus de Podio Aulicho; Berengarius Borroni; Petrus de Galiana, succentor; Berengarius Fabri; Jacobus Arnaldus; Jaspertus de Tragarano, prepositus; Nicholaus Roselli; Andreas Borroni; Bartholomeus Manresa et Raynaldus Mir, canonici Majoricarum, presentes et Capitulum celebrantes intus episcopale palatium civitatis Majoricarum, ubi fuimus vocati et congregati ad sonum campane, more solito, pro Capitulo celebrando, ceteris canonicis nostris a civitate et diocesi Ma-

joricarum absentibus, qui ad talia vel similia de consuetudine nostre Majoricensis ecclesie non vocantur neque consueverunt vocari, ex certa scientia presenti statuto perpetuis temporibus valituro statuendo ordinamus quod cuilibet canonico Majoricarum qui in Majoricensi Ecclesia per biennium continuam fecerit residentiam personalem et qui misse et vespers Assumptionis gloriosissime Genitricis Dei, *sub cuius invocatione dicta Sedes edificata existit*, interfuerint ac qui equum seu aliud animal pro equitando dumtaxat tenuerit et non alias, et qui pacifice et sine cuiusquam contradictione prebendam Majoricensem possederit, pro cotidianis distributionibus per nostrum procuratorem Capituli, eiusdem expensis, annis singulis, quadraginta quarteria ordeï tribuantur, Nobis Episcopo et successoribus nostris modo predicto duplicem partem dictarum quadraginta quarteriarum ordeï deputantes; huic adiicientes statuto quod canonicis non habentibus equitaturam, ut prefertur, quod habuerint undecumque qualitercumque voluerint cum effectum, ne locus fraudi forsitan relinquatur, infra unius spatium a die data statuti computandum, alias nichil recipiant de quarteriis supradictis, et si quidquam receperint rei recepte dominium non adquirant et ad integram restitutionem tenentur Capitulo supradicto, in quorum premissorum fidem et testimonium presens publicum instrumentum de predictis fieri mandamus per notarium infrascriptum, et ut premissa maiori sint firmitate vallata ea omnia et singula iuramus ad sancta *iiii*^{or} Dei Evangelia per nostrum quemlibet personaliter tacta. Acta fuerunt hec Maioricis, videlicet in dicto episcopali palatio nonadecima die mensis septembris anno a Nativitate Domini *mccclxix*.

Testes huius rey sunt discreti Johannes Villenove, sacrista Sancte Eulaliae; Petrus Borrelli, presbiter; et Petrus Serra, rector ecclesie de Manachor. Receptum fuit per Berengarium de Stagno.

Archivo Capítular de Mallorca, ms. 15612, f. CXIX v.

EL RITU DE L'ADMINISTRACIÓ DEL VIÀTIC EN EL RITUAL URGELLITÀ DE L'ANY 1617

Entre els manuscrits de l'inventari de la Biblioteca Capítular, dressat l'any 1147, que fa temps donàrem a conèixer¹, figura el text d'un *Ordinarium Vetus*, com volent donar a entendre que aleshores, en la Seu de Santa Maria, tindrien ja renovellat el conjunt de ritus i pràctiques cerimonials, tant per a les funcions del culte com per a l'administració de sagraments. I als primers anys del segle xv trobem aplegat en volum, encara avui existent, el text de l'«ORDO» de l'Ofici diví per a l'ús de nostra església d'Urgell².

No és pas, doncs, d'estranyar que, arribada l'impremta, hom sentís l'afany de vulgaritzar els llibres-manuals bàssics per al servei del culte, que tant havien d'ajudar a fer reviure la vida cristiana en nostres feligresies.

Així, imprès a Saragossa l'any 1536, en lletra gòtica, per l'estamper Jordi Coci, fou editat pel bisbe Francesc d'Urries (1534-1551) el nostre primer Ritual diocesà. Fins darrerament n'havia existit algun que altre exemplar, tingut, no res menys, com obra de singular raritat.

No seria menys difícil d'adquirir avui el que, en la joiosa avinentesa de solemnitzar el jubileu sacerdotal de nostre meritíssim fundador de «Foment de Pietat», tenim el goig d'oferir als estudiosos.

Abans, però, de fer-ne la sumària descripció, ens plau donar breument catalogades ambdues edicions que el succeïren, això és,

¹ Vegeu el nostre treball: *De la cultura catalana medieval: Una Biblioteca dels temps romànics* en Est. univ. catalans 7 (Barcelona 1913), 1-8.

² Heu's ací les primeres ratlles amb que comença el nostre ms.: «In nomine Domini. Amen. Incipit ORDO totius OFFICII per quem modum fiat in Ecclesia Urgellensi. — Et in primo: Officium Beatae Mariae. In Adventu Domini, semper ante vespervas maiores dicantur; in Sabbato ad Vespervas, prima antiphona: Missus est Gabriel angelus»...

les donades a llum en 1727-1728 i 1890-1891, respectivament, per ambdós prelats urgellencs Simeó de Guinda Apeztegui i Salvador Casañas Pagès (fet cardenal l'any 1895). Arribem amb elles a la depuradíssima de l'any 1934, editada a despeses de nostre «Foment de Pietat» per a l'ús dels bisbats de nostra província eclesiàstica, baix el títol d'«Appendix Tarraconensis ad Rituale Romanum = Pars prior — Pars altera», tant estimada en les nostres parròquies³.

Edició de 1617. Vol. in 4.^{rt} (220 × 160 mm.). Relligadura de l'època; tapes de cartró, en cuir gaufrat. Compta 32 + 516 + 134 pàgines, no numerades les primeres, les quals contenen: a) full de guarda; b) portada; c) presentació: «Bernardvs de Salba, Episcopvs Vrgellensis, suae Dioecesis Parochis... = CVM multa Sacerdotes...»; d) «Index & Ordo praecipuarum rerum quae in hoc Libro Rituali continentur»; e) «Initio: Kalendarivm — Observatio ad Kalendarivm — Constitutio de Feriis & Ieiuniis — Requisita in Parocho — Divisio totius operis».

Portada: «RITVALE / ECCLESIAE / VRGELLENSIS / AD SACRAMENTA ADMINISTRANDA, / ET ALIA PAROCHORVM MVNIA / rite obeunda. / Multum Illis. & Rmi. D. BERNARDI DE SALBA / Episcopi Vrgellensis, Regique a Consiliis, / iussu editum» = (Gravat): Té l'escut prelatíci, que flanquegen, revestits de Pontifical, amb mitra i bàcul, ambdós Sants Patrons: Sant Ermengol — Sant Ot; i, al fons, els distintius de llur advocació: la pluja i els raigs de sol = S. ERMENGAVDVS — S. ODO = (Al peu): «TOLOSAE / = Typis Viduae Iac. Colomerii, Typographi Regii, / sub signo nominis IESV. M. DC. XVII».

³ Amb el ritual (en 2 vols.), imprès a Barcelona en 1727-28, desapareixen nombroses particularitats de caràcter local, que trobem en el del segle anterior. Conserva malgrat tot, les «Preces (Litania, en el de 1617) seu prosa Defunctorum» que, l'Appendix de 1891 (Tarracone = Ex Typographia F. Aris et Filii) va continuar encara baix l'observació «dici possunt sequentes Preces, tantum ubi usus vigeat», p. 121. Heu's ací la nota bibliogràfica: «RITUALE | Ecclesiae, | et | Dioecesis Urgellensis, | in dvo volumina distribvtum, continens, | In I. Notitiam, & praxim ad Sacramenta administranda, | In II. Reliqua omnia ad vsum Pastoralis Officii pertinentia. | Illustrissimi Domini | D. Simeonis de Gvinda, et Apeztegui | Dei, & Apostolicae Sedis gratia Episcopi Vrgellensis, Supremi | Andorrae Principis, Regiique Consilarii iussu auctum, | atque correctum, & ad nova Pontificum | Decreta conformatum. | TOMVS SECVNDVS (Escut episcopal — Peu de gravat): Igsi. Valls fe.¹ B.^a | = Cum licentia, & Superiorum permissu. | Barcin. Ex Typ. Mariae Marti, Viduae. administrata per Maurum Marti | Bibliopolam. Anno 1728».

Índex: Epígrafs del text fins a la pàgina 166. Tallat el foli que segueix (tindria un gravat?), essent aquesta l'única mutilació que l'obra presenta. Vénen als sis fulls (12 pp.) del calendari. Seguidament: «*Observatio ad praecedens Kalendarium*»⁴. Constitució de les festes, tant les de guardar com les dispensades, i dejunis establerts. Pàgina següent: «*In Parocho haec imprimis desiderantur*». Segueix l'«*ORDO*» (epígrafs del text de matèries, del cos del volum), pp. 168-516. Finalment, la «*Divisio totius operis*» ens declara l'estructura del llibre⁵, que tanquen, a guisa d'apèndix, les 134 pàgines dels himnes i cànctics, en notació musical. Vegi's

⁴ Diu el primer apartat: «*Festa, quae in praecedenti Kalendario descripta reperiuntur, sunt in hac differentia; nimirum quae literis rotundis scribuntur sunt ex Kalendario Romano: quae habent ante se asteriscum huiusmodi sunt ex Kalendario proprio Hispanorum: quae literis Italicis exarantur sunt ex Kalendario Vrgellensi. Ac demum quae rubro colore annotantur colenda sunt per totam hanc Dioecesim*».

Propi diocessà: *Ianuarius* = 20 Fab. & Seb. mart. dup., col. int. mur. ciu. Vrg. ex voto. = *Febrvarius* = 3 Blasii Episc. & Mart., colitur intra muros ciuit. Vrgel. ex consuet. = *Maius* = 28 Iusti Episcopi Vrgellensis, dup. = *Iulius* = 7 Odoni Episc. Vrgellen colit. per totam Dioecesim Vrg. habet octauas = *Augustus* = 16 De octa. Assump. B. M. cum. oct. S. Laur. = *Rochi Confessoris*, duplex, colit. intra muros ciuit. Vrgel. ex voto. = *September* = 23 Theclae virg. & mart., duplex, colitur de praecepto in Prouincia tota = *October* = 12 *Dedicatio Ecclesiae Vrgellensis*. De ea celebratur Dominica 2 Oct. col. per totam Dioec. & habet Oct.».

⁵ Heu's aci el primer paràgraf: «*Hoc Rituale in quatuor partes praecipuas divisum est. In prima collocantur ea, quae aguntur a parochis ante vel post, vel etiam inter Missarum sollemnia. In secunda continetur modus, seu maius ordo, quo utitur Ecclesia Vrgellensis in administratione sacramentorum. In tertia comprehenduntur exorcismi & benedictiones; necnon & ordo, quem dicta Vrgellensis Ecclesia servat in recipiendo Episcopum, aut eius Vicarium tempore visitationis. In quarta denique & ultima subiiciuntur doctrinae quaedam & observationes, iuxta ordinem pertractarum rerum distributae*».

Declara les matèries de la 1.ª part, en la forma següent: Recitació de la Doctrina Cristiana, notificació de les festes, exequies i aniversaris a celebrar pels difunts, indulgències i Lletres a publicar, lectura de les Constitucions Provincials «*quater in anno publicandae*», el Decret del Tridentí amb la Butlla «*in Coena Domini*» del papa Paulus V, conclou dient: «*Animadvertat Parochus, ad officium suum pertinere. ut explicet aliquoties populo sibi commisso caeremonias, quibus utitur Ecclesia in Adventu, in Quadragesima, & aliis temporibus: et mysteria, quae in ipsis latent, aperiat; & alia arcana spiritus Ecclesiae, et significationes sacrarum rerum explicet, prout inueniet in Rationali divinorum Officiorum Guilhelmi Durandi, & Ioannis Belethi c.*». I, finalment, aquesta rúbrica: «*Facienda post Missam. Sacrificio Missae peracto, si die illi sit facienda Processio, celebrans deposita casula, & sumpto pluuiali, ad eam peragendam procedat cum ministris, si cum ipsis celebret: & ea finita, Gaudia cantentur, si ea cantari mos est, aut debitum: ac demum intonans Responsorium: Libera me Domine, etc. vel aliud consuetum, ad absolutionis defunctorum peragendas deveniat, exceptis diebus festis sollemnioribus, quibus absolutiones convenientius fient sine cantu, nisi hoc respuat contraria consuetudo*».

la següent remarca, en cursiu: «Communia in fine huius operis adiecta, quia pauca & vsu frequentia sunt, magis cuique familiaria erunt, quam vt eorum Index fuerit necessarius».

La confecció del Ritual fou duta a terme mestrívolament pel prestigiós capitular Joan-Magí Gallart Casafranca, «Iuris Pontificii doctor eruditissimus et Ecclesiae nostrae Cathedralis Canonicus meritissimus», qui, amb el major encert, sabé contrastar les novelles disposicions amb els vells quaderns. La tasca acomplerta mereix elogioses paraules del Rvdm. Prelat en l'escaient pòrtic de presentació de l'obra.

* * *

En l'administració del Santíssim Viàtic als feligresos malalts recull fidelment el nostre text la pràctica de l'invocació i adoració de la Santa Creu, de tradició medieval ⁶. Hom disposaria d'antic, per a aquesta cerimònia, de l'adient utillatge litúrgic, com ho deixa entendre la presència en nostre tresor catedralici del copó-reconditori d'argent sobredaurat, donat a la catedral, l'any 1390, pel mercader urgellità Ramon Grau, construït a manera d'arqueta, amb l'escut gentilici en relleu. Classificat, ara de poc, com a *copó-ostensori*, el qual, en lloc de la *Creu d'origen*, hauria tingut el *viril*...! ⁷.

Hom no pogué preveure que en la professió de fe a què, ABANS DE LA COMUNITAT, era invitat el malalt, el sacerdot prenia amb la mà dreta la Creu movedissa de la Custòdia (com així

⁶ No cal oblidar que visqué la nostra Seu l'endèmica pertorbació latent (sovint consumada) de l'heretgia. Entre els anys 1196-1198, escamots anarquitzants, de varies procedències, envairen la ciutat i paralitzaren per complet les obres d'acabament de la catedral. Les embestides subsegüents refermaren, oi més, el greu desastre. (V. VILLANUEVA, *Viage*, XI, 64-80). També, a mitjan segle xvè, prosseguí incesantment l'immigració ultrapirenaica que provocaren les guerres de religió, tant intensament abrandades a l'altra vessant. D'altra banda, les interminables lluites del país veí afavoriren per llarg temps l'endèmia social del bandolerisme, de tants segles arrelada en les nostres comarques.

⁷ Cf. «PAZ CRISTIANA» (Barcelona 1952), pp. 2151218. Interessa conèixer documentalment el fet, que permetrà, sens dubte, rectificar l'atribució als primers anys del XVIè, del COPÓ-RECONDITORI (V. VALERIO SERRA BOLDÚ, *Seo de Urgel*. «Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros», vol. XXIII (Barcelona 1930), p. 55. Com també amb referència al Reliquiari dels corporals, de 1516, la trasposició soferta del nom geogràfic ARABELL (que li correspon) per *Arubell*.

Copó-reconditori d'argent sobredaurat donat a la catedral
pel mercader urgelità Ramon Grau
l'any 1390

nomenaven el Copó), procedint a l'adient interrogatori del Ritual⁸.

El text de la cerimònia, tot sencer, que traslladem del Ritual, diu com segueix:

ORDO MINISTRANDI SACRAM COMMUNIONEM LAICIS INFIRMIS PRO VIATICO

«Parochus delaturus ad infirmum sanctissimum Eucharistiae Sacramentum pro Viatico, pulsari faciat, consueto more, campanam ad id adhiberi solitam: & si duae sint Custodiae in Sacrario continentes ambae sanctissimum Sacramentum, expectabit ut conveniat populus; quo congregato, procedat ad infirmum quemadmodum dicitur inferiús. Si vero una sit tantum custodia, in qua sacrae Hostiae sint contentae et asservatae, dum populus hinc et inde congregatur, indutus superpellicio et stola, lotis manibus et abstersis, accedat ad altare, quod praeparari oportet Corporali super aram extenso ut in eo digne ac decenter locari possit venerabile Eucharistiae Sacramentum. Hinc Ministro ferente lumen, vadat ad Sacrarium, ipsumque aperiatur: et facta genuflexione accipiat cum debita reuerentia custodiam, in qua sacrae Hostiae continentur: et eam collocet super Corporali praeparato et extenso in Altari. Deinde parata ibi alia Custodia seu vasculo ad id deputato, in eo reuerenter, ac decenter reponat unam, vel plures ex Hostiis consecratis, quae Formae vulgariter vocantur. Inde ipsum in Sacrarium referat Ministro cum lumine praeunte: quo reposito claudat Sacrarium, clauemque suo recondat loco.

Ergo, congregato populo, indutus ipse Parochus superpellicio, et stola et pluiali oblongo, vel brevi: et relictis duabus, vel pluribus Hostiis, seu particulis, in Custodia deferenda (quae semper debet excedere numerum infirmorum. ne in reditu vacua ipsa sit Dominici Corporis Sacramento) hanc genuflectens á Sacrario, vel ab Altari, duabus manibus accipiat: et ante pectus tenens, quodammodo elevatam reuerenter eam gerat. Antequam autem extrahat Parochus sacram Eucharistiam, aut deferre incipiat, accendatur intortitia vel cerei, paraturque baldachinum, seu pallium. Ubi vero plures conveniunt ad illum comitandum, hoc ordine ipsi incedant. Primus illorum sit ferens campanulam, quam pulsat ter, interposito quodam temporis intervallo. Post ipsum deferens vexillum, si talis sit consuetudo. Sequantur deinceps Ministri, unus cum aqua benedicta, et aspersorio, alter cum cereo

⁸ Heu's ací com ho expressa la Rúbrica (p. 101): «Deinde accipiens et tenens manu dextera Crucem custodiae, eam infirmo ostendat dicens: Catho(a) y deuot(a) Christian(a), veus ací la figura, y semblança de la santa vera Creu, ...»

intra laternam accenso. His succedant Clerici, ac Sacerdotes superpellicii induti bini et bini, a quibus (ubi fieri poterit, sin minus á laicis honestioribus) umbella, quam *Thalam* vulgariter vocamus, deferatur; sub grauiter, et circumspectè incedat Sacerdos sacrosanctum Cristi Corpus ante pectus suum deferens. Deinde sequantur viri; post mulieres. Ubi vero deerint ista, Parochus cum Scholari, seu Ministro portante aquam benedictam, et aspersorium cum laterna, deferat Sacramentum ad infirmum; quod quidem tanquam viaticum unicuique de vita migranti est deferendum.

Igitur accepta Custodia Sanctissimi Sacramenti, dicens: Spiritus Sancti adsit nobis gratia: et illis respondentibus, Amen, ab Altari discedat, mediocri voce, incipiens canticum, Benedictus, aut psalmum Miserere, aliis Sacerdotibus vel ministris prosequentibus alternatim; quo uno aut altero finito, dicatur canticum Graduum, videlicet psalmus, Ad Dominum cum tribulárer, et sequentes psalmi feriae secundae ad Vesperas donec ad domum perueniatur infirmi. In cuius ingressu dicatur psalmus, Deus misereátur nostri, etc. Ad ingressum vero cubiculi aegroti, dicat Sacerdos deferens sanctissimum Sacramentum: *Vers.* Pax huic domui. *Resp.* Et omnibus habitantibus in ea: vel dicat: Signum salútis pone Domine in dómibus istis. Quo dicto accipiat aspersorium et aspergat aqua benedicta ipsum infirmum, et omnes circumstantes, dicens: Asperges me Dómine, etc., et dicta tota Antiphona, dicat: *Vers.* Dómine exaudi orationem meam. *Resp.* Et clamor meus ad te véniat. *Vers.* Dóminus vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo. Oremus. Exaudi nos Dómine sancte, Pater omnipotens, aeternae Deus, et mittere dignéris Sanctum Angelum tuum de caelis, qui custódiat, fóueat, prótegat, vísitet, atque deféndat omnes habitantes in hoc habitáculo. Per Christum Dóminum nostrum, Amen.

Postea dicat ad infirmum = Deuot Christia (si vero mulier sit, dicat: Deuota Christiana) nostre Senyor Deu Iesu-Christ vos ve á visitar pera donaruos salut en la anima, y tambe sanitat en los cors, si es que conuinga a la vostra saluatio. Fen li'n moltes llaos y gracies, y pregaulo determin de vos lo que mes sia pera gloria sua, y profit de la vostra anima. Recordar vos hyeu de alguna cosa, que vullau dir en confessio? Et, si dixerit aliquid habere, audiat, & absoluat, aliis omnibus procul remotis: Si vero dixerit nihil habere, Sacerdos dicat: Perque mes dignament pugau rebre los sagrat cors de Iesu-Christ en aquest santíssim Sacrament, fareu la confessio general, dient: Yo pecador, et si sit mulier, Yo pecadora me confes a Deu, etc. Et ea finita, Sacerdos dicat. En especial penitentia digau: Llohada, y glorificada sia la santa y sagrada mort y passio de nostre Senyor Deu Iesu-Christ, y la puritat de la gloriosa, y humil verge Maria mare sua, Amen. Et addat: Misereatur tui omnipotens Deus, etc. — Indulgentiam, absolutionem, &c.

Deinde accipiens et tenens manu dextera Crucem custodiae, eam

infirmo ostendat, dicens: Catholic(a) y deuot(a) Christia(a) veus aci la figura, y semblança de la santa vera Creu, en la qual Iesu-Christ nostre Redemptor volgue pendre mort y passio per nosaltres pecadors; teniula en bona deuotio. Y perque importe molt que la Fe, que professareu en lo sant Baptisme, ara vos de boca y, de bon cor la confesseu: perço yo us anire interrogant de aquella, y vos me respondreu confessantla com a bon(a) Christia(a). Y primerament vos deuot(a) Christia(a), Creheu en Deu lo Pare tot poderos, y en lo Fill, y en lo Sperit sant, tres persones diuines, que no son sino un sol Deu verdader? *Resp.* Si pare. Creheu vos que aquest matex es Creador, Saluador, y Glorificador? *Resp.* Si pare. Mes auant creheu vos, que Iesu-Christ es verdader Deu y verdader home, y que ha presa mort, y passio per saluar a nosaltres pecadors? *Resp.* Si pare. Creheu vos, tots hauem de resuscitar en humana carn, y rebre cada hu conforme a ses obres: ço es premi etern del be que haurem fet, o etern castic del mal que haurem perpetrat en aquesta vida? *Resp.* Si pare. Creheu vos finalment tot lo que santa mare Iglesia Romana creu, y te? *Resp.* Si pare. Protestau voler viure y morir en aquesta santa Fe? *Resp.* Si pare. Tunc sacerdos dicat: En testimoni donchs y confirmatio de aquexa Fe, y confessio que haueu feta, adorareu aquesta Creu en memoria de aquella, en la qual Iesu-Christ fou crucificat; y direu aixi: Ador vos Senyor, y beneesc vos, pus per la vostra santa Creu haueu redemit a mi pecador(a), y a tot lo mon.

Postea Sacerdos antequam extrahat a Custodia sanctissimum Sacramentum, dicat. = Deuot(a) Christia(a) nostre Senyor y Redemptor Iesu-Crist, ans que moris, per donarnos exemple, perdona la sua cruelissima mort; y per ço vos ara per amor sua, e imitatio de sa immensa bondat, be es aixi que perdonau de bon cor a totes y qualsevol persones, que us aguessen, o ajan iniuriat, y offes fins al hora present: y encara mes, de bon cor demanau perdo a totes aquelles, que aguessen, o ajau fins aci agraiat? *Resp.* Si pare. Ara placia a la diuina Magestat, y bondat, que aixi com vos de bon cor haueu perdonades totes les iniuries contra vos fetes: aixi ell vos perdo vostres culpes, y aja misericordia de vos, Amen.

Hic Sacerdos lauet digitos, & abstergat, & reuerenter vnam de Hostiis consecratis accipiat, eleuetque; atque erecto corpore, capite tamen humiliatio, in ea Christi corpus contemplando, dicat infirmo: Deuot(a) Christia(a), veus aci lo santissim cors de Iesu-Christ Saluador y Redemptor nostre, tan alt y tan poderos, com esta en los cels. No tant solament lo deuen mirar y contemplar ab los ulls exteriors de vostre cors, pero encara ab los interiors de la vostra anima crehent be y fermament, que aquest es lo verdader cors de Iesu-Christ. Creheu ho vos aixi? *Resp.* Si pare. Mes deueu fermament creure, que com en la Missa lo Sacerdot en persona de Iesu-Christ ha pronunciades sobre la hostia o hosties, aquelles sagrades paraules, que dix nostre

Redemptor lo Dijous sant de la Cena, instituint aquest santíssim Sacrament: lo pa material per diuina virtut es transsubstantiat en verdader cors de Iesu-Christ. Creheu vos així? *Resp.* Si pare. Creheu que sia via de saluatio als que dignament lo reben? *Resp.* Si pare. Voleu lo vos rebre ab aqueixa Fe? *Resp.* Si pare. Puix ab aqueixa Fe y crehença yol vos communicare, dient empero deuotament ab mi: Senyor yo no so digne que vos entreu dins los meus cuberts, mes tant solament digau ho de paraula, y sera feta sana, y salua la mia anima. En les vostres pretioses mans Senyor coman la mia anima, & lo meu cors; a vos Senyor qui me haveu redemit(da), y sou Deu de veritat.

Deinde Sacerdos cum Hostia consecrata, seu particula, quam tenet manu dextera, super Custodiam facit signum Crucis, et eam porrigit infirmo. dicens: Corpus Domini nostri Iesu-Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam, Amen.

Postea abstergat digitos super Custodiam, diligenter aduertens ne in eis remaneat aliquod fragmentum quantumvis minimum: et illam cooperiat. Interim infirmus sumit ablutionem. Tunc Sacerdos. *Vers.* Nihil proficiat inimicus in eo(a). *Resp.* Et filius iniquitatis non apponat nocere ei. *Vers.* Mitte ei auxilium de sancto. *Resp.* Et de Sion tuere eum. *Vers.* Domine exaudi orationem meam. *Resp.* Et clamor meus ad te veniat. *Vers.* Dominus vobiscum. *Resp.* Et cum Spiritu tuo. Oremus. Domine Sancte, Pater omnipotens aeternae Deus, te fideliter deprecamur: ut accipienti fratri (sorori) nostro(ae) sacrosanctum corpus Domini nostri Iesu-Christi Filii tui, tam corpori, quam animae prosit ad remedium sempiternum, Amen.

Si autem infirmus non potuerit recipere Sacramentum propter vomitum, vel aliquod aliud impedimentum, quod superuenit postquam fuit extractum ab Ecclesia, dicat: Senyor yo no so digne, etc., ostendat ei Sacramentum adorandum, non tamen ad usque labia admoueat. et dicat cum infirmo: Adoro te corpus Saluatoris mei Iesu-Christi, et benedico tibi, quia per sanctam Crucem tuam redemisti mundum. Domine redime animam meam.

Demum Communionem, seu adorationem facta, suauius verbis admonet infirmum, ut patienter ferat infirmitatem: et ut petat, si opus fuerit, Sacramentum Extremae unctionis, dicens: Deuot(a) Christia(na) feu gratias a nostre Senyor Deu, qui us ha feta tanta merce que haueu confessat vostres pecats: y haueu obtinguda absolucio, y perdo de aquells: y tambe haueu rebut ara lo cors precios de Iesu-Christ Saluador nostre. Supplicaulo humilment sia en remissio de vostres pecats. y saluatio de la vostra anima. Teniu paciència en los treballs, en que estau posat(da), conformant la vostra voluntat ab la voluntat diuina, queus importa molt pera vostra saluatio. Voleu, si menester sera, que lo Sacrament de la Extrema unctio vos sia donat, segons la santa Iglesia acostuma donarlo als faels Christians; y que si acas vos no'l

podieu demanar, los circumstants lo demanen per vos? *Resp.* Si pare. Sacerd. Yo 'l vos concedesc com a Ministre de Deu, teniu lo en molta deuocio. Per ell se perdonen los pecats venials, y les reliquies dels pecat mortals, y's done salut corporal, en quant es menester per saluatio de la anima.

Tunc porrigit infirmo extremitatem stolae, quam ille osculatur, et offert candelam accensam, quam tenet in manu, et Sacerdos benedicit infirmum, dicens: Benedictio Dei omnipotentis Patris ✠ et Filii, et Spiritus sancti descendat super te, et maneat semper, Amen.

His peractis reuertantur ad Ecclesiam, eo ordine, quo venerant, et egredientes de camera infirmi, dicant: Nunc dimittis, &c., vel Te Deum laudamus, etc. Et postea Symbolum S. Athanasii: Quicumque vult saluus esse, &c. Quo finito, si adhuc ad Ecclesiam non deuenitur, dicatur Psalmus, Ad Dominus cum tribularer, cum reliquis Feriae 2 ad Vesperas, prout tempus exposcet. In ingressu Ecclesiae dicatur *Aña*. Sancta Maria succurre miseris, etc. cum Oratione, Concede nos famulos, etc.

Cum autem peruenerit ad Altare, vertat se Sacerdos ad populum et stans in cornu Euangelii, dicat: Deuots Christians y Christianes, tots los qui haueu acompanyat lo santissim Sacrament, haueu complida una obra de misericordia visitant aquest malalt; y així matex haueu guanyats molts perdons, y indulgenties atorgades per molts Prelats de Santa Mare Iglesia. Y en particular los qui haueu aportat llum, les haueu guanyades dobles. Placia a nostre Senyor Deu, que moltes altres ne pugau guanyar a llahor, y gloria sua, saluatio de les vostres animes. Per charitat vos placia dir la oratio del Pater noster, y de la Aue Maria, per la salut de aquest(a) bon(a) Christia(na), per-que trobeu, qui tal faça per vosaltres quant menester sia. Postea eleuata Sacramenti Custodia dans benedictionem, facit signum Crucis super populum, & reponit Sacramentum in Sacrario, et genuflectit prius quam claudat. = Infirmum, post suceptum viaticum, a Parocho frequenter visitetur, praesertim valetudine gravescente.»

Mereix d'ésser remarcada la fórmula que dóna el nostre Ritual, de l'invocació «Domine, non sum dignus...», en la seva traducció, que diu com segueix: «Senyor, yo no so digne que vos entreu dins los meus cuberts, mes tantsolament digau ho de paraula, y sera feta sana, y salua la mia anima». Apart que resulta una versió literal «in tectum meum» del text llatí, semblaria feta aposta la traducció «dins los meus cuberts» per tal de sensibilitzar majorment la frase, si tenim en compte que en la nostra ciutat és ben palesa la paraula «Cuberts» per a significar els pòrtics que tenien (com tenen avui, per bé que amb menys

proporció), a banda i banda de carrer, denominat encara avui de Santa Maria, els domicilis de tots i cadascún dels seus veïns. La significació *uberts* esqueia no poc en llur pregària humil.

Anotem, finalment, el colofó que no oblidaren en la tipografia règia tolosenca, el qual enmarca en orla adient, al darrer full de guarda (r.^o), diu així:

«Hoc opus die 29 Mensis Decembris incoeptum, feliciter explicitum est vltima Iunii. Tolosae, Typis Viduae Iacobi Colomerii Typographi Regii, anno M.DC.XVII.»

PERE PUJOL TUBAU

VIATIC SOLEMNE

Viàtic és l'Eucaristia administrada als fidels en el traspàs d'aquesta vida. El mot Viàtic, en el sentit cristià, es troba ja usat en el segle iv, en el cànon XIII del concili de Nicea. Des d'aleshores, aquesta accepció ha estat consagrada, constantment, fins als nostres dies.

No ens entretindrem a exposar la pompa amb què la història eclesiàstica distingeix aquesta solemnitat litúrgica, concretant-nos a alguns fets de casa nostra. En les constitucions provincials de Tarragona¹ i en les sinodals de totes les sufragànies es disposa que l'Eucaristia sigui portada als malalts honoríficament amb campana i llum. El gremi dels teixidors de Solsona, en 1375, ja tenia rendes «a obs del ciri que acompanyava'l Combregar»².

El bisbe de Solsona, Lluís de Pons (1664-1685), en el seu *Manuale parochorum ex rituali romano Pauli V ... depromptum* (Barcelona, 1671), diu: «Lo Curat administrarà la comunió per viàtic al malalt..., ha de portar lo Santíssim Sagrament ab hàbit decent, cubert ab un Pavellonet, patent devant dels pits ab tota reverència, y temor, anant llum sempre devant. Quan lo Pàrocho aurà de combregar algun malalt, manarà convocar ab alguns tochs de campana los parochians, o la Confraria del Santíssim Sagrament (aon serà instituida) o altres faels christians, que ab ciris, o atxes acompanyen lo Santíssim Sagrament, y aporten lo tàlem, sempre que còmodament puga ser». Així ho hem vist en els pobles de la nostra terra, aquells que tenim alguns anys, afegint-hi que no hi havia cap casa que deixés d'eixir amb llum a la finestra, si era hora foscant.

Deixem, emperò, de referir-nos a aquests llocs i concretem-

¹ *Constitutionum provincialium Tarraconensium libri quinque* Tarracone, apud Philippum Mey MDLXXX, p. 219.

² Arx. Pallarès, en poder de l'autor, t. III, full 329.

nos a exposar ço que feia la Confraria dels Capellans de la Seu de Tarragona, i la fundació que per assegurar la solemnització dels Viàtics féu el canonge Francisco Foguet. Quan en aquesta Seu no hi havia encara beneficiats ni comensalies, amb decret de l'11 de gener de l'any 1345, l'arquebisbe Cescmes uní en confraternitat alguns rectors seculars i dos beneficiats de la *tunc* parròquia de Sant Miquel del Mar, dotant la Confraria de diferents gràcies, prerrogatives i privilegis, amb els quals podia congregar-se, formant col·legi i cos separat i del tot independent del Capítol, amb confirmació del papa Juli III³.

Hem trobat que, en l'any 1389, era anomenada «Confraria de Madona Santa Maria de Setembre, apel·lada dels Capellans de la Seu de Tarragona»⁴, i també li deien només «Confraria de la Verge dels Preveres». Any 1494.

D'aquesta confraria formaven part els canonges, els comensals i els beneficiats. A l'any 1539 eren 20 canonges, 17 comensals i 40 beneficiats; i a l'any 1576 eren 14 canonges, 18 comensals i 47 beneficiats. A l'any 1600 hi hagué greus dissensions entre la confraria i els canonges; de tal manera que els preveres abandonaren la Seu i es traslladaren a l'església de Natzaret. L'autoritat superior els obligà a tornar a la Catedral; deixant, emperò, d'ésser admesos, en endavant, els canonges a la confraria⁵.

Doncs bé. Aquesta «Venerable Confraria» celebrava amb solemnitat els Viàtics, de manera que, per assistir-hi, els seus membres percebien distribucions, de la mateixa manera que per les altres assistències litúrgiques, i eren pagats amb pallarofes especials. Sobre aquesta matèria ens dóna llum el capítol que els preveres celebreren el 4 de setembre de 1517, que a continuació transcribim: «*In facto* del que se ha proposat de les pallarofes dels combregàs, que los parroquials ne fan abús prenent-se'n per a si, i donant-ne als minyons escolans, que és en perjudici de la Confraria. *Fuit decretum* que lo hu dels procuradors annals tinga la bossa i vaja pagant als capellans que acompanyaran lo Santíssim Sacrament als malalts»⁶. En el *Llibre segon d'entrades i eixi-*

³ AST-H-VII-Lib. X deter. ICBMP, full 147. = Arxiu de la Seu de Tarragona, armari H, secció VII. Liber X determinationum Insignis Confratriae Beatae Mariae Presbyterorum, full 147.

⁴ AST-G-VI-Llibre n.º 1, full 99.

⁵ AST-H-VII-Lib. III deter., full 222.

des de la caixa⁷ trobem que, a l'any 1610, la Confraria despené «quatre reals per obs de pagar lo llautó serví per a les pallarofes dels combregars».

I era tant l'interès que tenien en solemnitzar els Viàtics, que, per als confreres, determinaren que hi anés la música. Vegeu l'acord que els capellans prengueren en el capítol que celebraren el 1 d'octubre de 1734: «Apar fora ben vist i molt del culto divino, que en tots los combregars dels Rts. Confreres d'esta Confraria anassen los Menestrils. *Fuit resolutum* que vajan, i que lo que costarà ho paguen los Infermers, portant-ho en compte».

En lo cor de la part vella de Tarragona hi ha l'església de Sant Miquel del Pla. Aquesta església era del gremi de teixidors, qui, no veient-se amb mitjans per a restaurar-la i mantenirla, en 1631 la donaren a la reunió de preveres que portà el nom de Congregació de Sant Miquel del Pla. Eren els mateixos de la Confraria de Nostra Senyora dels Capellans de la Seu.

El gremi de teixidors es reservà lloc per a fer-se una sepultura, tenir els seus ornaments i estandart per a quan ballaven el ball de Sant Miquel «vulgo de los Diables» en entrar els arquebisbes, i una clau de l'església per a poder entrar a tenir les seves juntes. En correspondència, els beneficiats els oferiren assistir dotze individus, sense cobrar estipendis, als enterraments dels mestres teixidors, de les seves esposes i llurs hereus. En canvi, els teixidors s'ofreriren a anar dos mestres del seu art als Viàtics dels Congregants amb sengles atxes, sempre que els avisessin. Trobaren l'església en tan mal estat, que les obres, en 1657, hi eren «tant necessàries i asencials que quant plou — diuen els beneficiats — no's pot habitar en ella, ni los quadros ni altars poden ser daurats, per respecte a la Aygua». Els beneficiats congregats l'arreglaren i la feren nova, tres vegades més gran del que era⁸.

El 22 de juliol de 1770 fou acordat que a més de les dues atxes dels teixidors, als combregars de la Confraria de Sant Miquel del Pla anessin dues atxes per compte de la Confraria, portades per dos Reverents⁹. I encara es preocupaven que el sacerdot

⁶ Ib. Lib. IV, full 182.

⁷ AST-G-VIII, full 101.

⁸ AST-H-VIII, Lib. 5 deter. CSM del Pla. 20-VIII-1657 i Lib. II, full solt a la pàg. 83.

⁹ Ib. full 8.

parroquial que portés el Santíssim anés amb capa i sota tàlem. Vegeu la següent resolució presa el 15 de maig de 1687:

Al marge: «*In facto* de fer una capa per a anar als combregars dels ecclesiàstichs». Al text: «*Fuit propositum* de que si's fàsia una capa per a portar Pal. [parroquial] quan va als combregars dels Congregants del tenor o tela que és lo tàlem. *Quo audito fuit resolutum* de que quant se cobrarà la primera pensió o pensions del "Censal de Judice" se fassa dita capa»¹⁰.

La precedent resolució ja ens assabenta que hi anava tàlem i, per una altra del 16 de maig de 1695, entenem que seria força estimat per la seva valor, per quant es neguen a deixar-lo a ningú. Heus ací la proposta i la resolució: «Que no's puga deixar el tàlem ni sedes». Al marge: «*Fuit propositum* que lo tàlem que esta Congregació ha fet per los Combregars dels Rnts. Congregants i ha molts que'l demanen per altres que no són Congregants, i no havent-se fet sinó per los Congregants, no apareix bé servesca per altri, i així si fora bé que no's deixàs a ningú. *Quo audito fuit resolutum* que no's puga deixar lo tàlem ni tràurer per ninguna funció, sinó per los Rnts. Congregants que no sia ab expressa [de]terminació de la Congregació. I lo mateix se ha de enténdrer de las sedas que no pugan deixar a ningún sinó ab determinació de la Congregació, menos per la capella de la Mare de Déu de la Bonasort, i capellas de funció de la Confraria»¹¹. La capella de la Mare de Déu de la Bonasort era a la Catedral, i la Confraria era la de la Mare de Déu dels Capellans. Eren els mateixos els preveres de la Congregació i els de la Confraria.

Hem vist que als Combregars de la Confraria en 1734 hi anaven «menestrils». En 1788 ja són músics qui anaven als Combregars de les cases que ho demanaven, com també als dels membres de la Confraria de Nostra Senyora dels Capellans. En aquesta data ja era cosa vella l'anar-hi cinc músics, als quals es donava dues pessetes en plata per cada combregar. Els músics es queixaren d'aquest petit salari, que les cases ja havien augmentat el doble, i la Confraria, el 5 d'abril de 1788, resolgué ço que el lector podrà veure en l'acord següent:

¹⁰ Ib. Lib. I, full 70.

¹¹ Ib. Lib. I.

In facto de aumentar lo Salari als Músics que tocan en los Combregars dels Rts. Confreres. *Fuit propositum*, que se té una representació dels sinch Músichs que solan anar als Combregars dels Rts. Confreres de esta Confradia, i als quals se ha acostumat donar fins ara duas pessetas en plata per cada Combregar, en què demanan se'ls augmente dit salari, atès lo augment dels viures, i a què las casas que'ls demanan los donan per dita funció quatre pessetas. *Et fuit resolutum ab omnibus* que se'ls dónian en avant quatre pessetas; rellevant, emperò, de ditas quatre pessetas en plata sis sous per cada hun dels sinch Músichs que faltará, i que així se'ls fassa present, com també als Rts. Infermrs per son puntual compliment»¹².

No és de creure que als Viàtics assistissin tots els preveres de la Confraria, a més dels parroquials; pero sí que trobem en la fundació del canonge Foguet, que a continuació transcrivim, que, al manco, hi anaven dotze sacerdots.

En el capítol de la Confraria de Santa Maria dels Capellans convocat i congregat el dia 7 de febrer de 1781, el comensal Mari¹³, conseller i arxiver segon, exposà que tenia encàrrec d'un devot de proposar una *nova* fundació per als Viàtics en la forma següent:

Que lo Devot consignarà a la Ven.^e Confraria un censal bo i assegurat de 2.000 lls. ab los pactes:

1.º que no puga tenir lloch la distribució que en la fundació se senalarà, fins a tant que dels rèddits de dit censal hi haja un depòsit de 60 lls., que deurà sempre ser existent, a efecte de què no cèssia dita fundació, o per lluhició del sobredit censal o per retard de pago de la penció.

2.º que la distribució que se senalarà sia, solament, a favor de quatre individus de la Confraria, que en los Viàtics, en què no hi ha distribució de la casa, com són los generals, i los de número determinat de sacerdots, que les mateixes cases demanen, portaran revestits los hàbits de chor las quatre vares del tàlem: i en defecte de estos per a quatre individus que tingan títol en dita iglésia, encara que no sian sacerdots, ab tal que pòrtian las varas del tàlem, revestits dels hàbits de chor corresponents.

3.º que los individus expressats, en tots los Viàtics en què no tindran de la casa distribució alguna, pugan lucrar dos sous en los Viàtics que's ministraran de dia, i tres sous en los de nit, o después de tocases les oracions.

¹² AST-Lib. X deter. ICBMP.

¹³ Aquest comansal, Marian Mari, escriví, en llatí un Arxiepiscopologi de Tarragona, el manuscrit del qual es conserva a l'Arxiu Capítular.

4.º que no lucraran dita distribució los que verdaderament no assistiran i portaran las varas del Tàlem, pues no valdrà no lo estar malalts, ni lo estar lligítimament ocupats, sinó que per a lucrar-la demana lo Fundador assistència real i ab hàbits de chor.

5.º que tenint sempre esta fundació lo depòsit de 60 lls., com dalt se prevé, i podent sostenir la distribució antes expressada se donien set sous i sis de distribució als dotze individus de la Confraria que aniran i assistiran en la forma referida al Combregà general en lo dia de la Dominica in Albis, qual distribució podran lucrar los individus de esta iglésia, que tingan títol en ella, encara que no sian confreres, ni sacerdots, en falta de confreres, i guardant la forma i prevencions ditas.

6.º que la V.ª Confraria deurà tenir torn de Viàtics per sos individus confreres, pues solament en defecte de algun, o alguns de estos, deuran entrar los titulars que no són confreres al lucro de la distribució com antes se ha dit.

7.º Que perquè la expressada fundació sia permanent i perpètua, deurà tot lo sobrant de ella depositar-se cada any i, havent-hi depòsit suficient, esmersar-se a for de censal en favor i en assecuració de la mateixa fundació.

8.º i finalment, que la administració, collecta i distribució de les rendes de esta fundació en lo modo explicat, se deixarà al càrrech i cuidado de la Ven.ª Confraria, ab la obligació de admètrer en lo pasament de comptes de ella, que deurà fer-se cada any, com a interventor al parroquial més antich de la present Santa Iglésia, i, en son defecte, al parroquial que se seguesca del més antich»¹⁴.

Acceptada la fundació pels procuradors de la Confraria, el comensal Mari els participà que el fundador, el nom del qual no havia volgut donar a conèixer per a deixar amb més llibertat els confreres per a determinar la acceptació o no acceptació, era el canonge i vicari general, Francesc Foguet. Aquest canonge, dignitat d'Enfermer, era oncle del canonge Ramon Foguet, tan distingit pels savis del seu temps¹⁵.

Aquesta fundació no tindria la finalitat de instituir un nou acte de culte, sinó lograr que, amb una major retribució, no manqués mai l'assistència dels capellans a servir-lo: en el panegíric del nebot d'aquest fundador, el distingit i culte canonge Ramon

¹⁴ AST-H-VII-Lib. X deter. ICBMP., fulls 357-358.

¹⁵ *Oracion Fúnebre ... al Dr. Dn. Ramon Foguet canonigo que fué, y Arcediano de Villaseca dignidad de la Metropolitana de Tarragona, en el día 15 de mayo de 1795 dixo el P. Fr. Josef Rius ... Tarragona: Por Pedro Canals Impresor.*

Foguet, hom llegeix que l'oncle d'aquest, el canonge Francesc Foguet, «fundó la distribució para que haya asistencia a los Viáticos».

Encara avui, quan en la Seu de Tarragona s'administra el Viàtic a un capítular, es fa de la mateixa forma que hom pot deduir de la fundació Foguet: el tern, portador de l'Eucaristia, va sota tàlem, les barres del qual porten altres capitulars, precedits dels beneficiats i ministres amb la creu, tots vestits amb hàbits corals.

JOAN SERRA VILARÓ

LA DEVOCIÓ VALENCIANA A SANT ROC

Si veníeu a València, i principalment als pobles del seu antic i gloriós regne, toparíeu amb un fet que segurament cridaria la vostra atenció: hi trobaríeu el nom de Roc gran nombre de vegades. Al llarg de la meua vida sacerdotal he comprovat a bastament que són moltíssimes les persones que s'anomenen Roc; la devoció al sant de Montpeller és coneguda arreu de les nostres terres; hi ha molts pobles que li dediquen una festa sorollosa; d'altres n'és el Patró; encara conserven molts la seva vella ermita, i al bell mig dels enforcalls dels camins entre els casilicis que la devoció popular ha aixecat als sants de major veneració, abunden els de la imatge de sant Roc, en les artístiques i acolorides rajoles de Manises. No sabem, ni ens ho diuen tampoc els seus hagiògrafs, que sant Roc passés mai per la nostra terra. Baldament haver nascut en un lloc que avui es diu francès, sant Roc, segons com es miri, és ben bé nostre — Montpeller, al volt de la seva naixença, pertanyia al Senyoriu d'En Jaume, rei de Mallorca, el qual l'havia heretat del seu pare, el nostre rei En Jaume el Conqueridor —. El cert és que la multipresència del sant a València és un fet evident, i aquest fet ha colpit la meua curiositat i m'ha esperonat per escriure aquest modest treball.

Quina ha estat la gènesi de la devoció valenciana a sant Roc? Per quina raó fonamental sant Roc té una vivència multiseccular a través del temps i de l'espai, en la tradició religiosa valenciana? Heus ací l'esbós de la meua tasca. Prou i tot sabem que sant Roc és considerat pel món catòlic com advocat especial contra la pesta; amb tot i això, d'altres en són i tenen una missió especial envers la dissortada humanitat; tanmateix el seu culte i devoció són escassament populars a la nostra ciutat i regne. Ens interessa, doncs, donar a conèixer i esbrinar l'epifania d'aquesta devoció a la zona de la nostra capital i gran part de l'antic regne valencià.

Vicissituds que hi tingueren lloc fins al segle XIX. Per tal d'aconseguir plenament el nostre intent, com és costum nostre, hem llegit detingudament obres de la història de València i algunes monografies de pobles, ja que elles, pel seu fons localista, podien ajudar més fàcilment el nostre propòsit; també hem consultat i copiat alguns fons documentals de l'Arxiu Municipal de València, i això principalment per la constant intervenció que el Municipi tenia, als segles passats, en tots els esdeveniments de la ciutat. Llàstima que no pocs dels quals avui hagin estat foragitats de la seva influència benefactora!

Els materials recollits ens donen un resultat positiu: a) una enumeració quasi completa de les epidèmies sofertes pels valencians des de la primera que consignen les Cròniques en el segle XIV fins a l'última del segle XIX; b) localització i començament, a València, de la devoció a sant Roc, amb la qual cosa afegim-hi un poc d'interès al seu culte ecumènic; c) posar, per primera vegada, a l'abast de tothom, en els Apèndix d'aquest treball, una sèrie de documents de l'Arxiu Municipal, transcrits fidelment i fins ara inèdits*.

DE LES EPIDÈMIES SOFERTES EN ELS SEGLES XIV AL XVI I ORIGEN DE LA DEVOCIÓ VALENCIANA A SANT ROC

La primera epidèmia de què ens parlen les Cròniques — la qual cosa no vol dir que des de 1238, any de la Reconquesta, no n'hi hagueren altres — fou la de l'any 1348. La dissort es veia venir, en certa manera, puix l'any anterior fou un any de molta fam i fretura de forment o blat. «Fonc l'any de la gran fam, que pujà lo cafís de forment dotze o tretze lliures.» Per altra banda, la pesta s'havia estès per les costes i illes del Mediterrani fins a Mallorca. Els primers símptomes es varen notar en el mes de maig, i en juny morien diàriament unes 300 persones; començava l'enderroc d'aquestes per una «espècie de tumor maligne del tanyany d'un gla», que ocasionava la mort, en la majoria dels empestats, en un temps molt breu. Eren aquests «landres», i els

* Palesem el nostre agraïment a l'eminent i savi metge valencià, Dr. Eugeni Tomàs López-Trigo pel seu ajut desinteressat.

valencians els coneixien amb el nom de «vèrtola». Aleshores es trobava a la capital el rei En Pere el Cerimoniós, per posar ordre als problemes que li plantejaven els de l'«Unió», i aprofità l'epidèmia per a sortir de la ciutat en companyia de la seva esposa, que, després d'haver recorregut algunes poblacions del regne, morí de la pesta a Xèrica. Pel temor al contagi, ni els malalts foren atesos ni els morts soterrats.

El 1375, la ciutat del Túria, de bell nou, fou visitada per l'epidèmia. Aquesta fou anomenada «Mortandat de los Infants», tal vegada perquè en major nombre eren atacats els xiquets. La calamitat de l'any 1384 fou coneguda amb el nom «Els morts de Xelva», per una victoriosa acció de les tropes envers l'esmentat poble. El Consell de la ciutat manà durant tot un any «es celebraren misses a l'Àngel Custodi», la imatge del qual es conservava en una casa de l'Ajuntament. En octubre de 1428, quan el rei Alfons el Magnànim es trobava a València per celebrar les Corts, amanegué una nova epidèmia a la capital. El rei i les Corts es traslladaren a Morvedre, i a València es féu una processó a la Verge de la Misericòrdia. No havien passat deu anys quan una nova escomesa de malaltia aparegué a València que hi féu grans estralls. En cinc mesos, segons els cronistes, moriren 7.500 persones. L'epidèmia del 1450 fou prevista, no pas evitada. Una referència coetània del Bisbat fa constar que «*Vicarius Generalis episcopi et civitatis indixerunt ieiunium generale propter imminentem pestem*». La referència porta data del mes de maig; la pesta es manifestà en aquest mes i durà fins a octubre. Varen morir 11.000 persones. Es varen fer moltes processons, entre les quals cal remarcar la de la Verge de la Misericòrdia, i la més important de totes, celebrada a l'Àngel Custodi, que fou traslladat des de la Seu fins al monestir de la Trinitat. Durant els anys 1455-57 hagué una gran sequia a València i als pobles del regne: se secaren les fonts i els rius, molt peixos moriren en l'Albufera per manca d'aigua i es feren malvé la major part de les collites; tot seguit aparegueren els «landres» o «vértols», i a les darreries de juny del 1459 hi hagué gran nombre de víctimes. Els reis i infants, que eren a València des del 8 de febrer, es traslladaren a Quart i el ambaixadors retornaren al país de llur origen. El rei va donar algunes disposicions de caràcter moral «per a des-

agreuja a Déu»; prohibí els juraments «per desanutjar a Déu»; els jocs dels daus i els de les cartes; manà que les dones públiques fossin recloses i ordenà que els amistançats foren punits. El Capítol de la Seu va disposar, entre altres coses, que es celebrés diàriament una missa a l'altar de Sant Sebastià. El nombre de morts en la primera època d'aquesta epidèmia fou de 12.000. Diu el P. Ribelles que durant ella continuà l'abandó en les mesures d'higiene, sobretot en el contacte amb els empestats i l'ús de la roba. València tornà de bell nou a ésser teatre de malalties en els anys 1472-73, i per la sequia i la pesta el 1474. Els veïns, aterrats, fugien de la capital. El Consell manà pintar quatre àngels en sengles taules, que foren beneïdes per fra Jaume Pérez, bisbe auxiliar, i foren col·locades solemniament en les portes de Quart, Serrans, Sant Vicenç i la de la Mar. El contagi anà augmentant, puix mancaven les mesures de precaució: contacte amb els empestats i ús de roba i objectes dels qui morien. La calamitat s'estengué a tot el regne, i feia estralls a Catalunya i Mallorca. Per si tot això fóra poc, en novembre va començar a ploure «amb tanta quantitat d'aigua que es desbordaren els rius», s'enderrocaren moltes cases i ponts i les collites foren arrabassades. Cal afegir-hi un terratrèmol a les acaballes del mes de novembre o primeries de desembre. Els magistrats ordenaren que sols estiguessin obertes les quatre portes de la ciutat, i fou defesa l'entrada de tota persona forastera i també el trasllat de cadàvers de les persones mortes als pobles. Altra volta «landres» i «vértols» l'any 1478. D'aquesta epidèmia no tenim detalls que contar; poc més o menys fou com les anteriors. Esmement especial mereix la que començà el 1489, pel mes de novembre, amb el seu seguici d'emigrants, i que continuà el 1490, fins al punt que en un dia moriren 150 persones i a la fi d'aquesta calamitat — juliol del dit any — havien mort a València 11.000 habitants. Hem dit que aquesta epidèmia mereixia esment especial perquè aleshores fou quan es donà a conèixer a València la poderosa intercessió de sant Roc envers els dissortats empestats. Conta el P. Teixidor, dominic, que els Pares Carmelites, en aquesta ocasió, tingueren molt de compte el fet escaigut en el seu «convent gran» de París, on moriren divuit religiosos. «Per suggerència d'un Pare Lector de Teologia, posaren una imatge de sant Roc a l'església del con-

vent parisenc, on es va ordenar que tots els diumenges, principalment el següent a la festa de l'Assumpció de la Verge, es celebrés missa solemne amb sermó en honor del sant». Començar aquesta devoció i desaparèixer ràpidament la pesta a París fou tot a un temps, i encara podem afegir-hi —avançant-nos en la cronologia dels fets escaiguts—, amb motiu de la pesta, que el 1495 tornà l'epidèmia a visitar París i que es varen veure deslliurats de la malaltia tots aquells que visitaren l'esmentada imatge. Així les coses, els religiosos carmelitans del convent del Carme de València resolgueren, plens de fe, dedicar una capella a sant Roc i a l'ensems fundaren una confraria sota la invocació de nostra Dona Santa Maria, sant Sebastià i sant Roc. Per a poder portar endavant les despeses, els Pares Carmelites demanaren ajuda al doctor Francesc Corts, canonge de València, Oficial i Vicari General de la arxidiòcesi valenciana per l'eminentíssim senyor Roderic de Borja, Vice-Canceller de Roma i Administrador perpetu de l'arquebisbat de València. El Vicari General, en nom del futur papa Alexandre VIe, va donar als carmelitans llicència per a predicar lliurement en totes les esglésies i concedí moltes indulgències als fidels que donaren almoines per a ajuda de la projectada capella a sant Roc:

RATIONE PESTIS quae nostris peccatis in hac civitate pro nunc viget, quandam capellam sub honorificentia Beati Rochi ibidem construi et operari decrevit, et illam cum retabulo, reixis ferreis, et aliis ornamentis ecclesiasticis decorari, et quandam laudabilem Confrariam sub vocabulo Sacratissimae Virgini Mariae et S. S. Sebastiani, et Rochi instituere preposuit, prout instituit, ut eorum meritis et intercessione ab hujusmodi peste seu morbo epidemico liberemur. (Lletres signades a València a 6 de febrer de 1490.)

Segons el P. Teixidor, la capella es va construir entrant per la porteria a mà esquerra, al lloc que fou l'església vella; ens descriu la imatge dient:

Una pintura de valent pinzell del gloriós Sant, de mida sancera vestit de peregrí ab capell i bordó i al pit un escut amb una creu roja..., al costat dret hi ha pintat un àngel que mira el Sant tot assenyalant una tauleta que porta esta inscripció: *Qui te pie invocaverit a nullo pestis cruciatu ledetur*. Al costat dret de sant Roc hi ha pintat un gos mastí amb un pa a la boca. I en la part superior de la

taula es veuen dos escuts; a mà dreta les armes de la ciutat amb el rat penat i a mà esquerra les armes d'un bisbe que no sé de qui són ¹.

En març de 1508, València sofrí una altra apidèmia que durà fins al mes de juny. No precisen les cròniques el nombre de víctimes, però asseguren que fou molt gran, i hi hagué dia en què moriren 300 persones. De la dels mesos de juliol i agost de 1519 a penes queden records, esborrats, segurament, per la mortandat de la guerra de les Germanies. També hi hagué una altra epidèmia en 1523, i altra pesta per abril de 1530.

Terrible fou la pesta, a la ciutat de València, del 22 de juliol fins a mitjans de 1559. Per aquests temps torna a haver-hi notícies concretes de la Confraria de Sant Roc, que seguia desenvolupant-se amb tota normalitat. El 22 de gener de 1561, l'abat del monestir de Sant Sebastià, situat extramurs de la capital, dóna unes lletres tot recordant que l'esmentada confraria està agregada a la de Sant Sebastià i també a una de les set esglésies de Roma, per la qual cosa disfruta d'un «imponderable tresor d'indulgències». Pel mes de juliol de 1589 es declarà una gran epidèmia a tot Barcelona que amenaçava estendre's al regne de València. Aleshores les autoritat tancaren les portes, no sols les de Catalunya, sinó també les d'Aragó. Altre tant es féu en l'epidèmia de 1600; la pesta feia estralls inclús en poblacions importants del regne, com són Alcoi i Xàtiva. S'organitzaren moltes processons a diversos santuaris i es varen prendre mesures de caràcter religiós i moral entre fra Francesc de l'Infant Jesús i el Patriarca Joan de Ribera, arquebisbe i virrei de València.

El 15 de juliol de 1606 tornen les cròniques a donar noves de la Confraria de Sant Roc. En aquesta data, davant l'escrivà Antoni Garcés s'estengué una escriptura de concòrdia entre el convent del Carme i l'església de Santa Creu, en el territori jurisdiccional de la qual estava enclavat el monestir. Anys més tard, amb motiu de l'amortització (segle XIX), fou enderrocat el temple de Santa Creu, i la parròquia passà a ocupar l'església del cenobi carmelità, on encara continua. Tot recordant l'escriptura de 1606, els clergues de Santa Creu varen permetre que els religiosos celebraren, tots els anys, les processons de la Verge del

¹ L'ortografia ha estat modernitzada per l'autor d'aquest treball.

Carme i Sant Roc. El 18 d'agost de 1619 foren de bell nou confirmades les lletres del 6 de febrer de 1490, i els frares podien demanar almoines per a la capella. La confirmació es féu entre fra Pere d'Estanya, Provincial Carmelità, i Pere Joan Gener, Vicari General per l'illustríssim senyor Dr. A. d'Aragó, Administrador de les mitres de València i Saragossa. Pel que fa a la Concòrdia de 1606, cal dir que les coses no anaven massa bé, puix del 27 de novembre de 1645 trobem una altra escriptura de concòrdia entre les mateixes parts, davant l'escrivà Pere Climent, tot convenint que la parròquia de Santa Creu no posaria entrebancs als carmelitans per a la processó de Sant Roc. Cal fer esment que aleshores aquesta processó era una de les anomenades «particulars, per a distingir-les de les «generals», molt més importants.

LA GRAN EPIDÈMIA DE 1647-48 I L'AUGMENT DE LA DEVOCIÓ A SANT ROC

L'any 1647 fou molt dissortat per a la ciutat de València. Les collites foren escasses; mancaren les acostumades aportacions de forment per la mar; s'aidava molt a la guerra de Catalunya, i els desarraïaments econòmics s'estengueren a totes les classes socials. La gent es trobava tan necessitada que molts s'alimentaven de pa i raïm. A Russafa, lloc als ravals de la ciutat, el nombre de morts fou extraordinari. A les acaballes de juliol, en una casa del carrer de Sant Vicenç moriren moltes persones en pocs dies, i en agost la morbiditat i la mortandat s'havien estès a tot València. La febre arravatava la vida del veïns; les «vèrtoles» brostavien i creixien com la mala herba, per darrera de les orelles, en les aixelles i engonals... A primers d'octubre, el nombre de malalts era tan extens que els rectors de les parròquies augmentaren el nombre de vicaris per donar servei espiritual als empesats. Es varen prendre tota mena de previsions per impedir l'escampament de la pesta. Tot fou endevades: ni els guardes, ni el tancament de les portes de les muralles, ni la prohibició del tràfec comercial, pogueren detenir la infiltració de l'epidèmia. El 8 d'octubre no varen permetre descarregar una «sagetia» d'Alger, amb 114 captius rescatats, ni el sucre, ni la llana, etc. Després de

moltes consultes varen permetre el desembarcament dels captius, amb la condició de cremar la seva roba; els posaren, però, en quarentena, tot després d'haver-los fet rapar les parts piloses del cos i prendre el bany moltes vegades en la mar. Es va celebrar una Junta de teòlegs i metges al palau del virrei, i donaren les següents disposicions: menjar bons aliments, per sobretot el pa, carn, vi i arròs. Llençar a la mar els queviures estropejats; de tres classes de blat, es venia la millor, la mitjana es deixava per a quan no hi hagués pesta i la dolenta es cremava. Es va donar llicència per menjar carn en els dies d'abstinència; altre tant es féu respecte al vi i al peix; no es podien vendre naps, cols, pebres ni llegums; sols es permeté la venda de carxofes, faves, escaroles i lletugues; els captaires foren reclosos, els homes en l'Hospital d'En Bou i les dones en la Confraria de Sant Jordi. L'aspecte dels carrers de la ciutat era d'allò més tètric i imponent. Les processons eixien de les parròquies i residències conventuals, tots resant i demanant misericòrdia a Déu. Anaven davant les noies joves — algunes voltes més de quatre-centes —; portaven els cabells solts, els peus descalços i un crucifix a les mans. Molts homes s'arreglaven a les processons amb cordes al coll, arrossegant pesades cadenes i grans creus de fusta. L'arquebisbe fra Isidre Aliaga hi intervingué per recomanar prudència. A la fi es va adoptar obrir infermeries a les diverses parròquies.

La calamitat soferta per València en aquests anys fou enorme i objecte de molts comentaris fora d'ella. Cal remarcar que en molts llocs de la Corona d'Aragó van creure que ací no quedava ningú. El nombre de morts, tanmateix, fou molt gran: 16.789.

El P. Gavalvà, en donar notícies sobre aquesta epidèmia, fa esment de les manifestacions religioses que hi hagueren, diu: «Noté que en las procesiones de mayor concurso, el día siguiente amanecían muchos heridos. Cuando estos concursos se evitaran, se atajaría algún daño, y no faltaría a la devoción que cada cual a sus solas puede tener». L'esmentat autor era dominic i fa esment principalment de les manifestacions relacionades amb el seu convent; d'allí sortí, al principi de l'epidèmia, una processó, amb les Confraries del Rosari i del Nom de Jesús, que anà a Sant Vicenç de la Roqueta. El 19 d'octubre, dia de Sant Lluís Beltran, el Consell de la Ciutat organitzà una processó per a honrar el sant

valencià. Va sortir del convent dels PP. Predicadors, on es guardava el seu cos; fou presidida pel bisbe, ja molt vell, Isidre Aliaga, que anà descalç tot el trajecte.

En acabar-se la pesta es féu una processó general a la Mare de Déu dels Desemparats des de la seva capella fins a Sant Agustí, on estava la Mare de Déu de Gràcia. No ens diu el P. Gabaldà res de sant Roc, però l'erudit Orellana, atent sempre a totes les minuciositats locals de la història valenciana, afirma que la processó «particular» de sant Roc es va convertir en processó «general» per acord municipal en 1649, és a dir, poc després d'acabada la pesta que hem descrit, la qual cosa representa una manifestació de gratitud envers el sant. Més encara: per un altre document tan autèntic com és el «Llibre del Cerimonial» de l'Ajuntament — manuscrit del 1696, on es detalla minuciosament l'ordre que calia guardar en tan important processó de Sant Roc —, fa constar al marge «que la festa fou votada el 6 d'agost de 1650», això és, en data pròxima a l'acabament de l'epidèmia. Aquesta nota marginal corrobora la nostra afirmació: agraïment de tot el poble de València al gloriós sant Roc.

Ultra el que portem dit, a l'Arxiu de l'Ajuntament es conserva el text d'una crida feta l'any 1655 — segurament no fou la primera —, de la qual subratllem algunes frases molt significatives: «Ara ojats que us fan saber de part dels Illustres Senyors Justícia y Jurats de aquesta insigne Ciutat de València que lo Insigne Consell General de aquella dellibera que per honor y reverència del gloriós S. Roch se fes cascun any una solemne y devota processó general en memòria y perpètua recordació, etc.». (Cf. Apèndix núm. 6.) També hi delliberà que tots els anys, en els dies 6 i 7, es facin corregudes de bous en la Plaça del Mercat. En anys successius continuen les crides semblants. En la publicada en 1664 — 28 de juliol — diu això, que és molt interessant: «Attenent que en lo any 1650, en lo dia 6 de agost — por després de liquidada la gran epidèmia —, lo Consell General celebrat dit dia, etc.». (Apèndix núm. 7.)

VICISSITUDS DE LA DEVOCIÓ VALENCIANA A SANT ROC
FINS ALS NOSTRES DIES

Després de la pesta que hem descrit, les cròniques no registren cap altra epidèmia de gran relleu a la ciutat de València; tanmateix, la pesta infectà Catalunya, sense desaparèixer completament del nostre regne; hagueren, sí, unes febres malignes en la zona de Castelló, sembla que produïdes pel cultiu de l'arròs; foren prou importants les dels anys 1632, 1657 i 1698. El metge Piquer fa esment d'unes catarros sufocants en 1728 i d'unes febres malignes en l'any 1738.

Mentrestant continuava celebrant-se amb gran devoció la processó a Sant Roc. Ho podem deduir d'una crida que es conserva a l'Arxiu Municipal i que està datada del 14 d'agost de 1716: «Per celebrar i solemnitzar la festa i dia del senyor sant Roc», tots els anys se celebrarà «una devota processió general», que aquell any sortiria per la porta dels Apòstols de la Catedral, passaria per davant de la Casa de la Ciutat i de la Diputació, seguiria per la plaça de Sant Bertomeu i plaça dels Serrans, carrer Troters (avui Roterós), fins al convent del Carme, etc. La processó general de Sant Roc continuà fent-se durant el segle XVIII. Ho confirmen, a més de l'esmentat document, altres textos de l'època: un argenter anomenat Antoni Suárez escriu en el seu Dietari: «Se féu la processó general a Sant Roc» — dia 16 d'agost de 1778 —. Repasant el «Llibre de Crides» de l'Ajuntament es veu que, acabada la Guerra de Successió, no trigaren a «salir i publicarse Bandos», tot donant detalls de les corregudes de bous que s'havien de celebrar. En els dits «bandos» es fa esment, des de 1728, que les «corridas son en obsequio y honor de san Roque».

No solament se celebraven a València aquestes festes a sant Roc que podem anomenar solemnes, sinó que també s'hi celebraven altres més senzilles, als barris valencians, en honor de sant Roc. Ho diu el filòleg Carles Ros, tot descrivint en to pintoresc una d'aquestes gaubances: «Romanç entretingut sobre la correguda de bous en sarauells, que en les festes al beneït sant Roc, del carrer de la Corona de la ciutat de València, s'han fet en los dies 21 i 22 del mes d'octubre de l'any 1725, etc.». Com veiem, el

fet de no ser castigada València durant el segle XVII amb epidèmies no fou obstacle perquè continués la festa i processó a Sant Roc. Al segle XIX trobem una nota que posa de relleu el culte a sant Roc. El 16 de juliol de 1801, dia de la festa del sant, a València va tenir lloc el següent fet: la gent s'amotinà contra un tal Jordi Palacios de Urdániz, «lladre famossíssim» segons Orellana, que carregava els impostos «de la carn i el pa»; a causa de l'esmentat rebombori «hi hagué que suspendre la festa a sant Roc, que es va celebrar el dia dels sants apòstols Simó i Judes, és a dir, el 28 d'octubre».

Durant el segle XIX sovintegen encara les manifestacions de la pesta: en 1854, 1855, 1859, 1865, 1870, 1885 i la darrera en 1890.

En l'actualitat, la devoció a sant Roc continua viva al fons dels cors dels valencians. Ho palesen unes estampes litografiades, tanyany foli, d'En Tomàs Rocafort i d'Antoni Pasqual (aquest últim no solia editar més que aquells treballs que tingueren molta venda), que encara existeixen avui a les cambres de moltes llars dels pobles valencians. També ho demostren les festes populars i de barris valencians, les ermites a ell dedicades, el patronatge de moltes ciutats i el fet d'ésser el titular d'algunes parròquies de la capital i regne.

Hi ha un treball del folklorista Josep Bodria que esmenta una vintena de carrers valencians que celebraven festes populars en la diada de Sant Roc; molts d'ells tenien imatge i la collocaven en una fornícula construïda «ad hoc». Cal recordar la del carrer de Gràcia — avui Músic Peiró — i la imatge del carrer Manyans, amb corona, bordó i carbassa d'argent cisellat.

El tenen per patró els pobles següents: Burjassot, Dènia, Callosa del Segura, Castalla, Onda. Per titular de parròquia: Font de la Figuera, Font d'Aioder, Lloc Nou de Sant Jeroni, Oliva, Torrexiva, Benialí, Polinyà del Xúquer, Alcoi i Benicalap (València). Hi havia ermites a Carcaixent, Aiora, Castellfabib, Sinarques, Gandia, Bocairent, Burjassot, Musseros, Sot de Xera, Callosa d'En Sarrià, Onda, Caudiel. Festes a Burjassot, Serra, Callosa d'En Sarrià, Planes, Alfarara, Llíber, Pobla de Tornesa, Serra d'En Barceran, Teresa de Cofrentes.

La processó a Sant Roc deixà de celebrar-se a València al voltant de l'any 1830. La confraria no ens ha estat possible esca-

tir quan desaparegué; encara es conserva, però, la taula pintada davant la qual les processons feien estació. Aquesta taula es troba a la parròquia de Santa Creu de València, la qual avui ocupa el mateix lloc de l'antic convent dels carmelites i àdhuc el mateix temple. La taula ha estat posteriorment retocada.

Rocafort, desembre de 1955.

VICENT SORRIBES, PREV.

Apèndixs

I

Crida per a la Processó al Carme, on estava la taula de sant Roc, que s'havia de celebrar el 16 de maig de 1490.

A laor honor e gloria de nostre senyor Deu e de la glorióssima verge Maria mare sua e dels benaventurats sant Vicent martir e sanct Vicent Ferrer confessor protectors d'aquesta insigne ciutat de Valencia. Ara hoiats que us fan saber los molt magnífichs Justicia e Jurats dela Insigne ciutat de Valencia que cora per pregar la divina mages-tat e la seua beneyta mare e tots los sants de la gloria eterna perque sien tals intercessors e mediadors ab nostre senyor Deu que li placia mitigar e levar-nos aquesta tant cruel pestilencia la cual per nostres pecats meritam e som encara de maiors punicions aficcions e flagells merexedors es estat perço concordat ab lo venerable capitol de la Seu dela dita ciutat que dema dimecres demati a les sis hores sia feta una solemne e devota processo la qual partint dela dita Seu exira per lo portal del campanar nou per plaça deles cols al canto de la freneria e a la plaça dels pavesos e per lo carrer den Valencia a Calatrava e per la casa de mossen Mascho al canto den eois blanch e pèr lo canto de la scola de la devallada a la plaça de mossen Alegre e d'alli a sent Nicholau. E aquí fetes les pregaries dessusdites eixira la processo per lo carrer de batlle vell e d'aquí a la sparteria e per davant lo alfondech al canto den Splugues e d'alli a la plaça del alber e per lo carrero entrara en la verge Maria del Carme. E aximateix fetes les pregaries dessusdites eixira per la casa den Berenguer March a santa creu. E aquí aiximateix fetes les dessuodites pregaries ira per la casa del Sindich e tornara a la plaça del alber e d'alli al portal de Vall-digna a sent Berthomeu e aquí entrara e fetes les dessusdites pregaries ira per deraere lo fossar per casa mossen Vilarig a per casa de mestre Cervera ira a sent Lorenç. E aquí aiximateix fetes les prega-

ries dessusdites eixira e ira per casa de mossen Mila a casa de mossen Crespi Valldaura a la plaça de la erba per lo portal dels apostols entrara en la dita Seu perque los dits magnífichs Justicia e Jurats preguen exorten e manen a tot feel cristia e cristiana que en lo dit dia de dema a les sis hores sien en la dita Seu per acompanyar la dita processo ab llums en les mans ab la maior devocio que poran. Encara exorten amonesten e manen a tots los habitants en los dits carrers per on la dita processo passara que denejen e entelancen llurs enfronts com pus honradament poran per la celebritat de la dita processo. E guanyaran los perdons acostumats.

Die mercurii xvi mensis madii a nativitate domini m.cccc.^a lxxxx en Pere Artus trompeta publich fen relacio que ab sos companys a xviii del present mes havia publicat la preinserta crida per la dita ciutat e lochs acostumats d'aquella.

Cinquè libre de Consells e Stabliments de la Ciutat de València. Fol. cclxxxixl, Arxiu Municipal Signatura 45 a.

2

En 3 de març de 1648, la Ciutat compra uns terrenys on foren soterrats 16.000 empestats.

Die iii mensis martii anno a nativitate domini mdc xxxxviii.

Constantin Cernezzo, Cavaller, Senyor de la Baronia de Parcent, habitador de Valencia, atenent y considerant que los Señors Jurats de dita Ciutat li ocuparen la cafisada de terra infrascrita en la cual construiren un fosal pera soterrar com se han soterrat en aquell les persones que son mortes del contagi en que nostre Señor Deu a castigat i castiga esta ciutat en la qual se han soterrat pus de setze mil persones y havent suplicat a ses Señories que pues li havien ocupat i pres dita terra contra sa voluntat no era just que carexqués del preu de aquella per ço tinguessen (sic) per be demanaralo y pagar pues estava promte de fer venda de aquella a la Ciutat, la qual havent tingut diversos trasteigs y conferencies ab sos advocats aixi per al examen dels titols de dita cafisada de terra com pera la paga y venda de aquella se ha convengut la venda infrasquita. Per ço de son bon grat etc. ven als señors Luis Ariño generos, Jurat en cap dels cavallers, Victoriano Bonilla, ciutada Jurat en cap dels ciutadans, Josep Artes de villarrasa, generós, Miquel Geroni Escriba, Juan Batiste Real y Vicent Trilles Citadans, Jurats de dita Ciutat, Victoriano Bonilla, ciutada, Comendatari del offici de Racional y Matheu Moliner ciutada, Sindich de aquella, ajustats en la Sala Daurada, presents i acceptants y als seus en nom de llurs officis y de la universitat de la present Ciutat una cafisada de terra que ara era fosal que aquell tenia y posehia ciutada y posada en la orta de la present Ciutat enla partida vulgar-

ment dita la era de Pomar, tenguada sots directa señoria de lloisme y fadiga tan solament al beneficiat.

Quern de l'any 1647 en 1648. Arxiu Municipal de València: Sign. B. 100.

3

26 de maig de 1648

Esbrinament de viatgers procedents de llocs infectes.

Item provehixen (els esmentats en el document anterior) que Lluys e Ignacio Royo, generós, administrador general de les enfermeries, pague al doctor Jaume Bonet, asesor de Justicia criminal, dotze lliures e sou ad aquell degudes per tantes ne bestrague y paga a si mateix y demes oficials de la cort del dit Justicia per les dietes que vacaren en el lloch del Grau en la haveriguacio de dos homens que havien vengut de parts infectes.

Quern de l'any 1647 en 1648. AMV. Sign. B. 100.

4

4 i 8 de juny de 1648

Visites del Dr. Segura a Albalat de Segart i Sogorb.

Frances Segura, doctor en Medicina, comparent davant de mi Josep Evimeno, notari, escriba de la Sala, Jurats i Consell de dita Ciutat dix y relacio feu ell de orde y comisio de dits Srs. Jurats haver acedit al lloch de Albalat de Segart a examinar y veure si havia o no enfermetats contagioses haven fet les degudes diligencies ha trobat que dit lloch goça de salut y que tan solament es morta una dona de hedad de huitanta anys de un accident del pit y ayxi o dix justa Deu y sa conciencia.

Quern de l'any 1647 en 1648. AMV. Sign. B. 100.

Los Jurats don Francisco Fenollet, canonge de la Seu de Valencia, elet per lo Senyor Archebisbe y confirmada dita ereccio, per lo 3.er Capítol y Matheu Moliner Ciutada Sindich excepto Bonilla y Artes absents ajustats etc. Nomenen al doctor Frances Segura pera que accedixca a la Ciutat de Sogorb a veure si ya enfermetats contagioses.

Quern de l'any 1647 en 1648. Arxiu Municipal de València. Signatura B. 100.

5

Acabada l'epidèmia de 1467-8, se restablí el comerç amb altres pobles i se suprimí la guarda pels portals tot i prescindint dels qui esbrinaven l'existència de malalts.

Dicto die (22 de desembre de 1648).

Tots los Señors Jurats... attes que per relació de Dor. Pruñonosa present y relant consta haver accedit a Castello de Xativa, Beniganim y Cosentayna y haver trobat que dites viles goçen de salut, que han fet la quarentena, han cremat la roba dels malalts y ha purificat les cases sen haver rastre de contagi y goçar de salut, Per ço provehixen que sien admeses a comerç...

Die sabbati 9 januari 1649.

Los Senors Jurats... attes que per la relació del Dor Vt Mestre consta la Ciutat de Xativa gozar salut, Per ço provehixen que sien admesos a comerç...

Dicto die (18 de gener de 1649).

Tots los Señors Jurats... Per quant tenen notícies certes que los llochs del present Regne goçen de salut, Per ço provehixen ques lleven les guardes dels portals...

1 de febrer de 1649.

Item attes que la Ciutat y Regne goza de salut sens haveri rastre de contagi, Per ço provehixen que cese lo salari al D.^{or} y als demes oficials que inquirien los malalts de les parroquies etc.¹.

Quern de provisions que fan los Senyors Jurats de l'any 1648-9. AMV. Signatura B. 101.

Resum dels acords municipals, en 2 de juny de 1649 per impedir la possible entrada d'una nova Epidèmia en la Ciutat de València.
Dicto die (2 de juny de 1649).

Morbo. Tots els Jurats. S. Racional y Sindich ajustats, es feren y ordenaren les següents Instruccions...

1. Primo que en les dites ciutats, viles etc. per hon passaran anant a les parts hon han de residir... convenir fasen publicar crides manant en aquelles sots les penes quels pareixeran se guarden ab molta

¹ En el Quern de provisions que fan els Senyors Jurats de l'any 1648 en 1649 AMV Sign. B. 101 trobareu acords de la ciutat sobre el pagament de lloguers dels llocs ocupats amb motiu de la recent epidèmia. No els transcribim per no allargar massa aquest treball

diligencia y no deixen passar debes de la Ciutat de Valencia, persones algunes, robes, ni altres coses sens bollatins fermats de les sues mans y sagellats ab lo segell de la Ciutat.

6

Any 1655

CRIDES del segle XVII. Relatives a corregudes de Bous amb motiu de les festes a Sant Roc. Llibre 5.^{èr} que es conserva en l'Arxiu Municipal.

Ara ojats que us fan a saber de part dels Illustres Senyors Justicia y Jurats de aquesta insigne Ciutat de Valencia que lo Insigne Consell general de aquella delliberada que per honor y reuerencia del glorios S. Roch se fes cascun any una solemne y deuota proceco (sic) general en memoria (sic) y perpetua recordacio del castich que experimenta esta Ciutat y regne en les enfermaetats (sic) contagioses que pati y tanbe dellibera que cascunany (sic) se fes corro de bous reals, Per ço ses Senyories (sic) han delliberat que en los dies sis y set del mes de nohembre (sic) primer vinent se fasen Bous Reals en la plaça del mercat, Per ço manen que dins deu dies desocupen dita plaça pera que es puguen fer los cadafals (sic) ¹ sots pena de deu sous y aixi mateix prouehixen y manen que tots los amos de dites cases de la plaça del mercat hon se correran dits bous tinguen les cases ben adobades y segures peral dit dia hon no els tancaran les portes de cassa y terrat y estaran les casses buydes e perque dites cases vinguen a noticia de tots manem fer y publicar la present publica crida per los locs acostumats de aquella...

7

28 de juliol de 1664

Ara ojats que us fan saber de part dels Illustres, Nobles y Magnífichs Justicia y Jurats de la insigne Ciutat de Valencia com ses Senyories Attenent que en lo any 1650 enlo dia 6 de agost enlo Consell General celebrat dit dia es dellibera y determina que a llohor, honor, y gloria de nostre Senyor Deu Jesucrist y Benaventurat y Glorios St. Roc se fes una devota processo en demostracio de gracies per la intercessio que lo dit glorios Sant hauria fet ab sa Magestat divina pera que alsara la ma del riguros castich que experimenta esta ciutat y molta part del Regne en les enfermetats contagioses que corregueuren en aquell y aquella e com pera mejor llument y regoçijo de dita festivetat en anys passats se han acostumat correr Toros reals. Perço ses Senyories continuant la dita festivitiat a honor, llohor y gloria de

¹ A València es diu Carafals = CADAFALS.

dit sant. Y per la alegria y consuelo que la present ciutat y Regne ha reconegut ab la venguda del exm. Senyor Marques de Astorga y Sant Roman virrey y Capita General de dita ciutat y Regne, han delliberat que en los dies de dilluns y dimarts contants 25, y 26. de agost primer vinent se corregueren toros reals en la Plaça del Mercat, feriant per dit a effecte dits dos dies offerint ses senyories los premis següents P. al millor torechador de apeu dotze lliures. Ittem al segon, sis lliures. Ittem al terçer, tres lliures. Y aixi mateix manen Ses Senyories que sots pena de tres lliures dins sis dies apres la publicacio del present tots los venedors y venedores y tots y qualsevols altres persones desembaracen y desacupen y deixen lliure lo mercat desde el canto de la llonja fins lo canto de la merce. E pera que vinga a noticia de tots ells. Dat Valencia etc en la casa de dita ciutat huy a vuit y hu de juliol mil sissents seixanta cinch.

VARIA

NOVES DADES SOBRE LA FAMÍLIA DE L'ABAT OLIVA

EL PARENTIU AMB EL BISBE DE VIC, GUILLEM DE BALSARENY

Un estudi sobre la pietat de l'abat Oliva, el «Pater Patriae» que tanta influència exercí en la primitiva plasmació espiritual de la gent nostrada, seria una bella contribució a l'homenatge que amb tant d'encert els «Analecta sacra Tarraconensia» dediquen al venerable mossèn Eudald Serra en l'avinentesa de les noces d'or sacerdotals; d'aquest mig segle que ell ha esmerçat, amb constància exemplar i amb generositat indeficient, a la nobilíssima tasca de la difusió de la pietat a casa nostra. Malauradament, no posseïm una documentació apta per a il·luminar l'íntim recés de l'ànima del gran abat. Els trets característics de la seva pietat, de les seves devocions personals, són gairebé desconeguts.

És cosa palesa, de totes maneres, la seva caritat i pietat envers les ànimes dels difunts, perllongació de l'amor que havia professat als seus durant la vida. ¡Amb quina tendresa recorda aquells nou monjos que la mort li arrabassà en tres mesos! Odó i Bernat, traspassats el mateix dia, quasi a la mateixa hora; Guillem i Giral, de la barba incipient, que a la flor de la vida assajaren les angoixes de la mort; Udalgarr, novici tot just feia vuit dies; el convers Vidal, que res no sabia sinó Jesucrist i el «Pare nostre que esteu en el cel»¹. En sufragi d'aquests i de tots els germans difunts, cada any Oliva, voltat dels seus monjos, celebrava el sant Sacrifici i hostatjava aquell dia al monestir, en honor de Crist i

¹ «Divina post hec [la mort de Bernat Tallaferró] manus in tantum nos perculit ut infra spacium trium pene mensium ex utraque cenobia [Ripoll i Cuixà] novem nostrorum fratrum clauderent diem extremum. Ex quibus Wilhelmus nondum plena, Geraldus adhuc incipiente barbie, in primevo flore iuvenilis roboris experti sunt angustias... Vitalis conversus, nihil sciens nisi Christum Jesum et Patrem nostrum qui est in celis... Odo et Bernardus, iuvenes et conversi, uno die et pene una hora defuncti. Udalgarius toto, ut in fine claruit, corde conversus, qui post octo dies quibus in cella noviciorum perstitit hominem exivit.» París, Bibl. Nat. F. Cat. 2858, p. 66. Text més complet que el publicat en *Marca Hispanica*, Ap. 187, cc. 1024-1025.

dels Apòstols, tretze pobres, als quals rentava els peus i servia a taula. Pràctica que encomanà en testament espiritual als seus successors ².

La calenda de la dedicació de Ripoll, bellíssima pàgina hagiogràfica, és reveladora de la devoció d'Oliva als sants i a llurs relíquies. Frapa l'interès i la insistència amb què la calenda assenyala els sants de la terra: Sadurní, que amb la llum de l'Evangeli esvai les tenebres de la nostra contrada; Feliu, el gironí, que inundà les nostres regions amb la llum de la veritat; Narcís, que de llunyanes terres vingué a nosaltres, ple de gràcia i de santedat, i de mort gloriosa morí a Girona; Urbici, venerable màrtir de la pàtria nostra; Eulàlia, la verge i màrtir barcelonina, filla de la terra, protectora nostra ³.

Hom endevina una especial devoció d'Oliva als grans confessors sant Martí de Tours i sant Benet — d'aquest ell havia cantat: «Emicat egregius, radians ut sol, Benedictus» —; als apòstols Pere i Pau, amplament commemorats en la calenda, envers els quals l'abat de Ripoll, tan profundament romà, sentia gran simpatia. En una fusió de romanitat i de catalanitat, exclamava a Girona: «Quoniam sicut Roma, quae caput et speculum est totius orbis, a Deo promeruit habere primum apostolorum et principem suae salvationis Petrum; ita quoque Gerunda doctorem suae salutis, florem paradisi, promeruit habere Narcissum» ⁴.

Les relíquies de la vera Creu, del sant Sepulcre, del pessebre de l'Infant Jesús, eren tingudes a Ripoll en veneració singularíssima. La calenda insistia en dir que l'emoció que produïen era tan inefable que l'expressió humana no podia traduir-la ⁵.

Trobem encara una nota simpàtica de devoció mariana en un

² Veure aquest interessant document: VILLANUEVA, *Viaje lit.*, VI, 310.

³ «Conduntur interea ibi reliquiae venerandi praesulis et martiris Saturnini, qui primus post apostolos nostrarum partium ignorantiae tenebras evangelii praedicatione detersit..., beati martiris Felicis Gerundensis veneranda pignora, qui nostras regiones veri luminis insinuatione perfudit..., gloriosi martiris atque pontificis Narcisi reliquiae, qui a remotissimis terrarum partibus sanctitate et gratia plenus huc adveniens..., apud Gerundam gloriosa morte quievit..., Sanctique Urbici nostrae patriae venerandi martiris..., reliquiae sanctae etiam Eulaliae virginis et martiris Barchinonensis, nostrae regionis indigenae, atque gubernatrix.» VILLANUEVA o. c., VIII, 210-215.

⁴ Del Sermó de Sant Narcís. *España sagrada*, xxviii, 265-274.

⁵ «Tanta in eo [en l'arbre de la Creu] adhesere misteria sanctitatis, ut nulla facundia vel conatus humanae possit hoc exprimere facultatis.» VILLANUEVA, *ibidem*.

document de Benet VIII. Diu el papa que el seu fill dilectíssim, Oliva, empès pel zel de la glòria de Deu i pel seu amor a la benaurada Verge Maria, li ha demanat una gràcia. Ell voldria que, a Ripoll, per la festa de la Candelera, hom pogués entonar sempre el «Gloria in excelsis Deo» i cantar l'al·leluia, fins després de septuagèsima, quan l'Església, en senyal de penitència, ho té interdit ⁶. Benet concedí el privilegi, i Oliva retornà a Ripoll més satisfet amb aquest que no pas amb tots els altres, molt més importants, que obtingué per a diversos monestirs. Espigolant en la documentació oliviana, podríem aplegar altres detalls: la translació de les despulles de sant Pere Ursòl ⁷, la fervorosa missa per l'elecció de l'abat de Sant Feliu de Guíxols ⁸, que palesen el seu esperit devot i piadós.

Tot plegat, però, són fets isolats, poc nombrosos, mancats de trets personals característics, que no permeten de donar, ni en síntesi, una visió integral i harmònica de la pietat de l'abat de Ripoll. La influència espiritual, extensa i profunda d'Oliva, més que no pas en els actes de pietat personal, escassament documentables, cal cercar-la en la seva obra de conjunt i en tot un seguit d'actes per ell realitzats.

Un dels fets, per exemple, més notables en la història de l'espiritualitat i de la pietat de Catalunya, ha estat la erecció en cenobi benedictí de l'ermita de Santa Maria de Montserrat. Cal confessar que sense la decidida actuació de l'abat Oliva, amb molta probabilitat, el monestir de Montserrat, històricament parlant, no hauria mai existit. La propietat d'aquesta ermita, originàriament de Ripoll, era retinguda abusivament, des de l'any 950 c., pel monestir de Santa Cecília de Montserrat. Inútils foren les protestes de Ripoll i les apel·lacions a l'emperador i a diversos papes. Santa Cecília no cedí. El que no havia assolit Ripoll en els seus millors temps, no ho hauria pogut esperar després de la mort d'Oliva. Les

⁶ Document publicat; *Marca Hispanica*, cc. 994-95.

⁷ «Tunc dominus Oliva Pontifex advocavit omne populum regionis illius [Cuixà] et processionaliter, cum maximo apparatu divini cultus, transmutavit corpus eius in sepulchrum, ubi nunc requiescit.» MABILLON, *Act. Sanct. O. S. B.*, VII, 860.

⁸ «Qui cum totam noctem duceret pervigilem apropinquante die, percelebrato iam officio misse a predicto Presule [Oliva] coram sacratissimo eiusdem martiris Christi corpore, antequam idem Presul a loco altaris discederet, nutu Dei ...» VILLANUEVA, o. c., XV, 209.

aferriçades lluites, amb interferències del poder civil, motivades per la successió del gran abat, minvaren molt el prestigi de Ripoll, fins que passà a la jurisdicció de Sant Víctor de Marsella. Els marsellesos deixaren en pau Santa Cecília de Montserrat. Sant Cugat intentà d'apoderar-se'n, però no hi reixí. Santa Cecília continuà, sense entrebancs, una vida modesta, fins al començ del segle XVI. Certament que mai no hauria ni somniat de bastir un altre cenobi a dues passes del seu. Sense l'eficaç intervenció d'Oliva, les probabilitats per Santa Maria d'esdevenir un monestir eren les mateixes que podien tenir les actuals ermites de Sant Iscle o Sant Miquel.

Dediquem devotament a mossèn Eudald Serra la següent modesta nota històrica de genealogia olivana, de la qual resulta que la primera persona devota que a l'hora del traspàs recordà Santa Maria de Montserrat fou una estreta parenta de l'abat Oliva.

* * *

L'any 1017, per ordre del papa Benet VIII, foren exclaustrades les monges del monestir de Sant Joan, anomenat més tard de les Abadesses; cenobi que havia fundat Guifré el Pilós per a la seva filla Emma, i del qual era abadessa, al moment de l'expulsió, la seva besnéta Ingilberga, germana de l'abat Oliva⁹. El papa no obligà les monges a traslladar-se a altres monestirs. Podien, si els plavia, restar fora del claustre. En aquest cas calia que la comunitat de canonges regulars de Sant Joan les nodrís i les vestís, posat que amb llur capteniment lloable se'n fessin mereixedores¹⁰. Benet VIII no parla, però, ni de restitució dels dots ni de cessions temporals de possessions del monestir a favor de les exclaustrades. Hom no sabia adduir vàlidament com a prova contrària el fet que Ingilberga disposés de l'alou de l'església de Sant Quirze

⁹ VILLANUEVA, o. c., VIII, 237-241, publicà aquesta butlla: «ex translato fere coevo, authentico tamen, in arch. reg. Barcin». Per l'expulsió de les monges de Sant Joan, veure J. PUJOAN, *Els educadors de la gent catalana*, in: *Empori* (Barcelona 1907); A. M. ALBAREDA, *L'abat Oliva, fundador de Montserrat* (Montserrat 1931), 289-291; R. D'ABADAL I VINYALS, *L'abat Oliva, bisbe de Vic, i la seva època* (Barcelona 1948), 86-91.

¹⁰ «Intelligatis autem expulsis [les monges de Sant Joan] ex apostolica indulgentia reservatum ut quaecumque earum extra monasterii ianuam habitare elegerint, tamen lasciviae facimus continua lamentatione deflentes, victu et vestitu, donec advixerat, sustentetur.» VILLANUEVA, o. c., VIII, 240.

de Besora i d'altres béns patrimonials de Sant Joan durant tota la vida. L'església de Sant Quirze pertanyia a Sant Joan des de la fundació; no formà part del dot d'Ingilberga ni li fou cedida en usdefruit vitalici, car aquesta senyora l'havia alienada del monestir, junt amb altres béns, poc temps abans d'ésser exclaustrada¹¹. La conservació d'aquestes propietats ocupà i preocupà constantment la germana de l'abat Oliva. Per tal de defugir les reclamacions de Sant Joan, les posà sota la tutela primer de Guillem, ardiaca de Vic, en forma de donació «per vocem Sancti Joannis», més tard sota la del comte de Barcelona Ramon Berenguer i successivament de Berenguer Ramon en forma de plena donació. Solament a la mort d'Ingilberga, el comte i l'ardiacà les restituïren a Sant Joan.

L'escriptura d'aquesta restitució, any 1055, en referir aquests detalls, ens assabenta que Ingilberga prengué allotjament, temps després d'abandonar el claustre, a casa de l'ardiacà Guillem i, en aquesta avinentesa, li féu donació de les susdites propietats. Guillem afegeix que Ingilberga passà la resta de la seva vida a casa seva¹², on sabem que morí honorablement. Les portes del monestir, closes per sempre en vida a l'abadessa poc edificant, s'obriren a la seva mort per a rebre'n les despulles, que en l'església de Sant Joan trobaren el suprem repòs. Com un epígraf tombal llegim encara en obituàries antiquíssims: «Ingilberga, abatissa, bonae memoriae»¹³.

¹¹ «Wifredo... recibió la restitución que a él y a sus canónigos hizo Guillermo obispo de Vique de la Iglesia de S. Quirico [de Besora], enajenada de aquel monasterio [Sant Joan] por la abadesa Ingilberga poco antes del año 1017, cuya posesión me consta que perteneció a aquella casa desde su fundación.» VILLANUEVA, o. c., VIII, 75.

¹² «Ego Guillelmus, Episcopus Ausonesis Ecclesiae, volo namque deducere ad notitiam cunctorum hominum... quia dudum, in retroactis temporibus, Domna Ingilberga, amita mea, quae fuit soror D. Olivae Pontificis et Abbatisa S. Joannis, dedit mihi Ecclesiam S. Quirici cum aliis Ecclesiis... quantum ipsa tenebat et habebat et alia per eam, ea die quando se mecum conjunxit, in omnibus locis per vocem S. Joannis... Postea, ea rogante et faciente atque praesente, accepi haec omnia per D. Berengarium Comitem, ut deinceps haberem hoc totum per eum. Mortuo autem D. Berengario habui hoc etiam per D. Raimundum Comitem filium eiusdem simili modo... Abbatisa quoque praedicta, postquam hoc mihi sicut est dictum dedit, quamdiu vixit semper mecum stetit et habitavit.» ESPAÑA SAGRADA, XVIII, ap. XV, 288.

¹³ La sepultura d'Ingilberga a l'església de Sant Joan consta per el martirologi-necrologi, Arx. Cap. Vic, C, f. 19: «VII Kals. Aprilis, ipso die obiit Ingilberga, abbatisa bone memorie, qui fuit soror domini Olive pontificis et abbatis de Cuxano, que sepulta est intra aulam Sancti Johannis». El martirologi-necro-

És en aquesta mateixa interessant escriptura que Guillem, ja bisbe de Vic, ens diu que Ingilberga era tia seva; de consegüent, ell era nebot de l'abat Oliva. Si la notícia d'aquesta relació familiar justifica, en part, aquelles donacions i fa més entenedora la presència de l'abadessa a casa de l'ardiaca, crea, però, un problema genealògic que hom preveu de difícil solució.

D'una banda, el text del document és clar i terminant. No es presta a confusió de persones. Qui parla és certament Guillem de Balsareny, ardiaca i més tard bisbe de Vic; i es refereix explícitament a «domna Ingilberga, quae fuit soror domini Olivae pontificis et abatissa Sancti Joannis». Aquesta senyora, diu ell, era «amita mea». Cal traduir el mot llatí per tia. Suposar que Guillem inventà aquest parentiu per a justificar, posem per cas, les donacions rebudes o cohonestar la convivència amb l'abadessa, no és possible. Els canonges de Sant Joan de les Abadesses, als quals directament interessava l'escriptura, no podien ignorar, si existia, el parentiu de Guillem amb la filla dels comtes de Cerdanya; si no existia, el bisbe no el podia inventar en un document adreçat a ells. Tampoc no podia ésser introduïda aquella clàusula per un eventual falsari; la notícia, si no era certa, delatava la pròpia falsedat.

D'altre banda, un examen genealògic sembla excloure aquest parentiu en absolut. Si Guillem era veritablement nebot d'Ingilberga, calia que fos fill d'un germà o d'una germana d'aquesta senyora, o bé que ella, obtinguda dispensa de Roma, s'hagués casat amb un germà del seu pare o de la seva mare. Hipòtesis absurdes. Ingilberga, fins a la mort i després d'ella, és sempre anomenada abadessa. Sabem d'altra part, que Guillem era fill de Guifré de Balsareny i d'Emma Ingilberga de Besora¹⁴; hom no veu quin enllaç podien tenir aquestes famílies amb els comtes Oliva i Ermengarda perquè llur filla l'abadessa fos nomenada tia per part d'un Balsareny-Besora.

logi A. f. 210 del mateix arxiu repeteix: «Ingilberga abatissa bone memorie». Cfr. R. D'ABADAL, o. c. 90-91, nota 64.

¹⁴ Aquesta senyora tenia, com era freqüent en aquesta època, dos noms: Emma i Ingilberga. Emprem generalment els dos, per bé que és més constant l'ús del segon, per evitar confusions amb Ingilberga, germana d'Oliva. «La castellanía del castillo de Colltort que había dado a Guillelmo obispo de Ausona, hijo de Emma o Ingilberga...» P. DE BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados* (Barcelona 1836), II, 74.

Aquest insospitat i insospitable parentiu ha semblat sempre insoluble. Villanueva declarava que no posseïa vàlids elements per a esvanir-ne el dubte. Ramon d'Abadal, l'home que més plenament coneix la genealogia dels nostres comtes i la documentació de l'època, després d'acurades recerques sobre els Balsarenys per tal de resoldre aquesta qüestió, escrivia: «És per mi un misteri el parentiu de l'abadessa Ingilberga amb el canonge i futur bisbe Guillem... Quedi per a futurs investigadors aclarir aquest problema»¹⁵.

De totes maneres, l'existència d'aquest vincle familiar sembla fora de dubte, i ens sembla poder provar que al bisbe Guillem, el parentiu amb l'abat Oliva li venia per part de mare: eren parents per la banda dels Besora.

Gombau de Besora sotsmeté a la jurisdicció de Sant Víctor de Marsella la fundació d'un monestir benedictí a Sant Miquel del Fai. La dotació fou registrada en un document datat el 12 d'agost del 1034¹⁶. En indicar el títol de propietat d'uns seus alous, Besora diu textualment: «qui advenit ad me, jam dicto Gombaldo, per cartam donationis que fecit mihi frater meus Oliba episcopus»¹⁷. No es tracta d'un escrit, d'una lletra, per exemple, en el qual hom podia emprar, en un moment d'efusió, el mot «frater» en sentit de germanor espiritual, un amic de l'ànima. En la prosa planera d'aquestes donacions cal traduir «frater» per germà. El

¹⁵ R. D'ABADAL, o. c. 90, nota 64. Villanueva, VI, 194, escrivia: «Bástame proponer esta duda [sobre el parentiu Guillem-Oliva] por lo demás no tengo a mano con que contrarrestar los fundamentos en que apoya su dicho aquel sabio escritor» [l'autor d'*España sagrada*]. En el nostre *L'abat Oliva*, 124, nota 1, comentavem: «El P. Villanueva no acaba de veure clar el parentiu de Guillem amb el nostre Oliva, però els mots del document publicats per Flórez... semblen decisius».

¹⁶ Alguns documents relacionats amb Sant Miquel del Fai i Gombau de Besora, passats a l'arxiu de Sant Víctor de Marsella, han estat publicats per: E. MARTÈNE, *Veterum Scriptorum... amplissima collectio* (Paris 1724), I, 356, 406-411; els més importants, junt amb el testament, foren publicats per M. GUÉRARD, *Cartulaire de l'abbaye de Saint Victor de Marseille* (Paris 1857), II, 511-524, dd. 1044-1052.

¹⁷ «Ego Gonbaldus et uxor mea Guilla, donatores sumus domum S. Michaelis archangeli cenobii... locum quod vulgus nuncupant Fallio... In primis damus... et ipsum nostrum aulaudem quod abemus in Mogoda et in Cabanes et in Canalilias, qui fuit de Wilelmus de Voltrera vel de filiis suis, id sunt casas cum curtes... sive cum ipsa garriga et cum ipso bosco et cum ipsas decimas, qui advenit ad me, jam dicto Gombaldo, per cartam donationis que fecit mihi frater meus Oliba episcopus, sive per qualicumque voce. Et in parrochio S. Mariae de Calidas, ipsum nostrum alaude qui fuit de Arnallus... qui nobis advenit per comparatione sive per qualicumque voce... GUÉRARD, o. c. II, 514.

bisbe germà de Gombau no pot ésser el bisbe Oliva d'Elna; és certament el bisbe de Vic i abat de Ripoll. Gombau no pot inventar, evidentment, aquest parentiu, sobretot vivint encara Oliva; ni tampoc no el podia haver introduït, abusivament, un falsari sense donar-se a conèixer, com hem remarcat també en el cas del document del bisbe Guillem.

Mentre el testimoni d'aquest sorprenent parentiu era únic, hom podia restar perplex i sorprendre el judici; ara, en presència d'aquesta inesperada conferma, el dubte s'esvaeix. No és explicable que el 1034, dotze anys abans del traspàs de l'abat Oliva, un home com Gombau de Besora declari, sense cap necessitat, en una senzilla escriptura de donació, que el bisbe Oliva és germà seu (i, per tant, també de la seva pròpia germana Emma Ingilberga), i que el 1055 un fill d'aquesta senyora, Guillem, afirmi que Ingilberga, germana d'Oliva, és tia seva, si entre aquestes dues famílies no existia un estretíssim vincle de parentiu. No podem recórrer a falsificacions ni a interpolacions; cal acceptar aquesta relació familiar i cercar-ne l'origen.

L'abat Oliva i Gombau de Besora no podien ésser germans de pare i mare; calia que fossin germanastres. El mot «frater», com el d'«amita», no s'oposa a aquesta interpretació. En llatí, per a dir germanastre cal recórrer a una perífrasi, sobrerera en el cas nostre, perquè les persones interessades sabien prou bé de quina banda provenia el parentiu. No podríem suposar Gombau fill del comte Oliva ni que ignoréssim el nom del seu pare: no podria ésser nat d'un matrimoni anterior al d'Ermengarda perquè, en aquest cas, hauria estat ell, i no pas Bernat Tallaferro, l'hereu del comte de Cerdanya; ni tampoc d'un matrimoni posterior, car Ermengarda sobrevisqué molts anys a Oliva. Tampoc no podia ésser fill natural del comte Oliva, puix sabem que Gombau fou fill d'Ermenir de Besora¹⁸. Cal, doncs, que hagi estat fill d'Ermengarda en unes primeres noces amb Ermemir de Besora; enviduada, degué contraure segones noces amb el comte Oliva. La cronologia, que s'oposaria a un casament d'Ermengarda després

¹⁸ «Commutatores sumus tibi Gondeballo, filio qui fuisti Ermemiri Bisorensi.» Barcelona, Arx. Catedr. Lib. Ant. I, 151 v, n.º 396. Cfr. PUIG PUIG, *Episcop. Barc.* I, 375-76. Aquesta escriptura és de l'any 1019. El mateix Lib. Ant. CII, 35, n. 365 l'anomena «Gondebaldus Ermemiri». Hem vist del 1031 una venda de Ramon Berenguer «tibi Gondebaldo Ermemiri».

de la mort d'Oliva — en aquest cas, ella hauria, a més a més, perdut el títol de comtessa, que servà fins a la mort —, no s'oposa, per contra, a un casament anterior. El comte morí cap als setanta anys, mentre sabem que Ermengarda actuava encara tretze anys després de la mort del seu marit¹⁹. Podia ésser, per consegüent, molt més jove que ell. El 998, quan Bernat Tallaferro tenia una trentena d'anys, veiem que Gombau de Besora actua amb independència i rep donacions dels comtes de Barcelona²⁰; res no tindria d'estrany que tingués uns quants anys més que el primogènit del comte Oliva. Hi ha esperances que la solució definitiva es trobi en algun document, en el qual, com era molt freqüent en aquella època, es faci el nom de la mare: «Gombaldus Bisorensis proles Ermengardae»²¹, per exemple. Per contra, si hom pogués provar que Ermemir de Besora encara vivia el 997 (any en el qual Ermengarda era ja casada amb el comte Oliva) caldria abandonar aquesta hipòtesi, actualment la més lògica i gairebé l'única viable.

A la pregunta ¿com és possible que un vincle de parentiu tan íntim, entre persones de tant de relleu, hagi estat ignorat durant tant de segles?, hom podria respondre amb un seguit de preguntes similars, a les quals la història no ha donat resposta, o aquesta ha estat molt tardana. És preferible, però, de remarcar com a la claror d'aquest parentiu s'aclareixen i devenen més entenedors alguns fets relacionats amb els Besora. Tots sabem que Gombau fou un dels magnats més influents de la casa comtal de Barcelona. No sembla que aquest prestigi li pervingués del seu pare Erme-

¹⁹ «10 août, 1013. Oliba, évêque d'Elne; Ermengarde, comtesse de Cerdagne, et... tous exécuteurs testamentaires de Guilabert, comte de Roussillon, donent à l'église d'Elne le Lieu de Pia [Apiarum] au Comté de Roussillon», del t. XVIII, 226 de Moreau. DEVIC ET VAISSETE, *Histoire générale de Languedoc* (Tolosa 1875), V, 1519.

²⁰ «Ego Raimundo comes et marchio et uxori meae Ermesendis, donatores sumus Gundebalde... donamus tibi speleam nostram [de Sant Miquel del Fai]... ad construendum cenobium.» Escriptura del 998, publicada per MARTÈNE, o. c., I, 353.

²¹ En un document fragmentari, de data incerta (l'*Hist. de Languedoc*, V, 524, que el publica, el posa vers el 1060) llegim: [...] filius qui fuit quondam Ermengardis femina, et ego Guilia, filia quae fuit alterius Guiliae, quod omnes ipsos alaudios vel ecclesias Gomballus habet datos vel datas vel daturas erit ad cenobium S. Michaelis de ipso Fallio; ...». Aquesta Guilia o Guisla era filla de Gombau, que el 1041 ja era casada i tenia un fill. Sembla que els punts suspensius estan en lloc del nom Gombau. Si aquest pogués ésser el de Besora, la qüestió de la seva mare seria resolta. Creuríem, però, que es tracta d'un nét del Besora, fill de la seva segona filla, de nom Ermengarda. El 1041 era encara soltera, la qual cosa, però, no impideix aquesta explicació.

mir: no ha estat pas cosa planera de trobar-ne el nom. Si suposem que per part de mare era germà de Bernat Tallaferro i de l'abat Oliva, emparentat, per tant, indirectament, amb els comtes barcelonins, el fet és més comprensible. De la mateixa manera, aquestes relacions familiars explicarien millor el fet que Guisla, filla d'Emma Ingilberga de Besora, devingués comtessa de Barcelona.

Hom trobaria també més plausible que Emma rebés a casa seva l'ex-abadessa Ingilberga, germanastra seva, que no podia demanar acolliment als germans de pare i mare, Bernat i Oliva, factors de la seva exclaustació. Devé aleshores molt natural que, morta Emma Ingilberga, el seu fill, Guillem l'ardiaca, prengués a casa seva, com a una mare, l'abadessa, filla de la seva àvia Ermengarda. No oblidem tampoc que Guillem obtingué la investidura de la important dignitat d'ardiaca del seu oncle, el bisbe Oliva, al qual l'havien presentat, recomanat i dotat els seus familiars; i que fou ell qui defensà justament i enèrgica contra el capítol de Vic l'ardiaca que l'havia de succeir com a bisbe ²².

Heus ací ara algunes relacions més personals entre Oliva i Gombau. És significativa la donació de l'alou ja esmentat. Una simple donació, Oliva no podia fer-la ni com a bisbe de Vic ni com a abat de Ripoll o de Cuixà. Calia que es tractés del patrimoni personal, que ell distribuï entre els seus germans, parents, esglésies i monestirs, en fer la professió monàstica. Si Gombau era germanastre seu, aquella donació és molt natural. Més d'una vegada Besora fa costat a Oliva en ocasions importants. Recordem la solució del plet entre la comtessa Ermesenda i el comte Huc d'Empúries, el 1019, en la qual eren presents Bernat Tallaferro, l'abat Oliva i Gombau de Besora ²³. Dos anys més tard, 13 de setembre del 1021, quan els monjos de Ripoll, Eldesind, Arnau i Guifré, en presència de l'abat Oliva, reclamen i obtenen de la comtessa Ermesenda i del seu fill Berenguer la restitució a Ripoll de l'important alou del castell i església de Sant Pere sa Cama d'Olesa, Gombau és també present, i signa l'escriptura ²⁴.

²² Els documents referents a aquests fets han estat publicats per VILLANUEVA, o. c., VI, 193-194; 299.

²³ *Marca Hispanica*, 1013-1016.

²⁴ P. PASQUAL, copiat de l'antic arxiu de Montserrat, Original, Cal. 16, llig. 1, f. 32.

Foren molts els prelats i dignitats eclesiàstiques que assistiren a la consagració de la seu de Vic, construïda pel bisbe Oliva i consagrada pel seu nebot Guifré, arquebisbe de Narbona. Pocs laics signaren les actes: els comtes de Barcelona, els vescomtes Folc i Girald, i Gombau de Besora²⁵. En la vida més familiar i íntima, ¿fou per coincidència que Gombau posà a una filla seva el nom, no massa freqüent, d'Ermengarda, que ara podem creure que era el de la seva pròpia mare?²⁶ Quan el 1041 Gombau féu testament, encomanà la seva muller Aurúcia a la protecció de Déu i dels seus sants; al bisbe Oliva, al bisbe Guislabert, a Bernat Guifré i a Guillem l'ardiaca²⁷, tots familiars seus: Oliva, germanastre; Guislabert, bisbe de Barcelona, fillastre de la seva neboda Guisla (casada en segones noces amb el vescomte Udalard); Bernat i Guillem, nebots, fills de la seva germana.

Més interessants són, per a nosaltres, les relacions que els germans Gombau i Ingilberga de Besora tingueren amb el naixent cenobi de Montserrat. Quan Oliva, el 1023, volgué definitivament aconseguir el retorn de les ermites montserratinas a Ripoll, apel·là a la justícia dels comtes de Barcelona — que, «in radice», es creien sempre senyors de les fundacions de llurs avantpassats — i exigí no solament les ermites, sinó tot el territori de Montserrat, atorgat a Ripoll pels comtes Guifré i Sunyer, inclosa l'abadia de Santa Cecília. Oliva no pledejà personalment aquesta causa²⁸; nomenà representants seus Gombau de Besora

²⁵ L'Acta de consagració de l'església de Vic ha estat íntegrament publicada per VILLANUEVA, o. c., VI, 294.

²⁶ El testament de Gombau: «Ego Gomballus volo pergere ad Ispaniam et propter hoc facio hunc testamentum...» signat el 16 agost 1041, permet de reconstruir la seva família. El 1006 era ja casat amb Guisla, la qual vivia encara el 1034. Contragué segones noces amb Aurúcia, nomenada Lauriana en data desconeguda. Tingué tres filles, Guisla, la pubilla, casada amb Mir Geribert que al 1041 ja tenien un fill; Ermengarda que sembla posà el nom de Gombau a un fill seu, i Ermesenda. Sembla que Gombau tingué un fill natural de nom Arbert, puix parla de «Guisla nepta mea filia de Arbert». A manca de fills varons, tingué una gran afició als nebots Bernat Guifred de Balsareny i Guillem l'ardiaca, fills de la seva germana Emma.

²⁷ «Et mulieri mee, nomine Aurucia, fiat in baillia Domino meo et sanctis suis, et de Olibano episcopo et de Guilaberto episcopo et de Bernardo Guifredo et fratri suo Vuilelmo archidiacono. Factum hunc testamentum...» GUÉRARD, *Cartulaire*... II, 517.

²⁸ Hom diria que Oliva defugia d'anar a Barcelona. Documentalment, la seva presència a la ciutat comtal consta amb prou feines un parell de vegades. S'hi trovà, però, el 1 de desembre del 1044 i firmà l'escriptura amb què el bisbe Guislabert per «unum kasalem et unam petiam terre hereme comprava per la

i Guillem de Muntanyola. La demanda reixí perfectament. Trobem així units els noms d'Oliva i Gombau en aquest document, que podríem dir-ne la carta de fundació del monestir de Montserrat²⁹. En ell s'anomenen per última vegada, col·lectivament, les «ecclesiae sitae in Monte Serrato», inseparables des de les darreries del segle IX. Des d'aquest moment, les altres tres ermites desapareixen, i la de Santa Maria ja no serà mai més anomenada «ecclesia», en el sentit d'ermita.

Del 1025 ja existeixen donacions «ad domum sanctae Mariae de Montserrat», i s'esmenten els seus habitants. En dues escriptures del 1027, aquesta «domus» és ja anomenada «cenobium», i en una d'elles es fan donacions per «sacrificia ad missas canendum». El 1032, 1034, etc., els donadors ofereixen béns als «monachis S. Mariae de Montserrat» perquè els retinguin segons la regla de sant Benet. El 1036, Oliva es preocupà d'adquirir propietats per a la nova fundació, i personalment, amb la mateixa fórmula que serà emprada pels altres abats de Ripoll, comprà, per a Santa Maria, unes cases i terres en el terme de Guardiola³⁰. No es tractava d'una «cella monastica», sinó d'un cenobi de modestos inicis, però que ja el successor d'Oliva a Ripoll, l'abat Pere Guillem, incrementà notablement, quan, abandonat el seu monestir per mor de les grans desavinences, governà molts anys el cenobi de Montserrat amb tanta activitat i interès que hom endevina el desig de voler-lo fer independent de Ripoll³¹. Oliva, malgrat el dret que li donava la sentència dels comtes de Barcelona, no s'emparà de l'abadia de Santa Cecília; al contrari: el dia 8 de desembre del 1026, símbol de reconciliació, aprovà i

Seu barcelonesa «libros duos optimos gramatice artis, unus qui vocatur Priscianus maior et alter qui vocatur Constructiones Prisciani gramatice artis». D'aquesta compra ha parlat Nicolau d'Olwer, in «Est. univer. catal.», 4 (1910) 341. La signatura del bisbe Oliva al costat de la del bisbe de Barcelona no ha estat remarcada. Ha transcrit íntegrament aquesta escriptura: PUIG PUIG, *Episcop. Barc.* I, 385.

²⁹ Veure el text d'aquesta important escriptura: *Marca Hispanica*, 1035-1037.

³⁰ Per les cites de tots aquests documents, veure: ALBAREDA, *L'Abat Oliva*, 177-200; i (Festes Jubilars de Montserrat): I. *Fonament històric* (Montserrat 1931).

³¹ L'actuació de l'abat Pere Guillem a favor de Montserrat reclama un capítol en la història d'aquest monestir. La documentació, avui coneguda que va del 1058 al 1068, es troba especialment en els *Sacra Cathaloniae antiquitatis Monumenta* del P. PASQUAL i en el Cartulari de Sant Cugat. En tots ells firma «Petrus, abba o Petrus Gullielmus, abba»; mai no expressa el monestir perquè no és ja abat de Ripoll, i Montserrat no és abadia; però «semel abbas, semper abbas».

firmà una notable donació feta a aquest monestir per part dels comtes de Barcelona. Era també present a l'acte i firmà l'escriptura, probablement a Santa Cecília mateix ³², Gombau de Besora, que tenia de fer-se perdonar dels monjos de Santa Cecília la seva intervenció a favor de Ripoll en el plet sobre les ermites de Montserrat.

Aviat, a les moltes donacions fetes en vida pels devots de Montserrat, s'hi uniren les deixes testamentàries. La primera que coneixem, la primera persona que sabem que a l'hora del traspàs alçà l'esguard a la Muntanya Santa i s'encomanà a Madona Santa Maria de Montserrat, fou Emma Ingilberga de Besora. Sabia que el seu germanastre hi bastia un monestir, i deixà una parella de bous per a l'obra de Santa Maria. Vol que siguin executors d'aquesta, i de totes les seves darreres disposicions, el seu germà Gombau i els seus dos fills, l'hereu, Bernat Guifré, i Guillem, l'archidiacon ³³, el qual, vuit anys més tard — el testament és del 1038 —, succeirà, en la diòcesi de Vic, al seu oncle, el bisbe Oliva.

ANSELM M. ALBAREDA

³² PASQUAL, *S. Cathal. ant. Monum.* III, 32. Al peu d'aquest document, difunt ja Oliva, posaren també llur firma els seus successors a Vic i a Ripoll: «Wilielmus, gratia Dei, episcopus Ausoniensis Eccl... Petrus, Abba, ista confirmo».

³³ «Ego Ingilberga... timeo ne subito eveniat casu mortis mee... et ideo iubeo atque discerno ut sint elemosinarii mei, idest Bernardus et Guilelmus archidiaconus, Gombaullus frater meus...» segueixen les deixes testamentàries entre les quals: «Ad Sancta Maria de Monte Serrad parilio I de boves per opera». L'original d'aquest document és trova actualment a Montserrat. Una transcripció, no massa correcta, fou publicada als «Analecta Montserratensia» 5 (1922) 441.

PETITA CONTRIBUCIÓ A L'INVENTARI D'OBRES CATALANES DE PIETAT POPULAR ANTERIORS AL SEGLE XIX

Les notes que han estat ordenades a continuació són una part de les que s'han reunit en el corpus de manuscrits catalans o de procedència catalana que, fa anys, vaig començar sota els auspicis de la Fundació Patxot. Premures de temps no m'han permès incorporar-hi altres notes procedents de fitxes que temps ha que són fetes, però que encara no estan intercalades, ni d'afegir-n'hi d'altres de manuscrits de biblioteques barcelonines que encara no han estat examinats.

Heus ací les biblioteques d'on procedeixen els materials ací aplegats, amb les abreviatures que he usat i la bibliografia utilitzada:

Balaguer (després Vich), Convent de Franciscans: MARTORELL I TRABAL, Francesc, *Manuscrits, dels P.P. Caresmar, Pasqual i Martí a la biblioteca del convent de Franciscans de Balaguer* («Est. univ. cat.», XII, 178-240).

Barcelona. Arxiu Capitular (Barc. Arx. Capit.)

Ateneu Barcelonès (Barc. At.): MASSÓ TORRENTS, J., *Manuscrits de la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès* («Rev. de Bibliogr. catalana», I, 12-16, 154-226).

Biblioteca de Catalunya (B. C.): MASSÓ TORRENTS, Jaume, RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya* («Butll. de la Bibl. de Cat.», I a VII); MARTÍ DE BARCELONA, *De codicografia franciscana catalana* («Estudis franciscans», XLII, 69-79).

Arxiu del Palau: CASANOVAS, Ignasi, *Còdexs de l'Arxiu del Palau* («Rev. de Bibliogr. catalana», VI, 5-42).

Biblioteca Universitària (Bar. Univ.).

Monestir de monjes de Sant Pere de Sarrià: VALLS TABERNER, F., *Manuscrit literari del monestir de Sant Pere* («Est. univ. cat.», VI, 347-50).

Carpentras, Biblioteca Municipal (Bibl. M.): *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Départements*, XXXIV.

Escorial (Esc.): ZARCO CUEVAS, Julián, *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la biblioteca de El Escorial* («Bol. R. Ac. de la Hist.», XCIX, 65 ss.).

Girona, Arxiu Capitular (Arx. Cap.).

Madrid, Biblioteca Nacional (B. N.); DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*. Madrid, 1931.

Marsella, Biblioteca Municipal (Bibl. M.): *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Départements*, XV; BRUNEL, C., *Notice et extrait du Manuscrit 1095 de la Bibliothèque de Marseille contenant des sermons catalans*. Paris, 1935 (extr. de la «Bibliothèque de l'École des Chartes», XCV).

Montserrat: ALBAREDA, Anselm M.^a, *Manuscrits de la Biblioteca de Montserrat* («Analecta Montserratensia», I, 3 ss.).

Morella, Arxiu arxiprestal (Arx. arx.): BETÍ, Manuel, *Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella* («Butll. de la Bibl. de Catalunya», IV, 47 ss.).

Oxford, Bodleyan Library: STUDER, Paul, *Notice sur un manuscrit catalan du XVe siècle* (Bodley. Oriental 9) («Romania», XLVII, 1921, 88 ss.).

París, Biblioteca Nacional (B. N.): MOREL-FATIO, A., *Bibliothèque Nationale. Département des Manuscrits. Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*. Paris, Imprimerie Nationale, 1892; BOHIGAS, Pere, *El Repertori de manuscrits catalans de la Fundació Patxot. Missió de París. Biblioteca Nacional* («Est. univ. cat.», XV, 1930, 92 ss., 197 ss., XVI, 82 ss., 210 ss.).

Saragossa, Biblioteca capitular de la Séu: MARCH, Josep M.^a, *Còdexs catalans i altres llibres manuscrits d'especial interès de la Biblioteca Capitular de Saragossa* («Butll. de la Bibl. de Cat.», VI, 357 ss.).

Tarragona, Biblioteca Pública, Fons de manuscrits de Santes Creus (Bibl. P., SS. CC.): BOFARULL, Jaume, *Còdexs catalans de la Biblioteca Provincial de Tarragona* («Rev. de Bibliogr. catalana», III, 168 ss.).

València, Biblioteca Universitària (Val. Univ.): MASSÓ I TORRENTS, J., *Manuscris catalans de València* («Rev. de Bibl. cat.», III, 45 ss.; VI, 146 ss.).

Vich, Arxiu Municipal (A. M.): MASSÓ I TORRENTS, J., *Manuscris catalans de Vich* («Rev. de Bibliogr. catalana», II, 229-53).

Biblioteca Capitular (abans al Museu Episcopal) (M. E.): GUDIOL, Josep, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich* («Butll. de la Bibl. de Cat.», VI-VIII).

Molts dels manuscrits dels quals dono bibliografia han estat examinats directament per mi; quan no cito bibliografia, les notes han estat preses sobre el mateix còdex. Dels manuscrits més avall esmentats hom suposa que foren destruïts en 1936 els dels franciscans de Vic, el de les monjes de Sant Pere de Sarrià i els dos de l'Arxiu arxiprestal de Morella. També s'ha perdut el rastre dels còdexs de l'arxiu del Palau de Barcelona, el qual forma part del patrimoni del comte de Sobradí i era regentat pels Pares de la Companyia de Jesús quan aquesta fou dissolta per la segona república espanyola. Els altres manuscrits esmentats suposo que encara es conserven.

Haurien pogut entrar en aquesta llista obres d'algunes grans figures de la literatura catalana que tenen per finalitat l'educació religiosa o l'edificació dels llecs. Deliberadament he prescindit d'aquesta mena d'obres que figuren en bibliografies generals i especials de la literatura catalana, i d'altres obres anònimes, de certa vàlua literària, del tipus del *Llibre d'Amorettes*, publicat pel P. Albareda dintre de la sèrie *Místics de Montserrat*, de les quals encara en resten bastants d'inèdites. Aquesta vegada no ens ha interessat aquesta mena d'obres, sinó les de caràcter més senzill, de vegades modestes notes insertes en fulls sobers de manuscrits, i obretes d'ensenyament popular. Algunes adreçades als ministres del culte o a religiosos, per llur caràcter senzill i per relacionar-se estretament amb la formació religiosa popular, he cregut que podien incloure's en el present inventari.

Les notes utilitzades, tant les que jo mateix he pres com les procedents de catàlegs i repertoris bibliogràfics, es troben en un grau d'elaboració molt diferent. Unes vegades són notes preses ràpidament i altres vegades descripcions detallades. Això explica

la desigualtat que hom pot trobar en la present relació. Sempre que he pogut he citat l'incipit dels opuscles per tal de facilitar la identificació de les obres, i he comprovat les fitxes que han servit de base a aquest inventari amb les descripcions impreses o manuscrites d'on foren tretes. Només m'he servit de fonts modernes, i he deixat de banda notícies bibliogràfiques anteriors al 1836 i dades d'inventaris antics, car el meu propòsit actual ha estat constituir un primer recull d'obres, existents en 1936, i oferir-lo a qui durant tants anys ha treballat per l'apostolat religiós popular en llengua catalana. Per facilitar la utilització d'aquests materials a qui puguin interessar, he posat les signatures que porten en els dipòsits on actualment es troben, excepte en els casos que es cita pel número de catàleg. Només en el núm. 15 es dona una signatura antiga, que no m'ha estat possible substituir per la moderna. La disposició adoptada en la present relació ha estat la següent: títol de l'obra — real o suplert — en lletra cursiva, seguit de l'incipit entre cometes, quan ha estat possible donar-lo; indicació de dipòsit bibliogràfic, signatura topogràfica, foliació en la forma en què apareix en les fonts d'on són preses les notes, i finalment la cita bibliogràfica abreujada. Els manuscrits que duen un número romà — diferent del de la foliació — al costat del de la signatura, són reculls facticis. Aquest darrer número significa el lloc que l'opusclet ocupa en el recull. Només s'han emprat les abreviatures f. o p. (foli o pàgina) en els casos en què podia haver confusió si no s'usaven. Els opuscles de la secció II han estat ordenats per conceptes, posats al començ dels articles, al costat del nombre d'ordre, amb caràcters rodons. Donem al final una llista d'incipits amb referència al nombre de l'inventari *.

* Sigles usades:

«B. B. C.» = Butlletí de la Biblioteca de Catalunya.

B. C. = Biblioteca de Catalunya.

B. N. = Biblioteca Nacional (Bibliothèque Nationale).

«E. U. C.» = Estudis universitaris catalans.

M. E. = Museu episcopal.

«R. B. C.» = Revista de Bibliografia catalana.

I. PRÀCTIQUES PIADOSSES. ORACIONS.

1. *Breus notes sobre algunes pràctiques piadoses*. Barc., Univ., 89 (ant. 21-1-24), 95. s. xv.
2. *Confessions e justificacions ... del savi pecador o pecadora qui ab temps se apparella a ben viure e morir*. Esc., d. IV. 19, 44-48. s. XIV-XV (ZARCO, p. 90).
3. *Devotes deprecacions a la Passió de Crist*. Vich, M. E., 90, 1-2. s. XVI (GUDIOL, «B. B. C.», VII, 119).
4. *Oras de la sancta passió de nostro Senyor*. B. C., 92, 56. s. xv. (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», V, 172).
5. *Hores de la Creu del pare Joan XXII*. En vers. «Matines. Saujesa de Déu lo para...». París, B. N., esp. 541, ff. F-G. s. XIV-XV (BOHIGAS, «E. U. C.», XV, 216).
6. *Novenari de St. Ramon Nonat*. «Tan poderosa és la virtut...». Madrid, B. N., 18575³⁸. Any 1727 (D. BORDONA, Cat., p. 102).
7. *Oració de Benet XXII*. «Prech-te piússim senyor Jhesuchrist...». París, B. N., esp. 544, 12 v. s. XVI.
8. *Oració*. «Senyor ver Déus tot poderós ...» Barc., Univ., 165 (ant. 20-5-1), 118. s. XIV.
9. — «Nostre senyor Déus...» Esc., N. I. 16, 172-73 v. s. xv (ZARCO, p. 118).
10. — «O senyor Jhesuchrist, fill de Déu viu, hoges me...» París, B. N., lat. 1309A¹, 266 v. s. xv.
11. *Oració supersticiosa*. «Sent Leó papa de Roma ell escriví...» Marsella, Bibl. M., 1095, LXXIII. s. xv. (BRUNEL, Notice, p. 22).
12. *Oració*. «O ànima mia, gran compació he de tu...» París, B. N., esp. 45, 68-70. Any 1456. (MOREL-FATIO, 9.)
13. *Oracions*. Bar., Palau, III, CXVv. s. xv (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 12).
14. *Oració indulgenciada pel papa Bonifaci i altra del papa Innocent, seguides d'altres en català i llatí*, Vich, M. E., 208, XXX v. s. xv (GUDIOL, «B. B. C.», VII, 154).
15. *Oracions en català, precedides dels manaments de la llei de Déu, articles de la Fe i obres de misericòrdia*. Val., Univ., 92-4-18, 87. s. xv (MASSÓ, «R. B. C.», VI, 216).
16. *Oracions en català i llatí*. B. C., 92, 3. s. xv (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», V, 171).

17. — Bar., Palau, XVI. s. xv-xvi (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 38).
18. — Morella, Arx. arx., I, n.º 24. s. xv (BETÍ, «B. B. C.», IV, 54).
19. *Dues oracions en català*. Madrid, B. N., 1701, 52. Any 1587 (D. BORDONA, *Cat.*, p. 27).
20. *Oracions en català*. Madrid, B. N., 11559, 129 ss., s. xvi.
21. *Oracions hebrees amb traducció catalana interliniar*. «Tot criat alt y baix testificaran...» Oxford, Bibl. Bodl., ms. Bodl. Or. 9. s. xiv (STUDER, Romania, 98 ss.).
22. *Oració a sant Anselm en català, seguida d'altres en llatí*. Esc., h. II, 16, 208-210. s. xv (ZARCO, p. 95).
23. *Oració a santa Caterina*. «Beata santa Catarina | verge fou e regina...» Marsella, Bibl. M., 1095, XIX-XXI. s. xv (Cat. Mss. Bibl. Publ. Fr., Dép., XV, 309; BRUNEL, Notice, p. 21).
24. *Oracio beati Karoli*. «Senyor Rey de glòria...» Vich, A. M., IV, guarda post. s. xv (MASSÓ, «R. B. C.», II, 234).
25. *Oració al Fill de Déu*. Marsella, Bibl. M., 1095, p. 241. s. xv. (Cat. Mss. Bibl. Publ. Fr. Dép., XV, 310).
26. *Oració de Sant Onofre*. Madrid, B. N., 9562, 2, f. 93 v. s. xvi.
27. *Oracions a la Passió de Crist*. B. C., 413, 188-196. Any 1491 (MARTÍ DE BARCELONA, «Est. fr.», XLII, 70).
28. *Oració de sant Restitut per conservar la vista*. Barc., Univ., 59 (ant. 21-4-27), guardes. s. xvi.
29. *Via Crucis* pel P. Daniel de Mallorca. «Ja és arribat es gran dia...» Madrid, B. N., 18575³⁶. s. XVIII (D. BORDONA, *Cat.*, p. 102).

II. OBRES PIADLOSES I D'EDIFICACIÓ DE CARÀCTER POPULAR.

A. Anteriors al segle XVI.

30. Abstinència. *Rahons per les quals la sancta esgleya de Déu ordena que negun christià o christiana no menjàs carn*. Barc., Univ. 89 (ant. 21-1-24), 295. s. xv (Va seguit d'altres petites notes).
31. Anima. *De la ànima sensitiva e intellectiva*. «Deuets saber que pensad[a] la condició del hom». Esc., N. I. 16, 181-89 v. s. xv (ZARCO, p. 118).
32. Ascètica. *Fragments ascètics i d'obres litúrgiques en llatí i català*. Saragossa, Bibl. de la Seu, reg. 1292, n.º 12. s. xv (MARCH, «B. B. C.», VI, 362).

33. *Actoritats que posson los doctors de sancta Esgleya* (Sentències i pensaments referents a Jesús i Maria i a la vida cristiana, trets en llur major part de S. Bernat). «Lo faedor de totes les cosas...» Esc., N. I. 16, 229 v-231. s. ... (ZARCO, p. 120).

34. *Ave Maria. Devota contemplació sobre la Ave Maria*. Barc. Palau, III, XCII. s. xv (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 12).

35. — *Istoria per ques diu en la fi de la salutació angelical, ço és Ave Maria: «Mater Dei ora pro nobis peccatoribus». «Sapiats que antigament...»* Bar., Arx., Cap., 6, 107 v. Vers 1430-1439.

Ben morir. *Art de ben morir*. «Per testimoni de la santa scriptura...»

36. Bar., Univ., 80 (ant. 21-2-22), 56. s. xv.

37. Girona, Arx. Cap., 56-57, 45 ss. s. xv.

38. Carn. *Dels clams que fa la carn a Déu lo parc contra lo seu Fill*. «Com la carn sia contrària...» Esc., N. I. 16, 206 v-207. s. xv (ZARCO, p. 119).

39. Com lo gloriós... *Tractat que comença: «Com lo gloriós mossèn sent Bernat fos singular devot de la homil verge Maria...»* Balaquer, Franciscans, XVIII. Vers 1400 (MARTORELL, «E. U. C.», XII, 240). Veg. el n.º 53.

40. Confessió. *Tractat de confessió*. «Con yo sie estat request per uos de escriura...» Girona, Arx. Cap., 91 II, 105 v. s. xv.

41. — *Breu tractat de confessió*. «Com vendràs a confessió, si vols que haie perfecció, ha necessàries tres coses...» Montserrat, 1, 27 v (ALBLREDA, «Analecta», I, 4, 240 ss.).

42. Consell de haver conexença de nós mateix. «Per ço com nosaltres, frares, molt som en la via de aquesta fugent vida...» B. C., 41, 27-39. s. xv.

43. Consideracions. *Devotes consideracions e motius per los quals ve hom en maior conexença de Déu e dels seus benifets e de sa pròpia infirmitat e pigrícia en lo bé que a començat... «La primera és considerar quant és Déus digne de ésser amat...»* Esc., d. IV. 19, 112-116. s. xiv-xv (ZARCO, p. 91).

44. Contemplació. *Tractat en qual manera la ànima s'aleva en Déu per alta contemplació*. «Persona qui vol lo seu anteniment levar...» Esc., N. I. 16, 189 v-195 v. s. xv (ZARCO, p. 118).

45. Dejuni. *Mèrits del dejuni durant dotze o tretze divendres asenyalsats i de la celebració de dues misses*. Marsella, Bibl. M., 1095, XXXVIII. «Papa Climent, bisbe de Roma, en les canoniches dels apòstols...» s. xv (Cat. Mss. Bibl. Publ. Fr., Dép., XV, 309; BRUNEL, *No-tice*, 21).

46. Doctrina. *Doctrina cristiana dialogada*. Barc. Palau, IX, IV. s. xv (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 22).

47. — *Compendi de la doctrina cristiana*. Montserrat, 1, 56. s. xv (ALBAREDA, «Analecta», I, 6). s. xv.

Epístola caiguda del cel. Veg. edició i estudi d'aquest text en ARAMON, Ramon, *Dos textos versificats en català de la carta tramesa del cel* («E. U. C.», XIV, 1929, 279-98). Heus ací els mss. de l'Epístola que tenim anotats:

48. B. C., 732. s. xiv.

49. París, B. N., esp. 486, 307-309 v. s. xiv (MOREL FATIO, 636; BOHIGAS, «E. U. C.», XV, 99).

50. Bar., Univ., 151 (ant. 21-41), 270. s. xiv-xv.

51. B. C., 451, 88 v-95 v. s. xv.

52. Marsella, Bibl. M., 1095, CXLIX-CLIII. s. xv (Cat. Mss. Bibl. Publ. Fr. Dép., XV, 309; BRUNEL, Notice, 7).

53. Balaguer, Franciscans, XVIII, 79 v-82). Vers. 1400. Posteriorment aquest ms. estigué a Vich i desaparegué durant la guerra civil espanyola (MARTORELL, «E. U. C.», XII, 240; ARAMON, L. c. 281).

54. Ermitans. *Collació de dotze sants ermitans*. «Dotze sants paras ermitans...» Bar., Univ., 1 (ant. 21-3-4), 1. Any 1438.

55. Espill. *Spill de consciència*. «Experiència mostra que tot hom naturalment...» Barc., Palau, X, CX. s. xv (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 26).

56. Fe. *Los XII articles de la sancta fe catholica que cascun cristià deu creure fermament*. Sarrià (Bar.), Monjes de sant Pere, f. 1. Any 1378 (VALLS, «E. U. C.», VI, 347). Aquest ms. avui es considera perdut.

57. Festes. *Anunci de festes i dejunis*. Vich, M. E., 208, XI, XXVIII. s. xv. (GUDIOL, «B. B. C.», VII, 154).

58. Gui de Corvo, *Disputa e demandes fetas per un prior dels frares de la orde dels prehicadors del covent de Bolunya ab la ànima ho spirit de Guido de Corvo*. Bar., Univ., 17 (ant. 21-3-2). s. xv (ed. R. MIQUEL I PLANES, *Llegendes de l'altra vida*, 177 ss. Dins de la «Biblioteca Catalana»).

59. Hores canòniques. *Les hores què signifiquen en lo offici*. «Pregat m'as algunes de vegades...» Madrid, B. N., 6291, II, 111 v. s. xiv (D. BORDONA, Cat., p. 59).

60. Jesucrist. *Contemplació molt devota e de gran ardor de cor del parlament que Jhesuchrist hac ab la gloriosa Verge Maria molt cordialment lo dimecres sant prenent comiat, denunciant-li les cruels*

penes e morts... «E donchs lo dimarts sant en la nit...» Morella, *Arx. arx.*, II, n.º 30. s. xv (BETÍ, «B. B. C.», IV, 66).

61. — *Contemplació sobre la Passió de Jesús.* «Hodie si uocem eius... Volent lo Pare e'll Spirit sant...» París, B. N., esp. 547, 83 v-91. s. XIV-XV (BOHIGAS, «E. U. C.», XV, 103).

62. — *De les dolors cordials que Jhesuxrist sofari en la creu.* «Deuets saber que tot fael christià se deu...» Esc., N. I., 16, 207-216. s. xv (ZARCO, p. 119).

63. — *Paraules que Jhesuchrist dix en la creu.* Carpentras, *Bibl. M.*, 126, 21 v. s. xiv (*Cat. Mss. Bibl. Publ. Fr., Dép.*, XXXIV, 66).

64. — *Comentaris místics als misteris de la Passió* «Com lo gloriós nostre saluador Déus Jhesuchrist...» B. C., 109, 8. s. xiv (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», VI, 248).

65. — *De la passió i creu de Jesucrist.* «Com ung sant abbat molt deuot desitgjas ab molt gran desig...» Tarragona, *Bibl. P.*, SS. CC. 22, 447. s. xv (BOFARULL, «R. B. C.», III, 196).

66. — *Profecies bíbliques sobre la vinguda de Crist.* «Dix Dauju: Ueus que Déus nostro...» París, B. N., fr. 2434, 110. s. xiv.

67. *Luxúria. Nota sobre la luxúria.* Marsella, *Bibl. M.*, 1095, CIX v. «Nota quod peccat de luxuria se pot cometre...» s. xv (BRUNEL, *Notice*, 21).

68. *Manaments. Los X manaments de la lig.* «Lo primer manament...» Madrid, B. N., 921, 31. Any 1385 (D. BORDONA, *Cat.*, 18).

69. — *Exhortació a complir els manaments de la llei de Déu.* Montserrat, 1, 57. s. xv. (ALBAREDA, «*Analecta*», I, 6.)

70. *Maria. Laors de madona sancta Maria.* «Parlem alguna cosa de les laors...» Esc., M. II. 3, 3-6. s. xv (ZARCO, 110).

Menyspreu del món. «O hom quj és d'ànjma rahonable...»

71. Esc., M. II. 3, 6-12. s. xv (ZARCO, p. 110).

71 bis. Esc., N. I. 16, 168-170. s. xv (ZARCO, p. 118).

71 ter. «O home mesquí, qui és de ànima rahonable...» Bar. Univ., 148 (ant. 20-5-33), 111 v. s. xvi.

72. *Missa. Gràcies que aconseguir la persona que oeix missa devotament.* «Primerament que lo preuere qui diu la missa...» B. C., 53, 123 v-126. s. xv (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», III, 114).

73. *Moral. Diverses qüestions morals i religioses.* Sarrià (Bar.), Monjes de Sant Pere, ff. 100-101. Any 1378 (VALLS, «E. U. C.», VI, 348). Veg. el n.º 56.

74. *Novíssims. Meditacions... de la mort e del juhí final e de*

les penes de infern e de la glòria de paradís e de la passió de Jhesu-xrist. «Segons doctrina del sauj cascú ab tota uigilància deu ésser...» Esc., d. IV. 19, 1-43 v. s. XIV-XV (ZARCO, p. 90).

75. — *Com lo benauenturat mossèn sant Agostí consideràs que rahó...* Tarragona, Bibl. P., SS. CC. 22, 1. s. XV (BOFARULL, «R. B. C.», III, 195).

76. Oració. *Tractat d'oració.* «Tu qui vols fer oració cové que hages fonament...» Morella, Arx. arx., I, n.º 17 bis. s. XV (BETÍ, «B. B. C.», IV, 53).

77. Pare Nostre. *Devota contemplació sobre lo Pater Noster*, Barc., Palau, III, XCIX. s. XV (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 12).

78. — *Exposició del Pater Noster.* «Senyors, saber deuets del Pater noster...» Barc., Univ. 75 (ant. 21-2-9), 175 v. s. XV.

79. — *Sposició sobre lo Pare Noster qui és en los cels.* Esc., N. I. 16, 228-229. s. XV (ZARCO, p. 120).

80. Pecats. «Enveia és voler desordenat...». Mersella, Bibl. M., 1095, p. 180. s. XV (Cat. Mss. Bibl. Publ. Fr., Dép., XV, 309).

81. Pietat. *Tractat que comença* «La mia ànima s'enuga de mi...». Esc., N. I. 16, 170-172. s. XV (ZARCO, p. 118).

Plant del hom qui fa com és nat a veure e a soferir treball, dol e consumir vergoya en tots los seus dies. «Per què són exit del ventre de la mia mare...»

82. B. C., 77, 163-235. s. XV (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», IV, 110).

83. Barc., Univ., 75 (ant. 21-2-9), 128. s. XV.

84. *Proverbis de saviesa preses de la sancta Scriptura.* Barc., Palau, III (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 13).

85. *Dels Quinze signes qui apparran o's demostraran ans de la fi del món.* «Dels senyals de la fi del món...» Morella, Arx. arx., I, n.º 39. s. XV (BETÍ, «B. B. C.», IV, 58).

86. Rectors. *Guia de rectors.* «Car pare e sennor meu jo contemplant...» Barc., Palau, XV, XXIII. s. XIV (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 37).

Regles les quals són abreujament del llibre de l'abat Isac. «Desempatxe't de tots negocis temporals...»

86 bis. Esc., N. I. 16, (ZARCO, p. 115). s. XV.

86 ter. Bar., Univ., 148 (ant. 20-5-33), 118 v. s. XVI.

87. Reis d'Orient. *Nota per què los reys d'Orient vengueren en Jherusalem...* Marsella, Bibl. M., 1095, XXXIII v (BRUNEL, p. 10).

88. Religió. *Fragment d'un tractat de religió*. Barc., Univ. 1753 (ant. 9-1-9), n.º 7. s. xv.

89. Reprovació. *Senyals de reprobació*. «Segons recita Remigi diu que gran senyal...». Esc., d. III. 2., 122. s. xv (ZARCO, p. 87).

90. Salve regina. *Devota contemplació sobre la Salve Regina*. s. xv. Barc., Palau, III, CVI (CASANOVAS, «R. B. C.», VI, 12).

91. Servei de Déu. *En qual manera deu hom profitar en lo servey [de Déu]*. «E per ço cascun conegua per quina manera...». Esc., N. I. 16, 195 v-199. s. xv ZARCO, p. 119).

92. Temtació. «Açò són VII maneres de temptacions que hom deu saber...». Esc., N. I. 16, 160-165 v. s. xv.

93. — «A honor de Déu diré alguns remeys contra algunes temptacions...». Id., id., 165 v-168.

94. — *En quina manera lo diable tempta hom spiritual dels pecats per ço que'l pusque a le sua volentat falsament tirar*. «Hom contemplatiu deu desiyar...» Id. id., 199-206 v (ZARCO, pp. 117, 119).

95. Vida religiosa. *Vida activa e contemplativa*. «Deuets saber que vida actua és donar...» Esc., N. I. 16, 195 v. s. xv (ZARCO, p. 118).

96. — *Tractat sobre la vida religiosa*. «Com en tota aquesta present vida...». Madrid, B. N., 4030, 226. Any 1398 (D. BORDONA, *Cat.*, p. 52).

97. *La visió del monestir de Clares Valls*. «[E]n l'an de nostre senyor M.C.XL.IX...». Esc., M. II. 3, 69 v-89 v. s. xv (ZARCO, p. 112).

B. Segles XVI a XVII.

98. *Speculum animae*. «Deus illuminacio mea... La matèria de la creació dels cels...». París, B. N., esp. 544. s. xvi (BOHIGAS, «E. U. C.», XV, 103-104).

99. Ascètica. *Lletra d'un frare predicador català resident a Bolònia*. És de caràcter eminentment ascètic. «Molt e honrat (!) sènyer e car para. Sàpia vostra saviesa...». Barc., Univ., 588 (ant. 20-3-12), 59. s. xvi.

100. Ben morir. *Avisos per ajudar a bé morir. Preguntas y respuestas sobre lo sacrament de la penitència*. Barc., Univ., 60 (ant. 21-4-19). s. xviii.

101. — *Pràctica per ajudar a bé morir*. Barc., Univ., 60 (ant. 21-4-19). s. xviii.

102. — Id. id., 46 (ant. 21-4-20). s. xviii.

103. — *Tractat per ajudar a bé morir*. Barc., Univ., 56 (ant. 21-4-8 bis). s. XVIII.

104. — *Id. id.*, 50 (ant. 21-4-13). s. XVIII.

105. *Caritat. Opuscle sobre la caritat*. «La pus principal e maior de totes les virtuts...». Barc., Univ., 148 (ant. 20-5-33), 103. s. XVI.

106. *Catequesi. Cathecisme breu en forma de dialogo*. Barc., Univ., 55 (ant. 21-4-10). s. XVIII.

107. — *Compendi de la doctrina cristiana*. Barc., Univ., 45 (ant. 21-4-18). s. XVIII.

108. — *Explicació de la doctrina cristiana y examen de ordenandos*. Barc., Univ., 48 (ant. 21-4-16). s. XVIII.

108 bis. *Introducció a la doctrina cristiana*. «Hac est vita ... Començaba Moysés...». B. C., 51. s. XVIII (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», III, 108).

109. — *Versos catalans destinats a l'ensenyament catequístic i fragments en prosa catalana, alguns dialogats, destinats al mateix objecte. Alternen amb sermons en castellà*. Barc., Univ., 637 (ant. 17-3-17). s. XVII.

110. *Consells. Orde trempat que deus amar* (Consells de ben viure). «Que hom no gir sos vulls...». Barc., Univ., 148 (ant. 20-5-33). 119 v. s. XVI.

111. *Consideració per l'ànima devota de la santa ciutat del cel*. «Per entrar en consideració una ànima deuota...». Barc., Univ., 57 (ant. 21-4-9). Any 1774.

112. *Corona de nostra Senyora axí com se diu en Itàlia*. B. C., 109, 2 v. s. XV (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», VI, 247).

113. *Crist. Meditacions del que Christo obrà y patí en lo hort de Getzemani*. Barc., Univ., 93 (ant. 21-1-18). s. XVIII (començ).

114. *Dons de l'Esperit Sant i Benaventurances*. B. C., 109, 6 v. s. XVI (MASSÓ i RUBIÓ, «B. B. C.», VI, 248).

115. *Indulgències. Declaracions de las indulgèncias de las estacions de Roma*. Barc., Univ., 1890 (ant. 25-4-32), n.º 1. s. XVIII.

116. — *Declaració de las indulgèncias certas que tenen concedidas los terciaris del P. S. Francesch en virtut de la butlla que expedí Benet XIV*. *Id.*, *id.*, n.º 3.

117. — *Breu resumen sobre la veritat de la indulgència de la Porciúncula*. *Id.*, *id.*, n.º 4.

118. *Misió. Introducció de la missió y advertència antes de comensar la professó* (Va seguit de jaculatòries per a la comunió general). *Id.*, *id.*, n.º 5.

119. Mística. *Miscellània*. Barc., Univ., 1592 (ant. 25-1-12. s. XVIII).
120. Oració. *Mèthode pera tenir oració los principiants en la vida espiritual recopilat del V. P. fr. Luis de Granada y altres doctors Mistichs a fi y effecte de enseñar als germans novicis quant nouament entran en religió*. Barc., Univ., 1548 (ant. 25-5-17). s. XVII. El ms. conté altres opuscles religiosos i de pràctiques piadoses en català i castellà.
121. Pecats. *Los set pecats mortals de las donas*. «Amat y benévolo lector. Aquí te offeresch...». B. C., 86, 119. s. XVIII (Massó i Rubió, «B. B. C.», V, 169).
122. Penitència. *Preparació per a la confessió*. «Faciamus hominem... Fasam el home...». Barc., At., XXII, s. XVIII (Massó, «R. B. C.», I, 198).
123. — *Índice de la administració del sagrament de la penitència*. Barc., Univ., 49 (ant. 21-4-17). s. XVIII.
124. — *Taulas de diversas doctrinas y diversas matèrias de casos de consciència per a la administració del sant sacrament de la penitència necessàries*. «Interrogacions y acusations acerca dels set pecats mortals...». Barc., Univ., 2058 (ant. 25-5-19). s. XVII.
125. Revelacions de Jesucrist a santa Brígida i a santa Matilde sobre la seva passió. Barc., Univ., 17 (ant. 21-3-12), 90. s. XVIII.
126. Tractat piadós. «Car yo é molt gran pler d'açò que as començat de bé...». Barc., Univ., 148 (ant. 20-5-33), 106 v. s. XVI.

TAULA D'INCIPITS

(El número al costat dels incipits és el que els opuscles porten en aquest inventari)

- A honor de Déu diré alguns remeys contra algunes temptacions... 93.
 Açò són VII maneres de temptacions que hom deu saber... 2.
 Amat y Benevolo lector. Aquí te offeresch... 121.
 Beata santa Catarina | verge fou e regina... 23.
 Car yo é molt gran pler d'açò que as començat de bé... 126.
 Car pare e sennor meu, jo contemplant... 86.
 Com en tota aquesta present vida... 96.
 Con yo sie estat request per uós de scriura... 40.
 Com la carn sia contrària... 38.
 Com lo benaventurat mossèn sant Agostí consideràs que rahó... 75.
 Com lo gloriós mossèn sent Bernat fos singular devot de la homil verge Maria... 39.
 Com lo gloriós nostre saluador Déus Jhesuchrist... 64.
 Com ung sant abbat molt deuot desitjàs ab molt gran desig... 65.
 Com vendràs a confessió si vols que haie perfecció ha necessàries tres coses... 41.
 Dels senyals de la fi del món... 85.

Desempatxe't de tots negosis temporals... 86 bis, 86 ter.
 Deus illuminacio mea... La matèria de la creació dels cels... 98.
 Deuets saber que pensad[al] la condició del hom... 31.
 Deuets saber que tot fael christià... 62.
 Deuets saber que vida actiua és donar... 95.
 Dix Dauju: Ueus que Déus nostro... 66.
 Dotze sants paras ermjtans... 54.
 E donchs lo dimarts sant en la nit... 60.
 E per ço cascun conegua per quina manera... 91.
 En l'an de nostre Senyor M.C.XL.IX... 97.
 Enueia és voler desordenat... 80.
 Experiència mostra que tot hom naturalment... 55.
 Faciamus hominem... Fasam el home... 122.
 Haec est vita... Començaba Moysés... 108 bis.
 Hodie si uocem eius... Volent lo Pare e'll Sperit sant... 61.
 Hom contemplatiu deu desiyar... 94.
 Interrogacions y acusacions acerca dels set pecats mortals... 124.
 Ja és arribat es gran dia... 29.
 La mia ànima s'enuga de mi... 81.
 La primera és considerar quant és Déus digne de ésser amat... 43.
 La pus principal e maior de totes les virtuts... 105.
 Lo faedor de totes les coses... 33.
 Lo primer manament... 68.
 Matines. Saujesa de Déu lo para... 5.
 Molt e honrat (!) sènyer e car para. Sàpia vostra saviesa... 99.
 Nostre senyor Déus... 9.
 Nota quod peccat de luxúria se pot cometre... 67.
 O ànima mia, gran compació he de tu... 13.
 O home mesquí, qui és de ànima rahonabla... 71 ter.
 O hom quj és d'ànima rahonable... 71, 71 bis.
 O senyor Jhesuchrist, fill de Déu viu, hoges-me... 10.
 Papa Climent, bisbe de Roma, en les canòniques dels apòstols... 45.
 Parlem alguna cosa de les laors... 70.
 Per ço com nosaltres, frares, molt som en la via de aquesta fugent vida... 42.
 Per entrar en concideració una ànima deuota... 111.
 Per què són exit del ventre de la mia mare... 82, 83.
 Per testimoni de la santa scriptura... 36, 37.
 Persona qui vol lo seu enteniment levar... 44.
 Prech-te píssim senyor Jhesuchrist... 7.
 Pregat m'as algunes de vegades... 59.
 Primerament que lo preuere qui diu la missa... 72.
 Que hom no gir sos vulls... 110.
 Sapiats que antigament... 35.
 Segons doctrina del sauj casquí ab tota ugilància deu ésser... 74.
 Segons recita Remigi diu que gran senyal... 89.
 Senyors saber deuets del Pater noster... 78.
 Sent Leó de Roma ell escriví... 11.
 Senyor Rey de glòria... 24.
 Senyor ver Déus tot poderós... 8.
 Tan poderosa és la virtud... 6.
 Tot criat alt y baix testificaran... 21.
 Tu qui vols fer oració cové que hages... 76.

PERE BOHIGAS

LOS ANTIGUOS CONSELLERES DE BARCELONA Y SUS NOMBRES DE PILA

El presente artículo no pretende ser otra cosa que un breve ensayo sobre el orden en que van apareciendo los diversos nombres de pila a través de algunos siglos y dentro los límites de una zona social reducida. Hemos escogido los Consellers de Barcelona porque cumplen esas características y porque sus nombres están perfectamente establecidos gracias a las listas formadas de antiguo, la más conocida de las cuales, redactada por el escribano del Consejo Municipal de la ciudad Esteve Gilabert Bruniquer en 1614 y completada más tarde ¹, nos servirá de pauta a lo largo de estas consideraciones.

No hay duda que los trabajos de Balari ², Miret y Sans ³, monseñor Antonio Griera ⁴ y otros que podrían citarse, por referirse a épocas más alejadas, en las cuales dominan los nombres visigodos sobre los últimos restos latinos, tienen un interés muy superior al que pueda aspirar nuestra empresa. Aún así, decidimos intentarla, no con ánimo de resolver nada definitivamente, sino para señalar un camino a ulteriores indagaciones más completas.

El cargo de Conseller, creado en el año 1249 ⁵, perdura hasta 1713; son, pues, más de cuatro siglos y medio de existencia. El cargo era anual y el número de los Consellers varió, con el tiem-

¹ Rúbricas de Bruniquer. *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona* (Barcelona, Arxiu Municipal), vol. 1 (1912), páginas 25-60.

² JOSÉ BALARI Y JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña* (Barcelona, 1899), pp. 529-568.

³ JOAQUÍN MIRET Y SANS, *Los noms personals y geogràfichs de la encontrada de Terrasa en els segles X y XI*, «Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona» 7 (1914) 385-407, 485-509.

⁴ ANTONIO GRIERA, *Nomenclatura hagiográfica y personal en la Marca Hispánica hacia el año 1000*, «Gesammelte Aufsätze für Kulturgeschichte Spaniens», 11 (1955), 35-42.

⁵ J. M.ª FONT Y RIUS, *Orígenes del régimen municipal de Cataluña* (Madrid, Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1946).

po, de cuatro a seis al principio, para quedar fijado en cinco a partir de 1274. Mucho más tarde, en 1641, fué ampliado a seis, y así persistió hasta la extinción de los Consellers en 1714. En total son unos 240 individuos, pues hay que descontar las repeticiones ocasionadas por la reelección en el cargo, número suficiente para trazar un esbozo estadístico de sus nombres de bautismo.

Para mayor simplificación, vamos a analizar separadamente cada uno de los siglos a los cuales se refiere el presente ensayo. Del siglo XIII utilizamos solamente la segunda mitad, puesto que, según hemos dicho, los primeros Consellers aparecen en 1249. Durante estos cincuenta años son 195 los individuos que alcanzan el nombramiento, la mayoría de ellos reelegidos varias veces.

Observamos a lo largo de este período un gran predominio de determinadas advocaciones. El nombre que más veces se repite es el de Guillermo, al cual siguen, por orden de mayor frecuencia, los de Pedro, Bernardo, Bertrán, Berenguer, Jaime y Ramón. Fijémonos en que abundan en ellos los nombres de los Condes de Barcelona y de los primeros reyes de Aragón, coincidencia que crea una duda: ¿hubo en ello cierta influencia cortesana o es más bien que los condes y los reyes derivaron sus nombres del fondo de devoción general?

Es frecuente, en esa misma época, el nombre de Francisco, a pesar de los escasos años transcurridos desde la fecha de la canonización del santo de Asís, y aparecen entonces los de Bernardo, Benito y Jerónimo, como señalando la presencia de las respectivas Órdenes monásticas.

Se destaca en esa segunda mitad del siglo XIII una curiosa coincidencia: la de aparecer, casi al mismo tiempo, los nombres de los Apóstoles, empezando por Pedro y siguiendo por Mateo, Felipe y Bartolomé, para encontrar, pocos años más adelante, los nombres de Simón, Tomás y Andrés. El nombre de Juan, que consta también, debe referirse al Bautista. Este hecho obedeció acaso a un momento especialmente favorable a la devoción de los Santos Apóstoles, que bien pudiera ser un intento de ampliación del catálogo anterior, gracias a un aumento de cultura religiosa.

El siglo XIV presenta pocas novedades en nuestro campo de observación. Persisten en general los nombres usados anterior-

mente y aparecen algunos nuevos: Oliverio, Marcos, Huguet, Gabriel, Gerardo, citados ya en el siglo XIII según el *Itinerari de Jaume I*, y pocos más. En 1391 aparece por primera vez el de Antonio y en 1394 el de Luis, no registrados en el *Itinerario*.

El siglo XV nos ofrece hasta quince nombres de Consellers que constan por primera vez, y entre ellos es forzoso destacar los nombres de los Reyes Magos: Gaspar, en 1418; Baltasar, en 1423, y Melchor, en 1463. Debió existir, como en el caso de los nombres apostólicos, alguna causa determinada que imponía ahora, con poca diferencia de tiempo, esos tres nombres de un mismo significado.

Hasta mediados del siglo XV, los Consellers representaban una cierta aristocracia, pues pertenecían a un estamento social elevado y, por tanto, los nombres elegidos para cristianizarles respondían al criterio dominante en ese nivel social. La innovación política de 1454 llevó a las Consellerías a los mercaderes y a los artesanos; a partir de esta fecha hay que considerar la nómina de los Consellers como resumen de toda la población.

No se observa ningún predominio de nombres de prestigio o devoción local, al contrario de lo que sucede en esa época en Gerona, cuyo censo de 1462 acusa en proporción extraordinaria el nombre de Narciso. Entre un total de 863 individuos, 38 se llaman Narciso ⁶.

El panorama nominal de los Consellers se modifica bastante en el siglo XVI. Se enriquece con otras veintidós nuevas advocaciones, aunque ninguna de ellas adquiere franco predominio sobre las demás. Siguen dominando los nombres de Juan, Pedro, Francisco y Jaime, cuyo crédito se sostendrá todavía durante los siglos siguientes, y los de Galcerán, Bernardo y Guillermo, que pronto habrán de perder influencia.

Hacia la segunda mitad del siglo XVI se presenta entre los Consellers el nombre de Joaquín, por reflejo, tal vez, de los Padres carmelitas, y el de Agustín, por el de los frailes de su Orden. Además, notamos algunos nombres de gran relieve popular: Mañín, de especial predicamento entonces en tierras tarraconenses y

⁶ SANTIAGO SOBREQUÉS VIDAL, *Censo y profesión de los habitantes de Gerona en 1462*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», 6 (1951) 193-246.

leridanas, y Cristóbal, abogado contra la peste. El nombre de Pablo no aparecerá hasta 1539.

En 1609 fué elegido Conseller Montserrat Mora, primer representante de las advocaciones marianas usadas directamente en nombre personal de varón, como lo fué Nuria, ya en el siglo xvi, aunque no precisamente entre los Consellers.

En 1585 encontramos el primer Conseller llamado José, único durante el siglo xvi, mientras que serán 54 los Consellers del siglo siguiente que llevarán el mismo nombre.

Aparecen en el siglo xvii los nombres de Bernardino, Baudilio, Jacinto y Diego, hasta veinte advocaciones nuevas. Entre ellas, algunas recuerdan a los santos patronos de cofradías y gremios locales: Julián (vendedores de lienzos), Eloy (plateros y cerrajeros), Isidro (labradores), Severo (tejedores).

Durante el siglo xvii se produjo en Barcelona cierto movimiento defensor de la existencia de un supuesto mártir de las persecuciones romanas llamado Fileto, del cual se decía que había sido edil de la ciudad y por lo tanto antecesor en el cargo de los Consellers⁷. Se intentaba declararlo patrono de Barcelona y fué representado en un cuadro votivo en el que aparecía a los pies de la Virgen, en su advocación de la Merced, y rodeado de todos los demás santos que, por entonces, se suponían hijos de la ciudad⁸.

El intento de canonización popular del supuesto san Fileto no prosperó, por lo cual no es de extrañar su ausencia entre los

⁷ José COSTA, *Vida del glorioso S. Phileto Martyr, hijo natural de la ciudad de Barcelona, y su jurado o Conseller en tiempo de su martyrio, con noticia de otros diez y seys Santos hijos de la mesma ciudad* (Barcelona, en casa Cormellas, al Call, por Jayme Cays, año 1690). JOSÉ COSTA, *Tratado sobre San Fileto y otros Santos de Barcelona* (Madrid, ms. 6210 de la Biblioteca Real, p. 119, citado por Torres Amat).

⁸ «En aquest dia, de orde de concistori dels Srs. Concellers, me ordenaren fes memoria com lo dia present se posá lo quadro gran de Nra. Sra. de la Mercé y disset sants fills d'esta ciutat de Barcelona en lo aposento primer a la ma dreta antes de entrar en lo aposento de baix dit lo Trentenari nou (lo qual diuen han fet fer a sos gastos), en memoria de la decenció de Nra. Sra. des del cel a la ciutat de Barcelona per la fundació de la religió de la Mercé y en gratitut de haver deslliurat a la ciutat y provincia de la llagosta en lo any 1688 y en acció de gracias de haver obtingut la ciutat en lo corrent any 1690 la cobertura, real privilegi concedit per sa magestad, ahont se dona noticia de sant Fileto, conseller que fou de la present ciutat, com apar de sa vida aquí insertada». 15 de noviembre de 1590. *Dietario manuscrito de la ciudad* (Archivo Histórico). La noticia del santo no se conserva en el manuscrito.

nombres de los Consellers ni el que tampoco figure entre los demás ciudadanos barceloneses.

El siglo XVIII está poco representado entre los Consellers, puesto que el cargo quedó extinguido con los que habían sido elegidos en 1713. Aún así, vemos algunos nombres nuevos: Pedro Mártir, Mariano, Luciano y especialmente Olegario, el santo obispo barcelonés del siglo XI, el mismo que en el siglo XVII, con el proceso de su canonización y la obra ostentosa de su nuevo sepulcro en la catedral, hallaba entre los barceloneses una nueva época de especial devoción.

En los cuadros que van a continuación podrá apreciarse la primera aparición de cada uno de los nombres en las listas anuales de los Consellers y, además, la cifra que señala para cada siglo la frecuencia de su uso. En los nombres hemos respetado la forma que dan los documentos utilizados.

1. ^a Aparición	Nombre	1249-1300	s. XIV	s. XV	s. XVI	s. XVII	1701-1713
1249	Arnau	2	15	2	—	—	—
1249	Berenguer . . .	17	14	7	4	—	—
1249	Galcerán . . .	2	7	9	20	4	4
1249	Jaume	15	24	20	28	23	—
1250	Bernat	22	17	20	15	8	—
1250	Ramón	9	18	8	7	9	3
1251	Guillem	35	33	15	11	1	—
1251	Joan	1	9	47	57	52	8
1251	Ponç	3	1	—	—	—	—
1253	Benet	2	—	—	3	1	—
1253	Francesch . . .	11	19	31	51	64	15
1253	Geronim	1	—	2	10	30	3
1253	Vidal	1	—	—	—	—	—
1254	Duran	3	—	—	—	—	—
1254	Pere	28	30	45	38	21	1
1258	Martí	1	—	—	—	1	—
1258	Mateu	1	—	1	2	1	3
1259	Felip	2	—	3	1	2	—
1263	Miquel	2	5	8	24	23	3
1264	Pelegrí	1	—	—	—	—	—
1275	Ferrer	2	2	3	1	—	—
1277	Bartomeu . . .	3	1	7	7	4	1

1. ^a Aparición	Nombre	1249-1300	s. XIV	s. XV	s. XVI	s. XVII	1701-1713
1277	Hom de Déu.	1	—	—	—	—	—
1277	Simó	1	3	2	4	2	—
1278	Esteve	1	—	2	5	2	—
1278	Antich	2	—	2	3	1	—
1281	Romeu	1	2	1	—	—	—
1286	Tomàs	1	1	4	3	—	—
1290	Andreu	1	1	1	4	3	—
1290	Bertran	22	2	—	—	1	—
1292	Bonamat	1	—	—	—	—	—
1306	Oliver	—	1	—	—	—	—
1311	Barceló	—	1	—	—	—	—
1349	Aymerich	—	1	—	—	—	—
1367	March	—	2	3	—	—	—
1376	Hugué	—	1	1	—	—	—
1380	Gabriel	—	1	6	5	7	2
1388	Matias o Macià	—	1	—	2	2	—
1390	Guerau	—	1	2	2	1	—
1391	Antoni	—	1	13	9	12	5
1394	Lluís	—	2	4	10	11	—
1403	Gilabert	—	—	1	1	—	—
1423	Baltasar	—	—	2	3	2	1
1451	Jofre	—	—	1	—	—	—
1453	Valentí	—	—	1	—	—	—
1460	Honorat	—	—	1	—	2	1
1460	Rafael	—	—	2	6	11	3
1463	Melcior	—	—	1	1	2	—
1470	Salvi	—	—	1	—	1	—
1474	Gaspar	—	—	1	1	7	—
1479	Llorenç	—	—	1	1	1	—
1485	Nicolau	—	—	2	3	2	—
1492	Manuel	—	—	1	—	2	1
1493	Dalmau	—	—	1	1	—	—
1497	Narcís	—	—	1	—	1	—
1498	Salvador	—	—	1	—	1	2
1501	Sebastià	—	—	—	1	1	—
1503	Carles	—	—	—	2	2	—
1506	Dionís	—	—	—	3	—	—
1515	Amador	—	—	—	1	2	—
1516	Marturià	—	—	—	1	—	—

1. ^a Aparición	Nombre	1249-1300	s. XIV	s. XV	s. XVI	s. XVII	1701-1713
1517	Climent	—	—	—	2	—	—
1518	Onofre	—	—	—	4	6	1
1521	Jordi	—	—	—	1	2	—
1524	Donat	—	—	—	1	—	—
1539	Pau	—	—	—	4	24	5
1541	Cosme	—	—	—	1	—	—
1546	Domingo	—	—	—	2	2	—
1554	Joaquim. . . .	—	—	—	3	4	—
1572	Frederich	—	—	—	2	—	—
1576	Magí	—	—	—	1	4	—
1577	Agustí	—	—	—	1	5	—
1578	Pasqual	—	—	—	2	—	—
1580	Montserrat	—	—	—	1	1	—
1585	Joseph	—	—	—	1	54	6
1588	Vicens	—	—	—	2	3	—
1593	Cristòfol	—	—	—	1	5	4
1603	Arcàngel	—	—	—	—	1	—
1608	Bernardí	—	—	—	—	2	—
1608	Lluch	—	—	—	—	1	—
1613	Julià	—	—	—	—	1	—
1626	Dimas	—	—	—	—	2	—
1634	Baldiri	—	—	—	—	1	—
1641	Alvar	—	—	—	—	1	—
1642	Jacinte	—	—	—	—	7	2
1644	Diego	—	—	—	—	1	1
1647	Eloy	—	—	—	—	1	—
1648	Segimon	—	—	—	—	2	—
1669	Palladi	—	—	—	—	1	—
1669	Bonaventura	—	—	—	—	1	—
1681	Maurici	—	—	—	—	1	—
1681	Erasme	—	—	—	—	1	—
1689	Alexandre	—	—	—	—	1	—
1689	Feliu. . . .	—	—	—	—	2	1
1692	Isidre. . . .	—	—	—	—	1	—
1692	Isidor. . . .	—	—	—	—	1	1
1700	Sever. . . .	—	—	—	—	1	—
1701	Pere Màrtir	—	—	—	—	—	1
1702	Marià. . . .	—	—	—	—	—	1
1709	Llucià	—	—	—	—	—	1
1709	Oleguer. . . .	—	—	—	—	—	1

Para información comparativa hemos escogido los cien nombres primeros de cinco censos barceloneses, correspondientes a los siglos XIV-XVIII, y hemos ordenado alfabéticamente la primera referencia de cada nombre acompañado de las cifras de frecuencia para cada siglo. Podrá apreciarse de este modo que el resultado obtenido con los nombres de los Consellers no queda muy apartado del paralelismo que ofrecen los nombres anotados en los censos generales de la ciudad.

	1363	1449	1516	1640	1718
Arnau	4	1	—	1	—
Bartomeu	5	2	4	4	—
Berenguer	10	—	—	—	—
Bernat	16	4	5	2	—
Crespià	1	—	—	—	—
Fèliu	1	—	—	—	—
Francesch	12	6	4	10	12
Gabriel	1	3	2	—	—
Grau	2	—	—	—	—
Guillem	6	4	3	1	—
Jaume	5	5	4	7	7
Joan	3	20	24	12	9
Matias o Macià	1	—	—	—	—
Nicolau	2	—	—	—	—
Pasqual	1	—	—	—	—
Pere	23	22	15	8	8
Ponç	2	—	—	—	—
Ramon	1	1	1	3	1
Salvador	2	1	1	—	1
Simó	3	—	—	1	—
Agustí	—	1	2	1	—
Alfons	—	1	—	1	—
Andreu	—	1	1	—	1
Antoni	—	12	8	4	2
Cebrià	—	1	1	—	1
Esteve	—	2	—	2	—
Llorenç	—	2	—	1	1
Lluís	—	2	—	2	2
Martí	—	1	1	—	1
Mateu	—	1	3	—	—

	1363	1449	1516	1640	1718
Miquel	—	1	4	9	1
Narcís	—	1	1	—	1
Pau	—	1	1	3	2
Rafael	—	1	1	—	3
Valentí.	—	1	—	—	—
Baltasar	—	—	1	—	1
Blay.	—	—	1	—	—
Benet	—	—	5	—	1
Climent	—	—	1	—	—
Domingo	—	—	1	1	1
Galceran	—	—	1	—	—
Gaspar.	—	—	2	—	—
Lluch	—	—	1	1	—
March	—	—	1	1	—
Segimon	—	—	1	—	—
Carles	—	—	—	2	1
Cristòfol	—	—	—	1	—
Dimas	—	—	—	1	—
Geroni	—	—	—	2	5
Jacinte.	—	—	—	5	1
Josep	—	—	—	8	20
Simó	—	—	—	1	—
Tomàs	—	—	—	1	1
Saldoni	—	—	—	—	1
Diego	—	—	—	—	1
Felip	—	—	—	—	1
Ignasi	—	—	—	—	2
Isidre	—	—	—	—	1
Joan Bta.	—	—	—	—	2
Marià	—	—	—	—	1
Olaguer	—	—	—	—	1
Onofre	—	—	—	—	2
Roch	—	—	—	—	1

Las comparaciones podrían multiplicarse, pero sería mejor hacerlo sobre base más extensa de la que ofrece la nómina de los Consellers de Barcelona, objeto concreto de este ligero ensayo.

A. DURÁN Y SANPERE

LLICÈNCIES REIALS PER L'EDICIÓ DE LLIBRES PIADOSOS CATALANS (1563-1704)

En els registres de cancelleria del nostre reial arxiu s'hi troben transcrits una sèrie de llicències exclusives per a l'edició i venda de llibres, per un nombre determinat d'anys, generalment deu, totes gairebé amb les condicions comunes i generals aplicades en semblants privilegis.

Avui ens ocuparem tan sols dels permisos atorgats per a estampar algunes obres escrites en la nostra llengua vernàcula. En primer lloc, d'acord amb l'ordre cronològic de les reials concessions fetes durant el llarg regnat de Felip II, fem esment de la facultat donada, el 1563, pel lloctinent d'aquell mateix monarca, el príncep i duc de Francavila, al mercader de llibres barceloní Claudi Bornat, per tal d'imprimir i vendre els dos llibres intitulats *Doctrina Christiana* i *Colloqui y prácticas entre dos germans de la Doctrina Christiana*¹ Pel que fa al primer, hem de creure es tracta d'un exemplar en 8.^è de l'obra impresa pel mateix Claudi Bornat i que s'encapçala amb el títol de *Doctrina Christiana utilíssima a tots los feels*, si bé en aquest exemplar hi manca la data de l'edició². En quant al segon llibre, les referències bibliogràfiques no ens en proporcionen notícies, però suposem que tal vegada es tractaria d'uns senzills diàlegs catequístics.

Tres anys més tard, el lloctinent reial, don Diego Hurtado de Mendoza, afavoria encara a l'anterior concessionari, el mestre estamper Claudi Bornat, amb un altre privilegi, autoritzant-lo per a editar una *Doctrina Christiana* redactada d'acord amb el text ordenat pel doctor Àvila, que el mateix editor «ha fet traduir en lengua cathalana, per maior facilitat dels infants»³.

¹ ACA (=Arxiu de la Corona d'Aragó), reg. 4695, f. 37, Barcelona, 4 novembre 1563.

² BLÁNQUEZ, A., *El libro en Barcelona. Notas previas para un catálogo*. Biblioteca Provincial Universitaria, 62, n. 324.

³ ACA, reg. 4691, f. 327, Barcelona, 16 gener 1566.

Mestre Claudi Bornat, qualificat com a «llibrer y stamper», el 1573 fou també privilegiat pel lloctinent de Felip II, el prior de Castella, don Hernando de Toledo, amb una altra graciosa reial concessió, per estampar l'obra composta pel cardenal-arquebisbe de Tarragona, Gaspar Cervantes de Gaeta, la qual apareix enunciativa així: *Instruccions ecclesiàstiques y principalment als qui tenen cura de ànimes*. En forma clara i expressa es condicionava que l'edició de dit llibre fos bilingüe, en català i castellà, tal com ho indica el següent paràgraf: «lo qual libre se ha de stampar tant en lengua cathalana com castellana per dit Glaudes»⁴. En realitat, aquesta obra fou impresa a Barcelona en els anys 1573 i 1575⁵.

Encara una vegada més, el mateix impressor Claudi Bornat, el 1575, per disposició també del lloctinent reial, don Hernando de Toledo, obtingué el corresponent permís per empèndrer pel seu compte i cura l'edició catalana d'una *Doctrina Christiana breu*, «ara novament feta en vulgar cathalà per manament del bisbe de Barcelona, Martín Martínez del Villar»⁶. Malauradament, fins als nostres dies no ha pervingut cap exemplar.

Per altra banda, aquell mateix any, l'estamper barceloní Jaume Cendrat, per part del mateix lloctinent de Felip II, merescué ésser afavorit amb altra reial llicència exclusiva per a la publicació de l'obra intitolada *Flos Sanctorum*, precisant-se alguns detalls, com, per exemple, que de molt temps ençà estava composta en llengua catalana, complementada amb algunes vides de sants «de nou affegides», és a dir, «les vides de sanct Ivo, sanct Francisco de Paula, sanct Basilio, sancta Otilia y la pessiò dels deu mil màrtirs» i finalment es declara que dita obra fou prèviament reconeguda, corregida i aprovada pel P. Pere Coll, O. P.⁷. Comprobem com aquest llibre fou estampat en el mateix any de la concessió de l'esmentat privilegi⁸.

L'ardiaca de la seu de Tarragona i conservador de la Congregació del Santíssim Nom de Jesús, Rafel Homs, com encarregat de la impressió del llibre *Les excellències del Santíssim Nom de*

⁴ ACA, reg. 4700, f. 221 v, Barcelona, 21 abril 1573.

⁵ PALAU DULCET, Antonio, *Manual del Librero Hispano Americano*, IV (Barcelona 1952), p. 390, n.º 51902.

⁶ ACA, reg. 4699, f. 258 v, Barcelona, 27 febrer 1575.

⁷ ACA, reg. 4702, f. 256, Barcelona, 29 abril 1575.

⁸ BLÁNQUEZ, *El libro...*, 87, n. 449.

Jesús, escrit pel frare agustinà Gregori Çatorres, sollicità del comte de Miranda, lloctinent de Felip II, l'expedició de la corresponent reial llicència per editar i vendre dita obra, la qual fou vista i examinada per l'arquebisbe de Tarragona, Antoni Agustín⁹. Amb tot i que fou concedit l'oportú permís, l'edició no reixiria fins dos anys més tard de la dita privilegiada concessió¹⁰.

Registrem com el mateix lloctinent de Sa Majestat, també en aquell any, facultava a donya Maria de Malendrich de Sinisterra i de Santa Eugènia per a estampar el llibre compost en llengua catalana amb el títol de *Vida i mort de la sereníssima princesa de Parma i Plasència*¹¹. Aquesta edició catalana no ens és coneguda. Tal vegada correspondria a una traducció de l'obra italiana escrita en 1577 pel confessor de dita noble e illustre dama, en la que s'hi fa una breu relació de la seva vida, edició dirigida o dedicada a una senyora molt principal¹². Possiblement seria una versió gairebé simultània a la castellana de l'original italià imprès a Roma en 1580, feta per Francisco de Alvarado, inspirada en el text del P. Sebastián de Morales, editada el 1587 a Barcelona¹³. Un any més tard, Felip II permetia a Diego Pérez de Valdivia la publicació de *Las addiciones a la vida y muerte de la princesa de Parma*¹⁴, si bé es tractava d'una obra impresa a Barcelona un any abans¹⁵.

Pel que fa a la publicació d'obres hagiogràfiques catalanes durant el regnat de Felip III, trobem registrada la llicència atorgada el 1612 pel lloctinent reial, marquès de Almazán, autoritzant a fra Salvador Serra, O. C., per a estampar la *Vida y miracles de Sant Francesc de Sena*¹⁶, editada el 1613 a Barcelona¹⁷, i el permís concedit pel lloctinent de Sa Majestat, duc d'Alburquerque, a fra Onofre Salt, O. S. M., per a publicar l'*Història de*

⁹ ACA, reg. 4711, f. 69, Barcelona, 21 juny 1583.

¹⁰ TORRES AMAT, Félix, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (Barcelona 1836), p. 594.

¹¹ ACA, reg. 4711, f. 197 v, Barcelona, 7 desembre 1583.

¹² PERALTA, P. Vicente de, *El doctor Pérez de Valdivia, escritor místico del siglo XVI*. «Estudios franciscanos» 27 (1921) 210.

¹³ PALAU, *Manual*, I (1948), p. 255, n.º 9107.

¹⁴ ACA, reg. 4317, f. 142, San Lorenzo el Real, 16 abril 1588.

¹⁵ PERALTA, *El doctor...*, p. 219. PALAU, VI (1927), 75.

¹⁶ ACA, reg. 5190, f. 184, Barcelona, 28 novembre 1612.

¹⁷ VILLIERS, Cosme de, *Biblioteca Carmelitana*, (Roma 1927), II, p. 708. TORRES AMAT, *Memorias*, p. 601.

*la vida y mort del gloriós Sant Onofre*¹⁸, estampada en aquell mateix any a la nostra ciutat comtal¹⁹.

En temps de Carles II, el seu lloctinent, comte de Monterrey, el 1674 donava permís a l'estamper barceloní Rafel Figueró per a publicar el llibre *Desenganyys. Introducció a la Vida Devota*, compost pel doctor Magí Cases²⁰, editat el 1673 també a Barcelona²¹, del qual se'n féu un tiratge de 1.200 exemplars, tal com consta en el contracte entre l'autor i el prop dit mestre estamper²².

El 1678, el mateix lloctinent reial concedia llicència al prevere gironí Martinià Batlle per a estampar les dues obres per ell compostes sots els títols *De la declaració de la lley christiana, dita lo savi de la gràcia* i *La vida de san Garrau*²³. Del primer llibre podem dir que fou editat a Barcelona el 1677²⁴. En canvi ignorem si arribà a estampar-se el segon.

L'edició del llibre *Miracles de sant Antoni de Pàdua* consta com a legalitzada el 1688 pel duc de San Lúcar i marquès de Leganés, lloctinent de Carles II, mitjançant la concessió del corresponent reial privilegi, de la qual obra se'n declarava autor el cirurgià barceloní Josep Colomer²⁵ i de la que no trobem cap referència bibliogràfica.

També del regnat de Carles II tenim notícia d'una altra autorització decretada pel seu lloctinent, marquès de Gastañaga, per a publicar el llibre *Guia de la devoció cristiana*, compost en «idioma y llengüa cathalana» pel P. Gerard Virgili, S. I.²⁶, estampat el 1696 a la nostra ciutat comtal²⁷.

Retreiem encara la reial llicència expedida el 1700 pel lloctinent reial, príncep de Darmstad, a l'estamper gironí Jeroni Palol per a imprimir el *Llibre de Nostra Senyora del Carme* o *Llibre de Maria Santíssima del Carme*²⁸, escrit pel P. fra Joan Àngel

¹⁸ ACA, reg. 5194, f. 153, Barcelona, 22 maig 1620.

¹⁹ XIMENO, Vicente, *Escritores del reino de Valencia*, I (Valencia 1747), p. 289. n.º 2.

²⁰ ACA, reg. 5929, f. 28, Barcelona, 8 març 1674.

²¹ PALAU, *Manual*..., III (1950), p. 255, n.º 47-428.

²² AHPB (= Arxiu Històric de Protocols de Barcelona): Francesc Cotxet Soler Ferran, llig. 4, man. 10, any 1674, f. 54, 3 març 1674.

²³ ACA, reg. 5930, f. 262 v, Barcelona, 25 febrer 1678.

²⁴ PALAU, *Manual*, II (1949), 111, n.º 25443.

²⁵ ACA, reg. 5934, f. 36, Barcelona, 12 maig 1688.

²⁶ ACA, reg. 5936, f. 93 v, Barcelona, 3 març 1696.

²⁷ PALAU, *Manual*..., VII (1927), p. 208.

Serra, O. C., editat el 1701 en la prop dita ciutat ducal²⁹ i reimprès moltes vegades³⁰.

Finalment, podem dir que el comte de Palma, lloctinent de Felip V, concedí l'oportú permís a l'estamper barceloní Joan Jolis i al seu fill per a imprimir el llibre *Font mística y sagrada del Paradís de la Iglésia*, redactat pel P. fra Francesc Balcells, O. F. M.³¹, estampat també a la nostra ciutat de Barcelona el 1704 i reeditat el 1711³².

JOSEP M.ª MADURELL MARIMON

²⁸ ACA, reg. 5937, f. 36, Barcelona, 6 febrer 1700.

²⁹ AGUILÓ FUSTER, M., *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid 1923), p. 308, n.º 1007.

³⁰ TORRES AMAT, *Memorias...*, p. 598; PALAU, VI (1927), 503.

³¹ ACA, reg. 6155, f. 145, Barcelona, 5 setembre 1704.

³² PALAU, II (1949), 113, n.º 25611; AGUILÓ FUSTER, M., *Catálogo de obras en lengua catalana*, p. 224, n.ºs 533, 534.

TIPOLOGÍA RELIGIOSA DIPLOMÁTICA, SIGILOGRÁFICA Y MONETAL EN LA CORONA DE ARAGÓN

PREÁMBULO. — I. La imagen de Cristo. — II. El *Chrismon*: A) Diplomas. — III. *Alfa y Omega*: A) Diplomas. C) Monedas. — IV. La Santa Cruz: A) Diplomas. B) Sellos. C) Monedas. — V. La imagen de María: B) Sellos. C) Monedas. — VI. El monograma de María: B) Sellos. C) Monedas. — VII. Los Santos: 1) San Pedro y San Pablo. 2) San Félix.

PREÁMBULO

En los diplomas, en los sellos y en las monedas, además de en otras representaciones paralelas, como los escudos, que también se dan en aquéllas, se manifiesta y hace constar la soberanía de los Estados.

El *signum regis* diplomático y la representación iconográfica en el sello o en la moneda son básicas expresiones de la soberanía real, como también lo son los signos y escudos análogos de las demás autoridades, eclesiásticas o civiles. En todos estos medios, aunque en distinta escala, en diplomas, sellos y monedas, se han dado abundantemente tipos religiosos. Señalar los que se produjeron en los países de la Corona de Aragón, especialmente en la Edad Media, es el objeto de estas páginas que excluyen las representaciones de carácter religioso en las medallas y limitan su extensión a los signos con tipología cristiana en los diplomas, los sellos y las monedas de los citados países.

En la metodología seguida se procede a tratar, por este orden: I: La imagen de Cristo. II: El *Chrismon*. III: *Alfa y Omega*. IV: La Cruz. V: La imagen de María. VI: El monograma de María. VII: Efigies de santos, observando la prelación latría, hiperdulía y dulía.

Dentro de cada uno de estos apartados se tratarán por este orden: A) Los diplomas; B) Los sellos; C) Las monedas.

I. LA IMAGEN DE CRISTO

C) *Gerona*. De frente y con nimbo cruciforme, aparece por primera y única vez en la moneda hispana después de las acuñaciones de Ervigio (680-687) en las de Gerona¹. Esta excepcional impronta monetar fué usada en el Condado de Gerona en unas emisiones de *dineros* en cuyo anverso se ve la efigie del Redentor y en el reverso se lee *Girunda* rodeando a una cruz². La imitación de lo bizantino es evidente. Miguel IV (1034-1041) acuñó bronce poniendo el busto del Redentor con nimbo cruciforme en anverso y *I[hesu]s X[risto]s bas[ileus] bas[il]*, abreviado, en los ángulos de la cruz de reverso.

Parecidos tipos empleó Teodora (1054-1056) en el bronce también, poniendo en el reverso *IC - XC - NI - KA* (*Ihesus Christus Nikator*)³, improntas que inspiraron la gerundense de Cristo en el anverso y la barcelonesa de cruz y nombre del conde Ramón Berenguer, repartido en los ángulos, en reverso⁴.

La magnífica moneda gerundense es de principios del siglo XII, lo que justifica la derivación bizantina. Ramón Berenguer III, en su testamento de 1131, concedió el tercio del beneficio de la moneda de Gerona a San Pedro de Galligans⁵.

EL «CHRISMON»

A) *Aragón*. La Diplomática estudia un lugar invariable de los documentos en que un monograma religioso se da durante siglos: la invocación implícita o monogramática, representada por el *Chrismon*. En los documentos condales, la invocación es explícita, *in Christi nomine*, por lo que aquel monograma no se da como en Aragón.

¹ Véase sobre las primeras nuestro artículo *Las fórmulas y los símbolos cristianos en los tipos monetales visigodos*, «*Analecta sacra Tarraconensia*» 14 (1941) 75-96 y *Un aspecto del reinado de Ervigio: las acuñaciones de tipo religioso*, *id.* 24 (1951) 1-8.

² Véase en BOTET y SISO, *Les monedes catalanes*, I, p. 95.

³ Véase WROTH, W. *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, II, lám. LX, n.º 7.

⁴ La atribución de esta moneda a Ramón Berenguer III (1096-1131) parece más justificada por los tipos.

⁵ BOTET, *Les monedes*, I, 91.

Los documentos aragoneses del siglo XI presentan el *Chrismon* trinitario, X, P, S, trazando la cruz sobre la P. En el siglo XII añaden el Alfa y la Omega.

III. EL ALFA Y LA OMEGA

C) *Gerona*. Gerona puso también en el reverso de sus monedas el Alfa y la Omega pendientes de una cruz, en emisiones condales con beneficio episcopal, atribuidas al reinado de Ramón Berenguer IV (1131-1162); en una de ellas se lee *Ramun* ⁶.

IV. LA SANTA CRUZ

A) 1. *Aragón*. La cruz figura como base del *signum regis* en las suscripciones documentales. Así se ve, por ejemplo, bajo Alfonso I el Batallador (1104-1134), dentro de cuadrado, pedunculada. Ramiro II (1134-1137) la puso dentro de círculo y a sus lados Alfa y Omega.

2. *Barcelona*. De brazos iguales y dentro de cuadrado se adoptó como tal *signum* por Alfonso II el Casto (1162-1196), primer rey de la Casa de Barcelona, *rex Aragonum, comes Barchinone et marchio Provincie*. Pedro II (1196-1213) y Jaime I (1213-1276) usaron, por *signum*, cruz recrucetada sobre un rombo.

B) Inventariar las veces en que la Santa Cruz, como símbolo de adoración, se puso en sellos eclesiásticos, especialmente de Órdenes religiosos y parroquias, requeriría largo espacio. En los sellos reales no se puso porque los emblemas tenían carácter de soberanía; se usó en los religiosos de la mencionada clase.

La cruz en las monedas fué siempre característica de las emisiones cristianas de cualquier tiempo o país. En la Tarraconense se ve ya, de brazos iguales en las acuñaciones de la época carolingia de Barcelona, Ampurias, Gerona y Roda ⁷.

1. *Barcelona*. Las emisiones condales no dejaron de usar el mismo signo — salvo en los *mancusos* —. Una influencia bizantina se advierte en los *díneros* de Ramón Berenguer III (1096-1131),

⁶ BOTET, *Les monedes*, I, 102 y 109.

⁷ Véase nuestro artículo *De la Hispania Tarraconense visigoda a la Marca Hispánica carolina*, en «*Analecta sacra Tarraconensia*» 18 (1946) 1-122.

que presentan, en su reverso, el campo partido por una cruz en cuyos ángulos están distribuidas así las sílabas de aquel nombre: *RAI-MVN-DVS-BRG*, esto es, *Raimundus Berengarius*⁸. Este tipo del reverso está inspirado en el de la emperatriz Teodora (1054-1056).

2. *Besalú*. La mención de la *Sancta Crux*, puesta la primera palabra horizontal y la segunda verticalmente, aparece en la moneda del condado de Besalú, con la inclusión, en los ángulos de la cruz, de la abreviación *BRNRDS CO*, de *Bernardus Comes*, Bernardo II de Besalú, posteriores a 1074⁹.

3. *Aragón*. La cruz de doble travesaño, patriarcal o pontifical, tiene en las monedas de los Estados de la Corona de Aragón dos representaciones típicas: Aragón y Mallorca.

En Aragón es el signo típico de la moneda *jaquesa*, desde Jaime I de Aragón (1217-1276), quien la puso en los *dineros jaqueses* en representación de la autoridad pontificia sobre Aragón¹⁰.

4. *Mallorca*. La cruz patriarcal fué típica del *real de oro* de Jaime II de Mallorca y sucesores, *rex Maioricarum, Comes Rossillionis et Ceritanie, Dominus Montispesulani*. En los *reales de plata* y en los *doblers* de vellón se puso la cruz latina, también tipo excepcional, pues ocupa no sólo el campo, sino que lo extravasa, alcanzando, en el pie, a la orla¹¹.

V. LA IMAGEN DE MARÍA

B) I. *Sellos eclesiásticos*: 1. *Cataluña*. La representación más antigua de la imagen de María — reducida al busto — corresponde también a la moneda de Gerona; pero antes se exponen aquí las múltiples representaciones que tuvo en los sellos de todos los países de la Corona de Aragón, atendiendo a las diversas advocaciones de Nuestra Señora¹².

⁸ Véase reproducida en BOTET, *Les monedes*, I, p. 73.

⁹ Véase en BOTET, I, p. 116.

¹⁰ Véase BELTRÁN VILLAGRASA, Pío, *Los dineros jaqueses, su evolución y su desaparición* (Zaragoza 1951), p. 92.

¹¹ Véanse en CAMPANER, *Numismática balear*, p. 115 y lám. v.

¹² El tema *La imagen de la Virgen en los sellos*, fué tratado antes por Benito FUENTES ISLA. Todos los casos que se citan están tomados de SAGARRA, *Sigilografía catalana*, pero agrupándolos por asuntos.

a) *La Anunciación*. El obispo Hugo de Llupiá y de Bages (siglo XIV) adoptó la escena de la Anunciación para su sello.

G. Bonhome de Benasque puso también en el suyo una bellísima representación de la Anunciación de Nuestra Señora, en 1329; la misma escena muy anterior — 1308 — se ve en el sello de H. de Cruilles, de Barcelona.

La escena de la Anunciación la adoptó también el abad de Solsona, Llorenç de Castellet, en 1437.

b) *La Inmaculada*. El Capítulo de Urgel adoptó en el siglo XVIII el lema de la Inmaculada; los de Santa María de Guisón, Catedral de Manresa y Colegiata de Santa María de Mur representaron, también, a la Virgen, como numerosas dignidades capitulares, arcedianos de catedrales de la Tarraconense adoptaron la imagen de la Virgen para sus sellos.

c) *La Virgen madre*. La imagen de Nuestra Señora estante con el Niño en el brazo derecho o izquierdo aparece en los sellos de los obispos de Barcelona Simón Salvador (1434), Jaime Giralt (1456), en los del obispo de Elna Juan de Casanovas (1428-1430); de los de Gerona Jaime de Çatria (1372) y Berenguer de Anglesola (1396); del de Lérida Gerau de Andria (1297); de Romeu Cescomes (1375) y Guerau de Requesens (1327); de los de Tortosa Jaime de Aragón (1368) y Guillem de Torrelles (1371) y Ot de Montcada (1463).

Adoptaron también el tipo de la Virgen estante con el Niño en un brazo los obispos de Urgel Guillem de Moncada (1307) y Pedro de Luna (1367). P. Peregrí, de Lérida (1438) puso la imagen estante de la Virgen con el Niño, figurando este mismo tipo, de medio cuerpo, en sellos de particulares.

La Virgen sedente fué el tema de Berenguer de Erill (1371), Galcerán de Vilanova (1409), Arnau Roger de Pallars (1445), Francisco de Tovia (1461) y Pedro Cardona (1496). Los obispos de Vich coetáneos adoptaron la imagen del titular de su Catedral, el apóstol san Pedro.

También la Virgen sedente con el Niño figuró en sellos del Vicariato de Gerona de Jaime Çatria (1396), Bertrán de Monrodó (1379) y Berenguer de Anglesola (1394).

La Virgen sedente con el Niño fué adoptada por el Capítulo de Gerona (1302-1372) y el de Lérida (1263 y 1544) para sus sellos,

teniendo el de Tortosa uno de los más antiguos con esta representación (1248).

De la parroquia de Puigcerdá, que adoptó el de la Virgen sedente, hay sellos de 1826.

El monasterio de Ripoll usó el de la Virgen sedente con el Niño en el siglo XIII. La Real Casa de Nuestra Señora de Montserrat, de Madrid, en 1715, el de la Virgen sedente con el Niño en trono renaciente. El Priorato de la Cartuja de Montealegre, la Virgen estante con el Niño en nimbo radiado, amigdalar (1831).

d) La tipología mariana tuvo un nuevo matiz en el sello del monasterio de Santes Creus, de 1563, en que figura Nuestra Señora con manto, sentada, teniendo al Niño en el brazo izquierdo.

El monasterio de Santa María de Labaix, en 1687, puso a la Virgen y al Niño coronados.

Vicarios de Lérida de 1408 y 1423 adoptaron el tipo de la Virgen estante con el Niño para sus sellos, como también los de Tortosa de 1365 y 1525.

e) *La Huída a Egipto*. Tema muy singular es el de la Huída a Egipto — la Virgen y el Niño sobre una asnilla —, adoptado por el Vicariato gerundense.

f) *La Asunción*. La Asunción de Nuestra Señora fué el tipo de los sellos de los Capítulos de Tortosa, Lérida y Solsona en el siglo XVIII.

La Virgen *Assumpta* por los ángeles y coronada es el tipo de los sellos, de gran módulo, de Santa María del Mar, de Barcelona, en los siglos XVIII y XIX.

Las parroquias de Nuestra Señora del Pino, de Barcelona (1775), las de Agramunt (1800) y de Perelló (1825), la de Santa María, de Martorell (1801), y el monasterio de Santa María de Amer (1811) adoptaron el de la Asunción.

g) *Otras advocaciones*. La Virgen del Carmen se ve en el sello del prior general de la Orden, de 1361. La Inmaculada, en los sellos de los Carmelitas de Manresa de 1760 y 1804; la Virgen y el Niño, en el del franciscano Pere Oller, de 1343; Nuestra Señora coronada, abriendo su manto con santo Domingo y santa Catalina, en el del provincialado dominicano de Aragón de los siglos XVII a XIX. Los mercedarios pusieron en sus sellos de los

siglos XVI a XVIII a Nuestra Señora entre nubes imponiendo el escapulario a san Pedro Nolasco, y los servitas la representaron sentada con el Niño en el brazo izquierdo, en el siglo XVII. En el mismo siglo aparece la Dolorosa, transida por espadas, en Solsona (1695); los agustinos representaron a la Virgen sentada con el Niño, en el brazo izquierdo también (1728). Especial novedad fué la representación de la escena del Espíritu Santo sobre Nuestra Señora y el Colegio Apostólico, usada en su sello por el General de los Menores Observantes, Cristóbal de Cheffontaines, en 1550.

2. *Valencia*. La catedral de Valencia, dedicada por el rey Conquistador a la Asunción de Nuestra Señora, tuvo — y tiene — a la Virgen María *Assumpta* por titular, celebrándose su fiesta el 15 de agosto en todas las parroquias de la archidiócesis con extraordinaria pompa; de ello es un reflejo brillantísimo la celebración del *Misteri d'Elig*. Calixto III concedió una indulgencia que había de ganarse en la catedral el día de *Sancta María de Agost*, de 1458.

a) *La Anunciación*. La Virgen en la escena de la Anunciación fué representada en el sello de un párroco de Valencia que suscribió un documento de 1312.

b) *La Virgen sedente*. El Cabildo Catedralicio usaba ya en 1256 un sello con la imagen de la Virgen sedente y el Niño en el brazo izquierdo. Una descripción de 1351 dice que en cierto *sigillo est impressa imago Beate Marie Virginis tenentis in brachio suo benedicto eius filium Ihesum Christum*¹³. Este tipo se mantuvo inalterado, variando sólo el estilo y aún la presentación, pues en 1363 la Virgen aparece de pie; en el siglo XVI, sedente bajo dosel renaciente, y en los XVIII-XIX, en trono neoclásico.

También la imagen de Nuestra Señora sedente con el Niño en el brazo derecho fué adoptada, como tipo sigilográfico, por Miguel Boter, canónigo valentino, en cuya composición se lee *Ego Mater pulcre dileccionis*, entrando también María, en otros sellos particulares, en la escena de la crucifixión¹⁴.

La Virgen también con el Niño en el brazo izquierdo, ya se-

¹³ LA TORRE, Antonio de, *La Colección sigilográfica del Archivo de la Catedral de Valencia*, en «*Archivo de Arte Valenciano*».

¹⁴ LA TORRE, *La Colección*... p. 104, Pedro de Costa, Arcediano de Játiva.

dente ya de pie, fué el tipo del sello del Cabildo de la catedral de Segorbe.

Igualmente debió figurar una representación de Nuestra Señora en el sello de *Anthoni Alegre prevere regent en la Capella de la Verge Maria dels Ignocens*, de 1427, que, de haberse conservado visible y no borroso como está, daría una imagen antiqüísima de Nuestra Señora de los Desamparados¹⁵.

II. *La imagen de la Virgen en sellos civiles*: 1. *Cataluña*. Los sellos civiles solían adoptar temas alusivos a la soberanía de sus titulares o emblemas parlantes de las ciudades y villas. No obstante, también se puso la imagen de Nuestra Señora en los sellos de este carácter. La Virgen sentada, con el Niño en el brazo izquierdo, figura en el sello del Concejo de la Ciudad de Urgel, en el siglo xvi titulada *Sancta María de la Seu de Urgell*.

Los sellos universitarios de la Corona de Aragón llevan la imagen de Nuestra Señora con el Niño. Lo puso en el suyo el Estudio General de Lérida, ya en 1438, en bellísima composición, completada por ángeles y escudos heráldicos de la ciudad.

La Universidad de Cervera, desde su fundación, puso a la Purísima coronada de estrellas y nimbo, rodeada de la leyenda *Mirabilis facta est sciencia tua ex me*, sello, hoy también, de la Universidad de Barcelona.

2. *Valencia*. Otra adopción de la representación de la imagen de Nuestra Señora en sello civil es la del de la Universidad valentina en el que figura la Virgen María estante con el Niño en el brazo izquierdo y un ramo de azucenas en la mano derecha, entre el escudo de Alejandro VI y el del Rey Católico, y en la parte inferior el de la ciudad de Valencia.

Nuestra Señora sedente con el Niño en el brazo derecho figuró en la parte central del sello *dels tres Staments del Regne de Valencia*, por el brazo eclesiástico, teniendo el militar a san Jorge por patrón y el real o popular el propio escudo del rey, que era también el de la ciudad. Estas armas de la Generalidad del Reino de Valencia tienen abundantes representaciones — sellos, dinteles, frontales, etc. — desde el siglo xvi¹⁶. Constituyen un patente caso de adopción de un tipo religioso en un sello civil.

¹⁵ LA TORRE, *La Colección*, p. 107.

¹⁶ LA TORRE, *La Colección*, p. 95.

VI. EL MONOGRAMA DE MARÍA

B) *Sellos*. Trascendió a algunos sellos eclesiásticos, especialmente en el siglo XVIII.

Cataluña. El monograma de María fué adoptado por la Comunidad de Clérigos de la Seo de Tarragona en 1712.

El mismo monograma, *MA*, con las abreviaturas, por contracción, de sus títulos *Mater Theou*, fué usado abundantemente por los Escolapios, desde su fundación, en las diferentes Casas de la provincia de Aragón.

C) *Monedas*. Propiamente, el monograma de María no se dió en monedas de los Estados de la Corona de Aragón. En Castilla sí se acuñó plata con este monograma durante Carlos II (1665-1700) en las piezas, por ello, llamadas *marías*, que circularon tanto en Aragón como en Cataluña y Valencia. Pero sí se labraron en estos reinos *tantos* de coro — llamados *pallofes* — para uso de los cabildos catedralicios.

Son muy bellas las piezas — de latón — de la catedral de Valencia, que tienen en anverso el citado monograma y en reverso la leyenda *La Seu de Valencia*¹⁷.

VII. LOS SANTOS

1. *San Pedro y san Pablo*. Corresponde a Vich la representación de la cabeza de san Pedro en *dineros* del siglo XI, con las siglas *S. P.* (*Sanctus Petrus*) y las de éste y san Pablo en otra acuñación, inspirada en los sellos de plomo de las *bulas* pontificias con las leyendas *S. Petrus*, *S. Paulus* y los bustos de ambos, afrontados¹⁸. Este último tipo es el de las monedas llamadas en los documentos *moneta bovum*, por llevar, en reverso, una yunta de bueyes.

2. *San Félix*. Gerona acuñó también moneda de vellón presentando en anverso el busto de un santo — o santo de medio cuerpo con corona y nimbo — a la izquierda¹⁹ y en reverso *Gi-*

¹⁷ Véase en HEISS, *Descripción de las monedas hispanocristianas*, t. II.

¹⁸ Véanse en BOTET, *Les monedes*, I, pp. 177-178.

¹⁹ Según la descripción de BOTET, *Les monedes*, I, p. 96.

runda, entre dos círculos de puntos, rodeando una mano abierta, vista por la palma. Este busto es el de san Félix Africano, mártir gerundense cuyo sepulcro fué hallado por el obispo de Gerona Mirón (970-984). En 1092, los documentos mencionan los *sous de plata de diners gerundensis monete*. De mucho antes, en 953 y 966, hay referencias a la moneda de gerona — *denarios* —. Los dineros de san Félix debieron ser anteriores a los de santa María, como más ligados a la tradición visigoda²⁰.

FELIPE MATEU Y LLOPIS

²⁰ Véase sobre la tradición de Recaredo *Las monedas visigodas de Gerona* en «Actas y Memorias de la Sociedad Española de Antropología, Etnografía y Prehistoria» (1947), pp. 167-178.

LLIBRES DE PIETAT

Com que, per un regular, els literats d'un país, mitjançant llurs produccions escrites amb la llengua que els és natural, són els que marquen les etapes diferents de la història d'una llengua ja formada i característica, comprenem molt bé que qui es miri les coses superficialment, en veure, per exemple, que els literats catalans — com passà durant els segles de la nostra decadència literària — abandonen la llengua pròpia, compti que aquella amb pocs anys ja devé morta.

Cal dir, però, i ben alt, limitant-nos cabalment al cas de Catalunya, que s'erraria de mig a mig qui cregués que, passada la nostra edat d'or, ja no hi hagué qui escrivís a Catalunya amb llengua catalana. A més de la riquesa en nombre i vàlua de la creació, durant aquells tres segles, de cançons populars de tota mena, i ultra les produccions, de caràcter diguem popular per no dir vulgar, amb les quals i segons el torn dels esdeveniments públics el nostre poble — que no deixà mai l'ús de la llengua catalana — expansionava, ingenu, els seus sentiments, ara d'admiració i lloança, ara d'ironia i mofa, podem dir sortosament que durant aquella llarga tongada no solament es publicaren molts llibres en català, sinó que la majoria d'aquests — i ho diem amb franca satisfacció — foren llibres de pietat, és a dir, produïts per aquella activitat que no s'entén de modes ni de política, com és el zel per a la salvació de les ànimes, a les quals instrueix i exhorta amb el mitjà indiscutiblement més planer i eficaç, que és la pròpia llengua.

A fi, doncs, de donar-ne, si més no, una mostra — que serà reduïda als llibres de pietat que detalladament toquen aquest punt de la llengua en la qual foren escrits —, n'esmentarem només cinc, els quals foren respectivament publicats en els anys 1573, 1592, 1662, 1665 i 1832.

Primer de tot és notable el llibre «Instruccions i advertiments», del cardenal Cervantes, publicat per primera vegada en català a Barcelona l'any 1573¹. Podem ben considerar aquesta obra com un tractat pràctic d'ascètica clerical, de teologia moral i de sagrada litúrgia adreçat particularment als clergues no massa entesos en llatí per mor de facilitar-los la pràctica comprensió de les disposicions donades pel Concili de Trento.

El zel pastoral de l'autor d'aquest llibre féu que hi reproduís, augmentant-lo encara, el llibre que, amb la mateixa finalitat apostòlica, ja havia publicat abans en italià quan fou arquebisbe de Salern. D'aquí ve que en el «Prohemi al lector» digui això:

Per ço havem fet posar y vertir aquest tractat, lo qual era en llengua italiana, en esta vulgar catalana per a utilitat pública, com dit és, i perquè així los sacerdots simples, que entenen poc llatí, com los llaïchs i seglars sen aprofiten.

Ocupa cronològicament el segon lloc dels llibres que hem triat, una «Exposició del salm *Miserere*», feta pel P. Salvador Pons, O. P.². De cada verset del *Miserere*, l'autor d'aquesta exposició en fa un capítol ben extensa, amb explicacions teològiques i piadoses de debò interessantíssimes. Seguidament hi ha un «Tractat de la Confessió (Contrició, Confessió i Satisfacció)». Llavors un altre Tractat per als que es confessen d'any en any, i

¹ «Instruccions y advertiments molt útils y necessaris pera les persones eclesiàstiques y principalment per als qui tenen cura de ànimes, axí de com se han de haver en ses persones, com en ensenyar e instruir a sos parrochians en públich y en lo secret de la penitència. Ordenats i compostos per lo Illustríss. y Reverendíss. Senyor don Gaspar Cervantes de Gaete, Presbytero Cardenal de la S. Església Romana y Archebisbe de la metropolitana Església de Tarragona. Estampat en Barcelona en casa de Claudes Bornat. Any 1573. Amb llicència y Privilegi de sa Excellència.»—En 8.º Entre la portada, les llicències, l'índex y el prohemi al lector, hi ha 16 pàgines davanteres. Llavors el text pròpiament dit té 454 pàgines.—Vegeu M. AGUIÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana* (Madrid 1923), n.º 71 y 72.

² «Exposició sobre del psalm *Miserere mei Deus* de David, ab un tractat del Sagrament de la Penitència, lo qual ensenya lo bon modo que han de tenir los penitents pera saberse ben confessar. Dirigit al molt Illustre i Reverendíssim Senyor Don Juan Dymas Loris, meritíssim bisbe de Barcelona. Compost per lo molt Reverend Pare Fra Salvador Pons, de l'Orde de Predicadors, mestre en arts, doctor y cathedràtic en Theologia, en la Universitat de Barcelona. Con llicència. Estampat en Barcelona, en la estampa de Jaume Cendrat. Any 1592. [1.ª edició]. Venense en la botiga de Miquel Menescal, llibreter en la Llibreteria.»—En 8.º Entre portada, aprovacions, llicència, 4 sonets laudatoris, epístola dedicatòria i pròleg, té 24 pàgines davanteres. El cos del llibre té 166 folis i encara hi ha 52 pàgines posteriors.—Vegeu AGUIÓ, op. cit., n.º 16.

després un altre pels que es confessen sovint. Encara hi ha un altre Tractat per lo que cal fer abans i després de combregar. Llavors ve la llista dels textos escripturístics, adduïts enllà del llibre, posats per ordre dels de la Bíblia. Hi ha encara una Taula alfabètica de les principals coses tractades en aquesta obra.

Noteu la franquesa apostòlica del Pare Pons quan en el «Pròleg al lector», entre altres coses, diu:

...he determinat explicar lo psalm penitencial del Miserere de tal manera que axí los simples com los doctes tots se'n puguén aprofitar, y tenir devant sos ulls un mirall de penitents, qual fonch David. I també perquè, havent predicat molts anys en esta ciutat lo sobredit Psalm, i havent treballat en traure algunes exposicions profitoses, volria que tots se aprofitassen de mos treballs. I finalment perquè he vist en nostres temps la falta que ya de alguns llibres en cathalà per aprofitar als simples. La qual falta molts doctors cathalans agueren pogut soprir millor que yo, però, veent esta ocasió tant gran, no me ha aparegut deixar-la passar per alt.

Per l'acceptació que tingué, com ho proven les moltes edicions que se'n feren, fou cèlebre el llibre devot popularment denominat «Llibre del Roser», del qual ens toca ara parlar³.

En el «Pròleg de l'autor al devot lector», amb un enginyós afany d'apostatolat, el Pare Taix adverteix, entre altres coses curioses, que el Rosari té 150 Avemaries, com el Salteri de David 150 salms. I perquè amb el Rosari puguem pujar al cel, com es pujava al temple material amb 15 graons, es diuen 15 Parenostres. L'agrupar de 10 en 10 les Avemaries fa pensar en els 10 manaments de la llei de Déu; i les tres cinquantenes d'elles ens aviven la fe en les tres divines Persones. Diu encara que ha distribuït el llibre en quatre parts o distincions, en la primera de les quals hi ha l'origen del Rosari, de la Confraria i ses excellències, amb

³ L'exemplar de la «Biblioteca Balmes» del qual ens hem servit, té fora la portada; però per deduccions confirmades sabem que pròpiament l'obra és dita: «Llibre dels miracles de N. S. del Roser y del modo de dir lo Rosari de aquella. Compost per lo molt R. P. Fr. Jeroni Taix, Dr. en Sagrada Teologia, de l'Orde de Predicadors». [Barcelona, A. Lacavalleria 1662]. — Confirma la denominació popular de «Llibre del Roser» amb què s'esmentava l'obra en la nostra Catalunya tan gloriosament rosariana, el fet que, després del Pròleg enllà del llibre, sempre la pàgina esquerra s'encapçala amb els mots: «Distinció primera (segona, tercera i quarta)»; i el capçal de la pàgina dreta diu sempre: «del llibre del Roser». Passat d'unes pàgines davanteres, el llibre té 200 folis. — Vegeu A. PAU, *Manual del Librero*, VII, p. 7.

una breu exposició del Parenostre i Avemaria. En la segona distinció ofereix la manera de contemplar els quinze Misteris. En la tercera, que és la més extensa, conta els miracles, i en la quarta posa la confirmació d'aquesta devoció feta pels Sants Pares de Roma.

Parlant, cap al final del «Pròleg» de dues altres edicions anteriors i singularment d'aquesta, el Pare Taix, amb molt estimable franquesa, diu:

... la primera vegada s'emprèntà, perquè axí me ho manaren, lo fui en llengua castellana, y ara novament haventlo corregit y afegit la segona part dels miracles, y taula de tot lo llibre y algunes altres coses. També se és empremtat axí afegit en València en llengua castellana, y essent yo natural cathalà, pareixia que feyha injúria als meus cathalans y a la mia llengua, he volgut pendrer aquest treball de fer-lo en llengua cathalana, y posar-hi no solament lo que he posat en la darrera impressió castellana; però afegir-hi moltes altres coses, com clarament veurà qui los dos llibres costejat voldrà.

Curiós també resulta un llibre que conté el piadós exercici del *Via-Crucis*, d'autor anònim⁴. Després de l'Oració i Meditació de cada una de les dotze primeres Estacions, n'afegeix tres «per a qui les voldrà fer après de la *Via-Crucis*», i són les actuals XIII i XIV, i una altra, que és la baixada als llims i la gloriosa resurrecció. Hi ha després una lletania en llatí sobre la Passió de Jesús. Precedeix un pròleg «Al lector» que diu això:

Encara que en esta Província de Catalunya comunament se entenga la llengua castellana, per los continúos sermons que ab ella se predican, y la comunicació de las nacions, continuada de tants anys, ab tot, la experiència ensenya que molts ne restan dejuns, en particular la gent del vulgo, lo que se experimenta més en las vilas y pobles petits y aldeas. Y axí considerant... que moltas personas devotas procuran a solas reiterar entre any esta devoció valentse de alguns llibres destas Meditacions, que, per ésser en llengua castellana, no poden ésser tan a propòsit als poch versats en ella, com los escrits en llengua cathalana, mogut per ço de la caritat y amor del pròxim, un devot destos Misteris ha traduït en nostre vulgar cathalà les Meditacions y Oracions de las Estacions de la *Via-Crucis* que ... com-

⁴ «Professó de la *Via-Crucis* ab sas oracions y meditacions per un devot de aquest sant exercici. En Barcelona, per Antoni Cavalleria. Any 1665.» En 16.º El llibret té, tot plegat, 108 pàgines impreses. Aquesta és l'edició primera d'aquest opuscle; vegeu AGUILÓ, op. cit., n.º 501.

pongué Lope de Vega Carpio, y estampà en Barcelona en lo any 1629, a fi de què no sols las personas particulars qui no entenen té la llengua castellana pujan valer-se'n, però encara en las vilas, aldeas y Parròquias ahont no està, puga introduir-se tant santa devoció.

L'últim llibre de pietat del qual ens toca fer esment, titulat «Iglésia de Christo», té dos volums i és de les darreries de la decadència literària catalana. El seu autor el publicà mogut pel seu zel ardorós en la defensa de la fe i de la doctrina catòlica, aperduades llavors dolorosament en la nostra terra ⁵.

En el «Pròleg», de molta arrencada, d'aquesta vibrant apolo-gètica popular, diu l'autor:

És veritat que de compendis de Religió jan tenim varios, però són en castellà; y com la gen del camp, y de quatre parts las tres de nos-tres menestrals y demás treballadors, no entenen paraula castellana, de aquí és que nols llegeixen, y se quedan en una estúpida ignorància sobre un punt tan important com és l'origen y divinitat de la Religió que professan. Una prova de assò és quells compendis de Religió són enterament desconeguts en la classe laboriosa del poble català; y só de parer que continuaran aixís mentras sels presentaren en altra llen-gua que la sua. A vista de això, y al veurer que de esta ignorància ha sabut tant aprofitar-se la impietat, me he determinat a publicar estos quaderns en nostra llengua catalana... També me ha mogut a escriurer en català lo veurer que els francesos ho fan, circulan las suas impresions en nostra idioma, extrahuen de esta manera lo diner de la Província y llevan la feyna a nostres impressors.

Vistes aquestes curtes però eloqüents mostres dels molts lli-bres de pietat publicats en català durant la decadència de la nos-tra llengua literària, ens sembla que bé podem assegurar que, ni que tots no diguessin explícitament allò que, parlant de la llen-gua en què són escrits, diuen els que acabem d'esmentar, no n'hi hagué cap que en esperit hi estigués en desacord, posat el to

⁵ *Primer volum*: «Iglésia de Christo desde Adam fins a nosaltres, dividida en las set edats del món... Acompanyada de moltas notas instructivas y curio-sas que demostren ser ella Divina, y qual és la verdaderament de Christo entre la multitut que's titulan christianas. Per lo P. Presentat Fr. Jaume Pontí, dominico. Ab llicència. Barcelona. En l'estampa de la Viuda y Fills de D. Anton Brusi. Mes de abril de 1832». [1.ª edició] — En 8.º El llibre té 400 pàgines. *Segon volum*: «Iglésia de Christo. Sèptima edat que comensà en lo naixement de Jesús, any 4,000, y durarà fins a la fi del món. Esta conté la 2.ª part o Testament Nou. Acompanyada...». — Aquest volum té 300 pàgines. — Vegeu ΑΓΓΙΛΟ, op. cit., n.º 36.

essencial que han de tenir els llibres de pietat, to respectuós però familiar, ja que la pietat és simplement l'amor a Déu considerat com a Pare.

A més, i de cara a la història de la nostra llengua, cal reconèixer ben de gust que si el providencial zel apostòlic del gran Ramon Llull féu que la major part de ses múltiples obres fos escrita en català quan els poetes nostres d'aquell temps no gosaven escriure sinó en provençal, en l'època llarga i relativament moderna de la decadència literària de la llengua catalana, mentre gairebé tots els literats catalans deixaven de banda la llengua nostra, també providencialment el zel apostòlic féu que, entre les obres que encara es publicaren en català, fossin vistosa i excelsa majoria en llur nombre incomputable els llibres de pietat.

JOAN PUNTÍ I COLLELL, PREV.

LA MISA DEL SAGRADO CORAZÓN DE JESÚS

Quizás hubiera sido mejor, en el enunciado de este artículo, poner el plural: «las Misas del Sagrado Corazón», pues se conocen varios textos eucológicos de esta fiesta, pero como hoy se ha llegado a la unificación de estos formularios, por haber entrado esta misa en el calendario de la Iglesia universal, intentaremos recordar las diferentes corrientes que han desembocado en este hecho histórico, que como todo hecho de esta naturaleza ha de tener sus antecedentes y su desarrollo, y todas las misas que describiremos no son otra cosa que anillos de una misma cadena. Además, a través de estos textos aparece claro el fin principal de esta fiesta, notándose ya en los primeros que el objeto que se perseguía era excitar entre los fieles el amor y gratitud al Corazón deífico, mientras en los sucesivos formularios, manteniendo esta misma finalidad, se iba perfilando otro fin, que es el de reparación y expiación que debemos al Corazón de Cristo, definitivamente recogidos ambos en la Misa actual «Cogitationes».

* * *

La devoción al Sagrado Corazón de Jesús es relativamente moderna: por esto es inútil buscar un texto eucológico de la misma entre los antiguos Sacramentarios. El P. Loew, en un artículo publicado en «Rivista liturgica», de Finalpia (Savona), 30 (1955) 209 y ss., titulado: *Il Sacro Cuore di Gesù nella storia liturgica*, recoge la noticia de que la Misión de la Compañía de Jesús del Brasil dedicó el año 1585 una iglesia en honor del Sagrado Corazón de Jesús, «primer acto de [su] culto en la Iglesia católica».

Habríamos de recordar, para enmarcar esta devoción en el tiempo y en el espacio, a san Juan Eudes (1601-1680), gran propagador de la devoción a los Sagrados Corazones de Jesús y de María y fundador de la Congregación de este nombre. Gran cen-

tro de la propagación al Sagrado Corazón fué, poco después, Paray-le-Monial, que cobró gran importancia por haber sido favorecida con las célebres revelaciones del Sagrado Corazón una religiosa de la Visitación, hoy levantada a la gloria de los altares: santa María Margarita Alacoque (1647-1690).

Las corrientes de la espiritualidad del siglo xvi, principalmente en Francia, estuvieron impregnadas de estas devociones del Sagrado Corazón de Jesús y del Sagrado Corazón de María, aunque después de las revelaciones de santa Margarita se separaron, y la devoción al Sagrado Corazón de Jesús fué la guía y directriz de la del de María.

Limitándonos al tema que nos hemos impuesto, debemos empezar por la misa que compuso san Juan Eudes.

LA MISA «GAUDEAMUS»

El P. Loew, en el artículo citado, página 209, dice que san Juan Eudes compuso un Oficio y una misa en honor del Sagrado Corazón de Jesús, que el cardenal Luis de Vendôme, legado a latere de Clemente IX, aprobó para las religiosas de la Caridad, de Bayeux, el 2 de junio de 1668, y casi dos años después, el 8 de marzo de 1670, el obispo de Rennes para la Congregación Eudista. El formulario de esta misa fija como día de la fiesta del Sagrado Corazón el 30 de agosto, pues no habían tenido lugar aún las revelaciones de santa Margarita Alacoque para que se celebrara el viernes después de la octava del *Corpus*.

Tanto para Bayeux como para la Congregación de los Sagrados Corazones de Jesús y de María, estos textos fueron aprobados por la Santa Sede el 3 de junio y el 12 de diciembre de 1661 respectivamente. El año 1692, el obispo de Bengançon la había aprobado para su diócesis.

En los Decretos de autorización se hace constar que se concede precisamente por el uso antiguo que han hecho de la misa «Gaudemus»: «Ratione longiosissimi temporis spatii quo ... recitari consueverunt sufradicta officia et missa anno 1668 die 2 iulii admissa a Cardinali de Vendôme ... non exclusis praefatis et sequentiis» (Reg. 1860, f. 150 A.).

La secuencia era: «Venite, gentes, currite | ad Cor Jesu mitissimum». Y entre los propios concedidos el año 1955 a Nancy (Nancien et Tullen) se permitió también esta prosa o secuencia.

Faltando en el Archivo de la Congregación muchas *positiones* de los Decretos relativos a esta fiesta del Sagrado Corazón, nos apoyamos, al afirmar que la misa que compuso san Juan Eudes fué ésta, cuyo Introito empieza con la palabra «Gaudeamus», en el cuaderno de misas propias de la diócesis de París, aprobadas por la Congregación de Ritos el 27 de junio de 1923. Esta misa «Gaudeamus» figura entre las votivas y es la primera de las mismas (pp. 126-127). Y para probar la fuente de este texto dice claramente: «Ex operibus b. Ioannis Eudes), y en los lugares para donde fué concedida, siempre figuran, empezando por el mismo Introito, la del Corazón de Jesús y la del Corazón de María.

Y conforme a esta copia de París es el texto que describiremos:

Missa «Gaudeamus». Die xx octobris.

1.) INTROIT. *Gaudeamus omnes in Domino ... manet in aeternum.*
Ps. 110: Confitebor tibi, Domine ... et congregatione.

2.) ORAT. Pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui propter nimiam caritatem, qua dilexisti nos, dilectissimi Filii tui Cor amantissimum, nobis ineffabili bonitate donasti, ut te uno corde cum ipso perfecte diliganus: praesta quaesumus, ut cordibus nostris inter se et cum Corde Iesu in unum consummatis, omnia nostra in humilitate et caritate Eius fiant, atque ipso interveniente, iusta cordis nostri desideria compleantur.

3.) EPIST. Lectio Ezechielis prophetae, 36, 23-7: Haec dicit Dominus Deus. Sanctificavi nomen meum ... in medio vestri.

4.) GRAD. Galat. 4, Philipen. 2, Ephes. 5: Quoniam estis ... Io. 11, 15. Sicut dilexit me Pater ... in dilectione mea. All. All. — V / . Ps. 56, 11 Mac. 1: Paratum cor in eum, Deus cordis mei, paratum cor meum Deus, ut quae placita sunt tibi, faciam semper corde magno et animo volenti.

TRACT. Improperium ... gratis. Ps. 68. V / . Io. 19: Dum penderem ... sanguis et aqua. V / . Cant. 2: Surge, propera ... veni. V / : Cant, 2, Apoc. 1: Ecce caverna ... sanguine suo.

TEMPORE PASCHALI. Allel. Allel. Pax vobis ... Luc. 24 et Io. 15.

5.) EVANGEL. Io. 15, 9-16. Dixit Iesus discipulis suis: sicut dilexit ... diligatis invicem.

Credo in missa votiva solemnium tantum.

6.) OFFERT. Ps. 19. Memor sit Dominus ... tuum confirmet.

7.) SECR. Cordibus nostris, Omnipotens Deus, Spiritum et Cor dilectissimi Filii tui Jesu benignus infunde: ut nos, uno Spiritu et uno

corde cum ipso, unam eandemque Hostiam offerentes, tibi etiam nosmetipsos atque omnia nostra immolare mereamur.

8.) **PRAEFAT.** Qui in terris conversatus sacrum Cor suum nobis proposuit mansuetudinis et humilitatis exemplar, sed et ipsum in Cruce, ut misericordiae suae paterent viscera, lancea militis voluit aperiri. Hoc est enim divini Amoris sacrarium, de cuius plenitudine omnes accipiunt. Hic fons vitae indeficiens, unde virtutum omnium carismata perpetuo derivantur. Hoc sacrum caritatis adytum, in quo paratur iustis requies, peccatoribus perfugium, solamen maestis, et robur languentibus.

9.) **COMM.** Per Cor tuum, amantissime Iesu, amoris et doloris impetu pro nobis in morte disruptum, exaudi clamantes ad te, et miserere nobis, et posside cor nostrum in aeternum.

10.) **POST COMM.** Exaudi, quaesumus, clementissime Pater, preces familiae tuae, toto corde tibi prostratae, et praesta; ut amantissimi Cordis dilectissimi Filii tui ardentissima caritas, cordis nostri penetralia infundens, divinum nobis fervorem praebeant, nosque sui participes potenter efficiat, ut eodem corde sacratissimo interveniente, corda nostra in igne tui amoris, atque in flamma aeternae caritatis tibi iugiter immolentur, et iusta eorum desideria compleantur.

LA MISA «VENITE»

La historia de esta Misa «Venite» no puede ser completa por la falta de documentación en la Congregación de Ritos, y además por el gran número de retoques o correcciones que ha sufrido con el tiempo.

El P. Loew dice en su artículo citado, página 210, que fué compuesta por el P. de Gallifet en 1688, siendo autorizada para la diócesis de Coutances por su propio obispo. Una confirmación de esta fecha podría quizá deducirse del hecho que en el texto que citaremos, y que se halla en la Congregación de Ritos, para los Trapenses, se halla la conmemoración del Corazón de María, pues, como hemos dicho, después de las apariciones de Paray-le-Monial, las devociones a los Sagrados Corazones no siguieron un desarrollo paralelo, afianzándose y adelantándose la del Sagrado Corazón de Jesús y siguiéndola con algún retraso la del Sagrado Corazón de María.

La *collecta* o primera oración de esta Misa «Venite» fué presentada ya el año 1727 para su aprobación a la Congregación de Ritos, formando parte del Oficio del Sagrado Corazón que com-

puso el P. de Gallifet. En el Decreto aprobando este Oficio se hace constar que fué sometido a la revisión y corrección de los cardenales de Albano y Belluga en el año 1728 y presentado de nuevo en el año 1901. Y en el Decreto de aprobación de este mismo año se hace constar que fué «in meliorem formam reductum» por el P. Xav. de Franciosi. Esta vez fué aprobado en la Audiencia del 8 de mayo de 1901. En el Decreto se hace constar la paternidad del P. de Gallifet y se alega la causa por que no fué aprobado anteriormente: «quia tunc temporis non visa fuit opportuna institutio festi S. Cordis» (Arch. Cong. Rit. 1901 y publicado en «Analecta ecclesiastica» (1901) 255-258. El título del Decreto es: *Rhemen*.

Si esta *collecta* y este Oficio no lograron la aprobación oficial de la Iglesia, sí la obtuvieron desde fines del siglo XVIII de las autoridades eclesiásticas locales. Véase el libro:

Officium SS. Cordis Iesu, iuxta Ritum antiqui Breviarii sacri Ordinis Cisterciensis ad usum monasteriorum reformationis Vallis sanctae beatae Mariae de Trappa.

Iussu et auctoritate Rmi. D. Augustini, primi vallis s. Mariae abbatis, omniumque eiusdem Primitivae Observantiae Monasteriorum Patris immediati.

«Typis Monasterii Einsidlensis, per Franciscum Salesium Benziger. 1796.» La fiesta figura en: Dominica III post Pent. y la oración es la de la Misa «Venite»: Domine I. C., qui ineffabiles.

La misma *collecta*, con algunas pequeñas diferencias y en el mismo día del Domingo III, se halla en otro Oficio impreso: «Ex officina Keating, Brown & Keatine, Typographia Reverendis. Vic. Apost. in Via Ducis iuxta Quadrum, vulgo Grosvenor Square». sin año.

A pesar de esto, no sería convicción general de la Trapa poder celebrar este Oficio y misa, pues fué presentado de nuevo a Roma, para su aprobación, el año 1842, alegando el abad de la Trapa que el obispo Saginen. les concedió, el año 1835, este Oficio y la Misa «Venite», pero que, dudando de la facultad de dicho obispo acerca de la extensión de tal rezo, el año 1842 lo presentan para su aprobación. Y es la misma Misa «Venite» que figura a continuación:

a) Misa «Venite».

1.) INTROIT. *Venite ad me omnes qui laboratis ... vestris. Ps. Paratum cor meum Deus ... cor meum.*

2.) ORAT.: Domine Iesu Christe, qui ineffabiles Cordis tui divitias ecclesiae sponsae tuae singulari dilectionis beneficio aperire dignatus es, concede propitius et ut tantum amorem agnoscentes, et iniuriis tibi ab ingratis hominibus illatas. (No podemos, a causa de las grandes variantes, anotar aquí, o intentar reducir a una fórmula común esta oración. Compárese con las siguientes misas y sobre todo con la Cisterciense que decía así: sponsae tuae novo beneficio, aperire dignatus es, concede ut huius sacratissimi Cordis ab ingratis hominibus illatas, dignis obsequiis compensare valeamus.)

3.) EPIST. Isai. 53: Vere langores ... quis enarravit.

4.) GRAD. Pater Domini nostri I. Christi ... cordibus. V. Ut possitis comprehendere ... et profundum. All. All. V. Gratia vobis et pax ... sanguine suo.

5.) EVANGELIO. S. Io. 19: Iudaei ... transfixerunt.

6.) OFFERT. Christus dilexit nos ... (ut in sequenti).

7.) SECR.: Cordibus nostris, omnipotens Deus, Spiritum et unctionem dilectissimi Filii tui benignus infunde, ut nos uno spiritu et uno Corde cum ipso unam eandemque hostiam immolantes, tibi etiam nosmetipsos munus aeternum offerre mereamur.

PRAEFAT, propria: Qui in terris conversatus.

COMM. Cor meum et caro ... in Deum vivum.

POSTCOMM.: Exaudi, quaesumus, clementissime Pater. preces familiae tuae toto corde tibi prostratae, et praesta, ut amantissimi Cordis dilecti filii tui immensa caritas, cordis nostri intima magis ac magis penetrans, divinum in nobis semper augment fervorem. (Misal o. Cist. Trapa, 1842).

b) En el Misal de París hay la siguiente:

Dominica 11 iulii. Infesto SS. Cordis D. N. Jesu Christi. Solemne maius.

INTR.: *Venite ad me* ... corde. Matth. II. Ps. 135: *Confitemini* ... misericordia eius.

ORATIO: Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui in sacratissimi dilecti Filii tui Corde gloriantes. praecipua eius in nos caritatis beneficia recolimus, de caelesti illo donorum fonte supereffluentem gratiam accipere mereamur.

EPIST. Lect. epist. b. Pauli apost. ad Ephesios c. 3.

Fratres: flecto genua ... in saecula saeculorum. Amen. (Parte de la actual.)

GRAD. Haurietis aquas ... universas terra. Is. 12 V/. Unus militum ... aqua. Io. 19. (La comm. actual.) All. All. V. / Gratia vobis ... sanguine suo. All. Apoc. 1.

SEQUENTIAS Fas sit, Christe, mysteria | Amoris tui pandere ...

EVANG. Io. 15. Dixit J. discipulis suis: sicut dilexit ... nota feci vobis. CREDO.

OFFERT. Christus dilexit nos ... suavitatis. Ephes. 5.

SECR.: Pater misericordiarum, qui propter nimiam caritatem tuam, qua dilexisti nos, Unigenitum tuum nobis ineffabili bonitate donasti; praesta, quaesumus, ut cordibus nostris in te cum Corde ipsius in unum consummatis, dignum tibi offeramus obsequium.

PRAEFAT.: ... qui in terris conversatus, sacrum Cor suum nobis proposuit mansuetudinis et humilitatis exemplar; sed et ipsum in cruce, ut misericordiae paterent viscera, lancea militis voluit aperiri. Hoc est enim divini amoris sacrarium, de cuius plenitudine omnes accipiunt: hic fons vitae indeficiens, unde virtutum, omnium charismatum perpetuo derivantur; hoc sacrum caritatis adytum, in quo paratur iustus requies, peccatoribus perfugium, solamen moestis et robur languentibus.

COMM. Vivo, iam non ego ... pro me. Gal. 2.

POSTCOMM.: Mitis et humilis Cordis tui memoriam venerantes, fac nos, Domine, mansuetudinem et humilitatem te magistro ediscere; ut promissam pacem et requiem animabus nostris invenire mereamur.

Después se anota que «Missa votiva major de SS. Corde D. N. J. C. quae in pluribus Ecclesiis celebratur prima Feria VI cuiusque mensis, iisdem subiacet legibus ac Missa votiva major de SS. Sacramento».

Es curioso que a continuación se publiquen no sólo las partes variables *pro temporum diversitate*, como *tractus*, *temp. pasch.*, sino también las tres oraciones, la Epístola y el Evangelio.

c) Y en el de Lion. (Suplem. 1771), la misma con algunas variantes.

Feria VI ... In festo sacratissimi Cordis Dom. nostri Iesu Christi.

1.) INTROIT.: *Venite ad me omnes. Math. XI, 28.*

Ps. 135. Confitemini Domino quoniam bonus ... misericordia eius.

2.) ORATIO. Domine Iesu Christe, qui ineffabiles Cordis tui divitias ecclesiae sponsae tuae aperire dignatus es: concede propitius ut gratiis coelestibus, ex hoc dulcissimo fonte manantibus corda nostra ditari ac recreari mereantur.

3.) EFPIST. *Ad ephes. 3, 14-19*: Flecto genua ... plenitudinem Dei.

4.) GRAD. Ostendit mihi angelus ... lignum vitae, Apocal. 22, /. V. Hic est qui ... Christus All. All. qui sitit. Apocal 22, 17 ... gratis. All.

SEQUENTIA: *Venite cuncti currite...*

5.) PRAEFATIO (copiamos sólo algunas ideas): sed et Ipsum in cruce, ut misericordiae suae paterent viscera, lancea militis voluit aperiri ... divini amoris sacrarium ... paratur iustus requies, peccatoribus perfugium, solamen mestis et robur languentibus...

6.) EVANGELIO: Io, 19, 34-7: Unus militum...

7.) CREDO.

- 8.) OFFERT. Eph. 5, 2: Christus dilexit nos ... suavitatis.
- 9.) SECR. Illo nos igne.
- 10.) PRAEF. Propri qui in terris conversatus...
- 11.) COMM. Gal, 2, 20: Vivo, iam non ego...
- 12.) POSTCOMM. Concede, quaesumus, Domine, divini Cordis...

LA MISA «HUMILIAVIT»

Las revelaciones del Sagrado Corazón de Jesús a santa Margarita de Alacoque (1673-1675) pidiendo se instituyera una fiesta en honor de su deífico Corazón el viernes después de la octava de *Corpus*, fueron divulgadas principalmente por los jesuitas Padres Croiset, de Gallifet y Claudio de la Colombière (hoy beato). Claro que el terreno para la difusión de este culto estaba ya abonado por los trabajos y esfuerzos de otros apóstoles de dicha devoción, principalmente por el P. Juan Eudes (1601-1680), beatificado el 25 de abril de 1909 y canonizado el 31 de mayo de 1925. Tan preparado estaba este campo, que, principalmente en Francia, todo antijansenista era un propagador de la devoción al Sagrado Corazón, incluso algún fundador de Institutos religiosos, como el P. Nicolás Barré. En Rouen, en la primera mitad del siglo XVIII, había ya una Comunidad de Hermanas que habían tomado este nombre: «Sœurs du Sacré Cœur».

La segunda de las misas que fué aprobada con culto local fué compuesta por el mencionado P. de Gallifet y fué aceptada para su diócesis por el obispo de Coutances y, pocos años después, en 1692, por los de otras diócesis de Francia.

No sabemos cuál de estos dos textos («Gaudeamus» o «Venite») fué presentado para su aprobación el año 1697, pues las «Positio-nes» o Portulatorias correspondientes a esta causa faltan en su respectivo lugar. Podría también haberse presentado tanto la fórmula que empieza «Gaudeamus», compuesta por san Juan Eudes, como esta otra «Venite».

Hemos de seguir, por esta falta de documentos, al P. Loew, el cual, en su artículo citado, página 212, dice que la petición de la aprobación de la misa del Sagrado Corazón fué presentada por las religiosas de la Visitación y por el episcopado francés, apoyado por el rey de Polonia, Federico Augusto, y por Felipe V

de España. Era promotor de la fe un personaje hábil y bien preparado para su cargo fiscal: monseñor Bottini.

Por lo que nos dice Lambertini en su obra *De beatificatione...*, párrafo 24, sabemos que en su oposición a la concesión de esta fiesta contestaba a las ideas expuestas por su antecesor Bottini; y al argumento aducido por el abogado que escribía en favor de la fiesta de que el corazón era el centro y la sede del amor replicaba que no podía basarse en tal motivo la concesión, pues esta teoría hallaba muchos contradictores entre los filósofos modernos, que situaban y localizaban el centro del amor en el cerebro. Y, como es natural, la Iglesia ha de ser prudente cuando la ciencia no es unánime en el reconocimiento de una verdad.

Otra razón que alegaban los postuladores de esta fiesta era la semejanza con la creación de la del *Corpus*, también instituida por unas revelaciones. Y al paralelismo de ambas causas, Lambertini negaba reciamente la paridad. Admitía el Promotor que hubo unas revelaciones para la fiesta del *Corpus*, pero negaba de una manera absoluta que la concesión de la misma hubiera sido debida a tales revelaciones. Urbano IV accedió a la concesión de la festividad del *Corpus* porque las revelaciones fueron averadas por un milagro: el de Orvieto, que fué plenamente comprobado.

Lambertini preveía también la multiplicación de peticiones, de otras fiestas, de otros órganos o partes del cuerpo de Jesús, como la fiestas «de latere Christi, de oculis, de lingua Jesu, etc.», como ha sucedido después, superando en algunos casos las objeciones escrupulosas alegadas por Lambertini.

La reina María de Inglaterra, «Ubbidientissima Figlia Maria R.», el 23 de septiembre de 1696 interponía su recomendación a la súplica de la Superiora de la Casa Madre de las religiosas de la Visitación, a fin de poder celebrar cada año la fiesta del Sagrado Corazón de Jesús, que podría fijarse al primer viernes después de la octava del *Corpus*, con permiso de poder celebrar la misa en honor de dicho Corazón a todos los sacerdotes que en aquel día celebraran en los monasterios de la Visitación (Archivo Congr. Ritos, Decreto 1697-1698, 134 v).

Fué nombrado ponente de esta causa el cardenal de Ianson, y abogado de la misma el procurador del Palacio Apostólico, Frigidiano Castagnori. En el memorial impreso que presentó a los

cardenales de la Congregación enumera todos los textos de la Sagrada Escritura que pueden referirse al Corazón de Cristo, y los santos, desde los apóstoles y evangelistas, que pueden tener relación con esta devoción, entre los cuales cita textos de las cartas de santa Teresa y la fiesta de la santa que menciona la transverberación de la misma, según se lee en la lección V de su Oficio, y las palabras que santa Rosa de Lima oyó del Señor: «Rosa Cordis mei, tu mihi sponsa esto», según se lee en la Bula de la Canonización dada por Clemente X. Y como en aquel tiempo se discutía la causa de la canonización de san Miguel de los Santos, se alude también al don «commutationis sui cordis cum Corde Christi». Castagnori quiere, además, defender esta petición presentando el objeto de la devoción al Sagrado Corazón, que es el inmenso amor del Hijo de Dios, al que se debe corresponder por parte de los hombres con acciones de gracias y reparaciones. Hace resaltar también la importancia de este órgano, que es el más importante para nuestra vida, y fuente y sede del amor: «ubi cor, ibi dilectio», según san Bernardo.

Recuerda las devociones surgidas entonces: las *Stigmata* de san Francisco, las Cinco Llagas, el Nombre de Jesús. La propagación de la devoción al Corazón deífico en Francia y otras naciones, con la multiplicación de cofradías intituladas a su nombre, indulgenciadas por Clemente X, obedecen a esta manera de pensar.

Pero como todo lo santo, para afianzarse, debe llevar el sello de la contradicción, el primer escollo lo halló esta devoción en el Promotor de la Fe, monseñor Bottino, que, cumpliendo la función propia, se opuso a la concesión de la gracia, alegando la novedad de la devoción. La petición siguió su curso normal, y el 19 de enero de 1697 se encargó al cardenal Janson que estudiara la causa y refiriera después; y en la Congregación, que se reunió el 30 de mayo del mismo año, el sobredicho cardenal ponente propuso que en lugar de aprobar un texto litúrgico nuevo se concediera a las visitandinas la misa de las Cinco Llagas: «Humiliavit». Decisión que aprobó el Papa el 3 de abril de dicho año.

Este Decreto, que lleva por título «Gebennen», puede verse en la Congregación de Ritos (Decreto años 1697-1698, fol. 134) y

también en el libro de Benedicto XIV *De beatificatione et canonizatione sanctorum*, lib. IV, parte II, cap. XXXI, párrafo 19.

El P. José Loew, redentorista, en la «Rivista liturgica» 30 (1953) 209-216, en un artículo titulado *Il Sacro Cuore di Gesù nella storia liturgica*, resume las noticias que damos en este párrafo, atribuyendo el cargo de Promotor de la Fe a monseñor Próspero Lambertini, el futuro Benedicto XIV, pero sólo considerando que dicho Lambertini figura con tal cargo en la petición de que vamos a tratar inmediatamente (1727-1729) se puede conjeturar el descuido de dicho Padre Vice-Relator General de la Sección Histórica de la Congregación de Ritos.

LA MISA «MISEREBITUR»

A la petición, pues, del culto litúrgico del Sagrado Corazón de Jesús no se quiso acceder por parte de la Santa Sede a principios del siglo XVIII: *non proposita* fué la contestación dada por la Congregación de Ritos el 12 de julio de 1727, y aunque dos años después, cuando fué nuevamente propuesta, Próspero Lambertini, que empezó su carrera de Promotor con el nombre de *Comes Lambertini* y también de *advocatus Lambertini*, la terminó promovido al arzobispado de Ancona, cuando fué reasumida la causa y resuelta negativamente el 30 de julio de 1729 bajo el peso de la losa de plomo de su autoridad, que quedaba viva e influyente a pesar de su ausencia de Roma. Cuando, elevado a la cátedra apostólica con el nombre de Benedicto XIV, al publicar su obra maestra *De beatificatione*..., en su libro IV, parte II, cap. XXXI, párrafos 23 y 24, parece como que se complaciera en narrar estos triunfos.

Pero la devoción al Sagrado Corazón, como un río de lava, se extendía. Y por las fechas casi podemos conjeturar que, apenas fallecido Benedicto XIV, tomó la cuestión otra vez un cauce canónico o legal.

En efecto, fallecido dicho papa el año 1758, hallamos ya, pocos años después, que la cuestión había sido introducida nuevamente en la Congregación de Ritos y que había sido nombrado Ponente de la misma el cardenal de san Clemente, habiendo de

sufrir un retraso por la necesidad de un nuevo Ponente. Este nuevo Relator fué el cardenal Albani, que recibió el encargo de referir en la causa el 23 de junio de 1764 {

Ex audientia Santissimi die 23 iunii anni 1764 Sanctissimus benigne deputavit in Ponentem seu Relatorem Rmum. Albani, episcopum Sabinen; qui videat et referat in Sacra Rituum Congregatione: I. Burghesius, S. R. C. secretarius.

Arch. Cong. Reg. 1764.

En la Congregación del 11 de mayo de 1765 se trató de la *Causa regni Poloni*: fué escrito por el Secretario el resumen de la decisión para extender después el correspondiente Decreto:

Approbationis Officii et Missae propriae Sanctissimi Cordis Domini nostri Iesu Christi pro episcopis regni Poloniae, qui specialiter supplicarunt, necnon pro archiconfraternitate Urbis sub titulo Sanctissimi Cordis Iesu, referente Eminentissimo Albani, episcopo Sabinensi, Ponente.

Pro gratia duplicis maioris.

Arch. Congr. Rit. Reg. 1765.

Había el interés de terminar pronto, y el 26 de enero hubo otra Congregación sobre el mismo asunto:

Polona.

Concessionis offitii et misae propriae in honorem sanctissimi Cordis Domini nostri Iesu Christi pro regno Poloniae, pro catholicis Hispaniarum regnis, necnon pro archiconfratria sub titulo eiusdem sanctissimi Cordis in Urbe, referente Eminentissimo Albani, episcopo Sabinensi:

Pro gratia pro episcopis regni Poloniae, qui specialiter supplicarunt, nec non pro archiconfraternitate Sami. Cordis Iesu, et ad Eminentissimum Ponentem cum Promotore Fidei, ut tam officium quam missa transmittantur per manus, et ad Em. Ponentem iuxta mentem.

Et mens est quod decretum transmittatur per manus.

Congreg. 26 enero 1765.

Pocos días después, el 6 de febrero, se firmó el Decreto, en el que se hace constar que con él sólo se amplía el culto ya aprobado. Es de advertir, no obstante, que este Decreto se entiende solamente para el reino de Polonia y para la Cofradía del Sagrado Corazón de Jesús, habiendo cancelado en la en la Audiencia del Papa: «pro catholicis Hispaniarum regnis», quedando li-

mitada la concesión: «pro gratia, pro episcopis Poloniae et pro archiconfraternitate...». (Arch. Congr. Rit. Decr. 1763-5, f. 211 v.)

Y el Decreto no se hizo esperar. Se recuerda la devoción casi universal y se deroga expresamente la decisión negativa del 30 de julio de 1729:

Cultum [Sacri Cordis Iesu] ... iam hodie esse per omnes fere catholici orbis partes, faventibus earum episcopis, propagatum, saepe etiam a Sede Apostolica decoratum millenis indulgentiarum Brevibus datis ad innumeras propemodum confraternitates sub titulo Cordis Iesu canonice erectas; simulque intelligens huius officii et missae celebratione non aliud agi quam ampliari cultum iam institutum et symbolice renovari illius naturam ... praevio recessu a decissis sub die 30 iulii 1729 ... deliberatura deinceps de officio et Missa rite approbandis.

Reg. 1763-65 f. 244. Decr. 6 febrero 1765.

Concedida esta gracia, faltaba concretar el texto litúrgico, y el 11 de mayo del mismo 1765 se trató de él, aprobándose la misa «Miserebitor», que fué aceptada por el Papa en la Audiencia del 18 de mayo (Arch. Congr. Ritos, 173-175, f. 244).

Que el texto sufrió algunos retoques lo indica la carta siguiente:

Casa, 14 maggio 1765.

Avendo il cardinale Giov. Francesco Albani Ponente della causa del Cuor di Gesù riformata la Messa e l'offizio a tenore dei sentimenti degli Eminentissimi cardinali i quali intervennero alla Congregazione tenuta il di 11 maggio si trasmette a V. Altezza Reale (el Card. de Yorck) Cristianisima l'accluso Foglio, affinché dopo averlo esaminato si compiacca rimetterlo di mano in mano, e l'ultimo lo rimanderà al sudetto Card. Ponente, il quale bramerebbe poterlo spedire ai vescovi di Polonia per sabbato prossimo.

Arch. Congr. de Ritos, positio 18 maii 1765.

Era intención, seguramente del Papa, que la fiesta del Sagrado Corazón pudiera ser celebrada aquel mismo año de 1765, y así se explica la prisa que el cardenal Ponente da al Secretario de Ritos para que pase la copia definitiva a los cardenales que intervinieron en la Congregación del 11 de mayo. Faltaba la aprobación del Papa, que fué dada el 18 del mismo mes. Tanta urgencia tenía esta aprobación, que el cardenal Ponente sugiere,

en el documento siguiente, la posibilidad de imprimirlo antes de la aprobación pontificia:

Il vescovo di Sabina si prende la libertà di mandare a mons. riveritissimo Segretario de'Riti l'uffizio del Cuore di Gesù corretto intieramente secondo il sentimento de' Signori Cardinali, che parlarono nell'ultima Congregazione. Lo stesso Offizio così corretto é passato di già sotto gl'occhi di tutti i Signori Cardinali notati al margine (eran los cardenales de la Congregación de Ritos que intervinieron en la Sesión de dicha Congregación habida el once de mayo 1765 D'Yorck, Galli, Ganganelli, Colonna, Alessando Albani y Giov. Franc. Albani); sicché altro non resta che l'approvazione di Nostro Signore per poterlo mandare in Polonia colla prima Posta, acciò possa da'que'vescovi farsi recitare nel giorno destinato. Si vede bene che il tempo é assai ristretto; onde quando Mons. Segretario credesse che potesse convenire di darlo alla stampa prima ancora della espressa approvazione di sua Santità, la quale no può sperarsi prima di sabbato, si guadagnebéro queste poche ore in vantaggio del desiderio de' vescovi di Polonia. Perdoni il fastidio e colla protesta di vero rispetto ed amicizia per Mons. Segretario per la famiglia, Madre e Fratelli, si ripete suo vero cordialissimo serv.

Casa 16 maggio. (Autogr.)

Archivo de la Congr. de Ritos, positio 18 maii 1765.

Y la revisión fué rápida, pues el Decreto aprobando estos textos data del día 18 del mismo mes de mayo.

La fecha de la celebración es la actual: «Feria VI post octavans Corporis Christi». Y el rito, doble mayor.

La noticia se propagaría como un reguero de pólvora, pues ya en la sesión de la Congregación del 11 de julio fueron concedidos dichos Oficio y misa a las diócesis de Agrigento, Bamberg, Ceneda y Lucca; a las religiosas de la Visitación y a toda la Orden; a las religiosas de Turín, seguramente ignorando que habían sido concedidos a toda la Visitación; a las diócesis de Piacenza, Salzburgo, Torcelli, Vicenza, Vratislavia, Pozzuolo, Gallipoli, Ragusa, Tergestin y Prenestin; a toda la Compañía de Jesús, y a diversas comunidades de religiosas de Capua, Nápoles, Macerata, etc. Resultaría largo y enojoso enumerar todas las que nos ha dado el despojo de semejantes peticiones hasta 1768. Hemos notado que la concesión se hacía siempre «extra Congregationem», no habiendo podido hallar una siquiera que se refiriese a diócesis o a entidades religiosas de España y Portugal, lo que podría expli-

carse admitiendo la probable petición de otra misa del Sagrado Corazón, que fué concedida pocos años después.

Quizá podría justificar esta abstención de España en pedir esta misa el no haber atendido la Congregación de Ritos la súplica hecha antes de 1765 o quizá también la frecuencia con que se pedían nuevos Oficios y misas de nuevos santos y misterios para muchas diócesis españolas.

LA MISSA «*Miserebitur*».

1. — INTROITO: *Miserebitur* secundum multitudinem: Jerem. in Thren. cap. 3 con el salmo 88: *Misericordias Domini in aeternum cantabo: in generationem...*

2. — COLECTA: Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui in sanctissimo dilecti Filii tui Corde gloriantes, praecipua in nos charitatis Eius beneficia recolimus, eorum pariter et actu delectemur et fructu.

3. — LA EFÍSTOLA es de Isaías 12: *Confitebor Tibi, Domine ... in medio tui s. Israel.*

4. — GRADUAL: O vos omnes ... dolor meus. Jerem. Thren, I, 12.

5. — V /. Cum dilexisset ... eos. All. All. Ioan. 13, I.

V /. Discite a me ... animabus vestris. All. Math. 11, 29-30.

6. — EVANGELIO es el de s. Juan 19, 31. *Judaei quoniam Parasceve ... testimonium eius.*

8. — Ofert. — Benedic anima mea ... desiderium tuum. All. Salmo 102, 2-3.

9. — *Secreta*: Tuere nos, Domine, tua tibi holocausta offerentes, ad quae, ut ferventius corda nostra praeparentur, flammis adure tuae divinae Charitatis ¹.

10. — *Prefacio*: De Passione.

11. — *Communio*: Improperium ... non inveni. All. Salmo 68, 21.

12. — *Oración*: Pacificis pasti deliciis et salutaribus Sacramentis, Te supplices exoramus, Domine, Deus noster, ut qui mitis et humilis corde, nos a vitiorum omnium labe purgatos, propensius facias a superbis saeculi vanitatibus abhorrrere ².

Arch. Congr. Ritos Reg. 1765, f. 244.

¹ Es la misma secreta de la misa del Eucarístico Corazón de Jesús, feria V post octavam Cordis Iesu, pro aliquibus locis.

² Cuando fué concedido a la Iglesia Universal para los tiempos de Cuaresma y Pascual le fué añadido.

TRACT. Ps. 21, 7, 8 y 15: Ego autem sum vermis ... plebis.

Y. / Omnes videntes me ... caput. Y. / Sicut aqua effusus ... ventris mei.

TEMP. PASCH. All. All. Y. / Ps. 29, 3-4 y 12; Domine Deus meus ... animam meam.

All. Y. / Convertisti planctum ... laetitia. All.

Y en la postcomm. se suprimió la palabra *omnium* antes de *labe*.

LA MISA «EGREDIMINI»

De este texto litúrgico tampoco se halla la correspondiente «positio» en la Congregación de Ritos.

El P. Loew dice que fué compuesta por el cardenal Boschi («Rivista liturgica ib. 213»). Del Decreto de aprobación se deduce que Pío VI la vió y la aprobó: «Prius visa et expensa approbando» (Arch. Congr. Ritos, Decreto 21 enero 1778, fol. 240).

Las postulatorias para obtenerla siguieron el camino normal: la reina María Francisca de Portugal hizo la petición al Papa; éste la pasó a la Secretaría de la Congregación de Ritos; se hizo un borrador de la misma; fué nombrado Ponente el cardenal Duque de York, obispo de Frascati, y de acuerdo el Ponente y el Prefecto, pasaron el texto a los demás cardenales y prelados de la Congregación para su estudio, corrección o aprobación.

La misma reina expresaba su deseo sobre el rito o cualidades de la fiesta y acerca el día de su celebración: «celebrandam Feria VI post octavam Corporis Domini, ritu duplici maiori, clericis saecularibus et regularibus, qui in dominiis praefatae Maestatis degunt». El papa la aprobó el 21 de enero de 1778 de una manera que se sale del formulario ordinario, como para indicar quizá más clara su aprobación: «Sanctitas Sua, a se ipso prius et expensa approbando, mandavit haec eadem firmarem (el cardenal que refirió a Pío VI en la Audiencia) mea subscriptione, consueto sigillo munirem, atque in acta memoratae Sac. Rit. congregatione referrem. Die 21 ianuarii 1778».

Arch. Congr. Rit., Reg. Decr. 1778, f. 240.

La noticia de la concesión se propagó rapidísimamente. No había pasado un mes que ya se pedía la extensión de esta misa a diócesis, parroquias, Órdenes e Institutos religiosos. Registremos sólo algunos casos: *Aversana*, las monjas de san Blas, la piden el 6 de febrero de dicho año 1778; *Ianuen*, el 1.º de abril del mismo año; *Agrigentin*, el 28 del mismo mes.

Claro que habiendo sido esta última misa la aprobada parece que estas concesiones de extensión debían ser para la misma «Egredimini», pero se hallan ya en seguida peticiones que suplican expresamente la concesión de la misa otorgada para Por-

tugal. He aquí algunos casos: *Salernitan*, el 14 de febrero de 1778; la diócesis de Porto y Santa Rufina, subvicaría de Roma, el 28 de abril; la de San Miniato, en diciembre del mismo año. Nos alargaríamos demasiado si intentáramos elencar todas las peticiones.

Es digno de ser notado que la iglesia de San Teodoro, «in foro Urbis», donde radicaba la Cofradía del Sagrado Corazón y a la que fué concedida la misa «Miserebitor» para Polonia, pidió también, el 19 de julio de 1779, cambiar esta misa por la que fué concedida a Portugal. La reina no se contentó y pidió y obtuvo un rito más alto:

Die 31 maii 1778.

Ex audientia sanctissimi: Extra Congregationem.

Regni Portugalliae et Algarbiorum.

Elevationis ritus officii sacratissimi Cordis Iesu a duplici maiore ad duplicem Primae classis sine octava supplicante serenissima ac fidelissima Portugalliae et Algarbiorum regina: Sanctissimus benigne annuit pro gratia.

Arch. Congr. de Ritos posit., 31 maii 1778.

5 augusti 1778.

Regni Portugalliae et Algarbiorum.

Indulti recitandi officium sacratissimi cordis Iesu sub ritu duplici primae classis sine octava, etiamsi alia solemniora festa concurrant ne illud iuxta generales rubricas transferri umquam contingat, instante fidelissima Regina: Sanctissimus ex especiali gratia benignus annuit.

Registro Congr. Ritos, a. 1778.

He ahí el formulario de la misa para el reino de Portugal (11 de enero de 1778).

1.—INTROIT.: *Egredimini et videte ... cordis eius. Cant. 3, 11.*

Ps. 44: *Eructavit cor meum ... regi. Gloria.*

2.—SECR. *Fac nos, Domine, Jesu sanctissimi Cordis tui virtutibus indui, et affectibus inflammari, ut et imagini bonitatis tuae conformes, et tuae redemptionis mereamur esse participes.*

3.—EPIST. ad Ephes. 3, 8-12, 14-9, como en la Misa actual. (Fratres: mihi omnium...)

4.—GRAD.: *Dicite filiae Sion ... mansuetus, Math. 21, 5.*

℣. *Isa. 42: Non erit tristis ... vos eiux foris. All. All.*

℣. *Math. II: Discite a me ... animabus vestris. All. (Esta parte pasó a la misa actual.)*

POST SEPTUAG. Ps. 68: Improperium ... et non inveni, como en la Postc. de la Misa actual y en la de Polonia.

TRACT. Ps. 21: Ego autem sum vermis ... in medio ventris vestri.

POST PASCHA All. All. Ps. 29: Domine Deus meus ... animam meam. All.

V. Convertisti planctum ... me laetitia. All.

5. — EVANG. Jo. 15, 9. Dixit Iesus discipulis suis: sicut dilexit ... in nomine meo det vobis.

CREDO.

6. — OFFERT. Paralip. 29: Domine Deus, in simplicitate cordis ... mei. All.

CREDO.

7. — SECR. Illo nos igne, quaesumus Domine, Spiritus sanctus inflammet, quem Dominus noster I. C. e penetralibus Cordis sui missit in terram, et voluit vehementer accendi³.

8. — PRAEF. de Nativitate; a Dom. Trinitatis usque ad Septuagessimam. A septuagessima vero usque ad Pentecosten, de Cruce.

9. — COMM. Ps. 33, 9 y 99, 5 Gustate et videte ... misericordia eius. All.

10. — POSTCOM. Praebeant, como en la misa actual⁴.

Arch. Congr. Rit., Reg. Decret. 1778, f. 240.

Otras diócesis e iglesias, ignorando quizás esta concesión, continúan pidiendo la extensión de la misa «Miserebitur» con palabras que no dejan lugar a duda de que se refieren a ella, como la indicación del día de la aprobación, esto es, el 11 de mayo.

Otra particularidad: algunos, que habían obtenido la concesión de la «Miserebitur», o sea la otorgada a Polonia, piden poder cambiarla por la concedida a Portugal, como Rávena, el 14 de marzo de 1787, y otros muchos. Una fórmula de estos cambios es esta petición: «Nucerin. Commutandi officium sacri Cordis Iesu approbatum die vigesima prima ianuarii 1765 (el de Polonia) in aliud approbatum die 21 maii 1778 pro regnis Portugalliae». Y el papa siempre contestaba afirmativamente: «Sanctissimus annuit pro gratia».

A pesar del gran número de peticiones de extensión de dichos Oficio y misa, no las hay de la Tarraconense y tampoco del resto de España.

³ Suprimidas las palabras: *e penetralibus Cordis sui*, es la segunda oración correspondiente al sábado de las IV Téporas de Pentecostés. (BRUYLANTS, *Les oraisons*, etc., n.º 635), y deriva de sacramentarios antiguos.

⁴ Corresponde a la oración n.º 829 de BRUYLANTS, y a su vez el principio fué tomado de la señalada con el n.º 828, y el fin de la notada con el n.º 970.

En nuestra búsqueda hemos tenido que llegar a principios del siglo XIX para hallar una petición análoga. Proviene de Cádiz, cuyo obispo, Antonio de la Plaza, pidió el Oficio y misa del Sagrado Corazón de Jesús para su diócesis «sub ritu duplici II classis cum octava», y le fué concedido con rito doble mayor: «Pro gratia ritu duplici maiore sine octava, die 19 iulii 1800»⁵.

Otra petición de este mismo año procede de Sevilla, en cuya ciudad se hallaban las religiosas del Espíritu Santo. En esta iglesia, los primeros viernes de mes se exponía el Santísimo Sacramento de la Eucaristía con una misa cantada en honor del Sagrado Corazón de Jesús. «Ex pia perpetua fundatione», y para que no hubiera impedimentos por razón del rito, suplicaron que pudieran celebrarla «etiam si Feria VI fuerit impedita festo duplici».

La gracia fué concedida el 20 de septiembre de 1800, pero no con la amplitud de la petición: «Pro gratia exceptis duplicibus I et II classis»⁶.

LA MISA DEL SAGRADO CORAZÓN, CONCEDIDA A LA IGLESIA UNIVERSAL

Hemos dicho ya que hubiera resultado largo y pesado elencar todas las peticiones de la misa del Sagrado Corazón de Jesús que se dirigían a la Santa Sede para que se extendiera dicha misa a los suplicantes que continuaban pidiéndolo, tanto por parte de pequeñas parroquias u oratorios y diócesis como por parte de Comunidades e Institutos religiosos, tanto, que llegó un momento, a mitad del siglo XIX, que cuando la Congregación de Ritos recibía una nueva petición en este sentido casi podía preguntarse: «Pero, esta parroquia o comunidad, ¿no la ha pedido aún?»

La cosa, pues, estaba madura para una solución en este sentido: la complicaban sólo las pequeñas diferencias de rito, de texto y del día de su celebración. La dificultad principal radicaba en Francia, por las costumbres o abusos de la llamada Iglesia Galicana. El terreno estaba, no obstante, desde tiempo preparándose, gracias al celo litúrgico del abate Gueranger, abad

⁵ Arch. Congr. Rit. en el Registro de este año 1800.

⁶ Arch. citado.

de Solesmes, que allanó muchos obstáculos. La pluralidad de textos litúrgicos tampoco podía diferir la solución, pues una selección se impuso desde las primeras concesiones, a la que hemos aludido al notar que unos pedían la misa «Miseremini» y después la «Egredimini».

Algunos hubieran deseado que esta festividad fuese declarada de precepto de guardar, pero quedaba ya limitada esta extensión festiva por el Concordato de Francia de los primeros años del siglo XIX.

Y como ejemplo del acercamiento, ya muy extendido en Francia hacia el año 1856, queremos recordar las renovadas peticiones de los obispos franceses pidiendo la aprobación apostólica de los propios de sus respectivas diócesis. No queremos dejar en el tintero el caso de la diócesis de Meaux, que presenta: «*Officia propria insignis Ecclesiae Meldensis Sanctissimi Domini Pii pp. IX iudicio, correctioni et sanctioni . . . proposita*». El libro lleva el pie de imprenta de París, año 1855. Y entre las misas votivas, en el folio 52 se halla: «*Feria VI post octavam Corporis Christi. Festum Sacratiss. Cordis Iesu: Dup. II clas.*». Y a pesar de que Paray-le-Monial se halla en las inmediaciones de Meaux, fué escogido el texto eucológico más romano que en aquellos días vigía, o sea el Oficio «pro Clero Urbis», que permaneció romano, pasando después el «Miserebitur» a la Iglesia universal.

Por la piedad filial que revela el obispo de Meaux (Meldensis), Rvdmo. Augusto Allou, en el decreto de aprobación de su misal, firmado el 25 de marzo de 1855, queremos hacer resaltar que él afirmaba que también ha tenido que luchar fuertemente para instaurar el Rito Romano en Francia, habiendo obtenido los primeros resultados en el seminario y en algunas iglesias, donde ya puede proclamar que «*sacrosanctum Missae sacrificium saltem privatim, celebratur iuxta Ritum Romanum*».

Como un fruto maduro cae, pues, del árbol por su propio peso, así llegó el año 1856 y con él la extensión del Oficio a la Iglesia universal.

La misa escogida, como hemos visto, fué la primera aprobada por la Iglesia, esto es, la llamada «Miserebitur».

Faltaba adaptarla sólo a las variaciones de los tiempos litúrgicos *Tract.* y *Temp. Pasch.* y de ello se cuidaron los editores pon-

tificios, el primero de los cuales fué Pustet de Ratisbona, autorizándosele a que los tomara de la misa concedida a Venecia «pro aliquibus locis», y que hemos copiado en una nota a dicha misa «Miserebitur». Una novedad fué introducida: la supresión del prefacio «de Passione o de Cruce». (Cf. «Decreta Authentici.» número 3168, del 29 febrero 1868.)

Y un *Regesto* objetivo de esta extensión recordará al lector todo lo que hemos dicho antes.

Decretum. Urbis et Orbis.

Ex quo Clemens XIII festum in honorem Sacratissimi Cordis Iesu cum officio et Missa nonnullis ecclesiis celebrare permissit ad immensam Divini huius Cordis charitatem recolendam, tanto ubivis ardere fideles populos se excitatos senserunt, ut nulla iam pene extet dioc. qua privilegium huius festi peragendi ab Apostolica Sede se non impetravisse laetatur. Id Emi. Gallicarum episcopi attendentes, ut festum fidelium animos adeo iucundum et in omni fere catholico Orbe tam concordi pietate frequentatum [se extiende a la Iglesia universal, lo han pedido al Papa Pío IX, y éste ha concedido de buena gana] placuit Sanctitati Suae Officium Sac. Cordis Iesu pro clero Urbis, a Sac. Rit. Congregatione probatum die 11 maii 1765, cum respondenti Missa «Miserebitur» in Universa ecclesia quotannis celebrari mandavit sub ritu duplici maiori, feria VI post octavam Corporis Christi.

Ex audientia 23 augusti 1856.

Arch. Congr. Rit. Decret 1865, f. 166 A.

LA MISA ACTUAL: «COGITATIONES»

Pío XI elevó la fiesta del Sagrado Corazón a Rito de primera clase con octava el 8 de mayo de 1928 con la bula «Miserentissimus Redemptor», publicada en AAS 21 (1928) 165-178.

Esta circunstancia exigía una revisión de los Oficios y misas aprobados en tiempos anteriores, y para ello fué nombrada una Ponencia de la que era Relator el P. Enrique Quentin, O. S. B., y de la que formaba también parte el General de los Jesuitas, Padre Ledowouski. La primera reunión tuvo lugar el 29 de octubre de 1928. Se procedió a formar un esquema de Oficio y misa para tener una base de discusión.

Este esquema fué impreso, y la parte referente a la misa era la siguiente:

1. — INTROIT. Ps. 68, 21: Improperium ... non inveni, Ps. 68: Salvum me fac Deus ... animam meam, que ya se hallaba en la Misa «Miserebitur».

2. — COL. Concede quaesumus omnipotens Deus, ut qui in sanctissimo dilecti Filii tui corde gloriantes, praecipua in nos caritatis eius beneficia recolimus eorum pariter et actu delectemur et fructu.

3. — LA EPISTOLA es la misma que la de ahora. Ad. Eph. 24, 4-18.

4. — GRAD. Ps. 24, 8-9: Dulcis et rectus ... vias suas. All. All. Dis-cite a me ... Math. 11, 29-30, que ya se hallaba en la Misa concedida a Polonia.

TRACTS. Ps. 30, 12-4: Super omnes inimicos ... vas perditum.

TEMP. PASCH.S All. All. Ps. 85, 5 y 9: Suavis et mitis es.

V. / Omnes gentes ... Domine. All.

El EVANGELIO es el mismo de la misa «Miserebitur», esto es Juan. 19, 31-7: Iudaei ... transfixerunt.

OFFERT.: Ps. 68, 21-2: Consolantem ... me aceto.

SECR.: Es la que se aceptó para la actual: «Cogitationes».

PREFACIO. Se proponía el de Cristo Rey.

COMM.: Unus militum ... (en el margen una mano que diríamos es la del P. Battistini escribió: «Cogitationes», que fué adoptado para el introito de la Misa actual.

POST. COMM.: Se adoptó la de la misa que actualmente rige, cuya primera parte ha sido tomada de la *postcom.* de la Feria II de la Semana Santa (igual a la de las IV Temporas de Pentecostés), y la segunda, acomodada a esta fiesta, se halla en la *postcom.* del Domingo II de Adviento. (Véase BRUYLANTS, núm. 829, y la *postcom.* de «Egredimini»).

De este esquema y de las misas anteriores salió la misa actual «Cogitationes», aprobada por el papa Pío XII el 29 de enero de 1929 y publicada en AAS del mismo año en las páginas 44-47.

Del *dosier* o *positiones* correspondientes a esta misa creemos recordar que en un momento la Comisión no aceleraba el trabajo como era el deseo del papa Ratti, pero por las fechas que median entre el nombramiento de la Comisión y la aprobación de la misma se puede demostrar el interés en terminar el encargo todos y cada uno de los miembros de la Comisión.

OTRAS PETICIONES. MISA VOTIVA DEL SAGRADO CORAZÓN

No se trata propiamente de otra fiesta litúrgica del Sagrado Corazón de Jesús, sino de una fiesta secundaria, quedando siempre como principal la fiesta del viernes después de la octava de *Corpus*.

Es más bien una gracia que se hace de celebrar una misa votiva, con rito doble mayor, seguramente otorgando esta calidad a la concesión, a fin de prever la imposibilidad de celebrar esta misa a causa de la concurrencia de otra festividad de mayor rito.

Las religiosas Carmelitas Descalzas de Lisboa piden poder hacer celebrar una misa votiva del Sagrado Corazón el día 17 de octubre, todos los años, con rito doble mayor, trasladando la fiesta de santa Eudwigis al día 23 del mismo mes.

La misa solemne que se pide es para contentar a la reina de Portugal, que hace celebrar todos los años, en dicho día, una misa en acción de gracias «susceptae prolis».

La gracia fué concedida: «Pro gratia iuxta petita», el 20 de diciembre de 1786.

Arch. Congr. Rit., Registro 1786. Lisbonen.

Celebrar tres misas el día del Sagrado Corazón

En el fondo de postulatorias de la Congregación de Ritos también se halla ésta: equipararla a la Navidad del Señor permitiendo la celebración de tres misas, petición a la que no se dió curso.

PREFACIO DEL SAGRADO CORAZÓN

El Prefacio del Sagrado Corazón ha variado según los gustos del tiempo. En Francia conservaban la tradición de sus grandes Sacramentarios, en los que el Prefacio tenía una función que correspondía a la fiesta del día.

Por esto no es de extrañar que la misa de san Juan Eudes tuviera su Prefacio propio, como puede verse en la misa «Gaudemus».

En la misa de Gallifet «Venite» había también Prefacio pro-

pio, que fué conservado en la diócesis de Autun, el año 1856, y que era el siguiente:

Praefatio De SS. Corde D. N. I. C.

Vere dignum ... qui sacrum Cor suum divini amoris fornacem, per latus transfixum lancea mundo patere voluit, ut eandem flammam in hominum corda transfunderet: Cor mundum animas mundans, cor summe sanctum sanctitatem conferens, Cor benignum volens omnes homines salvos fieri, et in coelesti regno feliciter coronari. Et ideo divinum illud Cor omnium virtutum fontem, pie venerantes cum angelis et archangelis...

Aeduaen. seu Augustodunen. (Autun.) 17 abril 805.

Arch. Rit. Reg. 1865, f. 60.

En los otros formularios, surgidos en climas no propicios para nuevos Prefacios, fué adoptado el de Navidad («quia per Incarnati») o el de Pasión («qui salutem humani generis»).

J. RIUS SERRA

CARTA DE PRIVILEGIS DE JULI II ALS CONFRARES DE LA MERCÈ (1505)

Tenia el propòsit que la meva contribució a aquest homenatge fos un estudi sobre el *Spill de la vida religiosa* (Barcelona, Rosenbach, 1515), ja que per un oblit absurd vaig deixar de parlar-ne a l'article *Notas sobre los libros de lectura espiritual en Barcelona entre 1500 y 1530*¹. Reimprès a València l'any 1529, és una de les obres místiques més dignes d'atenció que corrien per Barcelona quan Sant Ignasi de Loyola hi féu estada. Fou traduït més tard al castellà amb el nom de *El Deseoso*² i tingué divulgació a Europa en moltes versions a altres llengües³. No em decideixo a creure que la seva allegoria sigui d'influència del *Blanquerna* de Ramon Llull, però encara que ho concedísim, el contingut i la intenció són diferents essencialment⁴ i semblen del Renaixement.

Reconec que no és per a mi el tema, i m'he d'acontentar amb proposar-lo a gent més entesa. Però interessat pel problema de la vida religiosa a Catalunya en els segles xv i xvi, i en especial a la nostra ciutat, on Sant Ignasi trobà un ambient espiritual tan acollidor i comprensiu, tractaré d'un punt que pot relacionar-se

¹ *Commentarii Ignatiani 1556-1956* (Roma 1956), 317-327.

² R. MIQUEL I PLANAS, *Bibliofilia* (Barcelona), I (1911-1914), 293-298, II (1915-1920), 286, 471-473.

³ NICOLÁS ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Nova* (Madrid 1783-1788), II, 333; F. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (Barcelona 1836), 698.

⁴ La menció de la paraula *atajo* (camí breu en nostre vulgar) a la nota explicativa al final del llibre em sembla que, o bé significa que derivava d'una obra castellana que tingués aquest títol, o que el mot era conegut del públic per altres tractats que fossin així anomenats. Això em feia pensar en el *Brevissimo atajo e arte de amar a Dios, con otro arte de contemplar* (Barcelona, Amorós, 1513, o 1518, o 1523 ?; «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya» 6 [1923] 410). S'hi diu que l'anònim autor seguirà la *via mística*, afegint «esta via, aunque tenga muchos atajos...» Com si de *via* anés l'autor a parar a *atajo*, perquè el terme fos ja sovint emprat en altres breus tractats sobre la perfecció espiritual que els devots coneixien.

amb ell. Un punt sobre la difusió de les butlles d'indulgències que tant degueren influir els temes de la predicació i el to de la vida religiosa. No he de tocar el seu aspecte canònic ni la importància que tingueren com a pretext en les lluites de la reforma luterana. Les consideraré només com un dels ressorts de més forta eficàcia per a captar la devoció popular a la nostra terra al darrer quart del segle xv i primeres denes del següent. En un altre terreny ben diferent, l'econòmic, constituïren una mena d'impost voluntari que mobilitzà importants sumes de diners que és difícil d'estimar en conjunt, ja que només ens són conegudes les xifres dels tiratges que se'n feren a Montserrat⁵, però que expliquen tal vegada certs aspectes de les rivalitats entre algunes Ordres mendicants d'aquella època.

Els privilegis d'indulgència incunables i gòtics han estat sobretot estudiats bibliogràficament a Espanya⁶. No sé que hagin estat aplegades, amb excepció de la butlla de la Creuada, les dades que els illustrarien i que sobre llur concessió i publicació poden trobar-se en els documents pontificis, col·leccions canòniques, dietaris i annals d'història local i de comunitats religioses. Menys freqüents són encara les notícies publicades que expliquen com era materialment duta a terme una campanya d'estampació i propaganda de les butlles⁷. Elles d'això no en parlen, com és natural. Callen també sempre el nom de l'estampador, i cal esbrinar-lo acudint a l'examen tipològic. Moltes vegades tampoc no porten data, o la duen imprecisa en arribar a les desenes, per tal de possibilitar llur ús alguns anys després del de la impressió. L'estudi tipogràfic no és sempre suficient a resoldre aquests petits problemes, i és necessari de recórrer a la història de les concessions pontificies o a les dades de publicació de les butlles quan les registra la historiografia.

Fóra sorprenent que callessin sobre les indulgències els lli-

⁵ A. M. ALBAREDA, *La imprenta de Montserrat (s. XV-XVI)*, «*Analecta Montserratensia*» 2 (Abadia de Montserrat 1919), 42.

⁶ K. HAEBLER, *Von spanischen Ablassdrucken des 15. Jahrhunderts* (Philobiblon, Wien 1934). J. RUBÍO, *Una bula xilogràfica y cuatro incunables desconocidos, existentes en la Biblioteca de Cataluña* (BBC, 7 [1932], 5-24), *Noves butlles catalanes incunables* (BBC, 6 [1923] 5-23).

⁷ Cf. J. M.ª MADURELL MARIMÓN y J. RUBÍO y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)* (Barcelona 1955), docs. 8 i 368 bis.

bres catalans de literatura religiosa contemporanis a l'època de llur major difusió. Confesso que no els he llegit amb el propòsit de recollir les al·lusions que hi puguin sorgir ⁸. Per altra banda, els estralls del temps i la severitat inquisitorial del segle xvi han fet desaparèixer la majoria dels llibres de devoció popular que corrien a les mans de tothom. Sembla que podrien trobar-s'hi notícies que en illuminarien molt l'actitud de les gentes que, plenes de fe, prenién aquells sumaris de concessions de gràcies espirituals. Sempre que he hagut d'estudiar-los analíticament, com mers documents tipogràfics, he sentit que deixava de banda llur significat més transcendent i negligia la seva primera i veritable intenció. El document, ell tot sol, no és gaire més que un indicador. Cal cercar-hi la càrrega de sentit que tenia per als contemporanis. Quan, per insuficiència nostra, hem de limitar-nos a considerar-ne allò que en diríem la valor facial, hem de fer-ho sense tancar els ulls a la força espiritual que va tenir un dia. I la història és una conjugació de forces en la que sovint les humils i anònimes són les més transcendents.

L'interès que poden tenir les butlles d'indulgència per a valorar algunes d'aquestes forces espirituals, és encara major als anys del segle xvi pròxims a la gran crisi luterana. Val a dir que han estat encara poc estudiades les que són conegudes d'aquell temps a les terres catalanes, perquè l'interès dels bibliòfils i col·leccionistes l'ha polaritzat principalment el prestigi de la impremta incunable ⁹.

A la col·lecció de la *Biblioteca de Catalunya*, tan rica en privilegis d'indulgències impresos del segle xv, en figura un entre els de la centúria següent de relatiu a l'Ordre de la Mercè, important tant pel format com per la seva decoració tipogràfica. Porta la signatura Bu 9 d'aquell fons. No sé pas que el cartell hagi estat publicat, i al seu estudi dedicaré aquest article.

L'Ordre de la Redempció de captius tenia antiga tradició en les estampacions de concessions d'indulgències. En coneixem se-

⁸ L'*Ordinarium Barcinonense* de 1569 (M. AGUÍ, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid 1927, n.º 79, p. 48), porta la instrucció *De la Bulla que se ha de publicar en cada parrochia lo dia del dijous sanct*. Després de Trento les al·lusions sovintegen molt.

⁹ AGUÍ, *Catálogo*, pp. 195-196, descriu unes butlles del segle xvi.

gons Haebler, de fetes a Barcelona ¹⁰, i també a Saragossa. Del 1482 n'hi ha de Valladolid i del 1485-88 de Mallorca ¹¹, per a l'època incunable. La carta de privilegi que vaig a descriure és estampada en lletra gòtica per una sola cara, en un gran foli de paper, a ratlla plena, amb orles. Les mides de l'original són de 370 × 240 mil·límetres incloent les orles. Una gran A bellament ornamentada (46 × 43 mm.) inicia el text. M'estic de descriure els gravats perquè ja es poden veure al facsímil reduït que acompanyo, però en donaré les mides: el Crucifix de la dreta mesura 65 × 52 mm. i la Verge de la Mercè, a la part inferior esquerra, 58 × 48 mm.

Dono a la fi el text del privilegi en la part en català, però no transcriu les fórmules litúrgiques d'absolució, que no solen variar gaire en aquests documents. És una publicació de les gràcies confirmades pel papa Juli II (1503-1513) a l'Ordre de la Redempció de captius i concedides al confreres de la Verge de la Mercè. L'almoïna prescrita és de 3 sous i mig de moneda jaquesa, o de 3 sous, 10 diners de la catalana. Segueix l'enumeració de les gràcies atorgades per Juli II i de les que, en temps anteriors, havien estat concedides pels pontífexs Sixte IV i Alexandre IV ¹² i, resumint-les en un paràgraf, per Climent VI, Gregori XI, Martí V, Eugeni IV i Calixte III. A continuació, el Mestre general de l'Ordre fa participants els confreres i confreres i llurs familiars difunts en els sufragis celebrats pels frares de la Redempció de captius. L'última clàusula abans de les d'absolució és la que fa participant en vida i en l'article de la mort a *Johaneta Sardina*

¹⁰ HAEBLER *Bibliografía ibérica del siglo XV* (La Haya-Leipzig 1903-1917), 102 (facsímil en VINDEL, *El arte tipográfico en España durante el siglo XV. Cataluña* [Madrid 1945], n.º 15). Haebler data la butlla l'any 1480 que és efectivament l'any que porta imprès, sense que hi hagi lloc en blanc per a afegir-hi unitats com es feia sovint. Tanmateix la concessió dels privilegis per Sixte IV, al·ludida en el text, és del 8 idus març de 1481 (B. de VARGAS, *Chronica sacri et militaris ordinis B. Mariae de Mercede* [Panormi 1619] II, 366-367; J. LINÁS, *Bullarium coelestis ac regalis Ordinis B. Mariae Virginis de Mercede* [Barcelona 1696] 104) i el text parla d'Innocenci VIII (1484-1492).

¹¹ HAEBLER, *Ablassdrucken* (Philobiblon, Wien 1934), 448. Adverteixo que hi barrejà les butlles de la Mercè amb les dels Trinitaris. La butlla de Mallorca, estampada per Calafat, no pot ésser de circa 1483 com diu Haebler a l'esmentat article, ni tampoc de 1480 ? com es llegeix al *Gesamtkatalog der Wiegendruckten* (GWK) (Leipzig 1925 i ss.), n.º 75 (Vindel li dóna la data de 1480) perquè s'hi esmenta Innocenci VIII. Vaig datar-la (BBC, VI, 20) 1485-1490 ?, però ha d'ésser, el més tard, de 1488, data en què fou utilitzat el sumari existent a la *Biblioteca de Catalunya*.

¹² La butlla d'Alexandre IV en favor de les almoines a l'Ordre de la Mercè és del 5 nones maig de 1258 (VARGAS, *Chronica*, I, 91-92).

de les gràcies i indulgències enunciades. El nom (no visible en el facsímil) fou escrit a mà al blanc deixat a posta al formulari. El clouen les formes d'absolució en llatí i català. No hi havia cap signatura, com solen dur-les les butlles del segle xv. Només a la dreta hi ha el segell de la Mercè, gravat.

L'articulat fa esment, en primer terme, de les concessions del papa regnant Juli II i, després, de les de Sixte IX, que foren confirmades especialment per ell. Res no diu de les d'Alexandre VI de l'any 1493¹³. Les de Sixte IV de l'any 1481, abans al·ludides (nota 10), fixaven l'almoina de 3 sous i mig, mantinguda per Juli II al seu privilegi. D'aquest papa, dues concessions són esmentades al formulari que estic comentant. Són distingides per dos adverbis: *primerament confirma e de nou atorga* les gràcies donades a l'Ordre per sos predecessors; després *novament dona hi atorgua* als confreres de la Mercè que paguin l'almoina prescrita, els privilegis que el text detalla.

En efecte, hi ha dues butlles de Juli II referents a tals concessions, publicades al *Bullarium* de la Mercè. La primera, dels idus de febrer de 1503, confirma els privilegis a l'Ordre¹⁴. La segona, del 17 calendes de maig de 1505, torna a ratificar l'anterior, però en especial dóna moltes indulgències als confreres. Si eren casats, l'almoina era de 30 diners en ingressar i 7 diners a l'any de moneda jaquesa. Més avall, però, s'aclareix la prescripció: «Vel si iidem vel alii fideles prefati, eamdem Confraternitatem B. Mariae pro tempore ingredientes, in eorum ingressu tres solidos cum dimidio dictae monetae sive quadraginta duos denarios similes, sive aliam aequivalentem monetam, solvere maluerint, ad dictorum septem denariorum vel aliquam aliam solutionem ratione Confraternitatis huiusmodi faciendam, obligati de caetero non existant»¹⁵. Encara en 13 de les calendes de juny del mateix any 1505, el papa concedí al General de l'Ordre que pogués fixar la quantitat de l'almoina, que en temps de Climent VI era de dos florins d'Aragó¹⁶. En el privilegi al qual em refereixo, l'import ja he dit que és fixat en tres sous i mig o sa equivalència.

¹³ LINÁS, *Bullarium*, 110.

¹⁴ Ibid., 114.

¹⁵ Ibid., 115-116.

¹⁶ Ibid., 118.

Aquestes relacions entre les concessions pontificies i el text ens serviran per a mirar de fixar la data d'estampació del privilegi. Cap no en conec de tan il·lustrat i de dimensions tan grans dins dels de la seva classe. Tal circumstància excita més el desig de saber de quin taller tipogràfic va sortir, i si bé la pregunta de si aquest era barceloní pot semblar filla d'una suspicàcia dilatòria i tirada pels cabells, crec que cal plantejar-la. Pels anys de les concessions de Juli II era General de l'Ordre (1492-1513) fra Jaume d'Urgell, home emprenedor que féu estampar llibres litúrgics per a l'Ordre. Ell degué fer també imprimir els privilegis novament atorgats pel Papa. No es va valdre sempre, però, de les tipografies barcelonines, ja que el *Breviarium* de 1503 manà que fos imprès a Venècia¹⁷. No se n'ha servat exemplar que jo sàpiga.

Per a dictaminar sobre el taller d'on sortí el privilegi cal recórrer als seus elements tipogràfics, i és sabut que per al segle *xvi* no disposem d'una guia com ho és el *Typenrepertorium* de Haebler per a l'època incunable. Tampoc no és ja tan característic com pogué ésser-ho a les primeres dècades de la història de la impremta, el lligam entre cada estampador i les seves lletreries, perquè aquestes cada vegada eren menys privatives d'un sol taller. Cal procedir per analogies només i és difícil de deduir-ne conclusions terminants, perquè al segle *xvi*, a Barcelona almenys, pel que sabem, els impressors s'associaven i se succeïen sovint, a un o a diferents tallers, i els que venien de França portarien material de la seva terra.

De tota manera, no pot ésser negat que als primers anys del segle *xvi* algunes imprentes continuaven emprant lletreries que ja apareixen en la centúria anterior. Sobretot, i és natural que fos així, quan un taller seguia en actuació¹⁸. Però també trobem, com en el privilegi dels confreres de la Mercè, tipus que no figuren als repertoris incunables perquè procedien de noves fundicions o de lletreries ventureres. Faré ràpidament l'estudi de les del privilegi.

¹⁷ MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, doc. 205.

¹⁸ Així vaig intentar posar-ho en relleu estudiant les lletreries del *Lunari* de Granollachs de 1513 (*El Lunari de Bernat de Granollachs, edició de 1513. Reproducció facsímil* ... precedida d'un estudi per JORDI RUBIÓ [Barcelona 1948]).

La gran caplletra A és diferent del tot de les grans que foren usades al segle xv per Spindeler o Rosenbach, i per aquest de vegades encara al segle xvi. Només al *Directorium Inquisitorum* de Nicolau Eymerich (Barcelona, Luschner, 1503), al qual surten tres caplletres grans, totes de dibuix diferent, n'hi ha una, una F, al f. aⁱⁱⁱ, de mida semblant a la del privilegi, decorada com ella amb un raïm. No m'atreviria pas a dir que l'estil no sigui semblant: el que és segur és que no és de tan bona mà. La L de la primera ratlla és com la lletra gran de la portadella de la versió per l'Aretí de les *Étiques* d'Aristòtil (Barcelona, 1502; també Luschner) i l'alçada dels tipus és també com la del *Directorium* i el Marquilles del mateix estampador. Les lletres de la tercera ratlla i de les fórmules d'absolució podrien ésser de Luschner, però decididament no és la F majúscula que li coneixem.

La lletra més petita (20 r. = 83 mm.) m'ha inquietat llarg temps. D'antuvi sembla el tipus corrent, compacte i distint, d'algunes edicions cinccentistes de Rosenbach i Amorós, però la del privilegi és més gran i les majúscules característiques (A, P, R) ben diferents. L'E té dues formes, una de gòtica i l'altra d'un traçat poc corrent. He examinat les impressions de Luschner, que és molt ben representat a la *Biblioteca de Catalunya* per al segle xvi. No hi he vist la M del cos del text del privilegi. Les que ell usà, al segle xvi com abans, són de dibuix semblant a la M³⁸ del *Typenrepertorium* o a la M¹⁶. També les usà Amorós. La lletra M que prenc com a característica d'aquest abecedari, no surt a les taules del *Typenrepertorium* dels incunables. Claudin, però, n'assenyala una d'igual dibuix, cinccentista, que només veu emprada en un taller anònim de Lyon, a començaments del segle ¹⁹. I fa observar que, en el seu alfabet, l'A també és buida, com una d'usada l'any 1492 per Jean Trechsel, de la mateixa ciutat. La h minúscula presenta el ganxet a la dreta, igual que la del privilegi. Aquell alfabet, però, és més petit que el nostre.

No he pogut fer la comparació de totes les lletreries dels llibres estampats als primers anys del segle xvi que es conserven a les nostres biblioteques, però ja he dit que no he trobat el tipus del privilegi a les edicions que he vist de Luschner. En canvi,

¹⁹ A. CLAUDIN, *Histoire de l'imprimerie en France au XVe et au XVIe siècle* (Paris 1900-1904), IV, 456.

l'he vist a la més antiga que és avui coneguda de Carles Amorós, el Vocabulari llatí de Nebrija, traduït per fra G. Busa i estampat a Barcelona l'any 1507²⁰. És la lletra de la dedicatòria de l'autor a don Juan Estúñiga. La M, a la qual abans he fet referència; l'A, sense travessar; la P, també buida; la R, que se separa de la forma gòtica corrent, són d'igual configuració.

Aquella lletra, però, no puc pas dir que fos d'ús corrent a les caixes de Carles Amorós. Al contrari. Després del Nebrija català del 1507, no conec cap altre llibre d'aquell taller fins a la *Doctrina compendiosa* d'Eiximenis (*De la temor de Déu, virtut de justícia*), imprès pel mateix Amorós a Barcelona l'any 1509. La M ja és com la M⁹³ i igual la trobem a l'*Atajo de amar a Dios*, esmentat al començament de l'article. Encara utilitzà tal alfabet en 1537 i 1542 als *Capítols de Corts*. Però per la mateixa època emprava també correntment un altre tipus de traça semblant a M⁹³: en 1512 al Verino, en 1513 a la *Pragmàtica* dels bandolers i en 1514 a les *Opera logicalia* de fra Àngel Estanyol²¹. Fins ara, fora del Nebrija, no conec cap altre llibre a Barcelona on aparegui la M bigeminada del privilegi, amb ganxet a l'esquerra de dalt.

Després d'aquest examen de les lletreries, em fixaré a les orles. Elles amplien la base de comparació, ja que no sols relacionen la seva estampació amb el taller de Carles Amorós, sinó amb el de Joan Luschner. Tenen també interès perquè manifesten un canvi de gust i d'influències en la decoració del llibre gòtic català.

El facsímil reproduït m'estalvia de descriure la composició d'aquestes orles. Algunes constitueixen llistons sencers; d'altres, fragmentaris, tallats a conveniència per tal d'enquadrar el text. Són elements aprofitats i dispars, però els més frapants per llur expressivitat grotesca en la caracterització dels animals, que en són el detall sobressortint, tenen aire francès. De primera impressió recorden l'estil de les que Martin Havard usà a *Les lunettes des princes* (Lyon, vers 1500)²². L'ocell damunt d'una branca que veiem a la part dreta inferior del privilegi, també s'assembla a

²⁰ L. M. PLAZA ESCUDERO, *Catálogo de la Exposición bibliográfica de Elio Antonio de Nebrija celebrada en conmemoración del V centenario de su nacimiento* (Barcelona, Biblioteca Central, 1950), n.º 53.

²¹ De tots aquests llibres n'hi ha exemplar a la Biblioteca de Catalunya.

²² BAUDRIER, *Bibliographie Lyonnaise* (Lyon-París 1895-1921), IV, 107-108.

una orla de les *Sylvae medicinales de simplicibus* (Lyon, Gueynard, 1507)²³.

Per tal de facilitar les referències assenyalaré amb una lletra cada element de l'orla. Quan no hi ha solució de continuïtat en el filet que limita el llistó pels costats, però els elements decoratius varien, els expresso amb una mateixa lletra, si bé marcant-la com prima, segona, etc., amb un accent. Així, i començant per dalt i seguint cap a la dreta, tindrem que l'orla superior horitzontal té quatre elements: *a*, *a'*, *a''*, *b*; la vertical dreta: *c*, *c'*, *d*; l'horitzontal inferior: *e*; la vertical esquerra: *f*, *f'*, *g*, *g'*.

Element *a*: un de no ben idèntic, però d'igual intenció, en fragment, apareix al Marquilles, *Super usaticis* (Luschner, 1505), foli *a*₁.

Elements *a'*, *b* i el seu parent *f'*: si bé més estrets, tal com correspon a la proporció gradualment disminuïda de l'enquadrament (no pretenc pas afirmar que els motllos fossin els mateixos materialment, sinó que són d'igual intenció i estil), els retrobem a la dreta del gravat del f. 4 v. preliminar de l'*Exercitatorium* de García de Cisneros, estampat per Luschner a Montserrat²⁴. El mateix fragment reapareix a la part superior, foli primer, del text del *Concordie apothecariorum Barchinone Liber* (Barcelona, Amorós, 1511)²⁵.

Elements *c*, *c'*: els trobem en igual disposició que al privilegi de la Mercè al Nebrija (Barcelona, Luschner, 24-VII-1505)²⁶. Hi ha, però, una diferència: en aquesta edició, si bé per dalt el llistó és trencat igual que al privilegi, per baix fou tallat per dessota de l'ocellot de *c'*. També el podem veure al Marquilles *Super usaticis* (Barcelona, Luschner, 1505). Amorós també emprà un fragment de *c* només, però amb la particularitat que per dalt el llistó és complet, cosa que ja he dit que no ocorre al privilegi, a la portada de l'Epitalami d'Ivarra al matrimoni del duc de l'Infan-

²³ BAUDRIER, XI, 208.

²⁴ Facsímil a HAEBLER, *Geschichte des spanischen Frühdruckes in Stammbäumen* (Leipzig 1923), 175. El creu imprès vers 1500. Albareda (*La imprenta*, 115) dóna la data de 1500 com segura.

²⁵ F. BALLESTER Y CASTELLÓ, *Concordie Apothecariorum Barchinone ... Liber. 1511. La primera farmacopea española* (Tarragona 1944).

²⁶ MIQUEL I PLANAS, *Bibliofilia*, II, 604 a; PLAZA, *Catálogo*, n.º 3; A. ODRIOZOLA, *La Caracola del Bibliófilo Nebrisense* («Revista de Bibliografía nacional» 7 [Madrid 1946]), n.º 17.

tado amb la filla del duc de Segorbe (Barcelona, juny 1514)²⁷. L'element c' el trobem a l'esquerra del començament del text de l'esmentat *Concordie apothecariorum Liber* de 1511, també d'Amorós.

Element d: observem que el segon ocellot té el bec un poc més amunt de l'inici de les remeres de l'ala. El llistó el retrobem igual, però col·locat horitzontalment, a dalt de la portada de l'Epitalami d'Ivarra ja esmentat del 1514 i a l'esquerra vertical del *Flor dels Sants* (Amorós, 1524)²⁸. Amorós, però, també disposava d'una variant d'aquesta orla: l'ocell hi té el bec just damunt del començament de la ploma remera, la qual no fa angle amb l'ala. La veiem emprada, en posició vertical, a la mateixa portada de l'Epitalami, a diversos indrets, entre ells al colofó, del *Concordie Liber* i, abans d'aquests llibres, a la part esquerra de l'orla que emmarca la dedicatòria del vocabulari català de Nebrija.

Element e: és recurs tipogràfic freqüent amb diverses modificacions, sobretot no corrent la línia en ziga-zaga sinó en forma ondulada. Igual a la forma del privilegi, el retrobem al peu del colofó del Vocabulari de 1507 per Amorós i, en posició vertical, a l'esquerra de la portada de la *Scala Dei* d'Eiximenis (Barcelona, Ballestar i Giglo, 1523)²⁹.

Element g': figura a la *Doctrina compendiosa d'Eximenis* (Barcelona, Amorós, 1509) i a la dreta del gravat del f. a_{iii} girat de Verini *De puerorum moribus* (Barcelona, Amorós, 1512)³⁰.

Aquests elements decoratius eren importats. A precés meus, la senyoreta Rosalia Guilleumas, que sempre m'ajuda volenterosa, ha cercat la confirmació a les planes de la gran obra de Claudin i l'ha trobada. Els elements a, a'' (que encara no he vist documentats més que al privilegi de la Mercè a la nostra bibliografia) i el g', surten complets a les orles dels llibres d'hores estampats a París per Philippe Pigouchet³¹. L'últim, però, ofereix la particularitat que el dibuix del llibre francès té la cabra de pèl erigit mirant a la dreta i no a l'esquerra. Tant això podria ésser fill de que l'es-

²⁷ Exemplar a la Biblioteca Nacional de Madrid.

²⁸ Facsímil a *Bibliofília*, II, 572 a.

²⁹ Facsímil a *Bibliofília*, II, 510 e. Giglo, gravador i caixista, havia treballat en 1522 amb Amorós i amb Rosenbach (MADURELL-RUBIÓ, op. cit., docs. 362 y 366).

³⁰ Exemplar a la Biblioteca de Catalunya.

³¹ CLAUDIN, *Histoire de l'imprimerie*, II, 29, 26, 33, 35.

tampador de París disposés d'una variant, com de que a Barcelona el model hagués estat copiat i gravat de nou, resultant invertit al motllo. Allò que crida l'atenció és que l'estampador de la nostra ciutat on, per primera vegada, trobem utilitzats alguns d'aquests elements renovadors de l'aspecte dels nostres llibres, no fos un dels francesos que al segle xvi obriren taller a Barcelona, sinó Joan Luschner, alemany de Lichtenberg, com ell s'anomena en un colofó, tan estretament relacionat amb Rosenbach, el de Heidelberga.

Essent datada l'any 1505 la butlla de Juli II que dona motiu al privilegi, no hem de pensar que hom diferís gaire la seva estampació. Podien fer-la Posa, Spindeler, Rosenbach i Luschner a la nostra ciutat. Posa, que morí l'any 1506, és descartat, ja que ni a les seves lletreries ni materials tipogràfics de decoració no trobo cap relació amb els del privilegi. De tota manera sabem que no era un desinteressat per a les butlles dels Mercedaris. A l'inventari dels seus béns, formulat després de la seva mort, fou consignat com existent a la gran cambra on tenia el taller «un plech de butlles de la Mercè son provincial del dit orde de la ciutat de València»³². A la frase hi ha errada, i caldria potser corregir-la, *són del...* És possible que es tractés de les de Juli II de 1503, que va obtenir fra Pere Lluís Sans, comanador de València³³.

Spindeler l'any 1505 estava enfeinat amb l'estampació del gruixut volum de fra Jaume Pérez, *In Psalmos*, acabat l'any 1506, no sense dificultats pel que sembla i amb retard³⁴. L'estampador, ja vell, morí vers el 25 d'abril de 1507³⁵. Tampoc cap relació tipogràfica he pogut descobrir entre ell i el privilegi.

Rosenbach ja és sabut que treballà en relacions tan estretes amb Luschner, que els seus tallers de vegades semblen ésser un de sol amb diferents regents. Al segle xvi, però, aquella íntima connexió va aflluixar-se i la impremta de Luschner treballà amb més independència³⁶ fins que l'estampador morí a Barcelona

³² MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, p. 430.

³³ G. VÁZQUEZ NÚÑEZ, *Manual de historia de la Orden de Nuestra Señora de la Merced* (Toledo 1931), 402.

³⁴ MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, n.º 226.

³⁵ *Ibid.*, p. 395.

³⁶ HAEBLER, *Geschichte*, p. 176.

l'any 1512³⁷. És tan copiosa la producció de Rosenbach que no gosaré a dir que no hi hagi semblances, al segle XVI, entre ella i la de Luschner, però fins ara no les hi he sabut trobar. De tota manera, Aguiló³⁸ facsimila una butlla d'indulgències del papa Juli II, que atribueix a Rosenbach. No puc ara entrar a estudiar-la i res té a veure amb la mercedària. Luschner diríem que resta senyor del camp de les nostres sospites, i ell és el primer estampador, que jo sàpiga, que el mateix any 1505 de la concessió de la butlla de les indulgències i, per tant i ben probablement, de la publicació del privilegi, usà a Barcelona algunes de les orles que el decoren. Això faria molt versemblant que hagués estat imprès al seu taller. Però la lletra no l'he sabuda trobar en cap dels llibres que d'ell he pogut examinar. En canvi, l'any 1507, dos més tard, surt, com he dit, en un d'Amorós.

No poden ésser tretes conseqüències absolutes a base del material bibliogràfic de què disposem avui. És ben poc en comparació amb allò que s'ha perdut, sobretot d'impressions d'utilització efímera com és ara el privilegi que comento. Si Luschner tenia en poder seu les orles, també podia tenir la lletra. Allò que sorprèn és que les unes i l'altra fossin també al taller d'Amorós quan encara podia subsistir el de Luschner. Com si hi hagués relació entre ells.

No és escaient la intenció del volum d'homenatge al qual tinc tant de goig a col·laborar, per a entrar a tractar a fons de les qüestions que planteja a la història de la nostra impremta l'aparició de Carles Amorós a Barcelona en el 1498³⁹, quasi deu anys abans del primer llibre que d'ell coneixem (el Nebrija de 1507). La documentació recentment exhumada renova radicalment tot allò que havíem imaginat partint només de les dades dels colofons.

Amorós, de Tarascó, després d'un aprenentatge d'impressor fet a França, qui sap si a Lyon, arribà a Barcelona, no sabem en quina data, però abans del febrer del 1498. Degué trobar feina al taller de Gumiel, de la muller del qual fou testimoni quan féu testament l'any 1498. Desaparegut aquell taller, entraria al de

³⁷ MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, doc. 291.

³⁸ AGUILÓ, *Catálogo*, n.º 275.

³⁹ MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, p. 339.

Luschner i potser va intervenir en la impressió de la gramàtica de Nebrija de 1505 ⁴⁰, on surten algunes de les orles, no usades abans a Barcelona, que veiem al privilegi. Pel novembre del 1505, Amorós va rebre, segons certs pactes, una veritable impremta de mans del llibreter, també francès, Carmini Ferrer. Hi havia tot de vinyetes i *històries*, així com lletreries ⁴¹. Ja amb anterioritat, però, al taller de Luschner existien els ornaments tipogràfics que surten al Nebrija i al Marquilles, alguns dels quals són també característics del privilegi dels confreres de la Mercè i que després trobem en poder d'Amorós, vivint encara l'alemany.

L'any 1506, ell contractà juntament amb Amorós l'estampació d'un missal per a la Mercè ⁴². Però Luschner ja era en decadència. No tindria diners i en cobrava a compte sense que l'obra avancés amb la deguda proporció. Probablement no arribà a veure la llum ⁴³. L'alemany morí el 1512 ⁴⁴, sense que coneguem cap llibre que porti el seu nom després de 1505, i quan ja la impremta d'Amorós era independent.

Tot això em fa creure que vers 1505 un grup de francesos impressors, Amorós el més important d'ells, entraren en alguna forma de companyia al taller de Luschner i en renovaren l'utilatge i el material amb elements també francesos. La lletra del privilegi, que també és la d'uns preliminars del vocabulari de Nebrija-Busa, ho seria també; potser lionesa.

Així aquest curiós cartell per als confreres de la Mercè cor-

⁴⁰ Fou acabada d'estampar el 24 de juliol (PLAZA, *Catálogo*, n.º 3). El doc. 231 de MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, és del 28 d'abril d'igual any; per tant durant la impressió del llibre. L'escriptura indica que Amorós treballava amb Luschner; per això aquest s'obliga a pagar cada mes a l'acreedor la quantitat, que seria el sou o part d'ell que l'estampador guanyava. El seu treball responia del pagament. Al doc. 232 d'igual data Amorós diu clarament que treballava a un Nebrija. En comentar-lo (*Documentos*, p. 399) em demanava si es referia al Vocabulari. Fou la gramàtica. El llibre de *drst* que diu l'escriptura que també feien, seria el Marquilles, acabat pel setembre. Més aviat m'inclinaria a pensar que l'enigmàtic impressor francès Boxero fou com un regent o associat que treballava per a Luschner. Els dos llibres esmentats al doc. 232 són precisament els que acusen un canvi d'estil vers el gust francès, a les produccions de Luschner.

⁴¹ MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, doc. 234. Per la seva data ja havien acabat els set mesos durant els quals Amorós havia de romandre amb Luschner per a sortir lliure del deute que aquest aniria pagant a compte de la soldada que cobrava treballant amb ell.

⁴² *Ibid.*, doc. 240. La part que era inèdita d'aquesta escriptura és la que ens declara la participació de Carles Amorós al contracte.

⁴³ *Ibid.*, doc. 242.

⁴⁴ *Ibid.*, doc. 291.

respondria a un moment del 1505 que representa una conjugació del treball de Luschner i Amorós. Ell heretà el material del seu soci, potser abans que morís. I també la clientela, ja que fou també Amorós qui va imprimir, l'any 1522⁴⁵, les butlles catalanes a favor del monestir mercedari de Santa Eulàlia de Pamplona*.

JORDI RUBIÓ

TEXT DEL PRIVILEGI

Lahor e gloria del omni|pote(n)t deu / e de la sacratissima mare sua: sia ma|nifest a tots los fells christians p(er) la sanch de iesus re-muts e co(m)prats. Com | los reys de Arago de i(m)mortal memoria son stats fundadors de la sagrada | Religio de la v(er)ge Maria de la merçe a fi de rembre los pobres catius cri|stians qui stan presos en poder dels moros enemichs de nostra religio xpi|ana. A suplicacio dels quals los sants pares Apostolichs han atorgades | moltes e innume-rables gracies e indulgencies en la vida: y en lo article de | la mort a tots los benefactors d(e) dita religio per la santa redempcio dels ca-tius xprians. les quals volen | que duren perpetualment: entre los quals nostre sant pare papa Julio segon Primerame(n)t confirma | e de nou atorgua totes les gracies e indulgencies donades y atorguades per tots los altres papas p(re)|decessors seus a la dita religio de la merçe per la dita redempcio de catius. E per maior corroboracio no|uament dona hi atorgua a tots los fells christians qui volran esser confreres de la verge Maria de la | merçe de la redempcio dels catius christia(n)s: e per obs de la dita redempcio donaran als frares de la merçe .iij. sous e mig moneda iaque|sa o la iusta valor que son .iij. sous .x. diners moneda cathalana que pugan elegir confessor ydoneu capella o religiosos lo que mes voldra(n) | lo qual los pugua absolve e de fet absolgua de tota s(e)n(tenc)ia de exco(mun)icacio e de tots los seus peccats . crims . delictes hi excessos . ta(n) gra(n)s com | come-sos los hauran en tot lo temps de la sua vida. E encara que sien los casos reseruats a la sancta seu apostolica una veguada en la vi|da. E de tots los altres casos que no son reseruats se pugan fer absolve cadany una veguada. E si son casats marit y muller / e los dos | com a confreres de la dita redempcio dels catius xprians. pagaran dita

⁴⁵ Ibid., doc. 368 bis.

* He d'agrair al P. Félix Ramajo O. D. M., la bondat amb què em facilità la consulta del *Bullarium* de l'Ordre, i al personal de la *Reserva* de la *Biblioteca de Catalunya* la gentilesa amb què em facilitaren les repetides consultes que he hagut de fer al Departament.

...la orquídea lo que más vale
...delante de excellos. A la mesa
...apostólica una requiera en la
...en casta marítima y en los
...los dos guayonía demitida

...e purgatori.

...impelo que pagasen el alicor con
...trupo de la insula de las torres vol
...eado por un p... la cofia... p...

...nulla vos exceptat, ut de religione plenius absoluit, ut de re

...e não se pode redimir a si mesmo, mas
em um tempo há de ser castigado o
coração grande e a consciência
em tais dias. E não a los para
fazer no câmpo offensivos fê

...que les saints pères de
de peccatis indulgentias pla-
be Romae.

...fies dela dita religio e redpo
tots los sacerdots i altres oficia
rils.

da any.

1912. 1913.

lo artefice della morte
E' nottata e non commette per lo

be gaueverci stomaionnane
catis vni correllio / cetero qe
et dicitur e' s
o pino et n.
ti. 3 ad iudice
ti. 3 ad iudice

756
757
758

...e aquela a ve
tude dela moir.

100

qua(n)titat una veguada la hu per los dos guanyen la demu(n)t dita | gracia e indolge(n)cia axicom si cascu pagaua dita quantitat.

Mes atorgua a tots los demu(n)t dits confreres hi co(n)fraresses que en temps de entredit pusq(ue) no sien exco(mun)icats nj haian dada ocase | del interdit puguen oyr missa e lo offici diuinal no obstant la constitucio de la prouincia (sic) de terragona.

Mes dona hi atorgua a tots aquells qui visitaran la esglesia del monestir de la dita religio de la merçe / la festa de la natiuitat / hi de | Pascua / de Cincogesma / e totes les festiuitats de la verge Maria de tot l any / e tots los diumenges de la coresma / e donaran algu|na almoyna per poca que sia guanyen p(er) cada veguada .x. anys e deu corantenes de p(er)do de les penes de purgatori.

Item papa Sixto quart aximateix atorgua a tots los demu(nt) dits co(n)freres que puguan elegir confessor religios ho capella quilhs ab|sol-gua de tots los casos exceptats aquells que son reseruats a la santa seu apostolica. E en lo article de la mort plenariame(n)t de tots sos peccats a pena hi a culpa.

Item papa Alexandre quart atorgua a tots los demu(n)t dits confreres e benefactors de la santa redempcio que puguan elegir confes|sor capella o religios qui ells volran quilhs absolua de tots los peccats que comesos hauran en tot lo temps de la sua vida tantes voltes | quantes sera necessari fent dita almoyna dels q(ue) son reseruats a la dita santa seu apostoljca. e si morra en lo dit any pus sia co(n)fes-sat y pelnedent vol lo sant pare que sia absolt plenariament a pena hi a culpa.

E mes atorgua a tots los sacerdots hi ecclesiastichs axi religiosos com seculars los quals per donar exemple als altres donaran al|moyna a la dita religio per la redempcio dels catius xprians. los p(er)dona e remet tots los officis / e hores no dites / e tots los defallime(n)ts. | e negligencies en qualseuulla manera fets o comesos en los diuinals officis.

E mes dona facultat n(ost)re sant pare als freres de la dita religio de la merçe / q(ue) pugue(n) comutar qualseuulla vot exceptat vot de religio | e de hierusale(m) e de castedat . e pugua(n) co(m)posar sego(n)s / la qualitat del vot / e possibilitat d(e) la p(er)sona / e roma-ne(n) plename(n)t absolts del dit vot.

E mes perdona qualseuulla cosa iniustament guanyada per qual-seuol modo o manera dona(n)t ho a la dita santa redempcio no sabent | a qui la tal restitucio se haje de fer. E perque los infels moros los dies dels sants diumenges / e festes en menyspreu hi en vituperi del | sant nom e passio de Iesu christ e de nostra santa fe catholica fan treballar los catius christians de especial gracia p(er)dona e remet totes | les festes e diume(n)ges mal coltes / e mal celebrades. E mes los perdona tots los peccats fets e comesos en tals dies. E tots los pec-cats | mortals e venials oblidats en la confessio tots los dejunis tren-cats manats p(er) santa mare sglesia penite(n)cies no co(m)plides

offensses fetes | contra son pare e mare e qualseuulla sacrament fals
sens dany del proisme.

E mes los fa participa(n)ts p(er)petualme(n)t en totes les indul-
ge(n)cies / e remissions de peccats donades y atorgades p(er) los sants
pares de ro|ma en la dedicacio de la sglesia santa romana. E axima-
teix en totes aquelles indulgencies . e remissions de peccats indul-
gencies plena|ries a pena e a culpa donades p(er) los sants pares axi
p(er)alls morts com per los vius en totes les stacions de Roma.

E mes los fa participants en la peregrinacio de la terra santa de
hierusalem so es en tots los merits hi en totes les indulgencies ple|na-
ries / e remissions de peccats axi per los vius com per los morts /
donades e atorgades per molts papas.

Item papa climent .vj. e Gregori .xj. e Marti .v. e Augeni .iiij. hi
papa calist .iiij. Atorgan moltes gracies / e indulgencies / e perdo|nan
la .vij. part de les penitencies iniunctes.

Ite(m) lo mestre general de la religio de la verge maria de la
merçe fa participa(n)ts als (con)frades hi confrasses de la dita re-
ligio e rede(m)pcio | de catius qui la present pe(n)dran a ells hi a
tots los defunts pare e mare marit o muller / o germans / en tots los
sacrificis misses officis | diuinals quis fan his celebraran en tot lo dit
orde y en lo merit de la santa redempcio dels catius christians.

E per qua(n)t vos com a confrare *D.ª Johaneta Sardina* [escrit a
mà] haueu paguada la sobredita qua(n)titat a la dita religio p(er) la
redempcio dels | catius xpians. vos alegrau eus podeu alegrar en la
vida y en lo article de la mort de les demu(n)t dites gracies e indul-
ge(n)cies plenaries y ob|tenir absolucio hi remissio plenaria de vostres
peccats En testimoni de la qual vos donam la present carta ab lo
senyal del sagrat orde.

Forma de la absolucio dels confrades una vegada cada any

.....

Forma de la absolucio dels confrades una vegada en la vida

.....

Forma de la absolucio Dels co(n)frades en lo article de la mort

.....

(còpia de la Sta. Rosalia Guilleumas).

EL «ROSER DE TOT L'ANY» I LES «EUCARÍSTIQUES» DE MOSSÈN JACINT VERDAGUER

La nature des choses est bien plus aisée à concevoir lors qu'on les voit naître peu à peu en cette sorte, que lors qu'on ne les considère que toutes faites.

DESCARTES

(Lema de la «Revue de Littérature Comparée», 1921-1955.)

I. «ROSER DE TOT L'ANY»

Dietari de pensaments religiosos

Des del 1891, primer any del setmanari popular «La Veu de Catalunya», Mossèn Verdaguer hi publicà poesies¹. Al número de primer de gener de 1893 digué aquest periòdic: «Tant mateix se'n poden donar l'enhorabona nostres abonats. Per la bondat amb què ens tracta Mossèn Jacinto Verdaguer — ¡podem estar-ne ben cofois! —, tot l'any colliran roses en lo roser de nostre sacerdot-poeta. Més sacerdot encara que poeta, de son cor ha anat brotant lo piadós i poètic Dietari que els lectors de “La Veu de Catalunya” aniran assaborint. Cada setmana publicarem, ajudant Déu, les set floretes de la vinenta, una per cada dia. Vulla Déu Nostre Senyor que els cors oberts a l'hermosura d'eixes flors de poesia sien sadollats de l'amor de Déu que n'és la flaire i l'essència»².

A continuació, el periòdic publicava les set composicions corresponents a la primera setmana de l'any 1893: diumenge-

¹ El fundà i dirigia l'advocat Narcís Verdaguer i Callís (1816-1918). Hi col·laboraven, entre altres, el canonge Collell (1846-1930), Marià Aguiló (1835-1900), Joan Sardà (1851-1898), Dolors Monserdà de Macià (1845-1919). L'any 1899 «La Veu de Catalunya» es transformà en diari polític, que dirigí Enric Prat de la Riba (1870-1917).

² Sobre l'origen del *Roser de tot l'any*: ROSALIA GUILLEUMAS, *Ramón Llull en l'obra de Verdaguer*, Barcelona, 1953, pp. 48-50; 88-93.

dissabte, dies 1-7 de gener. Sense interrupció, en tot el curs de l'any, cada setmana publicà, en la mateixa forma, les set composicions. Al número del 24 de desembre, darrer de l'any, publicà les composicions corresponents als dies 24-31, diumenge-diumenge. Després publicava la poesia *Captant*, de *La Fugida a Egipte*.

A la secció *Moviment Regionalista* deia: «Bon sant, bona vigília. I bona la tenen la de Nadal les lletres catalanes. Mossèn Verdaguer entregà aïr a les llibreries dues obretes, *La Fugida a Egipte*, tercera part del *Jesús Infant*, i *Lo Roser de tot l'any*. De la primera posem avui una mostra per fer denteta; de l'altra en coneixen gran part los nostres abonats. Diem gran part, perquè Mossèn Verdaguer ha repassat les composicions del *Roser* estampades en nostre setmanari, i n'ha modificat unes i canviat altres».

El *Roser*, dietari de pensaments religiosos, en el periòdic s'ha via adaptat al calendari de 1893 (Pasqua, 2 d'abril); per al volum calia adaptar-lo al calendari de 1894 (Pasqua, 25 de març). Les diferències en els dies de les festes mòbils entre l'un any i l'altre, exigiren molts canvis en l'ordre de les composicions dels mesos de febrer, març, abril, maig i juny.

D'altra banda, promové molts canvis l'introducció de tretze noves composicions i la supressió d'altres tantes³. La manca de temps i altres dificultats en la preparació del volum perjudicaven la seva estructura. Però el que per damunt de tot interessava era, no l'ordre, sinó l'excel·lència de les composicions.

El doctor Sardà i Salvany (1844-1916) parlà del llibre *La Fugida d'Egipte* a la «Revista Popular» (4 de gener del 1894). Elogiava especialment el *Captant* i el *Sortint d'Egipte*, i afegia: «El prólogo, bien que en prosa, es otra de las mejores poesías del libro». Després deia: «Más conocido, pero no inferior en mérito, es el *Roser de tot l'any*, otra colección de pensamientos, a modo de dietario poético, que Verdaguer ha publicado durante el año último en un periódico catalanista, y que muy bien podría servir

³ Un exemple: la nova composició «A la fira de les roses» promové vint-i-quatre canvis. Fou posada al dia primer de gener; la del primer de gener. «Dia sense sol, trasllada al 9; la del 9 «Volau mos somnis», al 23; la del 23 «A qui Déu és dolç», al 31; la del 31 «Vina em diuen», al 15 de març; la del 15 de març «En la Judea», al 21 de juliol; la del 21 de juliol «Vull sembrar», al 4 de gener, etc.; per últim, la del primer de juny «Infatò, bell infantó», traslladada al 24 de maig; i la del 24 de maig «Estrella del matí», suprimida.

para manual de meditaciones, si la misma belleza de la versificación no fuese tal vez a alguien obstáculo para que se aprovechara para este austero empleo. El autor ha derramado toda su alma en estas fugitivas notas, que reflejan diversos estados de ella, aunque más frecuentemente los de la adolorida aunque resignada nostalgia del cielo. Es para nosotros este volumen uno de los mejores del cristiano poeta».

El dia 4 de febrer, «La Veu de Catalunya» traduïa del periòdic provençal «L'Aioli» el que segueix: «En Jacinto Verdaguer, nostre gran i sant poeta, és massa conegut a Provença per a que no ens interessi a tots lo que surt de la seva lira. Heus aquí dos llibres que acaba d'oferir a la nostra Catalunya: *La Fugida a Egipte* i lo *Roser de tot l'any*. És cosa dolça, espontània i pura com la poesia de Sant Francesc; i és florida i flairosa com aquelles llegendes i pregàries del poble que s'aprenien en altre temps de pares a fills».

El llibre de *La Fugida a Egipte* portava la data de 1893, i el del *Roser de tot l'any*, d'escaient presentació tipogràfica, sortit de l'impremta de Puigventós, portava la data de 1894.

* * *

Ramon Llull compongué un dietari de pensaments religiosos, en forma poètica, de 366 versets, un per a cada dia de l'any, que és el *Libre d'Amic e Amat*. De bona hora, Mossèn Verdaguer havia sentit una justificada admiració envers aquest llibre, i n'havia adoptat versets per lema en diverses poesies místiques. Més tard, adquirí i utilitzava, per a la seva devoció, el *Breviarium pro meditatione ad usum clericorum* (Madrid, 1885), compost per Martín de Herrera y de la Iglesia⁴, arquebisbe, primer de Cuba (1875-1889), després de Compostella, i cardenal (1897-1922). Inspirant-se segurament en aquests dos llibres, Mossèn Verdaguer concebí la idea del *Roser de tot l'any*, que desenrotllà amb la seva característica inspiració.

La composició que l'inaugurava era aquesta:

⁴ La Biblioteca Central guarda la que havia estat llibreria particular de Mossèn Cinto. Allí hem pogut consultar aquest *Breviarium* i les altres obres que esmentarem.

Deus, Deus meus

Dia sense sol, vesprada sense estrelles
 són, si no us veig entre elles,
 Jesús, mon dolç Amor,
 llum de mos ulls, cançó de mes orelles,
 delícia del meu cor.
 De mon verger aurífera monjoia,
 mon lliri i ma lliroia,
 ma celda i mon jardí,
 de mos somnis florits Vós sou la toia,
 la perla de ma joia,
 ma perla i mon rubí.

El lema és del salm que compongué David, fugitiu al desert; en la litúrgia, propi de trenc d'alba: *Ad te de luce vigilo, sitivit in te anima mea*⁵. El tema *llum*, reflexe de la del Nadal, el trobem inclòs en setze composicions del mes de gener. El tema *amor*, en tretze; el tema *flors*, en set. El dia 4, diu el poeta que, més ditzós que Betlem és «qui dins son cor veu nàixer cada dia al Salvador». El dia 6, els Reis diuen al poeta que té més sort que ells: «Nosaltres l'adorarem, tu te l'endús». El teme *Eucaristia* el trobem inclòs en deu composicions. El dia 8, una Postcomunió inaugurava el tema *aigua*: «Amor, amor, amor; tanmateix m'ha vingut la rierada omplint mon pobre cor... Ja tinc dintre mon pit a Aquell que, dalt, en les altures veia; ja veig el Sol eixit, de qui l'Estrella heralda me somreia". El dia 12, a l'anar a agenollar-se en un santuari vora la mar, vegé la mar del sagrari més ampla que l'altra mar.

El tema reapareix el 2 de febrer, festa de la Purificació. Perduda la blancor del lliri trobada en l'aigua del baptisme, demana a Déu que li mostri la del martiri, que del vespre del cementiri torna el mortal a son clarós matí. El dia 15, Dimecres de Cendra, diu que a la terra tot és ombra i vanitat, pols i cendra i terragada, i que no hi ha trobat l'aigua dolça que volia, sinó per tot la mar salada. El divendres següent, convida a esbandir lo cor en la font d'aigua clara del sagrament del dolor. Segueix sovintejant, en aquest mes i en el de març, el tema *Eucaristia*, i també el tema *amor*. En aquests dos mesos abunda el tema *creu*.

⁵ Abans de la reforma del Breviari, tots els dies de l'any els sacerdots resaven a *Laudes* el salm 62.

Combinats amb aquests temes hi trobem records de l'anada del sacerdot-poeta a la Terra Santa. El dia 9 de febrer, la composició *Raïms i espigues*, que sembla un *Post-Scriptum* del llibre *Nazaret*; com ho sembla la del dia 28, *Oidà, pescadors de la Galilea*. El dia 15 de març, la composició *En la Judea hi ha un arbre*.

La font, un dels monuments de Nazaret, impressiona el pelegrí que arriba a la plaça. Mossèn Cinto veié en la capella de l'Anunciació la «font de tota nostra civilització, d'a on ha rajat amb les divines aigües del Cristianisme tot lo bé, lo ver i lo sant que veiem en lo món». I ens diu en el *Dietari*: «Jamai trobant-me devorat per la set en les muntanyes de Catalunya, ni en les planes seques i ardents de Palestina, posí els llavis en cap font amb tanta ardor com en aqueixa pedra». En el *Roser*, el dia 19 de març, diu als savis del món: «Amb vostres llums nadau en la foscor; són una font sense aigua vostres llavis... La llum del cel d'altra fontana brolla davant d'un obrador de Nazaret...»⁶.

Ajudà el nostra poeta a conèixer detalls interessants de Palestina l'obra profusament il·lustrada de Víctor Guerin *La Terre Sainte* (París, 1882). En parlar del Calvari, diu aquest autor: «Ce rocher à l'époque de Notre-Seigneur renfermait à sa partie inférieure une grotte qui a été depuis transformée en une chapelle consacrée à Adam, parce qu'une fort ancienne tradition y place la sepulture du premier homme». Probablement, el nostre poeta baixà a visitar aquella capella. En la composició del 29 de març, dimecres de la Setmana Santa, s'imagina sepultats allí els nostres primers pares, i que Eva, el dia del Divendres Sant, sentint colps de martell dalt del Calvari, encuriosida, pregunta al seu espòs: «Què hi deuen fer? ¿Deuen, potser, clavar-hi a qui nostre gran crim baixa a desfer?» Adam respon: «Sí, solden damunt l'enclusa de la serra, la cadena d'amor que, ¡ai de mi!, un dia, lligava la perduda terra al Criador».

Durant aquells dies, el sacerdot-poeta es plany repetides vegades de l'ingritud i la maldat dels homes. El dia 17, com evocant el *Gloria, laus et honor*, diu:

⁶ Inflüïa segurament el record de la font de la plaça, encara que Mossèn Cinto acabi dient: «Als peus del Noi Fuster qui s'agenolla beurà la saviesa si en té set».

Pobre Jesús! ¿Qui canta vostra glòria?...
 Pobre Jesús!, vostra agonía amarga
 no s'ha acabat en l'arbre de la Creu!
 Ai! lo pecat la Passió us allarga.
 Oh! qui fer-vos pogués de Cirineu!

El dia 26: Arreu, arreu és trepitjada la sang amb què Jesús rega els carrers d'amargura. «Lo traïdor Judas viu encara; en cada poble hi ha un Pilat; per dar revessos a sa cara, cent Malcus té cada ciutat.» El Dijous Sant veiem el sacerdot-poeta sortir del santuari, volent-se fer incendiari de l'amor diví, volent-ne fer una teia que il·lumini el món pervers, una antorxa sagrada, que amb sa immensa flamarada incendiï l'univers. El Divendres Sant trobem la poesia *Jesús en Creu*, ja publicada l'any anterior al setmanari, que acaba: «Jesús, qui no us estima no té cor». Adhuc el dia de Pasqua apareix la nota amarga: «Nostre Senyor Jesucrist, ressuscita enguany molt trist, de la negra sepultura; veu que no ha ressuscitat, ¡ai!, amb Ell la humanitat, que de la mort és pastura»⁷. Els dies d'aquella Setmana Santa de 1893 inspiraren les set estrofes de la poesia *A Jesús coronat d'espines*, publicades en la setmana de 9-15 d'abril, que més tard passaren a formar l'introducció de les *Flors del Calvari. Llibre de consols*.

Un dels responsoris de Pasqua, extret del llibre de l'*Apocalipsi* (V, 5, 12), diu: «Ecce vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum et solvere septem signacula eius... Dignus est Agnus qui occisus est accipere fortitudinem et honorem et gloriam». Un altre poeta s'havia limitat a glossar l'idea de la victòria de Jesucrist sobre la mort i el món. Mossèn Verdaguer, en la poesia *La mort del Lleó*, destinada a substituir, en el volum de 1894, el dia de Pasqua, la publicada al setmanari, féu molt més. Uní el text de l'*Apocalipsi* amb el de la profecia de Jacob al seu fill Judà, *Accubuit sicut leo, quis suscitabit eum?*, i digué en la primera i quarta estrofes:

⁷ L'estat de la Barcelona d'aquella època i del món en general influïren en el to d'aquestes composicions. L'estat del món havia inspirat a Lleó XIII la pregària *Sancte Michael Arcangele, defende nos in proelio, redactada a conseqüència d'una visió que tingué el Papa, un dia de l'any 1891, després de celebrar la Missa; pregària que encara els sacerdots resen cada dia. Ho recordaren fa temps els Bisbes de Portugal en una Pastoral colectiva. (Cf. «Hoja Parroquial del Obispado de Girona», 26 febrer 1950.)*

Del món quan ha fet presa, per set vegades
 torna rugir
 lo Lleó del Calvari, i en la Creu dura
 s'es adormit...
 Al lleó lo desperta de la lleona
 l'aspre rugit;
 a Jesús lo deixonden, Verge Maria,
 vostres sospirs.

Probablement els set segells oberts suggeriren l'evocació de les set paraules, i vingué a la memòria el text de l'Evangeli (Mc., XV, 37): «Jesus, emissa voce magna, expiravit». Per això, la frase: «Per set vegades torna rugir». El responsori de Pasqua encara inspirà una altra poesia, la de la Circumsició⁸, que diu:

Avui en bres humil plorau, pobre Infantó,
 avui belau Anyell, demà sereu Lleó,
 mes pujareu abans del Gòlgota a la serra;
 creient-vos sols Anyell, vos clavaran en la creu,
 mes, com Lleó adormit, quan vos desvetllareu,
 tremolaran de por los óssos de la terra.

Al sacerdot-poeta, que recorda la sang d'anyell amb què els israelites assenyalaren les portes, l'estat del món l'inspira aquests versos de la segona estrofa:

Avui assot més gran va a caure sobre el món,
 és poc per mi, oh Anyell, portar-la sobre el front,
 banyau-me lo meu cos, banyau l'ànima mia.

En tots els mesos del *Roser* trobem el profund esperit sacerdotal de Mossèn Cinto, manifestat amb variada, oportuna i atraient inspiració. En el mes de maig, llevat del dia 7, festa de la Santa Creu, i dels dies 20 i 21, vigília i solemnitat de Pentecostès, totes les composicions, àdhuc la de l'Ascensió, són dedicades a la Verge. La del dilluns de Pentecostès diu: «Vós sou del Sant Esperit Reliquiari, puix al mig del vostre pit volgué estatjar-hi el tresor de l'Infinit». La del 19 és un exquisit diàleg entre el poeta i la Verge, veritable treball d'orfebre. La del 31,

⁸ En el volum de 1849 fou posada a una no existent Capvuitada de la Circumsició, perquè al dia primer de gener hi havia *A la fira de roses*.

darrer dia del mes de maig i preludi del mes de juny, és de *Nostra Senyora del Sagrat Cor*.

Les dels dies 1-8 de juny, *Corpus* i vuitada, són, naturalment, eucarístiques. La del dia 2 és un emocionant *Record de la Vetlla Nocturna*, tinguda a la Capella de la Sang, del Pi. La del dia 6 és: «La presó del tabernacle n'és tancada amb reixa d'or... Com és presoner i pobre, de menyspreus aplegador, trau una mà de la reixa, demana almoïna d'amor...». Les dels dies 9-30 són consagrades al Sagrat Cor.

La composició del dia 12 s'inspira en el desposori i la transverberació de santa Teresa, segons les lliçons de la festa, celebrada el dia 27 d'agost en alguns llocs: Jesucrist augmentava l'amor de la santa amb visions i revelacions. «Quandoque enim data dextera clavoque extenso, illum in sponsam adoptavit.» El dolor de la transverberació era intensíssim, però de tanta suavitat, «quod desiderabile non sit ut auferatur». Les paraules del lema són les de l'esposa del Càntic dels Càntics (III, 4): *Inveni quem diligit anima mea*. Parla l'ànima:

A la Creu me'n so pujada, i a Jesús hi só trobat,
i amb una mà esclavada, sobre son Cor m'ha abraçat.
Sobre son Cor m'ha abraçat, i l'abraç encara em dura,
i em durarà la dolçura, per tota l'eternitat.

Aquesta poesia del dia 12, posada al dia 10, podria assenyalar l'aniversari de la mort de Mossèn Verdaguer, com podria assenyalar la vigília, la poesia del dia 15: «Un dia a la mort diguí: — On és la font de la vida...? ».

En la ressenya de les composicions del segon semestre del Roser tindrien cabuda observacions semblants a les fetes en les del primer semestre. Abans de finir, en el mes de desembre, trobaríem glosses poètiques de les antífones d'Advent: *O Oriens, veni*; *O radice Iesse, veni ad liberandum nos*; *O Emmanuel*. El dia 17, «Veni Sol, Solet, claror del meu dia»; el dia 19, «A trau-

⁹ El dia 29 una quarteta nova, dedicada a Sant Lluís Gonçaga, causà, en l'edició del volum, el trasllat d'un breu *Post Scriptum del Sommi de Sant Joan* al 2 de setembre, i aquest trasllat promové tretze canvis. Fa referència al Deixeble estimat la poesia *Quan del gra d'or l'espiga és plena cap a la terra baixa el front*, encapçalada amb el nom del Baptista. És al dia 24 en el setmanari, i al dia 25 en el volum.

re'ns del cautiveri, veniu oh Llibertador»; dia 21, «¿Quina poncella se t'esbadella? — L'Emmanuel».

A l'edició del volum, no hi ha en el mes de desembre una sèrie d'importants canvis, com en altres mesos. Però trobem, el dia 27, una composició dedicada a sant Joan Evangelista, *Com una planta en l'aigua, lo cor hermós de Joan en lo Cor diví s'abeura*, substituïda per una de nova: *Aqueixes palletes que hi ha a l'Establia*. Al darrer número del 1893 a «La Veu», i al final del volum, hi havia la mateixa ofrena a la Verge: «Xica és la presentalla, l'amor és gran; oh dolça mare mia, preneu lo ram»¹⁰.

II. «EUCARÍSTIQUES»

Pel desembre de 1896, Mossèn Cinto anà a veure els seus amics del Roselló. Agustí Vassal aprofità aquella avinentesa per demanar-li una poesia sobre el miracle de les cinc Hòsties consagrades el dia 15 de setembre de 1793 en forma de sol (la de l'exposició al centre i les quatre per a la Comunió a l'entorn), a Pezillà de la Ribera. En *Gènesi de les Eucaristiques*, Vassal ha dit: «No en teníem prou que haguessin sigut cantades per un bisbe eminent, teòleg i poeta, sinó que volíem sublimar-les per la veu del geni»¹¹. Tot seguit, el sacerdot-poeta, en una de les

¹⁰ Per a que l'edició del llibre del *Roser*, com a dietari de pensaments religiosos, hagués pogut servir no sols per a l'any 1894, sinó també per als anys següents, hauria calgut que, a semblança de l'esmentat *Breviarium pro meditatione*, hagués estat dividit en dues seccions: la del calendari mòbil, *Nom de Jesús, Dimecres de Cendra, Setmana Santa*, etc.; i la del calendari fixe complet, de 366 dies, completant-lo fàcilment amb poesies d'altres llibres de Mossèn Cinto. I, a fi de fer més interessant aquesta segona secció, encapçalant les composicions amb el nom d'un Sant, sempre que hagués estat possible. De fet, el llibre del *Roser* no ha tingut pròpiament una segona edició, encara que hagi estat inclòs en les edicions de les *Obres completes*, com era indispensable fer-ho; i no ha estat traduït. Així és, que no ha pogut assolir la seva principal finalitat.

¹¹ Pézilla-de-la-Rivière, en un pla, a 12 k. Oest de Perpinyà, amb importants vestigis d'antigues muralles, és una parròquia de 2.000 habitants. El temple conserva un cipus dedicat a Apol·ló. — J. Tolra de Bordas, l'any 1865, havia publicat *Les Saintes Hosties... épisode religieux de l'histoire de la Révolution...*, suivi d'un cantique composé par Mgr de la Bauillerie, évêque de Carcassonne. El càntic comença: «Je vous raconterai l'histoire...». Mons. de la Bauillerie fou notable autor de una sèrie d'obres sobre l'Eucaristia. — Agustí Vassal, banquer de Perpinyà i cavaller de Sant Gregori el Gran, havia pre-

petites llibretes que acostumava portar, començà a escriure i corregir estrofes dedicades a les Santes Hòsties, i tres o quatre dies després, per mitjà de l'amic Delpont, trametia a Vassal la poesia *Lo Sol de Pezillà*, datada el dia de Nadal de 1896.

Per aquell temps començaren els preparatius per a la celebració del X Congrés Eucarístic, que havia de tenir lloc, en el mes de setembre de 1897, a Paray-le Monial. L'any 1893, per al vuitè havia estat elegida la ciutat de Jerusalem. «Nulla sane opportunior, ab Hierosolyma urbe, eucharistico Conventui sedes elegi poterat, quam Paraium Monachium», digué Lleó XIII, respondent a una carta del bisbe de la diòcesi, cardenal Perraud. Al començament de juny de 1897, Agustí Vassal adreçà la poesia de Mossèn Verdaguer al Baró de Sarachaga, director del Museu Eucarístic de Paray-le-Monial, el qual presentà la poesia al Comitè del Congrés, en la versió francesa. El president la llegí, amb l'aplaudiment general dels concorrents.

Al volum del Congrés de Paray-le-Monial podem llegir (pàgines 399-407) la Memòria presentada per Vassal sobre les Santes Hòsties de Pezillà. Vers el final, l'autor parla de dos documents per a la història d'aquelles Hòsties tan venerades. L'un document és l'acta, en pergamí i en pedra, del solemne reconeixement fet el 15 d'octubre de 1893. L'altre document és la poesia de Mossèn Cinto, que fou publicada en català (l'únic text en les 816 pàgines del volum que no és ni francès ni llatí) i en la versió francesa.

Amb ocasió de la poesia *Lo Sol de Pezillà*, Mossèn Cinto escriví a Vassal: «Un de mos somnis es escriure un llibre sobre el misteri de l'Eucaristia. Ho podré fer? A la voluntat de Déu. Mentrestant, m'aconorta pensar que en poesia o en prosa lo canten millor altres poetes, i sobre tot los Àngels que fan la vetlla de dia i de nit al voltant del Tabernacle». Vassal li respongué: «Vulga Jesucrist que aquest bell somni esdevinga prompte una hermosa realitat... Jamai cap altre poeta ha cantat un tema més

sentat al V Congrés Eucarístic, Tolosa, 1886, una *Mémoire sur les Saintes Hosties*. Fou autor d'opuscles sobre els Orígens cristians del Roselló; la Custòdia de la Catedral de Perpinyà, del segle xv; Obres d'art en honor de la Verge Santíssima; la Mà de Sant Joan; la Verge segons Dante i segons Verdaguer, i una extensa biografia del nostre poeta. Prologà les *Eucaristiques*, donant interessants detalls sobre llur gènesi.

Mais il fallait un monument, sinon plus durable, du moins plus visible que le précieux parchemin conservé aux archives : *Lapide claustral* : les pierres se levèrent.

Le second document est un Hymne sorti de la plume ou plutôt du cœur de Jacinto Verdaguer, le plus grand poète de la catholique Espagne, de l'immortel auteur de l'*Atlantide*.

Traduction de l'inscription lapidaire placée dans l'église de Pèzilla-de-la-Rivière pour perpétuer le souvenir du centenaire des saintes Hosties.

Sur l'initiative de l'illustrissime et Révérendissime
Monseigneur NOST GANSAÏT, évêque de Perpignan
aux îles d'Odore de l'année 1893

L'Éminentissime Eusebe BOURZAT, évêque de Rodas

Cardinal-Prêtre de la sainte Église Romaine

l'illustrissime et Révérendissime PIERRE GERVASIO, évêque de Cabot
l'illustrissime et Révérendissime AMATEO DE CASTELNA, évêque de Montpellier
l'illustrissime et Révérendissime ELIAS BULLA, évêque de Carthagène,
et le Révérendissime Monseigneur MONTEY, auditeur de Roie pour la France
entourés du vénérable Chaplre de Perpignan et d'un nombreux clergé
aux applaudissements et aux acclamations

du peuple chrétien venu de tous les points de la province du Roussillon
se sont assemblés pour adorer

LES SAINTES HOSTIES DE PÉZILLA

consacrées depuis cent ans
héroïquement sauvées de la profanation au milieu des troubles les plus funestes
et merveilleusement préservées jusqu'à ce jour de l'action du temps
à l'occasion de la Dédicace faite le IV des Ides du même mois

du Temple très magnifique récemment construit
et du sacré Triduum d'action de grâces institué les jours suivants
pour célébrer les solennités du centenaire
en l'honneur d'un si grand bienfait par lequel

NOTRE DIEU ET NOTRE-SEIGNEUR JESUS-CHRIST

consacre avec un très grand amour

sa présence réelle dans le très auguste Sacrement de l'Eucharistie
sous les mêmes espèces du pain et du vin
subsistantes depuis un siècle

HYMNE

de Mossen Jacinto Verdaguer aux saintes Hosties

LÓ SOL DE PEZILLA

Ton front abaxa coronat d'estrelles,

Oh noble Canigó!

Que un altre Rey baxa de mes alt que elles
al cor del Rosselló!

Mea Es humil, esplendida corona

no té, com tu, d'argent ;

lo sol llevant besades no li dona,

ni focs lo sol ponent.

Traduction de l'hymne de Mossen Jacinto Verdaguer.

LE SOLEIL DE PEZILLA

Courbe ton front que les étoiles couronnent, ô noble Canigou ; car un autre Roi, de bien plus haut qu'elles, est descendu au cœur du Roussillon.

Mais il est humble : il n'a point, comme toi, une splendide couronne d'argent, le soleil levant ne le couvre point de baisers ni de feu : le soleil couchant.

1. Nous devons cette traduction à la bienveillance de M. Justin Pépratz, catalaniste distingué, un des plus fidèles amis et traducteurs de Jacinto Verdaguer.

sublim. Ningú més a propòsit que vós, oh sacerdot de Jesucrist, per cantar-lo. No ens retardeu l'obra capdal de fe i d'amor».

Vassal continuà encoratjant el poeta, i li proporcionà llibres sobre l'Eucaristia. En una sèrie de cartes, escrites amb fervor eucarístic, edificant resignació i atraient humilitat, Mossèn Cinto es comunicà amb el seu amic durant l'elaboració del llibre somniat ¹².

En el mes de desembre de 1901, el mestre poeta anà a Perpinyà per a l'enterrament del seu fidel amic Justí Pepratx, i posà en mans d'Agustí Vassal el manuscrit complet de les *Eucarístiques*. Al Congrés Eucarístic de Namur, celebrat del 3 al 10 de setembre de 1902, Vassal presentà la Memòria *Les Eucharistiques de Mossen (M. l'Abbé) Jacinte Verdaguer*, publicada en el volum del Congrés, pp. 946-950. L'autor hi diu, entre altres coses: «L'Espagne pleure la perte du plus grand de ses poètes, Mossen (M. l'Abbé) Jacinte Verdaguer que la mort lui a ravi il y a deux mois à peine... Il a sa place marquée à côté d'Homère, de Virgile, de Dante... Le poète des grandioses épopées a été le plus sublime des poètes mystiques... Ce sera une gloire pour le Congrès de Namur d'avoir révélé les Eucharistiques de Verdaguer a la piété chrétienne qui en fera ses délices». Segueix *La Messe de Saint Jean*, «un des plus riches joyaux de ce magnifique écrin» ¹³.

¹² Una mostra és la carta del 9 set. 1899. Els antecedents són: El XII Congrés eucarístic tingué lloc a Lourdes en el mes d'agost d'aquell any. Pel maig, Mossèn Cinto hauria anat a Villarreal, amb una pelegrinació de Castelló de la Plana, si la seva situació hagués estat una altra. Vassal li encarrega que hi vagi a celebrar una Missa a Sant Pasqual. Li ha tramès el llibre del P. Couet. *Les Miracles historiques du Saint Sacrement*, París, 1898; al capítol I, *Le dogme eucharistique*, § 6, *La divinité dans l'Eucharistie*, l'autor tracta, entre altres, dels miracles de Daroca (pp. 95-99) i de Pezillá (pp. 157-167). La carta diu: «Per sempre sia alabat lo Santíssim Sagrament. — M. Agustí Vassal mon estimat amic i senyor. — Com m'hauria plagut poder assistir al Congrés eucarístic de Lourdes; mes no m'he pogut moure de Betlem, i Betlem pot aconsolar de Lourdes. Mes ai! tampoc me'n podré moure per anar a dir la Missa que m'encarregan en lo altar de Sant Pasqual de Villarreal, tan aviat com voldria. Veuré de complir tan aviat com podré vostre desig, que és lo meu de fa temps. — Grans mercès per haver-me fet observar que falta la paraula *panis* en lo dístic de ma pobre poesia *Lo miracle dels peixets*. — Veus aquí un *Càntic* eucarístic que he estampat aquest any; poca cosa és; mes preneu-ne la bona voluntat. — Grans mercès també per *Les Miracles du S. Sacrement*, del P. Couet. És un excellent llibre, que llegesc amb veritable plaer. — Que el bon Jesús Sagramentat sia sempre nostre amor».

¹³ Al vol. II del XXXV Congreso eucarístico internacional, Barcelona, 1952,

El dia 23 d'abril, festa de Sant Jordi, de l'any 1904, Antoni Busquets i Punset, en sessió solemne de l'Ateneu barceloní, presentà el volum de les *Eucarístiques*, que ell havia compilat i ordenat, per encàrrec d'Agustí Vassal. En el discurs de presentació digué que aquella era «l'obra mística capdal del gran Verdaguer», que contenia «los salms més dolços que hagi entonat criatura humana des de Sant Tomàs d'Aquino»¹⁴.

La portada del llibre era: «*Eucarístiques*, obra pòstuma de Jacinto Verdaguer, publicades segons desig de l'autor, traduïdes al francès per Agustí Vassal. Tipografia *L'Avenç*, 1904».

En la Censura eclesiàstica, el Dr. Heribert Mallofré, catedràtic del Seminari Conciliar de Barcelona, deia: «En lo present llibre, intitulat *Eucarístiques*, és lo poeta Verdaguer un eucarístic trobador que s'extasia davant lo Tabernacle, i punteja, com altre David, son llaut d'or, cantant les fineses de l'amor de Jesús, qui volgué quedar-se entre nosaltres per ésser lo manteniment dels cors cristians... I, si és veritat que tot lo que surt del cor va al cor, no dubta qui subscriu que basta llegir una d'aqueixes poesies per sentir-se il·luminat, agradablement emocionat i participant de l'entusiasme i de la fe que envers l'Eucaristia bategaven en l'esperit extraordinàriament místic del nostre gran poeta català».

I, en la carta adreçada a Agustí Vassal, el bisbe Carselade: «Creure, amar i patir, tota la vida de Mossèn Cinto pot resumir-se en aqueixos tres mots, o, per millor dir, la creu i el calze van ser les dues fonts inagotables on va pouar la seva inspiració. Des de la primera joventut fins al lllindar de l'eternitat, la vida

p. 421, llegim les següents paraules del canonge Josep Gros, ponent de la secció «Historia-Arqueologia», el dia 29 de maig: «Entre los varios comentarios de textos específicamente poéticos, debemos poner en primer término el aportado a la gloria de nuestro excelso cantor de la Eucaristía Mosén Jacinto Verdaguer, en el cincuentenario de su muerte, por el Rdmo. Dom Romanus Ríos, osb, de Westgast-on-Sea, Kent (Inglaterra), Abad Visitador de la provincia benedictina de Inglaterra. Por enfermedad no ha podido desarrollar el tema propuesto: *The Catalan poet Verdaguer and his poems on the Eucharist*. Su esquema muestra que el autor intenta poner de realce que en los poemas verdaguerianos la Eucaristía es glorificada como centro y vida de la Iglesia, como centro de paz y como fuerte vínculo de unidad católica. El autor se complace en recordar sus felices años de la infancia pasados en la Escolanía de Montserrat y en hacer constar el cariño extraordinario con que va a redactar su estudio».

¹⁴ Sobre les *Eucarístiques*, cf. R. RUCABADO, *Poeta del cielo* (Barcelona 1953).

del capellà i del poeta va desenrotllar-se sota aqueixes dues influències. Vida de crucifixions, de dolors físics i morals, aguantats amb una resignació de màrtir; vida d'amor, d'aqueixa amor que en la llengua mística se diu Caritat, quina font embriagadora va ésser per ell lo diví calze de l'altar... Avui les *Eucarístiques* nos fan mirar lo triomfador del dolor, Mossèn Cinto, tenint d'una mà l'aspra creu feta arpa armoniosa, i de l'altra lo calze d'or, ple de la sang de l'Anyell diví, mentres que amb veu de cigne canta els últims himnes dolcíssims, començats en la terra i finits en lo cel...»¹⁵.

De les setanta-vuit composicions, n'hi ha nou que porten data; la primera és *Lo Mestre*, del 9 de desembre de 1898; la darrera és la *Missa de Sant Joan*, del 3 de març de 1901. Però ni les composicions que porten data ni les altres no estan posades seguint algun ordre cronològic. Tampoc no ho estan per cap ordre de termes.

En una carta del 19 de desembre de 1900, Mossèn Cinto deia a Vassal que estava indecís de publicar les poesies eucarístiques en un sol volum o en petits llibrets, a fi de poder començar més aviat la publicació d'algunes d'elles. En el segon cas, pel vinent *Corpus*, hauria sortit el primer fascicle, segons l'ordre en les composicions, que ell indicava: «Vigília de Corpus; La Processó, poesia d'alguna extensió; La Ginestaire; La Custòdia, llegenda de la de Barcelona, que tal volta és la millor del món; La Banda de la Reina, adherida a l'anterior; Nit de *Corpus*, fantasia que si tingués ocasió faria veure a V.», deia al seu amic. Els altres fascicles haurien contingut: «La Comunió o bé la primera Comunió»; «Himnes al Santíssim»; «Miracles de l'Eucaristia, on estaria *Lo Sol de Pezillà*, *Alboraya*, *S. Francesc de Borja* i altres». Encara desitjava afegir-n'hi un altre, «si Déu volgués —deia— que sapigués escriure en prosa una videta popular del nostre Sant Pasqual».

¹⁵ Juli Carselade du Pont (1847-1932), essent canonge d'Auch, el dia 4 d'agost de 1895, a la Llibreria Verdaguer, de Barcelona, féu coneixensa amb Mossèn Cinto, que entrà casualment a la botiga mentre ell adquiria llibres del nostre poeta. Elegit bisbe de Perpinyà l'any 1899, des de la seva primera carta pastoral parlà de l'autor del *Canigó*, l'estatjà al seu palau en el desembre de 1901, i amb ell planejà la restauració de Sant Martí. Mort el poeta, a ell encomenava la gran empresa. (Carta a Francesc Mateu, «Lectura Popular», n.º 341.)

En una carta del 3 de gener de 1901 deia al seu amic que li havia semblat bé la resposta de publicar les *Eucarístiques* en un sol volum¹⁶.

L'ORIGINALITAT I LA SINCERITAT DE MOSSÈN VERDAGUER

L'abbé Hoornaert, en el seu llibre *Sainte Thérèse écrivain* (1922), dedica un llarg capítol (pp. 303-390) a *Les Sources thérésiennes*¹⁷. L'autor tracta de les influències, en els escrits de santa Teresa, del *Flos Sanctorum*, del *Contemptus mundi*, del *Vita Christi* Cartujano, de sant Jeroni, de sant Agustí, sant Gregori Magne, dels franciscans sant Pere d'Alcàntara, Osuna, Alonso de Madrid, Guevara, Laredo; de fra Lluís de Granada. Diu a la conclusió del capítol: «Rien ne met mieux en lumière la géniale originalité de Sainte Thérèse que l'étude des sources auxquelles elle aurait pu s'approvisioner d'idées et d'images. De tout ce qu'elle a lu, elle a retenu l'essentiel et elle se l'est approprié».

El P. Crisògon de Jesús Sacramentado, C. D., en el seu llibre *San Juan de la Cruz. Su obra científica y su obra literaria* (1929), diu (t. I, p. 53): «Crear que descubrir las fuentes de su obra científica es robarle originalidad, sería no comprender el alcance de estos estudios... San Juan de la Cruz, como todo creador de sistema, no pudo prescindir del ambiente que le rodeaba, ni despojarse de su formación científica, y, al crear su obra, tuvo que reflejar en ella lo uno y lo otro, transformado y realizado por la fuerza de su genio». Abans ha dit (p. 40), després d'assenyalar

¹⁶ En el volum no fou seguit l'ordre, indicat per ell quan parlava dels fascicles. I en la mateixa forma han sortit les altres edicions de les *Eucarístiques*, i també les traduccions. Han estat traduïdes al alemany per Bernard Schuler, Munic, 1906; al castellà pel R. P. Josep Beltran, escolapi, Barcelona, 1945. (El traductor diu que ha volgut divulgar «estas inspiradissimas composiciones del mayor místico de la literatura catalana y de la literatura universal de los tiempos modernos».) *Corpus Christi*, de l'Editorial Casiopea, Barcelona. 1950, esplèndid volum de gran format, amb capçals al començament de les poesies i litografies acolorides a mà per Alexandre Coll, conté una selecció de poesies eucarístiques, les quals ni les de la festa estan completament agrupades.

¹⁷ Morel-Fatio havia publicat *Les lectures de Sainte Thérèse* «Bulletin Hispanique» (1908) pp. 320-370). Echegoyen, l'any 1922, publicà: *L'amour divin et les sources thérésiennes*.

diverses influències: «Pero más que el Areopagita y que san Agustín; más que san Bernardo y san Gregorio; más que la escuela de san Víctor y que la *Imitación*, influyó en el sistema místico de san Juan de la Cruz la escuela mística alemana del siglo xiv: Ruysbroeck, Tauler, Suso».

Sebastià de Còrdova publicà: *Las obras de Boscán y Garcilaso, trasladadas a materias cristianas y religiosas* (1575). L'autor de *La llama de amor viva*, al peu de la composició diu: «La postura de estas liras son como aquellas que en Boscán están vueltas a lo divino». El P. Crisògon comenta (t. II, p. 26): «El estilo de las estrofas de la *Llama*, tan llenas de exclamaciones, nos aseguran que su autor no tomó sólo el metro de las canciones de Garcilaso, sino el aire, la marcha de la expresión. A veces hasta las palabras y los epítetos se le pegaron a san Juan de la Cruz». Directament de Garcilaso, imità els versos *Y en tanto que el cabello...* I, en els versos *Si de mi baja suerte...*, de *Canciones del alma*, la cançó del poeta profà que comença: *Si de mi baja lira...* En parlar de l'allegoria dels esposos en el *Cántico espiritual*, diu el P. Crisògon (p. 260): «Semejante a ésta es la del pastorcito de su égloga... Es una reminiscencia clásica. Recordemos que el santo leyó las poesía de Garcilaso, donde tanta importancia tiene la égloga pastoril».

Joan de Valera, en una sèrie d'articles sobre *La originalidad y el plagio*, publicats l'any 1876, tractant de Garcilaso, deia: «Lo mejor, lo más popular, lo más encomiado de Garcilaso es la égloga primera. Examinémosla. Apenas hay un pensamiento, una imagen, una sentencia, que no sea copia, imitación o remedo de un poeta latino». En una altra ègloga, la quinta, «imita a Virgilio, como Virgilio, a su vez, imitó o copió a Teócrito los mismos pensamientos». I, segons deia Valera, regularment són passatges de molts versos els *hurtos* de Garcilaso.

L'autor d'aquells articles, després d'haver esmentat els *plagis* d'insignes poetes, Horaci, Virgili, Dante, Ariosto, Luis de León, Shakespeare, Milton, Chenier, deia: «Puesto que todos los poetas se copian, ¿en qué consiste la originalidad?» Responia: «La verdadera y buena originalidad ni se pierde ni se gana por copiar pensamientos, ideas o imágenes, o por tomar asunto de otros autores. La verdadera originalidad está en la persona, cuando tiene

ser fecundo y valer bastante para trasladarse al papel que escribe, y quedar en lo escrito, como encantada, dándole vida inmortal y carácter propio»¹⁸.

Un autor del segle XVIII, Cailhava, escriví: «... Pourquoi donc les auteurs, loin d'avouer leurs imitations, s'en defendent-ils au contraire comme d'un crime?... Avec la moindre connaissance des lettres, on sait que les auteurs les plus illustres sont ceux qui ont imité davantage».

Brunetière, per als qui, al segle XIX, continuaven acusant de plagiari a Lesage (1668-1747), autor de *Le diable boiteux* i de *Gil Blas de Santillane*, escrivia: «Il faudrait pourtant bien en finir avec cette fausse idée de l'invention littéraire. Celui qui invente, en littérature comme en art, c'est celui qui donne aux idées leur expression définitive».

La «Revue de Litterature Comparée» reproduí els textos d'aquests dos autors, en el seu primer número (1921, p. 159), amb ocasió de la campanya (uns 700 articles de periòdic) contra Pierre Benoit, autor de la novella d'aventures *L'Atlantide* (1921), inspirada en la novella *She*, de Sir Rider Haggard (1887). La revista reconeixia aquesta inspiració, però deia: «A la bonne heure! Et ne conviendrait-il pas de l'en feliciter, si ces points de départ aboutissaient toujours à ce caractère définitif et humain que les classiques donnaient a leurs œuvres les plus chargées d'imitations antiques et étrangères?». La mateixa revista, tres anys més tard (1924, p. 131), en una nota, *L'actualité: La querelle des sources*, deia: «L'originalité littéraire, nous le savons bien, n'est pas celle qui consiste à tirer quelque chose du neant. C'est celle qui consiste à interpreter un theme eternal. On ne voit pas bien,

¹⁸ *Obras completas*, t. XXIV, pp. 77, 109-110. — ANATOLE FRANCE, en una *Apologie pour le plagiat*, inclosa en *La Vie Littéraire* (t. IV, pp. 156-176), deia: «Une situation appartient non pas à qui l'a trouvée le premier, mais bien a qui l'a fixée fortement dans la memoire des hommes». Amb evident exageració, afegia: «Une idée ne vaut que par la forme, et donner une forme nouvelle à une vieille idée, c'est tout l'art, et la seule création possible a l'humanité». Del seu admirat Molière, deia: «Ce grand homme a pris a tout le monde. Tout ce qu'il prend lui appartient, parce qu'il y met sa marque». — Al diari «La Vanguardia» Baldomer Argente esmentava els articles de Valera en el seu *Originalidad, Plagio* (2-9-53); Felip Sassone, el d'Anatole France, en el seu *La forma, la idea y lo original* (13-9-53). August M. Olmecilla, sobre el mateix tema, hi publicà l'intitulat *Coincidencias* (26-6-55). Manuel de Montoliu, un *Sobre el plagio* al «Diario de Barcelona» (21-5-55).

comment on apprécierait l'interprétation sans pendre le soin de connaître les variations antérieures du Areine»¹⁹.

Si cal tenir en compte aquests conceptes sobre l'originalitat, tan exactes com importants, tractant-se de literatura profana, no és menys necessari recordar-ho tractant-se de literatura religiosa.

* * *

El P. Crisògon diu (II, p. 17), que les fonts de l'obra literària de Sant Joan de la Creu són quatre: les qualitats artístiques de l'autor, la seva formació, el seu amor a Déu i el seu amor a la Naturalesa. De Mossèn Verdaguer podem dir que no li mancaven extraordinàries qualitats artístiques. Tampoc no li mancà un intelligent i entusiasta amor a la Naturalesa. Causava admiració l'extens i profund coneixement que en tenia, particularment de les flors i dels ocells.

La seva formació fou principalment autodidàctica, però aconseguida amb lectures oportunes i ben aprofitades. Hoornaert ha dit (p. 303): «Les livres jouèrent un grand rôle dans la formation intellectuelle de Thérèse». Mossèn Cinto fou home de llibres, com ho demostra la seva biblioteca particular. Amb els llibres s'orientava, es documentava i recollia temes, idees i imatges. És sabut que Chateaubriand es documentava per fer i escriure els seus viatges. Mossèn Cinto, en la seva biblioteca, a més del llibre de Víctor Guérin, *La Terre Sainte*, París, 1882, tenia l'*Itinéraire*

¹⁹ Amb ocasió de la campanya contra Benoit, Georges Mauvert, novel·lista i autor dramàtic contemporani publicà *Le Livre des Plagiat*, 1922, 288 pàgs.; segona edició, 320 pàgs., exhaurida fa molt temps. També publicà *L'Affaire du Grand Plagiat* (conte satíric de l'afer de l'*Atlantide*), 1924, que encapçala i dona el nom a una col·lecció de contes. Mauvert, en *Le Livre*, fa l'història, més o menys detallada del plagi en el curs dels segles. En el primer capítol parla dels plagis d'Aristòfan, Eurípides, etc., i diu, entre altres coses: «Si un philosophe d'Alexandrie fit tout un traité sur les plagiat de Sophocle qui, lui aussi, pillait Schyle, un grammairien, du nom Latinus, en écrivit un autre sur ceux de Menandre». En el capítol segon tracta «Du Dante à Milton en passant par Rabelais et Shakespeare», i diu: Ces quatre génies figurent parmi les plus notoires emprunteurs qui furent jamais». En el quint, «Sous le noyer du grand Corneille», cita la frase de Brunetière: «C'était un grand emprunteur, ainsi que tous les grands inventeurs». Mauvert presenta el cas d'alguns autors, que s'han distingit per atacar l'ús del plagi en altres, i per practicar-lo ells abundantment. Després d'haver atacat a Pierre Benoit, confessa (p. 216): «L'originalité reside dans la façon de traiter le sujet envisagé. She est d'une lecture parfaitement insupportable et celle de *L'Atlantide* est des plus amusantes».

de *Paris à Jerusalem*, del famós prossita francès, en dues edicions, la del 1859 i la del 1863.

De la poesia francesa del sgle XIX, tenia les obres d'uns vint-i-cinc autors, entre ells, Lamartine (1790-1869), Víctor Hugo (1802-1885), Laprade (1812-1883), Coppée (1842-1908), Mariéton (1862-1911). Un dels llibres que utilitzà amb més freqüència fou, probablement, el de l'abbé Le Guillou, *Lyres Catholiques. Recueil général de cantiques* (450 càntics), París, 1848. Per al tríptic *Betlem, Fugida a Egipte, Nazaret*, es serví especialment del llibre de l'abbé Bounel, amic de Mistral, *L'Enfant Jésus. Noels, Legendes, Scènes bibliques*, Avinyó, 1884. Per a les *Eucarístiques*, dels llibres de Jean Casier *Poésies eucharistiques*, Gand, 1890, i *Au Ciel. Poème*, 1892 (és un poema eucarístic)²⁰.

De Santa Teresa diu Hoornaert (pp. 303, 390): «En recherchant les passages de son œuvre qui révèlent des emprunts, nous dégagerons d'autant mieux sa géniale personnalité... Tant par les idées que par l'style, elle reste tousjours superieure à ses maîtres». El mateix podem dir de Mossèn Verdaguer en totes les seves èpoques²¹, però especialment en la darrera de la seva vida.

Les *Eucarístiques* en són una prova. No perden el mèrit quan descobrim els models, ans al contrari. Així, per exemple, com-

²⁰ És cosa sabuda que en les juvenils de Verdaguer escasegen les de tema religiós. (Cf. JOSEP MARIA DE CASACUBERTA, *La poesia religiosa en els esplets juvenils de Verdaguer*. «La Gleva», 1951.) Haurien estat segurament més abundants, si aquell seminarista hagués tingut models de poesia religiosa, com ne tenia de poesia profana. Podent imitar càntics, com per exemple, els de l'abbé Le Guillou, no hauria deixat d'arranjar-se a compondre poesies d'as-sumpte religiós.

²¹ Un exemple: a la pàgina 353 de *Lyres Catholiques*, Mossèn Cinto deixà un senyal en llapis a la composició *Venez a moi*, de quatre estrofes:

Vous qui, partis sans bâton de voyage...
 Vous, dont chacun repousse la misère...
 Vous tous, pour qui souvent le jour se leve...
 Venez a moi, dans votre coupe amère...
 Venez à moi.

A la col·lecció *Càntics*, Mossèn Cinto té la composició *Jesús als homes*, de nou estrofes:

Veniu a mi, mon Cor a tots convida...
 Veniu a mi.
 Los que patiu en esta mar de penes,
 Los que patiu en esta mar de plors...

La composició del nostre poeta imita la del poeta francès; la guanya en extensió, però encara més en qualitat.

parant *La processó de Corpus* amb *La Fête-Dieu*, de Jean Carier, resulten més evidents totes les excel·lències que Manuel de Montoliu molt encertadament ha trobat en les «veinticinco grandes y densas estrofas», en els «versos inmortales» de la composició verdagueriana²². Serveixi per mostra reproduir les tres primeres estrofes de la poesia francesa i la 1.ª, 5.ª i 6.ª de la poesia catalana:

L'air printanier se joue aux plis des oriflames,
Les fleurs couvrent le sol de gracieux tapis;
Aux murs brillent, autour des pieux chronogrammes,
La vigne et les épis.

Une foule mouvante et pourtant recueillie
Attent: émotion étrange a définir...
D'un saint frémissement chaque âme est assaillie:
Car le Christ va venir;

C'est la fête d'un Dieu, c'est le jour de sa gloire:
Il va fendre les rangs de son peuple à genoux,
Et solennement rappeler la memoire
De son amour pour nous.

Avui és Corpus Christi, la festa de les festes;
en eixos cims de serra groguegen les ginestes.
En doina ginestaire, la de les mans d'argent:
amb l'or que avui se deixa robar per tu la tossa
de sa florida testa la caballera rossa,
per la ciutat estén.

Què espereu cels i terra? Què espera la natura
que es mostra avui amb tota sa gala i hermosura?
Les criatures totes esperen a son Déu,
que va a deixar son trono reial del Tabernacle,
i en l'eucarístic tàlem, on lo reté un miracle,
va a veure el poble seu.

Aqueixa és la de Corpus magnífica diada,
l'adéu del Maig, la porta d'argent sobredaurada
que avui la primavera rient obre a l'estiu:
estiu millor vol dar-nos lo Sol-Eucaristia,
qui, exint dels sagraris, esqueixa en aquest dia
la nit que el té catiu.

²² Jacinto Verdaguer, cantor de la procesión del Corpus, «Diario de Barcelona», 8 junio 1944 (amb motiu del Congrés eucarístic diocesà).

Dues modestes poesies de Casier, *Les trois Messes de Noël* i *Le Sacrifice* suggeriren a Mossèn Cinto *La Missa de Sant Joan*, composta poc més d'un any abans de morir, una de les poesies verdaguerianes de versificació més moguda, de més fresca inspiració, de més rica imaginació, de més delicioses tendreses, de misticisme més optimista. El poemet *Au Ciel* li suggerí les poesies *Ara i després*, la *Comunió del Cel* ²³ i, en part, *La nit de Corpus*. L'amor a Déu, que, com diu el P. Crisògon, fou la principal font d'inspiració de Sant Joan de la Creu, inspiraren aquestes poesies eucarístiques que precediren el seu traspàs. «Lo cigne armoniós ha mort davant del Sagrari», segons expressió del bisbe Carselade en la carta a Agustí Vassal.

Josep Maria Castro ha dit: «Si la fe y la esperanza de un mundo superior y sobrenatural no hubieran animado el espíritu de Verdaguer, el poeta no hubiera alcanzado la cima de la creación estética que marca su obra» ²⁴. I Felip Casañas: «El epicismo de Verdaguer es totalmente objetivo y exterior. Su misticismo, en cambio, es subjetivo e interior... No cabe dudar de la sinceridad de nuestro poeta en su obra mística. Y aquí, aunque incidentalmente, salimos al paso de los que negando tal sinceridad han intentado reducir la poesía mística verdagueriana a un simple juego de palabras bonitamente combinadas por el genio del poeta» ²⁵.

Josep Maria Segarra ha estat ben expressiu: «Els qui trobaven Verdaguer massa retòric i poc humà, que repassin per exemple aquell recull titulat *Roser de tot l'any*, i hi descobriran l'home humaníssim en la seva expressió més alta, en la pura tensió religiosa, i veuran com en aquest llibre el poeta fuig, com alosa esperitada, de la temporal anècdota, i es despulla del seu temps i del seu espai, per incrustar-se en el cel cristallí dels grans ele-

²³ En aquesta inspiradíssima poesia, com en altres composicions d'aquella època, és fàcil trobar-hi l'influència de Ruysbroeck. Mossèn Cinto manifestà l'entusiasme que sentia per aquest admirable místic del Nord, en la carta *Al Reverend Mossèn Enric Pla i Deniel, en lo dia de sa Missa Nova*, publicada «Lo Pensament Català», el 5 d'agost de 1900. El seu exemplar de *L'Ornement des Noces Spirituelles*, traducció de Maeterlinck, 1891, és un dels llibres on posà més ratlletes marginals amb llapis.

²⁴ Jacinto Verdaguer — *Selección*, «Consejo Superior de Investigaciones Científicas», Barcelona, 1945, p. 12.

²⁵ Verdaguer poeta místico, «Mediterráneo» (Valencia 1945).

gits... Mossèn Cinto, des dels *Idilis* i *Cants místics* fins a les *Flors del Calvari*, és sinceríssim en tota la seva obra... El domina la idea de la Creu, somnia la felicitat eterna i pondera el sacrifici i la caritat; sobretot la caritat. Mossèn Cinto diu en el *Roser de tot l'any* [29 de gener]:

Com espígol collit a trenc de dia,
los bells noms de Jesús i de Maria
no passen mai pels llavis i pel cor,
ni passen mai per tu, oh ànima mia,
sense deixar-hi olor

»Doncs bé, això no ho diu perquè sí; ho diu perquè n'està positivament convençut; i ell no fa més que repetir i repetir aquests noms en infinits poemes»²⁶.

El P. Benedetti (1867-1930), al pròleg de *Fiori del Calvario. Libro di Consolazioni*, diu: «Vidi questi fiori quando ebbi la sorte di conoscere personalmente l'anima grande del sacerdote il cui genio serenamente piangendo, li seminò nella sua terra diletta... Ricorsi ai suoi fiori tante volte, tante! nei momenti più tristi, e vi ritrovai non solo la primiera bellezza, ma tutta l'efficacia del conforto cristiano che il poeta vuol dare a chi sappia coglierli». I en nota: «Don Giacinto Verdaguer, sacerdote piissimo, nacque in Folgarolas nel 1845 e morì a Barcellona nel 1902. È senza dubbio il più grande poeta della Catalogna»²⁷.

²⁶ Mossèn Cinto poeta nacional, «Miscel·lània Verdaguer», París, 1949, pàgines 198, 200. — Les llibretes de notes i cartes del nostre poeta, que hem tingut ocasió de veure, manifesten de manera impressionant l'intensitat i la continuïtat del seu fervor religiós. En l'exemplar propi de l'esmentat *Breviarium pro meditatione*, el color de les pàgines de la *Praxis sacerdotalis*, demostra l'ús quotidià de les oracions *Preparatio ad Missam* i *Gratiarum actio*. — Gairebé tota la documentació d'aquest article ens ha estat facilitada molt amablement a la Biblioteca Central i a l'Arxiu Històric.

²⁷ El P. Benedetti, missioner de Nostra Senyora del Sagrat Cor, ordenat sacerdot a Roma, l'any 1889, residí uns vuit anys a Catalunya, professor, primer al Col·legi de la Misericòrdia, de Canet de Mar, després al de Sant Miquel, de Barcelona. Posteriorment, a Roma, durant el pontificat de Sant Pius X, fou elegit secretari de la Comissió per a la reforma dels Seminaris d'Itàlia, i, l'any 1909, director de «Acta Apostolicae Sedis». En el següent pontificat fou un dels homes de confiança de Benet XV. L'any 1921 el Papa l'elegí arquebisbe titular de Tir, i li confià el càrrec de Delegat apostòlic a Mèxic. A Roma, era rector de la nova parròquia del Sagrat Cor, y, durant la guerra del catorze, per a consol dels seus feligresos, traduïa i publicava poesies de les *Flors del Calvari*, al Butlletí Parroquial. Després les reuní en un volum, que edità la Tipografia Vaticana, l'any 1921.

El canonge Llovera (1874-1949) desenrotllà, amb la seva acostumada solidesa doctrinal i abundant documentació, i també amb sentida emoció, el tema *Verdaguer. Aspecto sacerdotal de su obra poética*, en una conferència que fou la darrera (1 juny 1945), de la sèrie amb què la Balmesiana commemorà el centenari del naixement del sacerdot-poeta. El Dr. Llovera estudià àmpliament l'aspecte sacerdotal de l'obra poètica de Mossèn Cinto, començant per *L'Atlàntida*. Clogué la conferència parlada comentant les primeres paraules del llibre *Al Cel*, i després finí les notes en la conferència impresa (1946), amb la traducció castellana de la carta del bisbe Carselade. Comentà aquelles paraules: «Vull anar al cel; per això n'he escrit aqueixos cants d'enyorança. No voldria anar-hi sol; per això els publico i trec a faró». En el comentari digué el canonge Llovera: «El cielo: he aquí el gran móvil del numen sacerdotal de Verdaguer... El cielo; pero no para él solo, sino para todos los hombres hermanos suyos; por eso, cante lo que cante, canta siempre como sacerdote, y son sus cantos *siembra de divina semilla en los humanos corazones*».

JOSEP TARRÉ

ELS GUIATGES PER ALS PELEGRINS A MONTSERRAT ALS SEGLES XIII-XV

Han estat l'art i la literatura, més que la mateixa Història, els que han enriquit els records dels pelegrinatges populars al santuari de Santa Maria de Montserrat; la Història ens ha fornït riques descripcions de les visites reials i de grans personatges, però ha estat més gasiva per a donar-nos dades sobre la gent senzilla que formava els romiatges populars.

Han estat moltes vegades els escriptors que s'han ocupat de Montserrat els qui, a base de testimonis oculars o d'allò que ells mateixos han vist, ens han recontat com eren els pelegrinatges populars. Els documents, però, que hi fan referència són molt rars.

L'illustre historiador de Montserrat Dom Anselm M.ª Albareda dedica un capítol de la seva *Història*. . .¹ als romiatges i intenta explicar els camins que menaven al monestir, l'estat d'aquestes vies, la cura que en tenien els monjos, i fa referències a alguns documents reials al voltant d'aquest tema.

En les línies que seguiran pretenem donar a conèixer tres privilegis que ens demostren la preocupació del monestir i dels nostres reis per als pelegrinatges del poble. En les nostres recerques a l'Arxiu Reial de Barcelona hem trobat quatre documents que en tracten, dels quals, tres es refereixen a les seguretats que els nostres sobirans donaven als pelegrins mentre anaven al romiatge i un altre parla de l'estat dels camins i de la necessitat de llur arrenjament.

Els quatre documents són reials i en tots s'hi veu la predilecció dels sobirans per Montserrat en tractar i resoldre les qüestions que plantegen els centenars i milers de devots que anaven a visitar la Verge. Tant Jaume I com Pere el Cerimoniós, així com Alfons el Magnànim, ho demostren ben palesament. Ja ho veurem.

¹ *Història de Montserrat* (monestir de Montserrat, 1931), pp. 167 i ss.

El primer document que recollim és del 1271² — que coneixem a través d'un altre del 1419 —; Jaume el Conqueridor acull «sub firma, custodia et nostra emperancia, proteccione, comanda et guidatico speciali universos et singulos homines et mulieres venientes peregrinacionis causa ad ecclesiam Montisserrati ineundo scilicet ad dictam ecclesiam stando et redeundo per omnia loca terre et iurisdiccioni nostre postquam de domibus suis exierint pro facienda peregrinacione ad ecclesias Beate Marie Montisserrati predictam donec in domos suas redierint». I després encara afegeix el rei: «Ita videlicet quod nullus de nostra gracia confidens audeat aliquos peregrinos seu alique ratione peregrinacionis euntes ad dictam ecclesiam Beate Marie Montisserrati vel inde redeuntes in aliquo loco terre vel iurisdiccioni nostre donec reversi sint ad domos suas proprias...»

El rei Conqueridor — que en vigílies de les seves grans conquestes sabia invocar Madona Santa Maria³ — prenia totes les mesures i les detallava quan es proposava que els romeus poguessin sortir de llurs cases i retornar a la llar sense que cap dany els pogués atènyer: ell els amparava, els custodiava i els guiava i, tant si eren homes com dones, quan es trobaven pels viaransys o ja a Montserrat, o en retornar, sempre sabien que tenien salconduit del sobirà.

Aquell antic Usatge⁴ que promulgà Ramon Berenguer el Vell, que en època encara feudal amparava els vianants, el feia reviuire ara el cinquè nét del gran comte a favor dels pelegrins que anaven a Montserrat. I de tal manera ho disposava Jaume I, que deia que ningú que confiés en la seva reial gràcia gosés, mentre durés la romeria, d'amoïnar els pelegrins i fer-los-hi algun mal; solament se'ls feia responsables d'allò que haguessin comès durant el pelegrinatge. Es tractava, doncs, d'una veritable immunitat.

Al 1340, Pere el Cerimoniós, estant a Barcelona⁵, fou pregat

² Vegeu A. C. A., Cancelleria, Reg. 2589, fol. 50 v, on es transcriu sencer el document de Jaume I, datat així: «Datum Cesarauguste quarto idus decembris anno Domini mccclxxi», dintre del privilegi d'Alfons IV, del 1419.

³ Vegeu la seva *Crònica*.

⁴ ABADAL I VINYALS-VALLS TABERNER, *Usatges de Barcelona* (Barcelona 1913). Vegeu Usatge núm. 62.

⁵ Document al Reg. 869, fol. 243, del mateix Arxiu. És datat el 7 d'octubre del 1340 («Datum Barchinone, nonas octobris anno Domini mcccxl»).

pel prior de Montserrat, Ramon de Vilaragut, de resoldre l'estat dels camins que menaven al monestir. El prior, efectivament, exposava que les darreres pluges havien espatllat els viaranyis i que calia arrenjar-los: «cum itinera ... ex ingenti aquarum impetu deviata et dirupta existant taliter quod nulli nec eciam animalia pertransire comode possunt»; i davant de l'estat d'aquests camins, a fi que la gent plaentment pugui recórrer-los, el prior demanava d'obrir-ne de nous i el rei hi accedia: «licenciam vobis concedere ut possitis dicta deviata itinera in locis comutare». Altra volta —com vàrem veure amb Jaume I—, Pere III invocava la seva predilecció per Montserrat: «volentes et cupientes ad honorem Beate Marie dare locum ut gentes dictam peregrinationem ad dictam Virginem sine periculo facere» i «ut dicte gentes [els pelegrins] feliciter vias suas facere possint».

El rei Cerimoniós, però, s'ocuparia de Montserrat una vegada més encara: al 1367⁶, quan, en confirmar els privilegis que tenia el monestir, atorgava un nou salconduit als pelegrins que d'arreu dels seus regnes i senyories anessin a Montserrat; després d'invocar la petició del prior, recolzada en altres guiatges concedits pels predecessors del rei, aquest dóna als romeus «firma custodia et emparancia nostra et guidatico speciali itaque quod nullus audeat eos in aliquo loco terre et iurisdiccioni nostre donec ad domos proprias sint reversi nec aliquas res eorum quas secum portabunt seu quas in suis domibus habebunt dum in dicta peregrinatione fuerint capere, detinere, marchare seu pignorarare culpa, crimine vel debito alieno nec eciam aliqua racione...». El salconduit és molt més expressiu que el de Jaume I, car aquí es declara determinantment que el romeu, mentre duri el pelegrinatge, no pot ésser detingut, ni retingut, ni empenyorat, ni «marcat»⁷ per delictes o crims anteriors a la romeria; i àdhuc el rei s'enutja perquè alguns oficials, al·legant els drets de fogatge i de generalitats que alguns municipis devien encara a la Diputació del General, l'exigiren dels pelegrins; terminantment se'ls prohibeix cobrin, «marquin» o empenyorin els dits romeus, car sap que «cepistis, marchastis et pignorastis, pro fogagiis seu generalitatibus

⁶ Reg. 1218, fol. 59 v; document datat a Barcelona el 30 d'octubre del 1367.

⁷ El llatí medieval entenia per aquest mot la confiscació de béns mercantívols feta generalment com a represàlia.

que seu quas nonnullae universitates locorum Cathalonie Depu-
tationi debent, romipetas locorum ipsorum ad dictum Monaste-
rium venientes peregrinationis causa».

Més tard, el Cerimoniós afegeix, però, «nisi pro crimine vel
delicto si quod faciendo dictam peregrinationem committant», de
la mateixa manera que s'expressava Jaume I; naturalment, l'indult
no pot arribar a eximir de responsabilitat davant d'un delict comès
durant el pelegrinatge.

Darrerament, Alfons el Magnànim⁸ atorga a l'abat de Mont-
serrat, Marc, que li ha demanat la confirmació del guiatge de Jau-
me I, que hem comentat abans, una nova escriptura; és el dia
4 de desembre del 1419, trobant-se el sobirà a Sant Cugat, que
lliura el document confirmatori, el qual s'intitula així: «Confir-
matio proteccionis et salvaguardis omnium peregrinancium ad
Monasterium Montisserrati». Al·lega primer la petició; l'abat en-
senya al rei el privilegi que posseeix Montserrat «in eius prima
figura», és a dir, en forma original, autèntica i amb el seu segell
pendent, el qual document, com hem dit, es copia íntegrament.
Alfons, «devocionem quam ad dictum Monasterium gerimus vo-
lentes ostendere», aprova i confirma el privilegi del rei Jaume i
mana — seguint ja el formulari dels seus documents — al Duc de
Montblanc, l'infant Joan⁹, el seu Governador General, que com-
pleixi el que es mana.

* * *

Durant cent quaranta anys hem pogut seguir la predilecció
dels nostres reis — des del Conqueridor fins al seu tercer nét, Pere
el Cerimoniós, i després fins al segon representant de la nova
dinastia — envers Montserrat en un aspecte molt concret: les ro-
meries. Per a afavorir la devoció a la Moreneta, Jaume I, Pere III
i Alfons IV atorgaren llurs guiatges i salconduits, i el rei Pere, a
més a més, s'ocupà dels camins que portaven al santuari.

Les dades consignades en aquestes línies poden enriquir els
coneixements que hom té al voltant dels pelegrinatges montserra-

⁸ Document del Reg. 2589, fol. 50 v, atorgat a Sant Cugat: «Datum in monaste-
rio sancti Cucuffatis Vallensis die quarta decembris anno a Nativitate Domine
Millesimo quadrigentesimo decimo nono regnique nostri quarto».

⁹ Després esdevindrà rei amb el nom de Joan II, i per cert que durant la
lluïta contra la monarquia, Montserrat estarà en front d'aquest sobirà.

tins que avui, com fa gairebé mil anys ¹⁰, ajunten tants de devots que reten a la Verge l'homenatge d'una devoció popular arrelada pregonament al nostre poble i que tants autors, des del segle XIV, han recollit en escriure la història de Montserrat, malgrat la manca de documents dels temps més reculats.

Però, com dèiem al principi, és l'art i la literatura les que ens han conservat més fidelment escenes enternidores i vives d'aquesta devoció popular que els nostres grans sobirans afavoriren «*devocionem quam ad dictum Monasterium gerimus volentes ostendere*», com deia Alfons el Magnànim ¹¹.

FREDERIC UDINA MARTORELL

¹⁰ Vegeu ALBAREDA, op. cit., p. 167, on diu que els romiatges collectius i individuals a Montserrat s'iniciaren a les acaballes del segle XI.

¹¹ Document ja esmentat, de l'any 1419.

LA INSTITUCIÓN REAL ARAGONESA Y LA PIEDAD DEL PUEBLO EN LA BAJA EDAD MEDIA

No nos sorprende encontrar en el dominio de lo eclesiástico las mismas estructuras y las mismas evoluciones sociológicas que en el mundo de lo temporal nos son bien conocidas. Razón de ello es que el mismo hombre — como tal — pertenece a la comunidad del Estado y a la comunidad de la Iglesia. La personalidad es una unidad y vive y se manifiesta como tal.

En la primera mitad de la Edad Media, la clase conductora la forman los nobles y el rey. Desde la Alta Edad Media se une a ellos el burgués, que adquiere viso en la vida de su ciudad; en la Baja Edad Media se les añade el sencillo hombre del pueblo. Con ello no quiere decirse que los burgueses y aldeanos no hubieran tenido una significación en la caracterización de la piedad personal y general. Su importancia fué más bien extraordinaria. El papel conductor del noble consistía propiamente en ser quien en tal devoción pusiera un acento propio. Veneraba, por ejemplo, no solamente a los santos nobles, sino también a los demás de un modo que correspondía a su concepción nobiliaria del mundo. Los burgueses y aldeanos aceptaron este punto de vista; llegaron a considerarlo como suyo propio y con ello le dieron fuerza y vigencia. Santiago fué y permaneció durante todo el tiempo de la Reconquista como uno de los Apóstoles del Señor, pero por el modo de representárselo, propio de la nobleza guerrera, brota la figura del vencedor de los moros, a caballo sobre el cielo de España, cuadro de inspiración nobiliaria, que el pueblo — en confiada unión con sus nobles — acepta y sigue con entusiasmo. San Jorge, hasta hoy uno de los santos de mayor devoción para el pueblo catalán, entró en la piedad de la Edad media porque, como victorioso luchador contra el dragón, animaba a los caballeros cristianos. Pero el caballero no luchaba para sí y por sí, sino en favor de los otros, y una forma del agradecimiento fué el aceptar

el estilo de sus representaciones religiosas como manifestación de una interna solidaridad con el ideal caballeresco. El caballero no ha introducido en la vida cultural de la Iglesia la veneración a la Santísima Virgen, santos Juan Bautista, Santiago y Jorge, Lucía, Tecla, Águeda, Miguel Arcángel, Martín, Esteban, Lorenzo, Vicente, Pedro, etc., porque estos santos y su devoción tenían toda su significación ya antes de la época caballeresca. Pero el noble quiso educarse para su propio ideal teniendo a la vista el ejemplo de fortaleza y noble impulso del apóstol san Pedro, de los jóvenes fogosos diáconos san Esteban, san Lorenzo, san Vicente, del arcángel san Miguel, la Virgen y todas las mujeres santas. Elegía como patronos, entre los muchos ejemplos de santidad, a aquellos cuyo modelo afectaba a su forma de vida, y de este modo les dió un puesto preferente en la vida de la Iglesia y en la formación de la piedad popular. También san Nicolás hubiera podido decir algo a las aspiraciones del noble, y éste le hubiera podido dar sin duda un trato especial, pero no lo hizo. La burguesía, que entonces empezaba a elevarse, tuvo por este santo (cuyas reliquias de las piernas fueron traídas en 1087 a Bari, en Italia) preferencia particular y lo hizo patrón del comercio y de las difíciles empresas comerciales marítimas.

En este momento — Alta Edad Media — comienza el burgués a imponer su tono, y el mundo social restante — nobles y aldeanos —, cada día más obligados al comerciante por el creciente nivel de las aspiraciones y necesidades de tipo económico, le siguió gustoso en la devoción a su patrono. La unidad de la vida de piedad, por tanto, no se quebró, sino recibió por ello un nuevo impulso vitalizador que unió a todos más ardientemente — el uno entonaba el canto y los otros lo seguían a plena voz. Ocurría algo así como cuando se hace fructífero un campo, empresa en que a la iniciativa del propietario sigue un bien para todos los demás.

Y así, cuando en los últimos tiempos medievales el pueblo llano se desarrolló en una nueva población ciudadana y rural y llegó a ser una fuerza — junto a las antiguas — decisiva en la vida de la Iglesia —, cuando surgieron de él comunidades religiosas que se distinguieron en el cultivo de la caridad, etc.; cuando el pueblo, en peregrinaciones y procesiones, tomó un papel directivo, entonces

llegó también para este pueblo llano la hora de proveer a la vida de piedad con su estilo propio. De tal modo aumentó, con general simpatía de amplios sectores populares, no solamente la devoción a los santos hasta entonces venerados, sino que el pueblo puso en primera línea a aquellos que correspondían a su modo de vida y sentir: la abuela Santa Ana, los santos de los Gremios, por ejemplo san Crispino y Crispiniano, de los zapateros, etc. De nuevo se mostró en este fenómeno una ley sociológica que podría ser formulada como la de los vasos comunicantes: conforme el líquido sube en uno de ellos, sube también en los otros tubos. Y ello es porque la Iglesia es, en su esencia, comunidad; cualquiera que en ella cree nuevas posibilidades que tiendan al bien común, encuentra resonancia, reconocimiento y seguimiento. Por ello conservó el rey — a pesar de la concurrencia de influencias cada vez más fuertes —, en toda la Alta Edad Media, su posición verdaderamente regia en lo que se refiere a la vida de piedad. Tanto, que si en algún caso no se colocaba por sí a la cabeza del impulso, la fuerza espiritual de los otros y la iniciativa le obligaba a ello.

En los *espéculos* de reyes y príncipes, tan corrientes en la Edad Media, tuvo el rey que leer y oír siempre de nuevo que él había de llenar su cometido frente al pueblo y ser modelo incluso en la conducta cristiana de la vida. El pueblo de la Baja Edad Media quiso precisamente tener reyes santos, y tiene pleno sentido la afirmación de que el pueblo mismo educó a sus reyes para la piedad, como el gran rey santo tiene su puesto en la Historia Luis IX de Francia. El pueblo francés necesitaba tal modelo, no sólo para su conciencia religiosa, sino incluso para la nacional, y esta concepción se conservó mucho tiempo. Cuando en el siglo xiv atribuyó a sus reyes la facultad de los milagros, creyendo que podían dar vista a los ciegos y hacer andar a los lisiados, esto no significó tanto un gesto cortesano dirigido a la Corona y al país cuanto una permanente indicación hecha al rey para que mediante su piedad se mantuviera tan cerca de Dios, que tal don le fuese concedido en lo posible¹.

Igualmente, el pueblo español vió la figura real bajo este orden de cosas. El rey Fernando III el Santo ha tenido un influjo sobre

¹ Cf. LUDWIG BUISSON, *König Ludwig IX, der Heilige, und das Recht* (Freiburg i. Br. 1954).

los reyes que le sucedieron y sobre el pueblo. La casa real de Aragón dió a santa Isabel, hija de Jaime II y esposa del rey portugués don Dionís. Un hermano de la madre de santa Isabel fué san Luis, cuyas reliquias fueron traídas después — por la fuerza — a tierra aragonesa por Alfonso el Magnánimo. Pedro, un hijo de Jaime II, tomó el hábito de San Francisco. Los reyes aragoneses fueron, a través de la Baja y Alta Edad Media, amigos especiales e impulsores de aquellas Órdenes que más se distinguieron por su fama de santidad. Fué una de sus más hermosas tradiciones el hecho de haber estado siempre vigilantes por la reforma de los conventos y monasterios de su territorio. Estuvieron unidos, por relación muy personal a san Raimundo de Peñafort y a san Vicente Ferrer. Ciertamente que no olvidaron de representar sus intereses temporales con energía, pero esto no les impidió ser hombres con claro oído para la voz de lo santo y dispuestos a dejarse imprimir por un ideal de santidad.

De las más modernas investigaciones parece salir a luz el hecho de que la institución real, en los ordenamientos jurídicos y en la costumbre de los territorios españoles, estaba más arraigada, y ello por más variados principios, que en los demás países de Europa². Si se buscan los fundamentos de este fenómeno, no basta hacer referencia al hecho geográfico de ser la Península un rincón de Europa, o al hecho de la lucha constante contra el Islam, sino que se debe traer especialmente a consideración, dándole su importancia, la actitud religiosa del pueblo español y la participación — vital y efectiva — de los reyes en la vida de piedad. En tal sentido, no ha sido esta cuestión estudiada con la solicitud y precisión debidas que sin duda merece.

El cuidado de enfermos, ancianos desamparados, la hospitalidad a los peregrinos, todo un modo de pensar caritativo, que sin un exceso de organización nació en suelo religioso y en cuya acción pueblo e institución real se dieron la mano, constituye uno de los puntos culminantes de la cultura y caridad de Occidente. Así como los reyes fueron incansables en la fundación de monasterios y beneficios eclesiásticos, del mismo modo que confiaban sus hijos menores a los claustros y del mismo modo que muchas

² PERCY ERNEST SCHRAMM, *Der König von Aragon. Seine Stellung im Staatsrecht (1276-1410)*, en «Historisches Jahrbuch» 74 (1955) 99-123.

reinas viudas hicieron los votos conventuales, así ocurrió en Valencia, en la Baja Edad Media, que el rey don Martín fundó en la catedral un canonicato para sí y sus sucesores, de igual modo que desde hacía siglos cada rey de Cataluña era canónigo de la catedral de Barcelona³.

Así entendieron los reyes, o en todo caso los más de ellos, y cada uno a su manera, permaneciendo en contacto con el progreso religioso del tiempo, la introducción de nuevos puntos de vista en la vida religiosa de la casa real.

El rey don Martín, que atribuía gran valor al hecho de ser canónigo de Valencia y dejarlo en herencia a sus sucesores, no hizo con ello sino aplicarse lo que él veía y vivía en la vida diaria del pueblo. Fué un tiempo de florecimiento de las Hermandades, que existían ya en cada ciudad o fueron fundadas: Hermandades para todas las clases y estados, clérigos y seglares, para todos los artesanos y oficios. Para el rey era algo como el pan nuestro de cada día el confirmar los estatutos de los Gremios, mejorar los ya confirmados y mantener en su situación y vigor los ya mejorados. Los estatutos tenían, sin excepción, entraña religiosa, aun cuando en las exterioridades las instituciones estuvieran dispuestas para las necesidades más reales de los respectivos sectores de vida.

La chispa que prendía saltaba de una Hermandad a la otra y alcanzaba al mismo rey, y éste, «el Hermano», tenía la excelente condición de hacer que tales relámpagos iluminasen. Y así, dando un paso, ya casi desacostumbrado en su tiempo, tomó su asiento en el coro catedralicio de Valencia.

¿Quién ha oído nunca contar de un rey que en el anuncio y comunicación del año jubilar, en el siglo XIV, excitara a sus obispos a preparar adecuadamente a sus diocesanos para el lucro de indulgencias y conseguir así participación en el elemento esencial del jubileo? Éste fué el caso que se dió en Aragón. El rey de Castilla, temiendo la falta de hombres y dinero en la lucha contra los moros, prohibió la peregrinación a los sepulcros de los apóstoles Pedro y Pablo. Pedro IV de Aragón, por el contrario, se dirigió, el 6 de enero de 1350, apenas comenzado el Año Santo, al arzobispo

* Cf. JOHANNES VINCKE, *Die «Vita communis» des Klerus und das spanische Königtum im Mittelalter*, en «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft» Erste Reihe 6 (1937) 51 ss.

de Zaragoza y a los obispos de Tarazona, Huesca, Segorbe, Valencia, Tortosa, Barcelona, Vich, Urgel, Gerona, Elna y Mallorca, pidiendo, «con profundo impulso y pensando en la salvación del alma», que instruyesen, continua y sólidamente, sobre las condiciones de la indulgencia, a aquellos que en el campo y la ciudad se preparaban para la peregrinación»⁴. Pedro el Ceremonioso tenía entonces bastantes razones de preocupación por otros motivos. Pero la chispa que en su pueblo prendió saltó hasta él y tuvo el valor de hacerla arder.

¿Sería necesario traer aquí noticias más concretas? Estos reyes (también los del Renacimiento) tenían firmes los pies en las corrientes religiosas de su tiempo. Dando y recibiendo hicieron patente el modo con que el corazón y la conciencia religiosa del pueblo y del clero latía. Lo que ellos, en el modo de la organización estatal, hicieron fué a veces osado y peligroso, incluso abierto a contradictorias consecuencias. Pero lo que tomaron de la fuente limpia de la piedad de su pueblo y lo que a tal pueblo dieron y el modo como los dos corazones se unieron en un solo latido, ayudó positivamente a superar muchos momentos críticos de su gobierno y dió a su fama póstuma un tono de reconciliación, incluso en aquellas cuestiones en que las más duras contraposiciones hubiesen dejado sonar un tono discordante.

JOHANNES VINCKE

⁴ JOHANNES VINCKE, *Zum Jubiléumsablass des Jahres 1350*, en «Römische Quartalschrift» 49 (1954) 251-55.

SAN ANTONIO MARÍA CLARET Y LA PIEDAD DE CATALUÑA

I) INTRODUCCIÓN

Antes de entrar en materia creo oportuno, y hasta necesario, hacer una aclaración. En Cataluña, san Antonio María Claret es, ante todo, aun hoy día, el «Padre Claret», y su figura se presenta a nuestros ojos tal como nos la describieron nuestros abuelos, como nos la ha poetizado Verdaguer y la ha pintado Llacuna: con el balandrán abrasado de soles o empapado de lluvia, con el *farcellet* en una mano y el bastón de peregrino en la otra. Sin embargo, para comprender bien la misión del santo y su mensaje conviene que no perdamos de vista su figura total: arzobispo, ángel de España y Padre del Concilio Vaticano. Y cuando le proclamamos con justicia apóstol de Cataluña, recordemos que predicó también en todo el resto de España, en Cuba, en Italia y en Francia. De los treinta años de actividad apostólica misionera (1840-1870) sólo corresponden a Cataluña los siete u ocho primeros: su vocación y sus ansias misioneras eran universales. Y por lo que a su glorificación se refiere, cuando estamos trabajando en Cataluña para levantarle el primer templo en su honor, ya nos han precedido Canadá, Estados Unidos y otras naciones. Al pretender estudiar su labor de puertas adentro, no estará mal recordar una frase que se escribió a raíz de la beatificación: «Antoni M.ª Claret i Clarà és el català de més forta expansió forana de vigor espiritual d'ençà d'un segle»¹.

El punto de vista más adecuado para enfocar el tema es éste: *Influencia apostólica* de san Antonio María Claret en la piedad de Cataluña, ya que para comprender a san Antonio María Claret y sus multiformes actividades hay que mirarle ante todo como

¹ CARLES CARDÓ, *L'agitador i el sant*: «La Veu de Catalunya», 25-II-1943.

apòstol. Así lo decía el Emmo. cardenal Gomá en aquel inolvidable panegírico de las fiestas de la beatificación en la catedral de Vich: «Si no esguardéssim el Beat Claret sota el caire del seu apostolat, deixariem de parlar de la qualitat específica del seu temperament espiritual i de la seva vida. Perquè ans que tot, el Pare Claret fou un apòstol» ².

II) EL TORRENTE DE IMPIEDAD

El siglo XIX en España se caracteriza por los esfuerzos continuos de la revolución para apoderarse de la patria. Todas las revoluciones, dice el cardenal Gomá en el panegírico mencionado, por un misterio del corazón humano y de la Historia, han traído consigo el alejamiento de Dios por parte del pueblo. La gran misericordia de Dios para los pueblos que pasan el mar de la revolución es que les envíe un hombre que sepa hacer prevalecer los valores eternos por encima del griterío incoherente de las multitudes engañadas o fanatizadas. Y Dios lo ha hecho siempre que ha querido salvar a los pueblos. Y lo ha hecho por medio de los *hombres de Dios*: profetas, apóstoles, santos. Uno de esos hombres providenciales fué san Antonio María Claret. Así lo reconocieron hasta sus mismos adversarios: el anarquista Jaime Brossa declaró: «Antes de la aparición del Padre Claret, Cataluña estaba madura para el indiferentismo religioso... De no haber existido el Padre Claret, Cataluña habría comprendido el mensaje de la revolución» ³.

Los días de ordenación sacerdotal de san Antonio María Claret (1835) se vieron iluminados por los siniestros fulgores de los incendios de iglesias y asesinato de religiosos. La visión de los males de la iglesia española encontró eco en el corazón ardoroso del apóstol y resolvió oponerse al mal *eficazmente*: «Beatísimo Padre: «Antonio Claret... considerando los daños que padecía la religión católica en España, resolvió oponerse eficazmente» ⁴. Y más tarde escribía a un colaborador suyo, mosén Pedro Cruells, de Barcelona:

² ISIDRE GOMÁ, *Panegíric del Beat Pare A. M. Claret* (Barcelona 1934), p. 16.

³ MANUEL BRUNET, *Actualidad del P. Claret* (Vich 1953), p. 39.

⁴ «Iris de paz», 26 julio y 9 agosto 1925.

És precis, Mn. Pere, fer estacades y parets perquè la gran torren-tada de impietat e indiferentisme no acabi de arrastrar la poca terra bona que queda en lo camp o en la vinya del Senyor⁵.

Sabía que esta actitud resuelta le había de costar cara; veía delante de sí las calumnias, las persecuciones, el martirio; pero nada de eso le arredraba, eran para él la librea del apóstol⁶, y consideraba el martirio como la coronación normal del apostolado⁷. La Bula de canonización y las lecciones del breviario se hacen eco de esta resistencia heroica, que ya Pío XI había calificado como fortaleza de verdadero mártir⁸.

III) CONTRAOFENSIVA CLARETIANA

El propósito que formuló Claret de oponerse eficazmente a la impiedad iba a tener consecuencias inimaginables. Dios había dotado a san Antonio María Claret, en admirable equilibrio, de todas las cualidades de un hombre de acción: idealismo, visión realista, optimismo sano y voluntad fuerte. Estas cualidades las desarrolló en el duro oficio de tejedor. Rucabado veía toda la tenacidad constructiva del tejedor de Sallent en aquél: «Tu t'has trencat; jo et nuaré»⁹. Al conjunto de cualidades naturales hemos de añadir toda la ascética del santo; todo el fuego de su celo y sobre todo la acción del Espíritu Santo, que había poseído el alma de san Antonio María Claret para esta empresa.

Su plan de restauración, lleno de sentido evangélico y al mismo tiempo de «seny» y realismo, era: 1) *Oración*, 2) *virtudes* y 3) *acción*. Con su fuerza gráfica para las comparaciones, lo llamaba la cuerda de tres cabos, que difícilmente se rompe.

1) De la *oración* baste este testimonio suyo estampado en la *Autobiografía*:

El primer medio de que me he valido siempre y me valgo es la *oración*. Éste es el medio máximo que he considerado se debía usar

⁵ Carta a Mn. P. Cruells, 3 abril 1847.

⁶ Autobiografía, p. II, c. xxviii: Arch. histórico CMF, I, p. 147.

⁷ Ms. Arch. Claretiano, Roma, c. 12, p. 186.

⁸ Discurso de la proclamación de las virtudes heroicas: 6-II-1926.

⁹ R. RUCABADO, *Treball i doctrina*, «Catalunya social» 13 (Barcelona 1934) 147-50.

para obtener la conversión de los pecadores, la perseverancia de los justos y el alivio de las almas del purgatorio, y por esto en la meditación, en la misa, rezo y demás devociones que practicaba y jaculatorias que hacía siempre pedía a Dios y a la Santísima Virgen María estas tres cosas.

No sólo oraba yo, sino además pedía a otros que orasen, como las monjas, Hermanas de la Caridad, Terciarias y a todas gentes virtuosas y piadosas...¹⁰

2) El segundo número de su programa es el buen ejemplo, el testimonio, como diríamos hoy:

Conocí, Dios mío, cuánto importa para hacer fruto que el misionero sea del todo, no sólo irreprochable, sino a todas luces virtuoso, pues que las gentes más caso hacen de lo que ven en el misionero que de lo que de él oyen. Por esto de Jesús, modelo de misioneros, se dice: *Coepit facere et docere*; primero hacer y después enseñar¹¹.

Sería muy interesante aducir más testimonios, tanto de los propósitos del santo como de los que dan fe de su buen ejemplo y de la fama de santo que le precedía y acompañaba a todas partes, pero nos llevaría demasiado lejos; por otra parte, el buen olor de Cristo que difundía hace un siglo san Antonio María Claret se respira aún en Cataluña.

3) Para defender y restaurar la piedad cristiana en Cataluña, Dios le pedía a San Antonio María Claret no sólo la oración del alma contemplativa, ni sólo la ejemplaridad del santo, sino también todo el esfuerzo de la *acción* apostólica. Aquí es donde el tejedor de Sallent volvió a lo divino toda su capacidad de trabajo y organización.

IV) EL PLAN

El plan que se propuso es más o menos el que señalaba al obispo en sus *Apuntes*:

2.º El obispo ha de procurar que Dios no sea ofendido, antes bien sea conocido, amado y servido de todos; para esto se valdrá de todos los medios que dicte su celo, prudencia y caridad, y singularmente se

¹⁰ *Autobiografía*, p. 11, c. xv, p. 102.

¹¹ *Id.*, c. xxvi, p. 138.

valdrá de los siguientes: 1.º, de la instrucción del catecismo por sí mismo y por otros: 2.º, de avisos, advertencias, exhortaciones y correcciones públicas y privadas, según convenga: 3.º, de pláticas, sermones y aplicación de los santos sacramentos: 4.º, de libros buenos, imágenes, rosarios, etc., etc.

3.º El obispo debe promover la devoción al Santísimo Sacramento: 1.º, con la recepción frecuente, devota y fervorosa de la sagrada comunión sacramental y espiritual; 2.º, con el jubileo de las Cuarenta Horas, hora santa, y otros ejercicios piadosos: 3.º, con la exposición o manifestación en algunas funciones solemnes: 4.º, con la visita y estación diaria al Santísimo Sacramento, dando sobre esto particular ejemplo . . . : 5.º, acompañarlo cuando por viático va a los enfermos, y se encuentra por la calle, no dejarlo hasta que vuelva a la Iglesia; 6.º, y predicar con frecuencia sobre este augusto misterio de amor.

4.º El obispo ha de promover la devoción a María Santísima: 1.º, con el rosario, escapulario, y erigir cofradías y congregaciones en su nombre: 2.º, con imágenes en los templos, en las casas, y exhortar que las lleven encima como medallas, cruces, etc.: 3.º, procurarles y exhortarles que lean libros que tratan de las excelencias de María Santísima, y de su devoción y virtudes para imitarlas.

5.º También debe el obispo promover la devoción a los ángeles y santos, ya que son amigos de Dios y subordinados a Jesucristo, y así procurará: 1.º, que sus templos sean honrados, sus imágenes veneradas y sus nombres que no sean blasfemados, sino alabados: 2.º, que sus fiestas sean celebradas no a lo profano sino como buenos cristianos, recibiendo los santos sacramentos, e imitando sus virtudes a fin de conseguir todos los que ellos ya alcanzaron¹².

En este magnífico plan vemos que, por lo que se refiere al objeto de la piedad, inculcaba una clara jerarquía de valores, que no siempre respeta y entiende el pueblo. Ante todo, la Santísima Trinidad; después Jesucristo con los sacramentos y la misa; luego la Virgen Santísima como Madre y Medianera; a continuación los ángeles y santos, y las almas del purgatorio.

Considerada *subjetivamente*, la piedad quiere que sea: ilustrada, fervorosa y operante.

¹² *Apuntes para el régimen de diócesis* (Madrid 1857), p. 41.

V) LOS MEDIOS

Para realizar este plan, él, como misionero, quiso servirse principalmente de la verdadera arma del misionero apostólico: *la palabra de Dios*. Pero él entendía el *ministerium Verbi* de una manera integral: palabra *predicada*, palabra *escrita*, *enseñada*, palabra *hecha gráfico y canto*, palabra *divulgada y propagada* por todos los medios.

La palabra divina, de suyo eficaz, él la revestía de toda la unción de su santidad y caridad; la autorizaba con milagros y la adaptaba evangélicamente al auditorio ¹³. Dijo el cardenal Gomá:

Jo m'atreveixo a dir que la predicació del Pare Claret, va fer més, fins per la restauració de la fe i de la pietat del poble i de les virtuts sacerdotals en els ministres de Déu, que tots els mitjans ordinaris d'il·luminació i santificació de les ànimes. Car, no hi ha res que commogui més profundament els pobles que aquestes ràfegues de divinitat que damunt d'ells fan passar els homes veritablement posseïts de l'esprit de Déu ¹⁴.

La caridad de Cristo le impulsaba a derramar la semilla divina con una profusión increíble. Cualquier ocasión le daba pie para un sermón y cualquier lugar se convertía en púlpito, sin contar sus conversaciones, que eran siempre apostólicas. Llegó a predicar doce sermones en un día.

Y por lo que se refiere a la difusión de la palabra escrita, los números cantan: 9.569.800 ejemplares de libros, opúsculos y hojas volantes, impresos por la Librería Religiosa en 19 años ¹⁵.

¹³ El obispo Torras y Bages y el Dr. Griera atribuyen al santo algunos dichos sobre la necesidad de predicar en aquel tiempo en catalán; entre los manuscritos claretianos de Roma he encontrado una nota que se titula *Predicar con estilo florido* (cuad. 7.º, pp. 299-302), y al final dice: «Qué el predicar en castellano en Cataluña? | Sin embargo ... si me embarco | David ... un señor de Vich. | Qué sirve una llave de oro fino si no abre la puerta como otra de hierro mal pulido? S. Ag. | Es más elocuente ... en tal caso hágase en latín, en griego ... ay qué locura!».

¹⁴ *Panegíric del Beat P. A. M. Claret* (Barcelona 1934), p. 23.

¹⁵ C. FERNÁNDEZ, *El beato Claret* (Madrid 1941), I, p. 511. La Librería Religiosa merecería de por sí un artículo, al menos para hablar de su influencia en la piedad de Cataluña. Véase el lugar citado.

VI) PIEDAD ILUSTRADA

Para que la piedad tuviese como base una fe ilustrada y no un vago sentimentalismo romántico, se dió de lleno a la obra del Catecismo. Así nos lo cuenta él en la *Autobiografía*:

La primera cosa que procuraba era la instrucción de los niños en la Doctrina cristiana, ya por la afición que siempre he tenido a esta clase de enseñanza, ya también porque conocía que es lo más principal, por ser el Catecismo el fundamento de este edificio de la instrucción religiosa y moral; y además que los niños lo aprenden fácilmente, se les queda más impreso; se les preserva del error, del vicio y de la ignorancia y se les forma en la virtud muy fácilmente, por ser más dóciles que los adultos; en los niños sólo hay el trabajo de plantar y en los adultos de arrancar y de plantar. Hay además otra ventaja, que con los niños se conquistan los grandes, y con los hijos a los padres, porque los hijos son pedazos del corazón de los padres; y además, dándoles en premio de su asistencia y aplicación alguna estampita, los padres y los adultos las leen en casa por curiosidad, y no pocas veces se convierten, como lo sé por experiencia... En vista, pues, de estos y otros ejemplos... me sentía poderosamente incitado en la misma inclinación que siempre he tenido de catequizar a los niños y niñas, y siempre he practicado, ya cuando era estudiante, ya cuando sacerdote, siendo teniente cura, después ecónomo, cuando misionero, y aun después siendo arzobispo ¹⁶.

A fin de que este apostolado catequístico fuera eficaz, puso todo su empeño personal en el trabajo de enseñarlo en las predicaciones y correrías religiosas.

Convencido de la necesidad de un texto de catecismo, quiso encontrar el catecismo ideal. No encontrándolo, arregló y perfeccionó el de Francisco Mateu Smandía, rector de San Pedro de Bigas, del obispado de Barcelona ¹⁷. Compuso, además, el *Catecismo menor* y el *Catecismo explicado*, que es un catecismo de los padres para los hijos, a fin de que el catecismo de los pequeños no fuera una mera recitación memorística. A esta explicación, clara y completa, añadió el gráfico, para que el catecismo penetrara totalmente al niño en todas sus facultades. En esto alcanzó una

¹⁶ *Autobiografía*, p. II, c. XVII y XVIII.

¹⁷ C.FERNÁNDEZ, ob cit., II, p. 537.

perfección muy superior a la de su tiempo. De este catecismo se tiraron 140.000 ejemplares en catalán y 170.000 en castellano. Es uno de los libros que más ha influido en la formación de la piedad de Cataluña.

Compuso más tarde otro catecismo para lograr la unificación de todos los textos de catecismo, porque veía que el mundo se unificaba cada vez más. Su idea, combatida e incomprensida, triunfó en el Concilio Vaticano.

Para profundizar más la piedad y defenderla de los errores reinantes publicó otros libros y hojas sueltas, entre los que sobresale *Tardes de verano*¹⁸.

VII) PIEDAD FERVIENTE

Después de haber fundamentado la piedad en la fe y el catecismo, quería se actuara en culto y vida cristiana; a este fin exhortaba a la vida piadosa de palabra y por escrito y la facilitaba por medio de los devocionarios.

a) *La piedad objetiva*. — San Antonio María Claret daba toda la importancia posible a la santa misa: «La santa misa es la mejor de las cosas en que puede ocuparse un cristiano, ora para alabar a Dios, ora para darle gracias por los beneficios recibidos, ya para alcanzar lo que necesita para salvarse, ya para darle satisfacción por las faltas cometidas»¹⁹.

En cuanto a los métodos para oírla, se acomodaba a la capacidad de los fieles. A los seminaristas les recomienda la «participatio actuosa», que diríamos hoy, siguiendo el misal. A los demás fieles les encamina por lo que se llama hoy «participatio fructuum». A este fin compuso unas oraciones para cada parte de la misa, explicando simbólicamente las ceremonias relacionándolas todas con el sacrificio del Calvario. A los que no saben leer, les recomienda seguir la misa rezando los misterios de dolor.

Junto con la misa inculca la comunión y la confesión.

Muchas ediciones del *Camí dret* traen las Vísperas de los do-

¹⁸ *Tardes de verano* (Barcelona 1864). La Librería Religiosa tiró 20.000 ejemplares.

¹⁹ *Camino recto*. Introducción a la santa misa.

mingos y del común de mártires, confesores y vírgenes para facilitar la participación de los fieles en estas funciones. Cuando el rezo de los salmos se hacía por devoción privada, como los salmos penitenciales a favor de los difuntos, decía: «El que no entienda la Sagrada Escritura, que se deje de salmos y rece el rosario, porque en tal caso entiende lo que reza y tendrá más devoción» ²⁰.

b) *La piedad subjetiva.* 1) *Las devociones.* — En nuestros días no siempre se ha guardado el debido equilibrio al hablar de la piedad objetiva y subjetiva, y el Papa no ha dejado de intervenir dando orientaciones claras; corrigiendo los abusos y estimulando la indiferencia. En la primera mitad del siglo pasado se llevaba la palma la piedad subjetiva. San Antonio María Claret, hombre de su tiempo, la perfeccionó y la estimuló prudente y equilibradamente. Salió en primer lugar por los derechos de Dios con el *Ejercicio del Cristiano* y del *Trisagio*. El trisagio largo, de las funciones de iglesia, y el trisagio breve, familiar. En 1848 publicó el «Trisagi | qu'á instancias dels devots | de la | SANTÍSSIMA TRINITAT | y per alcansar remey | en totes las necessitats | ha traduït en catalá lo | Rnt. D. Anton Claret | Prebere | Barcelona. | Estampa dels Hereus de la Vda. Pla, | carrer dels Cotoners, | 1848. | Ab llicencia». Luego incorporó este «Trisagi» al *Camí dret*. Desde Roma, durante el Concilio Vaticano, difundió por España la devoción romana del «Bendito sea Dios», para reparar las blasfemias ²¹. Leyendo los diversos *planes de vida*, se ve su preocupación por que Dios sea el principio y fundamento y el fin de toda la vida del cristiano.

A Jesucristo. — Como devociones a Jesucristo difundió la comunión espiritual, las visitas al Santísimo Sacramento y el *Via crucis*. Su bibliografía trae un *Via crucis* del 1814, que después se incorporó al *Camí dret*. Conserva los versos que él había leído y cantado de pequeño en su devocionario «Bon dia i bona nit» ²². Difundió la devoción a la santa cruz; en este aspecto es trascen-

²⁰ *Novena en sufragio de las almas del purgatorio* (Barcelona 1851), pp. 287-88.

²¹ *Las dos banderas* (Barcelona 1870), p. 58.

²² En la Biblioteca Claretiana de Roma está el libro «Bon dia | es aquell | que se emplea | en lo servey de Deu. | Vich: Per Ignasi Valls» (sin fecha).

dental el hecho de colocar la cruz en la cima de Matagalls. Verdaguier captó como nadie la significación de este acto. También Balmes en su lecho de muerte. Actualmente se ha despertado una gran devoción a la Creu de Matagalls²³.

A la Virgen. — El Rosario tuvo una gran importancia en la formación espiritual de San Antonio María Claret, el cual vió también en el Rosario un arma providencial de apostolado, y se dedicó a propagarlo con todo su empeño: «Siempre predicaba y enseñaba el modo práctico de rezarlo, y yo mismo lo rezaba antes de empezar el sermón con toda la gente, ya para enseñarlo a rezar, ya también porque, rezando todos juntamente, alcanzáramos...»²⁴. En el *Camí dret* hacía del Rosario la siguiente presentación: «Es la oració del Sm. Rosari la devoció més agradable a Déu y a la Verge Santíssima y la més profitosa a tothom després de la santa missa».

Hay un hecho que algunos han considerado como providencial. San Antonio María Claret adoptó como Virgen de sus batallas apostólicas la Virgen del Rosario de la iglesia de Santo Domingo de Vich, poniéndole un corazón de plata en el pecho. Tal como se apareció después la Virgen en Fátima²⁵. Éste es otro mérito de San Antonio María Claret: el haber incorporado la devoción al Corazón de María en la piedad de Cataluña. Antes que él predicase, ya había una cofradía en Manresa dedicada a los Sagrados Corazones de Jesús y de María; pero él hizo esta devoción verdaderamente popular injertando el espíritu de la archicofradía de París a la *Confraría del Roser*, tan arraigada y popular en Cataluña.

Una fórmula de devoción mariana que san Antonio María Claret hizo consubstancial a la piedad de Cataluña es el «O VERGE I MARE DE DÉU»²⁶. El santo la divulgó para combatir la impureza y logró muy felices resultados. La incorporó al ejercicio del cristiano como una consagración filial a la Virgen, y la rezaba también al final del Rosario y de los sermones.

²³ VERDAGUER, *Ayres de Montseny* (edició popular), pp. 127--32 y 145-52.

²⁴ *Autobiografía*, p. II, c. xvi, p. 102.

²⁵ Es de notar en este sentido que el primer santo que se ha colocado en la basílica de Fátima es san Antonio María Claret.

²⁶ P. C. RAMOS, C. M. F., *Un apóstol de María* (Madrid 1955).

También fomentó mucho la devoción a los dolores de la Virgen: «Asimismo les enseñaba el modo de ser devotos de los dolores de María y procuraba que en cada día de la semana meditasen en un dolor por manera que los siete dolores los meditasen en los siete días de la semana, uno cada día»²⁷.

Los santos. — Personalmente tenía especial devoción a los santos que durante su vida habían manifestado más celo por la gloria de Dios y la salvación de las almas. A los demás fieles recomendaba las vidas de los santos acomodados al estado de cada uno. Aunque estimuló a Balmes y a otros al apostolado de la novela, daba preferencia a las vidas de los santos. Él mismo escribió algunas y dejó otras manuscritas.

Los ángeles. — Propagó en gran manera su devoción, especialmente al arcángel san Miguel, por ser el portaestandarte del ejército de Dios contra las fuerzas del mal. Escribió su novena y excelencias. Fomentó también la devoción al ángel del reino, provincia y al de cada uno en particular.

Las almas del purgatorio. — Hacía rogar siempre por las almas del purgatorio. Publicó el opúsculo *Auxili dels difunts* (Barcelona, 1847). Es un magnífico *Novenari* que tiene por base la Pasión de Jesús y la Corredención del Corazón de María. En aquellos días en que no podía dar misiones a cara descubierta, convertía el *Novenari* en misión.

La oración. — San Antonio María Claret era muy aficionado a la oración vocal, tanto por su dinamismo constitucional como por la gran facilidad con que pasaba de ella a la contemplación: «La oración vocal a mí me va mejor que la pura mental, gracias a Dios. En cada palabra del Padrenuestro, Avemaría y Gloria, veo un abismo de bondad y misericordia. Dios Nuestro Señor me concede la gracia de estar muy atento y fervoroso cuando rezo dichas oraciones. En la oración mental también me concede el Señor muchas gracias; pero en la vocal lo conozco más»²⁸.

Sin embargo, popularizó mucho la oración mental, facilitando todo lo posible el método ignaciano. Publicó una hoja esquema;

²⁷ *Autobiografía*, p. II, c. xvi, p. 102.

²⁸ *Id.*, continuación, c. vi, p. 249.

una introducción al *Manual de meditaciones* del P. Villacastín, etc. Con gran sentido práctico de la vida dice en el *Camí dret*: «Farà un ratet de oració mental, que pot ferse tot treballant»²⁹. Esta concesión no se la aplicaba a sí — en medio de su gran actividad siempre encontraba tiempo para la meditación — ni la recomendaba a los sacerdotes y personas consagradas a Dios.

Divulgó en gran manera el ejercicio de la presencia de Dios: lo recomienda en sus escritos y publicó un opúsculo para enseñar el modo de hacerlo³⁰.

2) *Los devocionarios*. — San Antonio María Claret, para ilustrar la piedad creyó necesario el catecismo y un texto de catecismo; para facilitar la práctica de la piedad juzgó conveniente un devocionario acomodado a las diversas edades y estados. Así, para los párvulos compuso un catecismo y un devocionario de párvulos. Para los niños y rudos, el *Manà del Cristià*, que es catecismo y devocionario. Para los mayores compuso el *Camí dret*. Y publicó aún otros devocionarios especializados: el *Colegial instruïdo*, la *Colegiala instruïda* y otro para los militares. Entre todos, el que se ha hecho más famoso y ha tenido más ediciones es el *Camí dret*³¹. Dejo la palabra a uno de los mejores conocedores del Padre Claret y de la piedad de Cataluña, el canónigo Jaime Collell: «Hace tiempo [escrito en 1900] que algunos catalanistas vienen diciendo que es preciso escribir devocionarios en lengua catalana, porque no los había, y los antiguos, como el *Foment de la Pietat* o el *Exercici del cristià*, no pueden servir por demasiado anticuados. Prescindiendo de si puede haber en materias de religión cosas anticuadas, los que así hablan, de fijo no conocen uno de los mejores libros de mosén Claret, que fué para los catalanes como las primicias de su celo, el *Camí dret i segur per anar al cel*. Bien puede asegurarse, sin agravio de nadie, que es el más completo y sustancioso devocionario que se ha publicado en lengua catalana; y tanta aceptación ha tenido durante medio siglo, que son numerosísimas las ediciones que de él se han hecho en varias ciudades del principado; y no tenemos ningún reparo en afirmar

²⁹ *Camí dret*. Introducción.

³⁰ *Templo y palacio de Dios N. Señor* (Barcelona 1866).

³¹ Se calculan en 2.000.000 los ejemplares impresos.

que ha llevado más almas por el buen camino que letras tiene el precioso *Camí dret*³².

Monseñor Antonio Grieria escribió: «Es l'obra escrita en llengua catalana que ha conegut més edicions i més difusió. Totes les generacions catalanes, des del 1840 al 1900, s'han format religiosament amb el devocionari del *Camí dret*»³³. El elogio más reciente es el del obispo de Vich al pie de la Creu de Matagalls: «Hom sap que fou el pa nodridor de la pietat de les generacions que hi ha entre el P. Claret i nosaltres. Mossèn Cinto diu que el trobava per totes les masies. La llengua, la pietat, l'enfilall de bones tradicions de casa nostra i la pau de molts esperits li han estat deutors»³⁴.

Pero quizá el elogio más significativo, por venir de campo contrario, es el de Jaime Brossa, antiguo director de *El Diluvio*: «Nosotros no hemos sabido hacer ningún *Camí dret*»³⁵.

3) *Canto religioso popular*. — Los ideales o mejor el ideal de la gloria de Dios y la salvación de las almas movieron a san Antonio María Claret al apostolado del canto religioso. Procuró la decadencia y perfección del canto eclesiástico y publicó el *Arte de canto llano eclesiástico y cantoral para uso de seminarios*. Lo difundió con gran profusión y él mismo pudo saborear los resultados en el seminario de El Escorial. Le preocupó el canto religioso popular, tanto para combatir los cantos deshonestos como, y principalmente, para infiltrar la piedad en el pueblo. Estas orientaciones de san Antonio María Claret, de hace un siglo, casi coinciden literalmente con las de la última Encíclica sobre la música sagrada. San Antonio María Claret publicó un librito de *Cánticos espirituales*, en cuyo prólogo se lee: «Los cánticos sencillos, llenos de doctrina y cantados con un tono fácil y piadoso por todo el pueblo, son a la verdad un medio muy poderoso de instrucción y de edificación. Con ellos se da gloria a Dios, se graban muy profundamente en la memoria las verdades del dogma y de la moral evangélica, hacen olvidar los cánticos profanos, hacen venir la gente a la iglesia y compungen el corazón»³⁶. Muchas de

³² *Lo que cuesta hacer un santo* (Barcelona 1900), p. 25.

³³ *Lo Gai Saber* (Tolosa 1951), p. 248.

³⁴ R. MASNOU, *Espill dels excursionistes*, p. 10.

³⁵ M. BRUNET, *Actualidad del P. Claret*, p. 40.

estas letrillas inspiraron las *Veus del Bon Pastor*, como confiesa su autor, Verdaguer, en el prólogo, dedicado a los misioneros claretianos: «Quina més, quina menys, totes porten vostre segell i vostre esperit, que es lo veritable esperit religiós de l'antiga Catalunya».

VIII) PIEDAD OPERANTE Y APOSTÓLICA

La corona de la piedad es la vida santa. San Antonio María Claret es un formidable antiquetista. En el prólogo del *Camí dret* aparece clara toda la orientación de la piedad por él inculcada: «Tot cristià, per més facilitar la guarda dels seus divins manaments, i axí alcansar la vida eterna, farà cada dia en lo matí i vespre lo exercici del cristià...». O sea la piedad encaminada al más fácil cumplimiento de la voluntad de Dios. El ejercicio del *Via crucis* ha de servir para imitar a Jesucristo llevando la Cruz; y del Rosario dice: «La meditación de los misterios es el medio más a propósito para moralizar las costumbres y obtener la perfección; por manera que en el principio de la fundación del santísimo Rosario, al ver que alguno practicaba con negligencia las obras ordinarias, con caridad se le avisaba y se le decía: *Vos no rezáis el Rosario, o lo rezáis mal*, pues que lo mismo era rezar bien el Rosario que ser perfecto»³⁷.

Hoy se critica mucho a la piedad subjetiva por ser individualista y antisocial. Nadie podrá echar esta nota a la piedad que propagó san Antonio María Claret en Cataluña. Las intenciones de sus oraciones eran siempre universales: la conversión de todos los pecadores, la perseverancia de los justos y el alivio de las almas del purgatorio. Difundió la Piadosa Unión de oraciones por la conversión de los infieles y de todo el mundo. Y en el opúsculo *Remedios contra los males de la época actual aplicados por medio del Rosario* explica muy bien la incorporación del cristiano en el Cuerpo Místico, el valor social de la oración y la responsabilidad de pertenecer a la Iglesia militante³⁸.

³⁶ *Cánticos espirituales* (Barcelona 1867).

³⁷ *El Santísimo Rosario Explicado* (Barcelona 1864), p. 30.

³⁸ El aspecto militante lo explica san A. M.ª Claret de un modo especial en *Las dos banderas* (Barcelona 1870).

IX) LOS FORMADORES

Sabía muy bien san Antonio María Claret que no basta publicar y difundir un catecismo si no hay quien lo enseñe; ni basta escribir libros de piedad si no hay quien eduque en la piedad; por esto se preocupó en suscitar formadores. La instrucción y formación de la piedad de los párvulos la atribuye especialmente a la madre. Es encantador el *Devocionario de los párvulos*, por la gracia y los pormenores a que descende, que sólo puede descubrir un corazón maternal por naturaleza o el corazón de un santo por la gracia. Para la formación del niño y del joven requiere la intervención del padre y los maestros; recomienda mucho que los maestros sean tales que puedan formar integralmente; por eso se preocupó tanto de los religiosos y religiosas de enseñanza ³⁹. Desde que el niño es capaz de confesarse quiere san Antonio María Claret que el sacerdote sea también su formador en calidad de confesor fijo o director espiritual. Para formar formadores escribió los célebres *Avisos*; se servía principalmente de los Ejercicios de san Ignacio, estableciendo casa de Ejercicios en todas las comunidades de sus Misioneros.

X) ORGANIZACIÓN DE LA PIEDAD

El afán de influir *eficazmente* en la piedad que había llevado a san Antonio María Claret al apostolado individual y capilar, le llevó también a la organización. En muchos lugares de sus escritos habla de la eficacia del apostolado organizado y valora toda su importancia ⁴⁰. Si no hubiera habido otras razones, le hubiese bastado el ver que los hijos de las tinieblas se organizaban para hacer una guerra más eficaz a los hijos de la luz. Ya en los primeros tiempos de su apostolado trazó un plan de conjunto de jerarquía y fieles, a las órdenes de la jerarquía, que no fué apro-

³⁹ Fundó las Religiosas de Enseñanza de María Inmaculada; quiso que sus misioneros se dedicasen a la enseñanza y contribuyó a la fundación de muchos institutos: Adoratrices, Carmelitas de la Caridad, etc.

⁴⁰ *Reglas para clérigos que viven en comunidad. Plan de la Academia de San Miguel.*

bado por la autoridad eclesiástica por ser demasiado avanzado a los tiempos, ya que admitía a las mujeres a la participación activa en el apostolado. Este plan, incomprensido en principio, le mereció a san Antonio María Claret el título de *precursor* de la moderna Acción Católica por parte de Pío XI.

Aquel esbozo primitivo se fué realizando y mejorando a lo largo de la vida del santo según se lo permitieron las circunstancias y lo exigían las necesidades apostólicas del momento.

La fuerza aglutinante de todas las fuerzas, además del *Charitas Christi urget nos*, era el Corazón Inmaculado de María, devoción que él creía providencial y salvadora para el mundo actual. El grado de participación en el apostolado dependía del grado de consagración; y esto se debe a que san Antonio María Claret contemplaba a la Iglesia militante como la lucha del Génesis y del Apocalipsis entre la Mujer y la Serpiente. Y el grado de oposición a la descendencia de la Serpiente dependió del grado de incorporación a la Mujer. La incorporación que se hace en el bautismo, él la hacía viva con una especial consagración a la Señora. Él seguía esta táctica porque veía que ésta era la estrategia de Dios.

La *iniciativa* y la dirección correspondía a la *misión canónica*, sin la cual no puede haber apostolado; por eso decía que la obediencia a la jerarquía es la piedra de toque del verdadero celo.

Bajo las órdenes del Papa y de los obispos distribuía así san Antonio María claret sus huestes, según el grado de consagración filial y apostólica al Corazón de María:

En el orden primero están los que forman la Congregación que se llama de los Hijos del Inmaculado Corazón de María, y son sacerdotes y hermanos enteramente consagrados a Dios y a María Santísima, y ocupados continuamente en las misiones, en dar ejercicios espirituales al clero, a las monjas, etc., etc., según sus Reglas.

En el orden segundo están los que forman el Instituto de los clérigos seculares que viven en comunidad, según su especial reglamento. A este segundo orden se pueden colocar las Hijas del Inmaculado Corazón de María o Religiosas en sus casas, con toda la estructura de los modernos institutos seculares de perfección.

En el orden tercero están todos los demás fieles devotos de María... alistados en su Archicofradía ⁴¹.

⁴¹ Regla de los clérigos que viven en comunidad. Introducción.

Esta organización podemos decir que es la más original de san Antonio María Claret, pero no es la exclusiva. Fundó la Sociedad contra la Blasfemia, la Hermandad Espiritual de los Libros Buenos y, como apostolado seglar especializado, la Academia de San Miguel: agrupación de literatos, artistas y propagandistas católicos, aprobada por el Papa y por el gobierno español, y que produjo magníficos resultados.

Se preocupó de dar nueva vida a las asociaciones existentes, especialmente a la Cofradía del Rosario y a las Congregaciones Marianas. Tuvieron él y sus colaboradores muchas contradicciones por las asociaciones de jóvenes de San Luis y Santa Filomena, que se presentaban con un aire nuevo y más adaptado a los tiempos.

Prestó su colaboración a la fundación de Institutos nuevos, de tal manera que afirma el cardenal Gomà: «Es pot dir que a Catalunya no hi havia obra de pietat en el segle XIX que no es gloriés de tenir el Pare Claret per fundador o protector» ⁴².

XI) CONCLUSIÓN

No hemos intentado probar la influencia de san Antonio María Claret en la piedad de Cataluña, puesto que es un hecho aún hoy suficientemente evidente. Nos ha preocupado más hacer ver su ideal, su método, para que pueda ser una lección y un estímulo. La vida ha avanzado, las circunstancias han cambiado; sin embargo, muchas de sus iniciativas tienen plena actualidad por haberse él adelantado a su tiempo. A los problemas nuevos no sería difícil darles una solución partiendo de los principios y de las experiencias que hace un siglo empleaba con tanta eficacia san Antonio María Claret.

JOSÉ MARÍA VIÑAS, C. M. F.

Director del Archivo Claretiano de Roma

Roma, 1 de febrero de 1956.

⁴² *Panegíric*..., p. 27.

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIENCIAS
HISTÓRICO-ECLESIAÍSTICAS

VOL. XXVIII
1955

COLLECTANEA
E. SERRA BUIXÓ

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)

Durán y Bas, 9. — BARCELONA

MCMLVI

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIENCIAS HISTÓRICO-ECLESIASTICAS

2 FASCÍCULOS AL AÑO

Precio anual de suscripción

Para España: 80 pesetas

Para el extranjero: 120 pesetas

Los volúmenes I y XII están agotados

Se puede adquirir por separado la «Bibliografía hispánica» de Ciencias histórico-eclesiásticas», de la cual se han publicado 17 fascículos de 150 a 200 páginas, al precio de 50 pesetas el fascículo. Comprenden la noticia bibliográfica y resumen del contenido de los trabajos de los años 1925-1952. Agotados los cuatro primeros fascículos.

REDACCIÓN
BIBLIOTECA BALMES
DURÁN Y BAS, 9

ADMINISTRACIÓN
EDITORIAL BALMES
DURÁN Y BAS, 11

BARCELONA

GTU Library

3 2400 00253 3820

Analecta sacra Tarraconensia

v.28
1955

v.28
1955

THREE DAY

44555

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94709

